

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

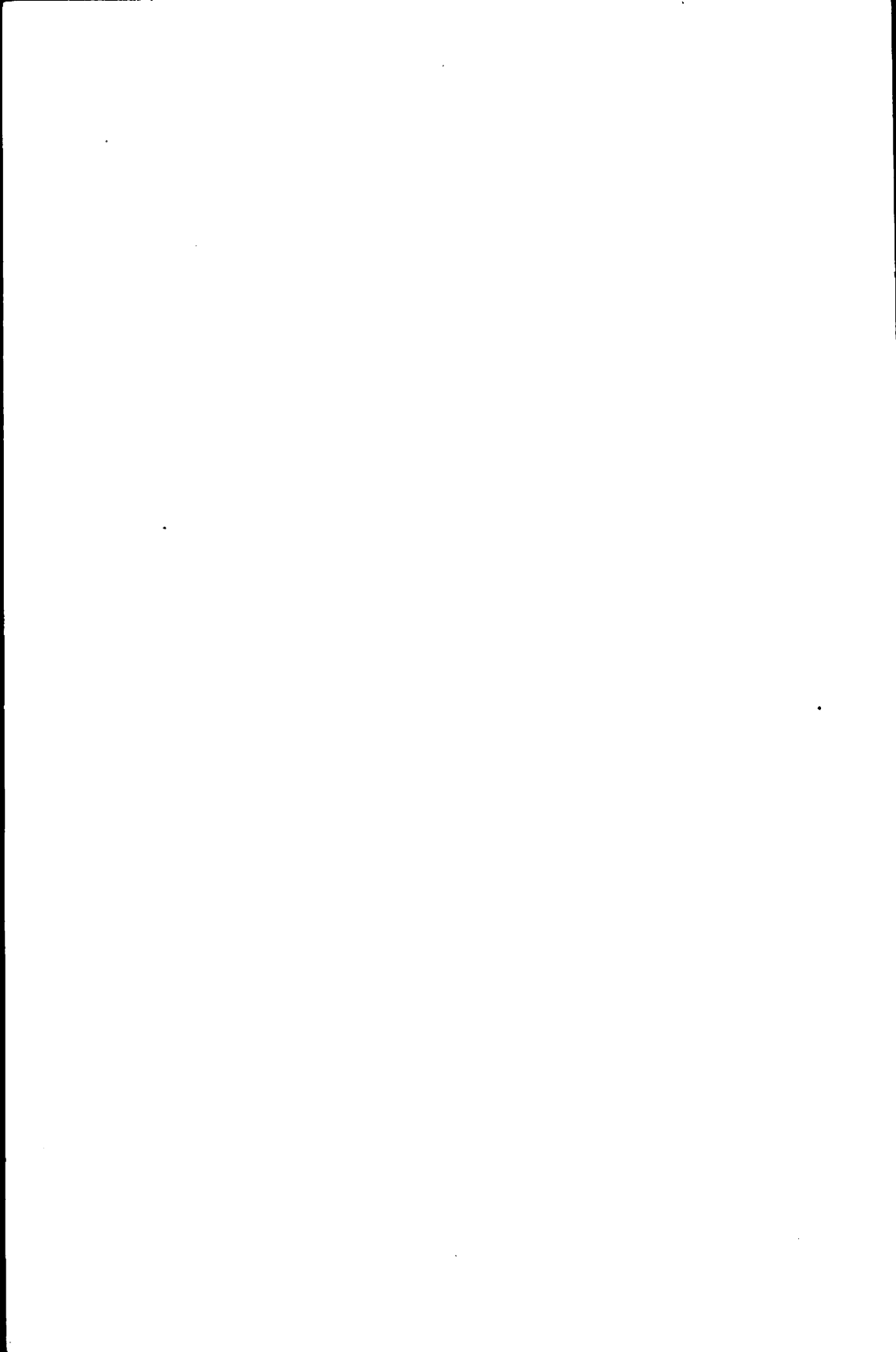
XIV. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1918.

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1918-ban.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200	kor.
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	"
	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	"
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	"
5	Budapest: Déli vaspályatársaság (1917)	200	"
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300	"
	Budapest: Kir. Józsefműegyetem könyvtára (1916)	200	"
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	"
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200	"
10	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200	"
	Erdős János, Rákos-Sztemihály (1917)	200	"
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	"
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	"
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	"
15	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910)	300	"
	Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908)	200	"
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	"
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
20	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Horger Antal, Budapest (1915)	200	"
	Horger Antal, neje emlékezetére, a harctérről (1916 és 1918)	1000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornýánszky Viktor, Budapest (1904)	200	"
25	Horváth János, Budapest (1915)	200	"
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200	"
30	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	"
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200	"

† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	kor.
Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200	"
35 Melich János, Budapest (1916)	200	"
Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	"
Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200	"
Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200	"
† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
40 Pintér Jenő, Budapest (1913)	200	"
† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	"
Rada István, Veszprém (1905)	200	"
Radó Antal, Budapest (1918)	200	"
Rust József, Budapest (1906)	500	"
45 Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000	"
Szabó Béla, Ujszentanna (1918)	200	"
Szily Kálmán, Budapest (1904)	200	"
Ifj Szinnyei József, Budapest (1906)	200	"
† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
50 Szóts Ferencz, Budapest (1904)	200	"
† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400	"
Tolnai Vilmos, Budapest (1917)	200	"
Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200	"
55 Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200	"
Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200	"
Gróf Zichy Nándor, Adony (1916)	200	"
Zircz: Apátsági könyvtár (1905)	200	"
Zlinszky Aladár, Budapest (1918)	200	"
60 Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913 és 1917)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 JAN.—FEBR.

1.—2. SZÁM.

Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből.

A XVI. század.*

I.

Hangtani szempontból már egy alkalommal röviden foglalkoztam első nyomtatványaink irodalmi nyelvével.** Föltünőnek találtam, hogy 1550-ig megjelent magyar nyelvű nyomtatványaink közül Sylvester János: Heyden Seebald Puerilium colloquiorum formulae, Hegendorff Rudimenta Grammatica Hungarolatina, Új-Testamentom, Komjáthy Benedek: Zenth Paal leueley fordításának nagy része, Gálszécsi István Enekeskönyve (töredék), Székely István Krónikája és Zsoltárfordítása *í-ző* nyelvjárásúak s valószínűleg szintén *í-ző* nyelvjárásúak a csak címük után ismert következő művek is: Gálszécsi István: A Keresztyényi Tudományról való rövid könyvecske (említi Bod P.: M. Ath. 89. l.), Székely István: Keresztyénségnek fundamentomáról való tanúság 1550-ig három kiadás (említi Bod P.: M. Ath. 258. l.), Székely István: Istenes énekek (említi Bod P.: M. Ath. 258. l.). — Az 1550-ig nyomtatásban megjelent művek közül Ozorai: De Christo et eius ecclesia, Pesti Gábor Új-Testamentoma, Meséi, Nomenclaturája, Murmellius Lexicona (bár ebben előfordulnak *í-ző* alakok), Farkas András: Cronica de introductione Scytтарum in Vngariam et Judeorum de Aegypto és Dévai: Orthographia Ungarica cz. művek nem *í-ző* nyelvjárásúak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy tiszta *í-ző* nyelvjárást csak Sylvester, Gálszécsi műveiben és Komjáthy Benedek Szent Pál fordításának egy részében találunk, míg Székely István műveiben az *í-zés*nek nagyon fejletlen és következetlen állapota van meg. A mikor e nyomtatványok nyelvével először foglalkoztam, már akkor rámutattam arra, hogy e nyomtatványok *í-ző* jellegében nem szabad egységes irodalmi nyelv kialakítására valló, tudatos törekvést föltételeznünk, mert ezekben az *í-zés*nek az az egyetlen és véletlen oka, hogy a szerzők nagyjából egy vidékről valók: az ország keleti és északkeleti vidékeiről s nem is tudtak másképen írni, mint a saját nyelvjárásukon, a mely éppen *í-ző* nyelvjárás volt. Kétségtelen azonban, hogy kedvezőbb irodalmi viszonyok között, ha az írók olvasgatták volna egymás műveit és hatottak volna egymásra, az *í-ző* nyomtatványok uralkodó szerepe már ekkor eldönthette volna az irodalmi nyelv későbbi fejlődésének irányát. Hiszen tankönyvek, grammatikák, melyeket az

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

** MNy. 1911. 259. l.

iskolákban tanították, egy Új-Testamentom-fordítás, a melyet a prédikátorok bizonyosan használtak, egy énekeskönyv, melynek énekeit a gyülekezetekben bizonyára énekelték, — szóval közkézen forgó művek voltak *í-ző* nyelvjárásban, — s mégsem volt nyelvileg semmi hatásuk. Mi lehet ennek az oka? Mi lehet az oka annak, hogy Sylvester, a tudatos író és a képzett grammatikus oly hatástalan volt? Legalább is az ő műveinek hatása nem mutatható ki az utána következő írók művein. Talán az, hogy a művek kevés példányban jelenvén meg, a későbbi írókhoz nem jutottak el? — Az igaz, hogy a XVI. század első felében megjelent művekre később ritkán történik hivatkozás. Egy ilyen hivatkozás megadja a választ kérdésünkre.

Heltai Gáspár Új-Testamentoma két különböző ajánlással jelent meg. Az egyik szól az olvasóhoz, a másik Majláth István özvegyéhez, Nádasdi Annához (közli Bod P. Bibl. Hist. 110. l.). Az utóbbihoz szóló ajánlólevelében ezt olvashatjuk: „Sylvester János a' jámbor, jó és hasznos munkát tölt, ki az előtt . . . Szigedben az Új Testamentomot ki nyomtatta. De mi fogyatkozás lőtt légyen abba, azt az Isten-félő Keresztények meg-tudják ítélni, egy más mellé tartván e' két munkát, az övét és a' miénket“. Miféle fogyatkozásra gondol itt Heltai? A tört, gót betűkre, a melyekkel Sylvester Új-Testamentoma nyomtatva van, vagy a fordítás hibáira? Én azt hiszem egyikre sem, hanem — a nyelvre. Heltai Gáspár nagyon merev (pedáns) volt nyomtatványai nyelvében és helyesírásában. A mikor Verbőczy Decretomát, melynek első magyar nyelvű kiadása Debreczenben, 1565-ben Hoffhalter Raphael nyomdájában jelent meg, sajtó alá rendezi, megütközik a neki szokatlan nyelven és helyesíráson, átdolgozza azt a saját elvei szerint s kiadása előbeszédében ezt írja: „De hogy az iambor olvaso meg ne akadion az oluasassban, el hántam à nehez Orthographiat, auagy irasnac modiat, és a szokottra hosztam“. Ő a hozzá kiadásra beadott műveket is átjavította, mint pl. a Dávid Ferenczéit is. — Nézetem szerint tehát Heltai Sylvester bibliafordításában a nyelvet tartja „fogyatkozás“-nak, az éles, sipító s az ő nyelvjárásától nagyon különböző *í-ző* nyelvjárást. Hogy a XVI. században az egyes nyelvjárásterületek mekkorák voltak, hol és hogyan voltak elhelyezkedve, azt csak sejtjük, de biztosan nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy az a nyelvjárás, melyen Sylvester írt, az *í-ző*, nem volt sokkal nagyobb, mint ma és sokkal többen voltak, a kik *e-ző*, *ē-ző* és *ö-ző* nyelvjáráson beszéltek. Ezeknek mindenesetre szokatlan volt az *í-ző* nyelvjárás, bizonyos szavakat talán nem is értettek meg, illetőleg másokkal tévesztettek össze (pl. a béka helyett írt *bikát* a bikával, a vég helyett írt *víg* alakot a vidám jelentésű *víg* szóval stb.). Szóval a magyarság nagy részének egy egészen új nyelvet kellett volna megtanulnia, ha ez a nyelvjárás vált volna az irodalom nyelvévé.

A XVI. század első felében tehát kétségtelenül volt, ha a véletlen hatása folytán is, valamelyes egységesség az irodalom nyelvében. Ez az egységesség a hangtanban van meg. S a különbségek egyebekben annál szembeszökőbbek. Komjáthy Benedek fordításának *í-ző* nyelvjárású részei más helyesírással vannak írva, mint a Sylvester, Székely, Gálszécsi művei, sőt valamennyi egész sajátos helyesírással ír. A legföltűnőbb azonban az, hogy a század első felében Pesti Gábornak, Sylvester Jánosnak, Székely Istvánnak és

Dévai Bíró Mátyásnak kialakult, következetes helyesírása volt, s mindeniké teljesen elszigetelt marad. Mindenik külön csinálta meg a maga helyesírását, vagy — a mi szintén nem lehetetlen — mindenik másképen tanulta meg azt az iskolában. Az egyes helyesírásoknak az egyes művekben való elszigeteltsége mindenestre szintén azt bizonyítja, hogy az írók egymástól még semmit nem tanultak.

A magyar helyesírás története még mindig nem találta meg hivatott íróját. Történt ugyan erre vonatkozólag több kísérlet, (Marcsék Tibor, Tihanyi Pál), azonban éppen a legfontosabb részleteket hagyták följegyzetlenül. Minthogy a helyesírás az irodalmi nyelv köntöse, nem lehet figyelmen kívül hagynunk. Ez alkalommal mellőzöm részletesebb ismertetését, azonban pár adattal rámutatok Pesti, Sylvester, Székely és Komjáthy helyesírásának főbb jellemző vonásaira. A régi nyomtatványok helyesírásában a legnagyobb ingadozást a *j* hang, a jésített hangok és a *cz*, *cs*-felék jelölése mutatja. A magánhangzóknál az ingadozás rendszerint csak az *ö* és *ü* jelölésében vehető észre, t. i. hogy az *ö*-t és *ü*-t megfelelő mélyhangú párjától az *o* vagy *u* felé, vagy mellé írt *e* betűvel különböztetik meg (a század második felében *ö*, *ő*, *ö*, *ő*). Pesti Gábor Új-Testamentomában a *j* hangot kétpontos *jj*-vel írja (re^ja 122, Ja^j 127b, 127b, . . . , e^jel^j 116, j^jo 116b, ide^je 114b, olykor azonban *i*-vel is: kel fel ees iar^jh 125, iew^jen 134 stb.), de ugyanezzel a betűvel írja az *i* hangot is (n^jnchen 77, K^jychoda 77, ch^jgorgatt^ja 89, p^jaczra 87, p^jaczon 87, a szó elején azonban általában *i*-vel: ig^j 113, Ime 113b, ira 114b, iznak 126, ide 126b stb.); ugyanezzel a jellel írja a mai *ü* hangot: z^jűkseg 137b, j^jz (ewrdegeket) 144, g^jylekeztek 146b, f^jűg (függ) 147b, b^jűnesbek 150b, f^jűlbe (fűlbe) 146b, j^jtesekkel 149b stb.; — ugyanez a jésített jele (g^jűg^jűlnak 31, eg^jűbeeket 33, wg^j 33). A *cs* hangot *ch*-vel (n^jnchen 77, chw^jol 93, g^jűmelchet 95, chak 101, 121, tanach 105), a *cz* hangot *cz*-vel írja (lanczal^js 77, p^jaczra 87, n^jölez 117, wczain 141, cz^jűl^jczomba). Pestinél aránylag ritkán látunk következtelenséget. — Sylvester helyesírása fejlettebb és aprólékosabb a Pestiénél. Míg Pesti Gábor a magánhangzók hosszúságát csak az *é* hangnál tünteti föl (*ee*-vel), addig Sylvester már általában megkülönbözteti a magánhangzó felé nyomtatott vízszintes vonallal. Az *i*, *í* hangot írja: 1. pont nélküli *i*-vel, bár lehet, hogy ez a betű a betűanyag kopottságának következménye, 2. pontos *i*-vel, 3. fedeles *î*-vel, 4. fedeles és pontos *i*-vel, 5. idegen szavakban *γ*-val (Moyses). A *j*-t: 1. szó elején és szó közepén két magánhangzó között és mássalhangzó után, magánhangzó előtt *i*-vel (iuha I, 28, ereie I, 28a, kariara I, 66). 2. szó végén és mássalhangzó előtt *γ*-val (fa^j I, 27, ta^jytikot I, 64); az *γ*-t *γ*-vel írja (Tyrushan I, 17) s van nála egy egészen sajátos jel is az *ij* diphthongus írására (*i* és fordított *j* I, 15). A mássalhangzók jésítését a mássalhangzó felé (*ű*), vagy mellé (*l*) írt vonáskával jelöli (na^jg I, 54b, ű^ja^j I, 55b, nimell^j I, 53b, 54, boczáthatt^ja I, 88); magashangú magánhangzók előtt azonban a *g* palatalisatioját egyáltalán nem jelöli (eged^jűl I, 54, egebet I, 56, egebek I, 90, hegeken I, 55b, vegem I, 90, tegik I, 54b). S hogy a magashangú magánhangzók előtt álló *g*-t olvasói valahogy *gy*-nek ne olvashassák, a *g* mellé megkülönböztető, keményítő jelül *h*-t ír, a mi megfelelne az orosz nyelv tvjordyj znak-jának (ég^jhi I, 53b, 54b, eng^jhed I, 55, teng^jher I, 53b), mélyhangú magánhangzók előtt

azonban egyszerű *g-t* ír (magát I, 93, zaygasát I, 56b). — A *cz* hangot *cz*-vel és *éz*-vel írja (arczul UT. I, 8, orczádon I, 8, orczádot I, 8, harmincz I, 20, orczáual I, 13a, orczáiokat I, 9a, kemenézebe I, 10, tömlőczbe I, 29, uőzāk I, 8a/9); a *éz*-vel való írás a gyakoribb s nyilván a *cz* a mai *cz* hang jele; a *cs* hangot ugyanezzel a kettős betűvel *cz*-vel (beczűletben I, 9a, Kiczoda I, 10, miczoda I, 57, kiczin I, 10, czendessig I, 12a, csak I, 11a, 57), ezenkívül van *céz* (két *c* egy *z*, a második *c*-én ékezetten) jel, a mely Gombocz-Melich szerint (l. EtSz. az a.) *dz*-nek olvasandó (acéziglañ I, 15, 21, 26b, 29, leleécézt I, 7a, ne leleécézl I, 7a, meg teéczik I, 13a, acéz I, 8a, 9, nem teremtheccz I, 8, meg tisztijhaécz I, 11a, az pokoliglañ lesilleccz I, 17, meg tecczek I, 20a, megtartoztaccz I, 26, őuecczōben I, 57, zsecczeleket I, 70a). — Székely István Zsoltárkönyve a magánhangzók hosszúságát egyáltalán nem jelöli. Az *i, j* hangot *i*-vel, *y*-val írja. A mássalhangzó jésítését a mássalhangzó mellé, vagy a mássalhangzó után következő magánhangzó felé tett ékezetten jelöli (Hog 104, 104; az hegéc Solt. 45, tegéd 13, ollānoc 32, illén 41, návalā 40, illén 41). A *k* jele szó végén *c*, szó elején és közepén *k* (kegelmessen 104, vralkogāl 117, vadac 107, hānac 96, vesznec 96); az *u, v* szó elején *v*, szó közepén *u* (vram 96, 96, vralkogāl 117, estuelig 107, szaruam 96); a *cz, cs* hang jele egyformán *cz* (kilenczven 94b, 95, 96, 97, 98, iaczccek 107; czemeteznec 96, czelekōdnec 96, 148).

A század első felében a negyedik következetes s tudatos elveken alapuló helyesírás a Dévai Bíró Mátyásé, a ki Orthographia Vngaricájában elveit össze is foglalja. Ezzel a művecskével nagyon behatóan foglalkozott Melich János az „Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás” cz. értekezésében. — Minthogy ez az értekezés a magyar helyesírás története szempontjából fontos — codexeink és XVI. századbéli nyomtatványaink helyesírásának, ezzel egyúttal a mai helyesírásnak eredetére is rámutat —, hivatkozom ennek e helyütt bennünket érdeklő eredményeire.

„Határozottan ki lehet mutatni — írja Melich —, hogy a Husz-féle cseh helyesírási reform hatott a magyar helyesíráásra. Husz János helyesírási reformja a következő elveken nyugodott: a) Az összes kettős jegyű betűknek a kiküszöbölése, *ch*-t kivéve. b) A kettős jegyű betűk helyett egyszerű betűk alkalmazása diakritikus jegyekkel. c) A rövid és a hosszú magánhangzóknek megkülönböztetése, a hosszúságot a betű felé tett vonás jelzi. d) Szigorú megtartása az etymologikus *y*- és *i*-nek. . . . Ez a Husz-féle helyesírás hivatva volt kiszorítani a régebbi cseh helyesírási szabályokat, a milyenek voltak, hogy a *č*-t *cz*-vel, az *š*-et *s*-, *ss*-sel írták, hogy a palatális mássalhangzókat *y* segítségével s a vocalisok hosszúságát kettőztetéssel jelölték. — A magyar helyesírás történetében mind a régebbi, mind pedig a Husz-féle cseh hatás kimutatható. A magy. *cs* értékű *cz* jegy pl. határozottan cseh eredetű (vö. Simonyi: Die ung. Spr. 229), a magyar *ny*-nek, *ty*-nek, *gy*-nek *ñ*-nel, *t*-vel, *g*-vel való jelölése elvileg Huszra vezetendő vissza. Minthogy pedig graphikai szempontból a betűk fölé alkalmazott pontot a vonás váltotta föl, tehát *ny*-nek *ñ*-je helyett *ñ* lett (hasonlóan *ty*, *ly*, *gy*) a palatizálást kifejező ’vonáska is végelemzésben Huszra vezetendő vissza.” (M. K. Szemle 1908, 142—143.)

„Az Orth. Vng.-ban már most vannak olyan cseh hatások, a melyek más egykorú emlékekben is megvannak, ilyenek:

a) Szó elején *v-t*, szó belsejében és végén *u-t* ír *u* vagy *v* hangértékben pl. *vta*, *vram* stb.

b) A palatalis mássalhangzókat a betűfelé tett vonással jelzi, tehát *û-t*, . . . *ÿ-ét*, . . . *Û-et* . . . ír.

c) A vokálisok hosszúságát vonással jelzi a következő hangoknál: *á . . . é (e)*, . . . az *ó-t* *o*-val és *ô*-val jelzi, az *ú-t* . . . *u*-val, *v*-vel, bizonyos ragokban képzőkben *û*-val, az *í-t* *i*-vel . . . az *i* jegy *j* hangot is jelent . . . a *j* jegy csakis *i* hang utáni helyzetben fordul elő . . . Az *ö* és *ő* állandóan *ö* (egyszer *ev*, egyszer meg *ew*), az *ü*, *ű* állandóan *ü* *ű*, *ÿ*, *Û*. Az *ö*-nél és az *ü*-nél . . . a hosszúság jelöletlen."

Tegyük még hozzá, hogy a *k-t* általában *c*-vel írja, mert a század második felében ebben is nagy ingadozás lesz, — a *cz-t* *cz*-vel: *metecz*, *czucza*, *czipo*, *czompo*, *vácz*, *rác*z; — és *ttz*-vel: *apattza*, *ttutza*; a *cs-t* *ts*-vel *butsu*, *bets*; szó elején *czac* „az *z* felire egg pontot vetőnc". — A névelőt rövidebb *a* alakjában sohasem írja, hanem *z*-jét mindig hasonítja a név kezdő mássalhangzójához, tehát így írja: *At Tíz Parantsolat*, *acki* stb. — Melich értekezése világot derített a régibb helyesírás egy két kérdésére. A *cs*-nek *cz*-vel, a jésítésnek *y*-val és vesszővel, az *u*-nak, *v*-nek szó elején *v*-vel, szó közepén *u*-val írása, az *ö*, *ű* hangnak *ô*-vel, *ű*-vel jelölése még a század második felében is tovább tart.

II.

A század második felében megjelent művekről sem lehet kimutatni, hogy a század első felében megjelent művek nyelvileg hatottak volna rájuk. Sylvester, Dévai Bíró Mátyás következetes nyelve s helyesírása nem talál követőkre. A század második felében sokkal több magyar nyelvű nyomtatvány jelenik meg s továbbra is nagy nyelvi és helyesírási eltéréseket találunk. Nyelvi tekintetben érdekes, hogy az *í*-zés csaknem teljesen eltűnik a nyomtatványokból s csak Sylvester Bibliájának 1574-i bécsi (második) kiadásában van meg. A század második felében az *e-ző*, *ê-ző*, *ö-ző* nyelvjárások küzdenek egymással, de nagyon keveredett formában, mert a nyomdász vagy corrector nyelvészeti elvei is érvényre jutnak a kiadványok nyelvében. A kolozsvári nyomda volt ekkor a legfontosabb irodalmi gócpont. A nyomdatulajdonos Hoffgreff György, id. Heltai Gáspár, ennek özvegye, majd ifjabb Heltai Gáspár volt. Az id. Heltainak kialakult nyelvi és helyesírási elvei voltak, melyeket ő s utódai, vagy ezeknek correctoraik pontosan keresztül vittek az ott készült kiadványokban.

Heltai Gáspár nyelve nagyon következtelen, de nem következtelenebb, mint általában a korabeli íróké. Valószínű, hogy valamelyik erdélyi nyelvterületnek nyelvét tanulta meg, de minthogy szászajkú volt, nyelvérzékében nem nagyon bizhatott és a korabeli írók műveinek nyelve sokszor eltérítette őt attól a nyelvjárástól, a melyet megtanult. A zárt *ê* az *ö* nyelvjárásában gyakran változik át *ö*-re, de viszont köznyelvi *ö* helyén, a hol a korabeli *e-ző* nyelvjárások is *ö*-t ejtettek már, gyakran ír *e-t* (a Hálóban: *czelekôdi* 2, *dűczekôdnec* 11, *gűlekôzetnec* 12, *egybe szűrkesztôtue* 17, *szűmőlyec* 18, *tűremtű* 22, *lűnni* 25, *nemzethűz* 32, *szűmedet* 33, *űgyeköl* 34, *rűttenetes* 11 stb., *eszteuer* 320, *űrdűg* 76, *űrdeg* 116, 123

ördögnec 74, 85, 95, ördegnec 77, 78, 80, 90, 90, ördögi 121, ördegi 89, 116, 117 stb., tömlőtzbe 109, tömletzbe 90, 110, tömlőtz-nec 105, tömlőtzeket 100, tömletzéből 99, temlőcz — 126, 127, 128, temlecz — 128, 132, 133 stb.). — A kétféle *é* (*é* és *ê*, nála *é* és *ē*) megkülönböztetése nála — a legtöbb nyomtatványában pontos.

Dávid Ferencznek Az egy ő magától valo felséges istenről (1571), Az egy Attya Istenec, es az ő aldót szent fianac . . . Istensegekről igaz vallástétel (1571) Heltai Gáspár nyomdájában jelent meg. Ennek nyelve teljesen azonos a Heltai műveinek nyelvével. Az *e*, *ē* hangok következetes megkülönböztetésén, az *ö* hangok teljesen következtelen alkalmazásán kívül (Az egy . . . Istenről szömet P, szömélyt P, köuetközic Kk, emléközic Vij, Dd, könyörög Xiij, könyöreg R, külemb külemb Ji, Jib, külembseget Vij, Vij, közenséges Vij, Ceijj, è földén V, Jf) egész sereg egyezést lehet kimutatni Heltai és Dávid Ferencz nyelve között, pl. egyes szavak mássalhangzóinak a jésítésében (hiuatallyos Helt: Háló 87, 88, 90, 91, hiuatallyat Dávid: Az egy . . . Istenről Lliij, tanyituán Helt: Háló 180, tanyitványokhoz Hhij, tauolly Helt: Háló 186, tauoly létem Hhij), s egyes szavak sajátos alakjának egyezésében (sütöt = setét Helt: Háló 125, sőtűtséget Dd, kőuül = kívül Helt: Háló 206, 235, 236 Dávid. i. m. Yij, Bb, Kk stb.) s egyes szavak közösségében (behalolta = behálózta Helt: Háló 47, be halolhassac Dávid: Egy Attya . . . Istenről Mij, kerec gardom = labyrinthus Helt: Krón. 169, kereggardom Dávid: Az egy attya istennec, es . . . Fianac . . . Istensegekről Eeeij 6, Kőreggardom Eeeij 4 stb.).

A helyesírásuk egyezéséről később lesz szó.

(Folytatjuk.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Ezülleni.

Mikor a mult század végén a NyÚSz.-hoz az adatokat gyűjtöttem, a Tud. Társ. Zsebszótárából (1838) ezt is kiírtam: „*elzüllik*, *elzürlük* = aufrocknen (v. Schafen, Kühen)“. Sem a magyar, sem a német szónak ezt a jelentését addig nem ismertem. A németre nézve SANDERS világosított föl: „die Kuh ist aufgetrocknet, versiegt, güst geworden.“ Tehát „*elzüllik* a tehén, a birka“ am. elapad a teje. De hogyan egyeztessem ezt össze az ARANY Toldijából jól ismert jelentéssel:

Elvadulsz, *elzüllöl* az apai háztól,

Mint a mely kivert kan *elzüllik* a nyájától.

A TTZs. dölten szedette az elzüllik, elzürlük szókat, a mi nála azt teszi, hogy vagy elavult vagy tájyszó vagy új szó. A NySz.-ban nincs meg, tehát akár a tájnyelvből jutott az irodalmiba, akár új szó, így is, úgy is a NyÚSz.-ba való.

Az időtájt jelent meg a SZINNYEI-féle MTsz. utolsó füzete. Ebben csakugyan megvan az *elzüllik*nek keresett jelentése s kivülről sok más is (l. ott és MNy. I: 224 KASSAI följegyzését). Eppen csak a Toldiról mondott jelentés nincs meg a MTsz.-ban. LEHR ALBERT (Comm. 1882, a 81. lapon) sem idéz rá népies adatot. A nép, úgy látszik, nem is ösmeri a Toldiról mondott jelentést, s ez talán csakis ú. n. átvitt értelem, a melyet (alkalmasint az alább közlött 1647-i Comenius-adat alapján) ARANY használt először s tett az iro-

dalmi nyelvben közkeletűvé. Ez a jelentés különben már elavulttá kezd válni. Legújabb szótáraink (KELEMEN 1912, BALASSA 1916) az *elzüllick* főjelentésének már a „verkommen, verlottern, verlumpen“-t veszik. A jelentésnek mily elváltozása alig 80 év alatt!

Térjünk vissza az eredeti jelentéshez. Ez ugyan nincs meg, valamint a többi sem, a NySz.-ban, de azért, mint utóbb kiderült, mégis megvan a régi nyelvben. TOLNAI 1787-ből idézi a következő mondatot: „megfejte, hogy a teje *el ne zülljön*“ (Nyr. 31: 154), MELICH pedig 1647-ből: „nefrendes = szopástól elválósztatot súldótske, *el züllöt* malatz“ (MNy. 3: 39). Ez utóbbi adatra megjegyzem, hogy az 1643-i Com. Jan. 185 pontjában e latin mondat: „à lacte depulsi (porcelli) nefrendes dicuntur“ magyar fordítása így hangzik: „a tejtől (tsótsól) elüzettette (elszakasztottac) fogatlan súldóknec mondat-nac.“ Nyilvánvaló, hogy *elzüllött* (vagyis a tejtől megfosztott) szintűgy mondható az elválasztott malacsról, mint az elapadt emséről.

Ezeknél még régibb adatra (talán most már csakugyan a leg-régibbre) találtam MELIUS-nak 1565-ben megjelent „Az két Samuel könyvei“-ben. Ebben ugyanis a Fol. 3. hátlapján ezt olvasom: „föt meeg vgyan à meddŭ ijs het magzatot szülè, ackinec penig soc fiaij valanac, *el zülletéc* es meddúuè lön“.

Sámuel I. könyve II. része 5. versének HELTAI-féle fordításában (ugyancsak 1565-ből) a MELIUS „*elzülletéc*“-je helyett ezt találjuk: „tellyefleggel megeróttlenedet“; KÁROLINÁL pedig 1590-ben „megfogyatkozot“. Az utóbbi kettő megfelel a latin „infirmata est“-nek (Vulgata). MELIUS azonban egyenest „az sido nielvnek igaffagabol“ fordított; az ő Sámuelje tehát a zsidó Szentírás fordításaival hasonlítandó össze. A Biblia Hebraica SEBASTIAN SCHMID-féle 1740-i héber-latin kiadásában az „infirmata est“ helyett „defecit“ van; KÁMORY-nál (1870) „fonnnyadoz“, az Izr. Magyar Irodalmi Társulat fordításában (1900) „fonnnyad“. Látjuk, hogy MELIUS legjobban egyez SCHMIDdel, a „defecit“-et azonban kétféleképen adja vissza. Ugyanígyen kettőzés van SANDERSNÉL (l. fentebb): „versiegen und güst werden“; s ugyanez az egymásután a Török-Magyarokorú Tört. Éml. I. kötetében (287. l.) többször is: apadott juhót hajtottak ki a meddú-falkára.

Mindezekből eddigi ismereteink szerint a következő eredmények vonhatók le:

1. Az *elzüllick* (= a tej elapad) nemcsak ma is élő tájszó, hanem régesrégi irodalmi szó is.

2. Az „elvál, elszakad vkitől“ átvitt értelem mostanig ARANY Toldijára vihető vissza.

3. Az „elkorhelyedik, erkölcsileg lesüllyed“ jelentés legújabb fejlemény a mult század utolsó negyedéből. Hogy ki élt vele legelőször, nem tudom.

SZILY KÁLMÁN.

Kazinczy Ossian-fordítása.

Az Ossian magyar fordításának rövid története. — Kazinczy régebbi kísérletei. — Virág B. buzdítja Kazinczyt Ossian fordítására. — Kazinczy a 9 kötetes kiadás számára készíti. — Fordításának jellemzése. — Szokatlan-ságok, érthetlenségek. — A fordítás érdeme.

Kazinczy Ossian énekeivel Goethe műveiből ismerkedik meg; de — úgy látszik — eleinte nincs annyira elragadtatva általok, mint a kor áramlata s az ő rendkívüli fogékonysága után gondol-

hatuók; aligha osztozik Herder és Goethe ítéletében. A német irodalomra e költemények roppant hatást tesznek a XVIII. század hatvanas és hetvenes éveiben s többféle fordításuk keletkezik.* Ezeket a magyar írók is olvassák: Báróczy, Ráday, Kazinczy, Bacsányi, Virág, Csokonai és Kisfaludy Sándor. Bacsányi az első magyar folyóiratban a közönséggel is meg akarja ismertetni s egy énekét már 1785-ben lefordítván, Kazinczy 1788-ban elküldi Báróczy-nak véleményadásra. Mit ítél Báróczy Ossian első magyar prózai fordításáról, nem tudjuk. Valószínűleg dicséri, mert e fordítás a meginduló folyóiratnak mindjárt első számában meg is jelenik Ossian rövid jellemzésével, b. Orczy Lőrincznek ajánlva, *Ossian Utolsó Éneke* címmel.** Aztán egy kis töredéket *Oszkár halála* címmel hősi hatásokban fordít, majd ismét prózában nagyobb részt *Kárthon* címmel,** a melynek bevezető soraiban azt ígéri, hogy Ossian énekeiről bővebben fog szólni, ha idővel az egészzet kiadja. Ezt az ígéretet ugyan nem teljesíti, de Ossiannal fogságából kiszabadulta után is foglalkozik s rimtelen, szabad jambusokban fordítja *Az iniszhónai háború* című éneket,† a melynek kéziratával az őt látogató Virágot ajándékozza meg (1802). Ez pedig az ajándékot Kazinczynak adja, a ki aztán évek múlva közli azt. Az öreg Ráday Gedeon is osztozik az Ossiani művek iránti rajongásban és szintén lefordítja egy töredékét prózában *Eviralla* cím alatt s adja ki Kazinczy *Orpheus*-ában. (I. köt. 103—124. l.) Ő is, Bacsányi is németből fordít, még pedig minden valószínűség szerint Harold után.††

Írók és közönség akkor még abban a felfogásban élnek, hogy e búbanatos hangú epikai énekeket egy Ossian nevű kelta bárd írta a Krisztus utáni harmadik században, Skóciában. Bacsányi is osztozik az általános meggyőződésben 1807-ig, míg a költemények eredeti gael nyelven meg nem jelentek. Ekkor azonban megváltoztatja régi felfogását s azokkal tart, a kik ez énekeket Macpherson hamisításának hirdetik. (Ő t. i. 1760—5-ben adta ki először e műveket angolra fordítva.) Kazinczy megmarad régi felfogása mellett s bár figyelemmel kíséri e nevezetes irodalmi kérdés történetét, semmi okot nem lát véleménye megváltoztatására nemcsak fogsága előtt, hanem azután sem. „Minek utána — írja fordítása bevezetésében — ezen költeményeknek régisége felől hosszasan és nagy tüzzel folyt a' per, 's a' gael Originál ki vagyon adva, 's ezek az énekek még új nyelvre fordítva is elég bizonyosságot tesznek önn-magok felől: azon álmélkodhatni inkább, hogy ez eránt mint támadhata kérdés, 's a' per hogyan folyhatott ily hosszú ideig.“ ††† Fogságának

* L. ezeket Heinrich G. *Ossian* cz. tanulmánya, Budapest, 1903, 16—17. l.

** A kassai *Magyar Museum* 1788. évf. I. füz. 38—50. l.

*** U. o. 197—200. l. és u. o. II. köt. (1792) 279—303. l.

† A Döbrentei *Erdélyi Múzeum*-ában 1816. V. f. 91—99. l. ily címmel: *Az iniszhónai háború. Ossziánnak egyik éneke*, Batsányi által 1798. fordítva.

†† *Ossian's Gedichte aus dem Engl. u. zum Theil der Celt. Ursprache übersetzt* v. Edm. v. Harold; Mannheim, 1782; 3 köt. — *Neuentdeckte Gedichte Ossians übersetzt v. demselben*, u. o. 1795. V. ö. Császár E. *A német költészet hatása a magyarra*; 134. l. és Heinrich G. id. tanulm. 76—80. l.

††† 1807., 3 köt. latin fordításával együtt s a művek hitelességéről szóló tanulmánnyal; Kazinczy előszava IX—X. l.

keserveihez, sőt hazánk szerencsétlen helyzetéhez, komor hangulatához is nagyon jól találtak e borongós énekek, a melyekben Ossian, a dicső Finngal fia, a hős Oszkár atyja, nemzetének legnagyobb énekese, megörökíti atyjának, önmagának, fiának s vitéz társainak hőstetteit és harci lakomáit. Mély elegiai fájdalom sóhajt hozzánk lajtjáról, s a különféle harci kalandok és szerelmi epizódok ilyen vagy hasonló refrainnel kapcsolódnak össze: Tetteim dicsősége elröppent, bánatban ülök a sírok mellett, feleségem és fiam sirja mellett, a kik többé nincsenek! Oda van Kaledonia dicsősége! Ezt a fájdalmat zokogják Ossian énekei távol hazájától.

Kazinczy budai fogságában teszi az első kísérletet Ossian fordítására és pedig A' *Szelmai Dalokat* ülteti át legelőbb nyelvünkre Petersen stuttgarti tanár fordításából, szem előtt tartva Goethe fordítását is.* Innentől fogva évekig nem foglalkozhatott huzamosabban Ossiannal. Csak a munkácsi fogházban vette elő ismét Bürger fordításában a *Karrik-Thura* című énekét s ültette át nyelvünkre és írta le eczetbe hányt, vasrozsdából készült tintával lopva szerzett papirosra, mely jelenleg is megvan a széphalmi mauzoleum ereklyéi között.** E kéziratot Virágnak küldi, megmondva neki, hogy kiadását neki ajánlja. Virág meghatva olvassa a fordítást. „Mennyei Költemény nyelvünkre nézve is! — kiált fel elragadtatásában. Nekem énekelte! Elfogadom a' legforróbb indulattal, édes barátom! ezt a' nagy, jeles ajándékot.“ Annál inkább megilletődik Kazinczy ajánlásán, mivel már régen buzditotta barátját Ossian fordítására, mert — írta hozzá —: „Minden megvan benned, a' mi arra kívántatik“. Kazinczy vagy e buzdtatás hatása alatt vagy már régebben több töredéket lefordított e művekből Denis és Rohde nyomán.*** 1804 februárjában már 7 részt, mint sajtóra kész fordítást említ, a melyek közül mindegyiket egy-egy jó barátjának akarja ajánlani. Döbrentei a Cserey Farkasnak küldött *Karrik-Thurát* olvasván, de különben is megszeretvén Ossiant, szintén kedvet kap fordításához s a *Lórai csalát* át is ülteti irodalmunkba.

Hogy Kazinczy Ossian énekeinek teljes fordítását kiadja, erre még ekkor nyilván nem gondolt. Pedig Virág nem szűnik meg őt újabban is buzditani: hadd olvassa a magyar is ezt az érzékeny költőt. Mástól nem is várhatni e munkát, mert „Batsányi oda van.“ (Párisban 1809 óta.) „De Te! — írja hozzá — engedj nagy lelkednek egész szabadságot — és énekelly! Te énekelly, mondom, és szívre ható sorakkal éleszd barátodnak tüzét.“ Kazinczy azonban még mindig csak az említett 7 részt akarta a *Messiasból* fordított töredékeivel együtt egy kötetben kiadni. A két hosszabb eposzt, a *Finngal* és *Temora* címűt nem szándékozott lefordítani. De Helmecey, alighogy a 9 kötetes kiadás ügye valamennyire rendes kerékvágásba jut, rábeszéli őt, hogy Ossian teljes fordítását is vegye föl a 9 kötet közé. Kazinczy hiúságának nagyon hízeleg Helmecey buzdtatása és az az ítélete, a mely Virág főntebb idézett véleményét

* Akadémiai Értesítő 1814. évf. 14. l. Az id. bevezetés Petersent nem is említi.

** U. o. Ennek egy ugyanott készült másolatát Cserey Farkasnak küldte Krasznára.

*** *Ossian's u. Sined's Lieder*, übers. v. Mich. Denis; Wien. 1791—2, 6 köt. — *Ossians Gedichte*. Rhythmisch übers. von J. G. Rohde; Berlin, 1800, 3 köt.

a főpontra fokozza, hogy t. i. senki sem tudná Ossiant úgy fordítani, mint a széphalmi mester, a ki erre merész önérzettel vallja be: „Erzem — úgy mond —, hogy Ossiánt *legméltóbban én fordíthatom*“. E meggyőződés *akkor* igaz is volna, ha Kazinczynak pusztán nyelvbeli gazdagságát s rendkívüli nyelvkészségét tekintjük; de kevésbbé igaz, ha ízlését, a mely épp a régi és a népnyelv naiv hangját becsülte legkevesebbre, a fordítást illető elveit s azon téves felfogását vesszük figyelembe, hogy az *újítások a régi íróban szenvedhetőbbek*.

Kazinczy Ossian-fordítása régebbi töredékeit 1814 ápriliában küldi Pestre Szemerétől, hogy az itteni kiadók megtekintsék s csak ezután határozza el magát, hogy a két nagyobb eposzt is lefordítja a 9 kötetbe. Ez elhatározásra nemcsak a Helmecezy buzdítása indítja, hanem még inkább az a körülmény, hogy Bacányi 1809-ben a francziákkal együtt Párisba menvén, Ossian-fordítását is, ha ugyan kész (a mi nagy kérdés) magával viszi, úgy hogy ez „napfényt látni nem fog“. De ha látna is, neki nem kell félnie az összehasonlítástól. Mert a mi már Bacányitól megjelent, s a mit ő kéziratból ismer, az övéhez mérve, elmaradt kísérlet. „Illő tehát, — mondja — hogy Ossiant más fordítsa. Én kész vagyok erre“. Hozzá is fog a munkához és gyorsan halad, úgy hogy már novemberre az egész kézírást a szedő kezébe ígéri. Csakhogy előbb a Rohde fordításának bécsi kiadását, aztán pedig különösen az Ahlwardt fordítását* kéri Helmecezy által. Amazt meg is kapja, de emezt hiába sürgeti. Mind e mellett a Denis és Rohde fordítása alapján november közepéig csakugyan elkészül a magáéval s a sietős munka okozta izgalmat az az öröm csillapítja, hogy „egészen kész Ossian“. Még csak a a földrajzi és történelmi tárgymutatót kell megcsinálnia, a mi nehéz munka ugyan, de e nélkül az egész fordítás érthetetlen volna. Ezzel is kész lesz decemberre és Szemerétől azonnal küldeni szándékozik. Előre tudja, hogy fordítása mind reá zúditja az újítás ellen-segeit, mert érthetetlennek találják. „Ezért adják majd meg nekem“ — úgy mond. De — folytatja — „a Philologus mind barátom lesz s látni fogja, mit köszönhet nekem az *elrontott* nyelv.“ Ezért most már ő sem bánja, ha fordítása csak a VI. és VII. kötetben lát napvilágot, hogy az olvasókat el ne riaszsza a maga érthetelenségével.

Munkája sikere tehát gondolkozóba ejti. Ime már ez a 7-ik dolgozata. Hát ugyan mire való ez éjt nappallá tevő kemény munka, mely nemcsak semmi anyagi hasznót nem hajt, de sőt az olvasók egész seregét ellenségévé teszi? Egyáltalán mire való a magyar nemzetnek Ossian fordítása? Ki akarja, ki olvassa? A kiválasztottak. Ot meg csak saját lelkének sugalma ösztönzi. Hozzá fog tehát fordítása új átdolgozásához és 1815 január 5-re el is végzi. Azonban még most sem küldi a kéziratot Pestre, mert „Szemere lesegeti botlásait“, ő meg az előszót írja. Mit nem adna érte, ha Ahlwardt fordítását is láthatná? Addig-addig vonakodik hát a kéziratot küldeni, míg január 21-ikén ki nem jelenti Helmecezynek, hogy addig egyáltalán nem is küldi, míg Ahlwardt és Stolberg fordításával**

* *Ossian's Gedichte im Metro des Originals*, zum erstenmal übers. v. Chr. W. Ahlw.; Lipse, 1811, 3 köt.

** *Ossian's, des Sohnes Fingals Gedichte, nach dem Engl. des Macpherson ins Deutsche* übers. v. F. Leop. Graf zu Stolberg; Hamburg, 1806, 3 köt.

össze nem hasonlítja. „Alkalmasan — írja — ez az én Ossziánom lesz félszázadig is az egy Magyarra fordított Osszián; illő hát hogy minél elkészültebben adjam.“

Hogy a könyvvizsgálat nehézségein átéssék, a sárospataki plebánussal akarja az engedélyt munkájára iratni. S hogy a plebánusnak, a ki különben barátja, semmi aggodalmat ne okozzon az engedély megadása, eleje teszi Denis és Rohde bécsi kiadásait is. Mivel Ahlwardt fordítását Helmecezytől hiába várja, magának kell megszereznie utolsó bécsi útjában. Hazafelé jövet sokszor előveszi e művet s igazolva látja föltételét, hogy Ahlwardt fordításának felhasználása nélkül ki nem adta a maga fordítását. Mert Ahlwardt azt állítja, hogy a többi fordító előtte olyanokat mondott Ossziánal, a miket az nem mondhatott s a miknek semmi értelme. Még jóformán ki sem pihen a hosszú út fáradalmait, neki áll az utolsó átdolgozásnak. Június 1-én ér haza Széphalomra s 15-ikén már az első rész átdolgozott kéziratot postára teszi a kiadóhoz. Elbíhatjuk neki, a mit maga ír, hogy „feszített szorgalommal“ dolgozott munkáján és „szó nem maradt szó mellett régebbi dolgozásában.“ „Bizony — mondja — az én újabb fordításom nagy nyeresége lesz a Magyar publicumnak.“ De minél lázasabb sietséggel dolgozik, annál jobban összeesküszik ellene a véletlen. A *Temorán*ak júliusban Pestre küldött kéziratát Trattner szolgálja elveszti s a kiadó csak tíz nap múlva meri bevallani Helmecezynek, mi történt a kézirattal. Kazinczy-nak hát az egész 8 énekes eposzt újra kell sajtó alá írnia. De az ő páratlan munkakedvén semmi ki nem fog. Szeptember 16-án kapja a hírt s 5 nap múlva már az 5. éneket írja. Kevéssel utóbb az első kötet már meg is jelenik s Kazinczy nagyon különböző ítéleteket hall felőle. Tudja, hogy kevesen olvassák, de szükség, hogy mi is bírjuk a munkát. Reméli, ellenségeinek egy része megbékül vele, ha a második kötet végén álló szómagyarázatokot olvassa, mert onnan látja, miféle rejtett kincsei vannak nyelvünknek. 1815 végén megjelenik a 9 kötetes kiadás VI—VII. kötete, Ossian énekeinek nagyobb része.* A belső címlapon „*Ossziának Minden Énekei Három Kötetben*“ olvasható, de a 3. kötet sohasem jelent meg s úgy látszik, Kazinczy nem is fordította le a még hiányzó 3 éneket, vagy ezeknek a kézírata is eltévedt.

Kazinczyt a Marmontel- és Gessner-fordítása rövidített, új alakra változtatott szavainak és arányos, mindenütt kimért mondatainak új zengése csábítja az Ossiani költemények fordításában, hogy a vers ritmusát utánozza prózában is. És valóban a nyelv zenéje egyetlen művében sem oly fülbemászó, mint az Ossziánban. Tán csak a magyar Sallusté hasonlítható még hozzá, a melylyel az új vívmányok ékességeiben legjobban egyezik, de egyszersmind hibáiban is. Az Ossian-fordításnak vannak oly lapjai, a melyeknél szebbet Kazinczy sohasem írt. Az elbeszélés önkénytelen gördülékenység, síma folyása itt-ott a népmesékre emlékeztet. A sietős előadás sejtelmes hangjában az északi balladák hangjára ismerünk. A rövid, eposzban nem igen szokásos hasonlatok arányos tagjai a

* *Kazinczy F. Levélezése* I. 239., 569. II. 328., 470., 506., 535—6. III. 162., 304—5., 327., 439., 467. IV. 2. V. 66. 333—4., 493., 567. VIII. 372. IX. 131. XI. 481. XII. 179., 207., 209., 236., 255., 276—7., 281., 315., 322., 341., 347., 374., 542., 601. XIII. 152., 244., 274. 5., 288., 328., XIV. 2. 1.

gondolatritmus lebegésével hatnak, a minthogy a gondolatritmusok gazdagon is hullámszerűen e költeményekben. A színezebbnél színezebb jelzők festőisége, a képek és alakzatok dús szemléletessége először szól hozzánk tudatosan művészi hangon. A mit Kazinczynak a népiest legtöbbször megvető izlésétől nem igen várhatnánk, legalább a törekvést látjuk, hogy az elbeszélés naiv hangját is visszaadja. De éppen ez legkevésbé sikerül neki, mert nem természetes, hanem mesterkéltséggel eszközökkel óhajtja elérni. A régiességgel szeretné a naiv hangot megközelíteni, de a régieskedés semmiképp sincs hatalmában. Noha korához képest elég járatos a régi irodalomban, a régi nyelvet jobban ismeri, mint Révain, Sándor Istvánon és Horvát Istvánon kívül bárki más: a régi szók föllevenítésében, a régi kifejezések utánzásában, legfőképp pedig a régi költemények hangjáuk alkalmazásában cserben hagyja minden képessége, mivel mindehhez a népköltészet gazdagabb ismerete, mintegy ihletése vagy sugalmazása, a mesemondó egyszerű, naiv előadásmódja lett volna szükséges, a mi őbenne hiányzott. S a helyett, hogy a régi magyar költők megszépített nyelvét próbálta volna használni, a saját korabeli, tulajdonképp maga irodalmi nyelvét önkényesen akarja régissé átalakítani mind a szók alakjában, mind a szószervezetekben és mondatkapcsolatokban. Tiszta sor, hogy ez önkénykedés csak kudarcot vallhat. Itt már semmi mesterkedés nem segíthet. Vannak szerencsés részletei, a melyekben a régi és népi nyelvből finom érzékkel választ vagy újat alakít (*kisség, had erősei, sivány*); midőn saját képzett szavai is a nyelv törvénye szerintiek (*tűzcsergeteg, szél-haladó, vérnyoszolya, sötétövedzetű*); midőn újszerű kifejezéseit szokottá tudja varázsolni, például az ilyenekben: *sárga haj lángolja körül fejét, képén elárasztván minden kellemet* (VI. 18), — Elnézvén az ifjú arcját, *vágyást mosolyga* reád mindenike, s karod *halált özönle* a' harcmezőn (VI. 50); — *Lelke halált forrala* az ifjú ellen (VI. 50); — *Pillantata halált szikráz* (VI. 74); — *A sötét övedzetű éj, végig-ömlő az egen* (VI. 137); — *Nem adtunk sért* a megholtaknak 's *előhívánk az ég' ölyveit* (VI. 158); — *Magas lángokban lángolt mellyének haragja* (VI. 298); — *Lelket adsz a' lant idegeinek* (VII. 5); — *Könnýüket harmatozott szemed* (VII. 71); — *Dárdáján halál alkonylik* (VII. 170); — *Bánattal eltelve álla meg a' csergetegnél 's orcájára könyár szakadt* (VII. 238); — *Hintsetek ragyogó fényt ösvényimre*, hogy *haragom megemészse az ellent* (VII. 298) és száz hasonló.

De midőn a szók alakját nemhogy megszépitené, hanem émelegössé teszi az édeskés selypítést utánozva (*bomlong, folyong, gyüleg, nyúlong, villángzó, villángat a villogó és villogtat* h.); midőn a régi, már erejét veszített képzőt derűre-borúra használja (*édest, nehézt, rettenetést* módhatározó gyanánt); midőn a szókat túrhetetlenül csonkítja, bár e tekintetben a legtöbbször már adott példa után indul (*bék, fekv, kés[ik], sér[vés], győzedel*, ez azonban nyilván sajtóhiba, mert csak itt fordul elő): a lépten-nyomon felőlő hibákat nem tudja eltakarni. Minduntalan használ új szókat is, illetőleg a tájnyelvből átvetteket (*barcsa, surjány, turján*), máskor meg az elfogadott értelmet új árnyalatban próbálja használni, esetleg új értelemben: *kegyelet szép íve* vagy *zápor íve* (szivárvány); *suhint* a. m. *suhan*, a *sarló* a. m. *sarj*, illetőleg a *sarlót* következetesen *sarj* alakban használja, miáltal a mondatot értelmetlenné teszi. Ideje lesz véget vetni *sarj*jal az *harcznak* (VI. 146); A' Teuthai ifjúság *elhullott*

sarjuink alatt (VI. 292). Szokatlan vonzatait később is sokan utánnozzák, miáltal némelyek meghonosodnak: *fussd a' bajnokot* (VI. 18), — *fussam e a' viadalt?* (u. o.), — *félem a' bosszús Gramált* (VI. 47). Számos nehézkes mondatán kiérezzük: mennyire küzd a kifejezés szokatlanságával s a huzamos kísérletezés után is önmagával elégedetlenül kénytelen akárhányat mintegy félbehagyni: Kuchullin egy tölgnél áll *lassan görgetett szemekkel* (VI. 41); — *Finngal szemet lök népére* (VI. 54); — *A' szirt paczkáz a' hullámok ezereinek* (VI. 21); — *Lökjed-el megéd fájdalmadat* (VI. 123); — *Nem küldé ő soha tetteket a' későbbi kornak* (VI. 153); — *Az ősz király körül van öntve ellenségeitől* (VII. 297), Ahlwardt fordításában: * *der Greis ist umkreiset von Feinden* (II. 183); — *A' csapkodó szélben üvöltöttek hajaim* (VII. 116), Ahlwardtnál: *Im jähen Windstoss pfiß mein Haar* (III. 198); — *Döbögök az éjnek ijedelmeiben* (VII. 168): *Ich erzitter' in Mitte der Graunmacht* (I. 297); — *Lassant haboz-el egy csermely: Sanft wallet ein Bach durch die Thäler* (II. 5), stb. E kifejezések azonban ha mesterkélték is, érthetők és költői színezetük tagadhatatlan. De számos erőszakolt kísérlete aztán teljesen hiábavalónak bizonyult: *Sok lant ömle az ének tusája közé* (VI. 70); — *Tágság lepi meg ívét* (VI. 99); — *Füvel körülsuhogott kövek* (VI. 213); — *A' lélek nyúl a' veszély közt* (VII. 59), Ahlwardt fordításában: *die Seele wächst in Gefahr* (III. 127); — *Karja előre mereszi a dárdát* (VII. 133): *Ihr weisser Arm streckt vor den Speer* (III. 226); — *Szemem kitekint minden szelek felé* (VII. 158): *Mein Auge späht nach allen Winden* (III. 267); — *Röptében ragadom meg a' rege' virágát 's dalomban özönlöm-el a' későbbi nyomoknak* (VII. 155): *Haschen lasst mich der Sagen Blüth, ohne Täuschung sie singen der Nachwelt* (II. 264); — *Ellenségedet haragodnak prémjei fogják-be* (VII. 245): *O Held, dess' Schwert tief schlägt die Wunde, hüllt deines Zornes Saum den Feind ein* (II. 95), stb. Szereti rövidség okából elhagyni a mondat állítmányát vagy alanyi kiegészítőjét; p. o. Emeljétek fel pajzsotokat, melyek mint a' sötét hold (VI. 62); ki van hagyva: *olyanok*; — *Te, atyám, egyedül állál, 's ki olyan dicsben, mint a' Szelma fejedelme?* (VI. 209), kihagyva: *volt*. A német eredetit utánozva hagyja el a hasonló szót: hasonlóan, *mint*, vagy *-ként*; pl. Ragyogva kelsz-elő, *hasonló a' kelet' sugárhoz* (VI. 181): *Herrlich steigst du empor dem Strahl in Osten vergleichbar*; — *Egy szirt állá Osszian a' kardküzdesben* (VI. 64); *Ein Fels stand Ossian im Schwertkampf*.** Szereti a jelzót társhatározóvá változtatni, a mit helyyel-közzel mások is megtesznek, de Kazinczy nagyon gyakran s éppen Ossian-fordításában: *Sztrínadóna a' gyöngé kézzel* (gy. kezű, VI. 151); — *Bajnok, ez őszült üstökkel* (VI. 217); ez utóbbi ily rámutató megszólításban helyén valónak is mondható. Egyéb szokatlanságai és idegenszerűségei többi fordításaival közösek, mint az ilyenek: *Nem térek én vissza, míg a' diadal enyém leend* (VI. 27), e. h. *enyém nem leend*; — *Népem a' te népednek áll* (neki áll, neki esik); — *Néztek...*

* Az 1839. lipcei kiadást használtuk.

** Simonyi Zs. részletesen foglalkozik Kazinczy e hibáival összes fordításaira vonatkozólag *A nyelvújítás és az idegenszerűségek* (Bp. 1891) cz. akad. értekezésében, 46 s. k. l. — Simai Ödön szintén behatólag fejtegeti Kazinczy újításait a MNy. hasábjain az 1909. évf.-tól fogva.

neked ellenedbe (veled szembe); — *Ment ellenébe a' halálnak*; — *Láncsájára rohant neki*, stb.

De vannak teljesen érthetetlen mondatai részint új szavai, részint szószerkezetei, vagy szóvonzatai miatt, a melyekre ily mértékben alig találunk példát többi fordításában. Ilyenek: Az *ő dicse ködgőzlet* (VI. 122), Ahlwardtnál: *Sein Ruhm ist Nebelgedünst* (II. 217); — *A' rém' kövénél ígért* (u. o.): *Wo er den Geisterstein befragt* (I. 218); — *Tekintetem ellehelt nemfajzásokon* nyugszik (VI. 153): *Mein Blick ruht auf entschwundenen Geschlechtsreihn* (I. 275); — *A' ravatal özszült barcsája* hullatja vénhedett szakálát (VI. 201): *Die graue Distel auf dem Carn streut den Bart vor Alter hin* (III. 7); — *Kolla ki akar kelni dölyfének 's bosszút áll fíja'* holtáért (VI. 264): *Seinem Stolz will Colla begegnen und rächen den Tod des Erzeugten* (III. 318); — *Ki az amott, mint a' rengetegek' szarvasa*, melyet a' *vemholt* követ? (VII. 16): *Wer der dort, ähnlich dem Berghirsch, dem folget die astige Heerde* (III. 92); a *foltot* máshol is használja *csapat* értelmében; — *Tüstént megyen vasának telje között* (VII. 19); *Rasch naht' er in Waffen des Stahls* (III. 95); — *kelő sugár vagy, de melyet had éjjez körül* (VII. 259): *Ein Strahl ist Fingal, der aufgeht dem Geist, den umnachtete der Krieg* (II. 119); — *Árny elterül a naplette téren* (VII. 97): *Der Schatten hin schwebt durch das sonnige Feld* (III. 169); — *Itten gyapor hadidárda tündököl, itt gyapor veres szem görg* (VII. 108): *Mancher Schlachtspeer funkelt dort, manch' dunkelrollendes Aug'* (III. 182); — *Érin nyomatva torlódik a' ravatalok' homályába* (VII. 277): *Erin sah er gedrängt sich nah'n yom Dunkel der Carn geschirmet* (II. 149); — *Fillán a' futamló Érint maga előtt torlá végig a' csattogó harczenyén* (VII. 283): *Die Flucht geust Fillan auf Erin, selbst verfolgend im Brausen der Schlacht* (II. 157). Több mint egy negyedszázaddal azelőtt a *Bácsmegyeiről* szóló jelentésében nagyon becsmerlő hangon szól Kazinczy a magyar fordításokról, mivelhogy azok közt alig van egy-kettő, a mely *érthetőbb ne volna az eredetiben*, mint a magyarban. Íme saját ítéletét most az ő fordítására is alkalmazhatjuk, jöllehet ő ezt kábaságnak mondja. De valójában *akart* szokatlanságait és *tudatos* idegenszerűségeit épp oly kevésbé értjük, mint a megrótt fordításokat. S mégis nagy a különbség. Ezek a meglevő irodalmi nyelvet is gyakorlatlanul használják: Kazinczy pedig az új szokat, fordulatokat, vonzatokat akarja magyarrá, szoktatta tenni, próbára állítani nyelvünket: mire képes az idegen szépségek utánzásában. Amazokban a nyelv laposságát, színtelenségét, néhol érthetetlenségét semmi szépség nem mérsékli: Kazinczynál pedig, mint Halász Ignác igaz helyesen mondja,* „egy-egy ballépésével százannyi érdem áll szemben... jó szándékkal vétkezett, nyelvünk emelését tartotta szem előtt“.

S csakugyan, ha Ossian-fordításának oly lapjait olvassuk, a melyeken az említett fogyatkozások, sőt javíthatatlan hibák nem igen zavarnak beennünket, bizonyos művészi gyönyört érzünk, vagy legalább a költői próza stíljének azt a ritmusos hullámlását, azt a tiszta folyamatát, a mely csak művészi ihletből árad. Az eredetinek mély elegiai hangulata majd mindenütt hűen visszatükröződik, valamint az eredeti előadásnak szaggatottsága is. A fordítás legtöbb

* *Kazinczy mint fordító* cz. tanulmány a MNyör 1883. évf. 542. l.

hibája tán épp abból ered, hogy kifejezéseit Kazinczy mindenütt erővel teljessékké, művésziékké akarja tenni; hogy addig válogat a kínálkozó magyar egyértékes szavak és kifejezések közt, míg utoljára is, mintha nyelvérzéke egy-egy pillanatra megtompulna s vagy innen marad, vagy túlló a célon. De nincs sem Kazinczynak, sem más magyar írónak egyetlen munkája is, a melynek hatását közvetetlenebbül nyomozhatnók Vörösmarty *Zalán futásán*, mint a szóban levő fordításét. Baróti Szabó magyar *Aeneise* a klasszikus eposz hangjára, előadásának pompájára nézve szintén nem maradt arra nyom nélkül; azonban Vörösmarty nyelvének behízelgő zenéje, hasonlatainak, képeinek és jelzőinek elragadó színezete, stilművészetének újsága Kazinczy Ossian-fordítására utal, mint egyik első példaképére. Ez már egymagában is nagy érdeme e műnek.

VÁCZY JÁNOS.

Bárány Péter Magyar Psychológiája.

GÖRÜG és KERESKES, a Hadi Történeteknek és a bécsi Magyar Hírmondónak áldozatkész írói, kiknek nyelvünk ügyében kifejtett, minden méltánylást megérdemlő buzgósága a XVIII. század legvégén, ha nem páratlan is, minden esetre egyik legnagyobb. Jövőbe néző hazafias igyekezetük bizonyítékául 30 arany pályadíjat tűztek ki 1789 januárjában annak, a ki magyar psychológiát ír. A pályázat, melynek határideje 1790 májusban járt le, Molnár Fizikájának és Dugonics Tudákosságainak mintája szerint, a tudományok magyar nyelvű terjesztésére, magyar tudományos műnyelv fejlesztésére czélzott. A jutalomtétel eredményéről a H. T. 1790 június 8-ról keltezett levelének Jelentése (726. l.) számol be először, csak általánosságban említvén „Egynehány Tudós Hazafiak“ beérkezett „szép Munkáit“, szerzők és művek megnevezése nélkül. A döntést azonban hátráltatta „néhány szöveg formáinak meghatározása“. A pályázók ugyanis kénytelenek voltak, új tárgy körül forgolódván, új szavakkal élni.

A H. T.-et valamint a bécsi M. H.-t — legalább is a Debr. Gramm. megjelenéséig — ugyanaz a józan, purizmusra hajló neologia jellemzi, mint Ráthot és a hírlapíró Révait. A *titkokok, határnok, czím, nyomtatvány, előzmény, termény, könyvtár, ügyész* stb. elszórvá többször is olvasható e levelekben; sőt ezek mintájára készült egyéb újítás is, mint pl. *ezüstnök, módosít, származvány, hirdetmény, bepanaszol* stb. Mindamellet az új szók akkora tömegét, mint a minőt a beküldött könyvekben találtak a szerkesztők, okulva bizonyosan pozsonyi elődjük példáján, nem merték megjutalmazott műben egyszerűen csak „odavetni a Hazának“. Ezért közlik a beérkezett művekből az újszabású szöveget, hogy a hozzáértők ítélete alá bocsássák.

Arról a lélektani műszógyűjteményről, a mely ennek folytán a H. T. azon évi 726., 776., 799. l.-jain megjelent, már többször volt szó nyelvészeti irodalmunkban. Először SZINNYEI közölte a Nyr. 10: 308—9. lapján, azon megjegyzéssel, hogy „a szerkesztő Bárány Péternek pályanyertes Lélekről való tudományából vette ki“. Ezt a közlést használta föl a NyÚSz. I. kötete, a mikor tíz új szót BÁRÁNY PÉTERNEK tulajdonít; ugyancsak erre hivatkozik KORNIS GYULA is

A magyar bölcséleti műnyelv fejlődéséről szólva (MNy. 3: 151). Minthogy a H. T. írói egész világosan megmondják a Jeleltetésben, hogy „a' fenn említett munkákból” szedtek ki „minden új szabású szókat”, meg kell állapítanunk, hogy a közölt 150 új szó nem mind BÁRÁNY kéziratából való. Így maga a „Lélekről való tudomány” elnevezés is HORVÁTH ADÁMNAK, ugyancsak 1789-ben, tehát a pályázatra készült Psychológiájából való, mert Bárány *lélekmenyt, lélektudományt* ajánl.

Az is könnyen észrevehető, hogy a közzétett új szók legnagyobb részének képzésmódja (*felleng* ész, *elmény*, *önség*, *öszmény*, *taglat*, *egyedes* stb.) szembeszökően egyezik Bartzafalvi Szabó Dávid eljárásával (*mindemény*, *nehányos*, *elményesség*, *fizetvény*, *mondolat* stb.); egyik másik pedig a hírhedt pozsonyi M. H.-ban és Siegwartban már olvasható.

Jött-e, nem jött-e „bölcsetétele” a haza „Tudóssaitól” a közölt műszók iránt, arról nem adnak számot a tanácskerő szerkesztők; a H. T. 1790 decz. 14-i számában azonban közzéteszik a nyertesnek, BÁRÁNY PÉTERNEK nevét, kit a jutalomnak ünnepélyes átvételére föl is hívnak Pozsonyból, a hol egy darabig „tiszttség nélkül”, majd mint gr. Széchenyi Ferencz titkára folytatta „Iffjúi életét”. Ez a körülmény a jutalmazott kézirat Bartzafalviadáinak könnyen nyomára vezet. Ugyanabban az időben, mikor Bárány Psychológiáját írta (1789), került haza külföldi „okodalmakról” a híres szógyártó és, a mint Dugonicsnak írja 1789 szept. 21-én Pozsonyból, „csak égi madár módra tengődve élt” ő is.* Lehetetlen hogy a magyarságért buzgó e két fiatalember ne érintkezett volna egymással. De belső bizonyítékunk is van arra, hogy Bárány új szavaiban Bartzafalvinak is van része. Az előbbinek ugyanis valamennyi megjelent művében, sőt Korvinus Mátyás cz. kéziratában is alig akad egy-két új szó. „A talált gyermek” cz. fordításban pl., melynek előadásával 1792-ben a magyar játékszin Budán megnyílt, egyetlen új szó sincsen. Bárány előadásmódja általában mindig keresetlen, ha néha lendületes is, kifejezéseiben, szavaiban egyaránt. Igaz, hogy tudományos munka szinte megkívánja az új fogalmak jelölésére az új szót s az ilyen-célú szóalkotásra nagyobb szabadsága is volt az írónak vagy fordítónak. Hisz Kazinczy szerint is a szószerzés „sokkal szenvedhetőbb” filozófiai munkában, mint mulatságra írott könyvekben.** Mégis bizonyosra vehetjük, hogy Bartzafalvi szerepe a magyar Psychológiának, Bárány első művének szótárában ugyanolyan, mint a minő Kazinczyé az Aszalay fordította Lessing Meséinek stílusában, úgyhogy bátran vádolhatjuk Bartzafalvit a Báránynak tulajdonított szavaknak legalább is keresztapaságával. Kétségtelen ugyanis, hogy Bartzafalvi a kudarcz után, mely új szavait érte, a mint Dugonicshoz írt, említett levele tanúskodik, éppen nem hagyott föl a szófaragással, sőt az Etelka jegyzeteiben olvasható elismerések csak fokozták buzgóságát.

A H. T. szószerzetéből, mint már érintettem, tíz került a NYÚSZ. I. kötetébe, odavalók még ugyanonnan a *dag* : massa,*** *egyedes* : singularis, individualis, *érzékenyes* : sensitivus; *nyomat* : egyetlen nyomat; több nyomat: superpondium; egyenlő nyomat: aequi-

* Dugonics András Följegyzései O. K. 401—2: 31.

** Kassai M. M. 1788: 185.

*** Eddig 1807-ből I. Nyr. 44: 116.

librium; *műszeres* : organicus és *vegyűlék* : ingredientia is. Sőt ebből az időből s ugyancsak Bárány-Bartzafalvitól kell keltezni az *alaptalan* szót is, mely Bárányuak a jutalom átvételekor mondott beszédében fordul elő.

Görög- és Kerekesnek meghívására ugyanis Bárány csakugyan fölment Bécsbe, hol 1791 január 22-én Báróti Sándor kezéből vette át a pályadíjat, Görög lakásán tartott valóságos irodalmi ünnep keretében. Ennek az ünnepélyes átadásnak lefolyása részletesen olvasható már a H. T. jan. 25-i levelében* (89—95. ll.). Az első magyar lélektan azonban, mely már Kant szellemében készült,** e fényes fogadtatásának ellenére is, kéziratban maradt, pedig ki-nyomtatását a szerkesztők magukra vállalták, sőt a szerzőt az arany-pénzeken kívül művének 150 példányával akarták még megjutalmazni. Megjelenését több körülmény akadályozhatta. Szelleme miatt alkalmasint cenzurai nehézségek is voltak, de meg Bárány bevezet-őt is akart hozzá nyújtani. 1791 máj. 3-án írják a H. T. (IV: 550): „Bárány Úr — a' nyertes Magyar Psychológiának Szerzője most fordította Campe: kleine Seelenlehre für Kinder. Ez a' kis munka mintegy be vezető gyanánt fog lenni a' Lélekről való felsőbb Tudományba“. A lélektant pedig érdeklődéssel várták: „Nagyon kívánnák már látni nyomtatásbän — írja valaki Kassáról ui. aug. 20-án — a' Lélekről való tudományt is, mellyet Bárány Úr készített“. 1792-ben már megjelent Horváth Adám Psychológiája, a mely minden erőszakosság nélkül, a szófaragás teljes mellőzésével, egyedül jelentés-megszorításokkal adott egész lélektani magyar terminológiát,** s így szinte fölősslegessé vált a sok rossz új szóval telített pályadíjnyertes mű. Későbbi megjelenésének azután a Debr. Gramm. állta útját „A Magyar Nyelv Regulái ellen tsinált Új Szók“ ez. toldalekával.† De nem jelent meg Bárány Campe-fordítása sem. Az 1794-ben névtelenül megjelent Psychologia Cämpéből, nem az ő, hanem Nagy Sámuel fordítása.†† Ebben nyoma sincs Bárány műszavainak, viszont azonban fellengős nyelvű ajánlólevele hívta ki az orthologus bírálatot, de csak a Debr. Gramm. megjelenése után (M. H. 1796: 402 stb.).

A kéziratban maradt s úgylátszik el is veszett Magyar Psychologiának így is megvan irodalom- és nyelvtörténeti érdekessége. Egyrészt belekapcsolódik Báróti Sándor életébe, irodalmi szereplésébe, másrészt több ma is élő szó őrizi emlékét nyelvünkben, melyek nem a H. T. útján, hanem Baróti Szabó Kisded Szótára (1792), de még inkább Szemere és Helmecey közletésével keltek életre, a kiket Kazinczy figyelmeztetett a Psychológiára akkor, midőn Báróti Életrajzához szükséges, említett beszédnek kivonatát kérte tőlük.†††

SIMAI ÖDÖN.

* Vö. Beöthy Zsolt: Szépr. elb. 2: 24; Csaplár Benedek: Figyelő 19: 301—305; Váczy J.: Kazinczy Lev. XI: 509; u. ő.: Kazinczy Ferencz és kora I: 297.

** „Hogy az érdem az én munkámra esett: azt nem annyira a foghatóságomnak, mint egy-átaljában Kantnak, a' jelenvaló Világ leg első Böltselkedőjének köszönöm,“ mondja róla Bárány Báróti beszédére adott válaszában.

*** Vö. Kornis Gyula i. h.: 149—151.

† Vö. MNy. 9: 29.

†† L. Szentgyörgyi levelét 1794 aug. 12. Kazinczyhoz. Váczy: Kaz. Lev. II.

††† Kazinczy: Lev. XI.

Latin jövevényszavainkról.

A magyar nyelv latin jövevényszavairól hallgatagon azt tartjuk, hogy itt alig van megfejteni való kérdés. Pedig ez nagy tévedés. A hazai latin nyelvi kiejtés különböző korokban különböző volt s ennek a története mai napig sincs kellően tisztázva. Változott az a forrás is, a honnan a hazai latin szókészlet a különböző korokban gyarapodott. Ennek sem ismerjük a helyes történetét. Pedig mind e kérdések helyes ismerete fontos a magyar nyelv különböző korokbeli latin jövevényszavaira is. Az alábbi sorokban két olyan kérdésről fogok értekezni latin jövevényszavaink köréből, a melyről eddig vagy egyáltalában nem szóltak, vagy ha szóltak, hát akkor olyan megokolással, a mely szerintem a tényeknek meg nem felel.

I. Az Aténás-, paradicsomféle jövevényszavakról.

Tudvalevő dolog, hogy a régi s részben a mai magyarban több olyan latin eredetű városnév, tartománynév van, a mely latinból került hozzánk, azonban a magyarban nem az alanyeseti, hanem a tárgyeseti alakban terjedt el. Ilyenek: *Aténás* a. m. *Athenae* város: lat. *Áthēnae* többes nom. | *Efezsom*: lat. *Éphesus* | *Egyiptom*: lat. *Aegyptus* | *Korintom*: lat. *Cōrinthus* | *Syracusás város*: lat. *Syrācūsae* (l. Nyr. VI, 460) | *Thebás*: lat. *Thebae* (l. Nyr. VI, 460) | *Termópylás*: lat. *Thermōpylae* (l. Nyr. VI, 460). Az a kérdés, miért terjedtek el e szavak a magyarban tárgyeseti alakban. Erre a kérdésre eddig csak Szarvas Gábor próbált megfelelni. Két ízben is foglalkozott vele. Az egyik esetben így fejtette meg (l. Nyr. VI, 388, 459):

a) Diez, Gramm. der rom. Sprachen II, 9 szerint a régebbi középkori lat.-ban szokásban volt városnevek tárgyeseti alakját alanyeseti gyanánt használni. Ez a használat megvan város- és személynevekben régebbi újlatin nyelvi emlékekben is, tehát: *Neapolis* helyett *Neapolim*, *Barrabas* helyett *Barraban*, *Moises* h. *Moisen* (l. Nyr. VI, 388) stb.

b) A ném. *Egypten*, *Italien*, *Hispanien* stb. — Wackernagel tanúsága szerint — szintén tárgyesetből: *Aegyptum*, *Italiam*, *Hispaniam* stb. keletkezett (l. Nyr. VI, 389, XII, 130).

E két érv közül az utóbbival könnyen végezhetünk. A ném. *Egypten*, *Italien*, *Hispanien* stb. ország-, tartománynevek az illető latin névnek nem az accusativusából való átvételek, hanem a latin névből a ném. *Franken*, *Schwaben*, *Hessen*, *Sachsen*, *Baiern*, *Thüringen*, *Preussen* stb. analógiájára keletkeztek. A *Franken*, *Hessen* stb.-féle országnevek pedig eredetileg német nyelvi többes dativusok előbbi *ze Franken*, *ze Hessen* stb. népnévből (l. Wilmanns, Deutsche Gramm. II² 406; Paul, Deutsche Gram. II, 163).

A mi az első érvet illeti, arra szintén könnyű felelni. Tudvalévő dolog, hogy a mai újlatin nyelvi szavak nominativusa a klasszikus latin, illetőleg *lingua rustica accusativus*ából fejthető meg (más magyarázatokról l. Nyrop, Gram. fr. II, 171 lp.). Egy ófr. *crois* 'kereszt', olasz *croce* = lat. *crŭcēm* stb. Más szóval a *lingua rustică*ban a szavak accusativusa lett nominativus s ez lett az újlatin nyelvek nominativusává. Erre czéloz Diez, mikor azt mondja, hogy a 'régibb középkori latinban tulajdonnevekben többször szerepel az accusativus nominativusi értékben. Szarvasnak az idézet alkalmával csupán azt kellett volna hozzátenni, hogy tulajdonnevekben is. Mert pl. újlatin nyelvi mai helynevekben nemcsak eredetileg latin accusativusi alakokkal találkozunk, hanem pl. ablativusokkal — locativusokkal is (vö. fr. *Aix* < *Aquis*, *Poitiers* < *Pictavis*, olasz *Rimini*, *Tivoli* < *Arimini*, *Tiburi*; *Firenze* < *Florintiae* stb. l. Meyer-Lübke, Einführung 188). Mikor azonban a magyarok keresztényekké lettek s mikor a vallással együtt egyházi nyelvük a latin lett, akkor a latin nyelvi használatban mindenütt nominativusi functióban a klasszikus nominativust találjuk. A XI—XV. sz.-ból (későbből még kevésbbé) nincs olyan hazai latin nyelvű oklevelünk, legendánk, krónikánk, a hol akárcsak vétségből is az accusativusi alak nominativusi értékben volna használva. Pedig ha igaza volna Szarvasnak, nekünk nemcsak a magyarból, hanem a hazai latin szövegekből is ilyeneket is kellene mutatni tudnunk: *Corinthum* urbs magna fuit, *Ephesum* urbs Joniae erat stb. Pedig ilyeneket vagy ehhez hasonlókat latin emlékeinkben nem találunk.

Szarvas másik magyarázata a Nyr. XII, 130—131. lapján olvasható. Nem szabatos a magyarázat. Itt is megemlíti a ném. *Egypten*, *Macedonien* stb. tartományneveket, a melyek szerinte latin accusativusokból keletkeztek, úgyszintén azt, hogy a „helynevek accusativusai nominativusként használva magában a latin nyelvben is találhatók“. Ezen felül még ezt mondja: „Valamely nem értett szó abban az alakjában vésődik emlékezetünkbe s az lesz a mi nyelvünkben nevezővé, a melyet legtöbbször hallunk: *omnibus* (omnis), *fidibus* (fidelis), *roráté* (roro), *posztilla* (post illa) stb. Így jegyezte meg magának a régi világ apró diákja a meg nem értett *virga*, *circulus* szónak *virgus*, *circulum* alakjait tanítójának ilyféle majdnem naponként hallott mondásaiban: „Da illi *virgas*! Accipies *virgas*! Impinge nebuloni duodecim *virgas*! Profer *circulum*! cape *circulum*!“ A helynevek szintén accusativusi alakjukban fordulnak legtöbbször elő: *Lacedaemonii legatos Athenas miserunt*. *Miltiades Chersonesum reliquit ac rursus Athenas demigravit*. *Themistocles Athenas muris saepivit*. Egészen természetes, hogy a nagyobbára fogyatékos művelt-ségű, a földrajzban járatlan szerzetesek szeme-füle a minduntalan előkerülő *Athenas*-hoz annyira hozzászokott, hogy megtették nominativusnak s mindegyre *Athenás* városról beszéltek“.

Ha az idézetben mondottakat jól szemügyre vesszük, akkor azt látjuk, hogy elfogadható módon itt csak a lat. *virga* : *virgas* > magy. *virgács*, esetleg a lat. *circulus* : *circulum* > magy. *czirkalom* (l. EtSz.) van megmagyarázva. Akkor, a mikor hazánkban a tanítás nyelve a latin, igenis a magyar diáknelvben ebből: *virgas*! (sc. da illi v. impinge illi) keletkezhett *virgás* > *virgács* (első adat *virgás* alakban Sl. és még Kr., CzF.; a régibb nyelvben csak *virgázni*, *virgis caedere* Matkóból NySz., Kr.). Hasonló eredete lehet a *cirka-*

lom szónak is. Kétségtelen azonban, hogy nem ilyen eredetűek: *roráté, posztilla, fidibus, omnibus*. Az *omnibus* (o: *omnibus*?) hozzánk a XIX. sz. második felében Bécsből került, a bécsi németben franczia eredetű a szó. Az első *omnibus*-ok 1823-ban Párisban indultak el, itt adták nekik a nevet s ebben az alakban a szó köz európaivá lett (l. Kluge, EtWb.³). Tudatosan csinált szó az *omnibus* a lat. *omnis*-ből. A *fidibus* nem a *fidelis*-ből jön, a mint Szarvas tartja. A szó a németben a XVII. sz.-ban jelenik meg (l. Schulz, DFremdw.), irott mellékalakja *Vidibus*, s talán a lat. *-ibus* raggal ellátott német diáknyelvi szó (l. Kluge, EtWb.³; másképp Haupt M., szerinte többes dat. a lat. *fides* 'hűr' szóból, a mely Horatius egyik ódájának, et ture et *fidibus* juvat placare deos' helyéből való tréfás ferdtítés, l. Weigand-Hirt, DWb.³). Innen terjedt el, így a többi közt a németből jött a magyarba is (első adatok a XIX. sz.-ból; szótárban nem lelem; nb. a Márton-Heckenast-féle ném. magy. lat. szótárakban a német szó előkerül). A *roráté* és *posztilla* szavak latin egyházi műkifejezések. A hol a római katolikusok latinul végzik az istentiszteletet, mindenütt ismeretes a *roráté* (vö. ném. die *rorate*; tótul: *na rorátach* 'rorátékor' stb.). A név az illető mise *rorate coeli de super* kezdőszavából ered (hasznoló egyh. lat. név sok van pl.: *letarevasárnap, judica-vasárnap, Credo* stb.). Latin egyházi műkifejezés a *posztilla* is s jelentése 'prédikációs könyv, prédikáció'. A prédikáció ugyanis úgy kezdődött, hogy először fölolvasta a pap a szentírásból a megfelelő textust: *lectiōt* s ezután: „*post illa verba sacrae scripturae*“ következett a prédikáció (l. DuC., Weigand-Hirt, DWb.³; hasonló eredetre vö. lat. *metaphysica*, gör. *μετά τὰ φυσικά*). Ebből lett a középkori egyh. latin *postilla*, innen ném. *postille*, magy. *posztilla* stb. szó.

Az *Aténás*-féle magyar nominativusok újabb magyarázata ellen szintén kifogás emelhető. Ha valaki — latinul beszélvén — kifogástalanul nyelvtanilag helyesen tudta alkalmazni az *Athenas, Athens accusativus-locativust*, akkor arról nem lehet fölteni, hogy ne tudta volna a szó lat. *Athenae* nominativusát. Ha tehát az illető — magyarul beszélvén — mégis *Aténás*-t használt nominativusul, ezt nem lehet azzal megmagyarázni, hogy az illetőt „fogyatékos műveltségű, a földrajzban járatlan szerzetes“-nek tesszük meg.

En a kérdést magyar nyelvemlékeink alapján másképp gondolom megfeyjthetőnek.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Sukoró és Homorog.

I.

Mészöly GEDEON hívta föl figyelmünket arra, hogy a *zsugorodik* = *sugorodik, zsugorog* < *sugorog* stb. igék *zsugor-* < *sugor-* igei alapszava élt a *sukor-* (*sukorodik* stb. NySz. és MTsz.) változatban is, és hogy ennek -ó ~ -ü képzős igeneve *sukoró* ~ *sukorú*. Amint ugyanő kimutatta, a *sukorú*-ból lett az első szótag *u*-jának nyiltabb *o*-ra válásával a Nádor-cod.-ben a *strű* és *kőkörű* szavakkal együtt a pokol lángjának jelzőjeként szereplő *sokorú* am. 'tekerős' (MNY. VII, 385). Mészöly az első szótagbeli *u*:*o* váltakozásra példaként idézi a *Sukoró* ~ *Sokoró* földrajzi nevet, de hogy ez az igenévvel

összefügg-e, arról nem mond véleményt. Lássuk tehát néhány bizonyítékát annak, hogy a helynév az igenévvél azonos.

A helynév előfordulásai: 1. a) 1210: cum una vinea in Sceuleus et in villa que vocatur *Sucorou* (Pannonhalmi Szent Benedek-rend története I, 619); 1221: terra *Socorou* (Árpád Okmt. I, 172)*; 1226: Villa de *Sochorou* (uo. I, 216); 1231: Vineia in Nyllkasocrou (Nyalka, uo. I, 291 és TörtFöldr. III, 553); 1232. pápai okl.: de *Socrou* (Pannonh. Sz. B.-r. t. I, 711); 1253: Vineis in Paznan *Sukuro* (Pázmánd, uo. II, 290) Győr megye déli részén annak a dombesopornak a keleti oldalán, a melyhez Pannonhalma tartozik; b) 1352: Villa Alsousokoro (Szent-Márton, TörtFöldr. III, 543); 1359: in territorio ville Olsuk ecclesie nostre in monte Erdeusokoro wlgari vocato (Oklsz. Erdő) a dombesoport nyugati felén. 2. 1240 kör.: silvas, colles, valles et nemora que vulgo dicuntur *Sucorov* in quibus habet plures vineas et loca apta ad plantandum vineas (Pannonh. Sz. B.-r. t. I, 772); 1252, 1266: Vinitores nostri [regis] de *Sukuro* és *Sukoro* iuxta Jaurinum in villa Brath . . . Nwl . . . in villis Ech . . . Nag Ech (TörtFöldr. III, 545, 553, 547); 1262: quandam uineam suam empticiam in Baratsucurov in loco qui Luk dicitur existentem (Oklsz. Barát); 1368: *Sehsokuro* Nyul határában (Pannonh. Sz. B.-r. t. I, 218) Győr megyében a Pannonhalmától nyugatra elterülő dombtömeg keleti oldalán. 3. A síkságból kiütköző ezen két dombrendszerrel nyugatra még egy húzódik, s alatta terül el a *Sokoró*álja; Lipszky-nél *Sokoro*hegy, mons és *Sokoro*allya, plaga. 4. Egy 1256/XVI. sz.-i okl. szerint *Sukorow* hegynél Zalában, Rezi vidékén meszet égetnek (CodDipl. IV. 2, 402). 5. 1234: Terra *Sukorod* (Zala Oklt. I, 7); 1262—6, 1267, 1268, 1270 és év nélkül: de *Sukuroud*, *Sucuroud*, *Sukurod*, *Succurod*, *Sukorod* (Árpád Okmt. VIII, 47; XI, 555; CodDipl. IV. 3, 387; VII. 1, 351; VII. 2, 212 és 214; Árpád Okmt. VIII, 415); 1276: Possessio *Sokoroud* (Zala Oklt. I, 79) Zala megyében, Hahót és Szent-Mihály környékén (TörtFöldr. III, 102). 6. 1268: Terrarum Lak Harasty *Sucurou* Ozyag; 1270: Duas terras Ozyuhag et *Sukurod* (Oklsz. Ag 2); 1334: *Sokoroud*; 1349: *Sukurod*; 1349: *Sukoroud*; 1420: *Sokoraud*; 1466: *Sokrucd*; 1477: *Sokorucd* (TörtFöldr. II, 640); Lipszky-nél és ma *Sukorót* pusztá a Somogy megye délnyugati sarkába eső dombvidéken; CzF. (V, 871 és 919) Somogyban *Sukoros* (?) pusztáról is tud. 7. 1230-ban „vinee de *Sacorou*“-t említik a Somogy megye keleti szélén fekvő Nagocsesal együtt (Sopron Oklt. I, 18). 8. 1495: *Sokoro* lectoris Albensis (TörtFöldr. III, 345); Lipszky-nél és ma *Sukoró*; CzF. (V, 871) szerint *Sokoru* is; Fejér megyében a Velencei-tótól északra emelkedő dombknál. 9. 1326: Possessiones *Sukrow* et Luchud (TörtFöldr. I, 33); ma *Sukoró* dülő a pestmegyei Pécel határában (Nyr. 2, 142). 10. 1361: Vallem quem ipse *Sukurouelg* alio nomine Homorou nominasset (Oklsz. Völgy); közelebbről nem határozható meg. 11. VárReg. 343. §.: Isu filius Pouse de *Sucuroi*: helyesen *Sucurou*; hol?

Hogy az adatokból kiolvasható — részben kicsinyítő vagy helynévképző -d-vel megtoldott — alakok egyeznek az igenév ismert vagy föltehető változataival, azt nem szükséges sorjában bizonyítani. Az 1230-ból és 1240 kör.-ről idézett *Sakorou* formában föltűnő az első szótág *a* hangja (írás- vagy közlési hiba?). Az 1221,

* Helytelenül *Socoru* (CodDipl. V. 1, 299).

1232-i *Sokroy*, az 1326-i *Sukroy* és az 1466-i *Sokrud* annak a XIII—XIV. században hangtörvényszerűen föllépő fejlődésnek az eredményei, mely szerint a háromtagú szavakból a nyílt első szótagot követő második nyílt szótag rövid magánhangzója kiveszett.

Az adatok mellé több ízben odavetett meghatározásokból: „collis, mons, vallis, völgy, homoró, vinea, vinitor stb.” joggal következtethetjük, hogy az elnevezések eredetileg dombra, hegyre, vagy dombos, hegyes területre vonatkoztak. Leghatározottabb az 1240 körüli adat „silvas, colles, valles et nemora” értelmezése, mely a „que vulgo dicuntur *Sacorov*” kifejezéssel arra is figyelmeztet, hogy a helyjelölésben közszót használ tulajdonnévképen. Egyébként a térképről is azt látjuk, hogy a ma ismert vagy már elveszett helyek dombvidéken tűnnek föl. Tehát az igenév és helynév között a jelentésbeli kapcsolatot csakugyan megteremthetjük, meggondolva azt, hogy egy „zsugorodó, tekergős, tekervényes” értelmű szó egészen természetes átvitel útján felelhet meg „az össze-vissza húzódó dombokkal és völgyekkel lepett terület” szemléletének. A térszíni viszonyokból nyert képzetek alapján vagy a *Sukoró* köznévi jelentésének tudatában ilyenféle magyarázattal csinálhatta meg a Velenzei-tó környékének népe következő mondókáját: „*Hégyre kuporodott Sukoró, | Kényeretlen Gárdon, | Ehetetlen Velénce, | Hasra esett Pákozd.*” (Mészöly GEDRÖN szíves közlése.)*

Azonban a *Sukoró* nevet nemcsak helyek, hanem emberek is megkapták: 1199-ben *Suchurou* szőlőmunkás Veszprém és Zala határterületén (Oklsz. Szombat) és 1240-ben *Sucoro Herdeu* olv. Erdővel együtt bakonyi erdőőr Veszprém megyében Tevel, Berénd, Bakonybél, Döbrönte vidékén (Árpád Okmt. II, 112). Az utóbbi adatban a nevet mint közszót a mellette előforduló „erdő”-vel rokonértelműnek tarthatjuk. Ezekben az esetekben valószínűleg a személy annak a — fentebbi értelmezéssel illethető — helynek a nevét vette föl, melynek a megművelése vagy őrzése volt a hivatása. S a megjelölt vidéken csakugyan kereshetünk ilyen nevű helyet, mert egy 1227-i oklevél szerint Luc. fil. Abbe de *Sucorov* szerepel mint királyi pristaldus a veszprémi káptalan előtt egyezkedő emberek ügyében (Árpád Okmt. VI, 448).

Az előadottak megvilágításában a borsodmegyei cserépvári uradalomhoz tartozó *Sugaró* erdő neve (Nyr. I. 230) a *sugor ige *sugoró* igenevének az elváltozása.

(Folytatjuk.)

PAIS DEZSÓ.

A középfok történetéhez.

GELEJI KATONA ISTVÁN következőképen ír a magyar középfok képzéséről: „A' *comparativus gradusok* a' *nomenben* vagy két *bb*-ben mennek ki. Mint: *Jobb, nagyobb, rozabb, kiffebb, bóltsebb* etc. Vagy tsak a' meg-határozó *confonans*-hoz adatott egy *b*-ben. Mint: *tudos, tudosb; okos, okosb; ékes, ékesb; szép, szépb* etc.” (Vö. NyF. XXX, 11.) GELEJI KATONÁNAK ezt a szabályát mai magyar nyelvünkre is alkal-

* A Jerney (Nyelvkincsek 118) és CzF. (V. 871 *Sokorú*) adta *sok-orrú* (*sok-orrod*), *sok-ormú* etymológiát — azt hiszem — felesleges volna czáfolgatnom.

mazhatjuk. A *nagyobbak*, *jobban* stb. féle esetekben a kettőzés egész tisztán érezhető, viszont a *különb*-, *idősb*-féle szavakban ma is egyszerű mássalhangzót ejtünk.

Az a kérdés, melyik változat tekinthető eredetibbnek s általában mit mondanak nyelvemlékeink e képző fejlődéséről.

BINDER JENŐ egy régebben megjelent, egyébként igen elmés tanulmányában a következő eredményre jut: „A *b-s* alakot nagy többségben találjuk a szó végén, míg szóközépen a *-bb* dominál. Ez pedig világosan arra mutat, hogy a kettős alak az eredeti, mely védett helyzetben nagyrészt meg is maradt, míg a szóvégén könnyebben elkopott”. (Vö. Nyr. XVIII. 290.)

E sokáig uralkodó véleménynel szemben MELICH a következő eredményre jutott: „Nyelvünkben kétféle hosszú hangok vannak: etymologikus hosszúság rendkívül sok esetben hasonulás útján keletkezik, pl. *asszony* valaha *achszin*-nak hangzott (vö. HB. *achscin*), *válaszsz*, *ereszsz* még a XV. század folyamán is *válaszj*, *ereszj*. A fonétikus megnyúlás ellenben mindenkor egy hangnak valamilyen ok folytán való hosszú ejtése, pl. a középfok képzője a magyarban, a rokonnyelvek tanúsága szerint *-b*; vö. *édesb*, *fejérb* stb., s mégis hangzóközi helyzetben *-bb*: *édesebben*, *fejérebbe*, ugyanígy a mult idő jele *-t*: *várt*, *járt*, de *állottam* stb. (Vö. MNyv. VII. 245.; hasonlóan NyK. XL. 381.)

MELICH e nézetének igazsága egészen világossá lesz, ha tekintetbe vesszük a nyelvhasználat vallomásait. A középfok jele ugyanis a fgr. ősnyelvben **mp* $\sim$ **mb* volt. Ha most meggondoljuk, hogy a fgr. szóközépi és szóvégi **mp* $\sim$ **mb*-nek a magyarban *b*, **mt* $\sim$ **md*-nek, **nt* $\sim$ **nd*-nek *d*, **rk* $\sim$ **rg*-nek *g* felel meg, akkor a középfok eredetibb jelének is az egyszerű *b-t* kell tartanunk.

A következőkben adalékokat szolgáltatunk a magyar középfok-képző megkettőződésének történetéhez s egyszersmind ki fogjuk mutatni azt is, hogy e változást nyelvemlékeink egész kézzelfoghatólag tükröztetik vissza.

Vizsgáljuk meg először néhány codex, illetőleg codex-író idevonatkozó adatait.

Debr.-C. II. kéz adatai:

A) Mássalhangzó után: *alazato/b* 272, 294; *idegőmb* 260; *kemeib* 313 (egyéb esetekben is *s*, *n*, *ny* után; a *b-t* mindig egyszerűen írja).

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt:
a) *genkeb* 318; *inkab* 230, 257 stb. (9-szer); *kefervb* 278, 318; *nagjabee* 256; *nagiob* 277; *nehezeb* 278; *zenvedendőb* 254; *tanvltab* 272;
b) *iob* 263, 270; *tób* 315.

C) Két magánhangzó között: a) *kiníében* 276; *nagiobacnac* 295, 296; *nagoban* 260; *nehezeben* 319; *Tovaba* 231; *Touaba* 246; *tovaba* 237, 257, 258, 270; b) *ioban* 232, 237; *iobit* 239; *iobitafanac* 240; *iobitiac* 242; *iobitafara* 243; *tóbity* 239.

Löbk.-C. I. kéz adatai:

A) Mássalhangzó után: *yele/b* 189; *kilemb* 197 (egyéb esetekben is *s*, *sz*, *n* után; a *b-t* mindig egyszerűen írja).

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt:
a) *feketewbnek* 316; *feketeb* 317; *felieb* 297; *hamarab* 323, 339; *gorfab* 270; *inkab* 1, 27; *incab* 207, 209, 219, 295, 293, 288, 335; *akylfieb* 25; *kylfieb* 338; *nogiob* 1; *nagiob* 8, 18, 25, 26, 36; *nagioby*

25; *nagyob* 306; *nagob* 275, 285; *b)* *yob* 292; *yob* 6, 7, 292, 295, 323, 348; *zeb* 30; *tóbzeres* 19; *tób* 27; *teeb* 332; *teb* 188, 203; *azteeb* 211.

C) Két magánhangzó közt: *a)* *bólchebek* 25; *incaban* 194; *nagiobakra* 10, 13; *nagiobakat* 10; *nagioban* 275; *towaba* 281, 303, 309, 313 (kétszer); *Tovaba* 287; *Touaba* 290; *Towaba* 303, 315; *b)* *yoboytanya* 313, 335; *yoboytafnak* 336; *ioboitafra* 2; *teurbeth* 302; *teurbe* 327.

Lobk.-C. II. kéz adatai:

A) Mássalhangzó után: *artatlamb* 158; *iamborbaka'* 67; *kőzelb* 132; stb. (egyéb esetekben is *s*, *n*, *ny*, *r*, *l* után; a *b*-t mindig egyszerűen írja).

B) Magánhangzó után a szó végén v. mássalhangzó előtt: *a)* *alab* 84; *genőkeb* 162; *inkab* 34, 48 stb. (29-szer); *Incab* 35; *kefervb* 54; *kinőnebfegnec* 161; *nagiob* 60, 168; *nafob* 64, 131, 158; *nagob* 110, 128; *nehezeb* 163; *b)* *Iob* 63, 77; *iob* 121; *iobnac* 135, 142; *tób* 110, 159.

C) Két magánhangzó között: *a)* *elebyeknel* 109; *hoziaban* 68; *nafoba* 128; *nehezeben* 162; *thouaba* 108; *Thovaba* 93; *Tovaba* 78, 80, 113, 167; *Touaba* 116; *tovaba* 61, 63, 65, 86, 103, 130, 146; *b)* *iobyt* 39; *iobvinac* 42; *iobitafara* 43; *iobehoc* 67; *ioban* 52, 61, 84, 112, 114, 162; *iobitafanac* 57; *iobitany* 59; *iobitania* 68; *iobitvan* 83; *tóbet* 68; *megettövl* 119.

Lobk.-C. III. kéz adatai:

A) Mássalhangzó után: *yelefb* 221; *ielefb* 221; *yelefben* 222.

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt: *a)* *incab* 225; *nagiobra* 171; *nagiob* 177, 240, 244; *b)* *iob* 261; *teeb* 221, 242; *ateb* 225, 244.

C) Két magánhangzó közt: *a)* *nagiobat* 182; *touaba* 230; *b)* *tebet* 235, 236, 261; *tóbet* 261.

Az Ehr.-C. adatai:

A) Mássalhangzó után: *galyadbat* 127; *rokomb* 142; stb. (máskor is *d*, *n*, *s* után; a *b*-t mindig egyszerűen írja).

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt: *a)* *alab* 8; *eleb* 128; *Elezteb* 114, 134; *elezteb* 35; *feletteb* 78, 86; *gyakortab* 61; *ynkab* 3, 21, 64, 80, 82, 113, 85, 90, 98, 99, 153 (kétszer); *inkab* 61; *keuſſebnek* 73; *kyffeb* 88; *keuſſebb* 89 (kétszer), 93; *nagyob-* 21, 83, 127; *b)* *iob* 71; *yob* 100; *yobra* 53; *tebzer* 9; *teb* 27, 29, 112, 130; *teurbzer* 41.

C) Két magánhangzó közt: *a)* *nagyoboyt-* 48, 115; *touaba* 112, 149; *de:* *keuefebbett* 78; *b)* *yoban* 17, 26, 38; *tebet* 70; *teben* 76.

A Tih.-C. adatai:

A) Mássalhangzó után: *felfegőfb* 92; *tauolb* 143. (Máskor is *s*, *l*, *k*, *n* után; a *b*-t mindig egyszerűen írja.)

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt: *a)* *alabualonak* 107; *bőceb* 279; *dragab* 9, 63, 130; *elezteb* 38, 99, 167 stb. (15-ször); *elsőbnel* 305; *elfőb* 322; *feleb* 390; *felieb* 389, 391, 392; *felleb* 388; *ionkab* 235, 243, 290; *Yonkab* 7, 8, 18 stb. (39-szer); *kiffeb* 382; *nagob* 92, 93, 94 stb. (22-szer); *nafob* 54, 89, 90 stb. (9-szer); *Nafob* 338; *nagobnak* 307; *Nafobnak* 143; *rutab* 341; *zenteb* 115; *touab* 151, 307; *b)* *iob* 201 (kétszer), 225; *Yob* 5, 96, 203, 204, 386; *zeb* 42, 108; *zeeb* 263; *zebnek* 98; *thób* 1, 119, 377; *tób* 1, 5, 6 stb. (50-szer).

C) Két magánhangzó között: a) *kifsebiknek* 45; *kifsebik* 76, 340; *kifsebiket* 320; *kifsebik* 270, 292; *kifsebítetnek* 310; *kifsebíteni* 310; *nagobat* 390, 391, 392; *touaba* 1, 2, 3 stb. (107-szer); *touaba* 93; *tuaba* 131, 177; *Touaba* 198, 281, 338; de: *touabba* 230; *touab'a* 9; b) *ioban* 39; *Iobanualo* 75, 345; *Ioban* 95, 96, 137, 323; *Iobitafat* 333; *ioba* 201; *zebet* 42, 260; *tóbinel* 3, 5, 312; *tóbet* 9, 40; *tóbe* 96, 111; *tóbíró* 96; *tóbít* 123, 169; *tóbek* 151; *thóbeth* 166; *tóbi* 174, 200; *tóby* 340; *tóben* 389, 391 (kétszer).

Ha ezeken az adatokon végigtekintünk, azt fogjuk látni, hogy a Debr.-C. II. és Lobk.-C. I, II, III-ban mindig, az Ehr. és Tih.-C.-ben pedig majdnem mindig egyszerű *b* a középfok jele. Az Ehr.-C.-ben csak egy esetben (*keuefebbett* 78) van *-bb*, de az ellenkező példák nagy száma itt arra utal, hogy e változatot csupán helyesírási sajátásnak tekintsük. Az Ehr.-C. különben is szereti a kettőztetést, sőt — a mint e példa is mutatja — a tárgyragot is gyakran megkettőzteti. A Tih.-C.-ben a *továbbá* szót találjuk egyetlen egyszer *bb*-vel, de viszont 113 esetben egyszerű *b*-t ír e szóban s így arra az egy kivételes adatra szintén nem építhetünk. A *zebben* alak pedig a legnagyobb valószínűség szerint *szépbennek* olvasható.

Mindezekből csak egy következtetést vonhatunk le: Azok a nyelvjárások, melyeket e codexírók beszéltek, még ekkor nem ejtettek kettőztöttet a középfokban, még magánhangzók közt sem. Különben érthetetlen volna, hogy mikor minden más esetben elég gyakran jelölik a kettőshangzót, éppen ebben az egy esetben tennének kivételt. Az a körülmény pedig, hogy éppen a legrégebb codexünk is ide tartozik, azt is bizonyíthatja, hogy a XV. sz.-ban egy ideig még gyakoribb volt a *-b* ejtés, vagy talán még általános volt. Egyes nyelvjárások azután még a XVI. században is *-b*-ét ejtettek a középfokban, nemcsak a szó végén, hanem magánhangzók közt is. E szerint e codexek megfelelő adatait egyszerű (rövid) *b*-vel is kell olvasnunk, tehát így: *nagyo-bat*, *tová-bá* stb.

A *több* szó itt még *tób*-nek hangzott (vö. még Debr.-C. I: *tóób* 18, 97, 117, 122, 137, 165, 205), a *jóbb jób*-nak, a *zebb szépl*-nek, illetőleg *szépl*-nek. Már előre is valószínűnek tarthatjuk, hogy a *b* kettőződése e szavakban is akkor történt meg, a mikor a többi középfokú változatban. Tehát e szavak is ugyanazon a *-b* = *bb*-fejlődésen mentek át.

Némely codexben ez a fejlődés már elég nagy kiterjedést tüntet fel.

Pl. a Nád.-C. adatai:

A) Mássalhangzó után: *Alkolmaf* *b* 28; *bodogtalam* *b* 212 stb. (más esetekben is *s*, *n* után; a *b* mindig egyszerű).

B) Magánhangzó után a szó végén vagy mássalhangzó előtt: a) *Elezteb* 119, 246; *elezteb* 261; *felyeb* 661; *hamarab* 328, 481; *hozyab* 178; *incab* 14, 75, 81 stb. (16-szor); *keferúb* 276; *kifseb* 69, 194, 299, 317; *küüneb* 75; *kyüneb* 129, 142; *najob* 31, 73, 106, 238, 242, 117; *nehezeb* 118, 129; b) *ioob* 145; *iob* 132, 160, 162, 188, 194, 233, 263, 265, 306, 333, 504; *zeb* 353; *tób* 103, 106, 118 stb. (17-szer).

C) Két magánhangzó közt: a) *feketibbek* 237; *nagobban* 40; *nagobbat* 85, 100; *núlvabban* 40; *Touabba* 582, 594; *touabba* 420, 250, 321, 325, 335, 445; de: *megkifsebitem* 251; *küüneben* 38; *kiüneben* 59; *küüneben* 240; *zórúúbec* 67; b) *tóbbet* 55, 85, 105, 189, 279, 414, 507,

538, 567, 656; *többeth* 580; *többit* 580; *többitis* 421; *többel* 330; *többen* 96.

A mint láthatjuk, itt már két magánhangzó közt igen gyakori a *-bb-*. Egyszerű *b* ilyenkor rendszeren csak a *könnyeb* szóban maradt meg; ez pedig talán arra mutat, hogy e szót ekkor még *könnyébb-*nek ejtették. Ismeretes, hogy a *könnyű* szónak a régi nyelvben *könnyé*, *kinnyé* féle változatai is vannak. A *könnyű* szóhoz hasonló-tövű *szörnyű* középfokában a Nád.-C. hangzóközi helyzetben szintén egyszerű *b*-t ír, a mi a *könnyében* stb. féle változatok említett olvasását szintén csak megerősíti.

Vannak végül nyelvmelékek, hol magánhangzó után már a szó végén is feltűnik a *-bb*. Ide tartozik pl. a Birk.-C.

A Birk.-C. adatai:

A) *bodogb* 2; *erőfibe* 1; *hamarban* 6; *idefбек* 7; *keuelb* 1; *kilömben* 6;

B) a) *gengeb* 2; *hamarab* 3; *hamarabb* 3; *incab* 2, 3, 4; *inkab* 1, 4, 5; *kifféb* 5; *najobb* 4; *najob* 6; *nehezéb* 5; b) *iobb* 2.

C) a) *keföben* 3, 6; *keusebet* 6; *toabba* 5; b) *többet* 2, 6; *többi* 7.

E codexek nyelvjárásai tehát magánhangzók között általában *-bb-*t ejtettek a középfokban. A *-bb* tehát először csak egyes nyelvjárásokban tűnt fel s csak később vált az egész nyelvterületen általánossá. A *töb* > *több*, *jób* > *jobb* fejlődés pedig szintén e nyelvjárásokban indult meg, minthogy a Nád.-C., illetőleg Birk.-C. ezekben az esetekben is *-bb-*t ír. A Döbr.-C. 120. oldalán előforduló *többe* pedig arra látszik mutatni, hogy ez utóbbi esetekben a kettőződés előbb történt meg, mint a magánhangzó megrövidülése.

A középfok jelének kettőzése, valamint a *töb* > *több*, *jób* > *jobb* fejlődés is, ugyanegy nyelvtörténeti változás eredménye, s ezt az atalakulást nyelvmelékeink egész pontosan visszatükröztetik.

LOSONCZI ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Pótlék a NySz. Forrás-jegyzékéhez. Azok, a kik a NySz.-t forgatni szokták, jól tudják, hogy a czimszóra vonatkozó idézet után az a munka van rövidített jelzéssel megnevezve, a melyből az illető idézetet kiírták, s hogy e rövidített jelzések magyarázata vagy az I. köt. XVIII—XXXIV. lapján levő Források Jegyzékében, vagy a III. kötet végén a Szómutató utáni lapon a Pótlékforrások közt keresendő. Sajnos, e rövidített jelzések magyarázata igen gyakran sem itt, sem amott meg nem található. Oly esetekben, mikor a jelzés egészen világos — pl. a *tekergős* szónál (Arch. Ért.), vagy a *tündér* szónál (Ipolyi Myth.) — ez a mulasztás nem baj; de vannak olyan esetek is, mikor a jelzés teljességgel érthetetlen, pl. a *ki-tanulgat* szónál: (Gyul. JesSir.). BALLAGI ALADÁR „Régi Magyar Nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár“ cz. munkájában sok ilyen érthetetlen jelzést is felsorol s némelyiknek közli is a magyarázatát, de legtöbbjüket megfajtatlanul hagyja. Magam is találtam ilyeneket nem kis számmal; nagy részüket sikerült megfejtenem, de nem valamennyit.

Azt hiszem, a NySz. forgatói szívesen veszik az alább következő megfejtéseket. Betűrendbe szedtem őket; a dőlt betűkkel nyomtatott rövidített jelzés után az = jel jön s ezután a megfejtés.

Ha ez csak egy szám, akkor ez Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I. kötetének folyószámát jelenti, pl. *Tör. Ján.* = 646 annyit tesz, hogy az illető szó Kolosi Török István: Az Szent János Evangélista és Apostol historiája. Kolozsvár 1635. cz. munkában keresendő, e munka Szabó Károlynál 646. szám alatt lévén felsorolva.

Ha az = jel után ismét egy rövidített jelzés következik, akkor ez azt jelenti, hogy az illető munka a NySz. Forrásjegyzékében az utóbbi rövidítéssel van jelölve.

Helykimelésből folytatólag szedtettem az itt következő 90 megfejtést:

Adal. = Thaly : *Adal. Ágost. Im.* = 249 = Pécsi : *Ágost. AnyaszHist.* = Bod Péter: Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza . . . historiája, Basilea 1760. *Bal. Gen. ac Magn.* = 1788. *Barcs. Vers.* = Orczy : *KöltSz. Barna : CsIsk.* = Két munkának, úm. Barna János: Krisztus iskolája. (Nagyszombat, 1714 ?) és Balásfi Tamás: Csepregi iskola. (Pozsony, 1616) összezavarása. *Bebek Istv. kiad.* = Nyr. VI, 124. *Bod* = Bod : *Pol. BodPP.* = Bod : *Pol. Böles Könyv* = 27. *Csat : Mh.* = Tsatári János: Magyarország Historiájának rövid summája. Hálában 1749. *Cser Pk.* = 258 = Cserényi : *PersF. Czegl. Aqu.* = Szeg : *Aqu. Czegl. Enoch II.* = 1074. *Czegl. Enoch III* vagy *IV* = 1075. *Czegl. Jephta* = 292 = Illyef. *Jepht. Debr. Ker* = 1435 = DKal : *Ker. Deliber.* = 1276 = Diósz : *Delib. Diósz. Részezs.* = 820 = DBón : *Részezs. Diósz. Préd.* = 1229 = Diósz : *Tal. Egyes Élet* = 1369. *EnEn* vagy *Énekek éneke* = 27. *Erdődy. SDics.* = Telek : *Erd. Ex. Princ* = 539. *Fr. Aj.* = Fr : Sz. Ján. *Fuchs : StirpH.* = Leonharti Fuchsj : *Stirpium Historia.* Basileae 1545. A Term. tud. Társulat könyvtárában levő példányba XVI. századi kézzel bejegyzett magyar növénynevek. *Gyöngy : Nymph.* = 1476 = Gyöngy : *Pal. Gyöngy Tört.* = Horner István: Gyöngyös városának történeti leírása. Pest, 1863, *Gyul.* = Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most . . . Gyula, 1858. *Gyul. JesSir.* lásd *Gyul. Imre : Gkat.* = Ertekezések a M. T. A. Nyelv- és Széptud. osz. köréből I. köt. 7-ik füz. *Istóf : Volt.* = 105 = Istv : *Volt. Kal.* 1582 = 196 = KGalg. *Kanizsa Tört.* = Horváth Gyula: Kanizsa Város Története. Kanizsán 1861. *Kónyi SzPál* = 3 = Komj. *SztPál. Laur.* = Laurentius Scupuli: Lelki Viadalma . . . Posonban 1722. *Laur : LViad.* A szerző vezetéknévének (Scupuli) kifelejtésével. *Lod.* = 399. *Mad : Préd.* = 652 = Mad. *Evang. Marosv. Evang.* vagy *Marosvásárhelyi G : Evang.* = 478. *MDipl. Bék.* = Haan Lajos és Zsilinszky Mihály: Békésmegyei Oklevéltár, Budapest, 1877. *Megy : 3 Jaj II* = 787. *Megy : 3 Jaj III* = 879. *Megy : ÖrökÉ.* = 701 = *Megy : SzA. Öröme.* *Megy. Zsin. IV* = 948. *Meisner : CVálasz.* = 1422. *Mel : Kír.* = Mel : Sám. *MolnJ. : De rerum natura* = Moln. Term. *Mon : SzSegits* = 229. *Oertel : Harm.* = Hliva János: Jo. Gottfred Oertel, Harmonia, Wittenberg 1746. *Orcz : Nimf.* = Mátra hegyei között mulatozó nimfáknak éneke 1761. *Orszgy.* = Fabó : *Orsz. Páp. Ujs.* = 1115 = KCsiph : *Pádist. PSzerTört.* = Hornyik János: Pusztaszer . . . története. Kecskemét 1865. *Réd. Tem.* = Magyar Történelmi tár. XVII: Rédei László történeti maradványai. *Sal. Erasm.* = 238 = Erasm. Erk. *SalMark.* = 27 is, 133 is. *Sam. Agend.* = 662 = Sam : *Cer. Spec. Myst.* = 1065 = Drég : *Spec. Szakm. Am.* vagy *Szakm. AmAff.* lásd Sz. Fabr. *Amaff. Sz. Bodó : Kalm.* = 1392 = Szentm : *Kalm. SzE.* = Fal : *SzE. Szentp : Jer.* = 1403 = Szentp : *Izr. SzEsztM.* = *EsztM. Sz. Fabr : Amaff.* = 134. *Szok : Bals.*

= 1097 is, 1098 is. *Szöl: Bar.* = 1068. *Szöll: Dáv.* = 1068 = nem István, hanem Mihály. *Szöllögerezd* = 1173. *Szőnyi: MKor.* = 1180. *Szőnyi: Mártir* 1180. *SzPoóts: PrédRédF.* = 1074. *Telekesi: Flél.* = 1373 = Teleki: Flél. *Teleki: FKer.* = Telegdi Miklós: Az Keresztenségnegne Fondamentomiroi . . . Bechben 1562 = Tel. KerF. *Temesv Kenyérm.* = 112. IV. *TemPompa* = 787. *TemPompa. Cím.* = 612. *TitkJel.* = 1078. *Tótf: Józs.* = 1505 = TKis: Pan. *Tör: Ján.* = 646. *Tört. IV* = Magyar Történelmi tár IV. (1857-ből). *Ujf: Nom.* = 489 = Sziksz. *Unit. Irók* = 75 = Dáv: VDisp. *Úr. Im.* = 853 = Komár. *Imáds. Választétel* = 1050 = Pös: *Válasz. VerG: Barátság* = 144 = SzVer.: *Bar. Vízözön* = 182 = Sztár: *Vízöz.* (Nem Mihály, hanem Miklós). *IV, 149* = MA. *Bibl.* — *IX. 365* = Magyar Nyelvőr, *IX. 365.* — 639 = ErdC. 639.

Mint már föntebb is mondtam, nekem nem sikerült a NySz. valamennyi rövidített jelzését megfejtenem. Ilyenek pl. Kal. 1620 (II. 225); Orslm (III. 612); OrvK (I. 1242 stb); Préd. (III. 851); SermFun. (I. 1058); Them. Sec. (III. 1205) stb. Sz. K.

Egy játszói eredetű képzőről. A MTsz.-ban többek között az van, hogy Somogy m.-ben a ,vereb'-et tréfásan *csőrésznek* hívják. Más tréfás neve a ,veréb'-nek *csulész, csuhész* (MTsz.), illetőleg *csuli* és *csuri* (uo.). Valamennyi adat Dunántúlról vagy a Duna mentéről való. A közölt adatokban egy képző van, a mely tréfás alkalmazásban más szavakban is előfordul. A bakonyalji nyelvjárásban a ,kiskutyát' *kutyésznek* is hívják. Egy zebegényi csónakázó társaság a ,csáklýá'-t tréfából állandóan *csaklesznek* hívta (Dr. Rédei T. értesítése). Tréfás használatban hallottam *gatyeszt* (= gatyá), *hurkeszt* (= hurka) s a ,kevés húsú gulyás'-nak *csokesz* a neve (I. Dobos, A m. diákny.). Egyik ifjúkori barátom az olyan cigarettát, a melyet valamely társától ingyen kapott, vagy a melyet társától ajándékba kért, állandóan *potyésznek* hívta (nb. itt Budapesten sokszor hallani ,potyára' értelemben ,of potying'; így is ,lő potty'). A MNy. X, 91. lapja szerint Tolna m.-ben Bölcskén a ,kis pohár'-nak *csolesz* a neve. S ki ne ismerné a ,donna' szóból; alkotott *donyesz* szót (vö. *donyész* ,szerető' MTsz.; *vín donyesz* ,vén leány' NyF. LXIX, 18), a mely már a népnyelvben is elterjedt. Egyelőre több idevágó példát nem tudok. Kétségtelen azonban, hogy a fönti példákban a nyelvérzék szerint *-ész* ∞ *-esz* a képző; ezt a képzőt tréfás használatban kicsinyítésre alkalmazzák, sőt már kicsinyítésből csúfolásra, megvetésre is (vö. *donyesz*). Hogy e képzőnek mi az eredete, nem tudom, az irodalom mindeddig nem is szólt róla, mert nincs megemlítve sem KERTÉSZ MANÓNAK „A magyar gúnynevek“ (I. Nyr. XXXI, 243), sem pedig LACZKÓ GÉZÁNAK „Játszi szóképzés“ (I. NyF. 49) cz. értekezésében. KEMENES PÁL.

Pihenjél. Tudvalevő dolog, hogy a *járj, élj, pihenj* stb. fölszólítók helyett sok nyelvjárásban *járgál, éljél, pihenjél* stb. hallható. E fölszólítókról legutoljára MÉHELY LAJOS (I. Akad. Ért. 1917: 491), s az ő cikke kapcsán ZOLNAI GYULA értekezett (I. Nyr. 46: 277). MÉHELY szerint az *éljél, pihenjél* stb. féle alakok „idegen származású polgártársaink révén“ terjednek s „teljesen magyartalanok“. Ezzel szemben ZOLNAI azt mondja, hogy „csak nyelvjárási formák, az irodalomban való használatuk azonban törzsökös magyar íróknál eddig“, szerinte, nem igen mutatható ki.

Magam is régóta figyelem ezeket az *éljél*, *pihenjél*-féle fölszólítókat s úgy látom, hogy itt két egymástól független jelenséggel van dolgunk. Az egyik ez: A főváros nem törzsökös magyar lakosságánál sűrűn hallani ilyen *éljél*, *pihenjél*-féle fölszólító alakokat s e megfigyelésemet fővárosi középiskolai tanári körök is megerősítették. Szerintük ez alakokat különösen sűrűn lehet hallani a fővárosi zsidó vallású tanulóktól. A másik jelenség ettől független. Tudjuk, hogy sok nyelvjárásban is hallhatók az *éljél*, *pihenjél*-féle alakok. Hogy a nyelvjárásokban mikor lépnek föl az alakok először, ma még nem tudom megmondani. Eddigi legrégebb adataim GVADÁNYI-ból vannak. GVADÁNYI „Egy falusi nótáriusnak budai útazása”-ban (1790. évi kiadás) találunk ilyen alakokat: „*Legyél* Kalaúzom, *legyél* én Vezérem . . .” (3. old.) | „Ne *haggyál* el veszni, kérlek, fohászkodtam” (25. old.) | „Ha úgy vagyon, *hozzál*; hozott egy tárgyerral” (81.). „A” falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála, és testamentoma” (Pozsony, 1796) cz. művében is vannak ilyen alakok: „Kérlek szeretettel *feleljél*-meg erre” (96) | „De hogy gyalog *mennyél*, azzal sem büntetlek” (155).

E fölszólítókat GVADÁNYI más munkájában is megtaláljuk. Úgy gondolom, hogy nyelvjárási használatra vezetendő vissza az is, mikor a szatmárnémeti kir. kath. főgimnázium tanárkara Csókás Vidor társuk haláláról szóló gyászjelentését így végzi: „*Pihenjél* békében, *éljél* az örök béke honában” (a gyászjelentés kelte: Szatmárnémeti, 1917. év november hó 22-én).

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Egy-két pótlék a NySz.-hoz. OTROKOCSI FÓRIS FERENCZ: „Origines Gentis Hungaricae” (Franckerae 1693) című művéből írom ki e szokat:

Csákány ex joco a petulantibus dicitur etiam Magyar Kereszt, Hungarica crux (I. 171).

Gög. De homine arroganti, superbe, vel otioso, juxta Mensam locum honoratiorem occupante, vel in alio aliquo loco supra alias sedes elevato in vanum sedente, solemus per illusionem dicere: *ott áll a Gögön*, „hoc est ibi sedet in eminentiori loco”; vel *ott áll nagy gögre*, hoc est „ibi sedet multum superbe” (II. 196).

Tündéres. Et delicatas Nymphas solent nostri amantes, subinde per jocum *Tündéres* vocare, et vice versa hos illae (II. 68. l.).

ANGYAL DÁVID.

Borona-ház vagy rendfa-ház.* Hazánk erdős (fenyves, tölgyes) részeiben általánosan fából építkeznek magyarok, nem magyarok egyaránt. Régebben ez még általánosabb volt. A történelemből tudjuk, hogy a fa az erődítési munkálatokban (gyepük, favárak, hidak, gyeprü és országkapuk, később mező-, nagy és kiskapuk pl. Zsigmond oklevelében) már igen korán nagy szerepet játszott s egyéb analógiák alapján valószínűnek tartjuk, hogy a paraszt faépítkezés, technika és műszó tekintetében, éppen annyit tanult erről az oldalról, mint a kőépítkezés tekintetében az úri váraktól és kastélyoktól. Ennek indokolására itt nem térhetünk ki, elég legyen csupán annyit

* Válasz egy kérdésre.

mondanunk, hogy a *borona* szót eredeti ácsmesterségi jelentésében, t. i. ledöntött szálfá, alkalmasint itt kell keresnünk (pl. *bástya-borona*, *boronából rótt hajófal*, NySz. stb.).

A magyar paraszt faépítkezés (néhol csupán a melléképületek), főképen Erdélyben, az Alföld északi peremén, különösen a Palócságban s a Dunántúl fásabb vidékein volt otthonos és részben az ma is. Fűrész nélkül és egyetlen vasszeg nélkül takaros hajlékokat építettek, még az ajtókat is egyetlen fából bardolták. Bizonyos épületek [(pinczék, kástok = gabonások a kastély szóból, a mint a katonai góréből is csardakból is magtár lett), hidasok (a híd szóból), ólak (hidlással)], túl a Dunán helyenként (Vas, Zala stb.) ma is fából épülnek (persze házak is) s ezeket *borona* v. *boronás* házaknak, pinczéknek, ólaknak stb. hívják (persze nemcsak itt, hanem másutt is, a mi mindenestre feltűnő és régiségre vall). *Boronának* nevezik pedig azokat a kellő hosszúságúra vagdalt (gömbölyűn, szögletesre, felébe vagy vastag deszkaalakra faragott) szálfákat v. dorongokat (Kalotaszegen pl. a még fel nem darabolt, csupán ledöntött és ágaitól megtakarított hosszú fenyőtörzseket, kint az erdőben, tehát ősi jelentésében), a melyekből a falakat rakják v. rójják (Kalotaszegen a rakás és rovás egymásutánja is megvan. Amaz a régebbi s gömbölyű fenyő-boronából készül egyszerű fészkeléssel, emez bardolt tölgyerendából többféle rovással vagy sasokba való beeresztéssel). A lényeg a rétegenként való rakás műveletén van s ezért hívják a boronákat, bizonyára másodlagosan, hogy úgy mondjuk mesteremberesen, rakó-fáknak is. (A rak, rakó, rakás a. m. épít, építő, épület először mintha a kőépítés terminusa lenne.)

A borona tehát elsősorban az építő anyagot jelzi s innen a *boronaház*. a mint van sövény, sár, vályog, téglá, kő stb. -ház, a rakófaház v. róttfaház pedig (ha van ilyen) az építés módját jelezné, a mint van pl. döngölt, tömött, rakott stb. ház. Fontos az, hogy a borona nemcsak országsszerte elterjedt szó ma is (MTsz.), hanem úgy látszik ácsmesterségi használatban régebb mint a *rakófa*.

Hogy ezzel szemben micsoda, milyen régi és hol van elterjedve a *rendfa* és *rendfa-ház*, arról édeskeveset mondhatunk. A NySz.-ban olvasunk két renddel, három renddel rakott s hármas rendház-ról, de ezek a lakóhelyiségek számát jelölik; házrend az emeletet jelenti (u. o.). (Kalotaszegen hallottam egyszer: csinálók ennek a madárnak egy ügyes kis *rendelést*, azaz valami kalitkafélét). A MTsz. szerint *rendfa-ház* a. m. rendbe rakott farakás. Egy másik adat (NySz.) viszont így szól: „az Vezenden lévő nagy *rendfa-ház*ait behordatván és felrakatván Szatmáron, continuálta haláláig azokban való lakását“ (XVII. sz. vége). A *rendfa* tehát itt megfelelne a rakófának, mert hiszen a rakófas műveletben is, „rendet (házat? szobát?) kerülve“, épül a ház, de hogy a mondott esetben ilyen rendfából épült kész házakról van e szó, a melyeket ott helyben előbb szétbontottak, azután másutt újra összeraktak (faházaknál ez gyakori, sőt azokat helyükből el is vontatták, innen a „talpas ház“), részemről nem tudom eldönteni. Lehet talán, hogy a *rendfa-ház* itt csupán a ma használatos értelemben veendő t. i. építkezésre előkészített boronarakás.

Elég az hozzá, hogy mai tudásunk szerint alig lehet okunk

rra, hogy az ősből és elterjedtebb *boronaházat*, mely elsősorban az építés anyagára, tehát genetikus jellegre vonatkozik, bármilyen szláv is az, felcseréljük a kevésbé elterjedt *rendfa* vagy esetleg *rakottfa-házzal*, mely elsősorban a műveletet s — mint jeleztük — a haladottabb faépítkezést tükrözteti vissza. Művelődésünk történetének egyik fejezete fűződik ehhez a boronaeépítkezéshez, mely nemsokára maga is a történeté lesz. A magyar faépítkezés azonban — a mint talán e pár sorból is kitetszik — megérdemelné a MERINGER-féle „Wörter und Sachen“ mintájára a tüzetesebb nyelvészeti feldolgozást.

BÁTKY ZSIGMOND.

Vygor — **Igar**. A HB.-ben *imád*, *imádság* szavunkat még teljesebb alakban, szókezdő *v*-vel (ajakszellelnek neveztek régebbi nyelvészeink) találjuk: *Wimagguc*, *vimagguc*, *uimaggonoc*, *uimagguc*, *vimagguc*, *uimad/agucmia*, *uimagg[uc]omuc*; ugyanígy az Ehrenfeld C.-ben is: 6. l.: *vymadgozzonk*, *vymad/agot*; 14. l.: *vymadkozuon*; 15/16. l.: *vymad/fagbn*; 50. l.: *vymad/agit*; 53. l.: *vymaduan*. De már ugyanebben a codexben sokszor lekopik a szókezdő *v*: 4. l.: *ymaduan*; 43. l.: *ymadkoznak*; 53. l.: *ymad/agra*. Hasonlóképen szókezdő *v*-vel találjuk okleveleinkben egész 1506-ig a mai komárom-megyei Nagy- és Kis-Igmánd helységek és az ezeket alapító s bíró hasonlónevű magyar nemzetség nevét is: *Huigman* (WENZEL VI. 530, 1233.), *Wygman*, *Vigman* stb. változatban. FEJÉR C. D. VIII/1. 364. l. *Bygman* hibás, az 1309. évi eredetiben, Muz. törzsgyűjt. de genere *Wygman* olvasható (l. CSÁNKI III. 518; KARÁCSONYI JÁNOS: Magy. nemzetségek II. 239; WERTNER: Magy. nemzetségek II. 388). A HB. *víze* szava alig tartozik e sorozatba (ZOLNAI: Nyelvmélekeink 67. l.). A szókezdő *v* > *o* változásra már több ízben hivatkoztak kutatóink, legutóljára MELICH: A magy. tárgyaz igeragozás 72; SIMONYI: Nyr. XLVI. 178. En e *v* > *o* változásra egy eddig nem említett példát találtam. Ezt a példát a fehérmegyei Bodajktól délkeletre eső *Igar* puszta legelőször előforduló neve szolgáltatja. IMRE királynak 1201. évi oklevelében, melylyel a fehérmegyei Szántó falut UGRIN győri püspöknek adja, olvassuk: in indefesse fidelitatis remunerationem uillam Samto ad Bodoht iuxta cruciferos — — ad villam Gut predium Philippi. Illinc descendens uersus orientem: communicat metas: cum villa *vjgor*. (Muz. Kisfaludy cs. ifj. ágának lt., Haz. Okmt. V. 5.) A határjárásban említett Bodajk, Gut és Keresztes helységeket ma is megtaláljuk *Igar* puszta körül. A szókezdő *v* azonban a hely nevéből hamarabb lekopott: 1302. *Igar*; 1348. *Igor*; 1419. *Igar* (l. CSÁNKI III. 332.).

Feze. A HB. *feze* szavának egész irodalma van (l. ZOLNAI: Nyelvmélekeink 71–72. l.). Alig kétséges, hogy a ma már csak kicsinyített alakban használt *fészek* szó alapszavát őrizte meg a HB., vö. f. *pesá*, md. *píza*, l. *pesse* (ZOLNAI i. m. 68. l.). Igazolja ezt a múzeumi törzsgyűjteménynek egy 1358. V. 3-án kelt oklevele is, melyben a veszprémmegyei Perecske (ma Pölöske, Pápától délre, CSÁNKI III. 246) határainak megállapításánál a következő adatra találunk: „Abhinc ad quendam locum *vlufezkberk* vocatum procedendo. ipsum locum sic nominatum totum suum fore, et vsque ad alium locum inclusiue dictam possessionem Perecke vocatam ydem Demetrius dixisset terminari, Ipse autem Stephanus ad quendam suam possessionem Mýhal vocatam dixisset pertinere . . . dicens ipsum

locum *ülfeszberke* ad ipsam possessionem suam Myhal pertinere“. (Veszprémi kápt. okl. Véghely D. gyűjteményéből.) Ha csak a *k* betű a káptalani jegyző tollában nem maradt az *Ülfészekberke* helynév másodszori leírásakor, akkor ez adatban a *fészek* alapszava van megőrizve.

JAKUBOVICH EMIL.

A *kőfcz* szóhoz (l. MNy. XIII, 301). Békésmegyében ismerik és sokszor említik ezt a szót. Eredetileg a keletlen tésttát és a rosszul kelt kenyeret illetik ezzel. Ezenkívül más elrontott, nem sikerült ételt, sőt más egyéb ilyen házi munkát is ezzel csúfolnak. Hallottam a *kőfcz*ot akkor is, mikor váratlanul elmaradt leánykérésről volt szó. A gyalogsárkányt — az üzenethordozó vénasszony — csúfolták vele. Rosszul dolgozott: *kőfcz*ot csinált. Ha valahol háziperpatvar volt, árulkodás, tapintatlan megjegyzés vagy ügyetlen beavatkozás miatt, a baj okozójára azt mondták, hogy *kőfcz*ot csinált.

szabóné NOGÁLL JANKA.

Szövegjavítás és szövegrontás. A MNy. legutóbbi füzetében (XIII. 278) TOLNAI VILMOS érdekes példákat hoz föl az értelemzavaró sajtóhibák miatt szükséges szövegjavításokra (pl. Aranynál: *különcz, lét, napja* helyébe: *kölöncz, lég, nagyja*). Vajjon Orczynál a *füstös kaczagány fürtös*-nek olvasandó-e, ezt legalább is kétségesnek tartom.

En most arra akarok egy pár példát felhozni, a mikor a szövegjavítás voltaképpen szövegrontás volt.

A NySz.-ban (III. 116) Pósházinak a szerzetesekre vonatkozó eme mondását: „Nem a szugolyát . . . vagy a fél-felé-való helyeket választják magoknak, hanem ha csak lehet is, a *szegyfűre* verekednek“ SZARVAS nem a *fő*, nem is a *szegy*, hanem a *szeg* (angulus) czímszó alá sorozta be, alkalmasint úgy vélekedvén, hogy itt a *szegy* csak írás- vagy sajtóhiba lehet.

A *szeg* csúcsát nem nevezte ugyan soha senki, sem most, sem a múltban *szegfejnek*, s ez a szó ma is, régente is csak „caput clavi“-t jelentett (vö. fején találta a szöget), de SZARVAS, ha már elképzelte magában, hogy itt hibának kell lenni, csakugyan gondolatott ellentétet a „zugoly“ és a „szöglet csúcsa“ közt.

Nem vette észre, hogy a NySz. következő lapján a *szegy* czímszó alatt megint előkerül a *szegyfű** s hogy a barom szegyen jobbfele falatot értettek (Pázmány, Miskolczi) s értünk ma is. A „jobb falat“ inkább alkalmas is az ellentét kiemelésére. Pósházi mondásának értelme tehát, „(a szerzetesek) nem húzzák meg magukat a sarokban, hanem, a hol csak lehet, versengenek a „jobb falatért“.

A másik szövegrontás, a melyről szólni akarok, szintén a NySz.-ban fordul elő. A Mon.. hist. Okmánytárának e mondatában: „Ha szekér eleiben való széltebeli lovak kívántatnak, minemű szörűek legyenek“. SZARVAS megkérdőjelezi a *széltebeli* szót; kijavítja *szeltebeli*-re; a *szel* ige származékai közé sorozza; s egyszabásúnak, jól összeillőnek (ejusdem concinnitatis) értelmezi. Van ugyanis e czímszó alatt még két másik idézet, melyekben régies helyesírással (a mikor még az *é*-t és az *e*-t nem igen különböztették meg egymástól) *szeltebeli* olvasható. Talán ez tévesztette meg SZARVAST.

* Itt a NySz. hibát követ el, mert az idézett mondat nem Károlinál, hanem Meliusnál (Sám. 35) van.

A *szélteleni* lovakon egyszéltébe befogott lovak értendők. Ezekhez csakugyan külön gyeplő is kell a lógós számára, a miről az egyik idézet meg is emlékezik; a másik idézet pedig négy egyszélteleni lovakat emleget, tehát két lógóssal, a milyeneket nem is régen még látni lehetett Debreczen tanyáin — persze a világháború előtt. Rajzukat HERMAN OTTÓTÓL l. MNy. VI. 53 és 54.

Szegyfej. Ismeretes tájszó; a MTsz. négy vidékről is idézi. Jelentése: „A szarvasmarha szegyének kidudorodó része s a belőle kivágott konc”. CzF. Először Kr. szótározza 1828-ban.

Nehogy valaki azt gondolja, hogy ez csak egy újabban felkapott népies szó, hadd jegyezzem fel itt, hogy a NySz.-ban őt helyen is előfordul (*szárcsont, lapoczká, 2. szeg, szegy és verekedik* czimszók alatt), de egyszer sem a maga helyén. Először a somogyi Meliusnál van meg 1565-ben, azután a sárospataki Pósházinál 1669-ben.

SZILY KÁLMÁN.

Szépen! Csak egynéhány esztendeje, hogy ez a kedves szó — honnan, honnan nem, valószínűleg valamely kabarének deszkáiról — belefészkelte magát drága székes fővárosunk nyelvébe s ma már nemcsak a külön pesti tájszólást, jobban mondva, tolvajnyelvet beszélőktől halljuk, hanem tősgyökeres magyar családok tagjaitól, főleg a fiatal lányoktól, valamint a fővárosba került nép gyermekeitől is; sőt már tavalyelőtt az Alföld szívében is fülembe vágódott. — Jelentése a szónak enyhe tagadás, visszautasítás: „Úgy-e te fogsz kapni őszre egy új kosztümt?” „Szépen! majd járhatok a tavasziban.” — „Nem-e nálatok voltak a Keményék első vizitre?” „Szépen voltak! azt várják, hogy mi menjünk hozzájuk először!” — Az ember azt hinné, hogy ez a kedves szó édes anyanyelvünknek legfiatalabb hajtásai közé tartozik. Mennyire elámultam, mikor a minap a Társalkodó című folyóirat 1839-iki évfolyamában (408. l.) rám ijesztett. *Honti* álnév alatt ír valaki *Pesti Leveleket*, melyekben színházról is szó kerül: „... vajjon teli van-e mindig a’ magyar színház? ...” „Igen! *szépen* teli van! míg a’ német előtt belépti jegyekért fölemelt ár mellett is úgy szólván verekedtek, a’ magyar csarnokában diogeneszi lámpával kelle keresni, ... ki belépti jegyet váltson”. — Hát csakugyan igaza van, nem rabbi Ben Akibának — mint némelyek tudni vélik —, hanem Prédikátor Salamonnak, hogy: „Nincs új a nap alatt?”

SZÉP ENDRE.

Hány szó van a magyar nyelvben? Ezt a már sokszor hallott kérdést intézte hozzám nemrégiben egy nem-nyelvész tudósunk. Szakember előtt ez a kérdés meglehetősen alárendelt fontosságú, mert tudja, hogy a szavak megszámlálása a többé-kevésbé lehetetlen föladatok közé tartozik, mivel nincs módunk, sem eszközünk, hogy pontos eredményre jussunk, s a legpontosabbnak vélt számítás is csak megközelítő adattal szolgálhat. Mindazonáltal nem édeketlen a kérdésre feleletet keresni. A legdurvább megoldás az, ha megolvassuk az *alakilag* megkülönböztethető és eltérő szavakat. Csakhogy a szótárak nem jegyzik föl mind a szavakat, különösen azokat az összetételeket és képzéseket nem, melyek szinte önként adódnak s külön szótári leltározást nem kívánnak. Ilyenek a leggyakoribb és legelevenebb képzőkkel alkotott szavak: az -s, -i, -talan,

-telen, -ás, -és, -ság, -ség stb. végűek, pedig tagadhatatlanul önálló részei a nyelvkincsnek. Ezek csak kevés számban és válogatva kerülnek a szógyűjteményekbe, ha a képző általános jelentésmódosításán kívül valamely mellékárnyalata is fejlődött. Szótáraink a következő adatokkal szolgálnak: a *Nyelvtörténeti Szótár*-ban a szómutató szerint körülbelül 52.000 czímszó van; CZUCZOR-FOGARASIBAN 110.784; KELEMEN BÉLA magyar-német szótárában 72.000 körül; a *Magyar Tájszótár*-ban 38.000; legteljesebb szógyűjteményünkben, az Akadémia *Czímszójegyzékében* 122.067. A fentebb említett képzőket is számbavéve, 160—180 ezerre tehetni a *lehető* szavak számát.

Amde ez a szám is jóval alatta marad a valóságnak, ha tekintetbe vesszük, hogy nem csupán az *alak*, hanem ezen kívül és főleg a *jelentés* teszi a szót szóvá. Már pedig alig van szavunk, mely csakis egyetlenegy jelentésben fordulna elő; akárhány két, három s még több fogalom kifejezésére is szolgál, mert már a legcsekélyebb árnyalati vagy használati eltérés is lényegében más fogalom kifejezője, tehát más szó. Például a *föld* szó: 1. gazdaságban: termő talaj; — 2. tulajdonjogban: fekvő birtok; — 3. földmérésben: terület; — 4. csillagászatban: égi test; — 5. műiparban: diszitetlen felület; — 6. bölcséletben: valóság; — 7. vallásban: a menny ellentéte stb. Ha tehát *minden* szót számon akarnánk venni, akkor valamennyi *alaki* eltérésnek valamennyi *fogalmi* eltérését is meg kellene számlálnunk. Ez pedig emberileg szinte lehetetlen, a szókincsnek állandó, óriás hullámzása: fogyása és növekedése miatt.

Szilárdabb alapot kapunk számításunkra, ha azt kérdezzük: hány *tőszó* van nyelvünkben? Azaz hány szavunk van, mely minden képzés és összetétel nélkül mintegy alapja egész szókincsünknek. A régi nyelvre — körülbelül 1750-ig — a *Nyelvtörténeti Szótár* meglehetősen kielégítő és elfogadható választ ad, mert berendezése etymologiai csoportosítással történt s a vezérszó, mely rendszerint *tőszó*, vagy legalább is *alapszó*, nagybetűvel van szedve, származékai nagy kezdőbetűvel, összetételei kisbetűvel; pl. „TOLL“, „Tollacska“, „darutoll“. Ily módon 5800 tőszót találunk a NySz.-ban. A készülő *Etymologiai Szótár* szintén ilyen elv szerint van szerkesztve s rendszerint — nem mindig — egy-egy czímszó egy-egy tőszónak vehető. A megjelent három első betű adataiból következőre, nyelvünk valamennyi tőszavát kereken 10.000-re becsülhetjük. Természetesen ez sem biztos szám, főleg a jövevényszavak határainak ingadozása miatt. A készülő *Nagy Szótár* szerkesztése közben majd ezt a kérdést is szem előtt lehet tartani.

TOLNAI VILMOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XL.

1. Melyhez *tekint fel* az utód erénye. Ez a sor „Széchenyi emlékezete“ utolsóelőtti versszakában fordul elő. Föltűnő benne, hogy az igekötő (fel) elszakad igéjétől (tekint) és hátra kerül, holott a megelőző mondatrés: *melyhez*, mint relativum, nem lehet nyomatékos, hogy az igekötőt hátul keritené. Itt tehát Arany, ugyebár, szundikált? Így okoskodnak, hiszem, sokan. Igaz, hogy ez a hátrahagyás szokatlan, de menthető szórendi vétség. Nem egyéb, mint költői

figura, ú. n. enallage (= csere), mely szerint relativummal (mely) van fölcserélve a demonstrativum (az), mely már lehet nyomatékos, rendszerint az is. A relativum fölvette a helyettesített demonstrativum nyomatékát, s evvel az igekötő elválása igazolva van.

De volt-e ám oka s mi oka volt Aranyynak e szokatlankodásra, minőhöz hasonló alig akad más költőnkénél, magánál Aranyynál is? Hogy erre kellő feleletet adhassak, szükségesnek tartom, jobb szemléltetésül, ide írni az egész strófát:

- „Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, a mi benne földi,
4. Egy éltető eszmévé finomúl,
5. Mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye,
A mint időben, térben távozik;
7. Melyhez tekint fel az utód erénye
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.“

Látni való, hogy ennek az alapfómondatnak: „egy éltető eszmévé finomúl“ az 5. és 7. sor mondatai alá vannak rendelve, még pedig első fokon, s mind a kettő relatív mondatba öltözött jelző („mely fenmarad“ és „melyhez tekint fel“). Világos, hogy Arany a 7. sorban vagy sorral a jelzett szót (eszme) akarja kiemelni, s arra, hogy e végett nem mutató névmáshoz folyamodik (ahhoz tekint fel), mint a hogy természetes volna, nem lehetett egyéb oka annál, hogy jobbnak vélte kocsintani, az az, szórend ellen vétetni és súlyossá tenni a súlytalant, mint föláldozni az egyfokú mellékmondatok kívánatos *egységét*.

De hányadán vagyunk az 5. sor második mondatával: „s nőttön nő tiszta fénye“? kötőszava (s) koordináltságát mutatja; csak az a kérdés, a 4. sorbeli alapfómondat mellé van-e rendelve, a mikor maga is főmondat volna, vagy pedig az előtte lévő jelzői mondat mellé, a mikor ezzel együtt, mint mellékmondat, az említett főmondattól függene. Bizonyára az utóbbi az eset, s ez is relatív mondat, csak hogy hiányzik belőle a relatív névmás, melyet azonban nem *mely*-lyel, azaz, alanyi nominativus-szal kell gondolatban kiegészíteni (mert hisz neki külön alanya van = „fénye“), hanem így: „*melynek* nőttön nő tiszta fénye“.

2. Akkor csapta feljebb a zsidó a rongyot. A NCZ. II. énekében pompás humorról van leírva Puk Mihály haditanácsa. A cím-beli sor a következők veresszákból van véve:

„Kezdődnek ugyan szép tekervényes viták,
Jegyezé utánuk kilencz íródíák,
Sok papir elpusztult, sok tinta elfogyott:
Akkor csapta feljebb a zsidó a rongyot.“

Mindjárt megjegyzem, hogy az 1. kiadásban (1852) így van az aláhúzott betűs sor:

„Feljebb csapta másnap a zsidó a rongyot“ (a harmadik sor után vessző, nem kettőspont).

Szóba került minap egy társaságban, vajjon mit akart Arany avval mondani, hogy a zsidó feljebb csapta a rongyot. Többen úgy vélekedtek, hogy ez valami szólás vagy közmondás lehet, mely itt azt jelenti, hogy Puk és bölcs vezérei minél tovább tanakodtak, vitatkoztak, *annál kevesebbre mentek*. Végre is engem kerestek meg

levéllel, hogy döntsem el a vitát, vagy legalább írjam meg a MNy.-ben, hogy' értem én ezt a kétes helyet.

Csodálkozom, hogy egyáltalában disputa tárgya lehet az, a mit könnyű érteni, sőt nehéz nem érteni. Oly egyszerű, oly világos. A kérdéses sor a megelőzőnek első felére vonatkozik („sok papír elpusztult”), úgy hogy az egésznek ez az összefüggése: „Mint hogy sok papír elpusztult, drágább lett a rongy, melyből a papírt gyártják”, vagyis, maga a papír (rongypapír). „Nem minden rongyból lesz papiros” [Közm.]. *Feljebb csapta* = fölemelte, fölszöktette, -rugtatta a rongy árát; drágábban adta, megdrágította. *A zsidó* = a rongyos zsidó, a ki „ringyet-rongyot, kenderkőczot, bundadarabot” vesz-ad. Vö.

„Zsidó, zsidó, rongyos zsidó!

Van-e orczapirosító?” (Népdal.)

„Ez a szoba, hol én most,

Tillaárom haj!

Pusztítom a papirost” stb. (Írószobám.)

Íme, kedves olvasó, már akkor kísértett a *papirhiány* és az *ádrágítás*!

Meg kell még itt említenem, hogy a NCZ.-ban sok a népmesei vonás. Ez a befejező sor is az: midőn a mese össze van kötve a valósággal, s erre hivatkozik, mintegy hitelül. Ilyen pl. Merényinél: „Rögtön kulimázzá változott: azóta kenik a szekeret kulimázzal”. Arany is így mondhatta volna: „Azóta drágább a papiros”.
LEHR ALBERT.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.*

léggömb. NyÚSz. 1890-ből. — Megvan már Bugátnál 1836-ban (Termtt. Szóm.), sőt valószínűleg régebbi, mert a Szóh.-ban (276. l.) nem mondja a magáénak. — Szótározva Farkas E.-nél (M. N. Zssz. 1853).

léghatlan. NyÚSz. 1842-ből. Megvan már Bugátnál is (Termtt. 1836: 93): „*léghatlan* edény”.

légkör. A NyÚSz. 1834-ből, a Nyr. (33: 156) egy évvel régebbi adata Fábiántól (Oss. Én.). — Ugyancsak 1833-ban megvan a szó a Közh. Esm. T.-ban is (6: 230. l.): „a' világosság nem a' napból, hanem a nap *légkörében* származott. L. még ugyanezen évben Közh. 7: 473 és Fogar. MSzk.-ben is. *Levegőkör* NyÚSz. 1831-ből. Megvan Kovácsnál 1818-ban All. Mág. (2: 34): „Az állati mágnességet a' Humboldt és Reil által felvételgetett testnek érzékeny *levegőköréből* (athmosphaerájából) magyarázzák”. — Márton még *levegőkörnyéknek* fordítja. (Lex. 1803.)

légnemű. NyÚSz. Tzs.-ból: 1835. — Ugyanezen évben l. Magy. Tud. Társ. Évk. 1835: 303. — A Közh.-ban (1: 35) még *levegőnemű*.

légsulymérő. A NyÚSz. (1: 204) a Közh.-ra utal. — L. Orv. Tár 1831, 1: 94; vö. Termttud. Közl. 25: 492. — Régebben *égmérő* (vö. Phil. Msz.), a Mind. Gyűjt.-ben: *levegőmérő* (1789, 1: 78), majd *levegőnehézségmérték* (Tud. Gyűjt. 1824, 12: 4), a Közh.-ban is leg-

* L. MNy. XIII, 305.

többször (2: 90, 4: 269, 7: 463 stb.) *levegősúlymérő* s csak azután *légsúlymérő*.

légtükrözés (Luftspiegelung, Kimmung; NyÚSz.-ban nincs) alatt is a délibábot értették: A Tud. Gyűjt.-ben 1835, 12: 29 *légtükrözet*, Bugátnál (Termtt.) *légtükrözés* s csak Tatainál 1848 (Termtt. 2: 46) *legtükrözés*.

légür. NyÚSz. 1857-ből. — L. Irinyi Vegyt. 1847: 19. „A Toricelli ürt is, mit *légürnek*, üres térnek (luftleerer Raum) neveznek az üreny tölti be.“

légüres. NyÚSz. 1835-ből. — L. Közh. Esm. T. 1833 (7: 148). A kéneseő közönséges légmérsékletben is elszáll (elpárolg), különösen légüres térben.

lejt mérés. NyÚSz. 1854-ből. — Megvan már 1850-ben Wurga János Termttanában (178. l.): A közlekedő csövek súlyegylene *lejt mérésre* is használtatik. — *Lejtmérő* (libella) Jedliknél (Termtt. 1850).

mágnestű. Simai Ö. Kollarics Phil.-jából, 1764-ből idézi l. MNy. 7: 218. — Megvan már és pedig mai alakjában Bertalanfinál 1757-ben (Vil. Ism. 638. l.): Van a' Finnicus tengeri kebelben egy kőszikla, melly mellett az által menő hajókban szüntelen forog a' *Mágnestű*.

napfogyatkozás. A NyÚSz. 1791-ből, a MNy. (8: 375) 1783-ból idézi. — Megvan már 1716-ban: Ha szerentsébb esztendő az, mellyben kevés az Ecclipsis, most van az; mert tsak két láthatatlan *Nap Fogyatkozás* lészen. (Neubart János: Új és Ó Kalendarium). — L. még Magyarorsz. Status Kalend. 1738: Az első nálunk láthatatlan *napfogyatkozás* esik 18-dik Februáriusba.

sarkfény. A NyÚSz.-ban nincs. — Kunoss 1835-ben: Az éjszaki fény nevezet igen hibás és tévedésbe hozó. Alaposabban neveztetetik ezen tünemény *sarkfénynek*. (Tud. Gyűjt. 12: 34.)

sarkkör. NyÚSz. 1834. — Megvan már 1832-ben a Közh.-ban (4: 166): Mint más körnek, úgy az eccliptikának is két sarka van, mellyek midőn a világ sarkai körül fordulnak, az úgynevezett *sarkköröket* (circuli polares) írják az ég színén.

támpont. NyÚSz. 1846-ból. — L. Wurga János Termtt.-ban, 1842-ben (23. l.). „Ha egy rúd alá követ v. más *támpontot* teszünk“ stb., tehát a hypomochlium szabad fordítása. Az Unterstützungspunkt Bugátnál (Termtt.): *gyámpont.* (NyÚSz.-ban nincs.)

tömeges. NyÚSz. 1857. Ball. Massenhaft. — Massiv értelemben l. Kunoss, Gyal. 1835: 61.

tűzálló. NyÚSz. 1807-ből. — Megvan már Haeckel-Ráth Salétrom Főzés cz. munkájában 1786-ban: *tűzálló* lúgsó (nitrum fixum; 9. lap).

tűzgolyó. A NyÚSz. (2: 597) említi a *tűzgolyóbist*, de nem szól a „*Feuerkugel*“ mai alakjairól: 1. *tűzgolyó*, l. Közh. 1833 (7: 472) „a' hulló csillagok és *tűzgolyók* gyulható anyagok fellobbanása és égése a' gőzkör igen magas vidékein“. 2. *tűzteke* (Math. Msz.).

tűzmentes. A NyÚSz.-ban nincs. — Először R. W. Nemz. Isk. Szt. 1838. N. M. r. 86. l. „*Feuerfest*“.

tűzpatak. NyÚSz. 1786-ból. — L. Bertalanfinál (Vil. Ism. 1757: 147): „egész *tűz-patakokat*-is ki-önt“.

BATTA ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Wesselényi nádor levele 1663-ból.

Szomorú esztendő volt ez is reánk, magyarokra. Az uralkodóház bizalmatlan politikája megbénította az ország védekező erejét s a török zivatar akadálytalanul zúdulhatott Érsekújvár falaira. Ebben a vészben, mint a jó órálló kiáltása, harsog ki Wesselényi szava azokból a levelekből, melyeket ez idő tájt küldözött a legjobban fenyegetett országrész uraihoz, népeihez, vármegyéihez. Az itt közlöttet Liptó vármegyéhez intézte s az Akadémia kéziratárában *Várm. 2-r. 36. sz.* jelzet alatt őriztetik. A levelet az íródeák írta ugyan le s csak az aláírás van Wesselényi kezétől, de hogy a szövegezés szóról szóra magának a nádornak műve, az nyilván megtetszik, mihelyt ezt a levelet, ennek stílusát, összehasonlítjuk azokkal a Wesselényi-levelekkel, melyeket ebből az időből már mások közöltek (TTár X.). Szép magyar nyelve miatt érdemesnek tartom ezt a levelet is arra, hogy megjelenjen a Magyar Nyelv lapjain.

Ill[ust]r[iss]i[m]i, R[evere]nd[iss]i[m]i, Sp[ectabil]es ac Mag[nif]ici,
Gener[osi], Egr[eg]ij item Nob[il]es D[omi]ni Amici Nobis ob[servan-
di]ss[i]mi.

Mitt írjon eö Fel[se]ghe az my k[e]l[g]ye]l[m]e]s Vrunck Csaszá-
runk s-micsoda panasza erumpalljon, im ezen eö Fel[se]ghe nekunk
vet k[e]l[g]ye]l[m]e]s levelenek massát k[e]l[g]ye]l[m]eteknek megh kül-
dettük, hadgyuk akar kinek az eö Censurájara, ha igaz Magyar-
ságnak réghi dicseretes Elleink szülötte fiainak mondhattiæ az
maghát, akár kijs, az ki az haza veszedelmét megh vetnén, egész
keresztýén világnak méltó cárpaló nyelvére bocsatkozik hazája Tör-
vénye rendelt büntetését semminek véli, és k[e]l[g]ye]l[m]e]s királyának
parancsolattját félyre tévén, magha kényes szokot éltet puhasságal,
félelemmel, s-nem tudom micsoda alljas Aszony állatt retteggettő
szívében ültözvén, bújo szugalattjáb[an] igyekezik kiki fejet rejteny;
Ihon gyalázatos herünkre, nevünkre, orrunk s-szemünk előtt nagy
hatalmas keresztjenségnek, ennek az Magyar haza[n]knak erős bast-
jaját Ersek UyVárat megh szálván, löttetti az poganyság, és számos
öszve gjült gazsággal, nem erővel, éget, ront, pusztét, senki mégh
eddig ellene nem álván, gyalázatos herünkel, nevünkel ront, bont,
s-illy dicseretes egész vilagh előtt, jo hirt, nevet njert Magyar
nemzetünk, gusalios fono s-Rokat érdemleő bectelenségre jutot
nemzettünk tapodássával véssen ezennel nagy hatalmas gjözedelmet,
s-az által magvát szakasztuán, benünk halaadatla[n] és degenerált
Elleinknek dicseretes Magyar Nemzettünk magva szakadassaba[n],
mégh Világh az égh s-az föld fön áll, lészen fönt bectelenéteő neve
az Magyar nemzetnek puhassága, szofogadatlanságha véghet; Elsö-

benis ez minden jokkal, mere[m] irnia, tejel mézzel folljo edés honnyunk vész, s-az által az egész keresztjén vilagnak veszedelme okai ne[m] egjebek, hane[m] azok, a' kik mind veszedelmeket, mint iránk, s-mind hazánk ostorát, k[e]g[ye]l[m]e[s] Urunk Kiraljunk, s-édes Attjánk sűrő parancsolattját meg vetuén, ki Istenénél feljeb becsüllő pakostás fősvénységében merőlt értéket nagjobra tartuán ki njugodalmas éltét, hituán kecske, juh, diszno neveléssét, tyuk ültetéssét, feljeb becsülvé az becsülétnél, félénk, bába szivet vévén magaban, mint iránk, bújo lukjat keressi, hun van, hun van? Gyülessebbe[n], gyülekezetekbe[n] nagy méltossagos Asztalok felet, ki bor, ki komlós sör süsétől (!), megh hevült batra[n] ki mondot ajánlás, és eget ható fenjen való kérkedés, így öntöm s-amugy öntöm Ura[m] hűséghe s-hazam mellett véretem, nem kémélem értékeket. hun van nemelly Zászkos Urak[na]k Groffoknak Tisztek sollicitalassa[n] hittel ajánlot késségek; ihon nincs egy Vr egy Groff, Tekentetes es N[a]g[ysa]gos Groff Pallfi Miklos, Zichy Istuan, Serény Andras, Balassa Adamon kívül Dunan innét senki mellettünk, az egy Osztrosts Mattjás Vr[a]t eő k[e]g[ye]l[m]éjt hogy rendeltük Passussok oltalmazására, az világiak közzül; Nandor Ispansaghi Tisztünk, Palatinális authoritassunkal, ki terjesztet karjainkal ki nilt öblöimmel hívunk mindent, nincs oly veszedelem, kire mind egy leppentjű, hazánk égő tüze oltására ne kíványam magamat vetny, s-Ti édes nemzetünk (kik ezt az szót érdemlik) hazánk haszontalan herejtől és szaladó népétől vesztéké példát? és senki hazánk satoros Taborát nem szaporéttiaé? Így szoptad valae édes Anyad tejét? így eskütél valae edes felesgednek, gjermekednek oltalmára? így félénkséget öntötte az Természet beléd? hogy magad magadnak oltalmot ne njuics, így köllé igaz Patriotanak maganak, s-fele barátjának oltalmot njuítani? hova szalacz? hova féléken nyul szívű? meg tarté az hegyes kö szikla, meg tarte sűrő tövjszes hegjek[ne]k oldaloknak kegyetlensége? melljik Országh szegeleti buitat el? s-reitet el? ezennel read jön az kegyetlen télnek zuzmarája, s-mint haladatla[n] föld terhét, sirját es szép tágasz síkját, nem tudtat megh oltalmazni, méltán kévát az hegjeknek kegyetlenségeis gjomrábúl, adhaté méltán szállast szomszédságh Lengjel, Német, Morva, Silesia, nem vagy méltó rea, mert okot adcz azok[na]k, az szomszéd keresztjének[ne]kis az rettetgető és maghad hátán vévő rea menő ellenségnek. Mi könyebséget találunk hát, eddigh való buikalo s-kiki maga fazika mellé szétó félelmes engedetienségbe[n]. nem ladé, avagy nem haljaé kiki k[e]g[ye]l[m]e]tek közzül nem használ itt az holdulás, nem használ itt az el búvás, egyaránt omlik keresztjén vér, lüngal égh s-nem csak füstölögh az haza. Kihez képest Tekéntetes Nemes, Méltossagos, nagy, középső és kicsény renden lévő Magyar Nemzet, serkencs fell l[ste]jnnnek szent véreért batorságot szivednek, üly fel, üly fell, mentől hamaréb üly fel, s-ha felebaratodat s-az keresztjén világot nem szánod, szánd megh ottan maghad életét Ha szüleid vadnak, azoknak kesserves könyhullatássát, felességet, édes gyermeked s-ha sincs markodban szorúlt gyűjtet mamonadot, hogy azzal tovább élhess, avagy az után ahoz többet gjűjthess, jőj hamar jőj csoportozo hazánk oltalma közibe[n], mert duplazzattik s-Triplaltatik büntettesse, mind Urnak s-Nemesnek s-minden szofogadatlanoknak, s-tetéztenni fogh Török igája nyomorúlt sorsa, holtigh való siralma; készek vagyunk a' Nemes Varme-

gjéket jó szível bizonjos számu lovasokra hadnunk s-rendelnünk, csak ne kessek, igen sietve az Personalissal üljen fel, jöjen mellénk, egjütt lévén, Generalis Insurrectiojokból jó szível Particulárisra lépek; Egjébaránt iterató protestallunk az Fel[se]lghes I[st]en Thronussa előtt, valaki ez haza Törvényes oltalmát el mulattia, toties quoties az rendelt napot k[e]l[g]ye]lmes Urunk Csaszárunk parancsolatiát el mulatia, es annak heljén s-idején bé ne[m] mustrált, avagy heljéről el ment vagy őszlot, az haza irott ostorát bizony el nem kerülj. His in reliqvo Easd[e]m D[ominatio]nes V[est]ras D[omi]ni fel[icite]r valere desideram[us]. Datum Posonij dje 23. Men[sis] Aug[us]ti 1663. Earun[dem] D[ominatio]num V[est]rarum Amicus ad Servien[dum] parat[issimus] Comes Franciscus Wess[eleny].

Közli MÉSZÖLY GEDRÓN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXVI.

(Különféle lapokból.)

128. „A szenátusban *minden további nélkül* a külügyi bizottsághoz utasították a határozatot.“

[Oktalan germanismus = ohne Weiter(e)s. Magyarul sokféle-kép: késedelem, haladék nélkül; szó nélkül; azonnal, nyomban, egott stb.]

129. „Oly ostobák lennénk-e, hogy *nem sietünk* a kötelünkkel oda, a hol sürgősen kell stb.“

[Ide nem jelentőmód kell, hanem — a főmondat igéjének: „lennénk“ megfelelőleg — feltételes mód: „*ne sietnénk*“.]

130. „Mire ez a czukormennyiség valóban eljut az egyes háztartásokhoz, *köszönet nem lesz érte*.“

[Nem „érte“, hanem „benne“. Pl. „Atdál, uram, esőt, *nincs köszönet benne*“ (közsm.).]

Végre megtörtént a Rég várt viszontlátás!

Nincs köszönet benne, Nincsen istenáldás.“ (Petőfi.)

De tudnivaló, hogy eredeti jelentésben (valóságos köszönet) helyén van az „ért“ rag. „Köszönet *érte*!“. *Ezért* köszönet jár, vagy mi!-“]

131. „Nagy megdöbbenést keltett a csehek agresszivitása, mert mindenki vel azt *sejtették*, mintha a legfelsőbb helyen a csehek valami különös favorizálást élveznének.“

[*Sejt* igének műveltető formája: sejt + et. De divatba jött újabb időben, ezek mintájára: vet + tet, üt + tet, lát + tat, tanít + tat, oly t-vel végződő igékhez is tat-tet képzőt függeszteni, melyekben a t-t mássalhangzó előzi meg, mint: tart + tat, int + tet. Van ebben valami ratio akkor, ha az ige magashangú, s e jelöléssel értelmi kétségnek akarjuk elejét venni. Nincs meg ez a kétség a mélyhangúaknál, pl. bont + otta és bont + atta (műveltető), de van pl. ebben: ment + ette és ment + ette (műveltető), s van a fentebbiben: sejt + ette és sejt + ette (műveltető); azért, mert a zárt *é*-t nem szoktuk jelölni, holott jó volna. De e hiány mellett is helyesebbnek tartom a mondatszerkesztéssel állni útját az értelmi zavarnak, mint a képzőt rontani meg önkényűleg.

Legyen tehát csak: sejt + ették, s nem sejt + tették. Lám, az idézett mondatot így sem engedi félreértenünk a „mindenki vel“ határozó.]

132. „Az új búvárhajó-háborúnak első hatását nemcsak az elsüllyesztett hajók növekedő száma jelzi, hanem az európai semleges államok *hajózásának teljes beállása*.“

[Azt akarja mondani, hogy „megszűnt“ a semleges államok hajózása, de épp az ellenkezőjét mondja, hogy „megindult“. Német észjárás magyar köntösben (einstellen), melyet már többször megtörtünk, de *ily* eredménnyel. Vö. „Korán *beálltak* a hidegek“, „E szóra *beállott* nagy hézaga csendnek“ (Arany: BH.). Ezek jól vannak magyarul, mert a cselekvés *kezdését* fejezik ki.

Egyébiránt az *áll* igével valaminek *megszűnését* is ki lehet fejezni, de csak ha *meg* vagy *el* igekötő járul hozzá. Jó volna tehát így is: „a hajózás *megállása*.“.]

133. „Ezért van az, hogy ezen a frontrészen hallunk *a legtöbbet* orosz támadó fellépésről.“

„Hadműveleteink sikerének egyre növekvő arányait *a legjobbban* az mutatja, hogy stb.“

„A háborús segítség első részletét már *a legközelebb* megkapják.“

[Egyik legvígabban burjánzó éktelensége a hírlapi stílusnak: a superlativusi határozók elé tenni az *a* névelőt. A három idézet közül a közbülső nem esik éppen kifogás alá, de a másik két lator megérdemli a — keresztet! (L. a 33. pontot, mely e kérdést bővebben tárgyalja. (1915 júniusi szám.))]

134. „Nem a magyar önérzet az, mely minden lépten-nyomon *gáncsot vet* ennek a kormánynak *a lába elé*, hanem egy sereg beváltatlan ígéret stb.“

[*Gáncsot vet* ismeretes szólás, eredeti és átvitt jelentésében. Tudjuk, hogy többnyire *nek*-ragos határozóval jár: *gáncsot vet neki*. Ennélfogva hibája a közölt mondatnak, hogy fölösleges benne ez: „a lába elé“, mert elég volna így: „*gáncsot vet a kormánynak*“. Hibája továbbá, hogy, ha már „*lábat*“ említ, ahhoz nem a „*nek*“-et teszi, hanem az „*elé*“ névutót. Mert mondják ugyan, hogy „*elibe* vetette a lábat (hogy elejtse)“, mondják ezt is: „*gáncsot vetett a lábának*“ (Baróti), de soha azt, hogy „*gáncsot vetett a lába elé*“.

NB. Hallani e mellett: „*gáncsot vet*“ ezeket is: *gáncsot ad*„ *csánkot vet, kaszát vet* (Vadr.), *kalodát vet* (Calepinusnál „supplanto“ alatt: *kalodavetéssel* elejtem); van *láb gáncs* (Márton), *elgáncsol*.

Végre használatos ez is: *lábat vet neki és lábat ad*. Ez utóbbit olvassuk A falu rosszában: „A mint a makkhetes zsidó korcsmája előtt elmennék, hát egyszerre csak *lábat adott* (Göndör Sándor nekem), s akkorát zuhantam a földre, mint egy zsák“. De jegyezzük meg, hogy eme szólásnak egész más, ellenkező jelentése is lehet, pl. Bánk bán-ban: „A ki *lábat ad* a bujálkodónak“, azaz, *elégíti*.]

*

Mundér. Ily című cikkemből (1917 nov.-decz. szám, 294. o.) kisorsoltak a következő fontos világosító példák:

„Ez is az apja *mundérját* hordja, soká tölti be“ (mundér = ruha általában).

„Elmenj innen, mert kirázlak a *mundérodul*“ (szintén).

„Kitolták a *mundérbul*“ (a nyulat) = megnyúzták.

„*Mundéros* fánk“ (= krumpli).

„Ni a bolond! *mundérostul* eszi a (főtt) gesztenyét“ (= héjastul).

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Tájszógyűjtemény.*

kokaja: szolgálga, az üstöt a tűzhely fölött tartó görbe karó, Erdély.

koploczér: hóvirág, Háromszék megye.

kornyadozni: gyöngélkedni, nyavalyogni, kivált házi állatokra értve, Udvarhely m.

kocsén: kukoriczakóré Magyarlapád, Alsófehér m. A megye többi községeiben *kóré* a neve.

kócsvirág: ibolya, Háromszék megye.

kóczé: kisebb diák megszólítása; a MTsz.-nak ez a szava nyilván az első tájszógyűjteményekben közölt *sóczé*-nak egyik alakja és mivel éppen Debreczen vidékéről említettük, alig kétséges, hogy a diákéletből ered ez is, mint amaz (*sóczé* = *socie!*).

kóré: leveles száraz kukoriczaszár, Nagyenyed vidéke.

köpcörzöl az egér: rágasával sajátos neszt idéz elő, Udvarhely m.

kuczika: kutya, ha rászólnak, pl. „kuczika ki nye!” Háromszék m.

kukuri: vakaréktésztaból készült perezcféle, Parajd. Legközelebbi és egyedül ismert rokona a göcseji kukori, MTsz.

kupuri: kis vaskályha cserepes vagy csempely mellett, Csík-Szentmárton.

küküvirág: kankalin, Háromszék m.

lebütül: tompavégűre vagyis bütüre lecsontit (pl. gerendát). Székelyföld, famunkás műszó, a *büttü* továbbképzése.

lekuczorkál: lekuporodik, Csomakőrös, Háromszék m.

liu: hordóra való fatölcsér, Nagyenyed.

macska: barka, Udvarhely m.

malaczmag: emedisznó petefészke, Magyarbagó, Alsófehér m.

malozsa: mazsola, Alsófehér m.

mazlag: rendetlen, a ki mindent szertehány, Csekefalva, Udvarhely m.

megrizámlik: megijed, Udvarhely m.

móka-marha: kecske, Gyergyó.

moszt: almacsutka, Hétfalva.

nanás: nászasszony, Székelyföld.

napvilág: világos nappal (időhatározói értelemben), vagyis a míg a nap világít, Nagyenyed, Székelyudvarhely. Első gyűjteményekben tévesen *napilág*-nak szedték.

nyelő: búvópatak, Torna m.

omboly: búvópatak, Torna m.

ostorményfa: ostorménfa, Sepsiszentkirály.

ottvan: nesze vagy baj lesz, tréfásan, fenyegető értelemben, pl. „megverlek s ott van” vagy „elviszi a macska s ott van” és más hasonló összetételekben, Udvarhely m.

ördög-kerék: bicikli, Háromszék m.

padurány: oláh, az oláhok gúnyneve Nagyszalontán, ebből: padurean = erdei.

paczita: radina vagyis fekvő betegnek, gyermekágyas nőnek vitt lapótya, pánkó, esetleg más étel-itel. Székelyföld.

palazs, Nagyenyed, Füged.

Alsófehér m. *poloz*, Besztercze, *polozsnyak*, Háromszék, Brassó m. *paalazsnya*,* Bihar-Püspöki: *palozsna*.

papik: játék, a melyben bottal úgy ütnek el egy félgömbalakú fát, a papikot, az alatta fekvő nagyobb, félkenyeralakóról, hogy messzire kiugrik 45°-os szög alatt a kint állók felé s azok kalappal fogják föl. Nagyenyeden egy emberöltő előtt még divatban volt.

parizli: parapli, esernyő, Háromszék m.

pereszlen-alma: lapos, kerek, korán érő kis almafajta, Hétfalu.

pittinók: hóka (lő), Hétfalu.

pityik: falánk, nagyétkű, egy falánk falubelinek állandósult és általánosított gúnyneve, Miriszló, Alsófehér m.

priváta: priváta, pöczegödör vagy árnyékszek, Hunyad megye, A MTsz. *perváta* alakjában ismeri.

pöszmelicze: hulladék, fatörmelék, giz-gaz, Csekefalva, Udvarhely m.

puplika: lapos, harangalakú cserépborító, alatta kenyeret szokás sütni, Pécs vidéke. Máshol *cserepulya* a neve.

pupuj: kis cipő, Miriszló, Alsófehér m.

riti kutya: réti kutya, róka-féle, talán sakál vagy nádi farkas, Baranya m.

röffencs: kanász, tréfásan:

„Már hajt a rikkancs (csordapásztor) Azután a röffencs”.

(Tasnád, pl. egy ébresztő gyermekversben.)

séd: kis ér, patakocska, Háromszék m.; a MTsz. csak Dunántúlról említi.

simi figura: idétlen, Szent-Mihályfalva, Torda-Aranyos m.

szarvas szecske: Tryxalis nasuta, jellegzetes, hosszú lábú, karsú sáska faja az Alföldnek, csáppjai ökörszarv-alakban állanak, Szeged.

szárazmagú: beszterczei, magvaváló szilva, Hétfalu.

szellint: sietve jár pl. „szellints által a szomszédba”, Erdővidék.

szénégető róka: fehér farkavégű róka, Udvarhely m.

szűcs: sündisznó, Hodos, Maros-Torda m.

szuvat: szárazságtól kerges, rögső agyagos terület, Udvarhely m.

termet: természet, pl. „há alyan a termete”, Magyarlapád, Alsófehér m.

Tésés: te is: Csomakörös, Háromszék m.

törkö, *törökfogó*: madárhurok deszkára erősített lőszörből, Kis-Sebes.

Tűis: tövis, Maros-Décse, Torockó.

ujság: korán termett vagy ritka étel, pl. az első, újkrumpli, első nyúl, vagy télen a nyári zöldség, vagy szegény ember asztalán a ritkább csemege. Ugyanígy értelemben használják Erdélyben már a fejedelmek kora óta; lásd Apor: Metamorphosis Transsylvaniae. Monum. Hung. Hist. II. 11. köt. 357—8. lap.

vaktetű: fagyástól származó bőrvizsketés és daganat, Alsófehér megyében is.

vállagasan: váltakozólag, változtatva, Udvarhely m.

vizika, *vizitka*: női kabátka, Székelyföld.

Tajszógyűjtésünk a szavak elterjedésének kutatásában általán a pozitívumokra támaszkodik. Nem volna érdektelen, ha a negatívumokat vagyis a hiányokat is kinyomoznánk. Sokratikus módszerű tanítás közben meglepetéssel tapasztalhatja a vidéki tanár, hogy egyes közönséges és általánosnak vélt szók, sőt irodalmilag elfogadott kifejezések egy-egy vidéken ismeretlenek. Így állapíthattam

* Így a kéziratban. Szerk.

meg azt, hogy az erdélyi nem tudja mi a *czirmos*, sem macskára, sem más állatra értve. Nem ismerik például a *rőzsét* sem, noha ez általán elterjedt és a MTsz. dunántúli adatai szerint valószínűleg népi eredetű szó. A *hurka* Erdélyben csak a hurkabél vagyis vastagbél nevéként használatos, az *áralékok* sorában azonban a *hurka* ismeretlen, ezt itt egyszerűen *tüdős* vagy *májjas* néven ismerik. Itt tehát a szóhiány oka fogalomhiány és ez tárgyi néprajzi alapon érthető. De ez a tárgyi hiány nem minden esetben magyarázza meg a szó hiányát. Nem tekinthetjük hiánynak, ha egy szó helyett valamely más hasonló értelmű szót használnak pl. a *mindig* helyett az *örökké* Erdélyben. Éppen ezért a kétségtelen hiányok kimutatása nem könnyű, de annál érdekesebb és a tájnyelv anyagához logikailag hozzátartozó eredményeket ígér.

DR. SZILÁDY ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

1. Bevételek és kiadások 1917-ben és költségvetés 1918-ra.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1917-re		Bevétel 1917-ben		Költségvetés 1918-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről .	68	75	68	75	37	59
Alapítvány	—	—	1700	—	—	—
Kamatok	2444	—	2472	30	3344	—
Kisorsolt értékpapir	—	—	400	—	—	—
Tagdíjak és előfizetések .	7000	—	8084	80	9200	—
Eladott füzetek	—	—	158	31	—	—
Vegyesek	—	—	8	—	—	—
Összesen	9512	75	12892	16	12581	59

A bevétel 1917-ben 3379 kor. 41 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1917-re		Kiadás 1917-ben		Költségvetés 1918-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1200	—	1353	—	1000	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása .	4300	—	5827	83	8000	—
Különnyomatokra	600	—	—	—	—	—
Expediitio, vegyes	900	—	728	75	1000	—
Könyvtárusi százalék	100	—	103	37	180	—
Népnyelvi tanulmányok . .	400	—	400	—	400	—
Hadikölcsön törlesztésére .	1000	—	3073	44	1000	—
Vásárolt értékpapir	—	—	368	18	—	—
Összesen	9500	—	12854	57	12580	—

A kiadás 1917-ben 3354 kor. 57 f-rel több a költségvetés szerintinél.

A maradvány 1917-ről 1918-ra 37 korona 59 fillér.

2. Alapítványok állása.

1917.

Áthozatal 1916-ról	40.300	kor.
Déli Vaspálya-Társaság	200	"
Erdős János	200	"
Erdős János nevére tőkésítés	600	"
Horger Antal, neje nevére	200	"
Tolnai Vilmos	200	"
Trócsányi Zoltán	200	"
Zolnai Gyula (II. részl.)	100	"
Összesen	42.000	kor.

3. Vagyommérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600	kor.
Hadikölcsön-kötvényekben	30.000	"
Készpénzben	37	" 59 fill.
Összesen	68.637	kor. 59 fill.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	15.042	kor. 18 fill.
Föl nem vett tiszteletdíj	848	" 43 "
Fizetetlen számla	100	"
Összesen	15.990	kor. 61 fill.

Tiszta vagyon: 52.646 korona 98 fillér.

Jelentés az 1917 július havi nyelvjárási gyűjtéséről.*

Tekintetes Választmány! A múlt év nyarán Egri községben (Szatmár megye) folytattam a szamosháti nyelvjárásra vonatkozó adatgyűjtésemet. A mostoha viszonyok akadályoztak benne, hogy térben és időben nagyobb és behatóbb munkát végezhsek. Békés viszonyok között bizonynyal termékenyebb és dúsabb eredményről tehetek majd jelentést. A július havi gyűjtésemről a következőkben számolok be.

A néppel mindennap érintkezve, folytonos jegyezgetéssel egészítettem ki eddigi gyűjtésemet. Számos, gyűjteményemből hiányzó szót, szólást és jelentést jegyeztem föl, eddig észrevétlen maradt sajtáságok megfigyelésével vagy kevés adattal igazolt nyelvi tényekre vonatkozó följegyzésekkel gyarapítottam jegyzeteimet. Gazdagítottam inkább ethnográfiai értékű följegyzéseimet is néhány babona (tyúk-ültetésre vonatkozó babonák), népies orvosság és ráolvasás följegyzésével. Már nyelvészeti érdekessége is van a népies mértékmeghatározásoknak (egy *kita* [kender] = húsz kéve; egy *ige* [fonál] = 3 szál [fonál]; egy *pászma* [fonál] = 50 *ige*; egy *nyútás* [fonál] = a milyen hosszú egy kéznyujtással fonnak a guzsalyról; egy *főut* [folt] [liba] = egy csoport; egy *kotló^aajja* [csirke] = a mennyit a kotló egy ülésre kikölt; egy *ó^adal* [szalonna]; egy *tere* [fa] = a mennyit a hátára kötve egyszer haza tud hozni az erdőről;

* L. a 79. választmányi ülés jegyzőkönyvének 4. pontját MNy. XIII, 313. — Szerk.

egy kötél [szalma] = egy tere; hossz mértékek: *sukk, bakarasz* [fél-arasz], *arasz, czol, láb, rőf, öl* = két kiterjesztett karhossz, *félöl* = félkarhossz a mellközépig, *lancz* [= 10 öl], egy *stárzió* stb.; egy *szitabél*, egy *rostabél* [liszt, buzal], a mennyit a szitába vagy rostába egyszerűen belétesznek stb. stb.).

Egy pár adat egyéb szógyűjteményemből:

A káposzta, a karalábé *székja* = a közepe, a honnan a levelei hajtanak. — *Megvakull* a káposzta v. karalábé, ha a *székjába* egy kis göröngy v. föld kerül; a káposztának nem borul össze a levele, a karalábé meg széthasad. — „Vidd el a kovácsnál eszt a két étört csoroszját, a kettő^ü büll egyyet *nádojjon össze*“ (= összeforraszt). — „Megütötte a buzát az *öböl*“ (= ragya). — „Mán uty *hál* az a hászja-ajtó fenyitva“ (= úgy marad éjszakára). — „Ki *hált* ez a szekér az udvaron“ (= kinn maradt éjjelre). — „*Fésarkalod* a hász fő^ü ggyét“ (= sarkával fölszed pl. frissen tapasztott földet). — „Ne indujjatok ebbe a setédbe, még belehajtotok valami *hálvámba*“ (halvány = mocsár). — *Mekközöl* (megközöl) vmi akadályt az úton = úgy hajt el fölötte, hogy a kerekek közt maradjon. — „Ez a két hó^ü nap *választja meg* a háborut“ (= eldönt). — „*Kifürdül*“ az elvágott vászon széléből a szál, a ránczból a bolha, a száraz kalászból a szem (*fürög* inchoativuma). — *Mektőjt* a tyúk (= elvégezte a tojást, kitojta a tojást). — *Étőtjt* (eltojt = a szomszédba v. idegen udvarra tojt). — *Étőtja magát* (= nagyon sokat tojt s e miatt abbahagyta a tojást). — *Orozba* tojt, *orozba* kö^ü tött (= titkon, ismeretlen helyre tojt, költött [orozva t. ?]). NB. *oroz* ige nyelvjárásunkban ismeretlen. — A tojás kötése v. *péze* (= a tompa végén észlelhető kis üresség, mely a világosság felé tartva krajczárforma árnyéknak látszik az ép tojáson. A melyiken ez megvan, az „jó^ü kö^ü tö^ü tojás“). — *Kötés* (növényeken) = termőrügy. — A tekenő *szárva* (= fogója); „*szárvát*“ gyür a szénás szekérnek (= szögletet négyfelől, hogy szét ne hulljon). — A „rétoja“ (= létra) két *ága, fokai*. — Az *abora* (= szénatartó állvány) *ina* (= négy szögletoszlopa), *sisakja* (= fedele). — *Küláb* = oszlop a tornác mentén (*oszlop* nem ismeretes); *külábas* ház (= oszlopos tornácczal ellátott ház). — *Láb* = mindenféle állvány, támaszték (*hidláb, láffa* [= *lábfa*: földbeásott tartóoszlop faépítményeknél], *harangláb, bakláb* [= fűrészelő állvány kézi fűrészhez], *dagasztóláb* [a dagasztótéknő állványa], *kádláb, kő^ü dustláb* [= támaszték pl. dűledező boglya mellett]). — *Megvonull* (pl. széna) = kissé megnyirkosodik (pl. harmattól). — *Vonúlt* (pl. széna) kissé nyirkos (pl. harmattól). — „Alik tuttam *rákapni* a magvára az árpának“ (= szerez, vesz, keres). „Az gondótam, hogy ti májd *rákapatlok* ety kizs buzára“ (= adtok, ellátok vele). — „Hun tud lenni édesapám? (= hol lehet?). — „Vajom mi *tutta* eszt a fát *télmi*? (= mi lelhet?).

Íme, egy pár adat a gyűjtésemből! Abban a reményben, hogy a jövő esztendőben békés viszonyok közt folytathatom gyűjtésemet s a térképezést befejezhetem, jelentésemet bezárom. Kolozsvár, 1917 szept. 4. Dr. Csérei Bálint, ref. kollégiumi tanár.

LXXX. Választmányi ülés (1917 október 30-án).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök. Melich János titkár, Horger Antal jegyző, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Horváth János, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Varga Damján, Vikár Béla választmányi tagok.

1. Elnök megnyitja az ülést s felkéri a titkárt, hogy a betegség miatt távol levő pénztárnok-jegyzőhelyettes helyett olvassa fel a múlt ülés jegyzőkönyvét s a mai ülését vezesse.

2. A jegyzőkönyv felolvastatván, hitelesítettik.

3. A nyomdai árak nagy mértékben való emelkedése miatt (l. a 79. választmányi ülés jegyzőkönyvét) a választmány — hosszabb eszmecsere után — a következőket határozza el:

a) A Magyar Nyelv előfizetési árát 1918-tól fogva 5 koronával emeli; a folyóirat előfizetési ára tehát 15 kor. lesz.

b) A Társaság eddig megjelent kiadványainak árát 1918-tól 50%-kal emeli.

E két határozatát a választmány folyóirata legközelebbi számában közlésezi.

c) A Hörnyánszky-czéget megkeresi, vajjon nem lehetne-e a papirosnál valamit megtakarítani. E végből tele nyomtatott papiros-mintát kér a czégtől.

4. Új tagul jelentkezett:

GERHAUSER ALBERT tanárjelölt, aj. Melich János.

Megválasztatik.

5. A pénztár állása október 22-én: Bevétel volt 11.586-76 K, kiadás 9.661-73 K, maradék 1.925-03 K. — Tudomásul szolgál.

6. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

LX. Felolvasó ülés (1917 október 30-án).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Horger Antal jegyző, Baros Gyula, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Horváth János, Lehr Albert, Losonczi Zoltán, Németh Gyula, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Varga Damján, Versényi György, Vikár Béla r. tagok. A jegyzőkönyvet vezeti a titkár.

Az ülés tárgya:

1. TOLNAI VILMOSTÓL: Sajtóhiba és szövegjavítás.

2. GERHAUSER ALBERTTŐL: Szegedi Lőrincz nyelvéről. Előterjeszti a titkár.

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

1. Jó idők malma. Ezt a kifejezést én sem hallottam, mielőtt a MNy. 1917. évf. 244—5. lapján két kis czikket nem olvastam róla, Lambrecht Kálmán és Szendrey Zsigmond tollából. De a napokban (1918 január 9.) reabukkantam. *Vértesi Sándor*, a 39. gyalogezred közlegénye, máskülönben egy tősgyökeres és jómódú debreczeni civis-család sarja ejtette ki az ajkán egy közös ismerősünkről folyó beszélgetés közben: *Ojjan az, mint a jó idők malma*. Beszélgetés után megismételttem vele a mondását és megkérdeztem: hogyan is érti ezt a szólást. Magyarázata ilyenformán hangzott: „Ojjan, mint a szélmalom, hun jár, hun nem jár. Ojjan emberre szokás használni, a ki egyszerre hirtelen ok nélkül megharagszik, asztán újra csupa barátság. Ojjan emberről mondjuk, a kin nem lehet elindulni.” Különben szerinte leginkább öreg emberektől hallani.

Másnap megkérdeztem *Oláh Gábor*tól, mint szintén benszülött debreczeni embertől: ismeri-e ezt a szólást? Nemcsak ismeri, de

közönségesnek tartja Debreczenben; édes anyjától sokszor hallotta és hallja, olyan értelemben, a hogy Vértesi magyarázta. A kifejezés tehát, a mint a MNy. idézett helyén már Szendrey is bebizonyította, élő népnyelvi szólás és így Arany abból a kimeríthetetlen forrásból, a szalontai népnyelvből merítette, a honnan annyi csiszolt és csiszolatlan gyöngyöt. Megjegyzendő, hogy Vértesi is, Oláh Gábor is *jóidők malmát* ejtett. Debreczenben, 1918 január 12. KARDOS ALBERT.

2. A „jó idő malma“ kifejezés Kisújszálláson is él. Magam is hallottam sokszor. Jelentése kb. „szeszélyes“. Magyarázni csakis a *szélmalmokkal* lehet, Kisújszálláson még 1910 táján nyolcz szélmalom volt. Ezek egy része már Arany János idejében (1834) is meg volt.

M. KISS LAJOS.

3. „A *van* és *vannak* úgynevezett kihagyása“ című cikkhez. Az úr, mely KLEMM ANTAL szerint (az állítmányról szóló tant illetőleg is) „a finnugor nyelvek természete és a mi nyelvtani elméleteink között tátong“, — tudtommal csak újabb időben keletkezett, s különös, hogy kiszélesbítésén főleg olyan tudós szerzők fáradoztak, kik a finnugor nyelvekben való jártasságukról ismeretesek. Hogy példájukat nem követték mindenütt, arról nyelvtanom bármelyik kiadása is tanúskodhatik. Egyik közelebbi kiadásban az állítmányról mondtak így hangzanak: „Az állítmány leggyakrabban ige, mert az igével fejezhetünk ki legtöbbet leghatározottabban; azonban valamely névszó is lehet állítmány, főleg fő- és melléknév, ritkábban számnév és névmás“. És alább az alany és állítmány megegyezéséről szólva: „Az alanyval való teljes megegyezést személyre és számra nézve az állítmány csak akkor fejezheti ki, ha ige. Névszó, mint állítmány az alanyval csak számra nézve tüntethet fel megegyezést; hogy megegyezését személyre nézve is kifejezhessük, a *vagyon* ige megfelelő alakjával kapcsoljuk egybe“. Eszerint nyelvtanom az állítmányról szóló tant illetőleg nem szorulna módosulásra, ha mióta nyugalomba vonultam, csendesen ki nem mult volna s még valamikor új kiadást érhetne. TORKOS LÁSZLÓ.

4. *Automobil*. Jelzőtáblán olvastam a következő fölírást: *Géperejű kocsiallomás*. Megértettem ugyan, hogy automobilállomástról van szó, de nem voltam vele megelégedve; azért sem, mert a szó hosszú, de azért sem, mert nem szabatos. A vasúti kocsí is, villamoskocsí is géperejű. De mint versíró is fölláztam ellene, mert hátha egyszer valami elbeszélő poémát találok írni s hősiémet automobilra ültetem, hát azt írjam, hogy: „géperejű kocsin repül?“ Keressünk tehát helyesen megfelelő szót. Ilyen a *robogó*. Ebben megvan az automobil gyorsasága is, sőt még esetleges fölrobbanása is. (Mi az automobilra a *gépkecs* szót elfogadhatónak tartjuk. Szerk.)

SZABÓ ENDRE.

5. *Csákósüveg*. Az EtSz. (812. hasáb) első adata e szóösszetételre a XIX. század első éveiből való (Sándor: Sokféle. IV, 128.), holott már 1759-ből van reá adatunk. „*Csákó-süveget* is viseltek sokan s nekem is volt, most azt sem viselik, nem is emberséges embernek való.“ (*Rettegi György* emlékirata. Hazánk. I, 1884. 295. l.)

—NB—.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 MÁRCZ.-ÁPR.

3—4. SZÁM.

Ősi nyolczas szerkezetek időrendje.

(Egy állítólagos nyelvemlék korkérdéséhez.)

Sztrippai Sz. Hiador egy már korábban is közzétett versre hívja föl újból a figyelmet, melyről azt tartja, hogy a XV. században keletkezett s annak második feléből vagy a következő század első tizedeiből való lejegyzésben jutott el Jósika Miklósig, ki egyik regényében felhasználta s így az elpusztulástól megmentette. Szóval „nyelvemlékeinknek az 1533. évvel lezárt tisztes régiségei közé sorozandó”. (Nyr. 1898. 22, 26. l.)

E legújabb lelet igazán actualissá teszi egy verstani chronologia gondolatát. Tudnunk kellene pontos összeállítások alapján: melyik versszerkezet mikor lép fel irodalmunkban, mily változásokon megy át s meddig él. Ha volna ilyen chronologiai táblázatunk, Sztrippai Sz. Hiador is aligha hagyta volna ennyire figyelmen kívül kérdése verstörténeti oldalát.

Mínthogy a kérdéses „népi nyelvemlék” nyolczas sorokban van írva, összeállítom a nyelvemlékek korából ismeretes nyolczas-szerkezetek időrendi mutatóját. Az összeállítás némely vezérelvét azonban előre kell bocsátanom.

1. A régi magyar verselésre vonatkozó minden elméletet félreteszek; csak ott kezdem dolgomat, a hol mai füllel is kiérezhető a vers. E korlátozás nem lehet tévedések okozója, hiszen a „nyolczas”, melyről beszélünk, mai értelemben vett vers. 2. Minden különfajta versszerkezet chronológiáját külön vizsgálom; szakozott vagy szakozatlan, páros- vagy négyesrimű verselés ugyanazon szótagszámú sorokból is más-más típusú szerkezetet hoz létre, melyek el nem különítése csak a zűrzavart fokozza. 3. Verstörténeti chronologiában minden verses emlék csak lejegyeztetése korjelzésével szerepelhet. A *Pannóniai Ének* pl., melyet Széchy Károly bizonyítékai alapján a XVI. század közepéről valónak tartunk, nem lehet irányadó a magyar versformák akkori állapotára nézve, mert csak XVIII. századi szöveg-lejegyzésben bírjuk. 4. Oly emlékek, melyeknek kora nincs meggyugtató hitelességgel megállapítva, *egyelőre* kirekeszteni dők a chronológiából. (Később majd elővehetjük.)

A nyolczas verselés emlékeinek legrégebb, hiteles korú feljegyzéseit a mondott elvek szerint vizsgálva át, a következő négy típust találjuk:

I. típus.

Anyának tisztessége és vigassága,
Hívőknek nagy reménsége,
Halálnak kemén italin
Megoldá mi bineinket.

(RMKT. I: XXXVIII.)

Szent úr! mi téged onszollonk,
Oltalmaz minket ez éjjel.
Nyugalm nekünk legyen benned,
Aggy nekünk éjet nyugalmast.

(RMKT. I: XXXIII.)

Ilyenek, időrendben: A XV. sz. második feléből: *Kegyes mindenható isten* (AporC. 131. l., RMKT. II:363. l.). — 1493: *Krisztus kapuja megnyílték* (FestC. 133—4 és 210—211. l.; RMKT. I:XXXVIII). — 1493: *Naptámadásnak sarkátul* (FestC. 352—355. l.; RMKT. I:XL1). — 1508: *A DöbrC. hét himnus-fordítása* (DöbrC. 221—224 és 241—242. l.; RMKT. I:XXVII—XXXIII), meg egy *Találós meséje** (DöbrC. 438. l. = Nyelvelméltár XII:253. l.). — 1508: *Idvöz légy idvösségös hostya* (NádC. 695—696. l.; RMKT. I:II. sz.).

E típus jellemző sajátosságai: *ingatag szótagszám*;** *rímtelenség* (rím csak elvétele s bizonyára akaratlanul); *négysoros versszak*. Ingatag lévén a szótagszám, sorközépi caesurának a gondolata sem merülhet föl mai értelemben. Az idetartozó emlékek lejegyeztetésének kora: a XV. század második felétől 1508-ig.

II. típus.

Istennek kegyelmessége	Haló ember nem érheti;
És öneki dücsösége	Mert mint fenes mennyországban,
Igen nagy ő szenti közett,	Győzödelmes szentegyházban
Mert nekik anni jót szörzött	Élnek mennyei étekkel,
Hogy, mint Szent Pál megjelenti,	Monthatatlan örömekkel — stb.

(RMKT. I:XV. sz. *Katalin-legendá* eleje.)

Ilyenek:*** 1513: *Szent Bernát Hymnusa a felfeszített Krisztushoz* (CzehC. 43—66. l., RMKT. I:V. sz.).† — 1516: *Igen szép imádság Szent Léleknek* (Gömc. 156—160. l., RMKT. I:LX). — XVI. sz. első negyedéből: *Szent Lélekről való imádság*: az előbbinek változata (GyöngyC. 68—69. l., RMKT. I:XVI). — 1530—1531: *Alexandriai Sz. Katalin legendája* (ÉrsC. 447—520. l., RMKT. I:XV). — 1531: *Szent Bernáld doktorinak imádsága*: a fenti *Hymnus* változata (ThewrC. 283—297. l., RMKT. I:LIX).

E típus jellemző sajátosságai: *túlnyomóan állandósult szótagszám* („nyolczas”); *a caesura fellépése*; *páros rím* (elvétele rímtelen sorok); *soros* (nem versszakos) *szerkezet*. Az idevaló emlékek 1513 és 1531 közötti lejegyzésben maradtak reánk, tehát valamivel későbbi korból, mint az I. típusúhoz tartozók.

III. típus.

Immar azért fel serkenünk,	Istennek fzauat halgaffuk,
mint mel alomból fel kelfünk,	paranczolatit meg tarczuk,
az bñntől mi boczut uegünk,	alhatatos hitel ualluk,
fzent eletre ígekezzünk.	segítlegre ötet hiuk.

(BathyC. 48. l. = Nyelvelméltár XIV:147. l.)

* Pintér Jenő: Jegyzetek a régi magyar irodalomtörténethez. Jászberény, 1909, 4. lap.

** De a sorok nagyrésze felismerhetőleg nyolczas. Szándékosan mellőztem néhány emléket, melyekben a szótagszám a legcsekélyebb következetességet sem mutatja: RMKT. I:XXXIV, XXXIX, XL. sz. és RMKT. II:132. l. (ezek a következő codexekből valók: DöbrC. 242. l., CornC. 100. l., FestC. 43—4 és 266—7. l., AporC. 132.).

*** A WinklC. (1506) 117. lapján olvasható kétsoros kis vers („Édes anya, bódog anya, Verág-szülő sziz Mária!” [RMKT. I:XIX]), bárhová osztjuk is be, se oszt, se szoroz. Itt felvehető volna, mintegy e típus atomisztikus képviselője.

† Verssorai különböző terjedelmű csoportokká, de nem *versszakokká*! verődnek össze.

Ilyenek: 1541—1563: a *BatthyC. 18 darabja* (BatthyC. 1—3, 3—6, 7—8, 8—11, 11—13, 25, 47—49, 55—57, 65—67, 67—69, 72—73, 90—91, 92—93, 120—122, 124—126, 126—128, 128—129 és 130—132. l. = a Nyelvelméltár XIV. következő lapjain: 125—6, 126—7, 128—9, 129—131, 131—2, 139, 147—8, 151—2, 157—8, 158—9, 160—161, 170, 171, 186—7, 188—9, 189—190, 191—2 és 192—3. l.)*

E típus jellemző sajátosságai: túlnyomóan *állandó szótagszám* („nyolczas“); *caesura* szabályozódik; *négyesrim*; *négy sorból álló versszak*. A hozzátartozó emlékek lejegyeztetése kora a XVI. század *negyvenes éveivel* kezdődik, tehát ismét valamivel később, mint az előbbi típusbelieké.

IV. típus.

Czillagoknak teremtoie,
es hűeknek feűeffege
Chrístus mi edes meg ualtone,
kerűnk kőnőrfűl mi raitunc.

Ki mi raitunk kőnőrfűlűen,
es uelzedelműnket nelfzuen,
iduezited ez uilagot,
aduan neki otaľmadat.

(BatthyC. 14. l. = Nyelvelméltár XIV: 133. l.)

Ilyen: csak az idézett darab: 1541—1563: *BatthyC. 14—15. l.* (= Nyelvelméltár XIV: 133. l.). — Jellemző sajátosságai: túlnyomóan *állandó szótagszám* („nyolczas“), *caesura* szabályozódik; *párosrim*; *négy sorból álló versszak*. Fellépése ideje, mint az előbbi típusé. Azonban ez a típus az előbbihez képest a XVI. sz.-ban még valószínűsége fehér holló. Az egész nagy BatthyC.-ben, a régi nyolczasszerkezetek e gazdag tárházában, csak az idézett darab képviseli tisztán; azonkívül csak a codex 385—391. lapján (Nyelvelméltár XIV: 283—286) levő áldozó ének első harmadában — nyolcz versszakban — látjuk viszont, s elvéve imitt-amott egy-egy elszigetelt versszakban. A RMKT. III—VII. kötetekben egyetlen képviselője sem akad! Nincs Balassa Bálint versei közt sem (holott a III. típusra öt darabja van). Alig lesz gyakoribb a XVII. században is: az 1672 körül összeírt Vársárhelyi Daloskönyv 132 darabja közt egy sincs ilyen, holott négyesrimű (III. típus) 18 kerül!

Nem terjeszkedem ki a BatthyC.-ben még található ritkább (háromsoros, hatsoros) típusokra, valamint arra a négysoros, a bcb rimelésű képletre sem, melyet a KeszthC. (437—8 és 451. l.) két zoltárfordítása mutat s mely Szilády szerint (RMKT. I: 380—381. l.) egyébként is már XVII. századi kéztől származik.**

Foglaljuk össze a tanulságokat.

* E típusnak a RMKT.-ban található több képviselője (RMKT. II: 243—6. l., V: 71—72, VI: 260—263, VII: 14—18, 159—162, 203—204. l.) már a kéziratok nyelvelméltár korán innen szereztetett 1544—1572 közti időben s többnyire csak későbbi énekeskönyvekben maradt fent. A III. típus fellépése idejét tehát a fenti példákkal egyértelműleg határozza meg.

** Ugyanílyen típusú a Benczédi Székely-féle Mátyás-vers első versszaka is, melyet 1458-ból valónak tartottak, jöllehet csak B. Székely István 1559-iki feljegyzésében volt ismeretes, míg aztán ki nem derült, hogy a verset maga B. Székely szerezte. (L. Horváth Cyrill: Három „középkori“ versezet. Budapesti VIII. ker. főreálisk. Ert. 1915, 5—6. l.) Ez a példa is jó intelem arra, hogy a lejegyeztetés korához ragaszkodjunk a chronológiában; annyi legalább bizonyos, hogy akkor már megvolt az illető vers. Ez okból mellőzöm a II. Károly megöletéséről szóló „XIV. századbeli balladatöredék“ (RMKT. I: 22), mely csak 1568 utáni feljegyzésben maradt reánk.

Négy alaptípust ismertünk meg, melyek fellépte időrendben egymást követi. Valamennyinek közös eleme a *nyolczas sor*; az első, legkorábbi típusban szótagszáma még ingadozik (7 és 12 között); de az igazi nyolczas sorok jelentékeny mennyisége, valamint a latin eredetieknek nyolcshatótagos terjedelme: bizonyítják, hogy a magyar is nyolczas akar lenni. A későbbi típusokban a szótagszám hovatovább nyolczban állapodik meg, sőt fellép s meglehetősen következetességgel kezd érvényesülni a sormetszet is. A *rím* csak a második típussal lép fel következetesen (1513), még pedig párjával kötvén össze a versszakokra nem osztott, egyvégtében vagy egyenlőtlen csoportokká tömörülten haladó sorokat; a harmadik típusban kerül elő legelőször, de seregestül, a négyesrim a versszakra osztással együtt (1540-es években) s a negyedikben a páros rím, szintén négyesoros versszakban, ugyanazon időben, de fölöttébb ritkán.

Van tehát egy rímtelen, ingatag szótagszámú képlet a XV. sz. második felében és a XVI. sz. első tizedében. Van egy párosrimű szakozatlan képlet 1513 és 1531 között. Van végül, az 1540-es évektől kezdve négy sorból álló rímes versszakos képlet, és pedig egy négyrimű, mely innen kezdve, mint tudjuk, szinte a XVIII. század végéig uralkodó marad, meg egy párosrimű, mely az előbbihez képest szűkebb szerepre szorul. A II. típus, a párosrimű szakozatlan: a nyelvemlékek korában csak a mondott időközre szorítkozik; az I. típusnak később is (így a Batthyányi-codexben*) vannak még képviselői, de csak a rímtelenség tekintetében, mert a sorképzés azóta nagyot tökéletesedett, megszüntetvén a szótagszám ingadozásait.

S most lássuk, az így nyert eredményeket mennyiben befolyásolhatná az a három darab, melyet a chronológiából, az előre-bocsátott elvek folytán, egyelőre kirekesztettünk. A *Pannóniai ének* (négyesoros versszak, négyesrim) kikövetkeztetett kora — XVI. század közepe — megfelel eredményeinknek; III. típusunkba minden időköznyiszor nélkül beleilleszthető.** Nem úgy a másik kettő. A *Versbe szedett naptár**** (RMKT. II:367—8. l.) némely helye a II. típus jegyeit mutatja: párosrimű, szakozatlan. Zolnai szerint a XV. sz. második feléből való (MNY. I:32. l.). Első tizennégy sora sokkal fejlettebb verselésű, mint a többi harminczegy; némely sorai szószerint egyeznek a XVI. század elejéről való PeerC. csíziójával, mely pedig még borzasabb, régiebbnek látszó verselmény. Itt tehát, ha lehetséges, szabatosabb kormeghatározás válik szükségessé. Nem kétkem, hogy a II. típus kezdőévét egy pontosabb kormegállapítás sem fogja lényegesen alábbszállítani. Végül Nyírkállai *Jógi szabálya*, mely eddigi tudomásunk szerint 1475—1487 közötti feljegyzésben maradt reánk† (RMKT. I:XI. sz.), mindössze négy

* BatthyC. 23—25. l. = Nyelvemléktár XIV:138—9. l.

** Szigorúbb osztályozás akár külön típusul is tekinthetné, igen gyakori — tehát következetes — lévén benne a három első sor nyolcz szótagjával szemben a negyediknek kilencz szótagja. Említést érdemel a két versszakában fellépő *vala* rím is. A *valázás* tudvalevőleg a XVI. századi hosszabbsoros verselésben jelentkezik először nagyobb arányban s ott, mint szótagszám-töltelék, inkább is megokolható. Lehet, hogy onnan ragadt át a nyolczas versekre is, melyekben addig példátlan volt. Legelőször Erdélyi Máté *Karácsoni énekében* (1560) találom (RMKT. VII:14—18. l.).

*** Akad. kézirattár: *L. Cod. 4-adrét 12. sz.* 123—124. l.

† MNY. I:33. l.

sorból áll; tökéletes, sormetszetes nyolczas mind a négy; az első a másodikkal, a harmadik a negyedikkel rímel, tehát párosrímű négysoros volna (mint legkésőbbi, IV. típusunk!), ha . . . versszaknak tekinthetnénk egy versképződményt, mely magában áll s szerkezete elvét ismétléssel nem demonstrálja. Jóllehet tehát csak atómja annak, a mit IV. típusunk képvisel s így típus-csoportosításunkat nem zavarhatja meg, mindenesetre érdekes unicum. Kíváncsi volna, hogy korát alaposan felkészült szakember határozza meg. Mert ha igaz, hogy a XV. század nyolczvanas éveiből való, akkor mind szótagszám, mind sormetszet, mind pedig rímelés tekintetében jóval megelőzi verstan i rokonait. De akkor is kétségtelen marad, hogy egy mindössze négysoros verselményt párosrímű, négysoros *versszak*-nak vagy általában jellemzően meghatározott versszerkezetnek nem minősíthetünk, minthogy szerkezeti elve az egyszerűségben rejtve marad. Legfeljebb annyiban módosíthatja chronológiánkat, hogy a szótagszám megállapodását és a rím fellépését korábbra tolja el. Típuscsoportjainkat azonban nem befolyásolhatja.

A Sztrippai-féle székely vers a mi IV. típusunknak, mely csak az 1540-es években lép fel, egy végtelenül tökéletes példánya. A gondolattagozódásnak (belső formának) megfelelő versszakozás; következetesen páros, teljes (!) rímek; mindvégig szabályosan nyolczsotagos, kivétel nélkül sormetszetes sorok, még pedig oly pedáns tökéletességgel, hogy a második félsorok többsége erős ictussal kezdődik: mindez tudatos, a magyar ritmus elveit tüntetőleg érvényesítő, pedáns verselőre vall. A típusnak, mint láttuk, a XVI. század közepétől kezdve már akad egy-egy képviselője, de ennek a tökéletességnek a verselési technikában: ott még nincsen párja. E tekintetben e „népi nyelvemlék” egészen modern ízű.

A fenti összeállítás nem szentírás ugyan, de a tények elfogulatlan tudomásulvételén alapszik. Lehet, hogy ha emlékek nagyobb számmal maradtak volna reánk, más kép, más időrend tárulna elénk. Mindaddig azonban, míg új, kétségtelen hiteles felfedezések vagy szabatosabb kormeghatározások nem módosítanak rajta, a fenti táblázat némi kormeghatározó igényre jogosult s ennek alapján a Sztrippai-féle verset lehetetlen „nyelvemlékeink tisztes régiségei” közé soroznunk. Ezt a fentiek igazolják. Egyéni benyomásom pedig verselési technikája alapján az, hogy körülbelül háromszáz esztendővel későbbi lehet, mint közlője hiszi.*

HORVÁTH JÁNOS.

* A tárgyalt kérdést, az idézettek kivül, közelről érintik: Szilády: *RMKT.* I: 354. — Volf György: *Nyelvemléktár* XII: XIV—XVI. l. — Krajcsócs Soma: Középkori költői maradványaink verseléséről. *EPhK.* 1882. — Kacziány Géza: A magyar versalakok Erdősiig. *Irod. Közl.* 1891. — Kardos Albert: Miért oly gyarló középkori verselésünk? *EPhK.* 1894. — Négyesy: Magyar verstan² 1898. — Tolnai Vilmos: Időmértékes és hangsúlyos verselés. *Nyr.* 1898. — Boros Alán: Zsoltárfordítás a codexek korában. 1903. 168—9. l. — Horváth Cyrill: A Batthyány-codexről. *Irod. Közl.* 1905 (különösen 129—138. és 413—414. l., a hol is a codex iratása idejét igen erős és eddig meg nem czáfolt indokolással 1556—1563 közé teszi!). — Gábor Ignác: A m. ősi rhythmus. 1908; u. az: *Nyr.* 1909: 193. l. és *Nyugat* 1911. I: 685. l. — Törkös László: *EPhK.* 1912: 484. l. és *Erd. Múz.* 1913: 72. l. — Vikár Béla: A m. versirodalomról. *Nyr.* 1912. — Vargha Damján: Ősi nyolczas versforma codexeink bibliafordításában. *Békefi Emlékkönyv.* 1912. — Horváth Cyrill: A m. ősi rhythmus. *Irod. Közl.* 1915. — U. az: Három „középkori” versezet. *Bp. VIII. ker. Főredlisk. Ért.* 1915.

Egy állítólagos nyelvemlék.

A Magyar Nyelvőr most (1918 febr.) másodszor közöl „Egy erdélyi népies nyelvemlék“-et, a melyet 1885 decemberben már egyszer közölt „Régi székely népdal“ néven, akkor minden megjegyzés nélkül, most pedig bő fejtegetés kíséretében.

Erre a „nyelvemlék“-re vonatkozik Horváth János iménti cikke, s erre vonatkoznak azok a megjegyzések, a melyeket az alábbiakban fogunk elmondani.

Hogy t. olvasóink megérthessenek bennünket, kénytelenek vagyunk az állítólagos nyelvemléket mi is „leközlölni“.

Tege delben kayantoban
Bro lett az csik az toban
To kizarad ebhawara
Bro kerewl kosolyara

Ola falwan az wasarban
Belefult az lo az sarban
Sarból gay lez tavazara
Lobol zapon kolosmara.

Gewye rag az kapu zaben
Endrew yukat wer az feyen
Lofew zekel lez Endrewbawl,
Zalona hat az gewyebawl.

Jósikának „Az utolsó Bástori“ cz. regényében danolja ezt a verset egy részeg ficzko, a ki, miután a csapszékéből kidobták, azt harsogja vissza: „Ezek a székelyek nem sok becsületet tudnak! pedig legkedvesebb népdalokat énekeltem“.

A regényíró ezt a csapszéki dalt igen hatásosan állítja ellentétbe a várból lehallatszó kolostori énekkel: „In te, domine, speravi, non confundar in aeternum“ s a kötet végén azt mondja a népdalról: „A mint látszik, történetünk koránál (t. i. 1609-nél) jóval régiebb“.

„Az utolsó Bástori“-t megjelenésekor (1837) a közönség nagy tetszéssel fogadta, országszerte olvasták s a Tudós Társaság nagy jutalmával tüntette ki. Lehetetlen, hogy DÖBRENTEI GÁBORNAK, a ki akkor már kizárólag a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtésének és kiadásának szentelte ügyszólván minden idejét, tudomása ne lett volna erről az ősrégi népdalról s ha meggyőződött a hitelességéről, ki ne adta volna a nyelvemlékek során. Nem tette! Ennek csakis az lehet a magyarázata, hogy a régieskedő helyesírás daczára megismerte rajta az újabbkori származást.

A Nyr. cikkének főérve a csapszéki dal XV—XVI. századelei régisége mellett az, hogy „egy olyan régi magyar szó is előfordul benne, melynek egykori megvoltáról csak 1892-ben értesültünk“. Ez a szó a *zapon*.

A cikkíró figyelmét nem kerülte el, hogy ezt JÓSIKA *szappannak* olvasta s úgy magyarázta, hogy jó lesz majd a kolosmául kapott ingecskére, de ő ezt az olvasást és magyarázatot hibásnak tartja s a *zapot záponának* (= cortina, Beszt. Szój. 581) olvassa.

S miért ne lehetne a *zapon* = *szappan*. Azért — mondja a czikkíró —, mert a sárba fult lóból tavaszra már nem lehet szappant főzni. Ő tehát fölteszi a XV. sz.-i székelyekről, hogy az ősszel vagy télen sárba fult lovat nem húzták ki mindjárt akkortájt, hanem megvárták a tavaszt, hogy a földből ássák ki. Ha ezt elhiszi, akkor azt is föl kellene rólok tennie, hogy csíkot (l. az I. versszak utolsó két sorát) csak a tó kiszáradtával szoktak fogni. Van-e valaki, a ki ezt csakugyan elhiszi? Minek hát a *zápona*, mikor a *szappan* sokkal jobban megteszi!

E népdal nyelve nem a XV. századi, hanem a mai magyar nyelv, mesterkéltén megspékelve jól ismert udvarhelyszéki tájszókkal. S ez a tájszókkal való hivalkodás is milyen korszerűtlen. A XVIII. sz.-ban, különösen a század vége felé igen is Erdélyben is kezdik becsülni a tájszavakat. De korábban ezeket soloecismusoknak tartották, s olyannal, a mi nem volt meg a műveltebbek társalgási nyelvében, dehogy is éktelenítették volna el írásukat.

Nincs ezen egyéb régies, mint a helyesírás, de ez sem igazi régi, hanem a réGINEK korszerűtlenségekkel tarkózott gyenge utánzata.

Már ez is elegendő lenne, hogy megrendítsék bizodalunkat e dal régi voltában. Van benne azonban egy oly csattanós anachronismus is, a mely végkép megfosztja e „nyelvemléket“ minden hitelétől. A *lenni, tenni, venni* stb. *v* tövű igék jelenidejű egyes számi harmadik személye a régi nyelvben, kivétel nélkül, (MNY. X: 452) *lészen*, vagy *leszen*, *teszen* vagy *tészen*, *veszen* vagy *vészen*, de sohasem: *lesz*, *tesz*, *vesz*.* Ez a harmadik személyű alak csak a XVII. század elején kezd előfordulni. No és ebben az állítólag XV. századi vagy XVI. századeleji nyelvemlékben a *lesz* kétszer is olvasható: „Sarból gay *lez*“ és „Lofew zekel *lez*“. Ez a *lez* a csapszéki nyelvemlék megöloje, mint a hogy az „Esztergom megvételeről“ szóló kurucz ballada hitelességének a *mindenki* névmás volt a megrontója (MNY. X, 289).

Mi van már most ennek az állítólagos nyelvemléknek eredeti kéziratával?

Nem bizonyos, de nem lehetetlen, sőt hihető is, hogy Jósikának egy erdélyi barátja, a ki tudta róla, hogy Az utolsó Bátorin dolgozik, kedveskedésből írta vagy iratta számára ezt a verset valami régi papirosra, esetleges fölhasználás végett. Bizonyosnak csak egy bizonyos, t. i. az, hogy e vers XV—XVI. századi kézírata soha, de soha nem fog előkerülni!

SZERK.

Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből.

A XVI. század.

II.**

A másik fontos irodalmi góczpont volt Debreczen, a hol Huszár Gál, Komlós András, Török Mihály, Hoffhalter Raphael és Rudolf, Csák-

* A NySz.-ban is van egy adat a *teszre* 1608-ból: „Itélő szék, mellyben az király törént tesz“ (MA.: Bibl. I. 311), de ha megnézzük az idézett helyet az eredetiben, ott ezt találjuk: „Az itélő Széknek is, mellyben törvént *tenne*, tornáztot czinála“.

** L. MNY. XIV, 1.

tornyai János, Lipsiai Pál nyomdászkodása alatt számos nyomtatvány jelenik meg. A debreczeni nyomtatványok nyelvében nagyon különösnek látszik s — részben érthetetlennek is: az *ö*-zés. A hajdúság fővárosában, a debreczeni nyomdákban olyan nyomtatványok jelennek meg, a melyek rájuk nézve idegen nyelvjárásban íratnak. Megértjük azonban a nyomtatványok *ö*-zó jellegét, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy főpapjuk, Meliusz Juhász Péter somogy-megyei születésű ember volt, tehát nem hajdú s más nyelvjárást tanult meg gyermekkorában, a melyet elfelejteni s más nyelvjárással fölcserélni sohasem tudott. Művei közül a Valogatot praedikatioe „Döbröztömbbe“ jelent meg s „Nyomtatot Török Mihál által Anno M. D. LXIII.“; ajánlólevelét így írja alá: „Döbröztömbbe Karacson honac 16. nap. Melius vagy Ihasz Peter de Horhi Döbröztöni szígen Kaplan“. Sajátságos, hogy míg a czímlap, ajánlás *ö*-zó jellegű, a prédikációkban csak itt-ott, elvétve akad egy-egy *ö*-zó alak. A „Magiar Predicatioe, kit Postillanac neveznek“ (1563) szintén Döbröztömbbe, Török Mihály nyomdájában (ez utóbbit nem láttam; Szabó K.: RMKTára után idéztem), Az Aran Tamas tevelgesinec . . . meg hamissítási (1562) Debretzömbbe, Huszár Gál nyomdájában, Az ket Samvel könyueinek . . . igazan valo forditasa „Debreczenbe“ (Hoffhalter Raphael nyomdájában), az Igaz Szent Irsbol ki Szedettet Enek „Debretzembe“ (Kömlös András nyomdájában) jelent meg. A Török Mihály nyomtatta Valogatot praedikatioe-ban az *ö*-zés alig néhány szóban és esetben — szinte véletlenül fordul elő, bár — a mint láttuk — a czímlapon Döbröztöni van. A Kömlös Andrástól nyomtatott Igaz Szent Irsbol ki Szedettet Enek ajánlásában a keltezés: „Debrec: 7. die Aprilis An. D. 1570“, a colophonban „Debreczembe“, a szöveg pedig eléggé következetes *ö*-zó emlék. A Hoffhalter Raphaeltól Váradon nyomtatott a Szent Job könyueinek . . . igazán valo forditása (1565) és H. Rudolftól nyomtatott Az Szent Janosnac tödt ielenesnee igaz magyazasa (1568) *ö*-zésre hajló, azonban teljesen következtelen, azaz ugyanazon szavakat, képzőket, ragokat hol *e*-vel írja, hol *ö*-vel. A Herbarium (1578) Kolozsvárott jelent meg id. Heltai Gáspár özvegyének műhelyében. Ennek nyelve hangtani tekintetben semmi rokonságot sem mutat Meliusz többi műveinek nyelvével, hanem teljesen az a nyelv, a melyet a Heltai-féle művekben és az *ö* idejéből származó kolozsvári nyomtatványokban látunk. Meliusz művei tehát mind különböző nyelvűek, sőt a mint alább látni fogjuk, különböző helyesírásúak is. Tehát a XVI. sz. második felében még egy és ugyanazon író műveinek a nyelvében sincs meg az egység és következetesség. Ebből első pillantásra az következniek, hogy a XVI. században még semmi tudatosság sem volt az írók nyelvében, hogy még nyoma sincs az irodalmi nyelv kialakítására valló törekvésnek. A valóság azonban az, hogy e korban gondolkozott, okoskodott az író is, olykor a nyomdász, vagy korrektora is; másképen lehetetlen megérteni azt, hogy egy írónak különböző műveit másként nyomják ki a különböző nyomdák, de viszont a nyomdász nem visz keresztül következetes elveket valamennyi nyomtatványában. Az egyetlen kivétel Heltai, a ki nyelvi és helyesírási elveit ráerőszakolja „megrendelőire“, — ha szabad e korban e szót használnunk.

Debreczenben, Hoffhalter Rudolf nyomdájában jelent meg Caroli Peter váradai prédikátor: Az apostoli credonak . . . igaz magia-

razattia (1584), Félegyházi Tamás Vy Testamentom-fordítása (1586), Szikszaj Helopoevs Bálint debreczeni lelkipásztornak az Az Egri kereztien ania szent egi haznak . . . tanusagara irattatot . . . Catachismus-a (1587), Fons vitae. Az életnek kvtfeye (1589). Ezek közül a Félegyházi Vy Testamentoma ő-zó, de nagyon következetlen, a Fons vitae e-zó, de belekeverednek helyenként ő-zó alakok is, Carolj Péter és Szikszaj Helopoeus Bálint művei e-zók. Nem akarom tovább folytatni a felsorolást. Az eddigiekből is látszik, hogy a debreczeni nyomdákban az e-zés és az ő-zés megvolt; az i-zésre azonban nem találtam példát. Deczi Gáspár: Az vtolso időben . . . regnáló bündökről . . . Prædicatione cz. művet szintén Hoffhalter Rudolf nyomtatta (1584), de a váradi nyomdában. Ennek a műnek nyelve e-zó.

Nem czélom minden egyes régi magyar nyomtatvány nyelvének ismertetése. Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy egységes irodalmi nyelvről a XVI. század második felében sem lehet még szó. Azonban a dunántúli nyomtatványokat még nem láttuk. Talán a túl a Dunán megjelent magyarnyelvű nyomtatványok egységebbek nyelvi szempontból s megmutatják a későbbi fejlődés irányát? Egyáltalán nem. Hoffhalter Rudolf, a ki Debreczenben, Váradon már megelőzőleg számos könyvet nyomtatott, 1574-ben a Dunántúl, Alsólván kinyomtatja Kulcsár György Postilláit. Ennek a műnek a nyelve nagyon közel áll Meliusz ama két művének nyelvéhez (Jób és Sámuel könyve), a melyeket Hoffhalter Rudolf Váradon nyomtatott. Sok bennük az ő-zó alak, de a hangtani következetlenség ezekben is ép úgy megvan, mint Meliusz említett két művében.

Az idegen eredetű és nem magyar ajkú Hoffhalter Rudolf maga nem igen tudott változtatni a hozzá kiadásra került nyomtatványok nyelvén. A Kulcsár és Meliusz e két művének nyelve közötti rokonság magyarázata az lehet, hogy mind a ketten dunántúliak voltak. Helyesírási szempontból is összehasonlítottam a szóban levő műveket s úgy találtam, hogy Hoffhalter Rudolf alsólvai nyomtatványának egészen más a helyesírása, mint váradi nyomtatványainak. Tehát a Hoffhalter Rudolf nyomdájának nem voltak kialakult helyesírási s még kevésbé valószínű, hogy kialakult nyelvészeti elvei lettek volna. A hozzá nyomtatásra beadott kéziratokat kiszedette és kinyomatta úgy, a hogy azok hozzá kerültek. A XVI. századbeli könyvnyomatókról általában az a hit, hogy a hozzájuk került kéziratokat átdolgozták saját nyelvi, helyesírási elveik szerint. Ez igaz és bebizonyítható az id. Heltai Gáspárról, de hogy a század első felében a krakkói nyomdászok, a század második felében a lengyel eredetű Hoffhalter Raphael és Hoffhalter Rudolf, a szász Hoffgreff György, Wagner György, a bártfai Guttesell Dávid, Klöz Jakab, a bécsi Stainhofer Gáspár, Apffl Mihály, a krakkói Wirzbieth Mátyás, az ifj. Heltai Gáspár, Komlós Andrásné, az id. Heltai Gáspár özvegye — s még lehetne szaporítani a számot — nem igen mertek változtatni a szövegen egy jöttöt sem, azt bizonyítani fölösleges. S a mi a most szóban levő nyomtatványok hangtani következetlenségét illeti, annak magyarázata az lehet, hogy különböző szövegek, különböző nyelvjárások hatása alatt már — talán — maguk az írók sem tudtak következetesen írni, talán kéziratuk, mielőtt nyomdába került volna, még másoláson ment keresztül s már a másolásnál megromlott az író leírta szöveg, melyet önkén-

telenül és öntudatlanul tovább rontott a szedő és a korrektor. Hogy a nyomdák ez időben alkalmaztak korrektorokat, a kiknek helyesírási s nyelvi szempontból kellett ellenőrizniök a kiadványokat, azt sok adattal igazolhatnók. De elég lesz ez alkalommal, ha csak egy adatot hozok itt föl; ez a Meliusz Sámuel könyvében olvasható.

A Hoffhalter Raphael nyomtatta Meliusz Sámuel könyvének (1565) két előbeszéde van. Az egyiket Meliusz intézte, mint ajánlást, Patócsi Zsófiához, Bebek György feleségéhez, a másikat a korrektor az olvasóhoz: „Minden Keresztyén Olvasónak Ez Könyvnek Correc-tora Isteni Kegyelmet Es Bekeseget kevan“. „Istenben szerelmes Atyamfia Keresztyen ember, itt ez könyben megh találod, mely nagy legyen az Istennek az ű hiueijre valo gonduissele . . . Oluassad azért szorgalmatossaggal, hogy az VR Lölke vilagosítása által vehess épületőt belőle. Hoéha pedig — írja tovább a korrektor — valami vétket az bötűkben talalandasz, arról ennekem kegyessen meg boczas, mert ez volt első munkánk ez könyu nyomtatásba. Mely dolgot ha czelekeszel, (es ennekem kegyessen meg boczatan-dasz,) ez vtan à Jehova segetsegeuel igyekezőnk nagyobbakba szolgálni ti keé: [t. i. kegyelmeteket] . . . Ti keé: szolgálja B. S. D.“.

De lássuk tovább a dunántúli nyomtatványokat. Itt jelentek meg Beythe István művei is, 1582-ben a Köröstyeni Tvdomannak reuid Summaya, 1584-ben Az evangeliomok magyarázatii, Eztendő által valo Vasarnapi Epistolák, Az Zentők Fő Innepiüöl való Evan-geliomok, Fő Innep Napocra Valo Epistolak. Mind az öt „Nymöt Vj Várat“ készült Manlius János nyomdájában. Ezek közül behatóan tanulmányoztam a Vasarnapi Epistolákat s egy másik prédikációs könyvét, melynek czíme Fő innep napokra valo Epistolak, s úgy találtam, hogy Beythe szövegei teljesen ő-ző szövegek, azaz a zárt é helyén rendszerint ő van, de — a mint az eddigiek után várható volt, teljes következetesség már itt sincs. Általában a XVI. század nyomtatványaiban tiszta í-ző és ő-ző szöveget csak a század első felében találunk (í-ző Sylvester, í-ző és ő-ző Komjáthy Zenth Paal fordításának egy-egy része). A század második felében az irodalom hatása elsősorban abban mutatkozik, hogy az írók nyelvjárása hangtanilag megromlik, az ő-ző szövegekbe é-ző és e-ző, é-ző szövegekbe ő-ző alakok keverednek. Ma már lehetetlen volna eldönteni, mily mértékben volt meg a romlás annak a községnek a nyelvjárárásában, a melyet az író gyermekkorában megtanult s mennyit rontott az író nyelvéen az irodalom. Minthogy azonban a század második felében teljesen ép ő-ző nyelvjárásu szöveget nem találtam, ellenben a következetlen ő-ző szöveg annál több, számolnunk kell avval, hogy a nyomtatott könyvek hangtani szempontból már hatottak egymásra, ha egyelőre a hatás csak romlás alakjában mutatkozott is.

A XVI. században a Dunántúlnak legjelentékenyebb és leg-munkásabb írója Bornemisza Péter. Egy kisebb munkája (Sophokles Elektrája) Bécsben s egy másik kisebb „éneke“ (Szent János látá-sáról) Debreczenben jelent meg. Hatalmas ívrét és negyedrért köte-
tei, Postillái, Énekeskönyve stb. Komjáthiban, Semptén, Detrekón és Rárbokon jelentek meg. S ha ma előkerülne egy ismeretlen, czímlap-talan, maga nyomtatta munkája, nyelve és helyesírása alapján ép úgy lehetne azt a Heltai munkájának tekinteni, mint az övének. Fennebb szoltam már röviden Heltai magánhangzó-rendszerének következetlen-ségéről. Ugyanazt a következetlenséget látjuk Bornemisza műveiben

is, pl.: külemb külemb Heltai: Háló 3, 4. külemb külemb Born.: Más Resze az Ev. Ep. Tan. 8. külömb HH. nagyon gyakori, külömb külömb Born.: id. m. 16b, 23, 27. — előszer HH. 7, Előszer Born.: id. m. 8, 140. — közenséges HH. 14, közenséggel Born.: id. m. 151. — Altalában, mint fennebb is láttuk, Heltai a zárt *ē* és az *ō* írásában meglehetősen következetlen s ugyanezt mondhatjuk Bornemiszaról is (közöt Born.: id. m. 22, közet 9b, 11b, 11b, 12. — Pünkösd 4, Pünkesd 4, Pünkest 5. — felöt 24b, felet 33 — stb.). Láttuk, hogy Heltai nyelvében gyakoriak az *ē* > *ō*-s alakok. Ugyanazokban a szavakban és helyzetekben látunk *ē* > *ō*-s alakokat a Bornemisza nyelvében is. — Heltai a mássalhangzók quantitását teljesen szabálytalanul és következetlenül jelöli. Számtalan esetben hosszú mássalhangzó van ott, a hol a mássalhangzó hosszúságát sem etymologia, sem analogia nem igazolja s fordítva, rövid mássalhangzót találunk ott, a hol az egész nyelvtörténet, nyelvjárásaink hosszú mássalhangzót ejtenek. Pl. Heltai Háló-jában Appat-wrakra 66, allatoc valoc 7, azzokat 14, Istennes 14, Pilésses 42, szömellyec 15, 16, 17, 18, 19, szörzesse 83, tudattlan 81, véghetöttlen 21, véghetettlen 19, 61. — Rövid mássalhangzók hosszú helyett: Akoron (= akkor) 48, átoc allat (= alatt) 49, Bezec, bezeg 37, 39, kelet meg hazasulnioc 48, 48, à többi 12, Tetzet 3, adot 3, nemzet 37, meg fuladot 39 stb. (L. bővebben RMKtár XXXVI, 24–25. l.). — Bornemisza: Mas R. az Ev. Ep. Tan. cz. munkában: erőssen 20b, à vesséket 46, kesserüseg 8, nyauallyas 8, gonduisseletlenec 8, gonduisseletienec 12b, gond visseletlenséget 10, gyarlósságoc 11, rackas 25 — stb. — ot 142, Holot 35, keusesb 20, töb 14b, füg 19b, előb 27, 30, inkább 29, miat 11, 12, mellet 17b, együt 16, 18, felöt 24b, közöt 22, ved eszedbe 157 stb. — boczatot 8b, meg romlot 11, fogyatkozot 11, elmelkedet 13, lakozot 13, le szállot 23b stb. — Heltainál a Háló-ban üdvözité 89, Born.: id. m.-ban Iesus Iduőzitenec 139, 152, Iduőzitenknecc 153, Iduőzitenec 134. — Heltai a *k*-t szó közepén *k*-val, szó végén *c*-vel, az *u*-t, *v*-t szó elején *v*-vel, szó közepén *u*-val, a *cz* hangot *tz*-vel, a *cs* hangot *cz*-vel és *ts*-vel írja. Ugyanezt látjuk Bornemiszanál is. Tehát pontosan egyezik a helyesírás is, a nyelv is. Ez nem véletlen találkozás, nem is a dunántúli és erdélyi nyelvjárások egyezése. Ez kétségtelenül irodalmi hatás. Heltai művei 1552–1575 között jelentek meg, a Bornemiszaéi 1558–1584 között. De az öreg Heltai saját művein kívül kiadta Dávid Ferencz műveit is, melyekben keresztül vitte a maga nyelvi és helyesírási elveit, kiadott históriás énekeket, népkönyveket. Az ő szerkesztésében készült bibliafordítás, a Háló, Dávid Ferencz művei s általában Heltai ízléses kiadványainak nyelvi és helyesírási hatását látom én Bornemisza ismertetett semptei nyomtatványában.

A Dunántúlnak még két hatalmas íróját kell megemlítenem mielőtt tovább mennénk: Telegdi Miklóst és Monoszlai Andrást Telegdinek Az Euangeliumoknac . . . Első Resze (Bechbe Apffl Mihály nyomtatta . . . M. D. LXXVII esztendőbe) és . . . Masodic resze; Monoszlainak Apologia (Nagyszombat, 1588) és Az szente knecc . . . segetsegekrül (Nagyszombat, 1589) cz. műveit tanulmányoztam át. Mind a kettőnek nyelve tiszta *e*-ző nyelvjárás.

(Folytatjuk.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Magyar vonatkozások Gesner Konrád állattani munkájában.

(CONRADI GESNERI Medici Tigurini Historia Animalium. Lib. III. qui est de Piscium et Aquatiliu natura etc. Tigurii apud Christoph. Frofchoverum. Anno M. D. LVIII.)

p. 528. *De Hydro* című fejezet.* „Magyarországon (miként ezt nekem JOANNES VITUS, egy nagyon tanult — *perdoctus* — magyar ifjú beszélte) olyan rövid kígyók élnek, melyek csak két arasznyi hosszúságúak s a melyeknek farkuk sincsen. Könnyelven kurtáknak (*decurtatos*) nevezik, egész testök hosszában egyenlő vastagságúak. Azt mondják, hogy ezek a kígyók messziről nyíl módjára ugranak az emberre.“ Nyilvánvaló, hogy ez a kígyó nem lehet egyéb, mint a közismert *Vipera berus*, melyet már akkor is *Kurtakígyónak* nevezhettek. — Azt, hogy ki az a nagyon tanult magyar ifjú, megtudjuk GESNER munkájának egy másik helyén.

p. 1048. *De Siluro*. ALBERTUS (t. i. ALBERTUS MAGNUS) szerint a Dunában *Husók*, *Sturio*k és *Ruffus* nevű halak élnek. GESNER erről a *Ruffus*ról s a vele együtt élő nagytermetű dunai halakról tudakozódása alapján ezeket írja: „En a *Ruffus* nevű halat mindeddig nem tudtam megismerni. STEPHANUS LAURAEUS AMORFORTIUS, FERDINÁND római király jeles orvosa, levelemre, melyben erről a halról, ALBERTUS szavainak közlésével tudakozódtam, ily módon válaszolt: A *Ruffus* nevű halról Pozsonyban (a hová a napokban egy nemes matróna egészségének helyreállítása végett utaztam) halászokkal és literatus emberekkel értekeztem, a kik valamennyien azt állították, hogy a Dunában a vizákon (*Husones*) és tokokon (*Sturiones*) kívül van még egy kiváló nagyságú baromhal, mely amazok nagyságától alig tér el s a melyet akkor, a mikor a fővényen alszik, oly módon kerítenek kézre, mint amazokat; az ALBERTUSTól említett *Ruffus* azonban, melynek húsa állítólag vörös, vagy vörhenyes, ismeretlen. A magyar halászok *söregnek* nevezik (vocant *Schurreg* vel *Schurreg*), némely literatusok pedig a népnyelv szerint képzett szóval *Scurionak*. A mikor azután egy jeles úrnál, DRASZKOWYTH György pécsi magyar püspöknél (a ki nagyon tudós és természeti dolgokban is jártas férfiú) tudakozódtam ugyanezen hal, azaz ALBERTUS *Ruffusa* felől, ez azt felelte, hogy ez kétség kívül valamelyik a kettő közül, t. i. vagy a *Sturio*, melyről éppen irtam, vagy talán inkább az, a melyet a magyarok *Harchának*, a németek *Huechennek* neveznek (ebben a tévedésben elhamarkodottságot gyanítok, valószínűleg *Schaident* akart írni, mert a *Huechen* a pisztráng egyik faja). A *Harcha* hasán egyéb pettyek között vörösek is vannak. Ugyanis a *Husón*, *Sturión* és *Tokon* (melyet a németek *Tickchennek* neveznek) nincs más nagy hal a Duná-

* Az idézeteket magyar fordításban adjuk.

ban, mint a *Harcha* és *Schweg*. A *Silurnst* magyarul *Harchának* nevezik, úgy hallom, hogy hátának, vagy talán szájának szélessége után (sic!), a *Harcha* szót pedig nem ejtik ki másképpen, mint úgy, mintha a német *Hartschät* vagy *Harczüt* írta, hiszen az olaszok is szoktak *ch*-t írni, a hol a németek *tsch*-t ejtenek. A Duna mentén lakó pannóniaiak a *Silurnst* köznyelven *Acchiának* nevezik, mondja JOAN. MANARDUS,* a ki, úgy látszik, az aspiratiót és az *r* betűt kihagyta. — Én valamivel fentebb, a LAURAEUS levele után, már irtam egyet-mást a *Harcháról*, itt pedig hozzáadom azt a többit, a miről JOANNES VITUS BALSARATIVAI,** egy tudós magyar ifjúval való beszélgetésem alkalmával értesültem s a mi kétség kívül a *Harchára*, azaz a *Silurnsra* vonatkozik. Látott, úgy mond, a Tiszából (Dacia folyója ez, mely a Dunába ömlik) kifogott olyan nagy *Barbottahalat*,*** mely hat vagy nyolcz lábnyi volt s egy egész szekeret megtöltött. Ez a hal egy bizonyos nemes ember konyhája alatt (*sub culina*. A *culina* itt valószínűleg [*pars pro toto*] házat jelent) tizenhat évig lappangott a folyóban, végre akkor, a mikor ivadékát őrizte, horogra került, de mikor érezte, hogy meg van fogva, megugrott. A menekülőt a halászok két mértföldig üldözték s a teljesen kifáradtat végre megfogták és Nagylac (*Nadlac*)† községbe vitték, a hol gyomrában egy emberfejet és egy jobb kezét találtak, melyen három aranygyűrű volt.“

p. 6. *De Acipensere*. „(Az *Acipensert*) a magyarok *geczygének* vagy *getschegének* nevezik.“ (Kecsege, *Acipenser ruthenus*.)

p. 59. *De Antaeo*. A vizáról közölt fametszet alá ezt írja GESNER: „Ennek a *Husónak* (azaz vizának) képe az a kép, a melyet nekünk tekintetes(*egregius*) JOANNES DERSCHWAM kereskedő Pannoniából küldött.“ Úgy hiszem, hogy ez a legrégibb hazánkbeli származó állatrajz, mely külföldi könyvben megjelent. — Vajon ki lehetett a nevezett pannóniai kereskedő?†† GESNER DERSCHWAM levelét is közli, melyben Bécsről, Pozsonyról (*Posonium* vulgo *Presburgum*) meg Csallóközről (*insula Schuta*) beszél, mint oly helyekről, melyeket jól ismer.

p. 1266. *Additio ad Capitones fluviales*. *Capito fluvialis simpliciter dictus*. „A magyarok (ezt a halat) *Szeleskezegnek* nevezik, mint a hogy a magyarországi halak katalógusában találom, de egy másik katalógus szerint a *Capitónak* egy másik nemét illeti ez a név.“†††

p. 1267. *De Capitone fluviali*, illo, quem *Jesen* appellant *Germani* quidam nos *differentiae causa*, *coceruleum nominemus licet*. „A magyarok a *Capito fluvialio coeruleust* (zompónak nevezik, mi-

* A ferrarai JOHANNES JACOBUS MANARDUS II. Ulászló és II. Lajos királyoknak volt udvari orvosa 1513—19-ig, a mikor hazájába visszatért s Ferrarában írta azt az 1520-ban megjelent orvosi könyvet, melyből GESNER idéz.

** Vö. SZINNYEI M. I.

*** *Barbotta* a harsának egy középkori neve.

† *Nagylac* kétség kívül nem az erdélyi alsófehérmegyei, hanem a csanádmezei község, a hol BALSARATINAK atyja a *Jaksits*-család birtokában levő várnak volt porkolábja.

†† Lásd: Globus, 1887, LII. kötet.

††† GESNER CAPITO névvel a mai *Abramis* (keszeg) és *Squalius* (domolykó) nemeket jelöli, az *Abramis* nemnek egyik fajtát, az *Abramis bramát*, ma is széles keszegnek nevezik.

ként a magyar halakról szóló egyik katalógusomban van, a másikban (mint hiszem) ez a név a *Tincára* vonatkozik.“ GESNER jól sejtí a *Cap. fluv. coeruleus* valószínűleg a fejes domolykó (*Squalus dobula*), a *czompó* (czigányhal, sárhal, vargahal, gyászkeszeg) ellenben a *Tinca Vulgaris*. Vajon kitől, vagy kiktől kapta GESNER a magyarországi halak katalógusát?

*

GESNER nagy munkájában még csak egy magyar állatnév fordul elő, t. i. a „*Tschasarmadár*“ (Lib. III. De Avium Natura, p. 223. *De Gallina corylorum seu Bonosa Alberti*). Úgy látszik, hogy csak nagy munkájának megjelenése közben sikerült magyar összeköttetést szerezni;* az 1551-ben megjelent első s az 54-iki második kötetben még nincsenek magyar nevek, s az 55-ben nyomtatott III. kötetben is csak az egy *császármadár* szerepel.

A vízi állatokat tárgyaló III. kötet *De Rosmaro* című cikkében (p. 250) még egy, és pedig a magyarok őshazájára vonatkozó érdekes, s legalább engemet meglepő följegyzés olvasható, mely így hangzik: „Azt hallom, hogy ezt a fenevadat, mely fogaival mintegy szeggel akasztja magát a sziklákra . . . a legszélsőbb Moscoviában vagy *Hungaria Scythicában* Morsznak nevezik“. — Tehát GESNER idejében még élt a *szittyai Magyarország* elnevezés. Vajon azonos-e ez a *Julán* barát *Hungaria* magnájával?

ENTZ GÉZA.

Sajtóhiba és szövegjavítás.

Tolnai Vilmosnak a MNy. mult évi folyamában megjelent tanulmányos cikke (276—281) és Szily Kálmánnak ehhez szóló megszerzése készített arra, hogy régi jegyzeteimből néhány hasonlótárgyú megfigyelésemet én is közlétegyem. Adalékaim közlésénél én is, mint Tolnai, kénytelen vagyok irodalomtörténeti kitéréseket tenni, nemcsak azért, hogy ezekkel néhány — bár kis jelentőségű — kérdéshez hozzászóljak, hanem főleg azért, mert az a meggyőződés, hogy a magyar nyelv és irodalom fejlődése, valamint a velük foglalkozó tudomány művelése egymástól el sem választható.

Ismeretes, hogy régi hírlapjaink, különösen, ha „szépirodalmi“ mellékletre — így nevezvén merész újítással s még merészebb jóindulattal a Magyar Műzsát, Sokfélét (a M. Kurir ajándékát) — nem jutott a kiadóknak, szívesen közöltek költeményeket érték és szerző hosszas latolgatása nélkül. A pozsonyi meg a bécsi Magyar Hirmondó is pl. örökös háborús hírei mellé gyakran szolgál pihentetőül egy-egy hosszabb-rövidebb költeménnyel. A szerzők között sokszor akadunk olyan nevekre is, melyek költészetünk történetében nyomósak is lettek: Baróti Szabó, Földi János, Csokonai egy-egy költeménye itt lát először napvilágot s bizonyosan hiteles szöveggel. Ez az első nyomtatott szövege egy-egy költeménynek, sajnos, többször elkerülte a későbbi kiadók figyelmét. Néhány szövegromlásnak ez a körülmény is az oka. Különösen fontos ez a romlatlan

* CALEPINUS soknyelvű szótárát még nem használhatta, mert ennek az a kiadása, a mely magyar szavakat is tartalmaz, GESNER munkája után, csak 1585-ben jelent meg.

első közlés akkor, a midőn a szerzőnek már nem volt módjában összegyűjtött kiadást rendezni verseiből, a mint ez pl. Földi esetében történt.

Földi János költeményeit Mixich Lajos adta ki a R. M. K. 25. kötetében s köztük a *Kis gazdaság, nagy boldogság* címűt. Erről a fordításról (Horat. Epod. II) azt jegyzi meg (214 l.), hogy először Igaz Sámuel Hébe cz. zsebkönyvében 1821-ben jelent meg (58—60). Ez tévedés. Ez a költemény ugyanis már Földi halála évében, 1801-ben megjelent a bécsi M. H.-ban, még pedig a következő megjegyzéssel:

Midőn az elmúlt esztendőben a' Magyar Hirmondónak mostani egyik írója a' meghalálozott érdemes Hazánk fia Doktor Földy János úrnál megfordult, éppen akkor tájban fordított a' Horatziusból egy éneket ugyan annyi lábú magyar versekre, a' melly igen helyes fordítást méltónak ítélt, hogy a' Magyar Hirmondó érdemes olvasóival közöljön.

Természetesen, minthogy ezt a költeményt Görög magától Földitől kapta, eredetibb alaknak is kell tartanunk. A Mixich és a Hirmondó szövege közti több eltérés közül bennünket e helyen csak a következő kettő érdekel:*

M.: Esőt *creget*, hol havat.

M. H.: Esőt *crenget*, hol havat.

Kétségtelenül az utóbbi változat a helyes, mert a sor jambicus menete is csak evvel a formával zavartalan. Ez az *erenget* alak pedig olyan népies forma az *ereget* mellett, mint a *mereget* mellett a *meringet*, *merenget*, a melyet Hegyaljáról, Háromszékből ismer a MTsz.

Sokkal furesább azonban e költemény következő sora Mixichnél:

Víg barmaid *sörény* akolba hajtja-bé.

Mi lehet ez a *sörény* akol? Akár serény „alacer, agilis, frisch“, akár a „juba, mähne“ jelentésre gondoljunk, egyaránt érthetetlen a sor. Rögtön világos lesz, ha a M. H. szövegéből idézzük:

Víg barmaid *sövény* akolba hajtja-bé.

Ez a kapcsolat többször elő is fordul a korabeli íróknál s jelezte fogalom is eléggé ismeretes. Különben itt már Horatius is útbaigazít.

Több verset közöl a bécsi M. H. Csokonaitól is. Ha ezeket a legutóbbi teljes kiadásuak, Horváth Cyrill kiadásának megfelelő darabjaival összevetjük, nemkülönben találunk néhány szövegromlást. Ugyancsak 1801-ben (2:361) jelent meg Csokonainak: Marosvásárhelyi gondolatok című költeménye. Ennek a 70. sorában H. C.-nél azt olvassuk:

... a' fő meg *aggatlan*,

Aggatlan *főről* nem tud régi nyelvünk; szokatlan újítás volna Csokonaitól is az *agg*, vagy *aggó* mellé privativumképen. Toldy kiadásában is (Nemzeti Könyvtár 1846: 736) ezt a szót találjuk. Sokat emlegetik azonban régi íróink az *aggyatlan* koponyát; s csakugyan a M. H. idézett helyén e sor így olvasható: A' hol a' szív feslett, a fő meg *aggyatlan*.

* M.: Mixich kiadása; M. H.: M. H. szövege.

A *csángó* kérdéshez szolgáltat egy helyreigazítást és adalékot ugyanebben a költeményében, melynek utolsó sora Toldy és H. C. kiadásában:

'S a' *csángó* Magyar is polgártársunk lenne.

A M. H. szövegében e szó másik alakjával találkozunk:

'S a' *csangó* Magyar is polgártársunk lenne.

U. i. e jegyzet is hozzá van fűzve e sorhoz:

„A' Moldovában lakó törzsökös Magyarok így nevezik magokat; ezekhez járulnak meg az újabb időkben egyszer-mászsor kivándorlott Magyar és Székely familiák; a' Bessarabiában, Krimeában és Uj Serviában lakó régiebb és újabb Magyarok.“

A „Virág Benedekhez“ című költemény is először a M. H.-ban jelent meg (1802:1:89). A variációk közül itt is csak két idevágó sort említek, még az ilyen hangbeli rontásokat is, mint győzödelem > győzedelem; szirtjein > szirtjain stb. figyelmen kívül hagyván:

Toldy és H. C. 10. vrssz. 1. s.: Látjátok? vagy erős *rémzetem* állat el?

M. H. 10. „ 1. „: Látjátok? vagy erős *Rébzetem* állat el?

Egészen bizonyos, hogy Csokonai itt a rémlátományt jelentő tájszót, a *rébzetet* írta le (l. MTsz.) s csak a későbbi kiadások változtatták az újabb és irodalmi rémzetté.

Az alábbi hely szintén megromlott H. C. kiadásában:

M. H. és Toldy: 14. vrssz. 3. s.: Te vitéz Tároगतó szavát

Búdítst; én meg ezüst lantomat izgatom.

H. C. alkalmasint azért, mert e párhuzamos értelmű kapcsolat második részében *izgat* szót talált, a szokatlanabb *búdítst* alakot így javította:

H. C.: *Buzdítst*, én meg ezüst lantomat izgatom; holott itt a *nógat* > *nódt*, *lógat* > *lódt* mintájára a *búgat* párjával, *búdít*tal (bűgővá tesz) van dolgunk.

SIMAI ÖDÖN.

A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban.

(Eredmények.*)

A IX—XI. századi latin források a magyar népet különféle neveken említik. Az itt-ott előforduló *avar* (Avares, Avari), *agarenus* (Agareni), *szerecsen* (Sarraceni), *párthus* (Parthi) nevek a magyarokkal rokon, velük azonos geographiai vagy kultúrkörzetből kikerült, az övékéhez hasonló szokású és erkölcsű népek nevei. A byzánczi *Ῥωμανοι* hatása alatt fellépő *türk* (Turci) névvel együtt tudós szóhasználatképen jelentkeznek és sohasem voltak a magyar nép individuális nevei. Mindezeket kezdetben önállóan nem, csak az *Ungri* (Ungari) névvel párhuzamosan használták. A magyar nép eredetét, és hovátartozását akarták velük jellemezni és magyarázni.

A *hún* (Hunni) nevet is csak másodlagosan, mintegy a nép eredeté-

* L. a Történeti Szemle 1917—1918. évfolyamában ily cz. dolgozatomat.

nek magyarázataul alkalmazzák és az *Ungri* (*Ungari*) névvel párhuzamosan használják. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a hún-magyar azonosság gondolata egyidős a magyarok megjelenésével. Kelet és Nyugat népei hitték és tudósaí vallották a két nép azonosságát, a magyarok hún eredetét. Ez a hit és tudat Magyarországon a XII. században s valószínűleg már sokkal előbb is élt.

A magyarok individuális népnéve a IX—XI. században a szlávoknál, görögöknél és nyugati népeknél egyaránt **ungre*, ὀγγροι, *Ungri* volt. A magyarokat árja szomszédai a IX. század vége óta „*ungre*”-oknak nevezték. Ez elnevezés keleti eredetű s egyidőben tűnik fel a szlávoknál és byzánckiaknál. A IX. sz. végén a szláv **ungre* a német- és olaszországi latin irodalmi nyelvben *Ungri* alakban honosodott meg s a XI. sz. közepéig általános használatos volt. A német köznyelvben a szláv **ungre* a hangtorlódás kiküszöbölésével *Ungar* > **Ungari* > *Ungere* > *Unger* egyszámú alakká formálódott, mely szó napjainkig fennmaradt. Az *Ungar*-ból már a X. sz. első éveiben létrehozott latin *Ungari* többesszámi alak a XI. sz. közepéig szórványosan fordul elő, a XI. sz. közepe óta azonban — az *Ungri*t kiszorítva — általános használatú lett és latin egyszámú alakja — *Ungarus* — is kialakult. Az **Ungari* (később: *Ungere*) német egyszámú alakból a X. század közepén — a Baiuvarii, Ripuarii, Angrivarii stb. analog hatása alapján — latin *Ungarii* többes keletkezett, mely a XI. század közepe óta az *Ungari*-val párhuzamosan használatos. Az olasz köznyelv az *Ungari*-ból *Ungheri* alakot formált.

A X. század elején a ném. *Ungar*- és lat. *Ungri*-, *Ungari*-ból a németekkel szomszédos rajnai franczia nyelvterületen **Hungar*, *Hungri* és *Hungari* alakok képzettek, melyek a X—XI. században csak a Rajnán túl keletkezett forrásokban fordulnak elő s ott használatuk — az *Ungri*-val és *Ungari*-val párhuzamosan — folytonosan kimutatható. Az *Ungri* és *Hungri* franczia földön a XI. sz. végéig gyakoriabbak a németes *Ungari*- és *Hungari*-nál. A középlatin a nélküli alakokból képződött a köznyelvben az ófr. **Ungre* > *Ongre* > *Ongrois* és *Hungre* > *Hongre* > *Hongrois*, mely utóbbi ma is használatos a franczia nyelvben.

A középlatin és franczia *h*-s alakok *h*-ját franczia nyelvterületen képződött *szervetlen h*-nak kell tartanunk s keletkezésük a középlatin és franczia nyelvek törvényeiben, illetőleg következtetésségeiben leli magyarázatát.

A távolabbi népek közül a népünket német közvetítéssel ismerő dánok és svédek a *h* nélküli (*Ungarer*, *Ungrare*), a francziákon túl lakó angolok és spanyolok a *h*-s alakot (*Hungarian*, *Húngaro*) vették át. A német és franczia hatásoknak egyaránt kitett hollandi nyelv mindkét alakot használja (*Onger* és *Honger* > *Hongaar*). Itáliában is előfordul szórványosan a franciaországi latinból átvett *Hungari*, de gyökeret nem vert. Teljesen elszigetelt jelenség a lombardiai Liudprand (X. sz. közepe) szóhasználat, ki *Ungri*, *Turci* és *Ungarii* mellett *Hungarii* alakot is ír.

Magyarországot a XI. század közepéig a nyugati írók közül csak a lombard Liudprand, a franczia lobbesi Folcuin és aquitániai Ademár nevezik a magyarokról, a náluk szereplő *h*-s névalakoknak megfelelően *Hungariának*, illetőleg *Hungriának*. Ezek azonban szórványos tudós szóhasználatok. A német írók csak *Pannonia* néven

nevezik hazánkat. A XI. sz. elején tűnik fel először s e század közepe óta lett általánossá német és olasz földön Magyarország *Ungaria* neve, melyet az *Ungari*-ből képeztek. Az *Ungria* alak alig egy-két forrásban fordul elő s még az *Ungri* nevet használó írók is *Ungariát* írnak. Franciaországban a XII. sz. elején *Hungaria* és *Hungria* alakok fordulnak elő. A francia köznyelvben az ország neve a későbbi *Ungari*-, *Hungari*-ből *Ongaria* > *Ongarie* > *Ongueri* és *Honguerie* > *Hongherie* alakban honosodott meg (nem mint a népnév *Hungri*, *Ungri*-ből).

A magyar királyt a XI. századi nyugati források a *magyarok királyának*, *rex Ungrorum*, *Ungarorum*, *Ungariorum* vagy *Hungrorum*-nak nevezik. Ez a címzés vált szokásossá a XI. sz. második felében a külföldi hivatalos — pápai és császári — kancelláriai praxisban is. E mellett elbeszélő forrásokban előfordul a *rex Ungaricus* és a *rex Pannonicus* címzés is.

A „Magyarország királya“ címet először Ademár használja a XI. sz. elején, de nála ez is — mint a *Hungria* — elszigetelten jelentkező, tudós képzés. E cím egyébként csak a XI. sz. végén tűnik fel *rex Pannoniae* és *rex Ungariae* alakban, oly forrásokban, melyek máskor *rex Ungarorum*(*Ungariorum*)-ot írnak.

*

A magyar nép neve magyar nyelven a IX. század utolsó negyede, tehát egységes néppé, nemzetté alakulása óta állandóan „magyar“ volt. A forrásokban hagyományozott nép- és helynévformák pontosan megfelelnek a nyelvfejlődés törvényeinek s ezek alapján a következő szófejlődési táblázat* állítható össze:

mogyzszeri (870—880 k.: arab írók)			
mogyeri (1200 k.: Anonymus)	(vagy hangrendi átesapással)	mogyeri (940 k.: Konstantinus)	
mogyori (1268: hn.)	mogyer (1200 k.: Anonymus)	mogyeri (XIV. sz. szláv forrás)	mogyer (1193: hn.)
mogyor (1225. és XIII. sz.-i hun krónika: Kézai)	mogyer (1341)	magyari (1231)	Mogyer (XIII—XX. sz.-i hnév)
mogyor (1286 és Képes Krónika)		Magyari (XIII—XX. sz.-i hnév)	
magyar (XIV—XX. sz. népnév)			

*

A „magyar“ név a IX. század közepén lett a későbbi magyar nép nevévé. Korábban is megvolt, de szűkebb fogalmi körrel bírt; a magyar nép számban és hatalomban legelső törzsének, a későbbi fejedelmi törzsnek neve volt.

* hn. = csak helynévben előforduló alak. Az évszám az első ismert adat kora.

A XI. századi hazai latinságban a magyar nép és Magyarország elnevezésére, valamint a magyar király címzésére az egykorú német- és olaszországi latinságban használt névalakok voltak használatban.

A XI. század elején az *Ungri* név és *rex Ungrorum* cím használatos. A XI. sz. negyedik negyedében az *Ungri* már nálunk is divatját múlta. Ez idő óta a népet *Ungari*-nak, a királyt *rex Ungarorum*-nak nevezik. E nevek mellett Szent Istvántól Szent Lászlóig a külföldi gyakorlatban ismeretlen *Pannonii* és *rex Pannoniorum* név, illetőleg cím is használatos. Az ország neve a XI. sz. első felében *Pannonia*. A XI. sz. utolsó és a XII. sz. első negyedében párhuzamos a *Pannonia* és az *Ungaria* használata. E két név használatában bizonyos értelmi árnyalat észlelhető. A *Pannonia* — pars pro toto — egész Magyarország jelölésére használatos, de szűkebb értelme sem kopott el. Az *Ungaria* értelme tehát tágabb. Ugyanez áll az *Ungari* (*Ungri*) és *Pannonii* népnevekről. A hivatalos gyakorlat Szt. László óta a *Pannonia* nevet nem ismeri. Ugyanekkor divatját múlta a *rex Pannoniorum* cím s a *rex Ungarorum* mellett a *rex Ungariae* tűnik fel. Ez utóbbi cím hazai eredetű, melyet a külföldiek a hivatalos magyar címhasználat hatása alatt, kezdenek a XI. század vége óta alkalmazni. A külföldi *rex Pannoniae* nálunk hivatalos iratban sohasem fordul elő, csupán a Szt. Imre-legenda írója használja.

A *h*-s alakok — *Hungari* és *Hungaria* — Kálmán korában, francia hatás következtében jelennek meg a magyarországi forrásokban s ez időtől a XIII. sz. közepéig — a francia kultúrhatások korában — a *h* nélküli alakok már csak szórványosan fordulnak elő.

A *rex Hungarorum* (*Ungarorum*) cím Kálmán utódai alatt nagyritkán, kivételképen fordul elő. A hivatalos, ünnepélyes cím *rex Hungariae* (ritkán: *Ungariae*) volt.

HÖMÁN BALINT.

Sukoró és Homorog.*

II.

Térjünk át a *Homorog* helynévre. 1. *Humuroc* nevű hely tűnik föl a VárReg. 318. §-ban (1214. év, Karácsonyi—Borovszky kiad. 185. l.); megfelel neki Bihar megyében a mai Magyar-Homorog, melynek nevét a XV. században *Homrok* alakban jegyzik föl (CodDipl. X, 4, 761 és TörtFöldr. I, 610). 2. 1421, 1489: *Homrok*; az ugyancsak bihari Oláh-Homorog (TörtFöldr. i. h.). 3. Az 1273/1427: Terra minoris et maioris *Humuruk* lesz a XV. században *Homorod* és ma *Homoród* Sztátnár megyében (TörtFöldr. I, 476 és CodDipl. V, 2, 74). 4. 1343: *Humruk*zenthmyhalteleke nevű birtok merül föl Kolozs megyében (TörtFöldr. V, 361). 5. 1439: *Homorognak* is írják az 1407: *Homrod*; XV—XVI. sz.: *Homorod*, *Homurod*, *Homorod*; vö. ma: *Homoród* hunyadmegyei helység nevét (TörtFöldr. V, 96). 6. 1320: David Mako de *Homorogh* (CodDipl. VIII, 6, 50); 1423: *Homrogd*; 1427: *Homrogh*; 1523: *-hormod* (TörtFöldr. I, 208); Lipszkynél *Homorogd*, *Homorod*, *Homrod* az abaúji *Homorogd*.

* L. MNy. XIV, 20.

Néhány olyan helynevet látunk itt, a mely nemcsak a hangalakbeli hasonlóságnál, hanem a főntebb szemléltető csereviszony-nál fogva is kihívja az összevetést a meglehetősen sűrűn előforduló *Homoród* helynévvel. Ez a *Homoród* a kicsinyítő vagy helynévképző -d-vel való továbbképzése a helynévként is használatos *homoró* ∞ *homorúnak* (l. OklSz. és NySz.), melynél szintén mutatkozik a XIII—XIV. sz.-i adatokban az első két szótagbeli *u* ∞ *o* váltakozás, a mit a *Homorognál* észrevehetünk.

A *humurou* ∞ *homorou* -ou képzős igeneve a *humur ∞ *homor igének; ez meg gyakorító -r-rel alkotott származék abból az ígetőből, a melyhez a *homlot*, *homlót* igék is tartoznak. (A szócsoporthoz etymológiáját l. NyH., Gombocz, Nyk. 39, 269; másképp MÚSz.) A *homlok* a *homlot*- és *homlót*-ban meglevő gyakorító -l-es *homol* (*homlól*) igéből rövid kötőhangzó megelőzte -k képzővel alakult. Ma -ék, -ok és -ek, -ak névszóképzőket veszünk föl és ezeket az -ék, -ák megrövidülése útján származtatjuk. Tehát ez volna a fejlődés: *homlék ∞ *homlék ∞ *homlok*, a mint *hajlék* ∞ *hajlék* ∞ *hajlok*, *ajándék* ∞ *ajándék* ∞ *ajándok*; csak az a feltűnő, hogy az illeszkedett rövidhangzós formák a nyelvtörténetben jóval előbb jelentkeznek, mint a hosszúhangzósok föltételezhető vegyeshangúak (l. a *hajlék*ra és *ajándék*ra vonatkozó adatokat az OklSz.-ban).

A *Humuruk* ∞ *Humurok** hangalakokból kifejtethetjük a *humur*-igei alapszót és az -uk ∞ -ok névszóképzőt (a *k* előtti *u*-val az OklSz. *hajlék* és *ajándék* czímszava alól idézhetünk XII—XIV. sz.-i adatokat). A *humuruk* ∞ *humurok* hangtani fejleményei: 1. *humruk* — a második nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesésével; 2. *homorok — az *u*-k nyíltabb -o-ra válásával; 3. *homrok* — vagy *humruk*-ból az *u* ∞ *o* változással, vagy *homorok-ból a második *o* elejtésével (vö. *homlok*, *Homród***). A *homorok és *homrok* változatok végső *k*-ját *g* váltotta föl *homorogban* és *homrogban*. A *k*:*g* csere a magyar hangtörténetben tő- és képzővégeken egyaránt gyakori. Az -ék képző -et, -at és -ed, -ad végű igei alapszókhoz járulva öltött tömegesebben -eg, -ag alakot. Több -l-es gyakorító is -eg, -ag formában vette föl az -ék-et; pl. *furdalék*: *fuldalag*, *gombolyag*, *gönggyölék*: *gönggyöleg*, s a mint a MNy. VII, 413. kimutattam: *döngölék* ∞ *döngölék*: *Döngöleg* hn., *toldalék*: *Toldalag* hn.*** Ilyen -eg, -ag végű igenevek -r képzős gyakorítokhoz vagy *r* tövégződésük és jelentésük miatt gyakorítókul fölfogott igékhez szintén már régen tartoztak: a) 1211: *Queueric* szmn.; 1240: *Queuerug* szmn.; 1251, 1281, 1252: *Keuerug* szmn. (OklSz.); ma: *Kevereg*, *Kevereg*-büke Kibédén Maros-Tordában (Nyr. 41, 437); b) 1240: *Zouorug* szakács *Queuerug*-gel együtt; c) 1323: *Tekereger*; 1345: *Tekeregweulg* (OklSz.); NémGl. *tekereg* woth am., *girabati* (NySz.); ma: *Tekereg* szántó Erdélyben (Nyr. 9, 527); d) *csépörög* am., *apró* (MTsz.). SIMONYI az első kettőt *Keverög*-nek és *Zavarognak* olvasva, tréfás-gúnyos színezetű névként használt egyes 3-ik személyű igealaknak tartja (Nyr. 38, 244). Lehetetlenséget

* Jerney szerint *Homorók*.

** *Homród* erdőréssz van Belbogyiszlón, Pest megyében (Nyr. 3, 47).

*** Az utóbbira tett észrevételeim kiegészítésül az azóta megjelent TörtFöldr. V, 741 után közlöm a következő adatokat: első előfordulás 1268: *Toldalagh*; XIV—XV. sz.-ban *Toldalag* (*Toldalak*) hangalakokkal *Toldalad* váltakozik, pl. 1456: *Tholdalag* alias *Tholdalad*.

ugyan ebben sem látok, de mivel az 1211: *Queueric*-ben az *-ic* olv. *-ik* vagy *-ik* bajjal lehet a gyakorító *-ög*, *-eg* változata, ezzel együtt a többbit is inkább *-ék*: *-eg*, *-ag* képzős igenévnek tekintem. Az előadottak alapján közéjük kell sorolnunk a *Homorog* hn.-et is, megjegyezve azt, hogy benne a *g* előtti magánhangzó középzártaságú *o*-nak maradt meg.

A *homorog* szó jelentése 'hajlás' lehetett, a mi a *homlok*nak is eredeti értelme (NyH.); mint helyszíni elnevezés pedig vájt oldalú hegyre, üreg fölé előreugró sziklafalra vonatkozhatott.

A *Sukoró* és *Homorog* magyarázata mellett megkísérelhetjük még néhány tulajdonnévnek és községnek a megfejtését. 1. 1. 1499-ben *Sokor* nevű helyet említenek Nógrádban azon a tájon, a hol ma a *esikori* pusztát találjuk (TörtFöldr. I, 107). 2. A garammelléki apátság 1075/1217-i birtokösszeírásában a Tisza melletti Alpárhoz tartozó halastavak között *Sokord*-ot sorolják föl *kerektou*-val és *horgas*-sal együtt (MonStrig. I, 57).* B: 1. Az 1138/1329-i összeírásban villa *Humur* és *Humul* tűnik föl a dömösi prépostság tolnamegyei birtokai között (MonStrig. I, 90 és 89). 2. Egy évnélküli XIII. sz.-i oklevélben szerepel Gallus de villa *Humur* (CodDipl. IV, 3, 560). 3. 1269-ben *Homord* folyót jeleznek Komáromban (CodDipl. VII, 1, 357).** Az itt közölt adatok ugyan nem mind egészen megbízhatók, mégis valószínűnek mutatják, hogy voltak *Sukur* $\in$ *Sokor* (*Sokord*) és *Humur* $\in$ *Homor (*Homord*) helyneveink.

Összefügghetnek-e ezek a *sukoró* és *homoró*, *homorog* szavakkal? A *fitor-og* $\in$ *fintor-og*, *fitor-gat* $\in$ *fintor-gat*, *fitor-ít* $\in$ *fintor-ít* stb. igék és a *fitor* $\in$ *fintor* melléknév rokonságának magyarázatául rámutattam arra, hogy egyes igék *-r* képzős származékai mint gyakorító igék és mint névszók egyaránt jelentkeznek (MNY. XI, 359). Az *-r*-rel képezett alak eredetileg igenévszóként szerepelt-e, vagy pedig az ige később — már a mi adatainkkal hozzáférhető korban — csapott-e föl névszónak (fő- és melléknévként), részben elvonnás útján: erre a kérdésre most nem tudnék határozott feleletet adni; azonban valószínűbbnek tartom az utóbbi eshetőséget. A mint vannak *hunyor-gat*, *hunyor-ít*, *hunyor-i* (*húny*) mellett *hunyor*; *vigyor-og* $\in$ *vicsor-og*, *vicsor-ít*, *vigyor-i* $\in$ *vicsor-i* (*viggyan* $\in$ *vicsan*) mellett *vigyor* $\in$ *vicsor*; *szotyor-og*, *szotyor-odik* (*szotyog*, *szottyán*) mellett *szotyor*: föltehető, hogy a *sukoró* és *homoró*, *homorog* alapszavául szolgáló *sukor* és *homor* igék is belejuthattak a névszók osztályába, s ezzel kapcsolatban határozottabban merem hangoztatni azt, hogy a) a *csukor* $\in$ *csokor* a *csukor-gat*, *csukor-ít*, *csukor-odik*, *csukor-ék*. *csukor-at* ($\in$ *sukor*-); b) a *csugor* am. 'gömbölyded vmi, dudor' (MTsz.) a *sugor-og*, *sugor-gat*, *sugor-ít*, *sugor-odik* ($\in$ *zsugor*-) rokonságába tartozik (MNY. i. h.). A névszová lett *sukor* és *sugor* ige-tövekkel voltak ezek eredetileg azonosak; majd a szókezdő *s*-ük *cs*-re változott, mint pl. a) *soklás* (NySz.): *csuklik*; b) *ság*: *cság* $\in$ *csug*; *sug*-

* A Czinárnál idézett 1269: *Sokorsum* helyesen *Gokorsum* (OkI Sz. Gyakor). A CodDipl. IX, 5, 402–5. között 1380-i okl.-ben a királyné meghittjeiként szereplő Nicolaus filius Pauli de *Sukur* és Domina Clara de *Pukur* bizonyára egy családnak a tagjai; a férfi nevében *Sukur* hiba *Pukur* helyett (1408: Nic. de *Pukar*; *Pukur* helység és folyó, Czinár és Kovács).

** Árpád Okmt. VI, 427. idézett 1224/1389: *Homurher* MonStrig. I, 247. szerint hiba *Homusher* helyett.

dos : *csügdos* $\approx$ *csugdos* (MTsz.); *c*) *suhad* $\approx$ *suvad* : *csovád* $\approx$ *csoad*, *csódik* : *suvaszt* : *csuhaszt* $\approx$ *csovaszt* $\approx$ *csuaszt* $\approx$ *cószt* (uo.); *d*) *sikkán* : *csikkán*; *sikkad* : *csikkad* (uo.).

A pozsonymegyei *Csukárd*nak 1292/1326, 1299: *Chukarfolua*, *Chukarfolua* felel meg; *Chukárpaka* helységnek pedig 1311: *Chukarpaka* (MonStrig. II, 328, 469, 641). A két hely nevét az 1291- és 1292/1326-ban említett *Chukar* comestól kapta (MonStrig. II, 284, 328), a ki 1213-ban *Sukarnak* írva mint pozsonyi várjobbágy kerül elő (Pannonh. Sz. B.-r. t. I, 627). A személy- és helynév okleveles formáinak olvasása *Sukár*, (*Csukár* vagy *Sukar*, *Csukar* egyaránt lehet, minthogy a szózáró *ar* magánhangzója más *ár* végű szavak, főképen nevek, hatása alatt is megnyúlhatott. Hogy azonban ez a föltehető *Sukar* a *sukor* változata, azt nem állítom, csak mint lehetőséget említem.

Ha az 1256-i *Humurozcu*-t (OkISz. Homoró) *Humuroszon*-nak olvassuk, akkor kereshetjük a névszóvá vált *humur* igetövet mint előtagot az *aszó* előtt. De *Humuroszon* (vö. 1214: *Homorowozou*, CodDipl. III, 1, 476) vagy *Humurószon* formákból az *oyo* v. *óo* magánhangzótörklődés miatt föllépő hangfejlődés útján is keletkezhetett a) *Humuroszon* a kettős vagy hosszúhangzó kivetésével, b) *Humurószon* (vö. ugyanazon okl.-ben *Humuroteteu* olv. *Humuróteü*) a rövid hangzó beolvadásával. Vö. MNy. VIII, 395.*

Homorszög nevű puszta tartozik a jásznagykúnszolnokmegyei *Besenyiszöghöz* (Hnt. 1900. és Pallas N. Lex. térképe; a TörtFöldr. egyiket sem, Lipszky *Homorszöget* nem ismeri). Amint *Beseny* keletkezett *Besenyőből* a képző gyanánt fölfogott ő leválasztásával, éppen úgy vonódhatott el *Homor* *Homoróból*. Azonban *Homor* helynév kiválhatott abból a *Homoródból* is, a mi több esetben *Homoród* helyébe lép (l. Lipszky-nél és CzF.-nál!). Ismerünk *Homor* családnevet a hevesmegyei Pásztóról (Szinyei Magyar ÍrókIV, 1044). Ez, ha valóban magyar eredetű, alakulhatott úgy, mint a helynév; esetleg éppen a birtokost jelölő családnév szolgált a helynév előtagjául.

PÁIS DEZSŐ.

Elhasonulásból keletkezett változások.

PAUL H. az elhasonulásból keletkezett változások közé sorozza azokat az eseteket is, midőn valamely hang kiesik csupán azért, mert közelében ugyanolyan hang van. Így lett pl. *köder* a régibb *körder* (őfn. *querdär*) szóból, *maschieren* a *marschieren* igéből stb. Az esetek legnagyobb részében a hangsúlytalan szótag mássalhangzója esik ki. Ez okozza pl. azt, hogy a németben a *künig*, *honang*, *phenninc* szavakban a második orrhang esett ki, tehát *künee*, *honee*, *Pfennü* lett. (Vö. Prinz.⁴ 66.)

Ilyen esetek a magyar nyelv történetében is kimutathatók és pedig éppen ama változások sorában, melyeket „az *l* hang kiesése” néven szoktunk összefoglalni. Vannak ugyanis olyan szavak, me-

* A *Hamorászó* $\leftarrow$ *Homorászó*, *Disznászó* $\leftarrow$ *Disznászó, *Bossászó* $\leftarrow$ *Borsászó* hangfejlődést, a mit velem szemben HORGER föl-tételez (MNy. IX, 115), nem fogadhatom el; hogy pedig miért nem, azt talán rövidesen lesz alkalmam kifejteni.

lyekben az *l* hang kiesése egészen szabálytalanul történik. Sokszor éppen azokban a nyelvjárásokban, melyek az *l* hangot kivetik, megőrzik az *l*-et, viszont azokban a régi nyelvjárásainkban, melyek az *l*-et ügyszólván sohasem hagyják el, *l* nélkül való változatban tűnnek föl.

Ilyen szavunk először is a *nélkül* névutó. Eredete eléggé világos: *-nál*, *-nél* ragos szavakhoz járult a régi *kül* (= *kíwül*), a *-nált*, *-nelt* lassanként átvonta magához s így önálló szóvá fejlődött. (Vö. SIMONYI, Mhat. I, 231 s. kk.)

Figyeljük meg most, mikép lép föl e névutó nyelvméleinkben.

Vannak olyan codexeink, melyekben rendszerint megtartja az *l* hangot. EhrC.: *nelkerl* 5; *kefedelemnelkerl* 144; *feregnelkerl* 147; *felelmnelkerl* 148; *haborolafnalkyl* 30; *gyalazafoknal*, *yteleteknel* *es* *karhozatyoknal* *kerl* 117. BécsiC.: *alafnalkül* 6; *tizteffegnelkrl* 12; *ynel* *es* *nibnalkül* 18. MünchC.: *okanalkül* 12. ApocC.: *hamiffagnalkül* 2. LányiC.: *Jubenelkerl* 134; *autemmelkerl* 134; *Verfnel* *kerl* 148, 150; *nunc Nalkerl* 150. TihC.: *miuelködetőknel* *kyl* 2; *annal* *kil* 9; *annal* *kil* 9; *zeretetnel* *kil* 12; *kinel* *kil* 13; *hitnel* *kil* 13; *kezel* *kil* 21; *fuidalomnal* *kil* 34, 55; *korfagnal* *kil* 34; *nehességnel* *kil* 34; *kenanfagnalkyl* 74; *finnalkil* 91; *magnal* *kil* 182; *bantafnalkil* 298; *nehességnel* *kil* 350; *fivekuel* *kil* 396. KazC. I: *magzatnal* *kyl* 25, 48; *tanacoknal* *kyl* 40; *akurattianal* *kyl* 48; *annalkyl* 50; *kettefignel* *kyl* 52; *naladnal* *kyl* 131. KazC. II: *zeretetnel* *kyl* 145; *olagnal* *kyl* 145; *zeretetnel* *kyl* 145; *zeplónelkyl* 146; *tarfainal* *kyl* 147; *buitnel* *kyl* 148; *mertekletőségnel* *kyl* 148. KazC. III: *vernel* *kyl* 188; *rotfagnal* *kyl* 191; *sebnelkyl* 191. ErdyC.: *yrghalmassagnaal* *kyl* 19; *bezednel* *kyl* 348; *zoonaal* *kyl* 348. JordC.: *atyatoknal* *kyl* 384; *hazonnalkyl* 394; *peldanal* *kyl* 395; *aproknaal* *es* *azzony allatoknal* *kyl* 34; *azzonyallatoknal* *es* *gyermekeknel* *kyl* 399. LobkC. I: *erdememmelkyl* 2; *böchöllefnekel* 28; *teredelmességnelkyl* 274; *gyymafnal* *kyl* 274; *bynnelkyl* 294; *yonalkrl* 318; *de*: *alazatosfagnekvl* 122, 126; *zalasnekl* 142; *farnnekl* 146; *zorgalmatosfagnekvl* 146; *erdömvucenekil* 169. LobkC. II: *byn* *nekel* 48; *keferfeg* *neklil* 52; *bünnelkyl* 58; *de*: *haborvfagnekil* 52; *felelmnekl* 53; *vizneklil* 103. LobkC. III: *bynek* *neklil* 257; *zentfegneklil* 262; *zeple-neklilvaló* 233; *bönnel* *kyl* 244; *zentfegneklil* 262. Vö. még HELTAL (Mes. 58): *annalkül* (I. Mhat. 231); KOMÁTHIMÁL: *kouaznalkvl* 136; *hazussagnalkvl* 146; *gyrtrelrmuelkvl* 114. (I. Mhat. 232).

Codexeink s általában nyelvméleink legnagyobb részében kimarad az első *l*. Így már a XV. századból is van idetartozó adatunk: *neklrl* NémGl. 111 (I. Mhat. 232). Példák codexeinkből: FestC.: *nekevl* 168; *nekl* 24. WinklC.: *veztegfegneklil* 134; *gymelch-neklil* 139; *hyedelmneklil* 213; *neklil* 134, 139, 144, 160, 163, 179. GuaryC.: *neklil* 30, 31, 40; *neklil* 3, 19, 36. BodC.: *neklil* 24; *vigaz-tulafneklil* 24; *engeztelefneklil* 24; *közbevetefneklil* 24; *veztegfegneklil* 24; *hegedefneklil* 24; *neklil* 11; *mertekletefneklil* 24; *modiffagnekvl* 24; *vegneklil* 24; *čendeffegneklil* 24; *kettefegneklil* 28. ThewrC. I: *yrghalmassaghe-neklil* 143. DomC.: *nekevl* 28, 43, 45, 50; *terredelmességneklil* 26; *bynnekevl* 89; *zannekevl* 25. CornC.: *nekevl* 6, 15, 16, 26; *ferelm-nekevl* 172; *akaratnekevl* 190. HorvC.: *nekevl* 37, 41, 58; *faydalm-nekevl* 154; *veegnekevl* 192. PöldC.: *bevnnekevl* 13; *nekevl* 13, 35; *kettefegnekevl* 32. VirgC.: *terehneklil* 110; *vezedemneklil* 110; *aldomaf-neklil* 110; *Irgalmassagnekvl* 118; *alomnekevl* 133. KeszthC.: *neklil* 15, 182, 445; *nekyrl* 50; *yrghalmnekevl* 110. DebrC. I: *neklil* 23, 25, 34,

54, 72; *binnekiül* 23; *biinnekiül* 29; *alomnekiül* 115, *ennekiül* 143. VeszprC.: *oknekul* 2.

Ha ezeken az adatokon végig tekintünk s figyelembe vesszük azt, hogy az *l* hang kiesése az egyes codexekben milyen fokú, akkor itt különös jelenséget fogunk tapasztalni. Azt látjuk ugyanis, hogy egyebek között éppen a Kaz. és TihC.-ben tartja meg a *nélkül* szó az *l* hangot, holott éppen ezek azok a codexek, melyekben az *l* hang kiesése a legnagyobb terjedelmű. Viszont a FestC., KeszthC., BodC. stb. rendszerint megtartják az *l* hangot s a *nélkül*-ben mégis elvesztik. Ez azt bizonyítja, hogy a *nélkül* szó változása nem tartozik a *költ*, *föld*, *tött*, *hold*, *volt*, *volna* stb. csoportjába, mert ezekkel éppenséggel nem fejlődött egyformán. A hol ezek elvesztették *l*-jüket, ott a *nélkül* megtartotta, a hol nem, ott viszont a *nélkül* szó vesztette el. A *nélkül* szó első *l* hangja azért esett ki, mert a következő szótagban is *l* volt s azért esett ki az első, mert a második szótagon erősebb volt a nyomaték, a mint ezt különben a magánhangzó-illeszkedés menete is bizonyítja. Az Ehr., Bécsi, Münch., Tih. és KazC.-ben és csoportjukban pedig azért nem esett ki az *l*, mert ezekben még nem forrt össze a *-nél* és a *-kül* névutó; hiszen gyakran még a magánhangzó-illeszkedés sem történt meg. Az első szótag hangapasztása azután még tovább is tartott: „sok helyt rövid nyílt *e* lett a *nékül* első magánhangzójából... így néha már a XVII. sz. eleje óta, pl. *oknekul* MA.: Bibl. I. 4. *nekül* Eszt. T.: IgAny. A 5. (l. Mhat. 232–233).

A *nélkül* szóhoz sok tekintetben hasonló fejlődést mutat a *gyűlölség* szó is. Ennek azonban a második *l*-je esett ki annál az egyszerű oknál fogva, mert a középső szótagra esett a legkisebb nyomaték. *L*-es változatai igen ritkák. Pl. *gyűlölfeg* SándC. 1. Annál több az *l* nélküli való változat. Példák: BécsiC.: *gyűlöseghen* 194, 249, 319; *gyűlöseghel* 231; *gyűlöseget* 232; *gyűlöseghől* 234. MünchC.: *gyűlösegehen* 32, 58, 159; *gyűlöseghen* 80; *gyűlöfeghel* 110. FestC.: *gyűlöfeghegel* 388. DöbrC.: *gyűlöfeghel* 49, 65, 66; *gyűlöseget* 196; *gyűlöseghel* 218; *gyűlöseghen* 196; *gyűlöfeghel* 85. BodC.: *gyűlöfeghel* 14. MargL.: *gyűlöfeghes* 31; *gyűlöfeghen* 117; *gyűlöfeghekel* 118; *gyűlöfeghel* 22; *gyűlöfeghet* 22. DomC.: *gyűlöfeghel* 125, 134, 331; *gyűlöfeghen* 134. KazC.: *gyűlöfeghen* 32; *gyűlöfeghen* 120; *gyűlöfeghet* 196. TihC.: *gyűlöfeghen* 13; *gyűlöfeghen* 246; *gyűlöfeghel* 246; *gyűlöfeghel* 352; *gyűlöfeghel* 352. VirgC.: *gyűlöfeghen* 134. LobkC.: *gyűlöfeghet* 273.

A példák eleget mondanak. A *gyűlölség* szó *l*-jének elveszése sem tartozik ahhoz a hangváltozáshoz, mely a *föld* > *föd* stb. féle eseteket foglalja magában. Sőt e szóban az *l* hang kiesése csaknem általános volt. Okul itt csak az elhasonulást hozhatjuk fel. Ismét két egymásután következő szótagban fordult elő az *l* hang. S mint-hogy a *-ség* képzővel való egyesülés folytán a második *l* *s* elé került s így csupán szótagzáró szerepe maradt, az első *l* elhasonuló hatása folytán ki kellett esnie.

A *nélkül* > *nékül*, *gyűlölség* > *gyűlöség* fejlődés tehát az elhasonuló változások körébe tartozik. Hogy az elhasonulásnak nyelvünkben elég nagy szerepe van, arra vonatkozólag már RIEDL SZENDE hozott fel több tanulságos példát (l. Tanáregyl. Közl. V.). Magát az elhasonulást PAUL a következőképen magyarázza: „Alle diese Vorgänge fließen jedenfalls aus der nämlichen Ursache, die so häufig Veranlassung zum Versprechen wird“. (Prinz. 4:67.) WUNDT az el-

hasonulást is ép úgy, mint a hasonulást a képzet-kapcsolódás törvényével magyarázza. Még pedig szerinte az elhasonulásnak itt ismertetett faja („dissimilatorische Elision“) feltételei szempontjából a hasonuláshoz áll közel. Itt az egyik hang a másikat egészen kiszorítja a tudatból, minthogy az előreható képzet folyamat következő hangcsoportra rendezkedik be. (Vö. Die Sprache I²: VI. 3. Associative Kontaktwirkungen der Laute.) Ez utóbbi magyarázat czélszerűbbnek látszik, mint PAULÉ, minthogy az efféle változások sokszor igen erős elterjedését a lélektani törvények s a velők kapcsolatos fonétikai begyakorlás sokkal inkább megmagyarázzák, mint a nyelvbtlások. LOSONCZI ZOLTÁN.

Latin jövevényszavainkról.*

A ki ma latinul tanul, nyelvtanok, szótárak állanak a rendelkezésére. Ha latinból fordít s valamiről kétsége van, ott a szótár, nyelvtan, fölvilágosítja. Ez az állapot nálunk körülbelül a XVI. sz. második fele óta van. Azóta vannak latin-magyar szótáraink, nyelvtanaink. De vajon hogyan tanult meg a magyar szerzetes, világi pap latinul a XVI. sz. előtti időben, az első hazai nyomtatott könyvek koráig? Az a néhány tankönyv (vö. Kön. Szójl., Beszt. Szójl., Schl. Szójl., Szalkai László iskolai könyve: glosszái), a mely a XVI. sz. előtti időből reánk maradt, sejtteni engedi, hogy a latint csak direct módszer szerint lehetett megtanulni. Hogy pedig milyen eredményt nyel tanult meg a többség latinul, arról fogalmat alkothatunk magunknak XVI. sz. előtti hazai emlékeinkből, latinból történt magyar fordításainkból, magyar glosszáinkból. A magyar nyelvemlékek (fordítások) közt vannak olyanok, a melyek elsőrendű fordítások (pl. Bécsi-, Münch.-C., Erdy-, Jord.-C.); ezek mellett azonban vannak félreértésekkel, több-kevesebb hibával telt, sőt egészen gyarló fordítások is (l. Katona L.: Az Ehrenfeld-kódex hibás és hiányos fordításai, Nyr. XXXI. köt; u. őtöle: Kökényfa és szilvafa, MNy. VI, 193; Melich J.: Kódexeink zsoltárfordításaihoz, Nyr. XXXII, 311; Mészöly G.: Legrégibb bibliafordítóinkról, MNy. XIII.). S ez a véleményünk első sorban a latin nyelvi köznevek fordítására vonatkozik, a hol pedig annyira mennyire rendelkezésére állhattak a fordítónak korabeli latin-magyar szójegyzékek, nominalok. Ha azonban a latin emlékekben levő tulajdonnevek fordítását, magyarul való visszaadását figyeljük meg, azt fogjuk találni, hogy e tekintetben még a legjobb fordítások is sokat hibáznak. A fordítók igen sokszor a latin tulajdonnévnek azt az alakját teszik meg a magyarban nominativusnak, a milyen alakban, esetben a latin szövegben az illető tulajdonnév áll. Erre számtalan példát idézhetünk. Alljon itt a sok közül egynéhány: 1. Egyes szám: a) genitivus:

EhrC. 38: ky hyutatyk *aluerne* new hegynék = Speculum vitae b. Francisci Velencei kiadás 1504: qui uocatur mons *aluerne* (vö. EhrC. 36: *Aluerna* hegye = Vel. kiad. montis *aluerne*) | HorvC. 151: *Maronis* ferencznek es rikardosnak mondasok zerent = lat. Francisci *Maronis* ... | Sándor-C. 5: galileaban *tyberiadis* newű tengőrf-

* L. MNy. XIV, 18.

nel; vö. Vulgata Ján. VI, 1 : mare Galilaeae quod est *Tiberiadis*, uo. Ján. XXI, 1 : ad mare *Tiberiadis* = MünchC. Ján. i. h. : tenger altal ki mondatic *tiberiadisnak* . . . *Thiberiadisnak* tengerenel = JordC. Ján. i. h. : ky mondatyk *Thyberiadis* . . . *Tyberiadis* tengheren = Pesthy, NTest. : mely wagyon *Tyberiadis* mellett . . . *Tiberiadisnek* tengerenel. A megfelelő lat. nom. *Tiberias*, vö. Károlyi biblia Ján. i. h. : *Tyberias* neuó tengeren túl . . . az *Tiberias* tengernél.

Hasonló gen.-i alakok : TihC. 328 : ezók *licaonienek* zegetebe lőnek (lat. *Lycania*) | ErdyC. 450 : Es mykoron *Tholose* varasban lakozneék (a lat.-ban gen. loc. *Tholosae* lehetett; vö. ErdyC. 165, 449, 451, DomC. 79, 95 : *Tholosa* = fr. *Toulouse*, klat. *Tolosu*) | DomC. 282 zent ferenc és zent damancos atyank, az ev zerzetevknek fel veteleert volnanak egyetevmben *cremoneban* (vö. lat. *Cremona*, gen. -ae) | Szalkai pl. NyK. XXV, 455 : *Jouis* new Isten stb.

b) dativus : WinklC. 176 : el hozaak őteth ees adaak *poncio-pylatosnak* az feiedelmnek | Peer C. 281 : kenzatek *poncio pylatus* alath | NagyszombC. 320 Kenzatek *poncio pylatus* alath = lat. passus[est] sub *Pontio Pilato*; vö. Vulg. Máté XXVII, 2; tradiderunt *Pontio Pilato* = JordC. es adaak *poncioy pylatos* ffeyedelemnek (MünchC. *poncius pilatus*. DöbrC. *Poncius pilatos*); Vulg. Luk. III, 1 : procurante *Pontio Pilato* . . . = JordC. *Poncioy Pylatus* vralkodwan; Vulg. Apost. esel. IV, 27 : *Pontius Pilatus* = JordC. *poncioy pylatus*. E példában tehát az egyik szerzetes a lat. *Pontio Pilato* dat.-t *Poncio Pilatusnak* fordította s ebből lett a magy. *Ponció Pilatus* és *Ponciói Pilatus* nominativus.

c) ablativus : DomC. 240 : hog *brundusióból* hayon menne (vö. lat. *Brundisium* „Brindisi“ abl.-t : „ut Brundusio navigaret“) | DomC. 315 : Hat jffyakat meg zabadeyta kyk *padonak* vizeben veztek vala (vö. lat. *Padus* „Pó“ abl.-t : „qui in flumine *Pado* perierunt“).

d) vocativus : ErdyC. 468 : monda ewneky zent lewryncz *lucille* ha az my wrwnk . . . , uo. 246 : kezdee hywny frater Maurosth, mondwan hamar siess frater *Maure* | Virg C. 74 : monda ez frater masseosnak, O frater *masse*, uo. 77 : zozat lwn hozaya monduan, frater *masse*, frater *masse*; uo. 20 : O frater *rufyne* nem tudod-e; uo. 19 : Oh frater *rufine* (de : uo. 20 : ez frater *rufinosnak* stb.); uo. 56 : zent ferencz monda, frater *lupe*, paraucholok . . . | Teleki C. 70 : monda : o en edes zerető fiam *prokopi* | stb. Megjegyzem, hogy a lat. vocativusok az esetek nagyobb részében magyar codexeinkben fordíthatlanok.

e) accusativus, 1. alább.

2. Többes szám : a) genitivus : KazC. 46 : uegre az *tungrorum* neuó varasba pispöke tetetek . . . telamy tartatnak *traiectensi* neuó varasba [= a mai belgiumi Tongern v. Tongeren város, melynek lat. neve *Tungri*, -orum (l. Márton, Lexicon 1818) az egykori *Tungri*, -orum nevű germán törzs nevéből; *traiectensi* város = lat. *Trajectum ad Mosam*; Maastricht, *Trajectum ad Rhenum*; Utrecht] | Erdy C. 242 : Ezer zaaz hwz eztendőben tamada az bodogh azzon zerzete *premonstratensium* Az prepost zerzet; vö. lat. ordo *praemonstratensium*; a hely, *Prémontré* = lat. *Praemonstratum*.

b) ablativus : EhrC. 125 : mykoron ymadkozyk vala zent ferencz *Angelysy* zent marianak helyen = *Speculum vitae* b. Francisci Velencei-kiadás 1504 : in loco sancta marie de *angelis*; uo.

141: leuel latuan *Angelisy* zent Mariahoz syes = Spec. v. b. Fr. Vel. kiad. 1504: ad mariam *de angelis* uenire festina; uo. 96: mykoron lakozykuala *angyalis* newew herrewlualo zent marianal. Talán hasonló adat: ErdyC. 377: zent paal wgy mond romayaknak yrth leweleeben es *ffilyypis* newő zeeghetbelyeknek meg azonkeppen (nb. a hely: *Philippi*, -orum, de itt lehet a *ffilyypis* íráshiba *ffilyypensis* h. is).

c) accusativus: EhrC. 92 *Celanum* newew varasban = Spec. v. b. Francisci Vel. kiad. 1504: Apud *thelanum* | WeszprC. 99: a *cyrenemből* valo simont (ez vagy a lat. *Cyrene* acc.-a: *Cyrenen*, vagy pedig a „Simonem *Cyrenaeum*” fordítása) | ErdyC. 295 ky akkoron tyztöltetyk vala *gnysnam* newő varasban (= a mai Gnesen, Posenben, lat. neve *Gnysna*, *Gnesna*, l. Graesse, Orb. lat.³) | DomC. 199: Amonensisnek hataraban, *rodanum* folyo vizeen (= a mai Rhône, lat. *Rodanus*; ErdyC. 548 ez nag *Rodanus* vyznek felette, uo. 442 *Rodanos* vyz mellett stb.) | PeerC. 11 mykoron cilicianak *tharson* neuő warosba (!) akarna ewezny; JordC. Apost. csel. IX, 30 es onnan kyldeek *tharsonban*, uo. Apost. csel. XI, 25: Mene el azert *tarsonban* (= Vulg. Acti i. h.: dimiserunt *Tarsum* . . . profectus est *Tarsum*; lat. *Tarsus*; l. még JordC. Apost. cs. XXI, 39 *tarsson*, uo. XXI, 3 *tarsson*) stb. (Komárominál már *Társus* stb.) Ilyen egyes accusativusi tulajdonnévi alak nominativusi értékben a magyar nyelvű codexekben igen sok van, l. Nyr. VI, 390, 460 is.

A többes acc.-i alakra idézzük a következő adatokat: DöbrC. 262: Epistola neğed: *filipensesbe* Cap. III; uo. 312 Epistola zent pal *philipensesbe* Kapit. masod; uo. 383: Epistola pal *filipensesbe* Capitulum előlső; uo. 385: Epistola *filipensesbe* Capitulum III. Hogy ez többes acc.-i alak, tudnunk kell, hogy Pál apostol levelének a Vulgátában ez a czíme: Epistola beati Pauli apostoli *ad Philippenses*, maga a város *Philippi*, -orum. Ha már most a magyar nyelvű codekxekben levő szentirási és egyházi tekintélyektől vett idézetek idézése módját megfigyeljük, az idézések így történnek:

1. Teljesen latinul, vö. ErdyC. 463: Mynt olwastatyk *Tobyje quarto*; uo. 464: Azonkeppen 2-m *Jacobum De noragine et alios doctores*; VirgC. 117: mikepen az zent apostolok es az io emberek es zerzetesek de quibus dicitur *Mathei decimonono* stb.

2. Félig latinul, félig magyarul: ErdyC. 25: zent palnak mondasa zerent, *I. ad Thi II*; uo. 85 kyről meg emieközween zent paal apostol *ad romanos* III | TihC. 69: Váir rola meges zent pal: *ad romanos* V | Apost Mélt 6. kyről zol zent pal apastal *ad Romanos octauo*; uo. 40: Erről mongyah zent pal apastal: *ad hebreos quinto*; uo. 31: megh mongyah zenth pal apastal *ad philipenses* | Erdy C. 34: zent paal apostol ees ez may zent epistolaban *ad philipenses* III mondwan; uo. 288 zent paal apostol eeggyk. Epistolayaban *ad philipenses secundo* stb.

3. Teljesen magyarul: ErdyC. 38 Ez may zent Epistolaat keddeeg yrta meg zent paal apostol romayaknak yrth leweleenek elssew rezeeben stb.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a „Epistola zent pal *philipensesbe*” stb. idézetben egy népet jelölő szó többes acc.-a van városnévvé és magyar nyelvi nominativussá téve. Hasonló esetek: Döbr C. 307: letare: Neğed gvsal 7tő vasarnap: *galatasba* Epistola III; uo. 367: Epistola Pal *galatas* nevő görög varosba Capitulum

harmad; uo. 370 zent pal Epistolaia *Galatasba* Capit. 8t8d; uo 371: Epistola zent pal *Galatasba*; uo. 277: Epistola zent pal *gatasba* (írashiba *galatasba* h.). A Vulgátában a czim: Epistola beati Pauli apostoli *ad Galatas* (vö. ErdyC. 57 zent pal *ad Galatas* III); a nép tehát *Galatae*, -*arum*, a tartomány pedig *Galatia*. A DöbrC. *Galatás* szava tulajdonképen népnév, s ennek lat. accusativusa lett a magyarban nominativussá és helynévvé (más magyar adatok: VirgC. 113: Sz. Pal Apostol az *Galatabéliekhez* | ErdyC. 55 *Galattyá* newó tartomaan *belyeknek*, uo. 52 *Galattyá* *belyeknek*, uo. 135 Zent pal apostol wgy yr *galatt'ayaknak* | Döbr C. 275 *Galaciaba* | CornC. 145 zent pal apostol vgy mond az *galatombelyeknek*). — DöbrC. 288 zent pal *Kollossensesbe* Capitulum harmad = Vulg. Epistola beati Pauli apostoli *ad Colossenses*; a város *Colossae*, -*arum*, a nép *Colossenses*, a melynek többes acc.-a vált a magyarban nominativussá és a város magyar nevévé. A *Kollossenses*, *Filipenses* kapcsán még megjegyzem, hogy ilyen képzésű helynévi latin mellékevek sok más esetben is fordítatlanok magyar nyelvemlékeinkben. Ime egy pár példa: DomC. 206: *cremonensis beli* rolandus mester (értsd: Cremonai, a lat.-ban *Rolandus, magister cremonensis* lehetett) | Teleki-C. 129 *dauentriensis* néfy varas (= a mai hollandiai *Deventer*; a klat.-ban *Daventria* a név, l. Graesse, *Orbis lat.*) | EhrC. 86 Mykeppen *hostyensj* bely vr . . . *Hostyensisnek* vra = *Speculum vitae* b. Francisci Vel. 1504: *Qualiter dominus hostiensis* . . . *Dominus hostiensis*; DomC. 99. Az az, Vgolinus *hostiensis* . . . uo. 149: Vr vgolinus cardinalis *hostiensis* (= Ostia, Róma kikötővárosa a Tiberis torkolatánál) | Teleki-C. 78 *pragensis* néfy varasba (= Praga, Csehország); uo. 77 es *pragensis beli* ersökröl | MargL. 190 *syrpmensys beli* prepost (= Szerémség, lat. *Sirmium* | *traiectensi* newó uarasba l. feljebb *Tungrorum* a. | CornC. 352, ErdyC. 321 *vercellensis* varasban; ErdyC. 323 *Wercellensis* appathwr (= a mai *Vercelli* Milano és Turin között; vö. Anonymus 53 § lutuardus episcopus *uercelensis* ecclesie, Kézai ed. Flor. 20 § Luitardum *Wercellane* episcopum) stb.

Az eddigiekben azt bizonyítottuk, hogy azok a magyar fordítók, a kik a XVI. sz. első negyede előtt, az első magyar nyelvű nyomtatványok kelte előtt gazdagították irodalmunkat, a latin eredetinek tulajdonneveit, első sorban helyneveit sok esetben olyan alakban hagyták meg a magyar fordításban, a milyenben a latinban találták. Az ilyen latin ragos, képzett alakok aztán a magyar fordításban nominativusok lettek s részint a fordítás, részint a szószerk, az egyház révén szélesebb körökben is elterjedtek, hosszabb-rövidebb ideig használatban voltak, közkinccsé lettek. Hogy miért hagyták meg a középkori magyar fordítók a latin tulajdonneveket, első sorban helyneveket, sok esetben latin szöveg alakjában, arra azt feleljük, hogy a legtöbb esetben azért, mert a megfelelő latin nominativust nem ismerték, nem tudták, könyv pedig, a melyből tájékozódhattak volna, nem állott rendelkezésükre.

A helyzet a XVI. sz. második felétől javulni kezd. A magy. erasmista-humanista íróknak fordításaiban (pl. Pesthy G. *Novum Test.*, Sylvester Új test.-a) e tekintetben sokkal, de sokkal kevesebb a hiba, később pedig (pl. Károlyi, Szent biblia) — leszámítva néhány hagyományos esetet vagy pedig e korban kétes latin nominativusi alakot — alig-alig van hiba. Lehetetlen ennek okát a megváltozott

tanítás rendjében, az ekkor keletkezett és megjelent latin szótárakban (vö. pl. Calepinus szótárát, melyhez 1544-ben Conradus Gesnerus Tigurinus egy „Onomasticon propriorum nominum“ függelékét szerkesztett) nem látnunk.

Az elmondottak után nem lesz nehéz az *Aténás*, *Efezsom paradicsom*-féle szavakat megfejtenünk.

Magyar nyelvű egyházi beszédre a magyarok kereszténységre térése első napjaitól szükség volt. Szent Gellért Vita-jában olvassuk, hogy milyen gyűjtőbeszédet mondott Csanádon a népnek — latinul s hogy e beszédet egy másik pap azonnal tolmácsolta magyarul (l. Endlicher, Monum. Arpadiana). Ha már most Szent Gellért beszédjében szó volt *paradísus*-ról, a hova az emberek haláluk után jutnak, vagy *Aegyptus*-ról, a hova József a kis Jézussal menekült, vagy Szent Pálról, a ki megfordult *Athenae*-ben, *Corinthus*-ban, *Ephesus*-ban, hát bizony a tolmácsnak ezeket magyarul is meg kellett neveznie. A Halotti Beszéd bizonyítja, hogy az egyházban a magyar nyelvre más alkalommal is nemcsak a prédikáláskor volt szükség. Ha a latin szövegben a pap a halotthoz így fordul: in *Paradisum* deducant te Angeli!, hát magyar halotti formularében bizony valahogy csak ki kellett fejezni az in *Paradisum*-ot. S ott van az Angyali üdvözlés, ott a Hiszek egy. Ez utóbbiban fordul elé: „passus [est] sub *Pontio Pilato*“. Hogy adták ezt vissza mind magyarul, mert hogy a fölsorolt tulajdonnevek magyar nominativusi alakjára szükség volt, az kétségtelen. A feleletet feljebb már megadtam. Sok esetben a latin tulajdonnevet a mondatban előforduló latin ragozott, képzett alakjában adták vissza (vö. pl. PeerC. 281 kenzatek *poncio* pylatus alatt). Az ilyen fordítás természetesen nemcsak a XV. sz.-ban divott, hanem divott a XI.-tól a XVI. sz. elejéig. Legrégebben tehát körülbelül ez volt:

a) *paradisom*: Latin: dederat ei *paradisum* = HB. odutta vola neki *paradisumut* | Lat. in *paradisum* deducant te Angeli = magy. *paradisum bele . . . (én következtettem ki a XII. XIII. sz.-i nyelvre) | Vulgata: Pál ap. II Kor. XII, 4: raptus est in *paradisum* = magy. **rogodut paradisum bele* (én következtettem ki); Károlyi: El ragadtatott volt az *Paradisumba* stb.

b) *Egyiptom*: Vulg. Máté II, 13, 14: fuge in *Aegyptum* . . . secessit in *Aegyptum* = magy. **foss egiptum bele*; mene *egiptum bele* vö. MünchC. i. h. fus *egiptomba* . . . mene *egiptomba*, JordC. i. h. fyfft *egiptomba* . . . nyomotek *egiptomban*, lásd még DöbrC. 274, ÉrdyC. 179, NagyszC. 182 (nb. a tartomány lat. *Aegyptus*).

c) *Efezsom*: Vulg. Apost. esel. XVIII, 19, 24: devenitque *Ephesum* . . . devenit *Ephesum* = magy. **iüve Ephesum bele*, vö. JordC. i. h. ywtanak *effesomba*, Károlyi Biblia 1590: Jutta *Ephesumba* . . . iöue *Ephesumba* (nb. A hely latinul *Ephesus*, a nép: *Ephesii* pl. Apost. Mált. 2, 48 zent pal apastal leuele a d eph esios primo capitulo, de DöbrC. 305, 374, 375, 378, 379, 381 Epistola *Efesomba*, *Effesomba*, ÉrdyC. 111 *effesombelyeknek*, l. még ÉrdyC. 165, 177, 226, 238, 251, 389 stb. *Ef(f)es(u)om*).

d) *Korintom*: Vulg. Apost. esel. XVIII, 1: venit *Corinthus* = magy. **iüve Corinthum bele* vö. JordC. i. h. mene *Coryntomban*, Károlyi 1590: mene *Corinthumba* stb. (nb. A hely latinul *Corinthus*, a nép *Corinthii*; vö. Apost. Mált. 7, 53 Epistola „ad *Corintios*“, KazC. 140 Paulj ad *chorinteos* = magyarban: ÉrdyC. 14, 87, 92,

148, 166, 256, 273, 288, TihC. 1, 4 zent pal *Korintombelieknek* . . . *Coryntombelieknek*; ErdyC. 462 zent paal apostol *korontalyoknak*, KazC. 194 zenth pal iria az *korontal* tottoknak; DöbrC. 260, 290, 292, 296, 301 *C(K)orintiaba*, no. 363, 366 *Corint'aba*).

e) *Aténás*. Vulg. Apost. esel. XVII, 15 *perduxerunt cum usque Athenas* = magy. *vévék volák *Athenaség*, vö. JordC. i. h. vyveek be *Atheenasban*, Károlyi 1590: el viüéc ötet szinte *Athenásba* (nb. A név latinul *Athenae*, a nép *Athenienses*, vö. ErdyC. 527 *Athenas* newő varasbol, no. 653 *Athenasban*, JordC. Apost. esel. XVIII, 1. *Athenasból*; no. Apost. esel. XVII, 21, 22 *athenyabelyek* . . . *Athenyabely* nepek = Vulg. *Athenienses* . . . *virii Athenienses*, l. még EtSzót.). Hasonló több akk.-i alakok: *Thebás*, *Termopylás* stb. l. Nyr. VI, 460.

A fölsorolt öt tulajdonnév közül ma már elavult *Aténás*, *Efezsom*, *Korintom* (Károlyi bibliájában még élnek). Sorsuk ugyanaz, a mi föntebb fölsorolt *Tiberiadis* (alakv. Pesthy Novum test.-ában *Tiberiades*) genitivus-nominativusé, *Poncio Pilatus* dativus-nominativusé s annyi más latin casus obliquusból magyar nominativussá lett latin eredetű tulajdonnévvé. Hosszabb-rövidebb élet után kiszorította őket a jobb latin könyvekkel, szótárakkal, ismeretekkel rendelkező újabb és újabb kor. Talán lesz idő, a mikor *Egyiptom* is helyet fog engedni *Egyptus*-nak (vö. hogy BERNOLÁK tót-lat. magy. ném. szótárában *Egipt* a. van magy. *Egyiptus* is); kétségtelen azonban, hogy a *paradicsom* legtovább, sőt talán örökre élni fog.

Végeredményül tehát kimondhatom, hogy a latin tulajdonnevek casus obliquusainak a magyarban nominativusul való használata első sorban hibás fordítás eredménye. A fordítók a latin tulajdonneveknek sok esetben nem tudták a latin nominativusát s a magyar fordításban abban az alakban használták, a milyenben a latinban találták. A hibásan lefordított nevet aztán a fordítás, a szószerző, az egyház elterjesztette; közülük az egyik rövidebb, a másik hosszabb ideig élt, egynemelyik pedig ma is él (*paradicsom*, *Egyiptom*).

(Folytatjuk)

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

I. Istenvette. Az *Istenadta*-féle szerkezetre a legrégibb példánk Simonyi szerint (l. NyF. XLVII, 23) az 1333-ból való „Johannis dicti *Istenwettthe*“. Ez az összetétel előkerül 1480-ból is: „Nicolai dicti *Istenwette*“ (l. no.). Harmadik adatul ide jegyzem e névre: 1333: Item magister Nicolaus. *Ystennete* solvit mediam marcum. (Monum. Vaticana, Series I. Tom. I. Pápai tizedszedők számadásai 268. l.; a névben a második *n* íráshiba *n* helyett, a tizedszedők olasz papok voltak! A nevezett: canonicus de Posoka, dioec. Quinqueecccl., míg az első 1333. évi adat budai polgár neve (Anjou Okm. III. 29), az 1480. évi pedig pannonhalmi ltári adat.) Simonyi nem mondja meg, hogyan értelmezendő az *Istenvette*. Az OkISz., a honnan Simonyi a két adatot vette, értelmezi a szerkezetet. Szerinte a *wette* ∞ *wettthe* a „venni, nehmen, fassen“ ige származéka. Megvallom, ezzel a magyarázattal sem értem a szót. Ha annyi volna a szerkezet, hogy „Isten elvette“ Miklós, János, akkor a név csak meghalt ember jelölője, pedig ilyent aligha

akar jelölni. Már eddig ismert *-vette* (*vesz*) összetételű szavakkal sem tudom a szerkezetet megérteni vö. az ilyeneket: *hidegvette* (atyafi), *rozsdavette* (kard), *vízvette* (sarjú), *dérvett*, *hidegvött* l. Simonyi, NyF. XLVII, 24, 29. — Mindezek alapján azt hiszem, hogy az *Istenvette* nem az *Isten + vesz*, hanem *Isten + vet* származéka. Ebben a gondolatban megerősít, hogy találtam egy 1349-ből való adatot, a melyben ez van: „Michael filius Symonis dicti *Istenuetthe*“ (l. Múzeum, gr. Berényi lt., Miklós nádor oklevele: Nógrád m. területéről). Így már érthető az *Istenvette*, a mely tehát alakjára olyan mint *Harapsütte* (hely) MTsz., *mennyüttle mező*, *-sziget* l. alább, értelmére pedig a. m. „Isten taszította“ (MTsz.) ember. Hasonló elnevezés a finn *Junalan heittäni mies* = „Isten elvetése ember“ az az „Isten vetette ember“ (l. Nyr. IV, 440). Végül megjegyzem, hogy az OklSz. a *vető* a. ezt közli: „1519 Benedicto *Wyzvetthe* [a. m. *vízvető*? vö. MTsz.?]“. Minthogy ma is van *vízvette* (sarjú) l. följebb, vajjon itt meg nem inkább a *vész* igével van-e dolgunk?

II. Mennyüttötte sziget. A *ch* > *h* hang és betű jelölése kérdésében (l. NyK. XLIV, 354) MELICH JÁNOS hivatkozik az OklSz.-nak *menny, üt és sziget* czimszók alatt közölt következő adatára is: „1329. Venit ad insulam *Menytuchzigeth* (Múz. Ibrányi)“. Az OklSz. is, s utána többek közt MELICH is mai nyelven „*mennyüttő sziget*“-nek értelmezik az 1329. évi adatot. Azonban sem MELICH, sem mások nem magyarázták még meg, hogyan kell értelmezni az összetételben a *mennyüttő*-t. Hogy ilyen összetétel van, azt támogatni látszik az OklSz.-nak 1273. év-ből való „ad *menytugudurre*“ adata is, a melyet talán szintén *mennyüttő-gödörre*-nek (így ?-lel az OklSz.) lehet értelmezni. Kétségünket azonban, hogyan lehet egy *gödör, sziget mennyüttő*, ez az adat sem osztja el. Az OklSz. harmadik adata már némi világosságot vet az összetételre. Ez a harmadik adata 1363-ból való s így hangzik: „Uenissent ad quendam locum *Menittemezev* vocatum“. Hogy itt a *Menittemezev* a. m. *mén-ítte-mező*, azaz „*menny-üttle(üttötte)-mező*, a magyarázatnak semmi sem áll az útjában. Az egész összetétel pedig a. m.: *mennyköttötte mező*. — Úgy gondolom, hogy a *menytugudurre* is a. m. „*mén-íte-gödörre*“, azaz „*mennyüttötte gödörre*“. Az Ibrányi család levéltárából közölt *Menytuchzigeth*re vonatkozólag már most a következőket kell tudnunk:

A család 1329. VII. 12. kelt oklevelének tartalma a leleszi konvent jelentése l. Károly királyhoz Ibram (= Ibrány, Csáky I, 516) és Halász (= ma Nagy Halász, Szabolcs m., l. Csáky I, 516) birtokok határjárásáról Lukács mester számára. Az oklevel a család levéltárában két egykorú, hártára írott, két különböző kéztől származó példányban van meg. Az egyik példányban már most ezt olvassuk: „prima meta incipit influuio Thýza, deinde venit ad stagnum Regezen uocatum, deinde protenditur uersus meridiem et uenit ad insulam *menutesciget* ubi exerunt terream metam...“ Hogy ez a. m. *mennyüttötte sziget* (a melyet korabeli ejtéssel *mén-üttö sziget*nek olvasunk), kétségtelen. — Az 1329. VII. 12. kelt oklevél másik példányáról tudnunk kell, hogy benne a *c* és *t* betű azonos jeggyel van írva; így nézve a szöveget, a kérdéses hely e példányban, a honnan az OklSz. adata is való ez: „prima Meta incipit influuio Tyza. deinde venit ad stagnum Regezun vocatum. deinde protenditur uersus meridiem et venit ad insulam *Menytuthzigeth*, vbi exerunt

vnam terream Metam . . .". E másik példányban tehát a helynév a. m. *mennyütött sziget* (korabeli ejtéssel *mēn-itūt-sziget*).

A fölhozottak alapján — azt hiszem — kétségtelen, hogy a régi nyelvből *Mennyütősziget* adatunk nincs. Megemlítem még, hogy FOLTIN JÁNOS „A zátyi-i apátság. Eger. 1883. cz. műve 144. lapján I. Károly kir. egy 1323. évi oklevele alapján azt állítja, hogy Szabolcs megyében a nagyhalászi határban van egy *Menétisziget* nevű hely. Szerinte e helynév az okl.-ben „ad locum, qui *menetyzegeth* vocatur“ alakban fordul elő. Az okl. határjáró részletéből megállapítható, hogy e helynév helyrajzilag megfelel az 1329. évi oklevelek *Mennyütötte sziget*-ének, de ily alakja csak az eredeti okl. íráshibája, vagy hibás olvasás eredménye lehet. FOLTIN helynévéről egyébként sem a katonai térkép, sem PESTY FRIGYESnek a Múzeumban levő kézíratos Helységnévtára nem tud. Az 1323. évi oklevélhez, melynek eredetijét a jászai hit. helyi levéltár őrzi (Orig. Met. Fasc. 7. No. 7.), nem jutottam hozzá.

JAKUBOVICH EMIL.

III. A négyféle magyar *e*-ről. GERHAUSER A. (l. MNy. XIII, 290) ezikke kapesán szóvá akarom tenni, a mit az újabb nyelvészeti irodalomban hasztalan kerestem, hogy a kétféle hosszú *é*-ről BARÓTI SZABÓ DÁVID is tesz említést. „Ki nyertes az hang-mérséklésbenn?“ (Kassán, 1787) cz. munkája 26. lapján ugyanis ezt írja:

„Eszre vehetui azt is mellesleg, hogy e' magánhangzót: e, négy féleképpen-is ejti-ki a' Magyar. Példa *ér* (vena) *ér*, (tangit) *hegy*, *jegy*; *légy* (musca) *légy* (fias) *vesz* (accipit) *vesz* (perit) Az írásbann is azért nem volna e jó ezen meg-külömböztetés: *ér* (vena) *ēr* (tangit) *hegy*, *jegy*, *légy*, *lěgy*; *vész* *vész*? Az o betűnek is leg-alább három féle hangjára nézve nem-de így írhatni: no, ló, tó?“.

Jegyzetbe a *jegy*, *vesz*; *ló* szavakhoz ezt írja: „Nem ejthette-ki a' Nyomtató ezeknek külömböztető jegy-vonását“, a mi azt jelenti, hogy a hangzásbeli különbséget typographiai nehézségek miatt nem lehetett feltüntetni.

BARÓTI SZABÓ fenti idézete — mai szemmel nézve — azt látszik bizonyítani, mintha ő mind a kétféle hosszú *é*-t, mind pedig a kétféle rövid *e*-t jól ismerte volna. A nyílt hosszú *é*-t *é*-vel jelöli: *ér* (vena), *légy* (musca), a zártat pedig *ēr*-vel: *ēr* (tangit), *lěgy* (fias). — Hogy miért választja az *é* jelölésére az *ēr*-t, azt nem tudhatjuk. Az *ēr*-jegy 1787-ben már meg volt irodalmunkban. KALMÁR GYÖRGY alkotása, a melylyel 1770-ben megjelent Prodrómvs-ában találkozunk először. KALMÁR kétféle rövid *e*-t különböztet meg; egy nyílt („e apertum“) és egy zárt („e compressum“) *e*-t. Minthogy a zárt *e* a magyarság nagy része kiejtésében egy ugyanazon szóban váltakozik *ö*-vel (vö. pl. *lőköd* ~ *lököd*), azért azt ajánlja, hogy az ilyen *e*-t az *ö* két pontjával jelölve különböztessük meg (vö. Prodrómvs 7: „Auctor essem, ut nostri typographi probe hoc *e* ab *aperto* illo distinguerent, duobus punctis superne adiectis (*ē*): idque eo magis, quod sonus eius adcedat ad sonum brevis *ö*; imo a magna Vulgi nostri parte profertur uti *ö*: ex c. *ékösen*, *köllemetösen*, *lőköd*: *ékösen*, *köllemetösen*, *lőköd* . . .“ stb.).*

A zárt és nyílt *e* jelölésében KALMÁR nyomdokain halad VERSEGHY FERENCZ is. Így a többek közt PORTHANHOZ 1794 május 13-án írt

* Az *ö*feln. és a középfelném.-ben az *ē* jegy nyílt, az *e* pedig zárt hang. L. PAUL, Mhd. Gr.³ 6. §., BRAUNE, Alth. Gr.³, 4 28. §.

levelében részletesen ír az *e* hangokról, a zárt *e*-ket ő is *ë*-vel jelöli (l. Suomi : Kolmas jakso 5 osa : SETÄLÄ : Lisiä 322—329. lapokon pl. : *széd* (igy!), *védelëm. éréz, félék, vessën* stb.).

A zárt *e*-nek *ë*-vel való jelölését azonban sem RÉVAI (l. Elab. gr. I, 61—62), sem a Debreczeni grammatika (*ë* nincs is benne), sem FÖLDI JÁNOS (l. FÖLDI J., Magyar gramm. RMKtár XXVIII, 42) nem fogadta el. A Bécsi- és a Müncheneri-Codex DÖBRENTAI-JÁSZAY-féle kiadásában (l. RM. Nyelvemlékek III: 1842, IX. s. köv. lp.) megint felbukkan az *ë* a zárt *e* hang jelölésére. — A XIX. század közepe után, főleg a CZUCZOR-FOGARASI-féle szótár — teljesen hibásan — háromféle rövid *e*-t különböztet meg (*e-ë-ë*) s az *ö*-vel váltakozót *é*-vel jelöli. Ezt a jegyet használja a zárt *e* jelölésére KRIZA Vadrózsáiban (vö. hogy GYARM. Nyelvemester I, 9 a zárt *ë*-t *ë*-vel jelöli s ezt mondja róla: „A Székellyek középszerű *ë* betűtis tudnak mondani p. o. *Këmed nëzze ëgy* nem hoszu, nemis rövid“), ezt az 1872-ben megindult Nyelvőr az első tizennégy évfolyamában. A XV. évfolyamtól azonban (1886-tól) a zárt *e*-t *ë*-vel, tehát KALMÁR GYÖTFY jegyével jelöli, s ezt használja ma nyelvészeti irodalmunk is.

Míg a kétféle rövid *e*-t KALMÁR óta a Nyelvőr megindulásáig általában ismerik nyelvтанosaink, íróink egyaránt (l. pl. Haditörténetek 1790, III, 711; VÖRÖSMARTY, Összes munkái VII, 39), addig a kétféle *é*-ről említést ugyanezen idő alatt BUDENZnek a Magyar Nyelvészet V. kötetében megjelent cikkéig másutt mint BARÓTI SZABÓNÁL nem találtam. S ez kissé gondolkodóba ejthet bennünket. Lehetne talán azt is mondani, hogy BARÓTI SZABÓ, a ki nemcsak az erdélyi, hanem a szűkebb értelemben vett magyarországi nyelvjárásokat is jól ismerte (l. Ki nyertes 20), a kétféle *é*-ről vallott nézetével csak annyit akart mondani, hogy az egyik *é*-ből *í* is lesz, a másikból nem. Hiszen az *é*-ből lett debreczeni *í*-t már KALMÁR is említi (l. Prodrómvs 6). Ez esetben megfigyelése nem olyan értékes. De lehetséges, hogy ismert olyan nyelvjárást, a hol *ë*-t és *é*-t ejtettek. A fentebb közölt rövid idézetből ez utóbbi föltevés is ki lehet olvasni (hasonló eset GELEJI KATONÁUNÁL, l. NyF. XXX, 13, 14).

MELICH JÁNOS.

IV. Ikes módon ragozott iktelen igék. „Az új helyesírási javaslatához“ cz. Nyelvőrbeli cikkemben MÉHELYNEK mereven hibáztató kifogásával szemben megjegyeztem, hogy az *üljél, menjél, fussál*-féle ikes ragozású iktelen igék „csak nyelvjárási formák, az irodalomban való használatuk azonban törzsökös magyar íróknál eddig szerintem sem igen mutatható ki“ (Nyr. 46 : 277). Nyilvánvaló, hogy e megfigyelésem a legújabb irodalom nyelvhasználatára vonatkozik, mert az *írtjál*-féle alakok köztudomásúlag nem mai keletűek. Az újabb irodalmi *írtjál*-os beszédre vonatkozó észrevételemet most *Pihenjél* cz. kis cikkében MELICH JÁNOS megerősíti (MNY. 14 : 29). Ő egyúttal az ikes formájú nyelvjárási főlshóllító alakoknak főllepése korát is fólveti, s azt mondja, hogy az ő legrégibb adatai GVADÁNYIBÓL, 1790-ból valók. Bizony ennél teljes két évszázaddal régebbi adatok is ismeretesek már nyelvészeti irodalmunkban, a melyek a maguk helyén, SIMONYINAK Az *ikes. ragozás története* cz. tanulmányában (NyF. 28 : 34, 37, 40, 41, illetőleg a Nyr. megfelelő eredeti helyein) olvashatók. SIMONYI első biztos adata a *Fortuna* cz. XVI. századi könyvből: *vigadgyál* (ugyanigy a könyv második kiadásában is). Másik adata 1588-ból MONOSZLAINÁL: *ebredgyel fől*. Az ezeket is megelőző ÉrdyC.-beli példa: *yewyel el* (672. l.) tollhiba is lehet *yewy el* helyett.

Előfordul aztán az 1663-iki *Orvosságos könyvecskében*: *szedgyél*; MIKES-nél: *vigyázzál*; BÍRÓ MÁRTONNAI: *tartsál*, *bírdál*; ORCZYNÁL: *nézzél* stb. Ezek az adatok természetesen mind a RÉVAI-féle ikesragozási szabály megállapítása előttről valók, tehát az *írjál* alaknak legrégibb nyelvjárási tanúságai. Az újabb és legújabb irodalomból SIMONYI mindössze két íróból tud *írjál*-féléket idézni, ú. m. MIKSZÁTHból 2 példát: *vegyél* és *fogjál*, azzal a megjegyzéssel, hogy „a fölszólító módot Mikszáth rendszeren *-ál él* nélkül írja“, és VIKÁR KALEVALA-fordításának előmunkálatából (lapszámjelzés nélkül, a teljes fordításban is így?): *fölbugyogjál* és *csurogjjál*, mind a kettő nyilván a versmérték kedvéért, összerimelve (l. NyF. 28 : 54, 55).

Ezeket a SIMONYI-féle adatokat, természetesen a régieket (mert a mai irodalomban az én fületem is bántja még az *írjál*) kiegészíthetem a következővel: 1798: „*kérjél* ér'tem“ (BENYÁK BERNÁT: Ének Sz. Máriának tiszteletére 15. l.).

Több adalékkal járulhatok azonban hozzá iktelen igéknek egyéb ikesragozású olyan példáihoz, a minők SIMONYI idézett művében szintén rendszeresen egybe vannak állítva.

A jelenidejű egy. 2. személynek ikesformájú alakjára SIMONYI-nak legrégibb adata CZEGLÉDI Sionjából (1675) való: *akadol* e h. akadsz (id. m. 35). Másik régi adata GYÖNGYÖSI Charikliájából: *élhetel* (uo. 39, rimel reá: *gyönyörködhetel*). Számos ilyen régebbi példát sorol föl aztán SIMONYI alább a 40. l. 5. bekezdésében. Ezeket a következőkkel egészíthetem ki (mellőzve az -s, -sz, -z végű igéknek mai nyelvszokásunktól is elfogadott *olvasol*, *leszel*, *jutalmazol*-féle alakjait): 1772: *találhatól* (ZECHENTER ANTAL: Geklen Adelaida 51, az úgyn. liquidatióból származó hosszú ó-val). 1773: „Nem *fogol* osztózni Atilla javával“ (BESSENYEI: Atilla és Buda trágédiája 25). 1774: „Mit *mondol*?“ (KÖNYI: Orf. és Eurid. 30). 1785: „Kéntelen leszen veletek levelező társaságba állani, kivált veled, a' ki úgy *buzgol* a' Magyar Tudománybéli Történeteket szép és rendesebb világba hozni“ (RÉVAINAK, az ikesragozási szabályok megállapítójának levelében, Irod. tört. Közlem. VI, 73). 1798: „Meglett, a' mit vártál; méltán *örvendhetel*, Méltán diadalmi kaput *emelhetel*“ (CSOKONAI: A' haza templomának örömnapja 16). A XVIII. sz. végéről: *adol* (Nyr. XIV, 221). 1820: „Hatot *kérdel*, egyre se felel“ (DUGONICS: Példabeszédek és jeles mondások II, 70).

A fölszólító módú egy. 3. személynek ikes alakjára SIMONYINAK első adata 1562-ből való (id. m. 35); a XVII—XIX. századból az efféléknek már több példájával találkozunk (l. uo. 36 és 41). Ezekhez járulhatnak a következők: [1687]: „Nem vélte Priamus, *akadgyék* latorra“ (KOHÁRY: Üdömlátás közben szerzett versek 44). 1720: „Ámbár *sillyedgyék*-el feje“ (KOHÁRY: Munkács kővárában szerz. versek III, 32). 1753: „Meg-térésére elegendő Fundus *maradgyék*“ (Hadi regulamentum E. Heves vm.-ben készült fordítás). 1770—80?: „Miuden vetekedésnek vége *szakadjék*“ (NÉMETH ANTAL: Ezópus élete és fabulái 84); „hogy hitelt ne *adjék*“ (uo. 124). 1777: „Ki *éllyék* hát köztünk, ha az ilyenek nem élhetnek?“ (BESSENYEI: A' filozófus 10); „*köszönnyék* kend“ (uo. 28); „*hallgassék* vén ürü“ (uo. 95); „ne *nevessék* vén korong“ (uo.). 1779?: „Tsak füled *legyék* elég“ (BESSENYEI: Galant levelek 4, stb., ezen írónknál látnivalólag állandók az ilyen nyelvjárási alakok). 1785: „Tedd a' nap fényre, hogy *éledgyék*-meg“ (JUHÁSZ MÁTÉ: Házi különös orvosságok 169). 1786: „Hogy a' testet . . . alkalmatossan dörgölni *lehessék*“ (TOLNAY

SÁNDOR: Falusi embereknek irtt oktatás 90). „Hogy gondjokat *lehesék* viselni“ (Ua.: Ménesekről 24). 1847: „*Vigyázzék* magára!“ (Főtvös: Magyarország. 1514-ben I, 266).

Még egy ilyen jelenségre idézek néhány újabb adatot. SIMONYI az ikesragozási szabály követésének buzgalmából származtatja a „műveltek, de leginkább tanárok, tanítók és tanulók beszédében“ hallható ilyen igealakokat: *mozgom, köhögöm, izzadom* stb., a melyekre aztán már az irodalomból is tud példákat idézni (id. m. 56—57). Adatait megtoldhatom a következőkkel: „Hölgyeim, *kizelgem*, hogy e föltétel nem kivihetetlen“ (1856, VAS GERESEN: Egy alispán, 1886-i kiad. 330). „Nem mintha kevesbé *csüggném* szerelmemen, mint eszméimen“ (TOLDY ISTVÁN: Anatole 218, idézve s hibáztatva Nyr. II, 127). „Eladom a házamat, hogy ne *kongjam* benne egyedül“ (PETELEI ISTVÁN tárczájában, Bp. Hirl. 1901 decz. 19). „A márvány-homlokért imádlak S Homérrol *társalgom* veled“ (KOZMA ANDOR: Szatirák 103). SIMONYI a maga efféle adataihoz ezt a megjegyzést fűzi: „Ezek már csakugyan veszedelmesen közelítnék az ilyen beszédhez: „Nem *vagyom* én ember, mert én tót *vagyom*“ (Dug. Példab. I: 77)“. Nem merném ezt mondani, mert annyi törzsökös magyar írónál mutatkoznak ilyen alakok, hogy használatuknak mélyebb oka lehet: a bennható igék között levő nagyszámú ikes igéknek erős hatása. E mellett szól az is, hogy már a RÉVAI szabályait megelőző időben BESSENYEI is így ír: „Ha, ha, ha, Bátyám, *örvendem* rajta“ (1777, A' filosofus 18). „*Örvendem*, hogy sógor uramat itt találom“ (uo. 33). Az utóbbi példa a NySz. b) idézetsoportja alapján áthatóan használatnak, vagyis tárgyas ragozásának is tartható volna ugyan, de a megelőző adat kétségtelenné teszi, hogy BESSENYEI nyelvérzékében az *örvend* igének tárgyatlan 1. személye is *örvendem* volt.

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Magyarország nem volt, hanem lesz. Széchenyi híres mondanása ilyen közmondásszerű formájának kifejlődéséhez, azt hiszem, érdekes adalék, hogy Várady Károly *A Perényiek* cz. „historiai“ novellájának elején ezt olvassuk: „Magyarország nem volt még, hanem lesz!“ A novella 1841-ben jelent meg a Közlemények cz. szépirodalmi lapban (II, 4. sz.). Fő-ó.

A BodC. utolsó mondata. A Nyelvemléktár II. kötetében közzétett BodC., tárgyi és tartalmi szempontból, teljes egészében függő viszonyban áll a NyET. XIV. kötetében közlésen forgó LobkC.-szel. Mégpedig a BodC. 1—20. ll.: LobkC. 265—308. ll. és BodC. 20—36. ll.: LobkC. 308—342. ll. Az egy és ugyanazon fordítás csak orthographiában mutat különbséget. Még a címek s a közbeszótt példák, hasonlatok, symbolumok is egyezők, sőt a befejezés is, mely nyilván az olvasónak szól: „Azert zerető at'amfia enni lok bezedből ezedbe véged magat . . .“ stb. Az utolsó, nem egészen érdektelen mondatot azonban — Ennek io aldomafa volna io helen — nem találjuk meg a LobkC.-ben. Ennek érzetében teszi le a tollat másolónk, befejezván a másolás szolgálai munkáját. Ámbár codexirodalmunkban az *áld* alapigéből képzett *áldomás* főnév csak „sacrficium, collatio és benedictio“ értelemben fordul elő, mégis hajlan-

dók vagyunk azon ősi jogszokáson alapuló törvényes cselekedetre, áldomásra gondolni, mely az adás-vevést, alkut követő áldáskívánnással volt egybekapcsolva. Ilyesféle áldomás — nem épen ivás — hiányát érezték bizonyára azok a jámbor másoló fráterek és apácák, kik a regula kötelező erejével reájok mért ingyenmunkát nem egyszer ily kéréssel fejezték be: „Eg aue mariat kerek a ki olvasz benne atol“ (DebrC. 630. l.), vagy: „Ezt en erettem minden napon meg mongyad yo Nenem (LobkC. 342. l.). A BodC. akár dömés, akár ferenczes másolója is érezte hiányát annak, a mit nem kap meg és csak szerényen utalt az adást-vevést, cserét követő magyar szokásra. Hogy bort kíván a másoló, az sem újság: a PozsC. 31. lapján is találunk ilyen szomjas sóhajtást: „yay hogh faradek Bor ythlan“, Sztárai Máté pedig, kinek kezéből ránk maradt Gesta-kéziratunk 82. levelének első lapjára vörös betűkkel ezt írta: „hogh yhathnam“. — Az áldomás szó „mercipotus“ jelentésére eddig ez a legrégibb adatunk.

HOLIK FLÓRIS.

Erge. A MNy. XI, 456 lapján egy 1406-ból való oklevélből ez a két adat van közölve: „circa quendam alveolum *Chahocherge* vocatum“ (= Cсахócz-erge); „penes quendam alveum *Ergepathaka* vocatum“. A két „alveus, alveolus“ (= patak, ereske, fok) Szatmár-megyében a mai Pusztá-Daróc és Lázári határában keresendő. Az *Erge* névre én is találtam egy újabb adatot. PESTY FRIGYESnek a Múzeumban levő kéziratos Helységnévtára közli, hogy Szabolcs-megyében, Nagy-Halász község határában egy eret (fokot, alveolust) *Sáros Ergének* neveznek (l. PESTY kézírata Szabolcs m. kötete 203. lapját). Megemlítem, hogy az OklSz.-ban is van egy *Erge*, még pedig a leleszi konvent irataiból így: „1501: Particula terre *Thulso erge* nuncupate“. Az OklSz. ezt az *Ergét* — nézetem szerint egészen helyesen — egybeveti a MTsz.-nak Szatmár megyéből több adatban közölt *erge* ~ *ërge* szavával, a melynek jelentése: a) lapályos hely a mezőn; b) egy kis ér neve; c) erdőrészek neveiben: God ergéje, Csillagdomb ergéje, Dombos ergéje, Turbucz ergéje. Az eddig ismert adatokból az látszik, hogy az *erge* ~ *ërge* Szatmár, Szabolcs és Zemplén megyében használt tájszó volt mindenkor. Jelentése pedig „ér, fok, lapos“. Hogy az *erge* köznévről mi az eredete, azt nem tudom.

JAKUBOVICH EMIL.

Hozzá. A Nyr. XLVII, 47. lapján az üzenetek közt ez van: „Melich idézete MNy. 6: 154 „hoz < hozé Simonyi Ung. Spr. 212“ hibás. Az idézett helyen ez van: „hozzá: -hoz“ -(tkp hozzá: -hoz); -hozé alakja ennek a ragnak sohase volt“. — Igaza van SIMONYinak; az én idézetem nem pontos, s ezt nem menti az sem, hogy SIMONYIÉ sem az. Én a MNy. VI, 154. lapján azt mondom, hogy a -hoz ragnak valaha -hozé alakúnak kellett lennie, s mert ilyen alakot nem tudok idézni, azért *hozét írok. SIMONYI az idézetből a *-ot kifejejtette s ennyiben engem pontatlanul idézett. Más kérdés, volt-e a -hoz ragnak *-hozé alakja. Szerintem ilyennek kellett lennie, s ez a személyragozott alakban illeszkedett formában ma is megvan; a fejlődés szerintem ez: *hozém > hozám, *hozéd > hozád, *hozé-a > *hozáa > hozzá; innen magyar nyelvi nyúlással hozzám, hozzád, hozzá; a hozzá alak -zj-je nem az osztják -z- mása (vö. osztj. xóžà „hoz“), hanem szerintem analógiás úton keletkezett előbbi -z-ből.

MELICH JÁNOS.

Aczi, hoczi. (Válasz egy kérdésre.) Van nyelvünkben egy szócska: *sze*, mely fölszólító, fölbátorító, parancsoló szókhoz függesztve, azokat nyomósabbá, erősebbé teszi. *Nesze* csak annyi, mint *ne*, de valamivel nyomósabb. A NySz. (III, 98) több példát hoz föl a *sze* szócska alkalmazására a XV—XVIII. századból: mutassátok*sze*, gondoljátok*sze* meg, eredj*sze*, nyujtsads*sze*, add*sze*, láthadd*sze*, nézeds*sze* stb. Valamint a három*szer*, hats*er*ből stb. idők jártával három*szo*r, hats*o*r lett, szintűgy lett, a hangrendi hasonulás törvényénél fogva, az add*sze*, lássads*sze*, noszeből add*sza*, lássads*a*, nosza vagy nosza stb. Mindezen fölszólítások, parancsolások közt kétségkívül leggyakoribb: az *add*sze**, *hoz*sze**. Ezek, mivel gyakran hömpölyögtek az ajkon, leghamarabb lecsiszolódtak, megkoptak. Így lett azután belőlük a nép ajkán *aczi*, *hoczi* vagy *hocczi* (Vö. Lehr: Toldi, 1882 a 416. l. és MNy. XIII, 311).

Viczek. Adataink e szóra a következők: *vit*zek = „colymbus, ein Fisch-Teich“ (PPB. 1767 és 1801), „halastó“ (BSzD. 1792), „halastó, colymbus, piscina“ (Sim. Krist. 1810); *vic*zek = „der Fisch-teich“ (Kunoss 1835-től), Fogarasi 1836-tól; Tud. Társ. Zs. 1838, Ballagi 1846-tól 1891-ig; *vic*ek = „colymbus, wichtel, Fischteich, Schleich“ (NySz. 1893).

Ha ennyi bizonyíték van valamely szóra, lehetetlennek látszik, hogy valaki kétségbe vonhassa az ilyen szónak meglétét vagy egykori megvoltát. Már pedig ez a *vic*zek nemcsak hogy most nem, de sohasem jelentett halastavat, sőt mi több, nincs is „*vic*zek“ szava a magyarnak, s nem is volt soha. Létezésének bizonyítékai két nagy tévedésre vannak alapítva, a mint ez a következőkből világosan ki fog tűnni.

Ez a szó, jobban mondva, ez a betűsoport MA. lat.-magy. szótárának 1621-i kiadásában fordul elő legelőször: „colymbus = Buár, vízben búvó madár, Vitsec, Wiczec“.

Tudnunk kell, hogy MA.-nál a szóvégi *c* mindig *k* hangot, a *cz* pedig, akármely helyzetben mindig *cs* hangot jelöl, valamint a néhol nála is előforduló *ts* is, úgyhogy mind a *vit*sec, mind a *wicz*ec, mai helyesírásunk szerint, *vic*seknek olvasandó.

Ítt történt az első tévedés, még pedig egy oly kiváló magyar tudós részéről, mint a minő Bod PÉTER volt. Ő t. i. a MOLNÁR ALBERT *cz*-jét — hogy-hogy nem *ts* helyett — *tz*-vel írta át, ez pedig nála is előforduló *ts* is, úgyhogy felelt meg s így ő azt, a mi *vic*seknek hangzott, mai írásunk szerint, *vic*zekre torzította el. A későbbi szótárírók, egyik a másik után, szolgailag másolták tovább az eltorzított alakot.

A második hibát meg egy német tudós követte el MA. 1708-i kiadásának magy.-lat. részében. A nürnbergi kiadó ugyanis megbízta az odavaló BEER KRISTÓFOT, iktassa a szótárba a magyar szók latin értelmezése mellé a németet is. BEER azonban — noha könyveket írt Magyarországról s a magyar királyokról — nem tudott magyarul, úgyhogy szegénynek a magyar szó német jelentését a latin értelmezésből kellett kiokoskodnia. Ebből azután furcsa német jelentések kerekedtek, különösen akkor, mikor az értelmező latin szónak két vagy több jelentése volt. Ez történt a MA. „*vic*zek“-jével is. Ő maga ezt a latin *colymbus*-sal értelmezte, de ez a görögös latin szó halastavat, úszóhelyet (Forcellini) és buvármadarat is jelent (Calepinus).

BEER csakúgy találomra a „halastó“ jelentést választotta és MA-t így egészítette ki: „*viczek*, Colymbus, Fischteich“.* A későbbi szótárírók megint, egyik a másik után másolták le a hamis jelentést is.

A *viczek* tehát, mint nem létező szó, törlendő szótárainkból.

A *vicsek*-et átvette MA. szótárából az 1629-iki szebeni Nomenclatura (103), továbbá GROSSINGER, ki 1793-ban följegyezte, hogy „Molnár (mergos) majores *Vitsek* nominat, nunc mutata Orthographia Vötsök in usu est“.** CzF. is a *viczeknél vöcsökre* utal.

Vajjon ismeri-e valamelyik (különösen tömenti) nyelvjárásunk a *vicsek* nevű vízi madarat? SZILY KÁLMÁN.

Boronaház vagy rendfaház. A MNy. XIV, 29. lapján e címen közlötték megjegyzem a következőket: 1. A *borona* (gömbölyű fenyő szálfá) a csíki székely nyelvjárásban általában használatos, de legtöbbszörre *borna* alakban, megkülönböztetésül a *borona* nevű gazdasági eszköztől. Olyan vastag, gömbölyű szálfenyőt jelent, melynek 15—35 cmternél nem nagyobb az átmérője. Az ennél vastagabb fenyő szálfát már *faragnivaló fának* hívják. Bármilyen vastag legyen a fa, ha legalább két oldalon meg van faragva, már nem *borona*, hanem *faragott fa*. 2. *Borona v. boronás ház* (csűr, istálló, pajta stb.), a melyik ilyen gömbölyű fenyőboronából épül, melyet a szegleteken *gerezdbe* fejszével rónak össze. 3. *Rendfa* az épület magasságát jelenti, mert minél magasabb az épület, vagy minél vékonyabbak a boronák, annál több *rendfából* áll, vagyis annál több sor (rend) *borona* van a falakon egymás fölé rakva. Van tíz *rendfás*, húsz *rendfás*, tizenöt *rendfás* stb. épület. Az épület magassága akkor is *rendfa* szerint számíttatik, ha az nem boronából, hanem *faragott fából* van építve, melynek *gerezdjét* már fűrészszel vágják. A *gerezd* az összerótt fáknek a berovás helyén kívül eső végét jelenti. A *rendfa* tehát rakófát nem jelent. 4. A NySz.-ban olvasott *renddel rakott ház* nem a lakóhelyiségek számát jelöli, valamint a MTsz.-ban található *rendfaház* nem *rendberakott farakást* jelent, hanem azt, hogy a ház hány *rendfából* van építve. 5. „*Rendit kerülve*“ azt teszi, hogy építés közben hány sor (rend) fát raktak föl. Már *négy rendet kerültünk*, ez azt teszi, hogy az épülőfélben levő épületre kereken már négy sor (rend) fát fölraktak. Így *kerülnek* az épületen sorjában ötöt, hatot stb. Így lesz az épület tíz, tizenöt, húsz *rendfaház*, csűr, istálló stb. vagyis annyi *kerülés*. 6. A „*talpas ház*“ készen álló új, vagy régi házat jelent s az elnevezés semmi vonatkozásban nem áll az épület állandóságával, vagy *elvonatottságával*, mert a *talpas* csak az építkezés módjára vonatkozik. *Talpas ház*, olyan faház, melynek legalsó *kerülése*, vagyis a talpa *faragott fából* van, melyet *talpfának* hívnak. Atvitt értelemben *talpas ház* az is, melynek mellékét a földszinén kereken földdel föltöltik azért, hogy a töltés a hideget elzárja. Hogy a töltés szilárdabban álljon, egy *rendfával* szegélyezik azt s a töltés tetejét agyaggal megtapasztják és fehérre meszelik. Ezen a *töltésen* ülnek nyári ünnepnapok délutánjain a szomszédok a heti élményeket megbeszélni. Ezt a gyülekezetet *kiülönök* hívják. *Talpas ház* tehát az is, mely mellett az uteza felől ilyen *kiülő* töltés, vagy *talp* van. T. NAGY IMRE.

* Sajtóhibából: Fischleieh.

** Hist. Phys. Hung. II. 364.

Félvilág ; demimonde. A francia szó ifj. Dumas alkotása, czime egy 1855-ben megjelent társadalmi színművének: *Le demi-monde*. Eredetileg nem jelenti azoknak a nőknek tömegét, kik magukat hivatásszerűen és üzletképen áruba bocsátják, hanem csupán azokat, a kik a jó társaságból, a nagyvilági (*mondaine*) környezetből alá-süllyedtek, a kik társadalmi osztályukat elhagyták, belőle kiestek (*les déclassées*, magyarul így mondhatnók: a *kisíklottak*), de azért nem tartoznak a pénzért megvásárolhatók közé (vö. Ladendorf: *Historisches Schlagwörterbuch*. Strassburg, Trübner). Később a jelentés egyre süllyedt és általánossá lett s nemcsak bizonyos osztályt, hanem az egyéneket is jelölte. — A magyar szó először Arany Koszorújában (1865, ápr. 23; 407. l.) jelenik meg egy névtelenül irt ismertetésben: „Plouvier Eduard új színműve „Madame Aubert” a hatóságos darabok közé tartozik, melyen a fordított bizonynyal kapva kapnak. [Ebből látszik, hogy a Koszorúnak külföldi, tán párizsi tudósítója írja.] Az úgynevezett *félvilágból* (miért ne mondjuk a „demi-mondeot” magyarul?) került ki tárgya ennek is, mint legtöbb hatásos francia drámának . . .” — Minthogy a francia *demi-monde*-irodalom nálunk is csakhamar elharapódzott, a *félvilág*, *félvilági* szó is gyökeret vert. Erdekes, hogy alkotására nézve hasonló a régibb, bécsi eredetű *fertály-mágnáshoz* (*Viertel-Magnat*), gyakran csak *frtli*, mely Rózsaági Antal regényének (1862) és Berczik Árpád vígjátékának (1867) a czime.

Czezumór (Arany: Keveháza). Az Etym. Szótár *Cészummaur* czimszó alatt ezeket mondja: „Arany a *Czezumór* alakot (Keveháza, 1853) vagy maga alkotta *Cezumaurból* (így [véli] Tolnai), vagy a krónikákból vette”. Ez állításnak második fele nem igazolható, mivel a *Czezumór* alak egyetlenegy krónikában, vagy ismert történeti munkában nem fordul elő. A mi pedig az első felét illeti, annak igazolását maga Arany adja a *Keveháza* első kiadásához (Szikszói Enyhlapok, szerk. Császár Ferencz. Pest, 1853 140. l.) csatolt jegyzetekben, melyek minden későbbi kiadás mellől elmaradtak, pedig igen sok értékes felvilágosítással szolgálnak. A 32. versszak első sorához: „Nem messze van már Czezumór” ezt a megjegyzést fűzi a költő: „Cetium vagy Cetiimurus (Zeiselmayer), római város Bécsen túl, melyet hazai krónikáink Cezumaur, Cesumaur, Kesmaur névvel írnak s én ezekből lágyítám a Czezumórt”. Ime tehát meg van fejtve a szó alakja. Megjegyzendő, hogy a helynév az első kiadásban *Czezimór*, így még a Kisebb Költemények további kiadásaiban is, csak a végleges szövegben változtatta Arany *Czezumór*-ra, valószínűleg a krónikákban gyakoribb *Cesumaur* hatása alatt. Az Etym. Szótárból teljesen hiányzik a Thúróczi, Oláh s némely Bonfinius-kiadásban olvasható *Kesmaur* alak.

Némber (l. NyÚSz. 233). A bécsi és müncheni codexben: *némberi* (nem melléknév, hanem főnév) *mulier* és *femina* jelentésben igen gyakran fordul elő; pl. „és adád ő *némberieket* ragadatba”: et dedisti mulieres illorum in praedam (BécsiC. 29); „*némberink* keze leejtendi őket”: manus feminae deiecerit eum (BécsiC. 30); „És mondnak vala a *némberiek*”: dicebantque *mulieres* (BécsiC. 3); „Vasti királyné is vendégséget tón a *némberieknek* a palotában”: Vasthi quoque regina fecit convivium *feminarum* in palatio (BécsiC.

48) stb. A XV. század óta feledségbe ment szóra Révai hívta föl újra a figyelmet s úgy látszik ő általa ismerkedett meg vele Vörösmarty. Tudtommal *Eger* II. énekében használja először (1827):

Menj te azért s lásd el, magam addig odább megyek, és e
Némberiekkal az ételeket sebeseknek elosztom.

(Gyulai kiadása, II. 323. l.)

Áll vala sasnőként, férjéhez szüve hasonló,
Nagy deli *némberi* fenn. (330. l.)

Figyelemre méltó, hogy Vörösmarty a többest épp úgy képezi, mint a Révai idézte codex-szövegekben van: *némberiek*.

Ugyancsak *Eger*ben egy további helyen már kétséges a szó főnévi volta:

a *némberi* hűség

Fája ledér vágynak termette fajulva gyümölcsét. (333. l.)

Ezt *asszony-hűség*-nek, meg *asszonyi* hűségnek is értelmezhetjük.

Két évvel később *Széplak*-ban már kétségtelen, hogy -i képzős melléknévnek veszi a költő:

Megriadott a hölgy, és *némberi* szíve dobogván . . . (381. l.)

Ugyanebben az esztendőben a *Tudományos Gyűjtemény*-be (1829, II. köt. 111. l.) németből fordít egy cikket a *Persa literatura*-ról, ebben már mai alakjában találjuk meg a szót: „Nem vagyok-e keblednek szeretett *némber*e? (Weib).“ A zárójelbe tett magyarázó német szó bizonyossága annak, hogy itt él vele először. Ezt megerősíti KUNOSS *Szófűzére* (1834), a mely a szót így idézi: „*Némber*; das Weib; mulier VÖRÖSMARTY.“ Minden valószínűség szerint a *Tudományos Gyűjtemény* adatára vonatkozik KUNOSS idézete.

A szó fejlődése tehát a következő: Bécsi és MünchC. *némberi* (főnév); Révai közvetítésével felújítja Vörösmarty mint főnevet (*Eger* 1827); 1829-ben melléknévnek veszi (*Széplak*); ugyanakkor elhagyja a melléknévképzőnek érzett -i-t s kikövetkezteti így a *némber* = Weib főnevet (vö. Kassai fejtegetéseit *asszony* és *némber* czimszók alatt).

Sorok között olvasni annyit jelent, mint valamely szöveg rejtett értelmét kitalálni; épp úgy, mint szokták mondani: „ő a sorok között többet mond, mint első tekintetre gondoljuk“, azaz hogy rejtett értelmet tud adni szavainak. A szólás eredetije kissé más-ként hangzott régebben. A *Mozaik* című röpirat (Lipese, 1844, 37. l.) ezt írja: „A' Pesti Hirlap . . . maga mondá, hogy olvasói a' fekete sorok közötti *fejér* sorok felett is gondolkozzanak . . . A' Pesti Hirlap' e' szép gondolata azonban nem volt eredeti . . . mert a' . . . bohóc emlékezetű GALLIANI apát mondá már egy szép szelleműnek: „Őn csak a' könyvbeni sorokat olvassa; azokból semmit sem fog tanulhatni: a' sorok közti *fejérek*et kell olvasnia, mert ott van az, a' mi munkámban lényeges“. — FERNANDO GALLIANI olasz államférfi és nemzetgazdász volt (1728—1787). Melyik könyvében mondja az idézett helyet, nem tudom. A XIX. sz. első felében francziául jelent meg egy kötet írása: „Contes, lettres et pensées de l'abbé G.“, talán ebben volna megtalálható a mondás.

TOLNAI VILMOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Hangács. Kardos Albert: Nyelvújítás és helységnevek cz. értekezésében (Nyr. 41: 103, 257 stb.) megállapítja azt az igazságot, hogy nyelvújítóink helységneveket foglaltak le új szavaknak, vagy ezekkel igazolták újításaikat (vö. NyÚSz. 126). Az a meggyőződésünk azonban, hogy Kardos kelleténél több új szavunkat hozza kapcsolatba helységnevekkel, bár megállapítása kétségtelenül helyes. A néhány ingatag alapú bizonyíték helyett szolgálhatok egy megdönthetetlenel. Kultsár a Hasznos Multságoknak 1817: 1:400. lapján e mondathoz: „A' musika-szálában (odeum) Költők 's Hangátsok (Musikusok) vetekekedtek“, a következő megjegyzést fűzi: „*Hang.* Magában emlékezetes szó ez, minthogy tőlle ered: *Hangáts*, mely most is sok helyen hazánkban isméretes, mert helységeknak neve és bizonyára még Mátyás Király alatt is, a' mostan el-terjedett „Musicus“ vadszó helyett kelendő volt. Méltó volna az ilyen feledékenységbe ment szókat életre hozni“. E szóval Kultsár különben már a Hazai Tud. 1808: 2: 183. lapján is él; 1817 után pedig állandóan használja is, pl. 1821-ben (a H. M. 2: 143) ezt írja: „Miféle *hangáts* eszközöket nevezzenek most . . . Czimbalmoknak“. A fenti helységneveket újítóink természetesen nem térképekről vagy földrajzi könyvekből keresgélték ki, hanem Kultsár hírlapjainak hírdetéseiben találták, igen gyakran a „Kameralis Uradalmak kiarendáltatás“-ának részletezéseiben,

Hazafiatlanság. A NyÚSz. II. része ezt a szót 1789-ből, Bartza: falvitől ismeri. Különös ennek a szónak ily korai megjelenése még Bartzafalvi tollából is, mikor a *hazafiasra*, nemkülönben privativumára, a *hazafiatlanra* csak CzF.-ből, tehát 1864-ből találunk u. i. adatot: mikor Széchenyi még 1830-ban is csak *hazafitlanságot* ír. Igaz ugyan, hogy: urias, udvariás, módiás, urfiás már Faludi óta ismeretesek, sőt a férfias már M. A. óta, mégis, mivel ebben az időben a mai legtöbb *-ias*, *-ies* végű melléknév rövidebb: *is* alakban volt járatos, pl. atyais, anyais, férfis, erdélyis stb., lehetetlen a gyanút elnyomnunk Bartzafalvi *hazafiatlansága* felől. Ezt az adatot Dugonics A. Följegyzéseiből vettem, melyeket ifj. Szinnyi József adott ki az O. K. 401—402. számában. Ez a körülmény mindeneset megmagyarázhatja, miért került a NyÚSz. II. részébe kérdőjel nélkül. Minthogy 1789-ig, sőt sokáig ezután is csak *hazafiatlanságot* olvastam, a gyanú a kézirat megtekintésére hajtott. A kézirat azután igazolta is a gyanú helyességét, mert benne a kérdéses, a NyÚSz. II. részébe került mondat így hangzik: „ágyúikat mindazok ellen készen-tartják, valakik csak akár az Irigység, akár a' *Hazafiatlanság* fegyver-házából vett lándsákkal Etelkára talán törekednének“ (20. l.).* Bartzafalvi levelében tehát nincs *hazafiatlanság*. Elhamar-

* Nemzeti Múzeum, Fol. Hung. 103.

kodott dolog volna azonban ebből az egy adatból a Följegyzések megbízhatatlanságára, a kiadás pontatlanságára következtetni. A helyesírást leszámítva, mely újkorusítva van, ugyanis a kiadás, a mint összevetéséből kitűnt, teljesen azonos a kézíráttal, melyből még a tollhibákat is átveszi. Azt kell tehát hinnünk, hogy a Följegyzések kiadásában ez az egyetlen hiba épen nem a kiadónak, hanem a szedőnek rovására irandó. Nem is találkoztam én a *hazafiattal*an eddigi kutatásaimban.

A *hazafias* bizonyosan megelőzte a *hazafiattal*ant; legalább 1815-ből már ismerem. A Hazai Tud.-ban található ebben az évben: „hazafias gondolkodását haszonra fordíthatnánk“ (1:214), u. i. a *hazafiaskodik* is: „A' Nép buzgólkodva hazafiaskodott“ (1:123), holott még 1813-ban csak *hazafis* (Berzsenyi Versei, Előszó).

Herczegprimás. A MNy. 12:322 stb. lapjain e szó történetével foglalkozva, kimutattam, hogy ez a szó: *herczegérsék*, *herczeg-püspök* társaival együtt nyelvújításkorabeli összetétel, de csak 1828-ban lép föl. Ezen összetételek azonban sokkal előbb keletkeztek, csak feledésbe mentek egy ideig, mintha régi szavak lettek volna. Nyelvújításunknak első éveiben keletkezett néhány szó ugyanis, mivel mindjárt megjelenése után kárhozatra is ítéltetett, eltűnt a forgalomból. Ez történt Bartzafalvi néhány szavával is. Három-négy évtized múlva szedték elő újra ezeket, a hírlapirodalom fellendülésekor. Az említett összetételekkel is így áll a dolog. Még a javában újítgató Magyar Kurírban találom az első *herczegprimás*t: „a' Hertzeg Primás leg-ottan a' maga jövedelmeiből minden esztendőre egy milliót ajánla . . . sőt a' Krakkovi gazdag Püspökségnek is minden jövedelme erre fordittatik“. 1788:2:1162. Az idézetből egészen bizonyos, hogy itt papi méltóságról van szó. A bécsi M. Hirm.-ban is elének kerül: „tellyesíti azt a' nemes gondolkozású Hertzeg Primás . . . Kilentz óra felé érkezett Hg. Primás ő Eminentziája“. (1794:2:900.) A *herczegérsék* is ebben az időben lép föl: „Ponia-tovszky Hertzeg-Érsek“ (Hadi Tört. 1791:5:481), sőt a *herczeg-püspök* is már 1794-ben: „A' Spirai (Speyeri) Hertzeg-Püspöknek nyomos indító-okokat terjesztett eleibe“ (M. Hirm. 2:396). Ugyancsak itt (1797:2:11—12a) *herczeg-apátúr* is: „próbálja meg még egyszer a' Hertzeg-Apátúr . . . le-tsillapítani a' háborgókat“. Ez a legutóbbi eset azonban csak olyan fajta együvékerülés, mint a *főherczeg-nádor*, mely nem egy fogalmat jelölő összetétel, hanem a cím- és rangnak összekapcsolt megnevezése, míg a *herczegprimás*-ban az előtag már elvesztette a cím jellegét. Ezért halljuk meg-ütközés nélkül, hogy gróf X. Y. lesz a herczegprimás.

Népdal. Ismeretes, hogy Kultsár István a Hazai Tud.-ban, valamint később a Hasznos Mulatságokban többször felhívást intézett az olvasókhoz népdalok gyűjtésére. Az is tudva van, hogy 1818-tól kezdve az utóbbi folyóiratban rendszeresen közölte is a beküldött népdalokat. E közlések közben születik meg a népdal neve is: 1818:1:56: „A' köznép Dallai“, u. így 1:89 is; később rövidebben: 2:18: „közdalok“; 2:146: „Köznép Éneke“ és végül 2:314: „Nép-dal“. Kluge szerint a Volkslied Herder szava 1773-ból.* Bár németből való fordítás is lehet, de a fenti próbálgatások és nyelvünk természetének megfelelő összetétele erősen magyar fejlődése mel-

* Etymolog. Wörterb.⁸: 473.

lett bizonyít. Mintájára keletkezik a *betyárdal* (u. i. 1820:1:289) a népies *betyárnóta* mellett.

Rege. A rege és mese szó különbségét Kazinczy állapította meg.* Ő ajánlotta az Erzählung magyar nevéként az előbbinek lefoglalását 1790-ben. Ezt az ajánlatot legelőször a bécsi M. Hirm. karolta föl, újra meghatározván a két nevezet közti különbséget. Azt írja ugyanis 1792-ben (1:230): „A' mese és rege között különbség van. A' mese sem történet, hanem csak költött dolgokat beszél; a' rege ellenben valóban meg-történet elmés eseteket ad elő — Így különbözteti meg ezt a' Frantzia a' Fable és Conte, a' Német pedig a' Fabel és Erzählung nevezetekkel — Ezt annyival illőbb volna közönséges értelemben vétetni, mivel e' szónak: Mese most három jelentése van: Eggyik az aenigma, — a' másik a' fabula — a' harmadik pedig az úgy nevezett régibb anekdotomok. A' Rege pedig valóságos magyar szó, mint azt e' szokásban lévő mondás is mutatja: Agg rege, az az régi traditio“. Pest megyéből azután egy „érdemes Hazánkfia“ ezt fűzi még a magyarázathoz: „A' Rege nevezetnek . . . ezen a' tájon is meg vagyon még némelly maradványa. Az Öregek kivált gyakran szokták még most is mondani: Régen *regelem*, eleget regeltem — Ellyenek az ollyatén érdemes Hazafiak, a' kik örömeiknek tartják a' már szintén hamvokba holt szokat elő-keresgetni“. Valóban a M. Hirm. közöl is sok regét, de e szónak ilyen értelemben történt meggyökeresedése a Haszn. Mul. érdeme. Ez állandóan közöl regéket. Sőt 1820-tól kezdve (1:345) „*Népregé*“-t is.

SIMAI ÖDÖN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXVII.

(Különféle lapokból.)

135. *Étellap.* A Bud. Hirl. egyik tavalyi számában a Napihírek közt „Ének a vendéglőről“ czímmel hosszabb csevegés jelent meg K. L.-tól. Ebben a menu, Speisekarte, Speiszzettel, négyszer van evvel a szóval magyaritva: *étellap*. Kettőt látunk ebből: 1. azt, hogy a B. H. búcsút mondott az *éteklap*-nak, melyet régebben használt; 2. azt, hogy a közönségessé lett *étlap*-ot hibásnak tartja, úgy gondolván, hogy *ét* önkényes csonkítása *ét-el*-nek, holott az épp oly helyes, mint pl. *lét létel* mellett, *tét tétel* mellett stb. Szép dolog a jómagyarságot küzdeni, de csak annak, a ki tudja, a mit tudnia kell s nem épít szeszélyre vagy gondolomra.

Tehát maradjon csak meg az *étlap* s vele az *étvágy*, *étrend*, vagy akár az *étolaj* (mely, sajnos, ma nincs); maradjon meg az *étterem* is, melytől K. L. úr sem idegenkedik, mert említett cikkében él vele: „a szerény polgár úgynevezett középrendű *étterem* híve lesz.“

136. Egy „Főispáni bemutató“-ban ezt olvassuk: „— A község-házánál M. F. üdvözölte. A *főispán* meleg hangú szavakkal válaszolt. A *főispán* a választói jog kiterjesztésének és a nemes értelemben becsületes demokrácia hívének vallotta magát. A *főispán* különben

* Vö. MNy. 5: 260.

bakonyi gazda is egyszersmind, a mennyiben A. pusztá az ő tulajdona. A *főispán* egyidejűleg a z. apátságnál is látogatást tett, a hol B. R. apát vendégeül látta.

[Hogy tetszik ez az „örökös“ *főispán*? Nem volna-e elegendő az *első* főispán maga? A többi hármat bátran szélnek ereszthetnők. Ezt az éretlen stilizálást leginkább a személyi hírekben találjuk, mint sablont. Megróttuk már. Most újra megrójjuk, de tudom, újra — hiába.]

137. „B. gonoszságán és durvaságán megütközik a cselédség és az egyik kertész nem is titkolta előtte mély undorát és *gyanúpörét*.“

[Azaz *gyanúját*, hogy gyanakszik rá. Csakhogy a *gyanúper* szóval így nem szokás élni. Mondják ezeket: gyanúperbe esett, fél a gyanúpertől, gyanúpert kezdtek ellene; de ma már jóformán csak ez a szólás jár: *él a gyanúperrel*, közbeszédben és irodalomban, még pedig nemcsak szubjektív értelemben, t. i. észrevette, hogy gyanúba vették (s elillant), hanem ekképpen is:

„De kiugrat Illés, az öregebb Kolta,

Élt a gyanúpörrel már kezdete olta“ (Arany: TSz. II. É.) = gyanakodott, sejtette, hogy hamisság van a viadalban, a Tar Lőrincz dolgában.]

138. „Itt a pusztán érezte ő magát igazán *boldogan*.“ „Olyan *boldognak* érezte magát abban a csendes hajlékban.“

[Ez a két mondat egy helyről, egy tollból való. Az a kérdés, melyik a helyes: ez-e „*boldog-an*“ érzi magát, vagy ez „*boldognak*“ érzi magát? vagy tán mindakettő helyes? Ha az, nincs-e mégis köztük valami jelentésbeli különbség, a mi miatt nem cserélhetők fel tetszés szerint? Az én nyelvérzékem azt vallja, hogy mind a kettő helyes, s bármennyire faggatom, bajjal találók közöttük csak árnyalati különbséget is. De nincs mindig így. Attól függ minden, vajjon micsoda melléknévből való az a határozó, melylyel az „érzi magát“ ige társul. Így aztán a következő esetek adhatják elő magukat:

a) A kétféle szerkezet felcserélődhetik, mert egy jelentésű, pl. ezekben: nyugodt-an vagy nyugodt-nak „érzem magamat“, elhagyott-an vagy elhagyott-nak „érzem magamat“ stb. Petőfi ezt: „Szeretem a pusztát, ott *érzem magamat* Igazán *szabadnak*“, így is mondhatta volna: *szabadon*.

b) Mind a két szerkezet járatos, de köztük jelentésre kisebb-nagyobb különbség van. Pl. gyöngé-n vagy gyöngé-nek érzem magamat, könny-en vagy könnyű-nek érzem magamat, jobb-an vagy jobb-nak érzem magamat stb. Nem helyettesíthetik egymást.

c) Csak az egyik szerkezet lehetséges. Pl. csak nek-ragos határozóval: ártatlan-nak, erős-nek, szerencsés-nek, fáradt-nak stb. érzem magamat. „Nem érzem magamat énekekkel adós-nak“ (Arany).

Csak n-ragos határozóval. Pl. meglehetősen-en, tűrhető-en, nagy-szerű-en, pompás-an, kellemes-en stb. érzem magamat. Ahonnan kijegyeztem a fenti példákat, olvasom ezt is: „A szülei szintén ugyancsak különösen érezték magukat, hogy egymagukra maradtak.“

NB. Van úgy, hogy ez utóbbiak helyett *ul-ül* ragos határozó a szokásos, kivált képes beszédben. Pl. kutyá-ul, pogány-ul, komisz-ul, czudar-ul, czefet-ül stb. érzem magamat. Itt nincs helye a cserének. Mondhatnám ugyan: „kutyá-nak érzem magamat“, de akkor ugatnom is kellene.]

139. „A mértéktelen éjjeli *hazárdjátéknak*, úgy látszik, még is *letűnik*.”

[„Letűnik neki”, így, személytelenül, új koholású kifejezés. Jól: *befellegzett neki*. Hasonlók: megesett neki, megadták neki, beadtak neki, befűtöltek neki, lőttek neki, lefűjtak neki. S még egy sereg.]

140. „Sohasem kutattam, hogy ez *mennyiben* megokolt, *vagy sem*.”

[Ugyan *czifra* mondatkötés! Helyesen = „mennyiben megokolt, mennyiben nem” vagy: „megokolt-e vagy sem”.]

141. „E harcoknál (!) egy S. nevű magyar főhadnagy tűnt ki különösen, a ki *e miatt* az arany vitézségi érmet kapta meg.”

[Hát ön micsoda érmet vár — *ezért?*]

142. „Tudom, hogy a város kormányzása körül vannak viszonyok. — a melyek a karakteres *ember kedvét szeghetik*.”

Jól csak így: „*ember-nek*.”]

143. „A soproni F. Ir. kör a minap a vármegyeháza dísztermében nagyszabású irodalmi estét rendezett, a melyen a város *színe-java jelent meg*.”

[Az igekötő hátratétele (jelent meg) szórend elleni vétség. Így azt jelentené, hogy *csak* *színe-java* volt ott a városnak (mást nem eresztettek be). Tehát ez a helyes: „a város *színe-java megjelent*” v. „*megjelent* a v. sz.”.]

LEHR ALBERT.

Az Etymologiai Szótárhoz.

Körösi Sándor a Nyr. XIII, 453. lapján, „Olasz kölcsönszók” cz. dolgozatában a többek között ezt írja: „*czifra*: ékes, furcsa, különös, bonyolódott, tarka. — ol. *cifra* v. *cifera*, a számjegyek 1—10-ig; monogram, jegy (bélyeg); titkos írás; titkos, értelmetlen beszéd vagy írás . . . A vel. dialektusban, ideértve a triesztit és fiumeit is, közölasz *cs* = z, pl. vel. *zínque*: k.-ol. cinque. Innen vettük a *cifrának* *zifera*, *zifra* alakját, mely Velenczében titkos írást, a manu proprium czikornyáját és monogrammot jelent . . . A magyar átvette az „ékes” és „czikornya” fogalmat (vö. *czifrázza* a nótát, a tánczot), s a szónak „bonyolódott, különös, furcsa” értelmét (vö. *czifra* mulatság, *czifra* historia, *czifra* beszéd)”.

Ebben az idézetben tehát Körösi azt állítja, hogy a magy. *czifra* szónak van *zifera*, *zifra* alakja, a melyekről nem árulja el, honnan vette, állítja továbbá, hogy a magy. *czifra* „ékes, czikornya, bonyolódott, különös, furcsa” értelemben jött a vel. olasz *zifra* „czikornya” szóból, velencei területen a közol. *cs* = z-nek (olv. *cz*) hangzik, itt tehát a közol. *cifra*, *cifera* szót nem *cs*-vel, hanem *z*- (= *cz*) vel mondják.

Nyolcz évvel később, a fiumei m. kir. áll. főgimnázium 1891—92. évi Értesítőjében újból vizsgálat alá veszi olasz jövevényszavainkat s „A magyar nyelvbeli olasz elemek” című értekezésében, a melyet az EtSzót. Ol. el.-lél rövidít (l. az EtSzót. V. füzet borítéklapját), a *czifra* szóról ezt írja: „*Cifra*: 1. *zerus*; *ziffer*, null; 2. *notae secretae*; *chiffre*; 3. *ornatus*. *ornamentum*, *pompa*; *putz*, *schmuck*, *pomp*; 4. *elegantulus*; *stutzer*; 5. *ornatus*; *geziert*; *ven zifra* = *cifra*, *criptografia*, *intrecciatura di linee* (*che fanno alcuini*

sottoscrivendosi), contraccifera, monogramma; *zifra* eifrato, incifrato (O. K. I.).

E későbbi egybeállításban a szerző nem arról szól, hogy a magy. *czifra* első és egyedüli jelentése ,ékes, furcsa, különös stb.', hanem tudomást vesz arról is, hogy a *czifra* első jelentése ,zerus', majd ,notae secretae' stb. Erről a szerzőt a NySz. oktatta ki, a hol a *czifrának* hat jelentése van felsorolva s ezek közül az 1—5-öt a szerző szóról szóra átirta dolgozatába. A vel. olasz eredetet azonban fönntartja, s forrás megnevezése nélkül közöl vel. ol. *zifra* (olv. *czifra*) szót ilyen jelentésben: ,cifra' (értsd ,ziffer, zahl, zahlzeichen'), ,criptografia' (értsd ,chiffreschrift, geheimschrift'), ,intrecciatura di linee (che fanno alcuni sottoscrivendosi)' (értsd: ,vonalak egybekötése, melyet némely aláírók csinálnak' = schnörkel, ol. *ghirigoro*), ,contraccifera' (értsd: ,a titkosírás kulcsa'), ,monogramma' (értsd: ,monogramm'); *zifra* eifrato, incifrato (értsd: ,titkosírással írt, monogrammmal ellátott').

Az EtSzót. szerkesztői Kőrösinek sem a Nyr.-ben, sem pedig az Ol. el.-ben megírt eredményeit nem fogadhatták el. Becsületes lelkiismeretességgel megvizsgálták a magyar *czifra* szó történetét, egykori és mai magyar nyelvi jelentéskörét, magyar nyelvi hangalakjait; ugyanezzel a gondossággal utána néztek az olasz, illetőleg a középkorban az arabból latinositott olasz-, magyar-, németországi latin *cifra*, *zifra*, *cifera*, *zifera* (l. EtSzót.) szónak, s úgy találták, hogy Kőrösi megállapítása helytelen. Szerintük a szó tudós úton terjedt el Európában. Az arab *sifr* ,üres; zérus számjegy' szóból a középkori latin tudományos műnyelv csinált egy *cifra* szót (Kőrösi téves föltevése szerint előbb volt meg a szó az olasz népnyelvben, s innen az olaszföldi latin szó) s a matematika latin műnyelvéből került e szó a XV. sz. vége óta valamennyi nemzet nyelvébe, így az olaszba, a hazai latinba is. Ebben az értékben a szó a latinban ,zérus' (több ország latinságában általában ,számjegy') jelentésű. — Az eredetileg matematikai latin kifejezés a XVII. sz.-ban az akkori diplomáciai nyelvben: a latinban ,characteres occulti, chiffre, geheimschrift', jelentésűvé válik kétségtelenül azért, mert a diplomáciai titkos írás eredetileg „számjegyekkel“ való írás lehetett (l. Schultz, DFrWb. *chiffre* a.). E kétféle középkori latin műnyelvből való a hazai lat. *cifra*, *zifra* ,zerus; notae numerales; characteres occulti' s ebből a latinból való a magy. *czifra* (alakv.: *czipra*, *szifra = *zifra* EtSz.; nyújtott alak *czirifra* MNy. XIII, 238; a *cz* ∞ *sz*, *z*-re vö. az EtSz. *czigány*, *czirok* cz. is), a mely jelent, illetőleg jelentett: 1. ,zerus, nulla' (ma elav., de így a XVI. sz. óta); 2. ,notae secretae, geheimschrift' (így a XVII. sz.-ban; a XIX. sz. óta kimutatott ,numerus, ziffer' értékű *czifra* a ném. *ziffer* hatása alatt keletkezett, esetleg alkotott jelentés, l. EtSz.). — A ,schmuck, zierde; stutzer' jelentésű *czifra* pedig magyar jelentésfejlémény; ez a jelentése sem a latin *cifrának*, sem az olasz, német *ciferának*, *ziffernek* stb. nincs meg. S a mit itt Kőrösi a Nyr. XIII, 453. lapján az olasz szóról mond, az a kutató buzgalmából fakadt félreértés; szerinte a szó a manu proprium czikornyáját jelenti a vel. olaszban (l. Boerio: „*zifera*, *zifra* . . . Ghirigoro, Intrecciatura di linee, che fanno alcuni sottoscrivendosi“), a mi igaz, de ebből nem következik, s itt van Kőrösi tévedése, hogy jelent általában czikornyát is. Nem hagyandó figyelmen kívül, hogy a m. *czifra* a névaláírás

czikornyáját, de névaláírást, manu propriumot sem jelentett soha. A *czifrából* a magyarban *czifrál*, *czifráz* lett s ebben a származékban 'schmücken' a jelentése. Ez igéből való jelentéselvonás a *czifra* 'schmuck, zierde; stutzer', s mint ilyen másodlagos. Ezt a gondolatot Kőrösi megtalálja Simonyi egyik dolgozatában is (l. NyÉrt. IX, 12: 30).

A kifejtettekhez járult aztán az is, hogy az egyházi latiumban a lat. *ce-*, *ci-* szótagot mindenkor *cze-*, *csi-*nek mondták hazánkban is a honfoglalástól a mai napig. Az olaszban ma *cse-*, *csi-* az ejtés; vannak azonban olasz nyelvjárások, ilyen a velencei (l. Gröber, Grundriss I, 705), a szardíniai egy része (l. uo. I, 697), s esetleg más északi nyelvjárás (l. Savj-Lopez és Bartoli, Altut. Chrest. 179. lp.), a hol *cze-*, *csi-* az ejtés (a vel. ol.-ban *sze-*, *szi-* is, l. Melich, Szl. jöv. I, 2: 9). Ez a *cze-*, *csi-* ejtés ez olasz nyelvjárásokban előbbi olasz *cse-*, *csi-*ből való (l. Savj-Lopez i. h.). Mivel tehát nemcsak velencei nyelvterületen van *cz* ejtés (mellette vel. *sz* is), s 'czikornya' nem az alapjelentés, sőt az olaszban ilyen általános jelentése a szónak nincs is, mi mindezt figyelembe vettük s az EtSzót.-ban udvariasan ezt írtuk: „Másképp Kőrösi, Ol. el., Nyr. XIII, 453 (ismétli Halász, Nyr. XVII, 254, Munkácsi, NyK. XVIII, 449, Wichmann, MNy. IV, 300 stb.): szerinte az olaszból való, vö. ol. *cifra* [alakv.: *zifra*, olv. *dzifra*; *cifera* Rigutini, vel. ol. *zifera* Boerio] *ziffer*, *zahl*; *zahlzeichen*; monogramm; *chiffre*, *chiffreschrift*‘. Az egybevetés hangtanilag is, a hazai matematikai műnyelv fejlődése szempontjából is elfogadhatatlan“.

Ez az udvarias „másképp“ szó Kőrösit végtelen dühbe hozta. Sokszor tapasztalta már más esetben is, hogy az EtSzót. olasz jövevényszavakról írt megállapításait a legtöbb esetben nem fogadja el. A *czifra* szó megjelenésekor azonban már megtelt a pohár; most már nem volt képes a *czifra* cikket nyugodtan elolvasni, nyugodtan átgondolui, mi is van benne, hanem egyenesen nekirontott — Gombocz Zoltánnak; csalhatatlannak, egybibliásnak gúnyolja, nyilván azért, mert azt hiszi, hogy a *czifra* cikkk is meg a többi olasz jövevényszót tárgyaló cikkk is tőle származik. Pedig ha nyugodtan elolvassa az EtSzót. czimlapját, láthatja, hogy az EtSzót.-t Gombocz és Melich írja; ha tehát támadni kell valakit, akkor kettőjüket támadják, mert hiszen kiderülhet, hogy a kérdéses cikket, mint pl. a *czifránál* is, éppen a másik írta. Vállalni azonban a felelősséget a cikkk tartalmáért mindkettő vállalja, mert különben ott volna, hogy „másképp Gombocz“, vagy „másképp Melich“ (l. pl. EtSzót. *ad*, az stb. cikkkét).

Kőrösire az EtSzót. udvarias „másképp“ szava azonban végzetes lett; hadakozik olyan ellen, a mit mi nem is mondunk. Mi nem mondjuk, hogy Velenczében a nép *dzifrát* mond, mi azt mondjuk, hogy Velenczében *zifera* (olv. *czifera*) a szó, de a közolaszban a *cifra*, *cifera* mellett Rigutini-Bulle szerint van, illetőleg volt *dzifra* ejtésű alakv. is. A mi származtatásunkra mellékes a *dzifra* alak. a melynek kapcsán Kőrösi a kitűnő Rigutini-Bulle szótárról azt szeretné kimutatni, hogy megbízhatatlan, mert Bulle — német ember volt. Ilyenforma okoskodással a Kőrösi-féle olasz szótár sem sokat érhet. A magy. *czifra* eredete nem ettől a *dzifra* alaktól függ, mert hiszen még mindig ott a vel. ol. *zifera*, a melynek *z*-jét olv. *cz*-vel. A harag azonban elhomályosítja a tisztán látást, s Kőrösi tovább halmozza

a téves dolgokat. Most már azt hiszi, hogy az EtSzót. szerint még az egyh. lat. *circumdederunt*ot is *dzircumdederunt*nek kell mondani, a mi természetesen nem az EtSzót.-ban, hanem csupán Kőrösi fantáziájában van. S ekkor aztán idézi Volf Györgyöt is, a ki szerinte kétségtelenül kimutatta a lat. *ce-*, *ci-*-nek magyar földi, *cze-*, *czi-* olvasása alapján, hogy a magyarokat a velencei olaszok térítették meg s tanították a latin betűs írásra. Mindezt idézi, hiszi ma, a mikor ez az elmélet is — régen kimúlt. De nem csupán arról feledkezik meg, hogy Volfnak a lat. *ce-*, *ci-*-re és *ge-*, *gi-*-re alapított elmélete rég megdőlt, hanem megfeledkezik a saját művei czíméről is. Megrójjá az EtSzót.-t, hogy „Olasz kölcsönszók“ cz. munkáját hibásan idézi *Ol. el.-el*, mert neki *Olasz elemek* cz. műve nincs. Pedig ha megnézi a fumei Értesítőben levő dolgozatát (l. feljebb teljes czímét), akkor látni fogja, hogy az EtSzót. jól, sőt kitűnően idéz. Más az ő Olasz kölcsönszók cz. értekezése, mely a Nyr.-ben jelent meg, s melynek a *czifrára* vonatkozó összes tévedéseit most Kőrösi megismétli s más az „Olasz elemek“ dolgozata.

E tévedéseket tetézi aztán azzal, hogy a tudományos dolgozatok értékéről teljesen helytelen felfogása van. Ő azt hiszi, hogy a mit egyszer megírt, az megdönthetetlen, arra mindenki bátran hivatkozhatik az idők végtelenségéig. Pedig minden dolgozat inkább csak egy láncszem a nehezen kikutatható igazságok fejlődése történetében.

Haraggal, epével, meg nem értéssel fogott tehát Kőrösi az EtSzót. *cifra* cikkének olvasásába; nem csoda, hogy a maga származtatása védelmére olyan cikket írt, a mely *ignotus fallit, notis est derisui*. Szerencse, hogy a cikk a Nyr.-ben (l. 47. évf. 27—31) jelent meg, mert itt legalább szakemberek is olvassák. Ha cikke, hangjához méltóbb helyen, valamely rikkancs-újságban jelent volna meg, akkor az EtSzót.-nak vesztett ügye lett volna.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

„Az ket Samvel könyvei . . .“

1565-ben „Debreczenbe Raphael hoffhalter“ nyomtatásában jelent meg MELIUS PÉTERTől, a debreczeni eklézsia pásztorától „Az ket Samvel könyveinek, es az ket Kirali Könyveknek az Sido Nielvnek igaffagabol . . . igazan valo forditafa Magyar nielure“.

Nem régiben a NySz. egy idézetének ellenőrzése végett elő kellett vennem e könyvet, a mely akkoraig nem volt a kezemben. Érdeklődéssel lapozgattam át s mind növekvő meglepetéssel győződtem meg róla, hogy mily gazdag és mily színes a nyelve (ha nem ritkán pórias is) s mennyi olyan szó és olyan kifejezés van benne, a miket a NySz. vagy egyáltalában nem ismer vagy csak későbbi forrásokból ismer. Nagy gyönyörűséggel olvastam végig, miközben kiczeduláztam azokat az adatokat, melyeknek nem lett volna szabad a NySz.-ból kimaradniok. Mire végére értem, több mint 400 czédula feküdt előttem.

Itt természetesen nem közölhetem valamennyit; csak muta-

tóul válogathatok belőlük és csakis olyanokat, a melyek bizonyos tekintetben különösebb figyelmet érdemelnek.

Áer: Sem áer az élő égh, sem à Planetac hét egeij, sem à firmamentum, à Cyllagos ég, fohol nincz oly hely hoğ ki teged be foggion“ (295). — A NySz.-ban csak a XVIII. századból van rá idézet.

-ánt igeképző. „Eğ kis mezeckset *nyalantec*, es koftolek: Hát immar meghallyake ezért?“ (56). — „Kerlek had *(szalándán-czak)* oda haza, es had latogaffam meg az en batiaimat“ (85). Ez a NySz.-ban is megvan, de a 43. lapról idézve. — „Ne lopiatoc el az orfzag iöuedelmet. De moft magonknakis *lopantunk*“ (262). — Vö. *lopént*, *nyalint* MTsz.

bakó. „Köznévi használatára a régi nyelvből csak néhány szótári adatunk van“ — mondja az EtSz. (241). Ime egy eddig ismeretlen adat *M.*-ből: „Ackit verni, vágni kellett, a Keretieckel vágatta, ezec lictorok volta: *Bakoc*, nyakvagók . . . A Keretiek büntetni valo hoherec“.

bár. A régi *bátor* kötőszóából (vö. *ámbátor*) összerántott *bár*-ról a NySz. nyomán azt állítja az EtSz. (279 és 311), hogy Pázmány óta járatos. Tévedés! Járatos volt az, valamint az *ámbár* is, már Pázmány születése előtt. Ime néhány adat a sok közül *M.*-ből: „Nem fegeiti Iften az hitlen hadat: *Bár* pap barat ott legien, *bár* Corpét vegy hozzad is“ (17). — „Ne elteffen *bár* az Vr, ha meg-hal“ (81). — „*Bár* megbünteffen engemetis, ha en fel bontom à frigyet“ (84). — „Kerđ meg *bár* atte iffiu szolgaidat“ (103). „*Bár* à Baluany Iftenec ig f-ig czelekeggienec en velem“ (347). — „*Bár* ha te vízfza térúen, bekefegbe vízfza térendefz“ (360). — „*Ámbár* hazuggiac en“ (360) stb.

becsü = gabona-mérték neve. Eddig csakis Sylvester Vv Testamentumából (1541) volt ismeretes és itt „choenix“-et (MA. szerint: „mint egy itzes vagy eyteles mérték“) -jelentett. *M.*-nál többször előfordul, csak hogy itt „corus“ a jelentése: „Harmincz köből auagy *böczü* Zemlie, es hatvan Kor vag *böczü* köz lifzt“ (262). — „A Salamon ad az Hiramnac hét ezer Kór, azaz *beczü* buzat: ifmeg hufz Kór, auag negely fatolt olait. Egy Kór olai töt ackora negelt, ackibe eg Varadi *beczü* az az ket faak buza, tért.“ (265 és 390 is.) — Kinek van már most igaza? A *becsü* iteze-e vagy köből? Sylvester azt mondja, hogy a „choenixe“-t „beczünek fordítam“; *M.* pedig egy „Váradí *beczü*-t, tehát valóságos gabona-mértéket nevez meg. Hihetőbb, hogy *M.*-nak van igaza.

bikapénz: „Azoknac (a lopóknak, gyilkosoknak) à birak, ifpāoc, vaiát vefzic *bika penzert*, ayandékert megh nem ölik“ (59). „A Gabao-nitac nē vefznek *bika pēzt*, nem uefzic vaiát, diiát meg à bünnecc, hanē halalert halalt (218).

crucipille-nek nevezi *M.* a katolikusoktól tisztetletben tartott keresztet, pl.: „Mohacson à vak Barat à Crucipillet hordozta, de vgyan elvesztetk“ (19). — „Feltámasztott állo ofzlop, baluany, mint a Crucipille“ (323). — Hogy a *crux* dativusa mellé szűrt *pillét* honnan vette, ki tudná megmondani.

vad cseresnye: „Mint Szalába à vad czerefzniè, es mint à vad körtwely à Debreczeni erdön, oly foc volt Ieru/alem körniül a Sycomorus (303). A NySz. egyetlen adata majd száz évvel későbbi.

feküsz. A jóformán szálló igévé vált bibliai mondás: „Simon *aluszol?*“ a DöbrC.-ben (477) és a DebrC.-ben (614) így van: „Simon

„*aloz?*“, a Pesthy UjTest-ban (104) „Symon *aluzze?*“ Az *alszik* és *fekszik* igék ragozása teljesen egyszabású lévén, előre várható volt, hogy a régi nyelvben az utóbbinál is valami ilyes volt a jelen idő egyes számi második személye (Nyr. 34:115); ilyen újabb adat Meliusnál ez: „Onnat az ágból ackibe felmenuén ott *fekusz* bēne (te Abazia), eleuēnen alánem iūfz, hanem bizoniaba . . . meghalŷz“ (364).

folyadék. E szót XVIII. századi neologismusnak gondoltuk, a Debr. Gramm. ki is fejezte rosszslását (vö. NyÚsz.); pedig megvan már M.-nal két változatban is: „Czatorna kut, ackinek váluij voltak, es labbal áztattac az *folyadékába*“ (245). — „Az Oltart körniül áfá *folyateknac* valo arockal“ (342). A *folyadék* tehát régi szó, csak a mai „fluidum, flüssigkeit“ jelentése új.

gazdája-asszony, gazdánk asszony, ma gazdasszonya, gazdasszonyunk: „Hét efsztendeijg valo éhfeget monda Elifaeus az ű *gazdaiu afz/zon*nak“ (393). — „Ime im hol ielen itt ammi *gazdánk affzony*“ (378). Vö. *gazdám-asszony, szomszédom-asszony* (NySz.) és ma is: *anyám-asszony, hugom-a., menyem-a., napam-a., néném-a., öcsém-a.,* stb., ellenben: *apám-uram, bátyám-u., fiam-u., ipam-u., öcsém-u.* stb. Az *úr* mindig személyraggal, az *asszony* soha. (Vö. Lehr, Told. Com. 200.)

italos. „Festum dedicationis. Magyarul: Italos egyházok napia“ (294). Ma: védszent napja (Hierolex).

ítéletes. „A Daud penig vala igaz *iteletes* törüen teuő“ (158). — A NySz. egyetlen adata száz évvel utóbból való.

itri? „Kis apro gyermekek czufollyac vala az Elifeuft, es ezt mőgiac vala ű neki. Nofza fzegeny *itri* kopafz, meny fel, vőtaf fel, hágtaf fel“ (370). — *Csitri-kopasz* am „tővig lenyirt“ (MTsz.).

jötel. „Nem tudom à kimenetelt es beiuēlt.“ (256). „Nemde bekefegefe atte ide iötele? (249). — Vö. *lötél*, NySz.

(Folytatjuk.)

SZILY KÁLMÁN.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

fenyegetőlődni, 1785: . . . „4to hogy mostoha Annyát agyon lőnni fogja, nagy *átkozolodás* közt többször *fenyegetőlődött*“ . . . 73.

ferbel, 1784: . . . „Magyar Mártony 23. Efstendős, magas Termetű, zöld *pájo* Laibliban, fehérrel pöttögetett vörös *ferbellel* van prémezve“ 314.

fiatal katona, 1789: . . . „Ez a' meg nevezett *fiatal katona* (Rekruta) ennek előtte soha sem viselt katonai hivatalt“ . . . 1043.

fidel, 1789: . . . „három *holdas* feljkötöt győri formára varrottat, a fölöt(t) fehér *fidelt*, vagyis által *kötöt* pápai módra által kötve . . . visel“ . . . (*fidel* — a németben: *Stirnbindel*) 1296/1299. Vö. *fédél* NySz.

fodor, 1788: . . . „más belső aprólékjai (a borjúnak) pedig, ugymint Tüdeje, Májja és Fodra . . . 8. denár“ (limitatio) . . . 620.

fogni, 1787: „En Szunyogéktul semmi deszkát sem loptam, mert azon deszka, melylyet Szunyogh *Magdénak fog*, magam és Anyámnak saját deszkája“ . . . 2028.

folyamat, 1784: 1. . . . „Esedez, hogy Házának *folyamatyában* Kanálisra dülő fundus erga Taxam valamint más Purgereknek admen-

* L. MNy. XII, 232, 342, XIII, 259.

suráltassék“ . . . 432. — 1789: 2. „Hogy az Birkák Szerzésében költ. rendelkezéseknek eleget tegyek, kívántam alázatosan jelenten, hogy én is az Idén magam Gazdasága *folyamattjára* nézve már Szerzetem, és így tartani kívánok“ . . . 1186.

folyni, 1787: „Ha akkor a' 100 frtot meg nem adnánk, vagy meg nem adhatnánk, tehát az Interefse is a' Capitalisnak *follyon*“. 1995.

fonott szoknya, 1785: „1. *fonyott szoknya*“. 621.

fontosan, 1786: . . . „de azt bőven tapasztalt probákbul *fontosan tudja*“ . . . 279.

fordítás = „hajtóka“, 1787: . . . „visel kék liberiat Sárگو *fordításokkal*“ . . . 1371.

fordul, 1785: . . . „Következendő képpen ennek mostanában történt halála után a meg maradt 20. ftok Jelenicsics Jóseffre *fordulandók*“. 506.

forrás, am.: forradás, 1787: . . . „az bal szemöldöke felett régi ütés miatt egy kis *forrás* vagyon“ . . . 428.

forró betegség, 1788: . . . „az uton *forró betegségben* esvén, azon Leveleket el vesztette“ . . . 1283/1290.

foszláncz, 1789: 1. . . . „visel egy kerék paraszt kalapot, és az alatt egy kised avitt zöld posztó sipkát, vászony *foszlánczot* (kittlit), egy vörnyeges posztó laiblit“ . . . 802. — 2. . . . „visel egy zöld posztó német köntöst, . . . melynek fölébe szokott azonkívül még egy szürke vászony *foszlánczot* (kittlit) hordozni“ . . . 805/807. Vö. *foszlány* NySz. és *foszlánczos* MTsz.

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

NÉPNYELV.

Orvosságnevek a nép ajkán.

Borosfaggyú. Házilag készítik bor és faggyú összegyűrésével, és a kirepedezett kéz vagy arcz bekenésére használják. Semmi kétség sem fér hozzá, hogy ez a bőrkenőcs, bőrfaggyú — Ungventum boricum, Sebum boricum — félreértéséből keletkezett.

Csengőolaj. Csengőfű (*Hypericum perforatum*) maceratum a faolajjal. Teljesen hatástalan szer; a melyről azonban azt hiszik, hogy a fülbe cseppentve, a fülsengést elállítja. (Orsz. szerte.)

Déákflastrom, *déákomflastrom* = Erlelő tapasz. *Emplastrum diachylon*. (Orsz. szerte.) — *Gyáklajstrom* ugyanaz. (Nógr.)

Fürjzsír. Szemfájásokat kuruzsolnak vele; de gyakran, hibás értelmezéssel, a fülből kiszedett váladékot — fülzsírt — kenik a szembe. (Nógr.)

Griczenéros olaj. Lehet gliczerin, de lehet riczinusolaj is. Éppen azért meg kell kérdezni, hogy vajjon bőrszépítőnek vagy belűritőnek akarják-e használni. (Orsz. szerte.)

Hagymaméz. Tengeri hagyma (*Scilla maritima*) eczetes forrázatával készült émelyítő-szőrp. *Oxymel Scillae*, a melyet köhögés ellen is használnak. A nép házilag úgy készíti, hogy összevázott fokhagymát vagy reszelt tormát kever össze mézzel s azt hiszik, hogy az is megfelel a czélnek (Vö.: Eczet, torma, fokhagyma; | Mind a három egyforma [Mondóka]). (Orsz. sz.)

Hamuolaj = Menyhalmáj-olaj. *Axungia Aschiae*. *Aeschenfett*; ebből hibás kiejtéssel *Aschenfett* = hamuzsír, ill. -olaj. Ettől meg-

különbötetendő a valódi hamuszír vagyis szénsavas kálium, kalium carbonicum, a mely fehérpor, valamint a szénsavas kálium nedves levegőn való szétfolyásából származó valódi hamuolaj, Oleum Tartari per deliquium. Ez okból, ha valaki a patikában hamuszírt, ill. hamuolajat kér, meg kell tudakolni, hogy papírban v. üvegben kívánja-e. Ha papírban kívánja, akkor száraz szénsavas káliumot akar; ha pedig üvegben, akkor többnyire menyhalmáj-olajra van szüksége. (Nógr.)

Kajla kutyaolaj = Kajeput-olaj. Oleum Cajeputi. Fogfájás ellen használják. (Nógr. pal.)

Kalapolaj, kalapzsír = Kajeput-olaj. Oleum cajeputi. Vö. kajla kutyaolaj. Sokhelyütt a név helytelen értelmezése annyira megy, hogy fogfájás ellen egy zsíros kalapdarabot borítanak az arcra, abból indulva ki, hogy a kalapolaj, kalapzsír zsíros kalapot is jelenthet. (Alf.)

Kutyazsír. Schröder nagy munkájában nem említi, tehát úgy látszik, hogy 1679 körül még nem volt alkalmazásban. A magyar nép köhögés ellen használja, pirítos kenyérre kenve. Népünk szójátékra való hajlandóságából valószínűnek tartom, hogy eredetileg *csukazsír*, csukaolaj, csukamáj-olaj volt, melyből azután kutyamáj-olaj, kutyaolaj, végül kutyazsír származott. (Orsz. szerte.)

Lápszi víz. A Lapis infernalis, pokolkő, vizes oldata (lápisz-víz), melylyel falusi borbélyok szoktak kuruzsolni. (Alf.)

Limbusolaj. Faolaj és köménymag-olaj keveréke, a melylyel a hasat bedörzsölik, hogy a belekben megakadt szeleket megindítsák. Az elnevezés olyan embertől származik, a ki a ventus és limbus — Wind és Rand — között nem tudott, vagy nem akart különbséget tenni. (Alf.)

Nadrágszír = Nyúlháj, Axungia leporis. A Hasenfett = Hosenfett helytelen értelmezéséből származott. (Nógr.) — Más vidéken a lapostetű ellen használt higanykenőcsöt — Ungventum Hydrargyri — nevezik így.

Páczaszír = Palickovu mast' (? így a kéziratban acc.-ban. Szerk.). Pálczika alakra kinyújtott érlelőtapasz. Emplastrum diachylon. (Nógr.)

Penzio = Benzin. (Alf.)

Szénafólia = Szennalevél. Folia Sennae, a melynek semmi köze a szénához (Alf.). — *Szénalevél* = ua. (Alf.). — *Szénamanna* = Szennalevél mannával. Folia Sennae cum Manna. (Alf.)

Szenes víz. Ha a kisgyermek rángató görcsöket kap, olyan vizet itatnak vele, a melyben egy darab parazsat oltottak el. Valószínűnek tartom, hogy a szenes víz voltaképen *szenmás víz* — szennalevél-forrázat — akarna lenni, mint a mely szer, görcsök ellen mint hashajtó, már régtől fogva ismeretes és használatos. (Alf.)

Téglalaj = Kőolaj, Oleum Petrae. Ez az elnevezés olyan vidékekről származhatik, a hol a követ és téglát azonos fogalomnak tekintik, p. o. az Alföldön. (Vö.: Kőház = téglából épült ház. Kőláb = téglából rakott oszlop.)

Tirpangs, tirpang = Tapasz sérvés ellen. Emplastrum ad rupturas, Verbandpflaster, a melyet tarabant-, darabant-, sőt drabant-flastromnak is neveznek. E nevek kialakulásához hozzájárult a sűrű terpentin — Terebinthina crassa — is, a melyet sérvkötés készítésére szintén alkalmaznak. (Orsz. szerte.)

DR. ERDŐS JÁNOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXXI. Választmányi ülés (1917 december 11-én).

Szily Kálmán elnök elnöklete alatt jelen voltak: Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztárnok.

1. Az elnök az ülést megnyitja s fölkéri a jegyzőhelyettest a mult ülés jegyzőkönyvének fölolvadására, — a mely hitelesítettik.

2. Az elnök bejelenti, hogy Tíringer Béla, a ki Társaságunknak alapításától kezdve egész 1913 februárjáig, tehát közel 10 éven át pénztárnoka volt, f. évi december hó 5-én elhunyt. A megboldogult az anyagi ügyek lelkiismeretes, pontos vezetésével érdemessé tette magát a Társaság halájára s indítványozza, hogy emlékezetét mai ülésünk jegyzőkönyvében örökítsük meg s özvegyének fejezzük ki részvétünket. — A választmány az elnök bejelentését őszinte részvéttel veszi tudomásul s indítványát elfogadja.

3. Az elnök jelenti, hogy az előfizetési díj emelése ügyében a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. minisztériumban eljár, a mely az évi előfizetési díjnak 10 K-ról 15 K-ra emelését tudomásul vette, úgy hogy a jövőben az eddigi 1000 K helyett 1500 K-t fog utalványozni. — Tudomásul van.

4. A titkár előterjeszti a Hornyánszky-czégnek 1917 november 30-án kelt levelét, mely szerint a MNy. három íves füzetének előállítási ára „további értesítésig“ összesen 1526.55 K lesz. — Tudomásul van.

5. Az elnök jelenti, hogy Fejérpataky Tibor boldogult édesatyja hagyatékából Társaságunknak ajándékozta a MNy. X—XII. évfolyamait. — Köszönettel elfogadtatik.

6. Trócsányi Zoltán pénztárnok halás szívvvel mond köszönetet azért a bizalomért, melylyel a Társaság pénztárának vezetését reá bízta, de főként azokért a fölötte gazdag s tanulságos évekért, melyeket e minőségben a Társaság elnökének — a pénzügyekben segédeként eltölthetett. — Örökre halás lesz ezekért — úgy mond — a Társaságnak és elnökének, de jelenlegi elfoglaltsága s egyéb körülményei miatt a pénztár további vezetésére képtelen. Kéri az elnökséget és a választmányt, hogy a pénztárnoki állásáról való lemondását vegye tudomásul. — Elnök meleg hangon emlékezik meg Trócsányi Zoltán szorgalmáról, önzetlen munkaszeretetéről s eredményes működéséről s jelenti, hogy nem bírta Trócsányit — bármennyire akarta is a maga részéről — lemondásáról lebeszélni. — A választmány Trócsányi lemondását sajnálattal tudomásul veszi s a Társulat érdekében tett nagy szolgálataiért neki köszönetet mond.

7. Az elnök előterjeszti az 1918. január 22-én tartandó közgyűlés tárgysorát. A fölolvadó ülés tárgya: Trócsányi Zoltántól:

Fejezet irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből. — Az évi közgyűlés tárgyai: 1. Az elnök megnyitja az ülést. 2. Pénztáros és 11 választmányi tag választása. 3. Titkári jelentés a Társaság 1917. évi működéséről. 4. Pénztári jelentés 1917-ről. 5. Költségvetés 1918-ra. 6. A választás eredményének kihirdetése. 7. Esetleges indítványok. 8. A közgyűlés berekesztése. A 2. ponthoz elnök javasolja, hogy a pénztárnoki állásra Mészöly Gedeont jelöljék s bejelenti, hogy három évi megbízatásuk lejártával a következő választmányi tagok kerülnek új választás alá: budapestiek: Asbóth O., Erdélyi L., Gyomlay Gy., Nagy Gy., Négyesy L., Trócsányi Zoltán (Mészöly G. helyére), Viszota Gy.; — vidékiek: Csengeri J., Dézsi L., Erdélyi P., Szilády A. — Az 5. ponthoz fölvilágosításul a következőket terjeszti elő: a) Társaságnak a következő bevételei lesznek: a) kamatokból: 38.600 K záloglevél à 4% = 1544; 30.000 K hadikölcsönkötvény à 6% = 1800; b) tagdíjakból 350 à 10 K 3500; c) előfizetésekből 380 à 15 K = 5700, összesen 12.544 K. — Kiadásai lesznek: a) Írói tiszteletdíj 1000; b) tisztí díjazás 1000; c) MNy. nyomtatása 8000; d) hadikölcsönjegyzésünk kamatai 1000; e) népnyelv 400; f) expedíció, vegyes 1000; g) könyvárusi % 140, összesen 12540 K. Maradvány 4 K. — Megjegyzi, hogy a MNy.-re előírányzott összegből, ha újabb áremelés nem lesz, négy hárommives és egy négyives füzet állítható ki. — Elnök javaslatai, elfogadtatnak, bejelentései tudomásul szolgálnak.

8. Új tagokul jelentkeztek:

Dr. Rittinger Fereucz, ajánló Baracs Károly.

Fischer Bódog

" " "

Dr. Iharos István

" " "

Vajthó Jenő (Kaposvár) " " " Megválasztatnak.

9. Pénztárnok jelentést tesz a pénztár állásáról. Bevétel volt decz. 7-ig: 12.864.76 K, kiadás volt 10.507.94 K. — Takarékpénztárban van 1672.— K, készpénzben 684.82 K. — Tudomásul van.

10. Elnök az ülést bezárja.

Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1917. évi számadásairól és pénztáráról. Mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy f. hónap 13-án a M. Tud. Akadémia könyvtárában a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen átvizsgáltuk és a legjobb rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és kiadások jegyzéke tételről tétellel megfelelő s kedvező eredményeket mutat a sok háborús nehézség ellenére is. *Bevételeink* 3379 K 41 f.-rel volt több a költségvetés szerint előírányzottnál. Ez főként alapítványaink gyarapodása és értékpapirosaink kamatai által volt lehetséges s úgy, hogy tagjaink és előfizetőink nem apadtak, sőt szaporodtak. A *kiadás* 3354 K 57 f.-rel több a költségvetés szerint előírányzottnál. Ennek egy részét azonban első hadikölcsönünk törlesztésére fordítottuk; más részét a nyomtató-költségek tetemes emelkedése okozta, a melylyel ma-holnap nehezen birkóznak meg az egyesületek. Az alapítványok 1917-ben is szaporodtak s vagyonmérlegünk különösen abban a tekintetben emelendő ki, hogy hadikölcsönkötvényben most 30.000 koronánk van. Tiszta vagyonunk 52.646 K 98 f.; tehát a tavalyinál ismét jóval — kerek számban 4600 K-val — több. Ez örvendetes előhaladás ismét elnökünk és pénztárosunk érdeme első sorban. Midőn most pénztárosunk lelkiismeretesen viselt tisztségétől elfoglaltsága miatt megváltik,

nem tehetjük, hogy ne indítványozzuk, hogy a Társaság a fölmentés megadása mellett egyszersmind őszinte köszönetét is fejezze ki neki bű sáfarkodásáért. Budapesten, 1918 január 22-én. Dr. Erdélyi Lajos, Vikár Béla.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

6. **Öregbik uram.** K. P. írja: Hogy a népnyelvben gyakori használatú „férjem öccse” jelentésben a *kiszebbik uram* kitétel (l. CzF. *öregb. a.*, MTsz. *úr a.*), a népnyelvből magam is jól tudtam. Hogy azonban a népnyelvben ismeretes az *öregzebbik uram* kitétel is, azt csakis a szótárakból tudom. E szerint *öregzebbik uram* = 1. „férjem bátyja” (l. CzF. i. h., MTsz. i. h.); 2. „néném férje” (l. MTsz. i. h. egy adat). A kitételre adatot a NySz.-ban nem találtam, ezért érdeemesnek tartom közölni, hogy Nádaszdy Tamásné szül. Kanisay Orsolyának férjéhez intézett leveleiben ezt a két adatot találtam: 1541 május 24: „Továbbá tudja Kegyelmed, hogy mi egészségbe vagyunk mind *öregbik urammal* egyetembe . . .” (l. Nádaszdy Tamás nádor Családi levelezése, közzétette Károlyi Árpád és Szalay József 70); 1541 december 19: „Tudja-e Kegyelmed, hogy megholt szegény *öregbik uram* és én magam maradtam” (uo. 72). Ki az az *öregbik uram*, a ki 1541 decz. havában halt meg? Nádaszdy Tamás szüleinek elsőszülött gyermeke volt (l. Nagy Iván VIII, 19), bátyja tehát nem volt. Ki ez az *öregbik uram*?

A Szerk. magához Károlyi Árpádhoz fordult szíves fölvilágosításért. Kimerítő válaszának (köszönet érte!) ezek a végső sorai:

„Es így nem marad más hátra, mint azt fogadni el, hogy a nádasdi Darabosok közül élt egy *öregzebb*, kedves rokon Nádasdy udvarában, mint megbizottja, gazdasági ügyeinek intézője, a kit Nádasdy né *öregbik urának* nevezett, mintha férjének testvérbátyja volt volna.”

7. **„Es scheint.”** Ezt legújabbán a hírlapírók következetesen így írják: „*úgy tűn*”. Csodálom, hogy ezt LEHR ALBERT még rovásra nem vette. Meg kellene mondani „*íróinknak*”, hogy nem egy, hanem több jó kifejezésünk is van nekünk arra: *úgy látszik*, *úgy tetszik*, *úgy emléik*.

8. **Iromba.** Úgy emlékszem: a MNy.-ben is figyelmeztették már íróinkat arra, hogy az *iromba* nem alakot, tömeget, formátlan-ságot stb. jelent, hanem *színt*. De kétségbeejtő, hogy ezt a pompás szónkat mennyire eltérítették eredeti jelentésétől. Kétségbeejtő különösen azért, mert már nemcsak pesti nevelésű, de vidéken föl-nőtt írók is követik a rossz példát. A nyelvrontás vétkébe esőket példásan meg kellene fenyíteni. Ha van büntetés minden legkisebb kihágásra, miért ne büntessék meg azt, a ki legdrágább kincsünket, magyar nyelvünket gázolja, tépázza, megnyomorítja? SZABÓ. ENDRE.

9. **Elzülleni.** Én a *zülleni*, *elzülleni* (MNy. XIV:6), *züllött*, *elzüllött* szókat gimnazista koromban, a 60-as években, Nagykőrösön és Kocséron, a pusztán, nagykőrösi parasztoktól sokszor hallottam. Használatára nézve megjegyzem, hogy beszédükben az „*elzüllik*” nem egyszerű elválást vagy elszakadást jelentett vkitől vagy vmitől, hanem rendellenest, szokásellenest, bizonyos tekintetben meg nem engedettet, mint a hogy Arany is használja. Még erre a mondásra is emlékezem: „*eezüllött hazúrú*” a betyárrá lett legény. KÁROLYI ÁRPÁD.

10. „*A van és vannak úgynevezett kihagyása*“ című cikkhez. Torkos László szerint (MNY. XIV, 48) a névszói állítmányról szóló téves tanítás „csak újabb időben keletkezett“. Bizony régebben is megvolt az már. Így, hogy mást ne említsék, megtalálható már Verseghegynek Magyar Grammatikájában (1818) is. A 459. lapon ezt olvashatjuk nála: „Mikor a személyes *Van* ige létet nem tesz, hanem a mondásban a tárgyal az állítást függeszti össze, mint kapcsolat, a következőzendő regulák alá van vetve: 1. A jelentő módnak, jelenvaló üdőnek mind a két számú harmadik személye, *van* tudni illik, és *vannak*, sőt még ezeknek tagadó helytartói is, a *nincs*, *sincs*, *nincsenek*, *sincsenek*, a Magyar beszédben ilyenkor szükségképen eltitkoltatnak“ stb.

Ettől függetlenül még egy pótlást és egy helyreigazítást akarok fent említett cikkemhez csatolni. A nominalis mondat szerkezet visszatükröződik tagadó mondat szerkezetünkben is. Így pl.: A ház fehér ∞ a ház *nem* fehér. Ellenben: Nekem *van* házam ∞ nekem *nincsen* házam. Ez is kétségtelenné teszi, hogy a *nincsen* utórészeben a *van* igenév lappang. Vö. NyK. XXXIII, 244. KLEMM ANTAL.

11. T. V. azt kérdi: mi volt az a „furcsa félreértés“ (NyÚSz.), a mi a *folyó év és hadjárat* szokat belejuttatta a NySz.-ba. Felelet. A Török-magyarkori Történelmi emlékek VIII. kötete, nem pedig a MonOkm. VIII. kötete, mint a NySz. mondja, 1871-ben közli a szultánnak 1683-ban a váradi beglerbéghez intézett fermánját Szilády Áron magyar fordításában (323. l.). A NySz. gyűjtője — elég furcsa — kiírja belőle, hogy „A *folyó évi hadjárat* élelmének szállítására igen sok ökrös szekér kívántatik“. Még furcsább, hogy az *f* és *j* betűk szerkesztője nem vette észre, hogy ez nem török-magyarkori, hanem nyelvújítás idejébeli magyar beszéd. Sz. K.

12. H. A. úrnak. A magyar nyelv szívesen veszi a képes kifejezéseket a testrészekről. „Arcátlan, fejes, gögös, kezés, nyakas, nyelves, szájas, szemes, szíves, torkos stb., fejébe veri, képére mászik, nyelvére veszi, szájába rágja, szemére hányja, tenyerén hordja, torkára forrasztja stb.“ — szók és kifejezések élő bizonyosságai annak, hogy a *kezére jár* — a mit Ön kifogásol — nemhogy ellenkezőnek a magyar észjárással, sőt inkább töröl metszett magyar beszéd. Hogy a német is úgy mondja — hát hadd mondja! Ő is a magáét mondja, mi is a magunkét.

13. Az Arany János-Társaság pályázata. A temesvári Arany János-Társaság pályázatot hirdet olyan műre, a mely irodalmilag értékes és kimerítő megvilágítást nyújtja Arany nyelv- és művészetének. A pályatétel: Arany nyelv- és művészete. A pályadíj ezer korona. A műnek Arany összes műveire, tehát műfordításaira is ki kell terjeszkednie. Bárki pályázhat. A jelíges levéllel ellátott művet 1919 jan. 15-ig kell a Társaság főtítkárához betérjeszteni. A kéziratot a Társaság nem adja vissza s első közlésének jogát fenntartja magának. Az eredményről a Társaság 1919 február havi közgyűlésén dönt. Temesvárott, 1918 február hó. Dr. SZTURA SZILÁRD ügyvezető alelnök s. k., CSUKOVITS SÁNDOR főtítkár s. k.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 MÁJ.-JÚN.

5—6. SZÁM.

A költő Zrinyi ügyvivőjének leveleskönyvéről.

Vitnyédy Istvánnak, a költő Zrinyi hívének s a Wesselényi-összeesküvés egyik fő szerzőjének levelei az Akadémia kézirat-tárában vannak *M. Cod. 2-r. 60. sz.* alatt. Egy részüket Fabó András adta ki a Magyar Történelmi Tár XV. és XVI. kötetében 1871-ben. E kiadás csak kisebb részét tartalmazza Vitnyédy leveleinek, de Fabó jól tudta a mellőzött darabok értékét is, nem is hagyta azt szó nélkül előszavában. A kiadásban követett módról így nyilatkozik (MTTár XV: 21): „A levelek tartalmát illetőleg, olyan állású férfiúnak, minő Vitnyédy volt . . . kétségtelenül érdekes valamennyi levele . . . Irodalmunk mostani fejlettségénél fogva én a levelek kibányászásában úgy jártam el, hogy a peres ügyekre vonatkozók átbúvárlását szakférfiaknak hagyva (kivált a hosszú Zrinyi-Szécsy perben írt levelek gazdag aratást adnának az akkori perrendtartás ismeretére nézve), csupan azokat szemeltem ki, a melyeket polgári történelmünkre nézve egy vagy más tekintetben érdekeseeknek találtam, ezekből is kihagyva azt, a mi vagy pertárgyról, vagy házi magánügyről szól s az ilyen kihagyásokat pontokkal jelöltem meg. Záradékul azt említem még, hogy Zrinyi, a költő, életét Vitnyédy levelei nélkül részletesen megírni nem lehet.“

En azonban úgy vettem észre, hogy Zrinyinek es Vitnyédynek némely életrajzírója Fabó intésére sem tanulmányozta át Vitnyédynek teljes levelezését, vagyis az Akadémia-beli kéziratot, hanem csak a nyomtatásban megjelent kevésből dolgozott. Szükségesnek tartom tehát újra föl hívni a figyelmet Vitnyédynek hatalmas, majdnem négyszáz ívnyi levélnaplójára, mely részben még kiaknázatlanul hever kéziratárunkban. Egy úttal rá akarok mutatni Fabó némely tévedésére.

A nyelvészeknek nem kell külön mondanom, hogy Fabó az eredetinek nemcsak helyesírásához, hanem kiejtéséhez sem ragaszkodik: nála a ,hért lühetuenekis' = ,hírt lőhetnének is', a ,küldgő' pedig = ,küldje'. Arra azonban már jó lesz figyelmeztetnem mindenkit, hogy a kiadásban egymást érik az értelemzavaró, értelem-másító hibák is. Ezekből imhol összeszedem csak azokat, melyek az első hat lapon vannak, a hol még nem lankadhatott el annyira a másolónak, szedésjavítónak ébersége, mint a vége felé.

Kézirat.

Kiadás.

hennyélő (olv. henyélő) *szemmel nézünk* (73. l.)
oruoflását (uo.)

könnyelő *szemmel nézünk* (M. T. Tár XV: 22)
orvosságát (uo.)

rendeltünk oda ki minden negy
Portatul egy Gyalogh io Puskast,
kik az hadakat (írásiba; olv.
hidakat) és Pafsusokat örözzék
(74. l.)

kérem alazatossan Nagodat ne
imponallia hogy közömet arczam
hozza (75. l.)

többé nem arczam közömet
hozza (uo.)

alétom, ha eő Nāgha ugian
feől nem mehetne, meg hit . . .
feő ember szolgálátul expediallia
(76. l.)

holtigh valo szolgálaja marad (uo.)

rendeltünk oda ki minden négy
portátul egy gyalog jó puskást, kik
az hadakat és puskásokat öriz-
zék (23. l.)

kérem alázatosan Ngodat ne im-
ponálja, hogy kezemet ártsam
hozza (24. l.)

többé nem ártom kezemet hozzá
(uo.)

állítom, ha ő Nga ugyan föl
nem mehetne, meghitt . . . fő em-
ber szolgáljátul expedialja (25. l.)

holtig valódi szolgálaja marad
(uo.)

Ennyi tévedés hat lapon ugyancsak elég; arra is elég, hogy Fabó szövegét megbízhatatlannak mondjuk. Látjuk, hogy a hol az eredetiben hiba van: *hadakat*, az az átírt kiadásban is megmarad megjegyzés nélkül, de nyomban mellette a helyes *passus*-okból *puskás*-ok lesznek a nyomtatásban. Fabó hibájából belejut a XVII. század nyelvébe köznyelvünknek egyik nyelvújításkori szava, a *valódi*, mely irodalmunkban csak 1792 óta mutatható ki (l. NyUSz.). Fabó az *alét* (meinen) helyett *állít* (behaupten) ígét olvas, holott ily értelemben az *állít* elő sem fordulhat Vitnyédynél, mivel a XVII. században csak Apáczai Csere János foglalta le az *állít* szót a 'behaupten' jelentésre bölcsészeti műszóul s e jelentése csak a XVIII. század végén lett általánossá köznyelvünkben a régi 'stellen' mellett (l. NyUSz.). Sőt teremtett Fabó soha nem volt szót is, a *könnyelő*-t, s ez aztán abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy helyet foglalt a Nyelvtörténeti Szótárban (l. *könnyel* = lacrimo).

Hogy ezeket a Vitnyédy-féle leveleket a kéziratárunkban lévő csomóba kik írták bele, arra nézve Fabó ennyit mond (MTTár XV: 20): „Első bepillantásra is látható, hogy a leveleket nem egyazon kéz írta, de melyeket írt Vitnyédy sajátkezűleg, melyeket íratott írnokai által? eldönteni nem tudtam, mert aláírását máshol nem láttam.“

E kérdésben Fabóval szemben az a véleményem, hogy igenis meg lehet állapítani, melyik Vitnyédy kezeirása. Ez a leveleskönyv Vitnyédy elküldött leveleinek párjait tartalmazza s az évek folytával más-más kéztől látjuk őket bejegyezve. Föltűnhetik azonban lapozás közben, hogy a levelek fölé legtöbbször a levél szövegétől különböző kézzel és tintával van fölírva a cím: *Befsenieine Afzonyomnak* (119., 139. l.) *Wyttmiedy Pal Eöczem Úrk* (245. l.), *Zriny Úrk* (391. l.), *Mednianszky Úrk* (403. l.), *Patri Cosmo* (428. l.). *Kys Adam kassay Predikator Úrk* (596. l.), *Rabby Mester Úrk* (655. l.), *Szily Istva Uramk* (858. l.), *Duornikovics Úrk* (1179. l.), *Farkas Andras Úrk* (1333. l.), *Bory Úrk* (1450. l.) stb. Fontos dolog, hogy e címeket író kéz a két évtizedre terjedő levelek elejétől kezdve mindvégig el nem tűnik. Észrevehetjük továbbá, hogy ugyanez javítja ki gyakran a más kézzel írt levélben esett hibát. Így a 450-dik lapon ez volt írva: *Györi kiraly en ream uiobba megh haragut de ketto*

az *Varas!** Ezt igazítja ki az a bizonyos kéz erre: *György király* — bizonyára a fejedelemtől, Rákóczi Györgyről, van szó. Ugyanaz a kéz bele is iktat néha egyet-mást a más kézből már befejezett, keltezéssel is ellátott levélbe. Ugyanazon levél végére például, melyben a *Győri* o: *György* javítás előfordul, a javító kéz még ezt is otadotlja (450. l.): *Bekevel iurion az Nağd könyvö megh terese-benis . . . Lölkének igaz kepíey az Nağd irasij, mindenüt elme, vitezsegh, magyarsagh geniussa lattatik.* Vannak a leveleskönyvben olyan darabok is, melyeken első látásra megtetszik, hogy nem diktálás után vannak írva, nem is másolatok, hanem — mint a sürü törlések, beszúrások, igazítások mutatják — valakinek friss fogalmazásai. Ezek szintén mind az említett kéztől valók; ilyenek az 528—31. lapon Zrínyinek és Nádasdynak szólók, ilyen találunk az 1311. lapon stb. Ugyanaz a kéz nemcsak leveleket fogalmaz, hanem ügyvédi hivatalos iratokat is azon peres ügyekben, melyeket Vitnyédy folytatott: ilyen az 1523. lapon egy protestatio, az 1529-diken egy supplicatio a királyhoz, az 1535-diken „az Varmegyekre irando leuelnek conceptusa“ stb. Nyilvánvaló, hogy ez a kéz, melynek szerepe egészen más, mint a leveleskönyvbeli többié, ez a kéz magáé Vitnyédy Istváné.

Fabó szerint (MTTár XV: 21) 1652-vel kezdődnek a levelek — ez azonban tévedés: már 1647-ből, 1651-ből is maradtak fenn. Itt közlök ezekből egyet (17. l.), mely igen fontos a költő Zrínyi életrajza szempontjából.

Zrínyi Miklós Úrk.

Áyanlom Nağk mint kegmés Úrk alazatos szolgalatomat. Sokat gondolkottam iriake Nağk vagy nem, sok okokra nezue, de utollyara, azzal conuincaltattam magamban, hogy Nağk kegmés Urá** igaz io akaroja és Attýafia, kinek szolgaia, enis idegen Nagdhoz nem lehetek, mind Uramért, mind Nağd hozzam érdemetlen kez (sic! helyesen: érdemetlenhez) megh mutatot kegmessegeirt, szüksegh keppen tartozom írnom Nağk, vagy lefzen valafza es erdeme irasomnak, vagy nem, legh alab kötelessegemnek satisfactiot adok. Ugy értettem, Nağdban vékonj opiniom nem kiczin resolutiot causalt, Beczy discursusom alkalmatossagauall, kinek szíuem szertint örültem, kiualtképpen, hogy azon resolutio Nağdnal valtozhatatlan képpen volt, az mint az altalā diczirt artatlantis*** telliesseghel ugy magaeua tette, hogy kiuőle mas felől semmit hallaný nem akar, kinek Attýafia Nağk pscribalt conditioy véget, az mellýek valtozhatnak, lattato resolutioiat, consideratioban veven, igedegenedný (sic!) attul, ký magat csak nem rabul deuincialta Nağk reménlem Nağdis magat szegeny artatlannak, kit mar keuez (sic!) keduetlensegeuel az nem acceptalt conditiok alkalmatossagauall kegmés Uram, Nağd, és resolutioia felől mý valahannyan szolgaý, igen solliasusok (sic! helyesen: sollicitusok) léuen, keduetlenül értýük, es hallýuk, de Ín tudgya nem erdemes hogy azért, az ký Nağodat szertety, azt artatlanul contemptusban vegye, kit masak is sollicitaltak, Nağd Velenczeben lete-

* *Kettő az vásár!* T. i. az egyikben fenyegetnek, a másikban fittyet vetnek — régi közmondás = kettőn áll a vásár!

** Ez időben — mint Vitnyédynek egy följegyzése mutatja (42. l.) — Nádasdy László szolgálatában állott; a Nádasdyak atyafiságban voltak Zrínyivel.

*** Löbl Mária Zsófia.

korán, gondoluan azt, Nağd ne gondollyon véle, kirúl ha Iñ Nağdat fól hozna, lenneis fzołasom, az alkalmatossagh Nağd iövendő meltosagarais léfzen, mert fzegeñy Draskouithnak semmie nem léuen, Orfzagunkban nagy Dignitast assequalt* mellýe Nağk az alkalmatofsagh uirtuosítasaga utan, nagy utat nyit, mert penzéuel iofzagat ky valtuan, maganak residentiat és hafzuos iofzagot szerezhet, az mellýekrúl mind Apia Testamentuma pariat,** mind az alkalmatosfagat, Iñ fól hozuan Nağdat, és fzeben léuen velem, közölhesek (sic!) Nağdal. Nağk mint kegmes Urk kőnyörgők alazatossan, ha érdeme és tekintetý vagyon, fzołgaia kőnyörgesenek ne contemnallýa, ez commoditast, mind az fzeemelýre, mind fzułeire, mind Attýafiaira és iövendő maga meltosagara nezue, es azt az ky Nağdat magaenak esmerý, es Nağdis magaban, magaenak valafztotta, ne kinozta (sic!) és suspendallia touab, hanem, mentúl hamaréb lehet ióión fól, és fzakafza véget ez remensegh alat függő dolganak, mely az mint ertettem Nağd és közöttő, mar Juraentalis obligatioban vagyon, és masakatis az reménsegtúl és hafzontalan varakozastul fzeabadéczon megh, ez utan experialny fogia, reménlyuk kőfzónettel, Nağd fzołgay, hogy mindenképpen meltosaganak nevelkedesere voltak gondolkodasink ezarant disponalva, és iollehet az Mars sokasa fzerint akadakoskodny (sic!) lattatik, de Nağd ez kezbenis tarcza fól azt, bella gerant alý etc. ióión fól Nağd és mencze megh rabiát, touab ualo hafzontalan gondolkodasitul, és fól ióuón (sic!), fzołgaia hazahoz egy peczeniere terjen be, kery alazatossan Nağdat igaz és alazatos fzołgaia, ky Nağd valafzat varia ha erdemly.

Soprony 12 7bris 1651.

E levél Zrinyi második házasságára vet világot. Első felesége, Draskovich Eusebia, 1651 áprilisában halt meg, második feleségével pedig, báró Löbl János Kristóf és Ráttkay Anna árvájával, Löbl Mária Zsófiával, kivel Bécsben ismerkedett meg, 1652 április 30-án állította ki a házassági szerződést (Széchy: Zrinyi 3: 4). Nyilvánvaló tehát, hogy az az „ártatlan“, kiről a közölt levél emlékezik, Löbl Mária Zsófia. 1651 szept. 7-én írja sorait Vitnyédy, de már jóval előbb ajánlotta e leányt feleségül Zrinyinek egy „bécsi discursusa alkalmatosságával“ s ebbeli „vékony opiniója“ Zrinyiben „nem kicsiny resolútiót causált“. Azonban, mint e levélből kitetszik, a leány rokonai oly anyagi föltételeket szabtak, melyek éppen nem voltak Zrinyi kedvére, s noha már a titkos szerelmi eskü, a „juraentalis obligatio“ is meglett az ifjú személyek közt, a kérés legalább is habozni látszott. Ezért írja az eszes, ügyes Vitnyédy e levelet Zrinyinek, igyekeztén őt biztossá tenni „rabja“ szerelméről és rámutatván e házassággal járó anyagi előnyökre, melyek a már báni méltóságot viselő úrnak egyengetnék az utat, még nagyobb méltósághoz, a nádorsághoz. Vitnyédy volt tehát Zrinyi második házasságának szerzője; bizalmasa maradt Löbl Zsófiának mint asszonynak is, sőt e házasság után Zrinyivel is szorosabb viszonyba jutott: nemcsak pöreinek vívője, hanem politikai ügyeiben

* Az ekkor már elhalt Draskovich János 1645-ben nádorrá választott. Választáskor a másik párt azt is fölhozta ellene, hogy nincs birtoka Magyarországon; ezért a király a nagy német-óvári uradalmat zálogba adta neki 200.000 frtért tíz esztendőre. (Széchy: Zrinyi I: 193.)

** Löbl Mária Zsófia ekkor már árva volt.

is leghívebb tanácsadója lett. Széchy Károly úgy gondolja (id. m. 3: 4), hogy talán Ráttkay György hívta föl Zrinyi Miklós érdeklődését a fiatal árvára, kinek „gyöngye alkatával vonzó bájnak kellett egyesülnie, mert a hős csakhamar eljegyezte, s házassági szerződésében ismételve és nyomatékosan hangsúlyozza iránta való hajlamát... Az írás (7. l.) minden kijelentésében megszólal a jegyesek kölcsönös szeretetének melegebb hangja; különösen a vőlegény bécsi tartózkodása, ritka bőkezűsége, az esküvővel való sietése nyílán elárulja, hogy mennyire hevesen lobogott új szenvedélye.“

Még egy másik levelet is érdemesnek tartok itt közölni. Vitnyédy nemcsak ügyvéd és politikus, hanem irodalompártoló és irodalomélvező is volt. Lelkesült Zrinyiért mint íróért is és úgy hiszem, ez alábbi soraiban is az ő művéről szól (512. l.).

Barkoczy Ferencz Urk.

Hazamhoz érkezven, igen nagy fzogalmatossan megh emlekeztem Nağk valo fogadasomrul. Föl keresven azert, az könveim közöt igeretemet es megh találvan, ime megh küldöttem, adgya Iñ mindenkeppen, mind pennaival, mind fzaabliával követoie legyen annak az mit ezekb. talál hazank iavara. Ha az köfzte kys (2) léveő (1) fzerelmeskedest oda ertijs Nağd azon fem törődöm, mivel az megh tiltot dolgoknak megh czelekedesehez, s-néha setétbenis, io fziü kevantatik, azis vitez emberhez illik, s-czak nem tulaidonokis nekik, noha masaknakis vagyon refzek effeleb. en penigh maradok Nağd koteles fzolg.

Soprony 5 Januar. 1658.

Bizonyára Zrinyi az, kit Barkóczynak követendő például ama szavakkal állít oda Vitnyédy, hiszen Zrinyi mondja magáról:

„De hiremet nemcsak keresem pennával,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal.“

Az „Adria Tengernek Syrenaia“ lehetett a küldött könyv, annak a szerzője mentegeti magát szerelmes verseiért az előszóban: „Irtam szerelemről is . . . nem egyenetlen az szerelem vitézséggel . . .“

In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti quam sit amica Venus.“

Hogy Vitnyédynek mennyire elméjében forogtak Zrinyi művei, mennyire fülében csengtek versei, mutatja az is, hogy egyik levélben (1313. l.) mint valami irodalmi közhelyet idézi a költőt:

„Be föld ez az kek égh, ha nem föld koporso
Oram üdvösséges csak legyen utolso,
Akar farkas akar emefzen megh hollo,
Mindenűt fölyül égh, az föld léfzen also.“

Zrinyinél az idézetnek második sorában *üdvösséges* helyett *tisztességes* van (Az idő és hírnév). „Tisztesség“, „vitézi tisztesség“ az volt régen, a mi ma a „katonai becsület“. Vitnyédy, magára alkalmazván Zrinyi sorait, a maga polgári foglalkozása szerint igazította a hősöknek való *tisztességes* utolsó órát jámbor *üdvösséges*-re.

1664 tavaszán írta Vitnyédy ez utóbb említett levelet; nem gondolta még akkor, hogy azon év elhozza szeretett urának utolsó óráját, még pedig nem azzal a tisztességgel, a milyent olyan nagy vitéz várhatott volna. Azon év őszén lett meg a gyászos vadkanvadászat a kursaneczi erdőben.

Az a fényes pálya, mely ott hamari véget ért, most háromszáz éve, hogy kezdetét vette: e napokban van a költő Zrinyi születésének háromszázadik évfordulója. Időszerűnek tartottam ez alkalommal hozzájárulni némi adalékkal e nagyunknak életrajzához s ráirányítani a figyelmet annak egyik fő forrására, Vitnyédy leveleskönyvére. Megérdemelne Zrinyi egy új, jó életrajzot s Vitnyédy egy hibátlan, teljes kiadást!

MÉSZÖLY GEDRÓN.

Kezdődik.

Azzal kezdem, hogy a *kezdődik* igénk egész' a mult század elejéig (Márt. 1803 és Sl.) nincs meg egy szótárunkban sem, sőt a NySz. és a MTsz. sem tud róla semmit. Hát ez is a nyelvújítás korabeli új szók közé tartoznék? Nem hihető!

Igaz, hogy a most mindennap hallható és olvasható *értődik*, *sodródik*, *szövődik*, *szűrődik*, *értetődik*, *gúnyolódik*, *készülődik*, *művelődik*, *vigasztalódik* stb. stb. sincs meg a NySz.-ban s az is igaz, hogy az igéből igét formáló *-ódik*, *-ődik* visszaható képző a codexirodalomban csak ritkán szerepel (mindössze 20 vagy 25 ilyen igét találunk ebből a korból a NySz.-ban, holott ma már száz meg százra, talán ezerre is megy a számuk); de megfigyelhető az is, hogy a XVI. század második felében mindjobban elszaporodnak s a XVII. században, különösen a közepétől fogva, mindinkább divatba kezdenek jönni. Divatjukat nagyban előmozdította korának legtermékenyebb és legolvasottabb írója: MEDGYESI PÁL.* A theologiai irodalomban akkoriban nagyon elhatalmasodott *-tattatódik*, *-tettetődik* elkerülésére M. több talpraesett módot ajánl, köztük ott, a hol lehet, az *-ódik*, *-ődik* használatát (Dialogus Politico-Ecclesiasticus, Bártfán 1650. Az előszó 13. és 14. l.). Ettől fogva, különösen az erdélyi és tiszántúli írók munkáiban, már igen sokszor találkozunk efféle igékkel és származékaikkal. Több mint 100 évig jobbadán meg is maradnak írónk az izlésszabta, észszerű korlátok között. Jön azonban a túlzásokban és izléstelenségekben utólérhetetlen BARTZAFALVI. 1786 június 21-ikén átveszi a pozsonyi Magyar Hirmondó szerkesztését s azt találja, hogy addig az egyes újságlevelek legvégén az szokott állni: *Nyomtatódik és találódik* Patzkó Agoston Ferencznél. Tüstént kijavítja, még pedig így: „Nyomtatódik és találódik“ P. Á. F.-nél. A Szigvártban még furább dolgokra vetemedik. Az ő felfogása szerint t. i. *láthatatlan*, *olvashatatlan*, *tagadhatatlan* az, *a ki* nem láthat, nem olvashat, nem tagadhat, ellenben *a mit* nem lehet látni, olvasni, tagadni, az *látódhatatlan*, *olvasódhatatlan*, *tagadódhatatlan*. Ezért ír azután ilyeneket is: „állapotom mind csak jobban elviselődhetetlenebbedik“ (Szigv. 2: 219); *megfoghatódatatlan* (u. o. 2: 685); *észrevevődhetetlenül*“ (u. o. 2: 561) stb. — Ha nem is ilyen nevetségeseket,

* Lásd SIMAI ÖDÖN nagyérdekű tanulmányát: „Nyelvújítóink a XVII. század közepén“ (MNY. IV. 12 és 108).

de elég ilyen furcsaságot találunk a Debreczeni Magyar Grammatikában is (pl. „a Szók Helyesíródsáról“ 225. l.). Szerencsére Bartzafalvinnak, legalább ebben a tekintetben, nem akadt követője és szerencse az is, hogy RÉVAI és KAZINCZY, amaz tudományával, emez ízlésével, meg tudta akadályozni, hogy a Debr. Gramm. befolyása érvényesülhessen irodalmi nyelvünk fejlődésében.

E kirándulás után térjünk vissza oda, a honnan kiindultunk: a *kezdődik* nyelvújítási szó-e?

Nem az! MEDGYESINÉL 1650-ben, a már fentebb idézett Dialogus előszavának 14. lapján olvassuk: „sokatkat ilyenformán is mondanak, kénfzeretés, kénfzeretődés, kezdés, kezdődés, végezés, végeződés“ stb. . . . „halgatozzunk — teszi hozzá — mint mondják közönfeggeffen, f-mi is úgy mondjuk; egyébként csak magunknak, nem másnak befzüllünk“. Ugyancsak a Dial. 131. l.: *kezdődék*; 133 l.: *kezdődött*; 135. l.: *elkezdődtek*. Sőt már 1640-ben Sz. Atyák Öröme című munkája Aj. lev.-ben: „Az ő nevében *kezdődött* és *végeződött*“.

A régi *kezdetik* (a codexekben számtalanszor) és az újabb *kezdődik* között volt egy a szenvedőből és visszahatóból összevegyített, közbülső alak is, t. i. a *kezdetődik* (NySz.); ugyanúgy *adatik* (pl. Kár. Új Test. 138), *adatódik* (1677, NySz.), *adódik* (1702, NySz.); *értetik*, *értetődik*, *értetődik* (CzF.); *sértetik*, *(meg)sértetődik*, *sértődik* (NySz.); *tétetik*, *tétetődik*, *(le)tétvődik* (uo.) stb.

Csodálatos, hogy a NySz.-ban egyetlen egy adat sincs a *kezdődik*-re. Ennek oka csak az lehet, hogy a gyűjtők egyike sem tartotta szükségesnek ezt a nagyon közönséges igét nyomtatott könyvből kijegyezni, azt gondolván, hogy bizonyosan lesz rá régebbi adat is. Erdemes lenne a *kezdődik* régi irodalombeli, 1711 előtti előfordulásait megfigyelni, vajjon voltak-e Medgyesinek előzői ez ige használatában, és kik voltak ebben követői.

SZILY KÁLMÁN.

Toldy Ferencz tavaszi virágai.

E czímen azokról az ifjúkori sikertelen kísérletekről akarok szólni, a melyekkel irodalomtörténetírásunk atyja — a mint nevezni szoktuk — áldásos írói pályáját megkezdte, s a melyek a kiforratlan tehetségnek tapogatózó iránykeresését jelzik. A költőnek indult Schedel Ferencz, a 16—18 éves tanuló, kit éppen úgy, mint legtöbb kortársát, a magyarságnak, nyelvünknek a mainál sokkal mélyebben gyökerező szeretete, az írói dicsőségre vágyásnak fiatalos heve ösztökélt, néhány költeményével, Isokratesz Erkölcsei Intéseinek, A' Haramják fordításával és a Most vagy soha cz. elbeszélésével a későbbi Toldy Ferencznek hosszú, korszakos működésében csak olyan értéket képvisel, a melyről irodalomtörténetünk éppen hallgatásával mond legtalálhatóbb ítéletet. Még ha a már gyorsan megnyilatkozó műbíró és gyűjtő tehetségnek itt-ott feltűnő kiütkezését ezekben a munkákban figyelembe vesszük is, akkor sem állíthatjuk fordításait nevesebb kísérletezők mellé, mint Folnesics és Vandza, bármennyire is észrevehető bennük Kazinczy nyelvének utánzásai. Az Alvina és A' Haramják egyformán értéktelen termékei a XIX. század elején már gazdagodásnak indult értékesedő irodalmunknak. Ez az irodalmi, esztétikai értéktelenség azonban nem jelent nyelvi

értéktelenséget is, sőt nyomot hagy mindegyikök igyekezete szókinsünk történetében. Amaz a nyelvújítási harc elején vakmerősködik a „másolás“-sal, a német mintára faragott szavaknak tömkelegével, mintegy siettetni akarván az újítást, ez akkor utánoz, mikor az új iskola diadalát már kivívta, mintegy elkábítva a győzelemtől, él határ nélkül ennek jogával. Azonban nem az újítás a hibájuk, hanem a túlzás, nem német anyanyelvű voltak az egyedüli mentségük, hanem szándékuk tisztasága is, mert, a mint Toldy maga vallja, „legfőképp hazafiság által vezettettek“.* Amaz sokat ártott a nyelvújítás biztosan haladó ügyének, ez veszélyeztette a már kivívott győzelmet is. Ez az oka annak, miért keltett osztatlan visszatetszést mind a kettő valamennyi nyelvművelőnk szemében, miért akarták mind a kettőt elhallgattatni.

Mikor Schedel Ferencz az irodalom porondján — mert küzdéssel járt akkor az írói pálya anyagi és szellemi tekintetben — megjelenik, 1822-ben, a nyelvújítási harc Kazinczyék javára már eldőlt; fiatal író a ki csak volt, majdnem mind az újított nyelv alapján állt, majdnem mind a széphalmi vezér munkáit tekinti mintapéldául, mind az ő elveit vallja a versszerzés tekintetében is; az Aurora, Hebe köré csoportosul, Kisfaludy, Helmecey, Szemere barátságát keresi a mester elismeréséu kívül. S ezt nemcsak azáltal vélik elérhetőnek, hogy előadásmódban, kifejezésekben követik merészségüket, hanem műveiket külső beosztásában is azok munkáinak rájárára huzzák, s a mit még inkább célravezetőnek tartanak, sohasem mulasztják el, hogy az orthologiának sokszor igazságtalanul tudatlanoknak, elfogultaknak, maradiaknak kihíresztelt védőin egyet-egyet üssenek. Így lesz Batsányi, Döbrentei, Kultsár a természeténél fogva fölényesen bíraskodó fiatalság nyilainak érdemtelenül célzatlánjává, hogy Czinkét, a ki azokra legjobban rászolgált, ne is említsem. Glosszákat csatolnak munkáikhoz, hol sokszor elhangzott argumentumokkal tesznek hitvallást az újítók és Révai mellett, vagy magyarázzák, támogatják a mások, s védik a maguk merészségeit. Bizony igen sokszor csak ezek a nyelvtörténeti glosszák az érdekes részei a fiatalok munkájának. Így áll a dolog Schedel első fordításával, Isokratesszel is. De meg bármilyen mértékben viselje is magán e mű a kezdő írónak minden, szokásos hibáját, már azért sem mellőzheti a nyelvész, mert kiinduló pontja egy idegen anyanyelvű jelesünk hosszú írói pályájának, melyből azt az időt örökíti meg, mikor németes idiotismusa még erősen küzd az eltanult irodalmi magyar nyelvvel; nem is mellőzheti, mert belejátszódik a nyelvújítási harc utócsatározásaiba.

Hogy e fordítás sikerültnek egyáltalán nem mondható, s hogy rajta csak halaványan érzik a La Rochefoucauld Maximájának — pedig ez lebegett előtte — hatása s még kevésbé az, hogy a fordító Kazinczyn kívül Virág, Berzsenyi és Helmecey művein és nyelvén tanulta meg az irodalmi nyelvet, annak legfőbb oka az, hogy 8 éves koráig nem is tudott magyarul. Az Isokratész idegen-szerűségeit, különösen a gyakori infinitivusos szerkezeteit csak mellékes szempontból ítéltetjük meg úgy, hogy Kazinczy nézetéhez híven ő is „idegen szépségeket“ akart átültetni. Mindazonáltal együttesen idézik elő ezen okok az ilyen visszatetsző magyartalanságokat:

* Toldy Ferencz hátrahagyott irataiból Budapesti Szemle 1879: 386—7.

Ne szokjál szomorú lenni (24), rútnak tartod az érzéki vágyaknak alázatos lenni (31), valón tartandjuk ezeket nemcsak ennenmagok ellen vétkezni (51), szárazon utat tenni (29). ügyelj megelőző... lenni (29) stb. Nyelvünk természetével nincs tisztában, mikor az omnes-t mindenkik. az aliis-aliis kapcsolatot másoknak... másoknak-, a recte szót pedig a mit Recht hatásaképen: *igazzal* szóval fordítja Vannak azonban esetek, a hol nagyon is ügyel a vélt nyelvhelyességi követelmények megtartására, így el nem hagyja a *j* hangot az ilyenekben: övéjük (17), atyájik (23), órájíd (29) stb.; még inkább ragaszkodik a Révay—Kazinczy-féle többes számhoz a birtokvi-zonyban: Királyok erkölceiket (41), Istenek természeteket (53), ezeknek barátságjokat (29) stb. Ugyancsak Révai törhetetlen hívének mutatkozik abban is, hogy régies alakokat kever mondataiba. mint: csendel (47), alajt (49), ide vág a sok: bánandsz (33), megismerended (39), láttatandol (41) stb. igealak, míg a történeti mult sűrű alkalmazása Kazinczy egyik kedvelt igeidőjének ellesése.

A mi azonban legjobban bizonyítja, hogy e fordítás az új nyelv terméke, az a: *rény, dics, szorg, lény, szellem, szerény, gyönyör, példány* stb. szavak sűrű előfordulása, néhány saját készítmény, mint *hajd, nemszerencse, becsűt* stb., s a még tűrhetetlenebb és Helmeczy fellengős nyelvű verseiből kölcsönzött *szelemt*, (39) *javaslja*, (17), *kapcs* (69), *gyakorljak* (19) kinos erőszakosságok, szóval néhány versbeli különösségnek, túlhajtott költői szabadságnak a prózába, fordításába történt belekeverése.

A 17 éves ifjú, kinek írói vágyát a pesti költőkkel való személyes ismeretsége is csak sarkalta, s a ki kedvet, biztatást egy Virágtól, Kisfaludytól, Helmeczytól nyert, mindezekkel, de különösen az Isokrateshez csatolt Glosszák a magyar *texthez* cz. függelékkel nyelvújításunknak éppen olyan heves gyakorlati védőjeül tűnik föl, mint a minő meggyőződéses elvi védelmezője, igazolója, magasztalója lett a későbbi műbíráló. Valóban a fiatal Schedel és a tudós Toldy álláspontja majdnem azonosnak mondható e tekintetben. Kazinczyért, Révaiért lelkesedik és lelkesít az első munkájában, Kazinczynak és körének érdemeit bőven méltányolja későbbi nagy műveiben Toldy.

E Glosszáknek, melyeknek divatját Kazinczy teremtette meg (Minden Munkái VII. k.), mintája a fiatalon elhunyt tehetséges Ungvárnémeti Tóth László Versei-nek (1816) Glosszák vagy gáncsos magyar szavak cz. toldaléka volt, melylyel annál is inkább rokonságot tarthat, mivel ebben is van támadás Czinke Ferencz ellen. A mint U. Tóth László az *ádáz, arány, csend, ék, honn* stb. szavakat védi, magyarázza, úgy gyűjti egybe s igyekszik megvédeni Schedel is néhány szokatlan szót, származtatást, sokszor érvelvén a versbeli könnyebb alkalmazhatósággal. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy a nyelvfejlesztés célját azonosítja még egyedül a költői nyelv fejlesztésével, melynél egyebet nem is igen ismert. A sokat kifogásolt *dics* szónak ez a védelme:

„Dics: Ruhm: mondatik ugyan dicsőség’ melly sajátképen ezt teszi Berümtheit. *Dicséret* pedig Lob, laus. Dicsből jó dicső; úgy látszik, hogy ezen adiectiv a’ grammatikában kifogást tesz, mert a’ közönséges regula szerént dicsű volna.* Elnek már ezen felélesztett, szép, és igen alkalmas szóval más sok józan Irókon kívül Virág is, kinek alafája** az ilyenekben nem megvetendő...

* Schedel itt a *sűrű, nyomorú, szomorú* alakokat azonosította a *kétkerekű, hatlábú* féle alakokkal.

** „Alafa, Pápai Páriznál autoritas.“

S ezen kívül kívánatos, hogy minél hamarabb bevétessék, úgy mint minden többi gyökszavak; mert az össze tevéshez felette alkalmasak. Még Bessenyei Sándornál Ruhmsucht, kilencz szótág: dicsőségre való vágyódás ma dicsvágy. Ugy böcsvágy Ehrsucht, tetszvágy Gefallsuch 'stb. Nem pedig dicsrevágy, az össze-tevések legalkalmasabban nemzettetnek, midőn a' gyökszavak nominativben maradnak, po. favágó, nem fátvágó 's tb. (56).⁴

Ismeretes, hogy Kazinczyék nagy ellenszenvvel viseltettek a hosszú szavak iránt és a hol lehetett gyökérelvonással segítettek az unalmas hosszúságon. Ez az ellenszenv vezeti Schedelt is, a mikor a „henye származtatású“ *igazságtalan* szó helyett az *igaztalant* ajánlja, mert „Igaztalan, igaztalanság enyhébb a' fenn elmitett (így!) ságos Sz. Ivánékénél“ (57), t. i. az igazságtalanságnál. A legtöbb magyarázatban készen van a tekintélyekre hivatkozással. Van néhány furcsasága, melyet saját portékaként ajánl, de ilyenkor legtöbb esetben szükségtelenül felesleges munkát végez, vagy nyelvünk természete ellen tör; a „szépebb dictióban használhatatlan“ szerencsétlenség szó helyett így az Unglück, infelicitas mintájára *nem-szerencsét*-t akar behozni, mert neki a szerencsétlenség „becstelen“ szó. E halvaszületett alakok mellett alig akad egy-két jobb és maradandó, mint *becsvágy* (56), *évsor*, *szerénytelenség* (55).

Azt, hogy szívvel-lélekkel az új iskola híve, azzal is tanúsítja, hogy a Debr. Gramm. alapján álló Czinke Ferenczet kiméletlenül megcsapdossa. Czinke Ferencz, Révai tanszékének csekély érdemű betöltője, ennek az új iskolának legkonokabb ellenei közé tartozott, sőt sok tekintetben Révai elveinek is támadója. „Egyedül tsak ama' Debretzeni Hazafiak bölts intése, és útmutatása szerint“ adott mint megvallja a pesti egyetemen a magyar nyelvből leczkéket, olyan „magyar iskolát“ vezetett, „melly nem az új szóknak, és szóéjtéseknek koholó, erőltető, fatsaró, tekerő, tsigázó műhelye, nem tsak ama' hajdani, avas, szürágta, némelly kutyabőr darabok kákombakomainak fürkésző, tsudáló, fitogtató, lármás zsbivásárossa, — hanem a' . . . nemzeti elő nyelvnek igaz hiteles magyarázója.“ (Az Uj Holmi 1810. II. 18). Nem csoda, ha Szemere (1810)* s később U. Tóth László keményebb hangon válaszolnak e színvallásra, s az ifjú Schedel is fölbátorodva az imént említettek példáin, szinte út egyet az „öreg magyar poétán“. A *lény* szó magyarázata közben, idézván Kazinczynak azon szavait, a melyekben az írói merészséget védi, sőt az olvasó közönséget a merészségek eltűrésére akarja kötelezni (Tud. Gyűjt. 1817. XII: 104, 90), így tér ki Czinkére: „Bár ezeket szemügyre venné némelly magyar-nyelv-Professzor, 's a' jó, hasznos meréseket ne kárhoztatná a' rosszszakkal egyiránt, 's tanítványjait a' jót elismerni oktatná, nem pedig az őt kivétel nélkül jönak, az újat választás nélkül megvetendőnek prédikálná . . . bár az ilyen érdemes(?) nagy Magyar(!), 's pedig „öreg magyar poeta“ (!!) a' Hon' reményjét, az ifjúságot úgy el ne rontaná, hogy többé már semmi szép 's jó disciplinára nem alkalmas.“ (57—58.) De megtámadja a nekibuzdult ifjú Batsányit is ugyanitt a Magyar Tudósokhoz cz. füzete miatt, mert ebben Kazinczyt dictatori hangon ítélkező „felfűjtj Kritikusnak“ nevezi (34—35. l.).

Mindezekből csak az tűnik ki, hogy Isokratesz fordítójának a

* Az Uj-Holmi kritikai megítéltetése.

Kazinczy—Helmecczy válogatott gondosságú nyelvét utólérni egyáltalán nem sikerült, de az elfogultságot, melylyel törvényt akartak szabni a nyelvnek, melylyel az orthologusokat meg-megbírálták, egészen jól eltanulta. E jogtalanul és minden írói előzetes érdem nélkül fölényesen bíráló hang „egy oskolás gyermek“ szájából, mely a Haramjában csak fokozódott, a rosszul képzett új szavaknál is jobban kihívta Kazinczy ellenfeleinek haragját. Czinke, a ki egyetlen támadójának sem maradt adós, a még hallgatói közé tartozó Schedelnek is megfelelt a maga módján, gúnyos hexameterekbe öntve bosszankodását. Verset írt Schedelre, a melyet a philosophia III. osztályában hallgatóinak le is diktált. A mikor Schedel a széphalmi mesternek, a kit rajongva emleget fordításaiban, Isokrateshez megküldi (1822 máj. 1), ezt a verset is mellékelte, melynek már czíme is gúnyolja Schedel néhány különösségét: Trufás levélke | Egy ifjú módi Magyarhoz | nem neologushoz, hanem neologoszhoz | az Árpád ditső árnyéka | vagy-is | mert ez így nyomtatási botlás | a' szérón vagy szűrűn | Árpádnak | dütsű 's még jobb dücsű | árnya.* Maga a vers azután sorra veszi az Isokratesz újításait és így teszi nevetségessé Schedel etymologizáló magyarázatait:

Lám ok okos, az okosságot nemzette, tehát ok
hajdani törzsök-szó lévén, mind egy ok okosság...
A kecs kecskébül kecsgebül metszve, kecsgetet...
Igy pipített minap anyja előtt a' tsirke, bíz így ő, stb.

A másik támadás egyik tanulóársától, Máry Páltól ered, a ki a Tud. Gyűjt. 1823. VIII. kötetében (107—123) szól nem annyira magáról a fordításról, mint a Glosszákról. Noha bírálata az Isokrateszről az orthologus iskola terméke is, noha Czinke műhelyéből költ, érdekes emléke annak a mozzanatnak, mely a szélső orthologiának a győztes neologia felé történt elhajlását örökíti meg. Az új szók megítélésében már enyhébb alapon áll, helyteleníti ugyan a *gyök*, *dics*, *dicsvágy*, *diszű*, *esk* származatokat, de a „szerény szép hangjáért“ már „megérdemelné az életet“, csak a jelentését óhajtaná a szeret igéhez szabni. A mit pedig a *lény* szóról mond, az már a neologusok egyik fontos elvének, a szükségesség elvének teljes egészében való elfogadása: „szükség lévén rá — mondja — hasznos lészen a tudományokban“, pedig a *lény* egyik legszabálytalanabbul erőszakolt új szónk. Ugyanez az elhajlás mutatkozik akkor is, mikor a *rény* helyett az ugyancsak új *erényt* javasolja. Bírálatainak tulajdonképeni célja „a' Hona javában megőszült Tanító“-jának, Czinkének védelme, kit az elfogultság nehezen megdönthető vádja ellen akar megóvni. Végül is azt a tanácsot adja Sch.-nek, hogy a helyett, hogy nyelvrontásokon töri a fejét, inkább tisztán igyekezzék írni, mert „Soha sem válik nyereségére a nyelvnek ezen erőltetett tsinოსulás.“

Ezek, a nyelvújítási harcban oly sokszor hallott kifogások, s a még többször alkalmazott ezen módja a gúnyolódásnak éppen nem térítették le a „heves, de jó Franzlit“ — a mint Kisfaludy Károly nevezni szokta — megkezdett útjáról, éppen nem változtat-

* Váczy: Kazinczy Lev. XIX : 82—83. lapjára tévedésből kerülhetett e vers, mely a XVIII : 76. lapjához tartozik. Az a levél 1824-beli, ez 1822-beli.

hatták meg azon meggyőződését, hogy nyelvünket csakis Helmezy módjára lehet művelni. S ez természetes is, hisz azt a nyelvet, a melyről bírálói szoltak, az élő magyar köznyelvet — nem is említve a vidéknek tájszavakkal és szólásokkal még magyarabb nyelvét — nem is igen ismerte, hisz az ő magyar nyelve az Aurora és Kazinczy műveinek magyarsága volt. Különben Czinke tompa nyilai még emelték is önérzetét, mert érdemet látott abban, hogy ezek által közelebb jutott a támadásokban megedződött példaképeihez. Kazinczyhoz és apródjához, az „ügyelő” Helmezyhez, hisz azok által egyszerre bajnokává ültetett a „szent ügy”-nek.* Élét szegte Máry ítéletének az a szerkesztői megjegyzés is, mely a bírálat végén áll és mentegeti Schedel „Hazafiúl fáradozását, mert valóban tsudálni lehet, hogy német szüléktől származván, tiszta magyar városban soha nem lévén, és olyan fiatal korában... a' Magyar nyelvben olyan tökéletességre mehetett, hogy még az előbbkelő Magyar Literátorokat is Dictatori hangon recenseálhassa”.** Legtöbbször lendített azonban merészségén, Helmezy személyes biztatásán kívül, Kazinczy véleménye és barátjának, Bajzának túlbecsülő ítélete. Annak a vakmerőségnek, melylyel a Haramiakban folnesicsi féltelenséggel és észjárással „Herostratus”-ává lett nyelvünknek, igazi rugói éppen ezekben keresendők. Lélektanilag is könnyű megérteni, mily ösztönül szolgálhatott a 17 éves ifjúnak egy Kazinczy ilyen bírálatára Isokrateszről: „Fordításod gondos, szerencsés... Nyelved tanult 's Neked is nagy a' Czinke és Verseghi ellenkezője a' mi Révaink... a' mit... mondál, igen bölesen van mondva.” (Lev. XVIII: 77—78.) Csoda-e, ha ezt a talán csak conventionalis dicséretet kellő értékére leszállítani az ifjú nem tudja, hogy Kazinczynak későbbi intéseit: „mind az a' szokatlan, a' mi magát meg nem tudja első látásra szerettetni, nehezen csinálja szerencsését”, sőt az ilyen elég őszintén kárhözvátó bírálatát is, mint: „könyv, örömt édes barátom, ki tűrheti ezt? Minden hibáid közt nekem ez a legkevésbé tűrhető” (u. i. XVIII: 8) megszívlelés nélkül hagyja. De növeli bátorságát az is, hogy Kazinczy csak dicsérőleg nyilatkozik róla pesti barátjaihoz írt leveleiben. „Sédelyinek*** Stuartja sokat ígér”, írja pl. Kisfaludy Károlynak (u. i. XVIII: 225). Innen érthető, hogy a Haramják fordításában már jóval túltett Isokrateszének hibáin, hogy itt hatványozott mértékben fordul az új iskola ellenségei ellen, hogy itt csak úgy ontván a sok rossz új szót, nagyobb „nyelvtörővé” lett.

Még az Isokratesz megjelenése évében foga e mély gondolatokkal telt, nehezen átültethető drámának „átvivés”-ébe, a mint munkáját maga nevezi. Schiller drámáinak teljes fordításával akarja ugyanis Kovacsóczy, Kacsovics és Schedel Helmezyt születésnap-

* Vö. Kuncz Aladár: Toldy Ferencz 1907. 23—25. l. és Kunfi Zsigmond: Irod. Közl. 13: 33. stb. Váczy János: A nyelvújítás győzelme 1909. 57. l.

** A Tud. Gyűjt. szerkesztője itt a Pannonia cz. német folyóiratra czéloz (Pannonia, Ein vaterländisches Originalblatt 1818—22), melynek 1822. II. kötetében Sch. következő értekezései jelentek meg: Kurze Geschichte des Sonnets bei den Ungarn 64. sz.; Johann Niklas Révai, der Grosse 93. sz.; Literatur der ungrischen periodischen Schriften, melyek, a fiatal rajongás hangját leszámítva, ma is értékes ítéleteket tartalmaznak.

*** Schedelt Kazinczy Sédelyre magyarosította: Sédely (von mir so umtauft, denn er heisst eigentlich Schedel) Lev. Rumynak XVIII: 251.

jára meglepni. Ez a szándék mindenesetre rávilágít Helmecey szavainak a fordításban előkerülő nagy tömegére, s kétségtelenné teszi, hogy Schedel a nyelvgazdagításban Helmecey babérajaira vágyott. Könyvét azonban csak 1823 végén fejezte be. Ez az egy esztendő előadásmódjában végzetes haladást jelent. Sikerült ugyanis neki majdnem teljesen eltanulni az Aurora nyelvét, ezt az emelkedettebb, válogatottabb stílust, mely új szavakkal, fordulatokkal meg- és műgonddal összerakva az igazi helyes magyarságnak katejaként állt előtte. Ezért kell őt elsőnek tartanunk abban az új nemzedékben, a mely Pesten, még pedig az új irodalmi nyelven tanult meg magyarul. Majdnem úgy, mint mi, egész könnyűséggel él az új szavakkal, fönnakadás nélkül használja a jót meg rosszat egyaránt, mert az orthologusok nyelve, tehát a jó magyarság nyelve neki idegen, míg a német mintá szerint újított a német észjárásának egészen megfelel. Nem gondolkodik ugyan már nemetül, hanem ennek az eltanult irodalmi nyelvnek módján. Második anyanyelvévé lesz tehát a Helmeceyek nyelve. Ez az oka annak is, hogy az itt-ott használt régi és népies szónak helytelen értelmet tulajdonít. A mikor az Aurorát olvasgatja, méhrajként zúdultak feléje Helmeceynek német rámbába öntött képzései, azt látja belőlük, hogy a magyar nyelv is olyan könnyen továbbképezhető, bővíthető, mint német anyanyelve. Hogy azután maga is tömegesen újít, ennek a képzelt könnyűségnek tudható be. De mikor a grammatikában ejt feltünőbb hibákat, az azért is történik, mert Kazinczynak, Helmeceynek ilyenü vakmerőségeit is szabályosságoknak véli.*

Fordítását Bajzához, „a mezei Múzának avattjához“ szóló ajánlattal kezdi, a kiktől a legerősebb biztatásokat nyerte, a ki az újításoknak vidéki „tüzes elleneiről“ számol be neki leveleiben (1822. IX. 27. Akad.), melyek mind megannyi izgatószer módjára a „szertelenül makaeskodók“ ellen szinte lázítják (1822. X. 26. u. o.). Ez az ajánlat már azon a fellengős nyelven van írva, a melyet Helmecey előbeszédeiben, híradásaiban rég megszokhatott. A fordítás némely erőteljes részleteiben talán több a rabszolgai másolásnál, a szószerintiség vádját azonban Spiegelbergnek néhány alantasan népies és izléstelenül durva kiszólásai ellenére is fenn kell tartanunk. Találkoztunk már eddig is ilyen szöveghez tapadó magyarításokkal; Mészáros Kartigámja, pedig ez is jól tömve van germanismnsokkal, mégis fölötte áll nyelvtisztaság — ha erről lehet beszélni — szempontjából a Haramjának, melynek minden lapján hemzsegó *németességei* csak az Alvina idétenül halmozott idegenszerűségeire emlékeztetik a kutatót, úgy hogy ezzel szemben haladást csak a *franciás-németes idegen szók* sűrű használatában, a frissen sült *új szók gyors felkapásában*, s még erőszakosabb, többirányú *szófaragásaival*, végül sűrűbben szembeötlő *ige- és névragozásbeli*, szóval grammatikai botlásaival jelent. Bárhol nyissuk is ki e könyvet, szinte válogathatunk az ilyen mondatokban:**

* A Die Räuber-nek már 1793-ban megjelent egy fordítása A' Tolvajok czímmel Bartsai Lászlótól (Erdélyi Játékos Gyűjt. II. sz. 1. darab). Ezt a jó magyaros fordítást Sch. nem ismerte. Vö. NyelvErtek. XXII, 7 : 115.

** Szarvas Gábor a Nyr. 10 : 215—19. II. ös-zeállítja a Haramjának előforduló erős németességeket és új szokat. Hogy ezen összeállítás különösen az utóbbiak tekintetében már elavult, annak a megjelenés éve, 1881,

Nyolez nap rája (72); a' hunczfut engem kerengeni csinál (110); *meddig van* az éjben? (180); csak te is már így a' *puprikába jut-nál* (96); Nem, minden sárkányoknál! (176); Esküszöm lelkem életénél (48); *de te nem rest*, minden húst össze vásárlottál (31); egy *menetet tart* (8); egész *igaztalana* nincsen Spiegelbergnek (41); már csak *egyed* van (78); egészen *halk* van (83) stb.

De német a lelke a tömérdek idegen szónak is, melylyel Kazinczyt követvén, fordítását tele rakja, már az első lapokon találunk eleget: *method, kontraszt, colorit, colossi* (6), *enthusiasti* (8), *catastroph* (10), *talent* (34), *roll* (25), *minut* (21), *plán* (37) stb.

Csak Folnesics németes összetételeinek száma vetekedhetik ezeknek a Haramjában található számával és fajával. Hogy sok közülök már az Alvinában megvan, azt nem átvételnek kell magyaráznunk, hanem fordítómódjuk azonos természetéből. Fölösleges volna a *reg-nap* (Morgensonne 96), *viharfény* (Wetterleuchten 105), *utánsugár* (Nachstrahl 158), *bűnkemencze* (Fegfeuer 41), *jajember* (Jammermann 109) stb. féléket felsorolni, hisz a németben is sok közülök Schillernek csak alkalmi összetétele, a minőkkel tele van a Rüber s nyomában a Haramják. Csak a *halál* szónak van pl. egy tuczat összetétele (halálesend, haláldöfés, halálszunny, halálfáklya, halálborzadály, halálhason stb.). Csupán azokról számolok be, melyek megéltek, elhagyván természetesen az előttem előbből ismerteket. Innen jutottak aztán az alábbiak a Tzs.-ba, melynek Schedel egyik szerkesztője volt:

alapfeltétel (27), *arcvonal* (Miene 125), *évtized* (214), *feszérő* (Spannkraft 69), *gyámbot* (67), *hőstett* (18), *kéjmámor* (Wonneberauscht), *légpholyag* (Luftblase 105), *nászmuзыка* (Hochzeitsmusik 204), *mércsésze* (Wagschale 190), *örszellem* (Genius 155), *parancskönyv* (Befehlzbuch 31), *színhely* (Schauplatz 197), *szépiacz* (u. a. 168 vö. szintér), *szószék* (Kanzel 10), *teljhatalom* (Vollmacht 24), *utánszó* (212), *végüdvözlet* (201), *zsebpénz* (Taschengeld 15), *zürhang* (Missklang 167).

A *teljes-telt* összetételeiben is csak németes észjárására ismerhetünk: *szerelemtelt* (51), *bútelt* (67), *nyomortelt* (77), *kétségteles* (76). Ide vág még a: *vérszomjús* (25), *törvényirányos* (216), *czukorédes* (38) is.

Igeközös összetételei is legnagyobbbrészt német utánzatok: *bekényszerít* (hineinzw. 6), *eldőzöl* (hinwegzechen 114), *elajong* (115), *eldörít* (198), *elvillan* (134), *kiviharlik* (s. austoben 205, ma: kitombol), *lebűvöl* (156), *leimádkozik* (herunter beten 108), *lekantároz* (abzüumen 154), *legyötör* (abquälen 40), *letükröz* (nachspiegeln 69), *széttagol* (auseinandergliedern 6), *túlél* (überleben 66) stb.

Egyéb újításai azután egytől egyig igazi Helmezyadák. Ennél például az Aurora 1822. folyamában (172—192. ll.): *eszközlet*, *undoklat*, *fénylet*, *örzet*; Schedelnél: *vendéglet*, *gyilkolat*, *csiklanat*; Helmezy-nél (u. o.): *dühöncz*, *hitvédenecz*; Schedelnél: *keblencz*; annál: *lassudoz*, *társúl*, *érdemít*; ennél: *szomjudoz*, *bemérgit*, *sövényül*; ott: *lankadály*, *csüggedély*; itt: *aggály*, *borzadály*; az „meri“ a verssor kedvéért a: *folyamt*, *hasztlan*, *bilincst*, *bizonytlankodik*, *rablja* alakokat, Schedel a: *levélt*, *kifejljek*, *barmi*, *fénylhetik* stb. formákkal toldja meg mestere nyelvtöréseit; ha amannál van: *kéjelg*, *édelg*, *feszülöng*, *készülöng*, miért ne lehetne Schedelnél is:

elég világos magyarázatát adja. Vö. még Búzás Győző: A németes összetételek története cz. derék dolgozatában a 23—24. lapokat.

felvirulong, kaczér, hajnallong, bámészung stb. Ha Helmecezy mondhatja: szellen, csak természetes, hogy Schedel pillan-t is mondhat. Ugyancsak Helmecezyre sírnak vissza az: áld, tántor, hajd, nyöször, tömérd, kisajt elvonások is. Mindeme szabálytalanságok ellenére elég maradt közülök életben:

aggály (sorge 60), *árnyazat* (60), *bámulat* (8, de: *bámulatos* már U. Tóth Lászlónál Hebe 1821: 46), *borzadály* (6), *döbbenet* (140), *engedély* (48), *írányzat* (7), *képzelem* (phantasma 168), *köpeny* (70), *mérleg* (185), *szendeség* (46), *üvegcse* (112), *utánzat* (212).

ábrándos (122), *gyöngédtelen* (21), *telékény* (24), *rendkívüli* (5), *segélytelen* (115), *sajátkezi* (23), *üdvös* (95), *ünnepélyes* (76).

Többi nyelvújítónkkal ellentétben Helmecezy igen sok ígét is képzett, Schedel nemkülönben: *díjaz* (105), *egyenút* (138), *elmél* (38), *hasonít* (120), *hiúsúl* (72), *nélkülez* (206. vö. u. i. körülző 55), *rejlik* (138). „Rejlik rejt, mint fejlík fejt; igen igazságos és szép formátio, hanem csak lassanként hozassék-be, mivel homályos első szemre“, mondja róla a Jegyzetek közt (213), *sikerül* (119), *számvet* (29), *számüz* (5), *testvérül* (122), *trónol* (51), *torzít* (8).

Ha már most ezzel a nagy tömegben megnyilatkozó neologomaniával azt az elvi álláspontot, melyet Schedel a Haramják Után-szó-jában kifejt, összehasonlítjuk, nála is csak azt kell megállapítanunk, mint mestereiünél, hogy a gyakorlatban szinte széttörte azokat a korlátokat, melyeket a nyelvrontás fékezésére elméletileg maga állított föl. Ki ne adna pl. igazat e józan észrevételének: „Kár 's valóban nagy kár, hogy sokan . . . a' szabadsággal, melyet maga a' nyelv önkényt enged nevelőjinek, mérsékletten nem éltenek“ (214). Mintha saját magáról mintázta volna e gondolatát. De még inkább a saját fejére szól ennek az életigazságnak hangoztatásával: „Valami mellett mértéken túl 's czéltalanul buzogni annyi, mint ellene buzogni“, és azt, a mit ebből következtet, hogy t. i. ezek a túlzók azoknak is csak ártanak, kik „az őseinktől kapott kinszet gyarapítani és inghatatlan komoly meggyőződés szerént szépítve mivelni minden alkalommal igyekeztek“, azt csakhamar ráolvasták nemcsak a türelmetlen orthologusok, hanem még Kazinczy is. Az író jogára és az olvasóközönség kötelességére nézve, ennek nézeteit ismétli meg ugyan,* mégis nem ezért történt a szertelen újításokon kívül a „sokaság felboszulása“, a hogy magát Sch. kifejezi. Van egy kijelentése, hogy „a mi a' nyelvet illeti mivében, csak azokat ismeri el Pairjének, kik azt vele egy álláspontból szemlélik“. Ily kíméletlenül még a nyelvújítási harc legerősebb összecsapásaiban sem hangzott el az orthologusok lekicsinylése. Ennyire lebecsülni ellenfeleit nyíltan még Kazinczy sem merte. De fel is zúdult ellene az orthologusok egész hada, sőt az új iskolából se akadt egyetlen író sem, a ki a Haramják nyelvét csak részben is dicsérni merte volna. Még azt is hibául rótták föl neki, hogy németesen két keresztnevet használ a címlapon. Könyve 1824 jan. 15-én hagyja el a sajtót, s már 28-án a Hazai és Külf. Tud.-ban megkezdődik ellene a gúnyos bírálatok hosszú sorozata.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

* De az írónak is van jussa az olvasótól kívánni, hogy az anyai nyelvének törvényeit, ha felületesen is, csak annyiban értse, a törvény-irányos újításokon fenn ne akadjon.

Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből.

A XVI. század.

III.*

Ha helyesírás szempontjából tekintjük át az 1550—1589 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványokat, azt látjuk, hogy az egységesség épp oly kevéssé van meg bennük ebből a szempontból, mint nyelvi szempontból. A kísérletezés, ingadozás továbbra is megvan, jóllehet a század első feléből átvehették volna akár a Pesti, akár a Sylvester, akár a Dévai Biró Mátyás kidolgozott, következetes helyesírását. A helyesírás vizsgálatában sem térhetek ki minden egyes régi magyar nyomtatványra, hanem főként azokról a nyomtatványokról fogok röviden megemlékezni, a melyekkel most nyelvi szempontból foglalkoztam.

Heltai Gáspár kolozsvári nyomdász helyesírását nagyjából már fönnebb láttuk: a jésítés jele *y* (Attyaba Heltai: Háló 13, mellyeket 13, Hogy 18); — a *k* jele szó elején és közepén *k* (kit 18, kiáltképpen 18, senki 19, főkhattyá 19), szó végén *c* (tudakozéc 19, czac 22, Vakoc vattoc 23); — az *u*, *v* jele szó elején *v*, *w*, szó közepén *u* (WR 23, Wrunc 25, wy 26, vndoksagos 24, 25, vtan 24, — vilagra 24, Vay 23, vattoc 23, — űnét 25, Kőuetkőzie 25, fogua 27, auagy 28, — tarsul 27, tudni 28, Fiu 29); — a *cz* hang jele *c* és *tz* (cancellaria 253, cedula 258, cigány 102, 306, cipót 179, — Apatza 42, harmintz 178, hortzol 37, 41, 42, kaizér = 142, kilentz 139, nyoltz 105); a *cs* hang jele *cz* és *ts* (czac 43, 45, czalt 4, 5, Czaszar 64, czendeszit = 68, czoda 46, — matska 30, aytotska 164, 165, igetske 171, szeretsen 78, gyoltsal 112). Heltai ezt a helyesírást a hatvanas évektől kezdve úgy a saját munkáiban, mint a nála készült nyomtatványokban a legkövetkezetesebben kerestül viszi. Az ő nyomdájában jelenik meg Dávid Ferencz: Az egy ő magától valo felséges istenről és Az egy attya istennec, es az ő aldót szent fianac . . . Istenségekről igaz vallastéttel. Ebben a *k* jele a szó kezdetén és közepén *k*, a végén *c* (pl. az első i. munkából: ertenec P, fűgnec P, czac P, az *u*, *v* jele szó elején *v*, *w*, szó közepén *u* (vaksagban P, vgyan P, vtzákon xij 3. vgy Rij, Wrát R; zuratattnac x, őszue x, zauaratatnac x, kőüñ. Yij, Kk). — A jésítés jele *y* (könyörgesse R, fenyegetéssinec Tij), a *cz* hang jele *tz* (ki tetzik Eeij, ortzaia Mij, kilentzedik Mij), a *cs* hang jele *cz* (faczarni P, P, czac P, ninczen P, bölcz Rij). Ezen kívül, a mint már láttuk, Heltai helyesírására jellemző a mássalhangzók quantitásának következetlen jelölése. Ugyanezt látjuk Dávid ismertettét művében is (Holot Bbij, inkább Bbij, előtt Bbij, Ce, egyűt Bbij, mellet v, tőbnec V, halotakon Sij, atkozot dolog Tij, czinaltatot Z, teremtet Z; — rockonom xijß, erőssitessére Yij, pilésses Ffij, meg feytéssében S, szűletesse Bbij, hassitnac P, iaygattassal xij). Az *e* hangokat következetesen jelöli. Heltai Gáspár

* L. MNy. XIV, 1, 55.

helyesírása halála után tovább él, csak az *e* hangot nem tudja nyomdája özvegye, majd fia idejében megkülönböztetni.

A Heltai-féle helyesírás szolgálhatott mintául Dávid Ferencz: Rövid Magyarazat miképpen az Antichristvs az igaz Istenről való tvdomant meg homalosította cz. művéhez (Gyulafehérvár, 1567, Hoffhalter Raphael), mely nyelvi tekintetben is közel áll Heltai nyomtatványaihoz, de el is tér tőlük, különösen a jésítés jelölésében, mely alkalommal a legtöbb esetben *i*-vel él (bizonios, Q, Qij, atiakkol Oijj, meniekből Oijj stb).

A Heltai-féle helyesíráshoz közel áll, Kultsár György Postillájának helyesírása is (Alsó-Lindva 1574), melyet Hoffhalter Rudolf nyomtatott, de eltér tőle, a mennyiben a jésítés jele nála nem *y*, hanem *i* (giakorta 283, giözte 278, illien 32, nieluoc 35) s azonkívül eltér abban is, hogy ha a jésített hang után *i* hang következik, az *i*-t *j*-vel írja (esnij 21, látnij 17, lennij 18, annijra 201b), — s ha megvizsgáljuk Hoffhalter Rudolfnak több más nyomtatványát is, Deczi Gáspár: Az vtolsó údőben regnalo . . . bündöröl-t (Várad, 1584), Caroli Peter: Az apostoli credonak . . . igaz magiarazattia-t (Debreczen, 1584), Félégyházi Tamás: Vj Testamentomá-t (Debreczen, 1586), azt látjuk, hogy helyesírási elveit — ha egyáltalán voltak — nem viszi keresztül nyomtatványaiiban. Ezekben a nyomtatványokban pl. a szóvégi *k*-t hol *k*-val írja, hol *c*-vel (Caroli: czac 68, kie 15, czak 17, hitnek 17; Deczi: tartiak B, itilik B, kie B stb.). — A *cz* hangot *cz*-vel írja (Caroli: uioleczvan 128, leczkenkben 196, czellia 196; — Deczi: vczakon D3, tanczert J3, tanczolata J4; Félégyházi: orczaiat 106, orczaiának 106 stb.) A *cs* hangot pedig még ugyanabban a nyomtatványban sem jelöli következetesen Félégyházi: paranczola 61, miczoda 61, bölczeség 61; — ninczien 66, czionkan 69, czieleköduen 70 stb). — Hoffhalter Raphael nyomtatta Debreczenben Melius Az ket Samuel kőnueinek . . . fordítását (1565). Az *u*, *v* írásában teljesen a Heltai helyesírása szerint ír, de a *k*-t a szó végén hol *k*-val, hol *c*-vel írja (papoc 4, papnac 4, papnak 4, mennec 17, menenek 17, ük 17). A jésítés jele hol *y* (vgyan 4, Bizony 5, alugy el 7, oly 7), hol *i* (niers 4, vgian 19, vagiona 19, gialog 24), hol vessző (Auag 5, ereg 7, vag 19, hog 19 Vg 22). A *cs* hangot *cz*-vel írja (czelekedett 22, Diczeri 19, Kiczoda 19, kovacz 25), de a *cz* hangot is ugyanígy írja (arcelatu 36, harczolasyg 27, harmincz 24, szekerczeijnec 25). Ugyancsak Hoffhalter Raphael nyomtatta Váradon Melius Jóh fordítását (1565). Ennek helyesírása abban különbözik az előbbiétől, hogy a szóvégi *k*-t *k*-val írja (kinek 61, viszek 61, nekik 73), az *u*, *v* írásában következetlen (vtán 97, el uenni 81, ueled 84, vralkodhatike 81). A *cs* hangot *cz*-vel írja, de a legtöbb esetben ékezetet tesz a *cz* után következő mássalhangzóra (czák 40, 100b, czállia 44, czál 89, czóntait 44, czelekedett 59, — de van cziattogasba 96; — bölcz 40, nincz 58. 91 stb. alak is). A *cz* hang jele következetesen *cz* (orcza = 40, 55, 57, 57, harczhöz 38, czegéres 41, 84). — Török Mihály nyomtatta Melius Valogatott praedicatioit (Debreczen, 1563). E nyomtatványban a jésítésnek a jele vegyesen *y*, *i* és vonás (Igy 15, Bizony 15, Törüeny 15, iegy 21; — Angialij 3, legien 13, kegio 21, 21, 21; — nág 11). A szóvégi *k*-t *c*-vel írja (Paterec 3, igazac 9, akariatoc 9, ionac 11); az *u*, *v* szó elején *u*, szóközépén *u* (vrokat 23; Törüeny 15, törüenytetel 39). A *cs*-t *cz*-vel és *ts*-vel (czallia 3, peczete 31, czinalanak

31, czerel 31; nints 17, parantsolatom 29), a *cz* hangot *cz*-vel írja (niolcz 98, arczal 99, orczam 105). — Komlós András nyomtatta Meliusnak az Igaz szent Irasbol ki szedetett ének (Debreczen, 1570) *cz*. művét. Ebben a jésítés jele általában *i* (hogi Bij, Atiatul Bij, vagion Bij); a szóvégi *k* vegyesen hol *k*, hol *c* (zegtek C, ollianok C; vagioc D2, eretnec 4iij, Bekac Diiij); az *u*, *v* szó elején *v* (volt Bij, vy Biiij, vv Bliij) s szó közepén *u* (bhuűsők C, hazucz Diiij); a *cs* hang jele *c*, *ci*, *cz*, *ch*, *chi* (cinalt D2; ciak Cij, Di, ciufolsz Ciiij, ciadat Ciiij3; — vakecz meg Diiij3; — czialattattam C; — chenaltak D2, ninch C, bőlch D2; — chiak D, ninchien Diiij).

Beythe műveiben (Németujvár) olyan kezdetleges helyesírást látunk, mintha soha előtte nem jelent volna meg következetes helyesírással írott szöveg. Az *ö* hangot *eu*, *ö*, *ő*, *ô*, *ó* betűkkel írja (Vas. Epist.: gyeuleközethek 15, ketőlközgyetők 13b, cheleködő 29; Zentők Fő Innepii: beülcheket 1a, embörők 2, gyömölchijre 12), az *sz* és *z* hang jelölésére nincs külön betűje. Mind a kettőt *z*-vel írja (köröztyeni 2, tiztőssegh 1; gyeuleközetteul 2). A jésítés jele általában *y* (elleyenők 2a, keueyködnek 2a), a *k* szó végén *k* (Zentők: embörők 1, nekeunk 8), a *cs* jele *ch* (Zentők: chypke 2, chak 4, michoda 4), a *cz* hang jele *cz* (Zentők: vgy¹teczik 9, Vas Epist. orczauul 12); az *u*, *v* szó elején *v*, szó közepén *u*. — Ezt a következetlen írásmódot látjuk Beythenek összes Manlius Jánostól nyomtatott műveiben. — Következetes helyesírást látunk Telegdi Miklós: Az evangeliomnac elseo resze (Bécs, Appf Mihály, 1577) *cz*. műben, a mely a szóvégi *k*-t *c*-vel (uoltanac 2, uiseltenec 2), az *u*-t, *v*-t szó elején s szó közepén egyaránt *u*-val írja (ualanac 7, uolt 7, keduet 2, tőruenbe 7, lattuyuc 7), a jésítés jele általában *y*, a *cs* hang jele *ch* (chelekedete 9, 9, 11, bőlch 9, erchec 331); néha *ts* (nints 9), a *cz* hang jele *cz* (meczed 331, iacsonotoc 349, szolhacz 607). — Nagyszombatban jelent meg Monoszlai Andrásnak Apologia a közönseges kerestyen hit agazatinac (1588) és Az Szenteknek hozanc valo segetsegekrül hasznos könyű (1589). Ezekben a *k* jele szó végén *c*, a *cs* hang jele *ch* (Szentek: ninch 57, chak 65), a *cz* hang jele *cz* (ki teczik 31, meg teczie 93), az *u*, *v*, szó elején *v*, szó közepén *u* (vgy 31, vette 127, auagy 95, houa 127), a jésítés jele *y*.

A helyesírás szempontjából végzett tanulmányaim is azt bizonyítják, hogy egységesség a század második felében helyesírási szempontból sincsen. A következetlenség ugyanazon írónál, ugyanazon nyomdásznál is föltűnően nagy, s az öntudatlan küzdelem a különféle helyesírások között folyik, a nélkül, hogy eredményre vezetne.

Nagy áttekintésben elérkeztünk végre egy állomáshoz, a melyet általában mint határkövet szoktak emlegetni. 1590-ben jelent meg a vizsolyi biblia, az egész szentírás magyar nyelven, Károlyi Gáspár hatalmas munkája. Ennek nyelve *e*-zö, helyesírása a Heltaie (jésítés *u*, *v*, *k* és a *cz*, *cs* hang írásában; az *ö* hangot az *o* felé írt kis félkörrel *ö* írja; de ez nyomdatechnikai kérdés). Ez a bibliafordítás túlszárnyalja összes elődeit. Tiszta, érthető, helyesebben értelmelenségektől ment, világos, következetes nyelve, helyesírása megmagyarázza azt a hatást, a melyet előidézett. A mű azóta számtalan kiadást ért el, de mintha a kiadók szentnek tekintették volna, a kisebb szövegváltoztatásokat, javításokat nem tekintve, nem merték érinteni nyelvét. A XVII., XVIII., XIX. században ez a nyelv — a

tiszta *e*-zó nyelvjárás — hangzott bibliaolvasáskor a református szószékekről, s ezen a nyelven olvasta a szentírást a protestáns hívő. Azonban én úgy vélem, sok túlzás van abban az állításban, hogy a magyar irodalmi nyelv kialakulását már a XVI. században Károlyi bibliafordítása döntötte el. Hiszen láttuk, hogy igen jelentékeny írók (Cárolj Péter, Deczi Gáspár, Telegdi Miklós, Monoszlai András) 1590 előtt már azon a nyelven írnak, a melyen Károlyi Gáspár. A katolikus írókra bizonyára nagyobb hatással volt Telegdi Miklós és Monoszlai András s a katolikus egyházi irodalomban az *e*-zó nyelvjárást inkább ezek juttatták uralomra, mint Károlyi. De a református egyházi irodalomban sem lett volna Károlyi Gáspár nyelve döntő hatása, ha ő egyszerű prédikátor és vitairó. Azonban mert teljes bibliát adott, a melyet minden református prédikátor és úr egyaránt használt s mert a fordítás folyamatos és élvezetes nyelven készült, első a sorrendben a *református* egyházi irodalom nyelvének egységességére döntő hatással volt írónk között.

Az iskolamesterek, papok a biblia nyelvét, mint kialakult tudós nyelvet használják írásaikban és tanításaikban ezután, örök kárára nyelvtudományunknak, a mely nagyon sokat veszített ezzel. Mennyi értékes népnyelvi nyelvemlékünk volna, ha grammatikailag képzett, tudós írók a saját nyelvükön, nyelvjárásukon írták volna meg műveiket és mennyivel értékesebb, elevenebb, színesebb lett volna stílusuk, ha nem állandóan a bibliát tekintették volna követendő mintául, hanem tanultak volna a néptől, mint Heltai Gáspár.

A magyar irodalmi nyelv kialakulásában, mint a németében is, nagy szerepe van egy hatalmas, protestáns bibliafordításnak, de a magyar bibliafordítás nyelve nem szerkesztett nyelv, hanem egy tényleg létező nyelvjárás, a melynek az az előnye, hogy a magyarság túlnyomó része azon beszél, s bár — úgy lehet — a legegyszerűbb valamenyi között, de a legegyszerűbb is. Nálunk nyelvjárás és nyelvjárás között nincs akkora különbség, mint a németben, megértik egymást a szatmáriak és a szegedvidékiek, legfeljebb megmosolyogják egymás beszédét. Azonban nálunk is az az eset következett be, hogy az *i*-zó és az *ő*-zó nyelvjárást beszélő ref. magyar egy közbülső nyelvjáráson olvasta szentkönyvét s a műveltebb azon is írt, ha tollat fogott.

(Folytatjuk.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Mázsaszekér, kocsi, hintó.

Abban a szép emlékkönyvben, melyet a tanítványok szeretete és kegyelele teremtett meg egy kiváló történettudósunk évforduló ünnepére*, bennünket nyelvtudományi tekintetben, *Domanovszky Sándornak* a *mázsaszekérről* írt értekezése érdekel leginkább. Ez az értekezés megint újabb bizonyítéka annak, hogy tárgyi szómagyarázatok csakis alapos művelődéstörténeti kutatás útján vihetnek pontos és megbízható eredményre.

Domanovszky középkori kereskedelmünk és harminczadügyünk történetével foglalkozva, ismételten a *mázsaszekér* műszóra akadt,

* Emlékkönyv *Fejérfataky László* életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Írták tanítványai. Bp. Franklin T. nyomdája. 1917. nagy 8-r., 372 l.; bolti ára 25 kor.

melynek meghatározását irodalmunkban hiába kereste. Ezért oklevelekből, főképen pedig az eddigelé kevésse kiaknázott vámtarifákból és harminczados iratokból, hozzávéve minden rendelkezésül álló történeti s egyszersmind nyelvi irodalmat, szabatosan megállapítja a *mázsaszekér* fogalmát. Ezzel kapcsolatban egyéb szállító készségről is szól, különösen a sokat vitatott *kocsi* és *hintó* keletkezését számos, eddigelé ismeretlen adattal kétségtelenné teszi s mivoltukat meghatározza. A következőkben röviden összefoglalom kutatásainak eredményét, a mennyiben a nyelvtudományt érdekli.

A *mázsaszekér* a XIII. század közepétől Zsigmond király uralkodásának végéig általánosan használt járómű; természetesen neve is közkeletű. Ez után mind ritkábban kerül elő, a XVI. században már csak mint elavult kifejezés régi tárgyu perekben. — Első előfordulása az 1255-i budai vámtarifából ismeretes: „currus magnus quod vulgo masa dicitur.“ Latin fordítása ezenkívül: „currus oneratus“, „currus magnus oneratus“, „currus magnus summarius“, „currus magnus Hungaricus“. A legnagyobb fajta társzekér volt, legalább négy ló volt beléfogva és csupán a nemzetközi forgalom és nagykereskedelem lebonyolítására, még pedig külföldi árúk behozatalára szolgált. Az Alföldön nem találkozunk vele, leginkább a Dunántúlon és a Felvidéken. Nevét onnan kapta, hogy az országba bejövén, az útjába eső, legelső fő lerakó helyen, pl. Lőcsén, köteles volt lerakott és kibontott árúját megmázsáltatni azon a mérlegen, melyet az ilyen hely az árumegállító joggal kapcsolatos kiváltságai alapján fenntartott. Domanovszky a mázsaszekeret külföldi származásúnak tartja (74. l.). Ennek némileg ellentmond egy Mátyáskori adat, mely a mázsaszekeret: „currus magnus Hungaricus“-nak nevezi, megkülönböztetvén tőle a „currus leviores, qui bohemic, sylesici et polonici vocantur“ (45. l.). Igaz, hogy ez már nagyon késői adat, mikor az eredet tudata már elmosódhatott; mivel a hivatalos vagy legalább is közkeletű magyar műszava „mázsaszekér“ volt, innen kaphatta a „Hungaricus“ jelzöt. Különbön érdekes volna kikutatni, honnan, milyen külföldi kereskedelmi gőcpontokból indultak, s talán az úton gyártási helyüket is meg lehetne állapítani. — A *mázsaszekér* nevét 1490-ben felváltja a *teherszekér* (73. l.); majd vele egyértékűnek látszik 1504-ben a *kassai szekér* (74. l.); 1518-ban a szláv előtagú *társzekér* (73. l.) és 1669-ben a német előtagú *furmánszekér* (73. l.).

Az értekezés aztán megkülönbözteti a mázsaszekérnél könnyebb *rudasszekér* (1326), *ajoncza* (1336), *csille* (1358) alakjait (47. l.). Az előbbi a rúd mellé fogott két ló, az utóbbi, mint szláv etymonja is bizonyítja, villába fogott egy ló húzta, a csille pedig leginkább széna-, szalmahordásra alkalmas taligaféle volt.

A *kocsi* ósét Domanovszky abban az 1433-ban, Bertrandon de la Broquière-től leírt könnyű alföldi szekérben látja, melynek hátsó kereke nagyobb az elsőnél és igen gyors személyszállításra szolgál; ez a nyugati ember előtt teljesen új dolog volt. Ennek fejlődése a *kocsi* (1494), mely aztán egész Európában is elterjedt s a nevet is nemzetközivé tette. Könnyűségén kívül jellemző rá a hármas fogat, melyet a szerző az ismert Schemel-féle (1568) rajzon kívül, még Jost Amman (1562) és Comenius Orbis pictus-ának (1658) metszeiben is bemutat. Talán nem éréktelen adalék ehhez, hogy van a kocsiról nemesak külföldi, hanem magyar képünk is magyar

embertől. Wathay Ferencz, a kinek emlékiratát P. Thewrewk József adta ki (Régiségbúvár I. 2, 1838), nemcsak jó próza- és versíró volt, hanem jó rajzoló is. Az eredeti codexben (Akad. ktár. M. C. 4. rét, 29. sz.) igen sok művelődéstörténeti értékű színes rajz közt azt is megfőstötte, hogyan viszik őt többed magával rabúl Temesvárról Konstantinápolyba. A szállítás hármassfogatú kocsin történt. Tudtommal ez az egyetlen régi magyar rajz a kocsiról (1605 előtről, l. a mellékelt rajzot).

Szól az értekezés továbbá a *hintóról*, a *kólyáról*, *lektikáról*. Többi közt megfejtí és rajzban is bemutatja az *orsós hintót* (vö. Apor Metam.), melynek magyarázatával Tóth Béla is hiába küzködött

Wathay Ferencz rabságba vitele 1605-ben.

(Eredetije a M. T. Akadémia kéziratárában.)

(M. Ritkaságok 308; vö. Arany TSz. III. 1). Az eddig művelődéstörténetünkben ismeretlen képek szerint a hintót ekhó-szerű bordás váz borította, ennek forgatható farudaira: *orsóira* volt a bőr- vagy ponyvatakaró fölsavarva, honnan szükség esetén lebocsátották. Ez, úgy látszik, már közéurópai alkalmatosság volt, mert például *Ruysdael Salamon* tájképein (Szépművészeti Múzeum) szinte mindenütt ott látjuk.

Az egész értekezés, fontos kereskedelmi és művelődéstörténeti eredményein kívül, sok értékes nyelvtörténeti tanulságot is ad.

Kiegészítve a *szekér* (1451, de *szekeres* már 1095), *taliga* (1452), *kordé*, *kolyésza* s az újkori járóművek neveinek történetével, egész „de re vehicularia hungarica” kerekednék belőle. TOLNAI VILMOS.

Az ősi nyolczas kérdéséhez.

HORVÁTH JÁNOS folyóiratunk idei évfolyamának 49—53. lapján megjelent értekezésében: *Ősi nyolczas szerkezetek időrendje*, e régi és rendkívül elterjedt versfajnak négy alaptípusát különbözteti meg. Ezek határozott időrendben követik egymást s azért HORVÁTH szerint fontos kormeghatározó szerepük van. Bár HORVÁTH „minden elmélet félretéve“, pusztán leíró osztályozásra törekszik, mégis azt hiszem, hogy megállapításainak a kormeghatározó jellegen kívül más értékük is van: fölvilágosítást nyújtanak ugyanis e szerkezetek eredetéről, vagy helyesebben: e szerkezetek leszármazásával HORVÁTH típusai igazolhatók. Így nincsenek kitéve annak a veszélynek, hogy esetleg előkerülő új adatok teljesen fölboríthatják az ekként megállapított rendet.

Magam részéről sem akarok részletesebb elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni s az ősi magyar verselés kérdésének darázsfszékébe belenyúlni, megelégszem azzal, hogy megfelelő adatokkal előbbi állításomat igazoljam.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az első típusba tartozó verseket, láthatjuk, hogy azok legnagyobb részének megfelelő latin eredeti versmértéke az úgynevezett *jambusi dimeter* s e versek nem egyebek, mint annak magyar alkalmazásai. SZILÁDY ÁRON szerint (RMKT. I: 353) ugyan „a szabályszerűség próbáját egészben véve egyetlen sor sem állana ki, sőt egészben véve inkább a trochaeusi lejtés jellemzi őket, mintsem az ellenkező“; ez azonban túlzás. A legtöbb sorból határozottan kiérezhető az annyira jellemző kettős ictusú jambusi menet. Íme, néhány példa:

Szent úr! mi téged onszollunk,
(Precamur sancte domine),
Aggy nekünk éjet nyugalmast,
(Quietam noctem tribue),
Ki vagy léleknek oltalma,
Mi urunk, te légy mívelönk.
(Qui es defensor animae,
Adesto nobis domine).

(RMKT. I: XXXIII.)

Naplámadásának sarkátul
Mind ez világnak végeig,
(A solis ortus cardine
Ad usque terrae limitem),
Hogy testtel testöt megvátván
(Ut carne carnem liberans)
Es kicsin téjjel tartaték,
Ki miatt madár sem éhözik
(Parvoque lacte pastus est,
Per quem nec ales esurit).

(RMKT. I: XLI.)

Könnyen szaporíthatnók még e példák számát. Pedig ezekben a magyar hangsúly sem szenved nagyobb sérelmet, a mi elég föltűnő az ellenkező irányú jambusi menetnél. Csak azt nem szabad elfelejteni, hogy a latin eredetiben *nem időmértékes* jambusokkal van dolgunk, hanem *hangsúlyos verseléssel*, az úgynevezett nyugateurópai verselés első példái ezek a nagyobb részben Szent Ambrus nevéhez fűződő, a középkorban nagy kedveltségnek örvendő költemények. Kár, hogy irodalomtörténetíróink, a kik e kérdéssel foglalkoztak, eddig ennek sajátosságait nem vették kellőképen figyelembe s így régi magyar fordításokban mást kerestek, mint a mi valójában, természetesen ott található. Így KARDOS ALBERT (EPHK. XVIII: 475) abban téved, hogy időmértékeseknek vélte Szent Ambrus jambusait s így arra a meggyőződésre jutott, hogy „e hibáktól hemzsegető sorokat [!] görög drámairól vagy aranykorbeli latin lyrikus aligha fogadta volna el jambusnak; hát akkor hogy érzett volna bennük jambusi lejtést a középkori versszerző, a ki, mint a hangsúlyos és rimes latin verseket, bizonyynyal e régi himnuszokat is magyar módra hangoztatta?” Pedig ennek éppen az ellenkezője áll. Ha e himnuszok versformája időmértékes lett volna, akkor régi versszerzőink, a kik nem ismerték a görög-latin prozódíát, aligha érezték volna ki belőle a verset, a mint a laikus ma is Vörösmarty legszebb hexameterait prózának fogja érezni, mert hiszen mind a magyar, mind a görög-latin időmértékes verselésben a természetes hangsúly nem esik egybe az ütemek arisaival. Ellenben, mivel éppen e himnuszok jambusai hangsúlyos jambusok s ictusaik teljesen fedik a latin prózai hangsúlyt, lehetetlen, egyszerű skandalásnélküli olvasásnál sem, ki nem érezni ezt a jellemző kettős ictust:

— — | — — | — — | — —

Épp így túlzásba esik VOLF GYÖRGY is (NyT. XII: XIV. 1.), a ki e régi himnuszfordításainktól teljesen megtagadja a versjellegét, szerinte csak „rhythmicus [!] imádságokul, részint pedig magyarázatokul készültek, hogy a deákalan apácák értsék a templomban énekelt latin himnuszokat“. Mert „ha versekül akarnának tekintetni, bizonyára a rimet sem kerülük és a szótagszámot sem vétik el anynyiszor“. Nem gondolta meg Volf, hogy az eredeti latin himnuszokban sincs rím és a szótagszám is (mint a nyugateurópai verselésben ma is) egy-két szótaggal ingadozhatik, jambus helyett föllép az anapaestus!

Annyira versek ezek, hogy e típusnak Horváth Jánostól megállapított minden sajátága levezethető a latin eredeti latin himnuszok sajátágaiból: az ingatag szótagszám,* a rímtelenség, a négy-soros versszak, a sorközépi caesura hiánya.** Íme, csak egy jellemző példa Prudentiustól:

Auferte, clamat, || lectulos, (5 + 3)
Aegro sopore || desides, (5 + 3)

* Az ingadozást a latin eredetiben különösen a sok hiatus idézi elő, mely itt nincs oly szigorúan kiküszöbölve, mint a klasszikus verselésben.

** A sorközépi caesura helyett a legtöbb esetben a hátulról számított harmadik szótag előtt lép fel önkéntelen caesura (közvetlenül a második ictus előtt), a mely — úgy látszik — összefügg a latin hangsúly természetével. A magyar fordításokban, ugyanolyan okokból, szintén ez a leggyakoribb. (Lásd a fent idézett példákat!)

Castique recti ac || sobrii (6 + 3)
 Vigilate: iam sum || proximus. (6 + 3)
 (Car. Simrock, Lauda Sion, 16. l.)

Ez első typushoz tartozó régi himnuszfordításaink tehát az úgynevezett nyugateurópai verselésnek első képviselői irodalmunkban. Mégpedig szintén *hangsúlyos* formában, nem úgy, mint később, a XVIII. század második felében időmértékesen. Ezzel természetesen az a nehézség járt, hogy a jambusi lejtés ellenkezik a magyar hangsúlyozás ereszkedő természetével. Egyetlen megoldás csak hangsúlytalan ütemelőzővel lehetséges, ilyenformán:

1 + 4 + 3

vagy bővítve anapaestikusan: 1 + 5 + 3, 1 + 4 + 4, 1 + 5 + 4 stb. (l. a fönt idézett magyar sorokat). Ebből is világos, hogy a caesura nem eshetik a sor közepére. Természetesen a régi magyar fordító, ki nem foglalkozott a magyar hangsúly törvényeivel, de bizonyára volt ép hangsúlyérzéke, csak önkéntelenül találta el ezt a formát. Különben beállott az a megalkuvás, mint a modern magyar költészetben is (l. SIK SÁNDOR értekezését az *Irodalomtörténet* ezidei évfolyamának 135—154. lapján), hogy a magyar hangsúly, kivált a sor elején, elnyomta a jambusi emelkedést, ellenben a sor végén mindig tisztán kicsendül a jambusi menet. Így jöttek létre az ilyen formák (ezzel az ütembeosztással: 5 + 3, vagy bővítve: 6 + 3, 5 + 4 stb.):

Krisztus kapuja megnyílék,
 Beltelék telyes malasztal
 (Fit porta Christi pervia,
 Referta plena gratia).

(RMKT. I : XXXVIII.)

Király zászlói terjednek,
 Keresztnek titka finletik
 (Vexilla regis prodeunt
 Fulget crucis mysterium).

(RMKT. I : XXXIV.)

Csak későbbi, másolásból eredő romlásnak tulajdoníthatjuk (mint már KARDOS ALBERT, EPhK. XVIII : 479) az olyan hosszú sorokat, melyeket nem lehet a két lüktető hatása alá kényszeríteni. Hirtelenében csak egy példát idézek, hol a latin eredetivel való összevetés kétségtelenül tanúskodik a szövegromlásról.

Napkeletnek kezdésétől
 Földnek ő vég határaig,
 Krisztusnak ineklek fejedelemnek,
 S:iz Máriának születét.

(RMKT. I : XXX.)

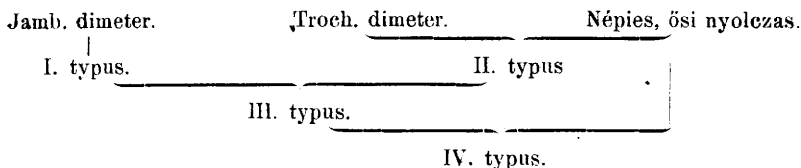
Egyedül a harmadik sor nem illeszkedik a ritmusba. A latin eredeti: *Christum canamus principem*, tanúskodik róla, hogy eredetileg a magyar sor ilyen lehetett: *Krisztust ineklem *fejedelmet*. (Mint e latin himnusz másik fordításában: *Krisztust énekeljük fejedelmet*, RMKT. I : XLI. Más példákat l. KARDOS id. értekezésében.)

A II. típusba tartozó versek legnagyobb részének a latinban *trochaeusi dimeter* felel meg. (Jellemző példa *Szent Bernát himnusza*, RMKT. I : V. és LIX.) Minthogy ezek a latinban nagyrészt rimesek,

továbbá az önkéntelen caesura itt is közvetlenül a második ictus elé kerülván, éppen a középén metszi a sort (— — — — || — — — —), érthető, hogy a magyar fordításban is föllép a rím és a közép-caesura, míg a szótagszám még mindig ingadozik, bár nem annyira, mint az előtti típusban. De ez még nem elegendő a típus összes sajátságainak magyarázatára; a latinban t. i. ritkább a soros (nem versszakos) szerkezet, továbbá ritka a tiszta négyes trochaeusi forma, rendszeren hosszabb és rövidebb sorok váltakoznak egy strófában, gyakori a páros rím helyett a négyes rím is. Hogy a magyar típus összes sajátságait megmagyarázhassuk, föl kell tennünk még egy másik hatást is s ez az ősi, népies nyolczasé, mely mint a rokon, finnugor népek költészete is bizonyítja, rendkívül elterjedt és kedvelt szerkezet, rendszeren szakozatlan, párosrímű, állandó szótagszámú és középcasurás.* Minthogy ritmusban hasonlít a négyes trochaeushoz, könnyen megmagyarázható a reá való befolyása.

A III. típusúhoz tartozó versekben az a föltűnő, hogy a legtöbbször rimetlen latin eredetinek is négyesrímű versszakok felelnek meg. Ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy az eddig kifejlődött két típus egymáshoz közeledett, helyesebben a harmadikban a két első egymással összekeveredett. Az első típusból megmaradt a négy soros versszak és a helyenként még ingadozó szótagszám, a másodiktól a rím és a szabályos középcasura. Hogy a ritmus jambusi vagy trochaeusi-e, az attól függ, hogy a latin eredetiben melyik szerepelt. A még későbbi negyedik típusban pedig végleg föllükerekedtek a népies költészettől befolyásolt második típus sajátságai: az állandó szótagszám, a szabályos caesura, a párosrím; a latin egyházi költészetnek, úgy látszik, egyetlen megmaradt nyoma csak a négy soros versszak. A négy típus származása és fejlődése tehát ekként tekinthető át:

Ha most már e származási rendet összevetjük HORVÁTH chronológiai rendjével, ez utóbbit csak akként kell módosítanunk, hogy az I. és II. típust, melyek származás tekintetében egymástól függetlenek, egyidőseknek kell tekintenünk, későbbi a III-ik és a legfiatalabb a IV. típus.

KIRÁLY GYÖRGY.

Egy hangváltozás eredetéről.

Mai nyelvjárásaink egyik legnevezetesebb sajátsága az, hogy az *l* hangot mássalhangzó előtt, sőt gyakran a szó végén is elhagyják. E hangváltozás már nyelvemlékeink korában is elég nagy kiterjedést ért el. Így főképp *o*, *ē*, *ō* után *s*, *t*, *d*, *cs*, *s* előtt hagyják ki gyakran codexiróink az *l* jelét.

* Erre már BEÖTHY ZSOLT is nyomatékosan rámutatott a magyar lyra költészetéről szóló egyetemi előadásában.

Többször azonban olyan jelenséggel is találkozunk, mely ennek a hangváltozásnak éppen ellentéte. Vannak ugyanis olyan szavaink, melyeknek tulajdonképen az *l* nélküli való változata őrizte meg az eredetibb alakot. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert főképp nyelvjárási-leírásaink az ide tartozó szavakat is (pl. *gyümölcs*, *boldog*) azokkal szokták egy csoportban tárgyalni, melyek az *l* hangot elejtették. Pedig nyelvtörténeti alapon ezek egész más körbe tartoznak.

Olyan szavaink, melyekben az *l* hang későbbi eredetű, pl. a következők: *ács* ∞ *ács* (vö. Gombocz, MNy. III. 22); *bódog* ∞ *boldog* (l. OklSz.); *bölcs* ∞ *böcs* (MNYv. III. 400); *bölcső* ∞ *böcső* (MNY. III. 400); *búcsú* ∞ *bulcsu*, *bocsát* ∞ *bolcsát* (vö. *bulchoya* GömC. 14 'búcsúja'; *bulsassa* HB.); *csók* ∞ *csolk* (pl. a mohácsi nyelvjárásban Nyr. XXVII. 69; *csolkol* az Érmelléken Nyr. XXIX. 212); *erkölcs* ∞ *erkölcs* (vö. Munkácsi, KSz. II. 190; Gombocz, MNy. III. 159—160); *édes* ∞ *éldes* (*éldés* a palócoknál; vö. Nyr. XXI. 362); *jobbít* ∞ *jobbilt*, *tanít* ∞ *tanilt* (vö. *iobił'tioch* LobkC. 39. *Thanił'tvańának* LobkC. 32.); *köcsön* ∞ *kölcsön* (vö. MNy. III. 261); *levének* ∞ *levelnek* (vö: *lěvėlnek* ThewrC. 181 [kétser]); *mód* ∞ *mold* (vö. Jo *moldon* rea gondolna; Zomor János levelében 1554-ből; l. MNy. II. 126); *ótalmaz* ∞ *oltalmaz* (vö. óv-); *pipa* ∞ *pēlpa* (pl. *pēlpa* a palócoknál Nyr. XXI. 362); *szóban* ∞ *szolban* (vö. *szólban* a palócoknál Nyr. XXI. 362; *zolt hallani* KazC. 42); *szőke* ∞ *szölke* (*szölke* pl. a mohácsi nyelvjárásban Nyr. XXVII. 69); *tanács* ∞ *tanálcs* (pl. *tanalczkozya*, *tanalchaat* CornK. 2); *vágás* ∞ *válgás* (l. *válgás* a palócoknál Nyr. XXI. 362).

Hogyan magyarázhatjuk e változást? Az első lehetőség az volna, hogy az *l* hang ezekben az esetekben fonetikai úton keletkezett a magánhangzó és a mássalhangzó között levő kapcsolatból. Ez azonban nem látszik valószínűnek. Miért lépett volna fel az *l* hang éppen csak hosszú magánhangzó után? S viszont, ha csupán az átmeneti hangból fejlődött, miért rövidítette meg legalább az esetek nagy-részében a magánhangzót? Itt tulajdonképen egész szabályos hangcserét látunk: *ó* helyét *ol*, *ú* helyét *ul*, *ő* helyét *öl*, *ü* helyét *ül* stb. foglalta el. A kapcsoló hangból való magyarázat itt nem látszik célravezetőnek.

Pontos szempontot meríthetünk azonban Simonyi egy megjegyzéséből (vö. M. Nyelve I¹, 22—23): „Sokszor az analógiás visszakövetkeztetés nem idéz elő új szókat, csak új hangalakokat. Mikor a szótagzáró *l* kezdett a kiejtésben elenyészni s az *olta*, *volna* alakok mellett mindig sűrűbben szerepelt az *óta*, *vóna*, akkor az ilyen szótagoknak ingadozó kiejtése azt okozta, hogy a régi *bódog*, *Miskőcz*, *Szónok* helyett viszont *l*-es alakokat mondogattak s ez a kiejtés egyes szókra nézve meg is állapodott, úgy, hogy *boldog*, *Miskolcz*, *Szolnok* lett belőlük. Így hallani affektált beszédű emberektől *szőke*, *csók*, *pipa* helyett *szőlket*, *csolkot*, *pēlpát*; továbbá *otthun* (otthon) és *házhó* (házhöz) helyett *otthol*, *házhol*, mert *hun* helyett *hol* és *gondó* helyett *gondol* a művelt kiejtés“.

Simonyi e megjegyzésében az a lényeges, a mit az ingadozásról mond. Ha mai nyelvjárásainkat megfigyeljük, szakadatlanul találkozunk ilyen ingadozó alakokkal. Pl. *ő-zó* alakok vegyest előfordulnak *é-zó*kkal, *é-zók* *é-zó*kkal stb. Ugyanígy jelenségeket látunk codexeinkben is. Magát az ingadozást a nyelvjárási sajátságok hullám-

zása magyarázza meg. A hangváltozások igen gyakran nem lépnek fel az egész nyelvterületen, hanem csak egy bizonyos vidéken. Itt azután, a mennyire feltételei engedik, legalább a keletkezés idejében egészen kivételnélküliek. E területről azonban bizonyos kedvező alkalom közbejöttével kiterjednek a szomszédos nyelvjárásokra is. Ez a terjedés azonban éppenséggel nem szabályos, sőt gyakran csak néhány esetben állapodik meg. Az új változatokat azután rendszeren vegyest használják a régiekkel.

Igy az *l* hang kiesése sem történt meg mindenütt egyformán. Egyes nyelvjárásainkban úgyszólván egészen általános, más nyelvjárásokban viszont csak bizonyos esetekre terjed ki s ezek is gyakran ingadozók. Így pl. a mátészalkai nyelvjárásban a *volt*, *folt*, *föld*, *öltözik* szavak elvesztették *l*-jüket, tehát így hangzanak: *vót*, *fót*, *föd*, *ötözik*; viszont a *kócs* szó váltakozik *kulcs*-csal, a *küd* *küld*-del (vö. Nyr. XXV. 496, 498).

Ugyanezt a jelenséget látjuk codexeink korában is. Míg egyes codexeinkben az *l* hang kiesése bizonyos fokig egészen általános (KazC., TihC.), addig más codexeinkben ingadozást látunk az *l*-es és az *l* nélküli adatok között (pl. a LobkC.-ben).

Midőn most tehát a *bódog* > *boldog*, *bölcs* > *bölcs*-féle hangváltozást akarjuk megmagyarázni, külön kell ebből a szempontból megvizsgálnunk azokat a codexeket, melyekben az *l* bizonyos fokig kiesett, külön azokat, melyekben az *l*-es és az *l* nélkül való alakok ingadoznak s külön azokat, melyek az *l* hangot általában megtartják.

Ha nyelvemlékeinket átvizsgáljuk, akkor mindenekelőtt arra az eredményre fogunk jutni, hogy az itt tárgyalt szavak nagy része az *l* hangot meglehetősen ritkán veszi fel.

Igy pl. a *boldog* szó régi okleveleinkben mindig *l* nélkül hangzik (l. OklSz.) s még codexeinkben is elég ritkán találjuk *l*-lel. Ilyen esetek pl. a DebrC. I. kezének írásában: *boldogfagof* 85; *boldogul* 170, 220; de l. ugyancsak itt: *Bodog* 21, 68, 140, 159, 211, 216, 228; *bodog* 101, 138, 153, 209, 215, 219, 225; *bodogfagot* 144, 166, 219, 225; *Bodogfagot* 203; *bodogfagban* 220; *bodogtalanul* 120; *Bodogtalanul* 124; *bodogfagat* 142. Egyébként ugyanitt: *uolna* 8, 18, 81, 136, 137; *hold* 144; *uoltat* 145; *holtak* 152; *zolgaia* 154, 163.

Ugyancsak ritkán fordul elő *l*-lel az *oltalmaz* ige is nyelvemlékeink korában. Pl. *oltalmra* LobkC. 288; de ugyanitt: *otalmazny* 298; *otalmazad* 1 (mindezek LobkC. I-ben). DebrC. I-ben ez a szó mindig *l* nélkül fordul elő: *otalmaznaia* 25; *otalmazia* 130; *otalmat* 156.

A *bölcs*, *bölcső*, *erkölcs*, *gyümölcs* szavak azonban már igen gyakran fordulnak elő *l* hanggal s így *l* nélkül való alakjaik azt a benyomást keltik, mintha *l*-jüket a *föld*, *hold* stb. szavak *l*-jével együtt veszítették volna el. Hogy ez nem így van, azt első sorban azok a codexek bizonyítják, melyekben az *l*-es szavak *l*-je nem esett ki. Így pl. a KeszthC. általában megtartja az *l* hangot s mégis nemcsak a *boldog*, *bocsát* szavak hangzanak itt *l* nélkül (pl. *Bodog* 1, 3, 71, 220, 285; *bodog*- 21, 102, 444, 447; *bochaffad* 46; *Bochata* 280, 282), hanem a *bölcs*, *bölcső*, *kölesön* szavak is. Példák: *bewche-fegeth* 34, 90; *bewchefeegbe* 243; *bewchefege* 281; *bewchefegek* 297; *bewchefeegnek* 310; *Bewchefege*nek 403; *bewchefeegydnek* 422; *bewchefege*nek 128; *bewchen* 276 (kivétele: *bwlehen* 144); *bewchebe* 340, 'bölcsőbe'; *kwchon* 303, 'kölesön'. Elég ritkán marad ki az *l* a GuaryC.-ben s mégis a *boldog*, *oltalmaz* szavak mellett az *erkölcs*, *gyümölcs*

szavak is *l* nélkül hangzanak. Pl. *elkőcőt* 27; *elkőcő* 27; *gőmőcőt* 126. Hasonló eseteket találunk a KulcsC.-ben is.

Mindez arra mutat, hogy az *l* hang felvétele nem kezdődött olyan nyelvjárásokban, melyek az *l* hangot általában megtartották. Még kevésbé indult meg e változás azokban a nyelvjárásokban, melyek az *l* hangot bizonyos fokig kivetik. Így pl. a KazC. mind a három kezének írásában az *l* hang nemesek a *föld, volt, költ, zöld, holt, oltár, völgy, gyolcs, utolsó, koldul, nyolcz, kiált, tölt, költ, üvölt* szavakban marad el, hanem rendszerint a *boldog, bölcs, búcsú, gyümölcs, erkölcs*-féle szavakban is. Példák: *bóc-* 33, 92; *gőmőc-* 41, 42, 132; *erkőceben* 35, 43; *erkőciben* 156; *erkué* 154; *bucut* 17; *bucuzuan* 71; *otalma* 67; *bodogh* 6, 10, 12. Ugyanilyen helyzetet látunk a TihC.-ben is. Példák: *bodok-* 1, 7, 18, 19; *bóc-, bőc-, bőch-* 1, 2, 4, 20, 80 stb., *buc-* 262; *gőmőch* 11, 79, 223; *otalmaz* 80, 148. Nem igen valószínű tehát az sem, hogy a *bölcs, gyümölcs*-féle szavak az *l*-et kivétő nyelvjárásainkban vették volna fel az *l* hangot.

A legvalószínűbb magyarázatot akkor kapjuk meg, ha azokat a codexeket vesszük vizsgálat alá, melyekben az *l*-es és *l* nélkül való alakok ingadozni szoktak. Ilyen esetek: LobkC. I.: *feedre* 217; *feedreel* 217; *feirdbe* 310 $\sim$ *feldel* 275; *feldre* 207, 277; *hood* 239; *de volna* 277; *holnapot* 298; *ivoltodert* 15. Ugyanitt: *Inalcagra* 187 $\sim$ *imachagot* 208; *otalmazny* 298; *otalmazad* 1 $\sim$ *ottalmra* 288; *Belcz* 266; *belcz* 278; *gymelch-* 289; *gimelc* 190, 289; *elkelcel* 185. LobkC. II.: *föld-* 47, 91, 130, 167, 103, 170, 143, 162; *fedn* 139 $\sim$ *föld-* 52, 158, 56, 72, 73, 81, 96, 114, 130, 158; *votarol* 98; *votvona* 103 $\sim$ *vottal* 118; ugyanitt: *Thaniltvaianak* $\sim$ *tanitvaianom* 85; *bicz* 66; *Bodoy* 44; *otalmaz* 62. EhrC.: *keirt* 29; *teirt* 7; *ewlt-* 59; *myolta* 98 $\sim$ *oduan* 93; ugyanitt: *beurczefegeknek* 115 $\sim$ *beurcz* 38, 46, 51; *tanalczynak* 3; *czolnokott* 26. CzechC.: *öltőzteteel* 3 $\sim$ *öltőzeek* 38; *öltőztetenek* 70; *öltőzteteert* 75; *öltőztes* 75; *yrőteel* 22 $\sim$ *yrwőlteeffel* 113; *yröltthween* 113; *yröltteefinn* 156, 164; *yröltbth* 116; *földeth* 47; *de: wőgyeben* 39; ugyanitt: *bőlcz-* 13, 25, 108, 103; *gywmőlczós* 36; *gywmőlcze* 45. ErsC. I.: *öltőztety* 214 $\sim$ *ölt-* 9, 11, 189, 41, 48, 49, 62, 96, 235, 527; *keirtete* 431 $\sim$ *keirtcze* 576; *keirt-* 12, 308, 310, 481; *kőlt-* 74, 161, 162, 295, 297, 308, 541; *Irwőthefeknek* 116; *yrwőteef* 252; *yrwőteft* 292; *yrwőtween* 303; *yrwőthenetek* 306; *yrwőteny* 453; *yrwőtes* 472; $\sim$ *yrwőlt-* 30, 40, 48, 50, 51, 57, 116; *yrwolt-* 38; *Wrwőlt-* 47; *Irwőlt-* 56, 527; *yőlt-* 57; ugyanitt: *bőlcz-* 7, 16; *gymőlcz-* 20, 21, 22, 23; *elkőlcz-* 226. ErsC. III.: *keirtfegh* 580 $\sim$ *keirt-* 366, 381, 409; *irwreirtfeneek* 428; *de: wewlgeben* 415; *keirtender* 340; ugyanitt: *bőczefegel* 448 $\sim$ *bőlczefeg* 449; *bőlczweteteeth* 324 $\sim$ *beurczwrteteeth* 329. DebrC. II.: *föld-* 292, 298, 309, 311, 318, 319, 307, 313 $\sim$ *föld-* 232, 258, 323, 280, 281; ugyanitt: *gőmőche* 240 $\sim$ *gőmőchót* 231; *gőmőlcze* 320; *de: bőch-* 279, 280, 287. DomC.: *keirde* 211, 359 $\sim$ *keirid-* 128, 240, 250, 253, 254, 255, 257, 359, 367; *feirdre* 313 $\sim$ *feird-* 1, 5, 16, 30, 84, 94; ugyanitt: *beirlch-* 7, 8, 9; *keirlcheen* 91; *dymewlch-* 9, 100, 120; *tanalchoknak* 10; *bulchvztatvan* 60. MünchC.: *felkót* 199 $\sim$ *felkőlt-* 213; *megodozandaz* 44; *de: uolua* 48; ugyanitt: *alč* 40; *bőlč* 26; *kőlčm* 22; *tanalčnac* 21. ThewrC.: *wőg-* 78 $\sim$ *wőlg-* 90; ugyanitt: *gyewmőlcz-* 90. NádC.: *fődre* 377, 505, 524 $\sim$ *földre* 236, 252, 259, 538; ugyanitt: *erkőlč-* 309; *bőlč-* 18, 28, 43; *tanalč* 148.

Mindezek az adatok arra mutatnak, hogy az *i*-es és az *l* nélkül való alakok több nyelvjárásban ingadoztak egymás között.

Ugyanezekben a nyelvjárásokban feltűnnek a járulék *l*-es szavak is vagy *l*-el vagy ingadozva az *l*-es és *l* nélkül való változatok között. E jelenség úgy magyarázható meg, hogy az *l*-et kiejtő nyelvjárásainkból egyes alakok átkerültek olyan nyelvjárásokba, melyek az *l*-et megőrizték s így az illető szavak kiejtésében ingadozás jött létre. Ez ingadozás folytán $ó \sim ol$, $ö \sim öl$, $é \sim el$, $ü \sim ul$, $ű \sim ül$ váltakozás jött létre s ez a váltakozás azután az illető szavakból áterjedt egyéb esetekre is. A *föld* $\sim$ *föd*, *költ* $\sim$ *köt*, *tölt* $\sim$ *töt* ingadozással egyidőben a *bölcsnek* is *bölcs*, a *gyümölcsnek* *gyümölcs*, az *erkölcsnek* *erkölcs* stb. változata keletkezett; ezek az új változatok azután mind jobban és jobban elterjedtek, úgy, hogy az itt említett szavak *l*-es változatai codexeink korában sokkal gyakoribbak, mint az *l* nélkül valók.

Ez a hangváltozás egyébként már elég régen indult meg az *l* hang kiesésével kapcsolatban. Vö. pl. az OklSz. következő adatait: *Alch* 1233; *Bulchov* 1198; *Gymulchynfa* 1275; de: *buchu* 1095; *gemissen* 1095; vö. még: *Scederweg* 1231/1350; *Hwzeweeg* 1269 $\sim$ *Noguelg* 1269; *Furizuelgi* 1211. Ezekből az adatokból egyszersmind azt is látjuk, hogy az itt tárgyalt hangváltozás előbb említett magyarázatának az időbeli bizonyítékai is megvannak.

Mindezek azonban egy általános hangtörténeti tényt is bizonyítanak: A nyelv hullámzása, a hangváltozások részleges áterjedése egészen új hangváltozás oka is lehet.

LOSONCZI ZOLTÁN.

A legrégibb magyar csizió.

NÁDASDY TAMÁSNÉ született KANISAY ORSOLYA 1545 decz. 22-én azt írja az urának Bécsbe, hogy „küldjen egy Kalandariomot“ (I. KÁROLYI ÁRP.-SZALAY J.: Nádasdy Tamás nádor családí levelezése 1882, 76. l.). Ebből az adatból, valamint leveleinek ilyen keltezéséből: „Datum az Kegyelmed Sárvarába. 9. Martii 1549“ kétségtelen, hogy NÁDASDY HÁZÁBAN 1545-ben már mai értelemben vett, tehát évről-évre megjelenő naptárt használtak.* NÁDASDY TAMÁSNÉNAK azonban nem minden levele van év, hó és napszámmal keltezve. Az 1545 előtti levelekben találkozunk ilyen keltezésekkel is; „Költ. . . szent Illon asszony nap után való kedden 1541“ (l. i. m. 71.) | „Költ . . . pünköszt nap előtt hetfén 1541“ (uo. 71.) | „Költ . . . szent Zsafia asszony nap után való pénteken 1541“ (uo. 70) stb.

Ha a keltezést illető vizsgálódásunkat nem csupán a Nádasdy-féle levelekre, hanem más levelekre, okiratokra, oklevelekre is kiterjesztjük, akkor arról győződünk meg, hogy a mint a XVI. sz. közepe tájánál régbib írásokat vizsgálunk, mind sűrűbben és sűrűbben találkozunk az „Kewlth Budan zenth Emrÿh kyrál napyan Anno Domini 1510“, „Költ szent Zsafia asszony napján“, „Datum sabbato ante dominicam laetare 1530“, „Datum feria quinta ante dominicam oculi Anno 1537“ stb.-féle keltezéssel (l. Századok LII, 1–21; Nyr. XXI, 187). Sőt van idő, mikor a római naptár szerint való jelölés mellett csupán ez a használatos. Az így keltezett iratok-

* Ez a naptár magyar nyelvű lehetett, mert Nádasdy Tamásné saját vallomása szerint németül nem tudott; valószínű hogy latinul még kevésbé sem tudott.

nak mai keltezés szerint való átdatálása egész tudomány s erre külön segédkönyvek is vannak (l. pl. KNAUZ: Kortan, SZENTPÉTERY IMRE: Oklevéltani naptár. Bpest 1912).

Ha aztán a XVI. sz. közepe tájánál fiatalabb iratokat vizsgálunk, a „Költ márczius 15 1570“, „Datum junii 13 1580“ stb.-féle keltezés mind sűrűbb és sűrűbb lesz, s a XVII. sz. vége óta az év, hó és nap szerinti keltezés az egyedüli. Ez alól csupán a hiteles helyi kiadványok alkotnak kivételt, a hol a régi keltezés valamivel tovább tart.

Kétségtelen dolog, hogy ez a gyakorlatibb keltezés azért szoríthatta ki lassan-lassan a „Költ szent Zsolia asszony napján 1530“-félét, mert a XVI. sz. közepe táján már magyar szerzőktől is magyar használatra egy évre szóló mai értelemben vett naptárak kezdtek megjelenni. (L. PINTÉR JENŐ: A legrégibb magyar naptár. Term. Közöny. 1908: 579.)

Az a kérdés már most, milyen naptárunk volt eleinknek, illetőleg milyen naptára volt az egyháznak az évről évre megjelenő, egy évre szóló naptárak előtt. S erre azt feleljük, hogy kétféle.

Az egyik ma is látható breviáriumban, misekönyvekben, imakönyvekben, sőt álm- és csiziókönyvekben is. Ez a naptár 12 hónapra volt felosztva, az állandó ünnepek s a szentek nevei mind az illető hó napjára voltak beírva. Hiányzottak azonban a naptárból a mozgó ünnepek, pl. a husvét, pünkösd stb., s a mindig változó vasárnapok. A naptárba azután be volt írva a hó napjai elé az aranyszám és a vasárnapi betű. Némely naptárhoz mellékelve volt egy naptárkerék, a melybe a vasárnapi betűk és az aranyszámok be voltak jegyezve. Ez igen bonyolult naptárból bizonyos általános, de azért szintén elég bonyolult szabályok szerint minden egyes esetben az évi naptárt külön meg kellett szerkeszteni.

1526 előttről három ilyen magyar nyelvű öröknaptárt ismerünk. Az egyik a Müncheni Codex naptára 1416—35 évből (l. erről részletesen a naptári koronggal SZILY KÁLMÁN: A Müncheni Codex kora, MNy. III, 201—207); maga a naptár az eredeti írást utánzó hasonló nyomásban, januárius hó hasonmásával ki van adva a Régi magyar nyelvemlékek III, 1—12 lapján (a VOLF-féle Nyelvemléktár I-ben csak a naptári szöveg van lenyomtatva). A másik magyar nyelvű öröknaptár az 1489-ben írt Batthyány-misekönyvben van, a melyet a M. N. Múzeum könyvtára *Quart. Hung. 386* jegy alatt őriz. A misekönyvet BATTHYÁNY BOLDIZSÁR kőszegi kapitány számára FÁNCSY ANTAL deák írta, ő írta a misekönyvben levő magyar öröknaptárt is. Ezt a naptárt ZOLNAI GYULA adta ki (l. Magy. Könyvszemle 1895, 106—116, mellékelve a naptárból az augusztus hó napjai hasonmásban). A harmadik az 1506-ból való Winkler Codexbeli naptár (l. VOLF-féle Nyelvemléktár II. köt. XII—XIV). — Vannak, a kik 1450—1515 közti időből valónak tartják a MARSIGLI-féle rovásírásos öröknaptárt is (l. VERESS ENDRE, Magyar Könyvszemle 1906: 126 és koráról SEBESTYÉN GYULA: A magy. rovásírás hiteles emlékei, Budapest 1915, 35—56); mi azonban ezt a véleményt a naptárban levő nyelvtörténeti adatok alapján nem tartjuk elfogadhatónak s azért e naptárt nem soroljuk nyelvemlékeink közé.

A másik naptárfajta az ú. n. *Cisio Janus*, vagy, amint már a XVI. sz. óta nevezik, *csizió* ∞ *cszizió* volt.

Milyen volt eredetileg a csizió? Erre a kérdésre részletesen

megfelelt HEINRICH GUSZTÁV: „A Císio-Janus történetéhez“ és „A magyar csiziók“ című értekezésében (l. Egy. Phil. Közl. III, IV). Az első csiziók latin nyelvűek, de nyomukban csakhamar megjelennek a nemzeti nyelvűek is (az első külföldi csiziók 1173—1208 közti időből valók; az első magyar nyelvű a XV. sz.-ból). A csizió eredetileg versbe szedett naptár, minden óra két sor jut, összesen tehát 24 verssor van. A két-két sorból álló vers egy-egy hónap állandó ünnepei és szentjei nevéből, illetőleg nevük első szótagjából készült, ilyen formán:

*Císio Janus Epi sibi vendicat Oc Feli Mar An
Prisca Fab Ag Vincen Tim Paulus nobile lumen.*

Értelme pedig ez:

Circumcísio Domini; Januarius (értsd: hó); Epiphania; Octava Epiphaniae; Felix; Marcellus; Antonius; Prisca; Fabianus; Agnes; Vincencius; Thimotheus; Paulus.

Az itt bemutatott vers Januarius havának a verse; minthogy itt az első szó *Císio Janus*, illetőleg *Císio*, innen e versbe szedett naptár neve. Ezeket a verseket természetesen meg kellett tanulni. Sokszor az ilyen megrövidített pro memoriáról szinte bajos is elhinni, hogy versek.

Melyik már most a legrégebb magyar csizió?

1526 előtről két csiziót ismerünk. Az egyik a PeerCodex csiziója a XVI. század elejéről; régebben a XV. sz. végéről valónak tartották azért, mert a Nemzeti Múzeumban, hol ezt a csiziót a PeerCodextól elválasztva külön nyelvemlékként őrzik, az elválasztáskor ezt a címet adták neki: *Imakönyv és csiziókalendárium a XV. sz.-ból*; könyvtári jelzete *Duod. Hung. 16*. HEINRICH GUSZTÁV, a ki ezt a nyelvemléket az eredeti helyesírással verssorokra osztva (az eredeti folytatólágosan van írva) az Egyet. Phil. Közl. IV, 141—142 lapján kiadta és bő magyarázatokkal kísérte, szintén a legrégebb magyar csiziónak tartja. De nem ez a legrégebb ismert magyar csizió (l. alább); kétségtelen ugyanis, hogy miként a PeerCodex, melynek eredetileg egy része, a codexszel a csizió is a XVI. sz. első negyedéből való (a csizióról szóló irodalmat l. ZOLNAI, Nyelvemlékeink 1894, 40, 167. l.)

A másik magyar csiziót, a mely 1526 előtti időből való, a M. Tud. Akad. őrizi *L. Cod. 4-edrét 12. sz.* jelzésű latin codexében. Ezt a csiziót a XV. sz. második feléből valónak tartják (l. ZOLNAI, Nyelvemlékeink 1894: 26, ZOLNAI, Nyelvemlékeink 1912: 4, Magyar Könyvszemle 1895: 107). A csiziót mai helyesírással verssorokba osztva (az eredeti folytatólágosan van írva) SZILÁDY ARON adta ki (l. Régi magy. költők-tára II, 367—368, 487—488) hasonlóan a PeerCodex csiziójához, a melyet *Versbe szedett naptár* címmel ugyancsak SZILÁDY ARON is kiadott (l. Régi m. költők-tára I, 223—224, 381, jegyzetek hozzál. II, 487 lapon is); az eredeti helyesírást megtartva pedig JAKAB ELEK tette közé (l. Értekezések a tört. tud. köréből IX. köt. 4. szám: A kalendáriumok történelmi és politikai tekintetben, Bpest 1881, 37—41 l.). Ő az emléket „Nagy-Enyedi töredék a XV-ik század elejéről. Kalendarium, a szentek nevei kezdetével“ címen idézi. Minthogy JAKAB kiadása nem hű, s amúgy is tele van hibával, szükségesnek tartom, hogy az alábbi sorokban az ere-

detihez hiven a szöveget közzé tegyem, másrészt pedig, hogy korának kérdését megvizsgáljam.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a szóban forgó latin codex gyűjtélékes mű, mely négy részből áll; e részek a következők: 1. „Cronica hungarorum. Ista cronica est incepta per thomam clericum de N. Et finita est per me Anthonium de Endreffalwa . . . Anno domini Millesimo quadringentesimo Sexagesimo Secundo . . .” (Összesen 1—121 oldal). Közelebbi vizsgálódásnál kiderül, hogy ez a bécsi Képes krónikának 1462-ből való másolata; 2. Magyar csizió a 123—124. oldalon; 3. Vegyes latin szövegek a 125—142 oldalon; 4. „Historia Magni Allexandri” (143—212).*

Ezt a négy részt valaki 1531 előtt bekötötte; a codex kötése kétségtelenül a XV. sz. végéről, vagy inkább a XVI. sz. első negyedéből való. Hogy a codex e négy része 1531 előtt kötöttetett egybe, arra az is bizonyíték, hogy első és utolsó pergamenlevele a kötéskor üres volt s ez időből mindkét levélen bejegyzések vannak: ilyen az első levélen ez: „Codicem hunc possidet Joannes de Peterfalwa, rector scholae heltensis (= értsd Heltan, Nagy-Disznód, Brassó mellett), Quem sibi legauit venerabilis dominus Nicolaus Lucz sacellanus et organista de eadem, qui pestifero morbo coreptus, uitam cum morte finiuit Anno 1531.” Hasonló szellemű bejegyzés 1532-ből az utolsó levélen. A codexben, ex Theca Ct. Teleki 1739” írás olvasható.

A codex tehát abban a kötött állapotban, a hogy ma is van, megvolt a XVI. sz. első harmadában is. Ha már most felteszszük a legkevésbé valószínű dolgot, hogy a 123. és 124. oldalakat kitevő levél, hol a magyar csizió van, a bekötéskor beiratlan volt, akkor is a csizió — betűinek jellegéből ítélve — 1530-nál későbbi nem lehet. A csizió betűinek jellege, valamint a bekötött levél kötésének minősége valószínűbbé teszi azt a feltevést, hogy a csizió már meg volt írva, a mikor a meglevő codexbe fent említett társaival egybekötötték. Egyébiránt Dr. SZENTPÉTERY IMRE és Dr. JAKUBOVICH EMIL paleografusaink nézete szerint is a csizió betűinek jellege határozottan még a XV. sz.-ból való. Mindezek alapján tehát kétségtelen, hogy *e magyar csizió a XV. sz. második feléből való*, régibb tehát a XVI. sz. elejéről való PeerCodex csiziójánál. A csizióval egybekötött művekből, a pergamen leveleken beírt bejegyzésekből valószínű, hogy *a csizió erdélyi, talán éppen székelyföldi emlék*.

Ezek után hadd álljon itt a csizió eredeti szövegében, eredeti helyeírásában. A közlésre megjegyzem, hogy az eredeti folytatólágosan van írva; kiadásomban a | a kézirati sor végét, a || kézirati lapok végét jelöli. A / az eredeti kézirat interpunctiója.

pater noster qui es in celis kerezh** | Kys karachontol kerezheth
vyz leywth pal remethe | minth nagh dýz Antaltol fab annos kezben |
pal fordola feneflegben / Mar Balas ag | dorothonal kolofkenth iar
Balint varnal / Nýlon nyere peter matias apoftolla tewe | Keffas
Chwdalom ha meuel gheregell serth | mire thezen ez ýl Ben perth
/ Ogh vegh m(ari)a | kentol yrgalmad hallam amBuroftol / Wagh

* A codexet valaki a XVIII. sz. végén nagyjában lapszámokkal látta el. Ekkor már néhány levele ki volt szakítva.

** Ez a rész nem tartozik a csizió szövegéhez. A kéziratban a lap első sora felett foglal helyet.

angaltol idvezleteth nekenk otalm | felel weteth/ Al gergh mark
 yew zeld | Bwzaual philep kerezth zenth ianos/ | Zolgalatra magam
 adam mo neked kemen ilodam/ | Orban papat warja petror | ky
 nem herel haborofagnak/ Zenth | BorroBas vid latwan. mondam
 zyletek | zenth ywan/ Jam lazlo peth pal yec mariben | kenyr pilis
 lapath ben/ Wed marghit | apa zonitra ilies magdalna iac anna |
 Was laz zakat peter istuan damokos | zola lerinch claranak/ Zyz
 m(ari)a magar | istuan hyua Bartat ernet ag ywanth | Zenth eg embre
 zyzeffeguel maria zyled | zenth kerezthet/ Lompert wermet mate ||
 ala ghelert es kozma mihal tarfa/ Zol ferench | am neked dienes
 Bach Budan zal ganal lu= | kach/ Wed orfolat vitez demet Zymont
 (javitva: fymont) | hagywk menzenth .kemen/ Emre wrnak | hoz
 Bort marton Berech lata mikent eles | fon/cec kele catlen it ados
 andorias Bor | Bar miclos/ Maria mongyad lucianak z | hirdeffen
 yo hirt tamafnak nag kar ift ia ap tamas fil

* * *

Hogy a bemutatott csizió vers, a mint SZILÁDY ÁRON tanítja (l. feljebb), s most behatóbban HORVÁTH JÁNOS (l. MNy. XIV, 52) is vallja, kétségtelen. E megállapításhoz csak azt kell hozzá tennünk, hogy biztosan latinból való fordítás, habár latin eredetijét nem ismerjük. Néhány érthetetlen szótagból az is következtethető, hogy talán az egész egy régebbnek másolata. Versekre osztva nem közöljük a csiziót; utalunk Szilády közlésére, a hol e csizió verses közlését ki-ki megtalálhatja. A szöveg megértésére azonban itt következik abc-sorrendben az egyes szavak, szótagok megfejtése:

ag = Ágatha, febr. 5
 ag = Ágoston, aug. 28
 Al = Albert, Adalberti episcopi,
 ápril 23
 amBurostol = Ambrus, ápr. 4
 andorias = András apostol, nov. 30
 anna = Anna, júl. 26
 annos = Ágnes, jan. 21
 ap = Aprószentek, decz. 28
 apa = Apostolok oszlása, júl. 15
 bach = ? *Sergii Bachi*, okt. 7
 balas = Balázs, febr. 3
 balint = Bálint, febr. 14
 bar v. bor = Borbála, decz. 4
 bartat = Bertalan apostol, aug. 24
 ben = Benedek (Translatio Be-
 nedicti), júl. 11
 berech = Bereczk, nov. 13
 borroBas = Barnabás, jún. 11
 budan = ?? Budán száll Gálnál
 Lukács?
 cec = Czeczília, nov. 22
 damokos = Domokos, aug. 5
 demet = Demeter, okt. 26
 dienes = Dénes, okt. 9

dorothianal = értsd Dorottyánál,
 febr. 6
 dyz nagh Antaltol = nagy disz-
 nós Antal (apát), jan. 17
 eg = Egyed, szept. 1
 eles = Elisabetha, nov. 19
 embre = Imre (Depositió Eme-
 rici Ducis), szept. 2
 Emre wrnak = értsd Imre her-
 czeg, nov. 5 (ez adatban a ma-
 gyar királyi hercegeknek régi
 ur czimzése van megőrizve.
 Dr. Jakubovich Emiltől e tárgy-
 ról legközelebb egy nagyobb
 értekezés fog megjelenni).
 ernet: Ernye (Irenaei abbatis) aug. 26
 fab = Fábján és Sebestyén, jan. 20
 ferench = Ferencz, okt. 4
 philep = Fülöp, máj. 1
 ganal = Gálnál, Gál, okt. 16
 gergh = György, ápr. 24
 ghelert = Gellért, szept. 24
 gheregél = Gergely pápa, márcz. 12
 herel = talán Erasmusszal függ
 össze, jún. 4

ia = János evang., decz. 27
iác = Jakab apostol, júl. 25
ianos = Johannes ante portam, máj. 6
ilies = Illés, júl. 20
ilodam = Ilona, vö. PeerC. *Ilonda*, máj. 22
ist = István első vértanú, decz. 26
istuan = Inventio Stephani prothomart., aug. 3
istuan magyar = (magyar) István király, aug. 20
jwan (zyletek zenth-) = Nativitas b. Joannis Baptistae, jún. 24
jwanth = János fővétele (Decolatio sti Joannis Bapt.), Iván, aug. 29
Jam = Jan, v. Jani helyett áll (l. a többi csíziót), Joannis et Pauli, jún. 26
kar (nug) = Nagykarácsony, Nativitas Domini, decz. 25
callen = Katalin, nov. 25
kenýr (= júl. 8, megfelel PeerC. *gen*, a melyet Heinrich Gusztáv Gellyennek értelmez)
kerezeth vyz = Vizkereszt, Epiphania Domini, jan. 6
kerezth = Szent Keresztfeltalálása, máj. 3
kerezthet (Zenth) = Szt. Kereszt felmagaszt., Exaltatio stae Crucis, szept. 14
apostolla teve keffas, vö. PeerC. csiz.: Apostolláttevő *kéfast* (R. m. költ. t. I. 223), 1592. Debr. csiz.: no nem ba nom mert Peter Ma tyast *kesa za*.
kys karachontol = Circumcisio Domini, jan. 1
claranak = Klára, aug. 12
koloskenth = Kolos (Koles), Scholastica, febr. 10
kozma = Cosmae et Damiani, szept. 27
lazo = Elevatio Ladislai Regis, jun. 27
lerinch = Lőrincz, aug. 10
lompert = Lambert, szept. 17
lucianak = Lucza, decz. 13
lukach = Lukács evang., okt. 18
magdalena = Mariae Magdaleneae, júl. 22

Mar = Purificatio b. Mar. virg., Gyertyaszentelő b. asszony, febr. 2
marghit = Margarethae, júl. 13
Maria = Bold. asszony fogantatása, decz. 8
m(ari)a (Zyz) = Nagyboldogasszony, aug. 15
m(ari)a = Annuntiatio b. Mariae virg., Gyümölcsoltó b. asszony, márcz. 25
maria zyed = Kisasszony napja, Nativitas Mariae, szept. 8
mariben = Visitatio Mariae. júl. 2
mark = Márk, ápr. 25
marton = Márton püspök, nov. 11
mate = Máté apost., szept. 21
matias apostolla teve = Mátyás apostol, febr. 24 (szökő évben 25)
menzenth = Mindszent, nov. 1
menel ghergel ferth = vö. PeerC. csiz.: mivel Gergel sert (R. m. k. tára I. 223); Székely Istv. csiz.: mi uel Gherghel fert; Debr. 1592. csiz.: miuel Gergely fört
mihal = Mihály arkangyal, szept. 29
miclos = Miklos püspök, decz. 6
mo (zolgalatra magam adam —) = talán a. m. ma
Orban papat = Orbán pp., máj. 25
orsolat = Orsolya és a 11 ezer szüz, okt. 21
Wagh angaltol idvezleteth nekenk olalm felel weteth = vö. PeerC., *oltalm*, Heinrich szerint: ápr. 15, *Olympias*
pal fordola fenessegben = Conversio Pauli Apostoli, szt. Pál fordulása, jan. 25
pal remethe = Remete szt. Pál, jan. 10
peter = Üszögös szt. Péter, Cathedra Sti Petri, febr. 22
peth pal = Péter és Pál, jún. 29
petror (hibás másolás?) = Petronella máj. 31
sil = Szilveszter, decz. 31
symont = Simonis-Judae, okt. 28
zolgalatra = május hóban, latin megfelelője *servatus* máj. 13

(talán a latinban rövidítve *serv.*, vagy *servare* igével kapcsolatos fig. etymol. volt s ennek fordítása a *zolgálatra*)

tamas = Tamás, decz. 29

tamasnak = Tamás apostol, decz. 21

Was laz zakat peter = Vasas szt. Péter (Sti Petri ad vincula), aug. 1

Wed ? = júl. 12-nek felel meg (vö. júl. 12. Jason, Hermagorae)

vid = Vid (Vitus), jún. 15 (Viti et Modesti)

yec ? = július 1-nek felelne meg, vö. *yec mariben maria* = júl. 2 mire thezen ez ylBen perth, vö. PeerC. Mire Gedrud jó ügyben *pert* (jó = Josephus márcz. 19, *perth* = Guthbertus márcz. 20, *ben* Heinrich szerint Benedek márcz. 21)

zonitra ? = júl. 15–20 közt (*apa zonitra* Apostolok oszlása ?)

A *csiziojanosok* > *csizio*k a XVI. sz.-ban nálunk is nyomtatásban is meg jelentek. Első ilyen emléküink a XVI. sz. folyamán az 1538 előtt nyomtatott SZÉKELY ISTVÁN-féle „Calendarium magiar nielwen“ (I. SZABÓ, RMK. I, 354).

A *csizio*k azonban már a XVI. sz. folyamán egybeolvadtak az évi kalendáriumokkal. Ekkor már *csizio* és kalendárium rokon, majd azonos jelentésű szavak. A naptárak aztán már a XVI. sz.-ban hasznos tudnivalókat is hoznak a történelemből, az időjárásról, a gazdaságból stb. A XVI., XVII. sz. folyamán a magyar kalendárium — hogy egy szokásos kifejezéssel éljünk — minden művelt magyar család asztalán helyet foglalt. A tudomány haladásával az egyes tudományágak magyar nyelven való művelésével (pl. a történelem, később a gazdaság stb.), általában a nyomtatott könyv terjedésével a naptárak lassan-lassan a ponyvára kerülnek, ú. n. népkönyvekké lesznek. A XVIII. sz. végén a magyar naptár is ilyen népkönyvvé lett. A naptárban azonban ekkor is sok olyan maradt, a mi már akkor meghaladott dolog, nem tudomány, hanem tudakosság (pl. kabbalistika, chiromantia, álommagyarázás, orvoslás, csillagokból vagy egyes napokból való időjósítás stb.). S lassan-lassan e nem szoros naptári rész is sok esetben külön népkönyvvé lesz s mint *Almoskönyv*, *Csizio*, *Csiziokönyv* húzódik meg a XIX–XX. századi vásárok ponyváin. Megromlott hitelét e népkönyv sok esetben még a czímlapján is vissza igyekszik szerezní, vö. pl. a következő *csizio* czímlapját: „*Csizio-könyv* a magyar nép számára. Közhasznú tanácsadó és házi barát, úgy a mai csillagászati tudományok és böles élettapasztalatok kis tükre . . . híres csillagászok és híres orvos(ok) nyomán kidolgozva és a mai kor tudományos tapasztalataival bővitve.“ (Harmadik kiadás, Bpest., 1904, Bartalits Imre könyvnyomdája.) Mikor így kint van a *csizio*könyv a ponyván, keletkezik a magyarban a szólás: *érti a csizio*t, *nem tudja, nem olvasta a csizio*t. Itt a *csizio* nem naptárt, nem naptári verset jelent (I. Nyr. XXI, 187). A *csizio*s ember agyafurt, ravasz, minden hájjal megkent, hamisságban jártas ember, a ki ravaszsgal csinálja a dolgát. Az egész szólás tehát nem régebb a XIX. századnál (első adatok a XIX. sz.-ból, vö. Dugonics A., M. Példabeszédek és jeles mondások I, 155 „Tele van kincsesel, mint Csizio jóvendöléssel“; SIRISAKA 163 [1890] „Nem érti a *csizio*t“, l. még MARGALITS, Magy. közmond. *csizio* és *ért a.* és Nyr. XXI, 187).

MRLEGDI JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Egy szereplő Herczeg Ferencz stílusán. „Kalappal a hullámosra süttöt haján; — visszabujt a sötét hálósobájába; — délig halkan elmoszkált a sötét borzlyukában; — csak a villámló tekintete cikázott nyugtalanul ide-oda: — a zavart tekintete később megakadt egy sakkjátékon; — megmosolyogta a furcsa szabásu angol kabátját; — a csalhatatlan ösztöneivel eltalálta; — a fekete báránybőre, mit leoldott cipőjéről s a potrohos agyagkorsója ott hevernek a parton; — a légies teste feljő, de az agyaglelke lenn marad; — jaj, de leromlott a kemény, szép parasztkéze; — a megdermedt vére pedig tüzesen és édesen megpezsdült ereiben; — a fehér brokát kabátján aranycsipke és gyémántgomb ragyog; — a hófehér arcza egyszerre vérvörös lett; — a duzzadt ajkán zavart kis mosoly ült.“

E mondatok Herczeg Ferencz néhány újabb művében olvashatók (*A fehér páva*; *Az arany hegedű*; *Tűz a pusztában*). A névelő használata jelzős, birtokszemélyragos főnév előtt: valamennyiben hiba. Ily pongyolaság társalgás közben elcsúszik, de írott nyelvben, kivált Herczeg Ferencznek egyébként gondos stílusában, reám folyvást zavarólag hat. Ilyenmű kifejezések előtt a névelő csak akkor lehet helyén, ha megkülönböztetést czéloz. „A duzzadt ajkán“: csak akkor lenne jó, ha volna az illetőnek egy nem duzzadt ajka is. Ha valakinek egyik szeme szürke volna, a másik meg kék, akkor beszélhetne egyszer a kék szeméről, máskor a szürkéről; a ki félfülére süket, az nem szereti, ha a süket füle felől ül a szomszédja, s kérheti, hogy a jó füle felől menjen. Arany János bátran mondhatja: „Végig a kis újján a köny földre csordult“, mert Miklósnak más újja is volt. De furcsa volna névelővel: (a) „Nyájas szavu nője mosolyra deríti“, minthogy a gazdának csak ez az egy felesége van. A minthogy Herczeg Ferencz helyesen mondja máskor: „elkártyázta az anyai örökségét“; t. i. lehetett neki apai öröksége is; s helyesen névelő nélkül: „ijedten szegte rá nagy boczi-szemeit.“ — Hivatkozhatik valaki Arany Jánosra: „Mondd meg ezt jó Bencze az édes anyámnak“, meg más hasonló példákra, melyekben helyén valónak érezzük a birtokszemélyragos, jelzős főnév névelőjét. Csak-hogy az effélék tulajdonkép összetétel számba mennek (egy szoba is írhatnók: édesanyám), melyekben a jelző elvesztette eredeti minőség-meghatározó értelmét. Egyébként jó magyar beszédben is szükségét érezzük olykor, hogy a szóban forgó jelzős kifejezések súlyát valami előkészítő, hangsúlytalan elem előrebocsátásával emeljük. De ilyenkor nem névelőt, hanem mutatónévmást teszünk elé; „az a szép fekete szeme“ — „az a gyönyörű piros arcza“ — „az a kedves kis pufók képe“. De az effélékben már több a líraiság, semhogy higgadt elbeszélő a maga nevében szólva sűrűbben használhatná.

Herczeg régibb műveiben mintha ritkább volna a kifogásolt szerkezet. A mostaniak tele vannak vele. Kár. Mert kár a legcsekélyebb eszközért is, mely megkülönböztető erejű volt. Kár, ha csak egy betű is elvész, mely a magyar stílus szabatoságát szolgálta volna. Mai prózánk úgyis hemzseg a legkülönfélébb pongyolaságoktól, s fölötébb sajnálatos, ha Herczeg Ferencz, a szabatoság elegáns mestere, a ma is legolvasottabb jeles elbeszélő, szintén ilyen pötyögősen álló ruhába öltözteti gondolalait. BERETTYÓ JÁNOS.

Többes állítmány egyes állítmányi kiegészítő. Ismeretes dolog, hogy a HB. e mondatában *mind ozchuz iarov vogmuc a iarov* állítmányi kiegészítőnek a mai irodalmi és köznyelvben *járók* felel meg. Ilyen példákat mind a régi, mind pedig a népnyelvből szép számmal közölt SIMONYI (l. Nyr. IX, 227, ismétli ZOLNAI, Nyelveml. 68, ERDÉLYI, NyF. 71: 48). SIMONYI példáit a régi nyelvből a következő kettővel szerezem meg: ThewrC. 263: „Idwezeych Mynketh, te zol-gaydnak nepeth edes azzonywnk hogy *legywnk* rezes te zenth erek-segedben“ | uo. 267: „Oh aldoth zyz maria ez wylagnac fenes chyilaga, *legywnk* tyzta byneynkből te myattad zyz Maria.“ — Hogy ez a számmeg egyezés finnugor szempontból régi állapot maradványa vagy pedig újabb fejlődés eredménye-e, nincs tisztázva. A mint pl. a német nyelv mutatja, mind a két feltevés lehetséges (vö. hogy a ném-ben ma nincs egyezés: sie sind *gut*, de a kfn.-ben és az öfn.-ben van). Nekünk azonban úgy látszik, hogy a magyarban a számmeg egyezés az eredetibb (l. különben hasonló számmeg egyezésről való fejtegetést Nyr. XLVI, 256: KLANICZAY S.: Szöbgyeztetés az alany és állítmány közt történeti szempontból).

MELICH JÁNOS.

Az *-esz* játsszi szóképzőről. Kemenes Pál az *-esz* játsszi szóképzőről ír a MNy. XIV. 1—2. sz. füzetében. A képző eredetéről nehéz felvilágosítást adni, mert játsszi volta folytan a vele alkotott szók rendesen az egyéni kedvtelés szülöttei, mint különben a Kemenestől felhozott szók egyrészében is látható (*csaklesz*, *potyesz*). Mégis úgy gondolom, hogy evvel az *-esz* képzővel mintegy idegenszerű formát akarnak adni a magyar szónak, idegenszerű végzettel látván el. S éppen ez az eljárás, az egymáshoz nem illő részeknek szeszélyes egybegyúrása teszi ezeket a „makaroni-szókat“ (l. klapanczia, slamasztika) furákká, mosolyt keltőkké. Mint a hogy például neve-tünk azon a színészen, a ki Agamemnonn a „Szép Heléná“-ban agyarán makrapipával játszsza. Talán a zsidó jargon *-esz* végű szavai szolgáltatják egy részüknél a mintát (pl. *gezéresz*, *smonczesz*, *maczesz* v. tulajdonnevek: *Abelesz*, *Jajtelesz* stb.). A tót szók *-ec* képzője alig jöhet figyelembe. Diákkorunkban a Szepességen a *donyesz* (v. *donyecz*-) főle szókat tótosoknak éreztük, még pedig a *klínece*, *chlapec* mintájára alkotottaknak. Egyébként tótos az az eljárás, a hogy újabban némely szót kicsinyíteni szoktak a fővárosban tótos (v. inkább csehes) *icsek* képzővel. Pl. Jösz az *orficsekbe*? Fúj, de *ron-dicsek*! *Rendicsek* (rendben van)! SZEMKŐ ALADÁR.

Egy játsszi eredetű képzőről szól Kemenes Pál a MNy. XIV., 28. lapján. A közölt adatokban az *-ész* képző tréfás alkalmazásban fordul elő; a közlemény végén megemlíti még, hogy kicsinyítésre, csúfolásra, megvetésre is alkalmazták. E képzőt magam is hallottam Szabolcsmegyében — de eltérően a fentebbi alkalmazásoktól — Sándor becvező nevében *Sanyesz* (= Sanyi) formában. H.

Ballagi Teljes Szótárához. E szótár a címlap szerint 1873-ban jelent meg. Az én példányomban azonban van egy második címlap is, mely szerint az első kötet 1868-ban látott napvilágot. E példányban két előszó is van: az egyik (Előleges mondanivaló) 1866 június 3-ról, a másik 1867 július 16-áról van keltezve. Mit jelent ez a sokféle dátum?

BALLAGI ALADÁR világosított fel. A Teljes Szótárt Heckenast Gusztáv eleinte 6 íves füzetekben adta ki. Az első füzetet az Előleges mondanivaló nyitotta meg. A VIII. füzet (*kárpör-től konyít-ig*) 1868. június 12-ikén jelent meg, tehát az első kötet, a mely *kárpőfeteg*-gel végződik, már 1868 első felében be volt fejezve. A IX. és X. kettős füzet (*kop-tól mérleg-nyelv-ig*) ugyancsak még 1868-ban jelent meg. Ezzel fennakadt a füzetes kiadás, s Heckenast évekig pihentette a további kiadást és csak 1873 elején bocsátotta ki a II. kötet végét a 19-ik ívtől kezdve a 49-ik íven levő Utószó-ig. Ha tehát Ball. Telj. Szótárára hivatkozunk, az I. kötetet és a II. köt. első 18 ívét 1868-ban megjelentnek kell yennünk.

Tanulság és tanúság. LOSONCZI ZOLTÁN gondos megfigyelések alapján kimutatta (XIV: 72), hogy a *gyűlölség* szót, valamint ma a legtöbb nyelvjárásban, szintűgy már a codexek korában is, többnyire *gyűlölség*nek ejtették.

Úgyanilyent tapasztalunk a *gyűlölséggel* egyenlő alkotású *tanulság* szónál is. Az *l* többnyire kiesik ennél is, és az így keletkezett *tanú(l)ság* természetesen egyjelentésű a *tanulsággal*, de jól megkülönböztetendő a *tanú* névszóból származott *tanúságtól*. Ez utóbbi am. „testis, testimonium“, amaz pedig „studium, doctrina, eruditio, disciplina“.

Allítsuk össze, miként Losonezi a *gyűlö(l)ség* szónál tette, a *tanú(l)ságnál* is a codexekbeli előfordulások statisztikáját.

EhrC. tanusagnak gondjarol (cura discendi) 109; *MünchC.* tanosag (doctrina) 26, 42, 44, 55, 72, 76, 80, 88, 94, 97, 116, 183. Vduőség tanosaganak adatt'ara (ad dandam scientiam salutis) 110; *JordC.* tanwsag (doctrina) 405, senkynek tanwsagot ne teenneenek (ne omnino loquerentur neque docerent) 718; *BodC.* tanosag 2; *DebrC.* tanusag 204, 206; *DöbrC.* mi tanoffagonkra (ad nostram doctrinam) 258; *ÉrdC.* tanwsag 4, 104, 516, 523, 527, 576, 636, de *tanwffagh* is 106, zent yrasban tanwsagos 255; *ÉrsC.* thanwsagh 25, 534, tanusag 378, 556, 557, 559; *KazC.* tanusag 122; *LobkC.* tanosag 268; *NádC.* tanusag 33, 577, 578; *NagySzC.* tanusag 28; *SzékkudvC.* tanosag 128, 129; *TelC.* tanusag 69; *TihC.* tanusag 88; *VirgC.* tanusag 83, 133; *WeszprC.* tanosag 72.

Ime 17 codex (talán több is van), a mely a *tanulság* szóból következetesen kihagyta az *l* betűt, éppen úgy, mint a *gyűlölség*-ből a második *l*-t. E tekintetben tehát teljesen egyenlő a viselkedésök. A szabály mind a kettőre egy és ugyanaz.

Van néhány kivétel is. A SándC. *gyűlölseeg*-et ír (1), de szokása szerint megnyujtva az s-t: *tanossaag*-ot (23, 31); RÁSKAY LEÁNÁL viszont *gyvlevseg* (MargLeg. 118), de következetesen *tanolsag* (CornC. 2, 4, 5, 12, 14, 16; DomC. 7, 110, 132, 223, 291; HorvC. 110, 111). Ugyanígy a GuaryC.-ben: *tanulfsag* 11, *tanolfag* 126.

A NySz. a *gyűlö(l)séget* egész helyesen egy szónak veszi s együtt tárgyalja a *gyűlölséggel*; ellenben a „studium, doctrina, scien-

tia" jelentésű *tanú(l)ság*ot tévesen különválasztja a tőle nem különböző *tanulmány*-tól és egy szónak veszi s együtt tárgyalja a „testis, testimonium” jelentésű *tanúság*gal.

SZILY KÁLMÁN.

Aldrovandi magyar szavai. Aldrovandi Ulisses, híres bolognai orvos és természettudós (1522—1605) műveinek több kötetében az állatok nevei közt magyar szavakat is találunk. Minden állat tárgyalásakor ugyanis *Synonyma* cím alatt felsorolja latin, görög, német, lengyel stb. neveit, köztük gyakran a magyarokat is. A sok-kötetű nagy műből ő maga csak négyet adott ki (1599-től fogva): *De mollibus*, *De animalibus insectis*, *De piscibus* és az *Ornithologia* II. kötetét; magyar neveket csakis ezekben találunk; az utódai kiadásában megjelent többi kötetből a magyar nevek hiányzanak. Mármint az a kérdés, honnan vette a magyar szavakat; vajon magyar hallgatóitól-e, vagy valamely forrásmunkából? Az adatok összehasonlításából kitűnik, hogy a magyarra — s valószínűleg még több nyelvre is — CALEPINUS volt a forrása, tehát sem szótári, sem műnyelvi tekiutetben Aldrovandi kötetei új anyagot nem adnak. Egynéhány párhuzamos adat könnyen meggyőz erről.

ALDROVANDI :
(De mollibus.)

CALEPINUS :

Margarita . . . Dragako, Gyöngy
[422. l.]

(De animalibus insectis.)

Tabanus . . . Barom Bergoteo,
fenebogar, varga legy [375].

Crabro . . . lo Daras [226].

Cicindela . . . Eysel tvvundoekloe
bogaratska vilant so [494].

Cantharis . . . Fánterme fonijes
es mergos pok [470].

Vermis . . . Fereg, Nijjuue [640].

Lumbricus . . . Galiza [693].

margarita — Druga kő, gyöngy
[639].

tabanus — Barom kergető fene
bogar [1043].

asilus — Barom kergető fene-
bogar, varga légy [102].

crabrones — Lo darás [250].
cicindela — Eysel tvündöklő boga-
ratska, villantso [193].

cantharis — Fán termő fonyes
és merges pok [159].

vermis — Fereg, nyű [1012].

lumbrici — Galisza [617].

Így folytathatnók a példákat végig harmincz-negyven szón, de a felsoroltakból is kitűnik, hogy Aldrovandi főforrása Calepinus volt.

Volt ezenkívül más magyar tolmácsa is; ez kitűnik némely megjegyzéséből. Például:

„Harcha [C.-nál háromszor is: *hartsa*], vel (ut testatur Manar-
dus, si recte, ut ipsemet protestatur, meminit) *Acchia*.” Látszik,
hogy tolmácsa nem volt magyar. [De piscibus 567].

„Capito fluvialis caeruleus . . . *Czompo*” [u. o. 603]. Calepi-
nus *tınca* alatt említi a *Czompot* [1069].

„Sturio . . . Vngari *Geczyge* vel *Gecfchyge*” [u. o. 517]. Sem
latinja, sem magyarja nincs meg C.-ban.

„Asper pisciculus . . . Vngari *Kolcz* appellant . . . Ferunt
eum Danubius et Tibiseus” [u. o. 616]. Cal. gobius alatt említi [460].

„Huso . . . Vngari teste Gesnero *Tock* dicunt [532]. . . Ungari
Tock, vel *Tuck*, vel *Tockhal* (hal piscis est) appellant” [564]. C. nem
ismeri.

„Gallina Corylorum . . . Ungari *Tschasarmadar*, id est, Caesaris auem, fortè ob carnis praestantiam, quasi Caesare digna sit“ [Ornith. II. 80]. — Calepinus: Attagen — Tsászár madar [111].

Calepinuson kívül Gesner Konrád volt forrása, az pedig Pesthy Gábor Nomenclatura-jából vette a magyar szavakat (L. Gesnerről és Manardusról, MNy. XIV. 61.).

Ha tehát nincs is nyelvtörténeti értéke Aldrovandi magyar szóanyagának, a művelődéstörténet szempontjából mégis érdekes. A szólásmagyarázatok kutatására igen jó forrás, mert megvan benne valahány babona, hiedelem csak volt az ókortól kezdve a maga idejéig. Rajzai, fametszetei is nagyon érdekesek. TOLNAI VILOS.

Ikesen ragozott iktelen igék. E tárgyról írt multkoriczikkemet (81—83. l.) ki kell egészítenem néhány fontos adattal, a melyek csak véletlenül rekedtek ki belőle.

Az *ítrjál*-féle régi adatokhoz járulhatnak a következők: [1687]: „sok roszbán hogy teís ne *kaphassál* belé“ (KOHÁRY: Üdömulatás közben szerzett versek 9); 1774: „*enyhüljél* meg“ (KÓNYI: Orf. és Eurid. 43); 1782—83: *mondgyál, lépjél* (ÁNYOS Kalapos királyában, I. RMKtár 23: 104, 107); 1805 előtről: *kérdjél, mondjál, hozzál, ítrjál* (CSOKONAI-nak egy hátramaradt prózás vigjátékában, Irodört. Közlem. V, 315, 316, 318, 319). Újkori íróból álljon itt még PETŐFI-nak következő helye: „Csörgess, de oh ne *átkozsál!*“ (A bilincs).

A jelenidejű egy. 2. személynek ikesmódú alakjára újabbkori példák: „Most meg nem *állítol* utamon“ (VERESKÖVI elbeszélésében, Főv. Lapok 25: 1305). „Csárdába falakon | olykor | láthatsz, ha falukon | *bolygól* | . . . ily képet“ (1916, BABITS Mih.: Recitativ 109).

A főlszól. módú egy. 3. személynek ikes alakjára újkori adat: „Hogy senki se *menekülhessék*“ (Egyetértés 1885. júl. 31-i sz., egy 48-as honvéd előadásából).

Végül a benható igéknek ikesformájú 1. személyére ezeket idézhetem még: „Ezért a kenyérért nem volt érdemes születni. Inkább *vesszem el*“ (1886, Gozdsu: Tantalus 40, a *vesz, vész* igének ikes alakja régen is, a mai népnyelvben is annyira ritka, hogy az irodalmi adatban inkább a benható ikes igék analógiájának hatását látom). „Még egyszer hadd *ujongjam*, Mitől szívem dagad“ (Dóczy-nak egy versfordításában, Magy. Salon 1888 ápr. füz. 16. l.).

ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A kőfcz szóhoz (vö. MNy. XIII., 88, 237, 301. XIV., 32). A *kőfcz* szót Nagyszalontán is ismerik és használják. Jelentését a következőkben adom. A nagyszalontai asszony a kenyérsütéskor a megkelt kovászból vagy a már kidagasztott kenyértésztából a következő sütéshez eltesz egy keveset. A következő sütés előtt ezzel csinál kovászt; ezt vízben feláztatja s nyer belőle egy sűrű pépet, melyet *kőfcznek* nevez. E *kőfczczal* s néha még élesztő hozzáadásával csinálja meg az új sütés kovaszát. H. FEKETE PÉTER.

Ét. Lehr Albert a MNy. legújabb számának „Hírlapjaink magyarsága“ cz. rovata alatt igen helyesen védelmére kel az *étlap* összetett szónak s kimutatja, hogy az *ét* nem önkényes csonkítása

az *ét-elnek*, hanem éppen oly helyes, mint pl. *lét létel* mellett, *tét tétel* mellett stb. Minthogy azonban *ét* az összetételein kívül (étlap, étvágy, étrend) ma már magában mégsem oly közhasználatú szó, mint pl. a *lét*, s inkább csak tájszólásban él, hivatkozhatott volna Arany Jánosra, a ki Hamlet fordításában (I. felv., 1. szín) használja az *ét* szót ekképen: „Az ifju Fortinbras . . . egy csöcselék elszánt hadat toborza, mely pusztá étiért kész nyaktörő nagy vállalatra.” És ismét (II. felv., 2. szín), a hol Polonius mondja a királynak: „Hamlet pedig . . . előbb komor lón, *éte* elveszett, majd álma is” stb. Megjegyzendő, hogy az utóbb idézett helyen az *ét* szót *étvágy* értelemben használja a fordító. Vö. *rossz ételű* = rossz étvágyú.

—GY—A.

Cséta. A MNy. XIII., 263. lapján K. P. a *Cséta* szóról, mint becéző keresztnévről szólván, megemlíti a Nyr.-re hivatkozva, hogy a zalamenti emberek az erősfajtájú szarvasmarhákat *cséta-fajúak*-nak mondják, átvitelesen meg tagbaszakadt emberről használják. Ez utóbbi magyarázatot a MTsz.-ban is meglepődve olvastam. Zalamegyében én a *cséta* szót hibás szemű, leginkább „kancsal” emberről használva hallottam.

Edvi, Edvén. Ismeretes dolog, hogy a *-falva*, *-háza*, *-hida* végű helynevek, a *-hava* végű hónapok nevei *-i* képzős alakja a régi és a népnyelvben s részben az irodalomban és a köznyelvben is *-falvi* (vö. *Illyefalvy*), *-házi* (vö. *félegyházi*), *-hidi* (vö. *Bánhidy*), *-havi* (vö. *szent-mihályhavi*), *-bányi* (ebben: *Sóbányi* családnev). Megvan e jelenség néhány olyan *-a* végű, tehát mélyhangú helynévben is, a mely nem összetétel, illetőleg nem birtokos összetétel; ilyenek: *Bakta* (Szabolcs m., I. Csánki I., 510): lakói *baktiak*, *nyírbaktiak* l. Nyr. IX, 369, XLI, 428, TMNy. 290 | *Ba(á)tká* (Nógrád és Gömör m., Csánki I., 95, 131): vö. *Bátky Tercsi* a „Falu rosszá”-ban; *Bátkai* *Bátky* családnev | *Dállya* (Verőce m., Lipszky, Rep.): a LevT. II, 262-ről *dálji* alakokat idéz a TMNy. 290 (vö. hogy a helyet horvátul *Daljnak* hívják) | *Kassa* vö. *kassi* NyF. XIII, 36, Beöthy, A m. lírai költ. tört. egyetemi előadások 1906/7 I, 174 (hasouló alakulás *-sa* végűből: *Kalsa* Abauj-Torna m.: *kalsi* NyF. XIII, 36; lásd az EtSz. *Balassa* ∞ *Balassy* c.-t) | *Kaza*: vö. ? *Kazy* | *Kisvárda* (Szabolcs m.): vö. *kisvárdi* kupeczek Nyr. XLI, 428 | *Nagybánya*: lakói *nagybányiak* Nyr. i. h. | *Vaja* (Szabolcs m., Csánki I., 488): *Vajai* *Vay* család. A magashangúak közül eddig ilyen példákat ismerünk: *pünkösöd hete*: *p. heti*, *márczius tizenötödike*: *m. tizenötödike* stb. (l. Lehr, Nyr. VI, 114, Szarvas, Nyr. IX, 369, XIV, 227, TMNy. 290, 579). Magashangú helynevet eddig csak hármat említettek. Ezek: *Récse* (Pozsony és Zala m.): *Récsei* *Récsey* család (l. Simonyi, Nyr. XLI, 428 szerint a szilágy m.-i *Récse* névből; nb. Lipszky Rep. Erdélyből csakis *Recse* helyneveket közöl) | *Berzevicze* (Sáros m.): vö. a *Berzeviczei* *Berzeviczy* családot (említi Szily, MNy. VIII, 287) | *Edve* (Sopron m., I. Lipszky, Rep., Csánki III, 606): vö. az *Edvy* és *Edvi* *Illés* családot (ezt a példát említi Szily MNy. VIII, 466). Hogy e jelenségnek mi az oka, azt — úgy látom — mind eddig senki sem magyarázta meg. Az *Edvy* család nevére vonatkozólag meg kell említenem, hogy egy magyar folyamodvány és a határa vezetett 1638 július 21-én Tarcsán (Sopron m.) kelt nádori adománylevél fogalmazványában l. Orsz. Levéltár, Neoreg. Acta Fasc. 989 No. 29) a községnek és a családnak *Edvén* neve is elő-

fordul (vö. „ugyanazon *Edvén* határban való földeken . . . Apam *Edven* Istvan . . . *Edven* Ferenczel . . . alazatos szolgája Stephanus *Edvén* . . . nobilium Stephani et Francisci *Edvén* . . . in possessione *Edven* . . . pro Nobilibus Stephano et Francisco *Edvén* . . .“); ugyan ez az irat a családot *Edvinek* is írja (vö. „memoratis Stephano *Edvi* et Franciseo *Edvi* . . .“). Erről az *Edvén* alakról nem tudom eldönteni, vajjon az *Edve* helynévnek -n képzős kicsinyítése-e (l. MNy. XIII, 18 és vö. Gyoma Békés m.: Gyomán Szabolcs m. Csánki I, 651, 515; ez utóbbi ma nincs meg | *Harta* Pest m.: *Hartyán* Pest m., Nógrád m.) vagy pedig egy latinositott *Edvenus*-nak (a milyen alakot azonban kimutatni nem tudok) visszamagyarosított alakja-e. Ilyen latinosításra-magyarosításra mélyhangú példákat l. a *Várdánt* Szily, MNy. I, 275, Tolnai, MNy. XIII, 305.

JAKUBOVICH EMIL.

Csomoros. A MTsz.-ban erre a szóra egy adatot találunk Halasról; a szónak 'csomós' a jelentése. Egy másik adatot a következő műben találtam: Utmutatás a' takáts mesterségre . . . Írta nemes Bereczky János, takáts mester, 's a' tek. jász 's két kún kerületben a' takáts mesterségnek rendes tanítója Kis Kún Szabad-szállásán. Pesten, 1829. A 6. lapon a többek közt ezeket olvasom: „ . . . De még az az Asszony is hibázik, a' ki nagy tsomókat kötöz a' fonalán, ezzel a' munkájával kettős kárt tész, t. i. a' Szövető-nek felettébb való nagy késedelmet . . . , továbbá . . . kárt okoz a' Szövető is, mert nagyon *tsomoros* lessz a' vászna, és dísztelen“. Hogy a *csomoros* és a *csomó* alaktanilag hogyan függnek össze, azt nem tudom.

Farcsima. A MNy. XIII, 239. lapján L. J. azt mondja, hogy Nógrád m.-ben Lócson sokszor hallani: Jaj de fáj a *farom csimája*, sokat ültet. A *farcsima* szóra más adatot Heves m.-ből közelve a MTsz.-ban találunk s itt az van róla mondva, hogy *farcsima* népetymologia a *farcsikából*. L. J. erre megjegyzi, hogy e magyarázat „talán elfogadható, bár a *farcsika* szót így *farom csikája* nem lehet ragozni“. Az a nézetem, hogy a *farcsima*, *farom csimája* nem népetymologia, hanem tulajdonképen = *far-csomó*, *farom csomója*, a *csima* tehát a *csomó* szó alakváltozata (*csomóra csimó* alakv.-ot közöl a NySz., de ez téves adat). Tudvalevő dolog, hogy a *farcsik*, *farcsika* 'uropygium'-ot is jelent, de azt jelenti a *farkcsomó* is. MA. I. és m., valamint PP. I. és m. részében ugyanis ezt olvassuk: „*Uropygium* — *Fark czomo* kin az tiknac ludnac farka nő. *Farczik* | *Fark-czomo*, kin az tiknac ludnac az farka nő, *Uropygium*“. A *farkcsomó* ∞ *farcsomó jelentheti a 'gerinczvég csontját' is; a *farom csimája* tehát = *farom csomója*, a mely fájhat a sok üléstől. E magyarázat-tal érthetővé válik a szó ragozása is.

K. P.

Tönköly, köles, tatárka. E három kivesző gabonafajtáról figyelemreméltó cikket írt BÁTNY ZSIGMOND a Földrajzi Közlemények 1918. évi 1—2. füzetében. A cikk nem csupán művelődéstörténeti szempontból, hanem nyelvi szempontból is igen tanulságos. A *tönköly* szó pl. nyelvünkben kétségtelenül a felnémet *dinkelnek* olyan nyelvtérületről való átvétele, a hol azt *tenkelnek*, esetleg *tinkelnek* mondták. S az átvételnek is korán kellett történnie, mert hiszen a *tönköly* nyelvünkben már a XV. sz.-ban megvan (l. OklSz.). Melyik

hát az az átdó német nyelvterület? A *dinkel* szó nincs meg sem a szepesi, sem pedig az erdélyi szászban. Schmeller Bay. Wb.-ja szerint (I. első kiadás, III, 564, második kiadás I, 525) nincs meg az osztrák-bajor nyelvjárásban sem. Maga a tönkölybúza fajta is mint termesztett növény a korai középkortól kezdve ismeretlen Közép-, Észak- és Kelet-Németországban, úgyszintén Felső- és Alsó-Ausztriában. A német tönkölytermelő terület a földrajzi értelemben vett Közép-Rajna vidéke (pl. Elzász, Colmar, Lüttich stb.). Bátky szerint innen hozták hazánkba a *tönkölyt* a német bevándorló telepések a XIII. vagy a XIV. sz. folyamán, mégpedig először a Duna mentére: Pest, Esztergom, Nagymaros stb., s erről a vidékről terjedt el aztán az ország többi részébe.

Úgy gondoljuk, hogy Bátky növényföldrajzi és gazdaságtörténeti fejtegetései megvilágítják a magyar *tönköly*, alakv.: *tönkely* ~ *tönkél* (I. OklSz.) szó nyelvi eredetét is. A felnem. *dinkel* (vö. Tatból: „*thaz corn thinkiles*, Schmeller I², 525) szó eredete ismeretlen (I. Kluge, EtWb.), a magyar *tönköly* azonban kétségtelenül ném. átvétel. Egy ném. *dinkil* > *dinkel* szóból azonban a XIII. sz. előtti magyarban *dinkil > *dinkél s ebből mai magy. *dönkely > *dönköly alakot várnánk. Ha azonban a ném. szó csak a XIV–XV. sz.-ban került nyelvünkbe, akkor először magy. *dinkél, később s mai nyelven *dönköly volna (vö. *bükköny* a XVI. sz. óta < osztr.-baj. *wicken*). A szókezdő magy. *t-* azonban arra mutat, hogy az átdó nyelvben a szókezdő *t-* volt. Ilyen nyelvjárások a mai középnémet (középrajnai) nyelvjárások. Itt a nyug. germ. *th-* és *d-* helyén *t-*, *t'-* ejtés van, s közönséges az *i*-nek *n* + mássalhangzó előtt az *e*-vel való ejtése (vö. fném. *durfle*: középném. *torft*, *deichsel*: *taesall*, *winckel*: *wenckel* stb., I. Kisch, Bistritz Ma. 18, 60, 64). E területen tehát egy középném. (rajnai) *tinkel, *tenkél szabályos alak. A magy. *tönköly* tehát középrajnai német átvétel lehet. A *tönkölyt* másképp magyarul *vóternak* (egy adat hely nélkül MTsz.) és *alakornak* hívják. Ez utóbbi főleg Erdélyben s a vele határos részekben járatos, nyelvünkben pedig a XV. sz. óta van meg (I. EtSz.). Bátky szerint eredetileg ez nem azonos az igazi német *tönköly*lyel. Az *alakort* az oláhság hozta magával a Balkánról vagy pedig csupán a nevet terjesztette el egy itteni búzafajta. Az *alakor* oláh eredetű szó, melyre I. EtSz.

A *kölest* őseink már itt az új hazában is, mint termőnövényt találták, de kétségtelen, hogy ősi hazáikban is jól ismerték. „A török fajtájú kunok beköltözésével új erőre kaptak a kölestermelés. A *köllessör*, a *boza*, s a juhhúsos kása és kolbász náluk maradt meg legtovább, az utóbbi kettő egészen napjainkig.”

Tatárka. Hazája Khina, Szibéria és Turkesztán. Törökfajú népek terjesztették el a Feketetenger mellékére s innen vízen került Nyugat-Európába. Nálunk a XV. sz. végén találkozunk vele s neve: *tatárka* (a. m. tatárgabona); *pohánka* (a. m. pogánygabona); *hajdina* (vö. ném. *heidekorn* s ebből szlovén úton); *haricska* (a. m. görög gabona). Mind e nevek oláh (*haricska*), rutén-tót-szlovén eredetűek. I. MNy. III, 258 is. Ezek alapján azt kell mondanunk, hogy mi e gabonafajt nem egy néptől, hanem meglehetősen egyidőben északkeletről és nyugatról kaptuk.

Mi Bátky tanulságos gazdaságtörténeti s növényföldrajzi fejtegetéseikhez csak azt a kívánságunkat fűzzük, vajha más műveltségi növényről is, mint *burgonya* (india, krumpli, pityóka), *kukoricza*

(tengeri, török búza, málé) stb. a fentiekhez hasonló fejtegetéseket kapnánk. Sokat tanul az ilyenből a jövevényszavakat kutató nyelvész is.

KEMENES PÁL.

Nagy Boldogasszony napja. Velledits Lajos szerint (MNY. VIII : 345) ebben az ünnepnévben, mely a Winkler és Lányi codexekben *Nagyasszony napja* alakban fordul elő, a *nagy* eredetileg nem az *asszony*, hanem a *nap* jelzője s így ez a kifejezés a hasonlóképpen értelmezendő *Kisasszony napja* ünnepnévvel (szept. 8) szemben tulajdonképpen a nagyobb Mária ünnepet (aug. 15) jelenti. Ez az értelmezés kétségkívül igen tetszetős, mindazonáltal az alábbiakban egy oly adatot is idézhetek, a mely legalább is a XV. századra vonatkozólag mást mond. A Hartvik-féle Szent István legenda 13-ik fejezetében olvassuk: „cuius (Marie) gloria et honor tam celebris inter hungaros habetur, quod etiam festiuitas assumptionis eiusdem uirginis, sine additamento proprii nominis, ipsorum lingua regine dies uocitetur.“ A *regine dies* szavak helyett két kéziratosa s egy nyomtatott szövegben *dies domine*, egy bécsi és egy müncheni, olvasataikban állandóan egyező XV. századi codexben pedig *dies domine magne* áll. Ha a M. Florianus-féle kiadás, melyet itt idéztem (Font. dom. I. 48), e helyen csakugyan pontos, úgy ebből nemcsak az következik, hogy az említett két codexnek, illetve közös forrásuknak írója magyar ember volt, hanem az is, hogy a Velledits által föltételezett eredeti jelzős kapcsolat tudata a XV. században már elhomályosult. Erre bizonyára az önállóan is meglevő *nagyasszony* és *kisasszony* kifejezések lehettek a legfőbb hatással. Vajjon akad-e a magyar vagy más nyelvben még több ilyenféle többszörösen összetett kifejezés, a melyben a tagok eredeti kapcsolata idők folyamán eltulódást szenvedett?

MADZSAR IMRE.

Csinál ∞ csinyál. HORGER (l. NyF. LXV, 11) és SIMONYI (l. Nyr. XL, 247) — minden bővebb megokolás nélkül — azt állította, hogy a címül írt két alakváltozat közül *csinál* a régibb s ebből fejlődött — hozzáteszem — aránylag újabban a *csinyál*. Ez állítás ellen ASBÓTH egy kis czikkecskét írt (l. Nytud. III, 276), a melyben a *csinál* ∞ *csinyál* eredetére hivatkozva azt védelmezte, hogy *csinyál*-ból fejlődött a *csinál*.

Kétségtelen dolog, hogy a magy. *csinál* ∞ *csinyál* szláv *činjati* (olv. *csinyati*) gyakorító átvétele. Ezt ASBÓTH kétségbevonhatlanul bebizonyította, l. NyK. XXX, 75, Nyr. XXX, 222, Arch. XXII, 434. A logika örök törvényeiből már most az következne, hogy *csinyál* csakugyan a régibb alak s ebből való a *csinál*. Ámde a logikát a nyelvi tények sokszor megegyezik. A *csinál* $\leftarrow$ *činjati*-hoz hasonló esettel kezdem fejtegetésemet. Nem lehet benne kétség, hogy a *család* ∞ *cseléd* szó a szláv *čeljadъ* átvétele; az *lj* tulajdonképpen *l* = magy. *ly*. A szláv szó alapján mi a magyarban **csalyád* ∞ **cselyéd* alakot várnánk, pedig ilyen sem a mai, sem pedig a régi nyelvben nincsen (l. különben az EtSz. *család* c. t.). — Más hasonló esetek a következők:

Csausz. Hogy e szó a hódoltság korában került át hozzánk, kétségtelen. Csaknem valamennyi régibb adat szóvégi *sz-szel* (esetleg *z-vel*, l. EtSz.) van; az oszmanliban a szó, a honnan mi vettük, *čauš*, s így van a szláv nyelvekben is, a hova szintén behatolt.

Csésze. Hogy e szó a szláv *čša*-val függ össze, nem lehet benne kétség; ASBÓTH közvetlenül ebből, a készülő EtSz. pedig cse h *čše* ∞ *čše* alakból származtatja. A szláv szó alapján mi *csése alakot várunk, a milyen aligha van emlékeinkben; élő nyelvünkben pedig csakis sz-szel hangzó alak él.

Csertész, alakv. *Csertéz*; Bereg, Ung és Zemplén m.-ben fekvő falvak neve (l. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 345, 389). Aligha tévedek, mikor e helynevet a kisor. *čertež*, ackergrund, gewonnen durch vernichtung des waldstandes' ŽEL. (l. BERN. EtWb. 172) szóból származtatom. A magy. szónak s-sel, zs-vel hangzó változata sohase volt.

Csiriz, alakv. *csiréz*, *csirész*, *csiriz* (l. EtSz.). A szót az oszmani-ból kaptuk, a hol alakja *čiriz*; s-sel van meg a szó a szerb-horv.-ban, a tótban, az oláhban; ha itt-ott z-vel hangzó alak is előkerül, kétségtelenül magyar eredetű az. A magyarban azonban s-sel hangzó alak nincs s aligha is volt valaha.

Csíz, alakv. *csisz*. A szó a szlávból került, a hol *čiz* az alakja (l. BERN. EtWb. 158). A magy.-ban *csisz alak nem fordul elő.

Csízik, alakv. *csizik* (l. KASSAI V, 204, KR., GROSSINGER, Hist. Phys. II), fringilla'. A szó a szláv *čizik* átvétele; a várható magy. *csizsik sehonnan ki nem mutatható.

Csízio. A latin *cisio* alapján mi a régi magyarországi latin ejtés alapján *csízio (vö. pl. *róza*, *Efezum* stb.) alakot várnánk; ilyent azonban sehonnan sem tudunk kimutatni.

Czizmadia. A szó a szerb *čizmedžija* átvétele, a magyarban azonban *csizmagyssia* alak nincs s nem is volt (l. különben ASBÓTH, Nytud. II, 211).

A fentebbiekben felsoroltam néhány olyan cs-n kezdődő jövevényszót, a melyeknek az átadó nyelvben a cs- mellett még egy *ly*-ük, *s*-ük, *gyzs*-, *zs*-jük van; ez *ly*-ek, *s*-ek, *gyzs*-ék, *zs*-ék a magyarban jóformán kivétel nélkül „depalatalizálva“ *l*, *sz*, *d*-, *z* alakban jelennek meg. Valószínű, hogy a fentiekhez hasonló eset több is van (vö. pl. *kulcs* = szláv *kľuč*) nyelvünkben. Mindebből azt következtethetni, hogy a fenti szavakat a magyar az átvételkor azonnal hasontalanította s az eredetibb alakok a magyarban sohasem is voltak meg.

A fenti példák alapján nem okvetlenül a véletlen műve, hogy a *csinál* ige, a mely a szláv *činjati* átvétele, a régi nyelvben, a honnan reá igen sok az adatunk (l. OKLSZ., NYSZ., Kol. gl., Gyöngy. Tör. stb.), egyetlen egyszer sem fordul elő *csinyál* alakban. Már az átvételkor a beszélő magyar hasontalanítva appericiálta, s ha itt a legújabb időben: a XIX. sz. óta van is *csinyál* alakv., ez olyan hasonulással keletkezhett, mint a mint keletkezett a *csizma* mellett *csizma* és mások. Így magyarázható a többi itt felsorolt szó is.

MELICH JÁNOS.

Arszlán (vö. NYÚSZ. és EtSz.). A negyvenes években kezdtek nálunk a divathősöket, uracsokat így nevezni. Nem franczia mintára, mint szótáraink mondják; eredete Angliában van, a hol állítólag a londoni Tower oroszlánjai után nevezték el a napi hírességű személyeket, a nap hőseit, a divat múlt vezetőit: „lion of the day“: a nap oroszlánainak. Ez az angol nyelvben élettelen tárgyakra is átment s *lions*: látnivalókat, nevezetességeket is jelent. Angolból ment át a kifejezés francziába: *lion du jour*, németbe: *Löwe des Tages* stb. Nálunk, úgy látszik, Pulszky Ferencz útívázlataiban merül

fel először a kifejezés: „Más nap reggel érkezünk után, Edinburgh' oroszánjait akartuk látni (ismeretes, hogy minden, mi nemében első Angolhonban „lion“ úgy p. o. a' parlamentben O'Connel, a' divatvilágban lord Alvanley)“. (Budapesti Arvzékonyv, 1839; vö. Pulszky F. Kis. dolg. 1914, 65. l.) Az oroszán helyét aztán a regényekben, novellákban, hírlapokban az *arszlán* foglalta el, míg a 70-es évek táján sajnosan ismét az idegen *dandy*, *gígerli* elhomályosította. Híres arszlán volt a szabadságharcz előtt Kuthy Lajos; irodalmi termékeink közt ma is a legismertebbek Abellino és társai Jókai Nábob-jában.

Fénykép. A NyÚSz. Fogarasi 1845-ből idézi „Lichtbild“ értelmesséssel; ez azonban aligha a mai „fotográfia“ jelentés. Jó ideig ingadozott ez. Az Athenaeum 1844, I. 255. és 480. lapján „fotográfia“ az értelme (a 63. lapon *fényrajz*); azonban a Pesti Röpívek 1850, 58. lapján ezt olvassuk az apró hírek közt: „Figyelmeztetjük olvasóinkat Reissner *daguerreotyp* műteremére . . .“, s alább: „Budán Bawinger mutogatja *fényképeit*. Ugyanaz, ki mult tavasszal a nemzeti színházban mutogatta azokat“. A 190. lapon pedig: „10000 ember foglalkozik a *daguerrotypeozással*“. Világos, hogy a *daguerreotyp* a mai *fénykép*; a *fénykép* pedig (német „Lichtbild“) *laterna magica*-val vetített kép, melyet sokáig *kőfátyolképnek* (Nebelbild) neveztek. A „fotográfia“ jelentésű *fénykép* az ötvenes években kezd megszilárdulni; így Forstinger szótára (1854) ezeket mondja: *Photographie*, görög, fényfestészet; igazabban: fényleírás. — *Phototyp*, görög, fénykép; (Daguerreotyp). — *Daguerreotypie*, fénykép-művészet. — *Daguerreotypíren*, fényképeket készíteni, fényképezni.

Füredi nyereg. Amade Lászlónak: A házasság által elvesztett szabadságnak megsíratása című versében (Olesó könyvtár, Négyesy L. kiadása, CXLIV. szám), a második versszakban olvassuk e sort: „Teli volt fogasom *füredi nyergekkel*“. Nem emlékezem, hogy valahol magyarázatát olvastam volna, mi a jelessége ennek a lószerszámnak. Móricz Pál: Régi magyar élet cz. kötetében (1913, 204. l.) írja le egyéb régi, elpusztult vagy pusztulóban lévő magyar mesterséggel együtt: „Hírét, nevét, ósdivatját veszítette a *füredi nyereg* is. Ezeket a tetszetős és czélszerű lovaskésztségeket pihelykönnyű száraz nyárfából faragták és sodrott bélhúrral hurozták fel. Pogányos díszüket a rézveretű kápa alkotta. Árpád apánk óta századokon át változatlanul használták lovasaink a *füredi nyergel*. Ma már ez sem jó. Talán mert a miénk?“ — Freckay János a Mesterségek szótárában pontosan leírja a *magyar nyergel* (1912, 305. l.), de a *füredi nyergel* nem említi. Vajjon Füredről: Tisza-Füredről kapta-e a nevet, mint a kocsi: kocsiszekér Kocs helységtől, nem tudom. Kresznerics szótárában *kazul-nyergel* (*ephippium persicum*) idéz Faludiból (vö. NySz.); az OklSz. pedig 1543-ból *tutár nyergel*.

Hepp! Hepp! (MNy. 13:303). A multkor csak 1848-ból bírtam magyar adatot idézni, pedig a szó külföldi keletkezésével egy időben jelenik meg nálunk is a *Hasznos Mulatságok* 1819-i folyamában (II. köt. 145. l.) „Hep! Hep! Hep! eredete“ czim alatt, valószínűleg német lapokból nyírva, adja elő a szó származását: „A' zsidók ellen Vürczburgban és Frankfurtban zenebonáskodók Hep! Hep! kiáltással

tsúfolódtak. Ezen szó nem új találmány . . . stb.“ s azután bőven előadja, hogy 1097-ből, a keresztesháborúk idejéből való s az akkori zsidóüldözők H. E. P. = *Hierosolyma Est Perdita* fölírású zászlaíról van véve.

Tengelyt akaszt valakivel. A szólás jelentése: beleköt valakibe, kikezd, újjat húz vagy von valakivel. Dugonics is ilyes jelentésű szólásokkal együtt idézi: „Mindenbe bele kötélődzik . . . Mindennel *tengelyt akaszt*. Mindennel újat von“ (Példab. I, 185. l.) és: „Nem szeretnék vele újat vonni. Nem szeretnék vele *tengelyt ültetni*“ (Példab. II, 96. l.) Erdélyi pedig így említi: „*Tengelyt akasztottak, ültettek*“ (Közm. 7722. sz.) és hivatkozik erre: „*Összeakasztottak* . . . egymás ellen kikel. s megméri erejét“ (105. sz.). — A szólás magyarázata helyett idézem Móricz Pál: Régi magyar élet cz. kötetéből (1913. 175. l.) azt az esetet, melynek maga is részese volt. A debreczeni „szabadságról“ hazafelé hajtottak vastengelyes bricskán. Hogy más porát ne nyeljék, egymásután elébe vágnak sok vásáros kocsinak. Egy bőszőrményi „bicskásokkal“ teli, könnyű parasztkocsi azonban nem akarta magát megelőztetni. Móriczék öreg kocsisa ekkor odaszólt a három erdélyi lónak: „Azután . . . Úrficskám, kapaszkodjék a kocsi oldalba, — még figyelmeztetett az öreg. Azt hittem, hogy ég-föld összeszakad, olyan irtózatossá erővel zúdultak neki a lovak. A bőszőrményiek a vert úton most már hiában ostromozták a lovakat, a saroglyát elértük. Már kocsi kocsi mellett csörgött . . . Pillanatig a két kocsi mintha egymáshoz ragadt volna . . . Behunytam a szememet. Óriási csattanást, recsegést hallottam. Rémlétezt zökkent a kocsink, hanem azért tovább száguldottak a lovak . . . Emberi jajsikoltás, lovak vészes nyertése süvöltött a hátunk mögöl. — Teringettél! — kiáltotta apám . . . mi volt ez, öreg? — Balogh (kocsis), a horgas orrú, szikár öreg magyar, halkan felnevetett: — Eh, heh! Ez bizony egy kis tengelyvegszeg-akasztás volt, kedves gazdám . . .“

Ugyanebből a tárgyi körből való az *összerúgták a patkót* szólás, mely szinte magamagát magyarázza s nem nehéz érteni, ha az ember istállóban megfigyelte a lovat. Az egymás mellett álló állatok, különösen ha kissé „erkölcsösek“, etetés alkalmával ingerülten egymás felé harapnak, majd kissé szögbe fordulva hátsó lábbal oldalt rúgnak, sokszor súlyos kárt téven egymásban; ilyenkor össze-össze csattan a patkó is. A szólás különösen akkor van helyén, ha egy ideig békésen megférő, egy gyékényen áruló emberek összekapását akarjuk jellemezni.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

„Az ket Samvel könyvei . . .“*

kacs (= kapocs). „Az aito fogatoi, kacczai es zároi . . . Az egbe iaro aitoknak illien kacczai vannak, az eggik aito faia a mafikat bezária (271).“

* L. MNy. XIV. 96.

kezd, mint segédige *fog* helyett: „Fogafd be az fzekebe à louakat, f-ereğ ala hazadba, hogy à nağ effő meg ne tartoztaffon, fhaza nem kezdefz mehetni“ (341). — „S-vallion mit kezdek várni az lehovatvl mégis többet“ (389). Vö. MTsz. és Nyr. 3 : 52.

koltó. *M.* a bibliai szöveg egyes fejezeteihez magyarázatokat fűzött s ezek egyikében a nagytestű Priapusról ezt mondja: „ackit nağ *koltóyu* Iftenneç hittac az poganoc“ (328). Ebből megértjük a szó jelentését. A mi az eredetét illeti, valószínűnek tartom, hogy összefügg a *koltog*, *koltogat*. *koltant* igékkel, valamint az átvitt értelmű *lödörögő* együvé tartozik a *lödörög*-, *lödöröggel*.

kor. „Deł vtan hat orakortul fogva“ (450). „Holnap fziinte è korba elküldöm te hozzád“ (347).

korpe czímszó alatt a NySz. két adatot idéz, mindkettőt *M.*-ből; de ezekből nem érthető meg a *corpe* jelentése. Van azonban ugyancsak *M.*-nél még több adat is erre a különös szóra: „A Papiſtac Corpet Erekliet, fos vizet hordoznac velec“ (19). — „loabot mególic f-mint latrot ki vonſzac az oltar megól. Hat tiis Vrac à latrokat ha fziinte az corpét megilletiis meg ölytetc“ (251). — „Kezeket felemelue imadgyak a fuuas corpet es nagy terdet fuitnac neki“ (Melius, Az Aran Tamas . . . 1562 a 122. lapon). — Az utóbbi két adatból már kitűnik, hogy *corpe* a „feszület“-et jelenti s hogy a latin „corpus“ból van furcsa módon eltorzítva.

körmükre ég. „fziinte körmökre egótt“. — Erdélyi 4661 csak Faludira hivatkozik, a NySz. is csak újabb forrásokra.

körös. „Dauid valogata maganak öt fima kőueczkēket a cyörgő putakbol . . . Ez kőuec akkorák mint egy alma, körös kő.“ (71). Összetételei és származékai: *körös-körüł*, *körös-ként*, *köröslen-körüł*. Vö. NySz.

kösély. „Affátoc meg itt è völgyet, à hol régen viz volt. Mint a köfély ér, de moft kiapadot“ (374). — A MTsz. a *csekély* szónak *csökél*, *kecsěj*, *kecsély*, *kecsēly*, *kecsť*, *kecsťly* változatait közli. Ilyen hangesérés változata *M.*-nál a *sekélynek* a *kösély*.

Közmondások. „Iften aggion io fzerenczét, bort buzat, beke-seget“ (401). Vö. Erdélyi 1002. — „Nem kell à difznónak à gómber“ (20). Vö. Erd. 1776. — „Acki ebet akar verni, botot talál hozza“ (252). Vö. Erd. 1148. — „Nem ál eben à lo halál“ (346 és 387). Vö. Erd. 1973 és 1974. — „Halal ellē nincz oruofsag“ (450). Vö. Erd. 3312. — „Hafonló hafonlót fzeret“ (194). — „Kóniü azt megverni, ackit Iften ver“ (53). — „Kóniü kopafzt borotualni“ (53). Vö. Erd. 4587. — „Mindenkor vagion à polyua kőzött tizta buza“ (336). — „Meg fem fogta f-addig melyefzti“ (346). Vö. Decsi. 51. — „Nem io az úszónek az orofzlannal iateczani“ (404). — „Iften belől itél nem kiwól“ (64). — Iften moft neked azon léuel fizet“ (192). Vö. NySz. *lé* alatt.

kuklya Ferencz? „Moftis Papa à mifeuel, kuklia ferenczel Chriftus mellē ültetec“ (20). — „Mint moft az poganoc, papoc, kuklia ferencz, Papa mellē ültetic, mint az Philifteufok az Vr fzeckeniet az Dagon mellē“ (443).

lásdhatsz. „Moft azert *lafhatcza* hol vagion à Kiraly dar-daia? *Lafhatcza* à korfo vizetis, acki à Kiraly feienel volt, hol vagion?“ (Nunc ergo vide, ubi sit hasta regis, et ubi sit sciphus aquae, qui erat ad caput eius?). — Károlinál (1590): *lášatsze*, Molnár Albertnél (1608 és 1612), valamint Károlinál is (1645) *lášatsza*;

Balásfnál teljesebb alakban (Csepr. Isk. 1616 az 53. lapon) *láf-d-haccza*, de Károlinál 1661-ben már *láthatsz*.

lator. „A Priapus a nagy latrát ki vetette f úgy czináltac meg a képet, f úgy imattac“ (341). — Átvitt értelmére nézve l. főntebb a *kollóról* mondottakat.

levegő. „Beburítottá vekony arany fickal es *leuegőuel* . . . azért burettata be vgan arany pléuel, hogy inkább a sok niilafba el ne kopiéc az arany rola.“ — MA.-nál: *levegő*: lamina, bractea, Blech, dünnes Blech, *sík* pedig: aluta inaurata, übergüldetes Leder. Vö. Adal. 383.

likas-likas. „Czinala Hiram mint ég háló olyan likas likas réz rostelt“ (278); „őzue kötözöt likas likas háló“ (uo). — A mellék-név változatlan megismérlésének, nyomósítás végett, talán legrégibb példája ez. Vö. „sok-sok pénz; elmegyek messze-messze“.

maga-ünt. „Nem ihagott vihangott a Salomo praedicatioian, mint a mostani maga ünt nepek.“ (300). — CzF.

előmagzat. „Ebbe az időbe, ammely idő fzerent az elő magzat fzikott élni . . .“ (377). „ammeni ideyig fzikott a gyermek az Anya méhében lenni . . .“ (380).

misetok? „A mifetokoc fzinie így complarkodnac“ (9). — „Elvefzuek a mifetokoc . . . mind mifeftül“ (320). — „A Iefuitac, a Baratot es Mifetokoc“ (342). — „Ti lator baratot pilifes mifetokoc“ (375). „Mindenkor fzántnak, aratnac telbe niarba mint a mifetokoc“ (446). — Luther a pénzért misézőket megvetőleg „messeknecht“-eknek nevezte. *M.* talán a misepénz-gyűjtőkre csinálta a *misetok* szót.

által-múl. „Az kenezet ackit azoc adnak ackie az hufz esztendőt által multac“ (413).

napos esztendő? „Lakec penig Abfolon Iernufalembe, két napos esztendeig, es a David Kiralnac fzinet nem latá“ (182). — A bibliafordításokban e helyen csak „két esztendeig“ van, a *napos* jelző nélkül. Vajjon *M.* a mai *napéret* akarta-e, vagy pedig a *napot estig* (EhrC. 65, BécsiC. 22, WinklC. 139) módjára „a két álló esztendőt“ kifejezni, nem tudtam eldönteni. Kérésre Dr. MAHLER EDE egyetemi tanár úr világosított fel, hogy ez is, valamint a 176. lapon levő „két esztendős napok“ két álló esztendőt jelent.

-nyi képző. „Az hatuan fíng *hofzáné* templom két réfzre ofztatot“ (272). — „El mene azért Naaman, es mint ég fzántó föld *hofzfáni* földig ment vala el“ (383). Vö. NySz. — „Kerlek adafsek neké két öfzuer *terheni* föld“ (383). — „Minden fzept iot a mi vala Damafcusba viz ayandekon, tudni illik, neguen teue *terheni* ayandekot“ (395). — „Nagiob volt fel *kopianénal* a magaffága“ (274). — „Mint ég *elő arafznera*“ (303).

omladozik. „Megvyetani az Iehova Temploma beomladozot falait es padait“ (414). — Vö. NyÜSz.: *omladék*.

óta. „Mind az napfag ulta fogua, hogy elhatta az ú földet“ (394). — SIMONYI már idézte e mondatot Mel. Szján. 394. lapjáról (MHat. II, 285), csak hogy az — mint már Mészöly megjegyezte (MNY. XI, 194) — ott nem található. Nem is ott, hanem itt van az.

ovik (l. *avik*, EtSz.). „A fza bly a kezében vgan belé őt vala es hozzá ragadott vala a kezéhez“ (230). — Vö. CzF., beléavul MTsz.

öböl. „Rubigo, emeftzó afzalo fzel, mint egy der, megüti az vetement az heűfeg *öble*, mint eg forroual öntenéd“ (290). — „El uęfz a nap heűfeges *öble* es a rogia miatt“ (447). Vö. MTsz.

paraszti. A NySz. e szónak négy értelmét adja: „grob, bäurisch, ungebildet, allgemein“. M.-nál (2) van egy ötödik, a mely mindezeknél régiebb: „Parazti életé nem lezen, hanem Isten hazanac szolgál“ és ugyanott: „parafztá nem tefzem, hanem Iftennec aianlattatott legyen“. Nyilvánvaló, hogy itt a *paraszti* ellentéte az *egyházinak*, vagyis am. „világi“. — Ugyanígy a codexekben: „Egihazi emberek es paraztok“ (VirgC. 101). „Es vala mynd egyhazy tevrueenben, mynd kedeg parazt tevrueenben jgeen tanolt“ (DomC. 194). „Az Nap yegzy az egyhazy feyedelmeket, . . . az hold yegzy az parafth wrakath es feyedelmeketh“ (ErdC. 106).

paréj. „Gyenge teyes etket, kóniü etek, *porcy*“ (379). — „Kime ne à mezőre, hog valami zöld *porét* fzedne“ (uo.). — „Belé metélé à főző fazekba az *poré* közzé“ (uo.). — „Kitöltte à nepeknek az *porét* hogy egyenec“ (uo.). — „Nem ehetez azert meg à *porét*“ (uo.). — Károlinál: *paray* és egyebütt is. A *paréj*nek *poréj* ejtése, eddigi tudomásunk szerint, csakis itt fordul elő.

pont. „Eg ponetni befzed fem efett el“ (147); „mind ponctról ponctra“ (uo.).

pünkösdi király. „Nág fzegeyent vall, mint eg *Pinkófdi Kiraly*“ (241). — „Az partolo fleit, alavalo nepek emelteK Kirallia, mint eg pinkófdi Kiralt“ (242). — „Kiralkodec Zimri het napiglan . . . Zimri *pinkófdi Kiraly* heliett az Amrit tefzic Kirallya“ (330).

rakvák. „A Baratoc à ven bábac *rakuák* gonoz fzellettel es órdógfeggel“ (117).

sík l. levegő.

síróvá tesz. „Kerlec, ted *firouá* magadat, firy es óltózzel gyáfz es firalmas ruhakba“ (179). — Károlinál: „Kérlek tetteffed mintha nagy keferűféged volna“.

sivalló. „le vagá à Ierobeamnac minden haza nepet, es czac eg *fivallo* elő embert fem hagia meg“ (328). — „De ime ott czac eg *fivallo* lelek fem vala, sem emberi fzőzat nem hallattateK“ (391). Vö. MTsz.

SZILY KÁLMÁN.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

főbenjáró törvényszék, 1789: . . . „el-követet gonosz tselekedete véget ugyan a' most nevezett Vármegye *főbenjáró Törvényszékének* reá esendő étéletét, és kárhoztatását szökéssel el-kerülvén“ . . . 928/929.

fődeles kelyh: ciborium, 1787: „2. meg Aranyozott ezüstös Kelyh, 1. Ciborium, vagy-is *fődeleles* nagyobb *Kelyh*“. 1370.

födélfa, 1786: . . . „13 pár *födélfa* . . . à 25 denár“. 1212.

főljartár, 1784: . . . „mégis elvittek egy fehér kerék kepenye-

get, és egy ujjassát a mentékhez hasonló színűt, különösen pedig a Jösi *főljartárom*tul el lopot 10. foréntokat“ . . . 361.

főlebség, 1785: . . . „a' mig e' véget maga *Főllebségénél* kérdést támosztand, és onnand feleletet veend“ . . . 483.

főlebb való piacz, 1787: . . . „hogy tudya lévő Pörös Kerthez Funduson lévő járásátul el tilalmazná, portio Fundusát Kocsával, Lovával ne rongálná Mihálik Ferentz *Főllebb való Piatzon* promotealni fogja“ . . . 468.

* L. MNy. XII, 232, 342, XIII, 259, XIV, 98.

fölbírtani, 1786: „A' Tselédnek jó rendbe vevéséből . . . eredő haszon *indította-fel* kinek-kinek javára vigyázó szorgalmatosságunkat“ . . . 425.

fölös idő, 1784: . . . „édes Anyja pedig *fölös üdei* miat azok (a javak) gyarapítására elégtelennek lenni esmértetett“ . . . 428.

fölösség, am.: fölösleg, 1787: . . . „kik ha vissza kíványák a Taxa szerint ki szabot *fölösséget*, honnand tétetik elégtétel nem látni“ . . . 1795.

föltartóztatás, 1789: „Alul íratnak azon essedeznek, hogy maj napon szóval az Contractus *föll tartóztatása* erant tett declaratiojuk improthocolaltassék“ . . . 1069.

föltebb, am.: föntebb: l. *igazító ház*.

fölugarolni, 1786: „minthogy az Üdő éppen alkalmas volt, a Szántó Földeket *fölis ugarolhasák*“ . . . 449.

fölülhágó, 1787: . . . „2do Nyilván való az, hogy nem csak 80. de több Száz meg Száz Forintokat *föllül hágó* Értéke vagyon“ . . . 582.

fölvetett ágy, 1785: „A mostani Hűvössem hozott egy Borjus Tehenet és egy *föl vetett* ágyot“ . . . 625.

föntartóztatni, 1788: . . . „*föntt tartóztatott* egész esztendőbeli bérít Kiadattatni Méltóztatnak“ . . . 103.

franczia kantár, 1788: . . . „mind a négy lábaira patkos, ótska *német nyereg* volt rajta, fekete *frantzia kantár* új zabolával“ . . . 1591/1599.

fuaros, 1784: „egynehány ezer *Fuaro*s szekér *Góbécset* és földet reája hordatott“ . 288.

fuhar, 1787: . . . „ezen hetven forintokru következendő két első esztendőekben az *Uzsortát* (kamatot) Kész pénzül meg attam, többi esztendőkre pedig Kenyérrel, Czipóval, Korpával, *fuharozással*. S. V. meg ölö frisingekkel és

kézi munkával füzettem“ . . . 1425.

furdalódik, 1787: . . . „hogy T. Pálné Napam Aszszony avar magát menti, hogy a kurva névvel illetem volna, maga tугya engette é másnak magát meg eskütt Urán kívül hogy pedig *furdalódik* talán valamellyet tudok rula szólni“ . . . 166.

futólevél, 1789: „Ezeknek a' Tolvajoknak seregéből a' kik most következnek, *futó Levelek* által (currentales) meg fogattattak, és fogságba hozattattak“ . . . 680/681.

nyilvánvaló futólevél: mivel mind azáltal mind eddig tulajdon Uraik nem találtattak (am.: gazdájok nem akadt) „a' végre *nyilván való futó Levél* által ismit újra hirdettetnek“ . . . (a német körözvényben erre nincs külön kifejezés.) (. . . „da sich aber kein Eigenthümer gemeldet, werden selbe abermal kundgemacht.“) 1789. 1269/1273.

fülbe való csüngős, 1787: „Egy pár másli arany *fülbe való Csüngős*“ . 1710.

füles forint: l. *koronás forint*.

füst borítás, 1788: . . . „Testén vala kék viselt ujas köpönyek, fehér ködmöny Laibli, melynek is az eleje szűts Munkával ki vagyon czifrázva, világos kék viselt nadrág *füst borításra*, mezitt Láb, kalap nélkül, hajadon fővel . . . el futván, el-is szökött“ . . . 214.

füstölni való mag, 1788: „Egy Füstöllő ezüstbül hozza tartozandó Csonik formára csinált ezüst pikzissel, melyben az *füstölni való mag* tartatik“ . . . 479.

gátoros, 1788: „1. Ezüst *gatoros* forma szencség Szent Ignác Képével . . . 10. frt.“ 218.

gazdagvirágú, 1789: „Különféle színű *gazdagvirágú* (prozsirozott) selyem Materia maradékok . . . 1000 frt“ . . . 680.

gazdál szolgálni, 1784: „Fővenyes Imre N. Ns. Klóz János Vramnál minekutánna *gazdál*

szólgált volna, onnand tovább vette magát, kinek is personalis descriptioja így következik" . . . 264.

gazulni, 1787: . . . „Tar Ferenczné nevezett Mihalikott öszve Hunczfutulta, s *gazulta*“ . . . 603.

geréb, 1788: „Első (ló) mint egy 13. Markos, világos Pej Hoka herélt és hatulso Czombján H. I. billeg vagyon, a' Hátá *gerébjé* a' Nyeregtől fehér, mind a' négy Laba *patkotalan*“ . . . 125. — 1789: „A másik (ló) valamivel sötétebb pej, *hátá gerebin* a nyereg töréstül egy kis fejérség vagyon“ . . . 1533.

gerezdes fejkötő, 1786: . . . „*gerezdes fejkötőt* hordoz; lehet mint egy 30 esztendő, tarka Karton ruhában ment el“ . . . 208.

glacz, 1785: „2. *Glacz* Rékli . . . 1 ft 15 xr“. A 664. sz. csomóban a 274. sz. aktán.

gombházazott, 1786: . . . „Granát szénü Mentét, és Nadrágot szokott viselni, egyéb aránt pedig vitt magával ugyan Granát színü Ujjas Laiblit, és világos kék Fehér Sinorokkal *Gombházazott* Ujjatlan Laiblit“ . . . 647.

gőbécs: l. *fuaros*.

görbedett, 1786: . . . „ugy nem különben hosszas orrú, piros pofájú előre görbedett nyakú, járásában friss“ . . . 647.

görcsös orrú, 1788: „Farkas Imre . . . 16. esztendő . . . szöke szemü, szöke hajú . . . kis *görcsös orú*, széles mellü“ . . . 1180.

gördítve beszélni, 1785: . . . „magát reá tartva (rátartósan) szokott jární, és *gördítve beszélni*“ . . . 151.

gördítve ejti a beszédet: . . . „hasonló Szökés göndör hajú, Szapora beszédü, *gördítve ejti a beszédet*“ . . . uo.

görög bugyogó, 1786: . . . „sötét-kék *Görög Bugyogót* hordozni szokott“ . . . 893.

görög mente, 1786: . . . „két ujjatlan *Görög Mentéje* az felső Fa-haj szén (színü) kopot Sellyem posztóbúl“ . . . 893.

görög süveg, 1786: . . . „az Fején fekete Bárány Prémmelel prémzett magos *Görög süveg* alatt egy vörös posztóbúl tsinált sapkát szokott hordozni“ . . . 893.

granatéros süveg, 1789: . . . „visel világos kék nadrágot, fehér laiblit; köpönyeget, és *Granatéros. süveget*“ . . . 1385.

granátgyöngy, 1789: „Ötödszer: Tíz sor fekete *granát gyöngy*“ . . . 1336.

grázdaság, 1785: „Voltál e valaha *Grázdaságodért* Káromkodásidért Fogva? hogyan büntetődöttél érte? — „Soha se *Grázdaságomért*, se Káromkodásomért se fogva nem voltam, se nem bünttettem“ . . . 571.

gyakorbéli, 1785: . . . „a mint is ad 2-um a' Tanut *Gyakor béli* Intésséért meg támadván“ . . . 571.

gyakor izben, 1785: . . . „a Tanu bort árulgatván az Deutralis Páttyi Peti, másként Kovács Péter *gyakor Izben* házána meg fordult“ . . . 571.

gyalog ajtó, 1784: . . . „vagyon ezen hosszszában egy kapu, és egy *gyalog Aító*“ . . . 401.

gyaloggá esni, 1785: „A midőn Bárándi posztán tulajdon marhámra mind borjustul együt reá akadtam volna, *gyaloggá essvén* későn Etszaka érkeztem az Gulya nyájhoz“ . . . 530. és folytatólag: „Tehát Bárándi Csárdához nyerges Paripán érkezte, ha pediglen *gyaloggá estél* a' mind mondd, tehát az nyeret szerszámal együtt hová tetted?“ . . . uo.

gyalogvásár, 1789: . . . „eö Felsége kegyessen meg engedni méltóztatott, hogy Esztendő által négy *gyalog Vásárok*, Barom Vásárokkal együtt tartassanak“ . . . 637.

gyapjú? 1785: . . . „En Tót János vettem 3. száz *Gyapjút*, Idest három száz *Gyapjút* adni, és pediglen adtam Százat (százat) a *Gyapjunak* 25. fton“ . . . 569.

gyarapulás, 1784: . . . „ellenben

ha (a jószág) együtt maradand . . .
Gyermekeinek *gyarapulására* lehet". 77.

gyilkoskodó, 1789: „Le-Írása Az itt alább meg nevezendő négy Gonosz Tévíknek, és az ötödiknek mint szántszándékkal *Gyilkoskodónak*.” 1258.

gyomorból nem szenved, 1787: . . . „Az Férjemet utóbbi Aratás Alkalmatosságával azért hagytam el, hogy kegyetlenül meg vert, azon föllül Férjem el Hagyasának

oka az, minthogy *Gyomorbul nem szenvedhetem*” . . . 1534.

gyömbör, 1785: „1/2 *fl* Sárga Gyömbör egy holagba . . . 24. xr.” 642.

gyöngyözés, 1788: „16° S(it). V(enia.), Diszno tartás 200. darabig téli *Gyöngyözéssel* makkon kívül” . . . 428.

gyűszű = e. h. tűsző, 1789: „A' *Gyűszű* pedig, melyben a' pénzt el vitték, vörös bagaria bőrből való volt” . . . 707.

Közli: MOENICH KÁROLY.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XLI.

Fok. E szónak sokféle jelentése van. Arany munkáiban valamennyivel találkozhatol. Ime, néhány:

„Másik a malacot láng felett hintálja,
Szórit *kés fokával* bőrig borotválja.”

(T. II. É.) = hátával (*cultri dorsum*)

„Czernát vonna *tübe* . . . épen mellette jár —
Csak a hová kéne, *fokába* nem talál”

(TE. III. É.) = lyukába (likjába), *acus foramen*.

„Még föl se jutott a *lépcső* három *fokán*” (TSz. III. É.)

Vár fokára tűzöd a levágott fejet” (T. VIII. É.)

„Téteny *előfokján* föltetszik az ellen” (BH. XII. É.) =
promontorium, stb.

Ezek közönségesen ismert jelentések. De *Csaba királyfi*-ban (ED. I. É.) ezt olvassuk:

„Sok ember esett el az nap a két részen:

Négyszázezer bajnok ha nem is egészen;

A *fok*, mely alig bírt voln'el egy hajszálat,

Szekeret elsodró *vérözönné áradt*.”

Már ezt a *fok*-ot nem mindenki érti. Nem érti K. A. se, mert minapi levelében tőlünk kéri s várja magyarázatját.

A közölt versszak a catalaunumi ütközet leírásából való, Jordanes (Jornandes) középkori történetíró után, a ki ezt írja: „Si senioribus credere fas est, *rivulus* memorati campi humili ripa praelabens, peremptorum vulneribus sanguine multo provectus est, non auctus imbris, ut solebat, sed liquore concitatus insolito *torrens factus est* erroris augmento stb.” Bokor János fordításában: „Ha az öregebbeknek hihetünk, a *patakoerska*, a mely az említett mezőnél sekély parttal elfolyik, a megöltek sebeinek bő vérértől felduzzadt, és nem, mint szokása volt, záportól növesztve, hanem szokatlan folyadéktól duzzasztva, vér okozta gyarapodás folytán zuhataggyá lett.” (Magy. Olv. k. I. k.: „az a *kis patak*, . . . *rohanó folyóvá áradt*.”)

Látni ebből, hogy az Arany *fokja* nem egyéb, mint Jordanes *rivalusa*, Tehát a „fok” vizet is jelenthet. De nem minden kisebb víz fok, s fok és patak nem fedik egymást. Mi hát köztük a különbség? Forduljunk először a multba. A folyóvizet jelentő *fok* már réges-régen megvolt nyelvünkben. Az OklSz. számos példát feljegyez, közülök valók: „*Rivulus* namque qui dicitur *fuk* fluens de prefato lacu” (1055-ből). „*Est lacus wigo Bolotyn nuncupatus de quo egreditur fluuius qui vocatur Foc*” (1211). Már e két példából is kitűnik, hogy *fok* oly folyóviz(ecske), mely valamely nagyobb víznek *kifolyása* („fluens de . . . lacu”, „de quo egreditur”), tehát nem afféle patak vagy ér, melynek forrása van s szakad valahova.

A mai népnyelv is, a mint én tapasztaltam s tudom, a nagyobb víznek „kiágálását”, „kiugróját” nevezi *foknak*, más szóval „szakadásnak”, „mosásnak”. A víz *fokot csinál* vagy keres, talál, mos, vág, nyál, vág, szakajt, szaggat. A hol erősebb a víz sodra, ott „ütközőül” rózsét mit szoktak a parthoz alkalmazni, ú. n. *sarkantyút*, mely tart a víz sebjen s gátolja a szakadást. A Nyr. több vidékről való adatai így értelmezik a *fokot*: „Ér, vízárók” (Csúza). „Vízjárta hely, ér” (Fajsz). „Vízfolyás, ér” (Tisza-Dob). „Fokok, patakok” (Pilis). „A fokvégzetűek oly keskeny medrek, melyekben nagy vízálláskor víz szokott lenni” (Bogyiszló). Fontosabb ránk nézve, mert különbséget mutat, az, a mit Szalontai, azaz Arany maga és népe ért a fokon (Nyr. VIII, 431. l.): „*Fok*: víz szakadék. Rendesen magas parttal; a nélkül *ér*, vagy *lapos*”. Ehhez húz a CzF. és az OklSz. definíciója. Amazé: „Áradáskor vagy lecsapolás által a nagyobb vizekből *kifolyó* ér, csatorna” (Siófok); emezé: „Vízlevezető, *természetes vagy ástott csatorna*” (Ároktó, Borsod m.).

Megismerkedvén a *fok* jelentésével, világos lehet akárki előtt az is, hogy miért él Arany itt éppen ezzel a szóval s nem valamelyikével e synonymáknak: patak, ér, csermely, forrás; s miért használja ugyancsak ezt a szót a „Keveháza” 22. strófájában is:

„Százhusz ezer jó hún halott
S két annyi ellenség van ott;
Nem ellenség, mind vérrokon:
Vérök vegyest foly a *fokon*.”

Bizonyára nem pusztá szeszélyből. Hanem egyrészt azért, mert a partos és mélymedrű „fok”, melynek alig-alig folydogált a vize, jobban szemlélteti a vértől áradást, tehát a vérontás nagyságát; másrészt, az utóbbi példában, a „fok” szó hangzásával egyszersmind szerencsés s szinte természetes részesévé lett az alliterációnak:

LEHR ALBERT.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXVIII.

(Különféle lapokból.)

135. „Az Est legutóbbi száma azt az értesülést közölte, hogy a végső harc valószínűleg *B. M. barátom* és *köztem* fog megiesni.” Így takarékoskodni a névutóval nem lehet. Jól: „*B. M. barátom* közt és *köztem*.” De elmaradhat az egyik névutó, ha „én” helyett

a „magam“ névmást alkalmazom: „B. M. barátom és magam közt.“ Mert „magam“ csak oly személyragos névalak, mint „barátom“. Szabó Endre helyesen írja (a Virradat-ban): „Az Üstökös bajai közvetlenül *Hegedüs közt és köztém* intéztettek el.“ De megrovom M. F. efféle merészségét: „Észreveszem, hogy a szűrös szemű pillantása az én, aztán szerelmem kezére téved.“ E helyett: „az én kezemre, aztán stb.“ L. a 93. pontot.]

136. „Törvényben mondtuk ki, hogy erkölcstelenség a háború alatt választani; most meg a kezünket, lábunkat leesszük, hogy választásba kergessük a népet.“

[X. úr nincs tisztában e szólásnak se formájával, se jelentésével. Formáját megrontja, mert nem *le-*, hanem „megeszi kezét-lábát“; aztán hiányzik, a mi nem hiányozhatik, a *majd* határozó: *majd* megette stb., úgy hogy rendes alakjai ezek: „majd megette kezét-lábát“, „majd a kezét-lábát ette meg“, „majd hogy meg nem ette kezét-lábát.“ Ertelme sem az, a mit ő tulajdonít neki, hogy t. i. „mindent elkövetünk“. A ki „majd megeszi k. l.“, az magára haragszik, magára mérges, hogy tehetetlen, nem tud segíteni valamin.

Van ugyanezen tollnak ennél még czifrább bűne is, mely szépen bizonyítja, hogy a fentebbi éppen nem lapsus calami. Ime: „És nagy abban a társaságban (a riadalom), a mely minden kezét leette és minden lábát lefutotta abbéli igyekezetében, hogy őt örökre lehetetlenné tegye.“!!

(Olvasd el, ha ráérsz, azt a magyarázatot, melylyel TE.-commentáromban a VI. É. 9. szakának ezt a helyét kísérem:

„Majd hogy meg nem evé kezét lábát érte

A kapus, hogy ő ezt észszel föl nem érte.“.)]

137. „Nem B. bűne, ha szabadságharczunk e tradíciói megszüntek zászlónak lenni.“ — „Hogyha Magyarország megszűnik nemzeti állam lenni, akkor nemcsak a multjáról, hanem a jövődjéről is lemondott.“

[Az első mondatban: „zászlónak lenni“, a másodikban *nek-rag* nélkül: „*állam* lenni.“ Melyik már a helyes? Bizonyára az utóbbi. Mert az ú. n. dativus cum infinitivo csak ott van rendiben, a hol az a mondat alanya, pl. „Szegénynek lenni (alany) nem szégyen (állítmány)“ = a *szegénység* n. sz. „Szépnek úgy nem tenni (alany) kár (állítvány) [Arany]. Mi nem szégyen? Mi kár? De ama példák mindegyikében „megszűnik“ ige az állítmány, s az alanyok „tradíciói“ és „Magyarország“, nem pedig az infinitivus (lenni), mely az állítmánynak *határozója* s erre a kérdésre felel: *mitől* szűnik meg?

Erősen terjed ez a szabálytalan használat. Lám még egy Mikszáth se tiszta tőle: „Ez a tüneményes leány még legtudományosabb rohamaiban se *szűnt meg* bájoló nőnek lenni.“ E helyett: „*nő* lenni.“]

138. „Írt rengeteg adóügyi munkát, melyek közül a — című vaskos műve *aratott a legnagyobb sikert*.“

[Vagy „*aratta* a legnagyobb sikert“ vagy „*aratott* legnagyobb sikert“. Szomorúan mutatja ez a példa, hogy a határozott névelővel való botor visszaélés mennyire hatalmat vett. Annyira, hogy a haldokló nyelvérzék a névelős tárgyat (a sikert) sem érzi már határozottnak s lelki nyugalommal alkalmazza az átható ige *alanyi* ragozását.]

139. „Wilson démonikus hatalommal tudta a békés Egyesült Államokat belecsalni a háború véres *limbusába*.“ „... csodakocsikkal, melyek árkon-bokron, minden akadályon át törnek előre, és vasba burkolt *trehanya* tetemükkel hadsorokat tudnak legázolni.“

[Újságot ezrek olvasnak naponként — sebtibe. Már ezért is főkélléke a hírlapi stílusnak a világosság, érthetőség. Ezzel nem fér meg a ritka tájszók oktalán használata. Ki tudja, hány tudja, mi az a *limbus*? *trehanya*? Egy, kettő. A többi megbámulja vagy boszankodik. Legfeljebb sejt valamit. „Limbus“ helyett válogatni lehet az ismert kifejezésekben. Petőfinek csak egy versében (A ledőlt szobor) ezeket találod: posvány, ingovány, mocsár, fertő. „Trehanya“ (tkp. trehány) pedig nem is azt jelenti, a mit jelenteni akar; mert annyi mint: lomha, lusta, tőhonya, holott ezt akarná kifejezni: otromba, esetlen, idomtalan, rengeteg, tömérdek. Különben is izléstelen szó (már hangzásánál fogva is).]

140. „Természetesen mi, a kik *szájunktól vesszük el* a falatot, hogy ők ne nélkülözzenek.“

[A mit a német így mond: „sich v. dem Munde absparen, abdarben, sich etwas entziehen“, azt a magyar nem *elveszi* magától v. szájától, hanem *megvonja*. Jól tudta ezt a Hermán és D. fordítója is, azért ezt a sort:

„Und sich selber *Manches entziehen*, um zu sparen den Kindern“ — kissé szabadabban, de jó magyarsággal így fordítja:

„*Szájuktól vonják meg*, a mit számunkra takarnak.“]

141. „Egyelőre jobbnak látja, ha mások *kaparnák ki* számára a *forró gesztenyét*.“

[Ez is megrontott szólás. Megrontja pedig a „forró“ jelző, mert úgy tünteti föl, hogy a gesztenye égeti meg az ujját annak, a ki kikaparja, pedig a *tűz* (tüzes hamu, parázs; zsarátnok), melyben sütik. Erdélyinél se helyes: „Más kezével kaparja ki a *tüzes* gesztenyét.“ Különben is a sült gesztenye sohse lehet *forró*. Tehát jól így: „kikaparni a gesztenyét a *tűzből*“. Vö. „Die Kastanien aus dem Feuer holen.“ továbbá: „Il veut qu'un autre lui tire les marrons du feu“. Goethe Faust-jában:

„Behandelst mich, dass ich, wie jene Katze,
Dir die Kastanien aus den *Gluten* kratze.“

Egyébiránt a „kikapar“ ige fölöslegessé is teszi a „tűz“-et, a hogy egy más lapban olvasom: „Anglia másokkal akarta *kikaparatni a gesztenyét*.“]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I. Kisújszállási tájszók.

ablakos kalács: köralakú rácos-
san font kalács.

acsarít: kiabál, ordít.

ágas: faoszlop.

ágaskodik: lábujjhegyre áll.

ágyal: ágyat vet.

agyvíggyez: tárgyal.

ájjer: levegő.

akópácza: hordó tartalmát mérő
pálcza.

állás: pl. vásárállás, szín.

álka: állruha(?)

álló: az asztagon, a honnan a
kévét adogatják.

állóka: a mibe a gyermek állni

aló: uceczu. [tanul.

árbuvál: álldogál, ácsorog (vö.
MTsz. *árguvál*).

árkus: faköriv, kútásánál hasz-
nálják.

áslóg: kénlap.

ászok: szétszedhető hombár.

aszott: aczat (Circium arvense).

aszottolni: aczatot irtani.

bagadozik: akadozva beszél vagy
olvas.

barcsi: a bojtortján ragados
termése.

bangó: oktondi.

bakfitty: czigánykerék.

barona: borona.

berczenzei szilva: besztercezi
szilva.

bijog: bélyeg a marhán.

bírbicsél: babrál.

bige: kis darab fa a bige-
játékban.

bigez: kutat.

billeng: kicsiny szőlőfürt.

bibis: sebes (gyermeknyelv).

bókol: ülve szundikál.

bódibaka: dóri, ügyetlen.

bógó: nagy gereblye.

bördő: hagyma szára (l. EtSz.
burdó).

büfög: bőfög.

böcsmöl: becsmérel.

buczkó: kövér, puffi.

buksi, *busa*: buta.

büdössküvirág: kénvirág.

burgondi: burgundi répa.

búgat: sertést párosít.

bazsajkom: Ocimum odoratum.

bundás kenyér: kirántott kenyér-
szelet.

bábruka: bábu ruhája.

bődöri, *-ög*: a síró gyermek.

bandagazda: aratócsapat feje.

betámút: betámolyog.

bibircsó: zsirdaganat.

bikasó: nagy sima kődarab
(*mészkö*).

czol: hüvelyk.

czolostok: régi beosztású mérő-
eszköz.

czompó: fűrösztő asszony.

czemendre dög: ronda, lusta.

csócsa, *-ül*: eszik (gy. nyelv).

cserecsür: gyermekjáték.

cserepesedik, *meg-*: a föld kérge
megkeményedik.

csimpajgózik: belekapaszkodik.

csömöszöl: szőlőt zúz musttá.

csűröl: fonalat egy kis nád-
szálra csavar.

csürlő, *csüllő*: darab nád, a
fonal fölesavarására.

csorbarsík: elől hiányos fogú.

csürhész: kanász.

csoncsi: csontocska (gy. játék-
szer).

csümbök: bog.

csatkos: csatakos.

csütköles: czirok (l. EtSz. *csi-
rok* a.)

csen: ellop.

csesznye: csenevész.

csütköl: megragad.

csürlő, *csüllő*: darab nád a
fonal fölesavarására.

csúrol: vizet elesurgat.

csösztet: csoszog.

csorbóka: *Sonchus oleraceus*,
Hasenkohl.

danczol: ugrándozik, hanczu-
rozik.

degesz: dagadt, tele.

dobhesz: has, tele van a dob-
hesz.

dugat: egyszeri bedugásra való
szalma a kemenczébe.

dudál: tüllökkel kürtöl.

dulakodik: verekedik.

düff: háthaütés.

eggyivású: egyidejű.

ejtőzik: evés közben szünetet
tart.

ellőfol: elfut.

élessmosó: sikárló.

ekhó: szekerre való ernyő.

feszít: kevélykedik.

fartol: az állat hátulsó részé-
vel arrébb húzódik.

farafogó: czeruza.

fiók: tengeri fattyú hajtása.

fiókol: tengerit gyérit.

fekt(t): fené(t).

fojat: üzekedik (tehén).

fika, -nyos: orr váladéka, taknyos.

fokadozik: el-elneveti magát.

forhant: tartalékban, kéznél van.

fűcfa: fűzfa.

fütyötő: fütyülő.

funerátor: a ki a temetésben eljár.

fütü való fa: fejfa.

forintos föld: 1000 □ öl.

fojó fű: *Stellaria media*.

gamó: gebe.

gamancz: kb. váll, pl. megfogom a gamanczod.

(Folytatjuk.)

gelej: gyomirtó eszköz.

gereben: fogas eszköz a kender tisztítására.

gombáros: fölfelé göndörödő.

gömmörödik a sár, ha fagyni kezd.

gúrdtn: gaz.

gégája: gégeje.

habzsoló: hab-rolló.

hajlókázik: a gyermek a vékony jégen.

here: luczerna.

hajczihé: huza-vona.

hajóta: mióta.

hérisz: lakodalomban a menyasszony hozzátartozói.

M. KISS LAJOS.

II. Tájszók (Lócz, Nógrád m.).

bak-üsző: meddő tehén (vö. *bak-asszon*: hermaphrodita, MTsz.);

csinká 'a gyümölcs pl. alma, meggy, cseresnye szára' (vö. *csinká* 'kis torzsa; a dohánylevél főere' Nyr. XXIV, 47). Kicsinyített alak *csimából*;

csiriglyő 'verébfióka' (l. Nyr. XXIV, 96); ha egy gyereket kopaszra nyírnak, akkor azt mondják: olyan vagy, mint a *csiriglyő*;

férc 'fércz'; *férczpamuk* 'a mivel férczelnek'; *férczél* 'férczel' (az alakv. nincs meg a MTsz.-ban);

haraszt. *Harasztja* (= élő v. lehulló levele) van nemcsak a fának pl. eperfának, hanem a káposztának is;

gyötör: *Né gyötörje* úgy össze azt a ruhát!

öl ebben: 'nagy öle van' a. m. sérve van;

szipka: 'kevés szemből álló szőlőfürtöcske';

tinóra gomba: 'vargánya' (ez alakváltozata nincs meg a MTsz.-ban).

L. J.

III. Pótlások a linknyelvhez.*

nimolé, *nimolista*: szegény, vagyontalan, szürke ember.

Pali: együgyű, könnyen rászédhető, buta ember. *Palira vesz*: becsap, rászed.

szépen: mindenféle tagadás, nem, dehogyan.

tus: hazugság.

tuti, *tutista*: ellenkezője a *nimolé-nimolistának*: gazdag, vagyonos ember.

VELLEDITS LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXXII. Választmányi ülés (1918 január 8-án).

Szily Kálmán elnök elnöklete alatt jelen vannak: Melich János titkár, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula vál. tagok. — A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztárnok.

* Vö. MNy. XIII, 60, 91.

1. Az elnök megnyitja az ülést és fölkéri a jegyzőhelyettest a mult ülés jegyzőkönyvének fölolvására. — Hitelesítették.

2. Mészöly Gedeon vál. tag, ki a mult választmányi ülésen az elnökség kérésére, 1918 január 1-től kezdve, vállalkozott a Társaság pénztárának vezetésére és kezelésére, sajnálattal jelenti, hogy az utóbbi hetekben egy másik tudományos társaság pénztárának átvétele s annak kezelése alatt meggyőződött a pénztári teendők végzésére alkalmatlan voltáról. Megköszönvén a bizalmat, kéri a választmányt, hogy az ő jelölésétől álljon el. — A választmány sajnálattal veszi tudomásul Mészöly Gedeon visszalépését s az elnök ajánlatára Munkácsi Mihályt jelöli a pénztárnoki állásra.

3. Viszota Gyula vál. tag fölhívja a választmány figyelmét arra az aránytalan különbségre, mely a háború alatt az ipari és szellemi munka díjazása között előállott. A tudományos czikk és értekezés szerzője munkájáért ma megközelítőleg sem részesül olyan anyagi elismerésben, mint a szedő, a ki a czikk kiszedésével tisztán technikai munkát végez. Jól tudja — ugymond —, hogy ez a különbség ma már teljesen nem egyenlíthető ki, de szükségesnek tartja, hogy az illetékes tényezők e kérdéssel foglalkozzanak.

A választmány hosszabb eszmecsere után kimondja, hogy a tudományos munka nagyobb megbecsülését és anyagi értékelését szükségesnek tartja és elhatározza, hogy egyöntetű eljárás és a szükséges anyagi feltételek előteremtése céljából közös tanácskozásra fogja fölhívni a hasonló természetű tudományos szaktársulatok (Irodalomtörténeti, Philologiai, M. Történelmi, Néprajzi, Földrajzi, Genealogiai, Matematikai és Physikai társaságok) vezetőit.

4. Elnök előterjeszti Szalay László úrnak, a cs. és kir. közös Pénzügyminiszterium osztályfőnökének 1917. december 22-én kelt következő javaslatát:

„A MNy. legutóbbi számában megdöbbenéssel olvasok olyast, ami ellen fel kell szólalnom, t. i. a MNy. esetleges megszűnését. Nekem, mint nem választmányi tagnak is van jogom azt a javaslatot tenni: kövessék a Társaság tagjai az én példámat és duplazzák meg a járulékukat.“ — A választmány jól eső érzéssel veszi tudomásul a javaslatot, a mely megbecsülést és elismerést fejez ki Társaságunk folyóirata iránt. Felszólítást erre nézve nem intézhet a tagokhoz, noha köszönettel fogadná, ha közülök mentül többen követhetnék e példát. Így talán lehetséges lenne, hogy a folyóirat a mostani nehéz viszonyok miatt oly szűkre szabott terjedelmén már 1918-ban is túlmehetne.

5. A titkár bejelenti, hogy új tagul jelentkezett: Halász Dénes tanár (Sárospatak) aj. Harsányi István. — Megválasztatik.

6. Pénztárnok előterjeszti pénztári jelentését. 1917. decz 31-ig bevétel volt 12.892 K 16 f, kiadás 12.854 K 57 f. Készpénz 37 K 59 f. — Tudomásul van.

7. Elnök az ülést berekeszti.

XVI. közgyűlés (1918. január 22).

Szily Kálmán elnökle alatt jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes, Baros Gyula, Birkás Géza, Bogdánffy Ödön, Erdélyi Lajos, Erneyi József,

Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Horváth János, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Munkácsi Mihály, Németh Gyula, Pais Dezső, Pintér Jenő, Putnoky Imre, Simai Ödön, Szegedy Rezső, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla. — A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán.

1. Elnök az ülést megnyitja.

2. A közgyűlést megelőző felolvasó ülésen Trócsányi Zoltán előterjeszti „Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből“ cz. értékesítésének a XVI. századdal foglalkozó részletét.

3. A felolvasás után az elnök az ülést öt perczre felfüggeszti, melynek eltelte után az ülést újból megnyitja s fölkéri a jelenlevő tagokat, hogy a most újra megválasztás alá kerülő választmányi tagokra s a pénztárnokra adják be szavazataikat. A szavazatszedő-bizottság elnökeül Putnoki Imrét, tagjaiul Jakubovich Emilt és Losonczy Zoltánt kéri föl.

4. A titkár előterjeszti a Társaság 1917 évi működéséről szóló jelentését. — Tudomásul vétetik.

5. Erdélyi Lajos előterjeszti a Pénztárvizsgáló Bizottság jelentését s indítványozza, hogy az elnöknek és a lemondott pénztárnoknak a közgyűlés jegyzőkönyvében mondjon köszönetet. — A jelentés tudomásul szolgál s az indítványt a közgyűlés elfogadja.

6. Trócsányi Zoltán előterjeszti a Társaság 1918. évi költségvetését, melyet a közgyűlés helyesléssel vesz tudomásul.

7. Putnoky Imre a szavazatszedő-bizottság nevében jelenti, hogy összesen 30 szavazat adatott be. Pénztáros: Munkácsi Mihály (30), budapesti választmányi tagok: Asbóth Oszkár (30), Erdélyi Lajos (29), Gyomlay Gyula (30), Nagy Gyula (30), Négyesy László (30), Mészöly Gedeon (30), Viszota Gyula (30). — Vidékiek: Csengeri János (30), Dézsi Lajos (30), Erdélyi Pál (28), Szilády Aron (30). (2 szavazatot kapott Thienemann Tivadar, 1 szavazatot Losonczi Zoltán). Elnök az új pénztárost s az újra megválasztott választmányi tagokat üdvözlőlvén, a közgyűlést berekeszti.

Titkári jelentés 1917-ről. Tisztelt Közgyűlés! Még minden titkári jelentésemet — ezúttal a harmadikat — azzal kellett kezdenem, hogy a háborúval kapcsolatos rendkívüli viszonyok társaságunk működésén is meglátszanak. Az idén is a szokottnál kevesebb volt a fölolvasó ülésünk, ellenben az ipari munka állandó drágulása folytán szükséges megbeszélések miatt annál több volt a választmányi ülés. Összesen négy fölolvasó ülést tartottunk. Január 23-án az évi közgyűléssel kapcsolatos fölolvasó ülésen Mészöly Gedeon: A Bécsi-codexről érkezett (megjelent a MNy.-ben „Legrégibb bibliafordítóinkról“ czímen); márczius 20-án Gombocz Zoltán „Néhány török jövevényszó“, Melich János pedig „Alaktani magyarázatok“ cz. értekezését mutatta be; június 12-én Simai Ödön „Kazinczy Tübingai pályairása“, Perényi József pedig „A Nyelvművelő Társaság fennmaradt kéziratai“ című értekezését olvasta föl; október 30-án Tolnai Vilmos „Sajtóhiba és szövegjavítás“, Gerhauser Albert pedig „Szegedi Lőrincz Nyelvéről“ című dolgozatát terjesztette elő. Összesen hét választmányi ülést tartottunk, ebből kettőt olyat, a hol

csakis az ipari munka megdrágulása folytán előállott helyzettel kellett foglalkoznunk. A nyomdai és papírárak ugyanis hallatlan magasra emelkedtek. A Magyar Nyelv egy íve 1914-ben 68-84 K-ba, 1915-ben 82-60 K-ba, 1916 szept. 1-ig 96-52 K-ba, szeptember 1-től december 31-ig 115-82 K-ba, 1917 szept. 30-ig 150-57 K-ba, szept. 30-tól decz. 31-ig 254 — K-ba került, a mi tehát a legutolsó tétel-nél az előzőhöz képest 120% emelést jelent. Ez áremelkedés miatt kénytelenek voltunk folyóiratunkat, a mely már 1916-ban is kevesebb ivszámmal jelent meg, kisebb terjedeleimre szorítani. Az évfolyam 20 ív + 4 oldalnyi terjedelmű. Másrészt pedig kénytelenek voltunk az előfizetést 10 K-ról 15 K-ra emelni.

Elnökiink körültekintő böles vezetésének köszönhetjük, hogy a nehéz idők ellenére is vagyonunk 48.034-32 K-ról 52.646-98 K-ra emelkedett. Ez emelkedésben 2912-66 K a saját megtakarításunk, 1700 K pedig újabb, 1917-i alapítványaink összege. Alapítókká lettek: Déli Vaspálya-Társaság 200 K, Erdős János 200 K, Erdős János nevére tőkésítés 600 K, Horger Antal neje nevére 200 K (összesen eddig 500 K), Tolnai Vilmos 200 K, Trócsányi Zoltán 200 K, Zolnai Gyula (II. részl.) 100 K.

Örömmel maradok hű mult évi jelentésemhez annyiban is, hogy bizonyos büszkeséggel mutatok rá a Magyar Nyelv tavalyi évfolyamában megjelent cikkekre, értekezésekre. Nem sorolhatom őket elő egyenként, nem emelhetem ki, melyik mennyiben vitte előbbre tudományunk egy s más kérdését. A Magyar Nyelv egyik számáról azonban külön is meg kell emlékeznünk, értem az Arany-számot. Társaságunk Arany János századik születése fordulója alkalmából 1917 május 22-én Arany János emlékének szentelt közgyűlést tartott. E közgyűlésen az elnök kegyeletes megnyitója után Négyesy László Arany János és a magyar nyelv című értekezését olvasta föl, utána pedig Lehr Albert Visszaemlékezések Arany Jánosra című fölolvasásában a költővel való találkozásaiából elevenített föl néhány érdekes emléket, s Arany három költeményét (Ráchel siralma, Koldusének, Tetemrehívás) s a Toldi X-ik énekét szavalta el. Tolnai Vilmos a társaság megbízásából Lehr Albert Arany-magyarázataihoz külön füzetben szöveget készített, a melyet a közgyűlésen kinyomtatott állapotban bemutattnak. Ugyancsak Tolnai Vilmost kértük föl, hogy Arany nyelvészeti dolgozataihoz is készítsen szöveget. Ez a szöveg Arany-számunkban jelent meg. Fölkértük végül Négyesy Lászlót, hogy a Toldi szerelméhez nyelvi és tárgyi magyarázatokot készítsen. A Magyar Nyelv májusi száma pedig teljesen Aranyra vonatkozó nyelvi dolgozatoknak volt szentelve. — Hűtlen krónikása volnék az eseményeknek, de meg magam iránt is vétenék, ha külön meg nem emlékezném arról, hogy Arany emlékének hódolva közgyűlésünk Lehr Albertet, Arany János műveinek kitűnő nyelvi magyarázóját, folyóiratunknak alapítása óta egyik legbuzgóbb munkatársát, egyhangú lelkesedéssel társaságunk tiszteleti tagjává választotta.

A midőn még megemlítem, hogy dr. Csüri Bálint társunk ez év folyamán is gyűjtött adatokat a társaságunk megbízásából készülő szatnármezei tájszótárához s erről tartalmas jelentésben be is számolt, úgy gondolom, hogy társaságunk tavalyi éve minden nevezetesebb mozzanatáról megemlékeztem. Kérem jelentésem szíves tudomásulvételét.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

14. K. J. úrnak. Érvei (MNY. XIII:263) meggyőztek bennünket, s megnyugszunk, hogy a „Horvát, Szlavón és Dalmátországek” régi kifejezésen nem szabad változtatnunk. SZERK.

15. *Demi-monde*. A MNY. XIV, 87. l. közölt magyarázatot kiegészítjük Salamon Ferencz Dramaturgiai dolgozatainak (I, 1907, 77—87) néhány adatával. Ifj. Dumas Sándor színművét Feleki Miklós fordította le magyarra és a Nemzeti Színházban adták elő (1855 okt. 2). A Budapesti Hirlapban jelent meg Salamon idézett ismertetése (1855. okt. 9). Feleki a színmű címét *divathölgyek* szóval fordította. Salamon erről így szól: „E szó *demi-monde* oly párisi műszó, mint a *griset*, mely a nők egy bizonyos osztályát bélyegzi, — a *Divathölgy* cím csak önkényleg van választva, . . . nyelvünkön a *demi-monde*-ot megfelelően kifejeznünk lehetetlen. . . . A darab címe csak *Demi-monde* lehet.”

A francia szónak megfelelő *félvilág* kifejezés a színmű előadásakor még ismeretlen volt és magyarra más szóval próbálták lefordítani. Tíz évvel később Plouvier színművének névtelen magyar ismertetője honosította meg.

KARL LAJOS.

16. *Crucipille*. Melius Péter ezen szava alkalmából azt kérdezi Szily Kálmán a legújabb füzetben: „Hogy a *crux* dativusa mellé szűrt *pillét* honnan vette Melius, ki tudná megmondani.” (MNY. 97.)

A *pille* szó a latin *pila* (a francia *pile*), a mi oszlopot, pillért, czölöpöt, állványt, pellengért jelentett a középkorban. A magyar *pillér* ezzel rokon (latinul *pilarius*, középnémetül *pflaere*).

B. F.

17. *Fenigő*. Itt Budapesten többször hallottam magyar embe-
rektől: „Látod már a lengyel királyság tíz filléresét: a *fenigót*? Meg van már a lengyel aprópénz, a *fenigő* stb.” A mikor a pénz megmutatták, akkor értettem meg valójában a *fenigót*. A tízfilléres körirata ugyanis ez: „Królestwo Polskie 10 *fenigów* 1917.” = magyarul „Lengyel királyság Tíz *pfennig*.” A szláv nyelvekben az 5-ös számúévtől felfelé a névszót többes genitivusba teszszük, a ném. *pfennig*-ből lett lengy. *fenig* többes genitivusa *fenigów* (olv. *fenyiguv*). Ebből az írott *fenigów* többesből csinált a budapesti magyar *fenigő* lengyel pénz nevet. S itt eszembe jut, hogy a magy. pénznek egykor ilyen felirata volt: „5, 10, 50, 100 *koronát* . . .”, s ezt a nyelvészek izgatására megváltoztatták így: „5, 10, 50, 100 *korona*”. Az ok az volt, hogy az idegen a mi pénzünket *koronát*-nak fogja hívni, ha nem a nominativusba teszszük a *korona* szót.

18. *Top*. Nem régen egy úri asszonytól hallottam: Hiszen az olyan *top szegény*! Megkérdeztem, vajjon hallotta-e ezt mástól is s azt felelte, hogy itt Pesten többször hallotta, de csak így: *top szegény* és *toprongyos*. Kétségtelen, hogy a *toprongyost*, a mely egy szó s nem összetétel, a nyelvérzék *top* + *rongyos*-nak elemezte s ennek analógiájára alakította a *top szegényt*.

19. *Pokol*, *paradicsom* stb. Minden iskolai nyelvtanban olvashatjuk, hogy a tulajdonnév olyan név, melyet mindig csak egy

bizonyos élőlénynek vagy élettelen tárgynak tulajdonítunk, szemben a köznévvvel, a mely több élőlénynek vagy tárgynak a neve (l. a többek közt Simonyi, Szinnyi nyelvtaíait). Ép azért a tulajdonnevet nagy betűvel írjuk. Nincs azonban nyelvtaíunk, a mely kioktatna bennünket, vajjon az *ég* (coelum), a *nap* (sol), *pokol*, *paradicsom* (paradisus), *purgatorium* tulajdonnevek-e vagy pedig nem. S ha tulajdonnevek, mert hiszen egy bizonyos tárgynak a nevei, nincsen helyesírási könyvünk, a mely kioktatna bennünket (l. pl. Az iskolai helyesírás szab., az Akadémia helyesírási szabályai stb.), miért nem írjuk *P*-vel a *pokol*, *paradicsom*, *purgatorium* (nb. vannak könyveink, a hol a *paradicsomot* többször *P*-vel írják, pl. Károlyi: Biblia 1590) szavakat, vagy miért írunk csupán csillagászati műveken: *Nap*, esetleg *Ég*, ellenben másutt: *nap*, *ég*. Úgy gondolom, hogy jól tenné az Akadémia, ha az általa kiadott „Magyar helyesírás szabályai“-ban erről is megemlékeznék.

KEMENES PÁL.

20. *Sch*, *ts* és *tz*. A *cs*, *cz* és *s* hangok írásának történetére nézve érdekesnek vélem TIMON SÁMUEL Tibisei Ungariae fluvii notio (Cassoviae 1735) cz. művéből fordításban a következőket közölni: A magyar szavak írásában a mai gyakorlattól eltértem annyiban, hogy *cs* helyett *ts*, *cz* helyett *tz* betűt írok, tettem ezt nem azért, mintha a helyesírás-újítónak hizelegni akartam volna, hanem hogy a szavakat az idegeneknek felismerhetőbbé tegyem. Hogy pedig a helyesírás újítók ne nagyon örüljenek, illetőleg hogy ez új írásmódot ne a maguk találmányának tartsák, tudják meg, hogy ez az írásmód megvan már 1600 előtt, Calepinus bővített művében. Ismerte Molnár Albert is, a mint azt meg is mondja. A helyek és folyók neveit — a külföldi olvasók kedvéért — a latin szokásnak megfelelően latinul adom, a legtöbbször azonban odateszem a hazai (magyar) nevet is. Végül pedig — hogy az olvasó a tulajdonnevek latin alakja kiejtése felől kétségben ne legyen — a magyar *s* és *ts* helyett *sch*-t és *tsch*-t írtam, pl.: *Temeschvarum*, *Tschechinum*, a melyeket a magyar *ch* nélkül ír. Különben is ha szabad *Schemnicium*-ot, *Leutschovia*-t írni, miért ne legyen szabad más hasonló esetben is *sch*-t és *tsch*-t alkalmazni“ (l. Prologium).

—NB.—

21. H. Á. úrnak. Noha BARTALNÁL „praedilectio“: *előszó*, mégis bizonyosra vehetjük, hogy ez nem a magyarországi latinságból, hanem a német nyelvből való fordítás. Csakhogy már több mint 100 éves fordítás (NyÚSz.). 1834 óta van szótározva (Phil. Műsz. és Tzs.) s ez idő óta a folytonos irodalmi használat közkeletűvé tette. A Nyr. (2:366) az *előítélet* és *előérzet* ellen is igen erőlyesen kikelt, de nem ért el vele semmit. Már elmúlt az ideje annak, hogy közkeletű új szavaink ellen kapálódzunk. — A *polgárjog* nem germanismus, hanem europaeismus (l. a fr., ang., ol. szótárakat). Ez is már 1835 óta szótározva van.

22. G. M. úrnak. Magyarországon, a mult század elejéig, csak a hajónak volt *kormány*a, az országnak nem. A „gubernium, regierung“ neve már a XVIII. sz. végén *kormány*szék volt ugyan (Márt. 1799), de azért maga a *kormány* = ruder, steuerruder (1807). SÁNDOR ISTVÁN volt az első (1803-ban), a ki a *kormány*t mai átvitt értelmében szótározta, de azért a Tiszti szótárak továbbra is megmaradtak a *kormány*szék mellett. FOGARASIÉ az első (1833), a mely

Sl. szavát magáéva teszi; Kunóss is hozzájárul (1834) és elfogadja a TTzs. is (1835). Ezentúl már csak az erdélyi guberniumot nevezték 1848-ig kormányzéseknek. Sz. K.

23. K. Gy. úrnak. A NySz.-ban *Orv.* néven sokszor idézett, de a Forrásjegyzékből kifelejtett munkát JAKUBOVICH EMIL megtalálta a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában. Bőrbe borított, 104 nyolczadrétű oldalra terjedő kézirat; könyvtári czíme: *Házi Patika* (Saec. XVII); jelzete 485 Oct. Hung.

24. Z. Gy. úrnak. A NyÚsz. 556. l. 18. sorában levő 698-as szám 696-ra javítandó.

25. Cs. J. úrnak *Csúcs* = valamely testnek keskenyebb hegyes vége; *orom* = valamely testnek rendesen közepén, hosszant nyúló, többé, vagy kevésbbé kiálló része. (Ball. TeljSz.) Sz. K.

26. K. P. irja: Az utóbbi időben napilapjaink az olyan idegen szavakat, a melyekben magánhangzó közt három mássalhangzójuk van, egészen következetesen akként választják el, hogy a következő sorba két mássalhangzót visznek át, tehát: a *mosz-kvai* angol konzul (l. 8 Órai Ujság 1918 III: 21: 1. l. 3. oszlop); *tem-plomba* (l. Déli Hirlap 1918 IV: 2: 6 l. 1. oszlop); *An-gliában* (l. B. Hirl. 1918 III: 21: 4. l. 3. oszlop); *vesz-prémi* l. Bud. Hirl. 1918 V: 6. l. 2. oszlop) stb. Felesleges is megemlítenem, hogy az ilyen szavakat mind az akadémiái, mind pedig az iskolai helyesírás szerint így kell elválasztani: *moszk-vai*, *Ang-liá*, *temp-lom* stb., azaz csak egy mássalhangzót kell a következő sorba átvinni. De hát lehet a lapoknak helyesírási leczkéket adni, úgy sem követik a tanultakat. Egyébiránt e kérdésről l. részletesen MNy. II, 94. SZERK.

27. Összeharapta a fogait. Ez a föltűnő élettani eset egy regényhőssel történt meg nemrégiben. BALLA Ignácznak a Bp. Hirlapban megjelent regényében Thódor Tamásról, a jeles íróról, a regény főszemélyéről olvastam ugyanis ezt a mondatot: „Nem szólhatott. Magába kellett fojtania mindent. *Összeharapta a fogait*“ (1918 márcz. 22-i sz.). Csodálkozás fogott el és úgy magyaráztam magamnak a fojtott haragnak ezt a nyilvánulását, hogy Thódor uramnak alkalmasint műfogai voltak, még pedig két különböző anyagból készítve, s egyik fogsora valami puhább, valami hadianyagból való lehetett, úgyhogy a másikkal dühében *összeharaphatta*. Mert eddig ilyesmire tudtommal még nem volt példa, s a legdühösebb regényhősök is csupán az ajkukat vagy a nyelvüket *harapták össze* olykor-olykor. Magyar ember ezt a gondolatot így fejezi ki: *összeszorította a fogait*. ZOLNAI GYULA.

28. Z. Gy. (27. alatt) megrója az „összeharapta a fogait“ kifejezést. Két dolog azonban elfutotta a figyelmét. 1. az, hogy JÓKAI is él vele: „nem jajgatnak, összeharapják a fogait; úgy álljak ki a megrovást“. (Rab Ráby, Nemz. kiad. LI. köt. 7); 2. az, hogy SIMONYI „magyaros, tartalmas, hangulatos kifejezés“ példaként idézi ezt Jókaiból (Ném. és magy. szólások, 440. l.). Sz. K.

29. Javítandó: A MNy. XIV, 83. l. 15. sorában Homérról h. olv. Homerról.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 SZEPT.-OKT.

7—8. SZÁM.

Hiteleshely mint névmagyarázó.

Régi okleveleinkkel foglalkozók jól tudják, hogy a mi hiteleshelyeink munkássága rendkívül változatos és sokoldalú. Alig van a régi idők jogi életének oly nyilvánulása, amelyben ennek a specialisan magyar intézménynek valami szerepe ne volna úgy a közreműködésben, mint az erről szóló oklevél megírása körül. Birtokjogba, kötelmi jogba, magánjogi kérdésekbe, az igazságszolgáltatás menetébe vágó esemény alig eshetik meg a hiteleshely nélkül. Ez végzi a birtokba iktatást, ez idézi a feleket perbe, ez végez vizsgálatot, birtokosztályt, határjárást; bevallásokat foglal írásba, hiteles másolatokat készít saját levéltára darabjairól és felmutatott oklevelekről; felbecsüli értékét ingatlannak, ingóságoknak; életkort állapít meg; bírói ítéletet hajt végre, végrendelkezésről készít okiratot. De ki tudná felsorolni mindazt a jogi cselekményt, a melynél hiteleshely közreműködésére szükség van?

Ez a változatos és nagyarányú munkásság annyira közismert, hogy e helyen annak bővebb méltatására kiterjeszkedni fölösleges. Olyan oldaláról akarom most bemutatni a hiteleshelyet, a miről eddig ismert okleveleinkben nem volt szó. Egy rendkívül érdekes, rövidke oklevél a XIV. század első feléből, a Berzeviczyek levéltárában arról ad számot, hogyan magyaráz, illetőleg magyarosít meg latin személynéveket a hiteleshely, melyet erre felkérnek, és hogyan indokolja magyarázatát.

Az eset, a melyről a szepesi káptalan 1335 decz. 2-án kelt oklevelében olvasunk, a következő:

Rikolf mester fiai, János mester és Miklós, a Berzeviczyek ősei, a szepesi káptalan elé járulnak és bemutatják ugyanennek a káptalannak 1289 jún. 5-én kelt oklevelét, mely Tárca (Tarzsa) birtok határainak megjárásáról szól. Elmondják ezután, hogy atyjuk Rikolf ezt az oklevelet a királyi Curia comese (az országbíró) előtt felmutatta, s a hol az oklevélben ez a név fordul elő: *Theodoricus*, *Theodorici* vagy *Theodorico*, ezt a királyi Curia magyar notariusai és *scolarisai* így fordították le: *Thyadar* vagy *Theodorus*. Kérik ennél fogva a szepesi káptalant, nyilatkozzék e nevek felől. Erre a káptalan a következő kijelentést teszi: „azt a nevet, a melyet a magyarok *Detricus*-nak írnak, a németek többnyire *Theodoricus*-nak szokták írni; mert *Theodorus* így ragoztatik: *Theodori*, *Theodoricus* pedig *Theodorici*, *Theodorico*; és a mi notariusaink leginkább németajkúak“.

Az eredeti szöveg különben így szól:

Nos capitulum ecclesie beati Martini de Scepus memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit

universis, quod accedentes ad nostram personaliter presentiam nobiles viri, magister Johannes et Nycolaus filii magistri Rycolphii, exhibuerunt nobis privilegium nostrum super reambulationibus et erectionibus metarum possessionis Tarzca nuncupate asserentes, quod ipsum privilegium predictus Rycolphus pater ipsorum coram comite curie domini regis presentasset, et ubicunque in ipso privilegio Theodoricus, Theodorici vel Theodorico continetur, notarii et scholares Hungari curie pro Thyadar vel Theodoro exponere niterentur; quare nobis supplicarunt, ut nos dicta nomina dignaremur declarare. Nos vero tenore presentium declaramus, quod id nomen, quod Hungari Detricum scribunt, Teutunici ut plurimum Theodoricus scribere consueverunt; nam Theodorus Theodori declinatur, Theodoricus vero Theodorici Theodorico: et Teutunici ut plurimum notarii nostri extiterunt. Datum feria secunda proxima ante festum beati Nycolai confessoris anno domini M° CCC° XXX° quinto.

Kívül XV. századi kézzel: Tarzca: XVIII. századi írással: Parvae importantiae, explicant solummodo nomen, quod Detricus et Theodoricus idem significant.

Hártyán, hátán pecsét nyomával.

A hiteleshelyi névmagyarázat nem egészen határozott, nem egészen világos. Annyi kivehető belőle, hogy a királyi Curia magyar személyzete összezavarja ezt a két nevet: *Theodorus* és *Theodoricus*, és mindakettőt egyértelműnek veszi a *Tivadar*-ral (Thyadar); a németek azonban grammatikai alapon a *Theodoricus*-t a magyarok *Detricus*-ával tekintik egynek. Vagyis röviden: a hiteleshely szerint *Theodorus*-nak magyarul *Thyadar* (Tivadar), *Theodoricus*-nak pedig *Detricus* (Detre) felel meg.

Nagyérdekű még az 1335-iki oklevél az ország legelső bíróságának, melynek élén a *comes curiae*-nek, és ez időtájt már általánosan *iudex curiae*-nek nevezett országbíró állott, a királyi Curiának, magyarságára nézve az Anjoukorszak első felében.

Már most lássuk a Berzeviczy-család berzeviczei levéltárának egyéb oklevelei világánál, mely körülmények tették szükségessé azt, hogy a szepesi káptalan névmagyarázattal foglalkozzék.* Előttünk, közel hatszáz év múlva, az ok nem tűnik föl nagyon fontosnak; de ki tudja, hogy az akkor élő nemzedéknek mily jelentős érdekei fűződtek a Theodoricus név helyes magyarázatához?

A Berzeviczy-levéltár eredetiben őrizi a szepesi káptalan 1289 jún. 5-én (in octavis Penthecostes) kelt határjáró levelét, azt, a mit Rikolf mester fiai a szepesi káptalannak 1335-ben bemutattak. A privilegialis formában, függő pecséttel kiállított oklevél elmondja, hogy Rikolf (Rycolph) comes fiai, Kakas (Kokos) és János mesterek, a káptalannak bemutatták IV. László király 1288-ban kelt (a káptalani oklevél nem mondja meg az évszámot) s a szepesi káptalanhoz intézett parancsát. Ebben a király meghagyja a hiteleshelynek, hogy járja meg Tarzca (Tarcha) birtok határait, melyet a király egy másik oklevelével Rikolf comesnek és utódainak adományozott, és erről tegyen pontos jelentést. A határok megjárására azért van

* Fogadja meleg köszönetemet dr. Jakubovich Emil barátom, ki az erre vonatkozó oklevelek kikeresésében nagy segítségemre volt.

szükség, mert a királynak az adományozott birtok nagyságáról és határaitól nincs biztos tudomása. A XIV. század első évtizedeiig az adománnyal kapcsolatos határjáró parancsoknak ez a megszokott formája. A káptalan teljesíti a meghagyást, bejárja Tárca határait, s a mikor eljutnak „ad quendam viam magnam, que transit ipsum fluvium (Lubetyn), qua itur de Bachamezeŷ versus Plauch“, ekkor Kis Jordanus (parvus Jordanus) és Arnoldus comes fiaival (cum filiis suis *Theodorico* et *Jordano*) saját és rokonaik nevében, mint szomszédos birtokosok, kijelentik a káptalan kiküldötte és a királyi ember előtt, hogy tényleg ezek a tárczai határok, és hogy ebbe belényugosznak. Később azután tovább menve a határok leírásában, eljutnak délfelé ahhoz a helyhez, a hol a határ „per meatum ipsius rivuli (wgáriter Neneputoka) versus meridiem protenditur et transit quousque idem rivulus cadit in quendam fluvium Tarcha vocatum“, itt azután „Tydborius, Herbordus et Symon filii *Theodorici*“, az előbbiekéhez hasonló beleegyező nyilatkozatot tettek.*

Nyilvánvaló, hogy a megnevezett két Theodoricus nem egy, hanem két különböző személy. Az első a Görgey-családnak sarja, az utóbbi a Kéchi (de Keech) családból való. Mindakét Theodoricusról bőven van megemlékezés a Berzeviczy- és Görgey-levéltár egykorú okleveleiben, hol a név igen sokszor *Detricus* alakban jön elő. Talán épen ez a körülmény tette kívánatossá azt, hogy a hiteleshely hivatalosan állapítsa meg a név két változatának egy ugyanazon értelmét.

Csakugyan, a legközelebbi oklevélben fel is lép egyszerre a *Detricus* név, még pedig olyan helyen, a hol *Theodoricus*-nak kellene állnia.

I. Károly királynak 1323 jún. 11-én (tercio idus Junii) kelt oklevele szerint megjelentek a király előtt néhai Rikolf (Rykolph) comes fiai „Kokos, Johannes et Rykolphus“ és felmutatták IV. László király 1288 márcz. 23-án (X. kal. Aprilis) kelt oklevelét, mely Tárca (Tarcha) birtoknak atyjuk (comes Rykolphus de Scepes) részére történt adományozásáról szól.** Károly király a Rikolfiak kértére megerősíti ez adományt, a szepesi káptalan 1289-iki határjárásával egyetemben. A királyi oklevél csaknem szóról szóra idézi az 1289-iki határjárás folyamatát, csak egyetlenegy névben van eltérés. Az a rész, mely a szomszédos Görgeyek beleegyezéséről szól, itt így hangzik: „ibi personaliter parvus Jornadus (!) et comes Arnoldus cum filiis suis *Detrico* et *Jordano*“ hozzájárultak a határok megállapításához. A másik helyen, hol a Kécsiek beleegyezéséről van szó, a *Theodorici* név változatlanul megmaradt. Mintha csak az lett volna a névváltoztatás célja, hogy ezzel is jelezzék, hogy a két Theodoricus nem egy személy és hogy a Görgey-családbeli Theodoricusnak *Detricus* a megszokott neve.

* Érdekes, hogy a szepesi káptalan az 1289-ik évi határjáró oklevelének 1352-ik évi átírásánál mily gondatlanul járt el. Az 1289. eredeti oklevél keltezése így szól: „Datum in octavis Penthecostes anno domini millesimo ducentesimo octoagesimo nono“ (így, teljesen kiírva az évszám, minden rövidítés nélkül). Az 1352-ik évi átírás pedig így írja a dátumot: „Datum in octavis Penthecostes anno domini M^{mo} CC^{mo} nonagesimo“. A káptalan saját oklevele átírásánál egy teljes esztendőt tévedett, a mi káptalani átírásokkal szemben elővigyázatra int.

** Közli Fejér V. 3. 401.

Oklevelekben otthonos szem első pillantásra látja, hogy az 1323-iki oklevélben a *Detrico* név egy más kivakart névre, rasurára van írva, még pedig oly név helyére, mely néhány betűvel hosszabb volt, mint a később ráírt név. És csakugyan I. Károly király 1336 okt. 28-iki (in festo bb. Symonis et Jude app.) oklevele bizonyítja, hogy ekkor még megvolt az a név, a mit a királyi kancelláriában 1323-ban eredetileg odaírtak és a mit még nem javítottak ki *Detrico*-ra. Az 1336-ik évi királyi oklevél elmondja, hogy Rikolf hasonló nevű fia felmutatta a király előtt az 1323-ik évi privilégiumot, mely Károly királynak a havasalföldi részekben elveszett középpecsétségével volt megerősítve, kérve annak az új királyi pecsét alatt leendő kiadását, mert az utak viszontagságai miatt nem meri az eredeti kiváltságlevelet magával hordozni, ha arra szükség van. A király teljesíti a kérést; szó szerint átírja 1323-iki oklevelét a bennefoglalt határjárással egyetemben, és itt a Görgey-családbbeliek nevei egészen úgy szólnak, mint a mind ennek alapjául szolgáló 1289-ik évi káptalani határjáró oklevélben: „comes Arnoldus cum suis filiis *Theodorico* et Jordano“. Bizonyos tehát, hogy az 1323-ik évi királyi oklevél *Theodorico*-ját csak 1336 után javították ki *Detrico*-ra.

Ez a névváltoztatás teljes jóhiszeműséggel, talán magában a királyi kancelláriában történt, mert az írásvonások kancelláriai kézre vallanak. A felvidéki gyakorlat, kivált a Szepességen, de a királyi kancellária gyakorlata is — az 1335-iki oklevél ellenére — azt mutatja, hogy a *Theodoricus*t legtöbbször a *Detricus*-szal azonosították. V. István király 1270-ben a Kécsiek őseit, kit a szepesi káptalan 1289-ben és Károly király 1323-ban *Theodoricus*nak mond, *Detricus*nak írja; így tesz IV. László is 1275-ben, továbbá az egri káptalan 1287-ben és 1296-ban. A Görgeyek őse, a szászok *comes*, is *Detricus* a szepesi káptalan 1274-iki oklevelében, pedig őt is sokszor találjuk *Theodoricus*nak írva. Az egri káptalan 1328-iki oklevelében is le van írva egy tárczai határjárás, mely nagyon hasonló az 1289-ikihez.* A szomszéd birtokosok neveit itt így találjuk: „*Comes Arnoldus cum filiis suis Detrico* (1289: *Theodorico*) et Jordano“, majd: „*Dethborius, Herbordus et Symon filii Theodrici* (1289: *Theodoric*)“.

Ez a sok névváltozat, a félreértés elkerülése és pontos meghatározás szükséges volta készíthette a Berzeviczyek őseit arra, hogy 1335-ben a rájuk nézve legilletékesebb hiteleshelyet, a szepesi káptalant, a *Theodorus*, *Theodoricus* nevek felől nyilatkozatra kérjék. A főszóly az utóbbin volt, mert *Theodorus* = *Thyadar* név a tárczai határookra vonatkozó családi okiratokban nem fordul elő; ezt csak azért említi a káptalan, mert azt a királyi Curiában a *Theodoricus*-szal egynek veszik. Fontos érdekek fűződhetnek a *Theodoricus* név helyes értelmezéséhez, mert a tárczai határjárásnál a határok mentébe beléegyező Görgey-családbbelinek neve *Detricus* formában lehetett a felvidéken közismert. Mikor aztán az 1335-ik évi hiteleshelyi névmagyarozat megvolt, mely a *Theodoricus*nak és *Detricus*nak azonos voltát állapította meg, ekkor fordulhatott a Berzeviczyek őse a királyi kancelláriához az 1323-iki oklevél *Theodoricus*ának utólagos helyesbitéséért.

* Az eredetiek mind a Berzeviczy-család berzeviczei levéltárában a M. Nemz. Múzeumban.

A Berzeviczyek és a Görgeyek levéltárában nincs írott nyoma annak, hogy Tárca határainak a Görgey-birtokok felé eső része 1289 és 1335 között perlekedés tárgya lett volna, pedig abból, hogy Rikolf mester az 1289. évi határjáró oklevelet a királyi Curia előtt felmutatta, erre vonhatunk következtetést. A királyi Curia magyar személyzetének téves magyarázata, mely a Theodorus-Theodoricus-Tivadar neveket egynek tekintette, méltán adhatott félreértésre és kétségre okot, vajjon az 1324. évi Görgey Theodoricus azonos-e azzal, a kit Detricus néven ismernek? Ezért volt szükség az 1335. évi káptalani nyilatkozatra.

Eddig is tudtuk, hogy Theodorusnak Tivadar, Theodoricusnak Detricus (Detre) felel meg. Új azonban az, hogy ezt hivatalosan a hiteleshely állapítja meg, és hogy ez alapul szolgált arra, hogy királyi oklevélben utólagosan névváltoztatás történjen.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

Egy régi magyar nyelvész.

TOLDY FERENCZ „Corpus Grammaticorum” című, 1866-ban megjelent munkájában (705. l.), a „Fragmenta de lingua hungarica” során, többek közt CSEPREGI TURKOVICS MIHÁLYnak egy levelét közli, melyet ez 1648 augusztus 10-én Amsterdamból DEBRETEI MÁRTONhoz intézett s melyben a magyar nyelvre vonatkozólag „néhány érdekes pontot” (XVII.) hoz szóba. Ugyanott Toldy sajnálattal említi, hogy e levelet mai helyesírással kellett adnia, „mert nem az eredeti kéziratból, hanem egy névtelen után közölheti csak (Hasznos Mulatságok, 1837. II. 321), ki maga sem adott betűhív másolatot”.

A Hasznos Mulatságokban e levelet „Grammatikai régiség” néven „a magyarországi hosszas élet” ritka példája című régiség tulajdonosa” közölte.

Ki volt ez a boldog tulajdonos? Vajjon „a magyarországi hosszas élet” ritka példája” nyomtatvány-e, kézirat-e? A „Grammatikai régiség”-nek szintén ő-e a tulajdonosa? minderről nem kapunk fölvilágosítást.

Csepregi Turkovics Mihályról azonban tudjuk, hogy 1648-ban csakugyan Amsterdamban volt. BOD PÉTER a Magyar Athenasban azt írja, hogy Csepregi „magyarrá fordította Perkinsiusnak a Lelki ismertet Akadékiról-való Könyvetskéjét,” melyet kinyomtatattatott Amsterd. 1648-dik eszt.” (310). — SZABÓ KÁROLY az Erd. Muz. Egyl. Évkönyveiben (V. 123) azonban helyreigazítja Bod Pétert és utána mindazokat, kik e könyv fordítását Csepregi Turkovics Mihálynak tulajdonították és kimutatja, hogy Csepregi csak kiadója, nem pedig fordítója volt e munkának. A fordítást „némely kegyes férfiak” végezték; a nyomtatás pedig „Tsepregi Turkovitz Mihály költségével” Amsterdamban történt. (Vö. Szabó Károly: RMK. I. kötetével is 800. sz. alatt.)

Csepregi, mint a könyv kiadója. „A’ Kegyes Olvasóhoz” előszót írt, 1648 Kisasszony hava 10-ről keltezve, tehát ugyanarról a nappól, a melyen a Hasznos Mulatságok szerint a Debreteihez intézett levelet írta. Ez a dátum-egyezés rendkívül meglepő, annyiival inkább, mert A’ Kegyes Olvasóhoz intézett előszónak és a Debreteihez írt levélnek a helyesírása merőben különbözik egymástól. Amaz az -t ikeképzőt kedveli (pl. *elevenít, tanít, erősít, készít, háborít, burít*),

emez pedig az *-ét*-hez ragaszkodik (pl. *tanét, indét, megtérét, épét*). Lehetetlen, hogy ugyanegy ember ugyanegy napon egymástól ennyire elütő helyesírással élt volna!

Mindeme kérdések és kételyek nyitjára véletlenségből akadtam rá. A *kezdődik* ige történetével foglalkozván, e szóra az első adatot 1650-ből találtam (MNy. XIV. 110). Vajjon nem fordul-e elő már korábban is? A M. Tud. Akadémia könyvtárában a külön kezelt Ráth-könyvtár szekrényei íróasztalom közelében vannak felállítva. Hadd nézzek meg egy akkortáji másik munkát. Találomra kihúzok egy 12-edretű könyvecsét: éppen Perkinsus magyar fordítása volt 1648-ból. Lapozgatva benne, azt veszem észre, hogy a számozatlan nyolcz első oldal után egy, a munkához semmikép sem tartozó háromleveles nyomtatvány van hozzákötte, és csak ezután következik a fönt 1-gyel, lent pedig A-val jelölt oldal. És ez a nyomtatvány nem egyéb, mint a DEBRETEI MÁRTONNAK szóló levél, a melyet a Hasznos Mulatságok szerint Csepregi Turkovics Mihály írt volna 1648-ban. Nem kéziratról, hanem erről a keletzetlen nyomtatványról másolta tehát a Hasznos Mulatságok ismeretlen munkatársa a „Grammatikai régiség“-et s mivel Csepregi előszava 1648 aug. 10-ikén kelt, a levelet is önkényesen ezzel a dátummal látta el. A másolat — ha nem is egészen hű — mégis elég jó, úgyhogy kár volt Toldynak az egészet mai helyesírásra áttenni.

A Ráth-könyvtárbeli Perkinsushoz kötött nyomtatvány hű másolata itt következik:

„A' ditséretes hirű, tudos férfinak

DEBRETEI MARTON

URAMNAK

*Az Ur Jefus szolgájának a' Hécei Gyű-
lekezetben etc. Mennyei kegyelem es
minden jok*

SZERELMRS ATYAMFIA AZ URBAN,

Eléggé epekednek s' szívefen gondolkodnak, en elhízzem fokban, az Isten szolgái közzül, mint orvosolhatnak meg szegény Nemzetünknek külfő belfő boldogtalanfágát. Innet találták ki azt az efzközt és utat, a' felől valo efztendőkben, mely által minden jót reménlhetünk szegény hazánkbatn, hogy tudniüllik a' nép olvafáfra tanétafték, ha nem tsak végeznék, hanem indétanáki. Ebben az Ur szolgaival nem tsak eggyez kegyelmedis, hanem ugyan munkálodiki, a' mint hogy az mindnyájunknak tiftünk. De én úgy vezsem efzembem, hogy az olvafás tanuláiban a' gyengéknek nagy akadály ez: Mivel a' Magyar betüket kevesen ilmerjük, hanem mind Deák betökkal élünk, mellyén nem lévén nyelvünkön valo betök, *compónálunk*, öfzve téfzünk egynehányakat, és úgy élhetünk vélek, minémő a' gy, ny, ts, ty és t. Ezokáert könnyebben tanulhatnak a' Gyengék ha ugyan tsak egy egyenkéntis || * adgyuk eleikbe, hogy az ilyen kettőfőketis tsak egyben mondhatlak ki. Mint ly mondya az Abcés elly, ts tse, fz, efz, es t. Noha en inkább akarnám, ha máf-kepben [avagy tsak *apofrophus*okkal, mint ál' ül' ug' neg' és t. írnök

* Innentől a 2-ik lap.

ki. Az y mi nálunk kettős j helyett vagyon mikor két *vocalifok* közt vagyon. Azért job ha tsak *ay*-nak vagy másképpen mondgya ki a' gyenge. A' *Vocalifok* között is vagynak a' hofzfzab rövidbe és két hangju betők, melyeket külön kell eleikbe adnunk. Az e betőnek szinte három hangáfa vagyon, mint e' fzkbol (megérzés, megértés, megtérés) kitettzik: Az első rövid e tsak magán lehet, a' másik hofzfzu é *accentus gravis*sal, a' harmadik vékony é *acutus*sal különböztethetnek meg. De én a' fzkáft ebbenis nem örömeft akarom bolygatni. Jollehet az utolfo ével írok én ki e'féle verbumokat, mint fordétom, tanétom, megtéréti és t. Mert valamint hang az utolfo é e fzóban (Megtérés) szintén ugy e' verbumban is, én hallattomra, (Megtéréti, így a' többiben is.) Mindazátal örömeft látnám e' felékrül (mint a' Felföldifmus, Alföldifmus és Erdélyifmusnak öfzve békeltetéférül is) valamely Uramnak hafznos oktatáfát, azokkal egyyüt, melyek igen szépen löttek némely Uraitmul a' felyöl valo elztendőkben. || * Ehezis kegyelmed en nálamnál [meg vallom] többet ért, de én mégis tudván kegyelmednek arra az Ur munkájára valo buzgóáfát ezt örömeft kegyelmednek ajánlom, nem anynyéra közönféget, mint magunknak valót, avagy ezértis, hogy a' mint egy fziwönket tudom az Ur háza építésére, ugy egy utonis kezdgyünk annak fundamentomára köveket hordani. Vegye azért kegyelmed és [ha tetczik] ez uton indétsa el a' gyengéket, főképpen a' Bibliának olvasáfára.

* . Kezdő betők formai:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U X Y Z V J.

Egyyüt zengő betők:

b c d f g gy h k l ly m n ny p q r f f z s t ts ty tz x z v
w j y.

Hangő betők:

a á e è é i o ō u ű. Hofzfzu ó ú.

Ab áb eb èb íb ob ōb űb.

Ba cá de fè gyé kí lo mō nu fű.

Bol dog em ber, ki győ nyör kő dik az Ur tör vé nyé ben.
Mert oly tsu dá la to fok és tífz ták az lften be fzé di, mint a'
hét szer űn te tett arany.

Adgyad Uram, hogy fzeretheffem azt, mint az egy fzükfeges dolgot.*

(Ezzel végződik a 3-ik lap. A 4-ik lapon: *Biblia olvasás előtt való könyörgés*, sima szedéssel. Az 5-ik lapon *Háláadás Biblia olvasás után*, dőltbetűs szedéssel. A 6-ik lap üres.)

E nyomtatvány írója, kitetszik a fenti ajánlás szövegéből, ref. lelkész, vagy lelkész-jelölt lehetett, valamint Debretei Márton is ref. pap volt, 1648-ban még Hejezén Abaújban, de 1652-ben már Onódon Borsodban (RMK. III. 550. és 582. ll.). Az ajánlás, melyet a fiatalabb pap az idősebbhez és tekintélyesebbhez intéz, több szempontból igen figyelemreméltó. Lelkére kőti a nép tanítását, kiemeli az irodalmi nyelv egységesítésének szükségét, figyelmezteti a magyar írás-olvasás nehézségeire, világosan kifejti, a mit előtte így még

* Innentől a 3-ik lap.

senki nem tett, a két *é* (a zárt *è* és a nyílt *é*) közti különbséget, de a két (zárt és nyílt) *e* közti különbségről, nyilván azért, mert nem ismeri, egy szót sem szól. Az utóbbiak mind igen fontos adalékok a négy magyar *e* történetéhez. (Vö. MNY. XIV. 80.)

Volt-e, a mai *hangzani* jelentésében, *hangani* ige a régi magyar nyelvben? Eddig egyetlen egy adatunk volt reá a XVIII. század második feléből. A NySz.-ban SIMONYI meg is kérdőjelezte, kételkedvén hitelességében. Íme, ebben a nyomtatványban háromszor is előfordul: „Az *e* betőnek szinte három *hangása* vagyón”. — „Mert valamint *hang* az utolsó *é*, . . . szintén úgy . . .” — „*Hangó. betők.*”

* * *

A Perkinsus-fordításból elég sok példány maradt fenn napjainkig. Szabó Károly RMkönyvtára (I. 800) tizenhat példányt sorol fel belőle; én itt magában Budapesten hét példányát ismerem. E hét közül csakis a Ráth-könyvtárban levő (eredeti sárga pergamenkötésű, végén csonka) példányhoz van a Debreiteinek szóló ajánlás hozzáfűtve, a többi hatban ez nincs meg. A Szabó Károly föl-sorolta vidéki könyvtárak őreinek szíves válasza szerint az ottani példányokban sincs meg. Igen valószínű tehát, hogy a Haszn. Mulats. ismeretlen munkatársa éppen a Ráth-könyvtárbeli példányból másolta le a tőle „Grammatikai régiség”-nek nevezett levelet.

Már most önként föltozul először is az a kérdés, vajjon ki volt az ismeretlen munkatárs? Régi könyvek gyűjtője lehetett: hiszen „a magyarországi hosszas élet példája” című régiség tulajdonosának nevezi magát.

A Ráth-könyvtárbeli példány pergamenkötésének belső oldalára ez van írva czeruzával: „Duplicatum”, címlapjának hátára pedig bélyegzőkkel ezek vannak rányomtatva: „A' M. N. Muzeum Könyvtárából.” — „Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból.” — „Ráth György könyvtára.”

RÁTH GYÖRGY tehát ezt a példányt mint duplicatumot a M. N. Muzeum könyvtárából szerezte. SZABÓ KÁROLY (Erd. Muz. Egyll. Évk. V. 123) meg is mondja, hogy honnan került a két példány a Muzeum könyvtárába: az egyik a Széchenyi-, a másik a Jankovics-könyvtárból. A Muzeum bizonyára a Széchenyi-félet tartotta meg és csakis a Jankovics-féle juthatott Ráth György birtokába. A Haszn. Mulats. sokat emlegetett, ismeretlen munkatársa tehát bárki volt is, minden valószínűség szerint, JANKOVICS MIKLÓS példányából másolta le a Grammatikai régiséget.

És vajjon kik lehettek azok a „kegyes férfiak”, a kik Perkinsus munkáját magyarra fordították? És ki írta a Debreiteihez intézett levelet?

A Perkinsus-fordítást olvasgatva, mindjárt az első pillanatra is sok, igen sok helyesírási különösség ötlük a szemünkbe. Közülök csak néhányat fogok itt fölemlíteni, t. i. csak azokat, melyekre a fölvetett kérdésekre adandó válaszomban szükségem lesz.

ow. „Az Ow Testamentombeli Propheták” (3); „az Uy es ow Testamentomnak írási” (51); „nem épít az ow fundamentumon” (143); „ow ember” (237). A mai *ó* (vetus, alt) melléknevet a XVII. század közepén sokan (Geleji, Medgyesi, Matkó, Pósházi) írták *ov* vagy *óv*-nak, de a NySz. szerint senki sem írta *u*-vel. A Debreitei-lel írója is a *u*-t fölveszi a magyar betűk közé.

szic. „A Biwnek fájdalma“ (5); „az Biw megvefztegettetik“ (14); ugyanigy 21., 27., 64., 94., 156. ll. Sokszor *βi*, *βiv*, *βü* is található benne. A NySz. a *w*-s alakot szintén nem ismeri.

és t. „A nyomorúfág békeféges türeft nemz mi beunünk, à békeféges türes meg kifértéft, a megkifértés reménféget és t.“ (156); „gyilkos, parazna, lopo, hamis tanu, tefti kívánfágokban bujálkodo és t.“ (178); „irgalmaffágnak, beretetnek, igaffágnak és t.“ (186); „föben karokban, hasban, láb báarakban és t.“ (204). — Ez idézetekből látjuk hogy ez az *és t.* nem egyéb, mint a mai *sat.*, vagy *stb.*

.z. „Az akadályt, *.z.* azt a dolgot, mely terheli a' lelki-ífméretet“ (5); „mikor ugyan azon egy vétek kettőztetik meg, avagy kétbereztetik meg *.z.* gyakorta tselekedtetik meg“ (37); ugyanigy 39., 40., 49. (kétszer), 50., 82. ll. — Eleddig teljesen ismeretlen rövidítés.

Ugyancsak 1648-ban, ugyancsak Hollandiában jelent meg külön czimlapokkal, de egybekötve, négy magyar munka ugyanegy szerzőtől: MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOSTól (RMKtár, I. 812., 813., 814., 815. sz.). Az első „nyomtatattott Ultrajectomban, a Tavaszi Második *howban*“, a következő „Trajectomban, Bőjt-elő *Howban*“, a harmadik „Ultrajectomban, a Nyári első *howban*“. Ismerős hang: *how* üti meg a fülünket és a jó nyomon járás biztos reménysége száll lelkünkre. Az első munka végén (134—138. ll.) egy utószót találunk, a mely teljesen igazolja reménységünket. MIKOLAI itt többek közt előadja a magyar helyesíráshoz vonatkozó s az akkori szokáson némelyekben változtatni akaró javaslatait, ú. m.:

„az igekötőt s az igét írjuk egybe s ne tegyünk közéjük kötőjegyet, tehát legyen *bémenendek*, *megmondom* stb. az akkor szokásos *bé-menendek*, *meg-mondom* stb. helyett“;

„a diphthongus *ae* helyett írjunk *e*-t, tehát *Predicatio*, nem pedig *Prædicatio*“;

„*c* betűt írjunk, ha *e* és *i* jön utána, pl. *Cégér*, *Cigány*, de *tz* betűt, ha *a*, *o* stb. követi, pl. *tzáfolás*, *tzopogás* stb.“;

„írjunk *w* betűt az ilyen szók után, mint *orv*, *hivv*, *szív* stb., pl. *ow* Testamentum, *hiv* szolga stb.“;

„abbreviatiókkal, rövidítésekkel is írjunk: *p. o.* példának okáért, *és t.* és többek, ú. m. úgymint, *.z.* azaz helyett.“*

Mindezek után bátran és teljes határozottsággal kimondhatjuk, hogy MIKOLAI is résztvett Perkinsus fordításában, vagy legalább irányadó befolyással volt némelyik fiatalabb magyar tanulóársára, a kik, Csepregi megbízásából, Utrechtben a fordításra vállalkoztak.**

S végül a mindannyia közt legérdekesebb kérdésre: ki írta a Debreteihez intézett levelet? feleletem az, hogy szintén MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS!

Láttuk fentebb, hogy a levél írója mennyire lelkesedik a nép, a gyengék tanításáért, s ugyanez a lelkesedés árad ki MIKOLAINAK a „Biblia tanúi“-hoz írt ajánlásából is;

a levél írója is és MIKOLAI is az *-ét* igeképzőt *-ét*-nek ejteti ki;

a levél írója is („az együtt zengő betők“ közt) megkülönbözteti a *c*-t a *tz*-ól, MIKOLAI is; a *w* betűt magyar betűnek veszi, MIKOLAI is;

* L. Corp. Gramm. 704. l. is.

** MIKOLAI 1648-ban már 31 esztendősen volt. (L. Biblia tanúi cz. munkájának ajánlását.)

a MIKOLAITól javasolt és t. rövidítés a levélben háromszor is előfordul;

a levél írója a diphthongust elég különös helyesírással *két hangjű bető*-nek nevezi, ugyanígy nevezi MIKOLAI is a „Tűzes Oszlop“ 138. lapján.

Ennyi találkozást és egyezést lehetetlen véletlenségnek tulajdonítani.

Mi célja volt Mikolainak * Utrechtben a Debreteihez intézett levél kinyomtatásával? Magánlevél volt-e ez, vagy talán ajánlás akart lenni egy soha meg nem jelent munkához? Nem tudom eldönteni.

Vég eredmény. TSEPREGI TURKOVITZ MIHÁLY neve a régi magyar nyelvészek sorából törlendő s a Corp. Gramm.-ban levő, eddig-
előle neki tulajdonított levél MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS nevére (l. uo.)
irandó át. SZILY KÁLMÁN.

Mindenki Simonyi Zsigmond megvilágításában.

SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. május-júniusi számában — a mint mondja — „egy dogmát akar megdönteni“: azt, hogy a *mindenki* névmást Faludi Ferencz alkotta.

Részemről nem látok „dogmát“, de nem is látok semmit, a mi „megdölne“ SIMONYI czikke következtében.

SIMONYI első tévedése, hogy szerinte a *mindenki* nyelvújítás-beli volta csak *ex silentio* érvelésen alapul, azaz azon alapul, hogy a források Faludi előtt nem említik. Az *ex silentio* megállapítás pedig (mondja egy francia nyelvtudós, kit SIMONYI idéz) dangereux, veszedelmes.

Ez általában véve igaz: megjegyzendő azonban, hogy a magyar és a többi nyelv közt (például a francziára gondolok) e részben is különbség van. A francziában és a németben nem volt oly nagyterjedelmű nyelvújítás, mint a magyarban; ott nincs oly sok szó, a mely hirtelen támadt, mint nálunk. Az *ex silentio* okoskodásnak tehát nálunk aránylag inkább van bizonyító ereje, mint a franczia vagy német nyelv történetében.

A *mindenki* esetében azonban az *ex silentio* okoskodás a bizonyításhoz hozzájárul, annak egy lánczszeme, de éppen nem az egyetlen argumentum. Egyik lánczszeme a bizonyításnak azért is, mert meglepő véletlen volna, hogy ilyen fontos szó, a mely ma a magyar nép és a magyar irodalom egyik leggyakrabban használt közszava, a Faludi előtti irodalomban sehol és soha elő nem fordul, ambar a magyar nép ajkan régóta élt.

* 1648 őszén tért vissza hazájába; 1659-ben varannói, 1664-ben thoronyai pap (Szinnyei, M. Ir.) 1672-ben valószínűleg már nem élt, mert a Perkins fordításnak Ráth György-féle példánya, a melyhez e levelet bizonyára még Amsterdamban maga Mikolai köttette hozzá, a czímlap szerint, már Kolosváry Jánosé volt. — E dolgozatom már júniusban meg volt írva. Július elején TRÓCSÁNYI ZOLTÁN t. társunk, ki akkor Sárospatakon időzött, levelet írt hozzám, melyben arról értesít, hogy az ottani kollégium Perkin-sus-példányában szintén megvan a Debreteihez intézett levél, közel egykorú, de magyarországi kötésben. E példány a Debreteié lehetett. Valószínűnek tartom, hogy e levelet Mikolai, noha nyomtatva küldte el, nem szánta a nyilvánosságnak. „Magunknak való ez“, mondja a levél végén.

Az *ex silentio*-bizonyítéknál fontosabb a koronatanúk szava: jeles, a magyar nyelvet alaposan ismerő tudósok egybehangzó vallomása.

RÉVAI MIKLÓS, a megfontolt állítások mestere, azt mondja: a *mindenki* új szó. GEORCH ILLÉS azt mondja: új szó. A *Mondolat* azt mondja: új szó. Ezek mind csalatkoztak? Hol a bizonyítéka annak, hogy csalatkoztak? SIMONYI egyetlen egy bizonyítékot sem tud erre felhozni. Csak szeretné, ha csalatkoztak volna!

Ezeknek a tanúknak pozitív kijelentését meggyőzően kiegészíti a negatív, az *ex silentio* bizonyíték: hogy sehol, de sehol sem találjuk e szót Faludi előtt, sem leírva, sem kinyomatva.

A megbízható koronatanúk egybehangzó vallomását még nagy mértékben megerősíti az, hogy SZILY KÁLMÁN statisztikai adatok alapján kimutatta (MNY. X. 292) a logikai fonalat, mely Faludit a *mindenki* szó alkotásában vezette. Faludi 21-szer él a *mindenki* szóval s mind a 21 esetben kivétel nélkül ragozva használja e szót. Ellenben a rokouértelmű *kiki* szót soha, egyetlenegyszer sem ragozza. Miért használja a *mindenki*-t mindig ragozva, a *kiki*-t pedig ragozatlanul? Azért, mert a *kiki* ragozva nem jó hangzású. Ez volt az oka, hogy új szót alkotott, a *mindenki* szót, a mely ragozásra igen alkalmas. Ez magyarázza, hogy a *mindenki*-t kivétel nélkül ragozva, a *kiki*-t pedig kivétel nélkül ragozatlanul alkalmazza.

• SIMONYI második tévedése, hogy *ex possibile* akar bizonyítani, *ex possibile* akar egy tudományos nézetet „megdönteni“.

Egyetlen egy adatot sem tud felhozni arra nézve, hogy a *mindenki* megvolt Faludi előtt a népnyelvben. Az ő bizonyítása ilyen kitételeken nyugszik: úgylátszik (101), Faludi vehette a népnyelvből (101), a *mindenki* a népnyelvben is meglehetett, a *mindenki* Faludinál régiebb lehet (102), a *mindenha* mellett akár-mely korban keletkezhetett a *mindenki* (102).

Ilyen lehetőségekkel nem lehet „megdönteni“ (mint SIMONYI mondja) egy tudományos nézetet. Nem csak a volt-ra, a lehet-re sem ad a zsidó semmit. Húsz lehet nem dönt meg egy van-t.

Azonban SIMONYI cikkében nemcsak czáfol, nemcsak „megdönt“, hanem épít is, szintén egészen hypothetikus talajon.

SIMONYI szerint úgy, mint Türocz megye igen gazdag burgonyában, Somogy körtében, Temes gabonában, úgy a dunántúli nyelvjárások igen gazdagok határozatlan névmásokban. „A *minden*-nel összetett névmások — szerinte — a Dunán túl keletkeztek. Még pedig legelőbb *mindenki*, mert ez aztán legmesszebb elterjedt, később a *mindenhol*-felé, mert ezek csak részben terjedtek át a Dunától keletre.“

Ez téves okoskodás! A földrajzi elterjedés nem lehet döntő criterium valamely szó régiségére nézve. Van akárhány csak kisebb területben ismert tájszavunk, mely az ősrégi ugarságban gyökerezik, míg ellenben vannak nyelvújítási szavaink, melyek Magyarország minden vidékén ismeretesek. A régi szó tehát csak egy-egy vidéken van meg, míg az új már szeltében elterjedt.

Egy-egy szó földrajzi elterjedése nem éppen régiségétől függ; e részben sok más körülménynek is van határozó befolyása. Ilyen körülmény például az analógia és a szó szükséges volta. Valószínű, hogy egy szó annál jobban fog terjedni, mennél nagyobb szükség van rá és mennél inkább egyezik a nép előtt ismert szóalkotásokkal, azaz mennél több a hasonló alkotású szó

Ez valószínű, de nem bizonyos, mert itt is még sok más, esetleg véletlen körülmény befolyása érvényesülhet.

Mindent összefoglalva: a *mindenki* régi népies voltának bebizonyítására pozitív anyag és érvek kellenek. SMOXYI cikkében csak feltevések vannak, a nyelvész szabad képzeletének kombinációi.

BARSÍ FRIGYES.

Irott nyolczas, népi nyolczas.

1. Sztrippai Sz. Hiador a *Nyelvőr* legutóbbi füzetében (125—128. l.), folyóiratunk ellenvetéseivel szemben, fönntartja azt az állítását, hogy a „Tege delben Kayantoban“ kezdetű székely népv. vers legalább is XV. századi. Csak röviden értemet cikkének azt a három megjegyzését, mely multkori verstörténeti táblázatomra (MNY. 1918 : 49—53. l.) vonatkozik.

Kérdi: hogy értsük a nyolczas típusoknak cikkemben megállapított egymásutánját? úgy képzelem-e, hogy azok egymásután születtek? Nos, nem képzelem sehogysem; egyelőre nem is akarom elképzelni. Csak ez elemi tényállást konstataáltam: más-más korú nyelvemlékekben más-más típusú nyolczas szerkezetek maradtak reánk. Hogy e tény mit jelent: azt csak akkor állapíthatjuk meg nyugodt lélekkel, ha majd ezt a típus és időrend szerinti osztályozást egész régi verselésünkre vonatkozólag elintéztük. Addig csak elégedjünk meg a megállapított tényállás ellenőrző értékével, s ha egy nyolczas versemléket találunk, a kor meghatározásánál legyünk figyelemmel a hiteles nyelvemlékek időrendi tanulságaira. Mert ha azon kor emlékeiben, a melyből valónak gyanítom az új leletet, nem találhatni példát annak versszerkezetére: legalább is kételkednem kell kormeghatározásom helyességében.

Sztrippai úr nyilván azt hiszi, hogy összeállításomban elfogultság vezetett, csakogy az ő székely versét kitagadhassam; ezért siet fejemre idézni tulajdon kijelentésemet, mely szerint összeállításom „nem szentíráss“. Csakhogy nem azért nem szentíráss ám, a miért Sztrippai úr szeretné. Mert igenis *hitelt követelő* összeállítás az, a nyolczas verselés minden eddig ismert, hiteles emlékére vonatkozólag. Próbálja csak meg, feszegetse egy kissé annak az összeállításnak az alkatrészeit, meg fogja látni, hogy az a történeti tények tulajdon rendszere. En megmondtam a multkor, miért nem szentíráss; azért, mert „lehet, hogy ha emlékek nagyobb számmal maradtak volna ránk, más kép, más időrend tárulna elénk“. De ismétlem: mai ismereteink alapján az az összeállítás igenis tudományos hitelre tart igényt, s a ki azt megtagadja tőle, köteles indokolni tagadását. Sztrippai úr talál is egy mozzanatot, a melylyel tudománytalan elfogultságot vél reám süthetni. Azt mondja: nekem nagyon kényelmetlen a Nyirkállai-féle vers, s ezért versvoltát is, XV. századbeliségét is tagadom. Megfoghatatlan torzítás! Versvoltát nem tagadom, csak azt mondom, hogy a négy alaptípus egyikébe sem oszthatom be, mivelhogy atomistikuss terjedelme miatt semmiféle szerkezeti elv sem állapítható meg belőle; magyarul mondva: nem tekinthetem versszakos szerkezetnek, a mint hogy egy földszintes épületet sem tekinthetek emeletesnek. S korát tagadom? Dehogy, csak pontosan szeretném tudni. Mert annyira nem kényelmetlen nekem az a négy-

soros kis vers, annyira nem igyekszem elbűvészkedni szem elől, hogy verstörténeti jelentőségére egyenest én hívom föl a figyelmet először; s minthogy technikája tekintetében (rim, szótagszám, caesura) kortársainál ügyesebbnek találom: fölvetem a kérdést: vajon valóban XV. századi-e, mint eddig tartottuk? Tessék hozzászólni, okvetetlenül elfogadom a szakértő megállapítást. Sztrippai úr székely verse mit sem nyer vele, s összeállításom, mely csak az igazságot keresi, mit sem veszít.

De van Sztrippai úr szerint czikkemnek, sőt, ha jól értem, egész filologiai irodalmunknak egy sarkalatos, elvi tévedése. Az, hogy mi csak az *írott* emlékeket vesszük figyelembe, a *népiekkel* nem törődünk. S ez az, a miért tulajdonképen szót emelek. Sztrippai úr irodalmunk egész fejlődését a népköltészet szempontjából tekinti. Szerinte „1836 körül” (miért *ott?*) van a fejlődés fordulója; azelőtt (kevés kivétellel) megvetették a népit („csácsogás”), azóta becsülik; azelőtt egy „ál-klasszikus”, „iskolás”, „tudákos” öt-hat század tesped, elnyomva az „iskolázatlan köznép” magyar költészetét, azóta ellenben virul a magyar forma és szellem, mert a lappangó népköltészet végre kitört és eget kért. Csak mellékesen figyelmeztetem Sztrippai urat, hogy azt a felezeréves „álklasszikus irodalmat” Arany János — főkép a verselésre érve — az *öntudatlan népiesség* korának nevezi. Megállapítja u. i., hogy „a XIV—XVII. század összes *írott* költészete — némely igen gyér kísérleteket leszámítva — a magyar népdal ritmusát fogadta el versei alkotásában.”* Tessék vitatkozni vele! Tessék *írott* és *népi* verselést megkülönböztetni! E sötét korszak verselése annyira, szinte kizárólag magyar, hogy Négyesi László *A mértékes magyar verselés történetében* alig tud belőle egy jó fejerezetre való idegen elemet összeböngészni. Tessék megczáfolni Négyesit.

Legrégibb, bajosan ritmizálható versemlékeink magyarázata végett nem Sztrippai úr folyamodik először a „népi”-babonához. Mások is osztályozták már úgy e régi emlékeket, hogy a mi bennök jó vers (értsd: mai fülnek is vers), az népi, a mi rossz, az tudákos, iskolás ember műve. Mintha bizony a papi műveltség (mert csak arról lehet szó) gyilkosa lenne a ritmusérzéknek; gyilkosa lenne, de csak rossz óráiban; mert sokszor ugyanaz a papi műveltség tökéletes népi csácsogást is megtűr! — gyilkosa lenne, de főkép csak a nyolczasban s főkép csak a XV—XVI. század fordulója táján, mert 1540 körül már fölöttébb megszeliült! Rég túl vagyunk már e hirtelenében előrántott magyarázaton, de nem árt rámutatnunk alaptévedésére. A *népi*-vel u. i., legalább a verselés terén, nem a *tudákos*, az *iskolás*, a *művelt* áll szemben még akkor, hanem az *idegen*. A ki egy régi emlék verselésére azt mondja, hogy nem népi, az azt mondja, hogy nem magyar, tehát idegen. S akkor tessék kimutatni, hogy miféle idegen. Valóban nem lehet e régi verselésnek más magyarázata, mint vagy az: hogy igenis magyar az is, de fejlődésének egy korábbi fokán, s akkor ki kell apróra mutatni, hogyan fejlődött ki ama régiből az új (ezt kísérte meg Gábor Ignác egy nagyarányú, rendszerező elmélettel); — vagy pedig az: hogy idegen, az egykorú eredeti magyar versidom mellett csak

* A magyar népdal az irodalomban. A. J. hátrahagyott iratai és levelezése. II: 19. l.

szórványosan üzött, jövevény-versgyakorlat, s akkor ki kell mutatni, honnan jött (ezt kísérte meg Király György, folyóiratunk legutóbbi füzetében: 126—129. l.).

Sztrippai úr, úgy látszik, *íratlan* nyelvemlékeket is ismer; csak ily föltevessel érthetem meg azt a panaszát, hogy mi csak az *írottakra* támaszkodunk. Kétségtelenül a népköltészet legrégibb eredetű termékeire gondol. Nos, én csak *írott* nyelvemléket tudok elképzelni, s népi (szóhagyományban fönntartott) szöveget is csak attól az időponttól kezdve tartok nyelvemléknek, a mikor lejegyeztetett. Mert nyelvemlék, filológiai vizsgálatok megbízható alapja csak oly szöveg lehet, mely többé nem változhat, mely a nyelvfejlődésnek egy meghatározott időbeli állapotát rögzíti meg. Ha egy népdalt 1550-ben jegyezték le, azt 1550-i nyelvemléknek tartom, ha 1846-ban, akkor 1846-inak. A regös-énekeket, melyeket csak napjainkban jegyezték le, Sztrippai úron kívül aligha fogja valaki Szent István korabeli *nyelvemlékeknek* tartani. Legalább úgy látom, hogy a nyelvészek nem sietnek a Halotti Beszéd elsőségét az ő kedvökért porba dönteni. Bizonyára azért, mert ha elfogadják is Sebestyén Gyula tanítását, mely szerint a regös-ének Szent István óta é a nép ajkán, nem fogadják el Sztrippai úrnak azt a hitét, hogy a mi 900 esztendő óta él, az ma is tökéletesen ugyanaz, mint 900 esztendővel ezelőtt. Mert a mi él, az változik, s minnél tovább él valamely szöveg a nép ajkán, a nyelv fejlődésével annál messzebb távolodik eredeti alakjától, s így mindig csak annak a kornak lehet a nyelvemléke, a melyben írásba rögzítik. Korántsem tagadom azt, hogy egy-egy népi szöveg érdekes régiségeket őrizhetett meg, de e régiségek korát is csak más, határozott korú, írott nyelvemlékek segítségével lehet tisztázni.

A mi most már a „népi nyelvemlékek“ verstörténeti hasznavehetőségét illeti, azt szinte a semmivel tartom egyenlőnek, hiszen csak száz éve, hogy a *Hasznos Mulatságokban* megkezdődött a népdalok valamelyes rendszeresebb (bár sokszor önkényes) lejegyzése. Mennél régibb keletkezésűnek tart Sztrippai úr egy csak újabban lejegyzett népi verset, annál kevésbbé vehetem azt számításba verstörténeti szempontból, mert annál több változáson mehetett keresztül eredeti szövege, s azzal versformája is. Hiszen pl. a hol ma *-ból* ragot ejt a népi nyelvemlék, ott hajdanta *-balólnak* kellett lenni, s már csak ennyi is elég ahhoz, hogy szótagszám tekintetében eredeti versformájának hűtlen sáfárául bizonyuljon. S a regös-éneket vegyem XI. századbeli verselésünk hiteles emlékének? Csak nevetnem kell ezen, ha meggondolom, hogy Erdélyi Népköltési Gyűjteménye (1847. II: 423. sz.) Petőfinak csak alig két évvel azelőtt (*Pesti Divatlap*, 1845 decz. 25) közzétett *Alkuját* is milyen meghamisodott szöveggel veszi már vissza a nép ajkáról! Ha két év elég volt ennyi változtatásra, mit nem művelhetett kilencszáz esztendő! Egyébként pedig maga Sztrippai úr szolgáltat igen jó anyagot a „népi nyelvemlék“ megbízhatatlanságára. Idéz u. i. „faluzó mondókákat“, melyeket 1910-ben ő maga jegyzett le Háromszék vármegyében. Azóta észrevette, hogy e mondókák szövege „majdnem szóról szóra“ megtalálható Zonda Tamásnak *Háromszék falvairól* szóló, egy XVIII. századi gyűjteményben fönntmaradt versében.* Ezúttal tehát össze-

* Kiadta: *Monumenta Hung. Hist.* II. ozt. XXXVI. kötet. Br. Apór Péter verses művei és levelei (1676—1752). Szerk. dr. Szádeczky Lajos. I: 504. l.

vethetjük egy népi szövegnek idestova 200 éves megrögzítését a nép ajkán forgó mai alakjával. (A dolog egyszerűsítése végett u. i. úgy tesztek, mintha elhinném Sztrippai úrnak, hogy e verseket „Zonda uram leste el a néptől”, nem pedig a nép Zonda uramtól.) Hogy mondja tehát Zonda uram? — Így: „Jó marhákból gyönyörködő mezőföldi Kőkös”. S hogy mondja ma a nép, Sztrippai úr följegyzése szerint? — Így: „Ő te szép ökrödben gyönyörködő Kőkös”. Zonda uram, ha Sztrippai úr föltevése igaz, egy 14 szótagos (8—6 tagozású) periodust „lesett el” a néptől ezelőtt vagy kétszáz évvel, s ma már a szöveg 12 szótagos verssor formájában kering a háromszéki ajkakon! Ha a háromszéki szöveg följegyzőjének még ezek után is lesz kezdve verstörténetben a nép ajkán élő „nyelvemlékek”-re hivatkozni s csak napjainkban lejegyzett népi szövegekből századokra visszamenőleg következtetni: teljes tisztelettel elnémulok e hit nagy volta előtt.* Én azonban akár népi, akár „tudakos” verset csak akkor fogadok el XV. századbelinek, ha XV. századi följegyzés rögzítette meg szövegét.

Valóban ideje volna, hogy a népköltészet művtáráról, a népieség fogalmának történeti fejlődéséről realisabb felfogás kapjon lábra közöttünk is és ne esküdniék még ma is (a maga korában igen érdemes) Erdélyi Jánosra, mikor a tudomány az ő álláspontján már rég túlhaladt. Sztrippai úr, Erdélyivel együtt, hiszi és vallja, hogy a népköltészetben „minden betű adat”. De még többet is vall; azt, hogy az ilyen szívós életű faluzó mondóka „a falu keletkezésével egyidős”, minélfogva a szóban forgó székely vers „mint népköltői termék” akár a XIII. században is születhetett! Minthogy „minden betű adat”, méltán figyelmeztetem őt arra, hogy tehát a mi székely versünk mégsem egészen egyidős Kajántó község keletkezésével, mert már *Tege délben* történt dolgokról emlékezik. S minthogy „minden betű adat”, a derék Kajántó község följegyezheti annalesei első lapjára, hogy alapíttatása napján „bíró lett az csik az tóban”.

2. Gábor Ignác, *Zrínyi verselése és a magyar ősi ritmus* cz. tanulmánya vége felé (*Nyugat*, 1918 június 1) azt mondja a nyolczas szerkezetek időrendjére vonatkozó összeállításomról, hogy az is egyike az ő teoriája térhódítását bizonyító újabb tüneteknek, sőt, hogy az ő könyvének (*A magyar ősi rhythmus* 1908.) „XI. fejezete nyomán” próbálom a nyolczas típusok időrendjét megállapítani. Örül e jelenségnek és „örömébe egy csepp keserűséget sem vegyít az a tény”, hogy éppenséggel nem hivatkozom az ő úttörő munkája eredményeire. Erre röviden csak annyit mondhatok, hogy téved. Hiszen összeállításom bevezetésében egyenest félretereszek a régi verselésre vonatkozó minden elméletet (az övét is, sőt éppen azt), mert — tévedés elkerülése végett — csak a mai fülben is versnek érző emlékeken kezdem a dolgomat. Mennyiben haladok tehát az ő XI. fejezete nyomán, nem látom át. Ismerem s alkalomadtán szíve-

* Sztrippai következtető és bizonyító eljárására jellemzésül idézem e helyeket: a szóban forgó székely vers „nem egyéb, mint ilyen szívós életű faluzó mondóka, a mit a nép költ és tart fenn. Nyilvánvaló *tehát* (!), hogy a falu keletkezésével egyidős”. — Zonda T. versei majdnem szóról szóra egyeznek az 1910-ben lejegyzett háromszéki mondókákkal: „Mit bizonyít ez? Azt talán, hogy a nép megtanulta Z. T. verseit? Szó sincs róla, *mert* (!) éppen ellenkezőleg: azok a versek a 17. század farkán is éppen úgy életben voltak már, mint ma, és éppen Zonda uram leste el őket a néptől”.

sen hangoztatom is Gábor Ignác érdemeit a *versfejlődés* gondolatának nagyarányú érvényesítésében, de mikor éppen szándékosan kivonom magam az ő elmélete gondolatköréből, akkor elég, ha más, szintén csak tudomásul vett, de föl nem használt verstani tanulmányok között jegyzetben az övéit is megemlítem. Egyébként pedig azért nem állok az ő theoriája alapjára, mert kételyeim vannak érvényessége felől; részben ugyanazok, a miket Horváth Cyrill kifejtett,* részben mások. Meg azt is hiszem, hogy Arany János elmélete sokkal többet megmagyaráz a régiségből is, mintsem hittük, vagy hitték némelyek. Ennélfogva meg akarok győződni felőle, hogy Arany elméletével, mely mindnyájunk mai ritmusérzékét kodifikálja, mennyire mehetünk vissza a régiségben s hogy mi az, a mi ezek után kimarad és külön magyarázatot kíván? E vizsgálat első lépése pedig az, amit a nyolczasokra nézve megtettem, s amit a többi versképletre nézve kétségtelenül meg fog tenni, ha én nem, hát más. Mert első dolgunk megállapítani a versszerkezetek történeti rendjét, s csak azután állíthatunk föl megnyugtatóan dokumentált tételeket a versfejlődés kérdéseiben.

Bizonyára nem került el Gábor Ignác figyelmét Király György érdekes cikke: *Az ősi nyolczas kérdéséhez*, melyre már fontosabb céloztam. Király György túlmegy az én egyszerű megállapításaimon s az okot nyomozza. Ha az, a mit ő ottan a szabálytalan szótagszámú „nyolczas“-ról kifejt, igaznak bizonyul: akkor Gábor Ignác elmélete, mielőtt általánosan elismertetett volna, már meg-inog. Mert akkor — legalább a nyolczasokra nézve — úgy áll a dolog, hogy a miben Gábor Ignác ősi magyar ritmust keresett, az tulajdonképp csak átültetése egy idegen (egyházi latin) verselési elvnek.

HORVÁTH JÁNOS.

A legrégibb magyar csizió.

Melegdi Jánosnak a MNy. XIV. köt. 133. sk. II. közt, ugyanily című, érdekes és tanulságos cikkéhez legyen szabad néhány, a cziziónak kalendáriumi jellegén alapuló kiegészítő megjegyzést fűznöm.

SZILÁDY ÁRON az Akadémiai Codexben fennmaradt csiziót verssorokba osztva közölte a Régi m. költ. t. II. 367—8. II., és a közléshez fűzött jegyzeteiben (u. o. 487. I.) nyomatékosan ki is jelenti, hogy „kétségtelen, hogy rimes magyar verssel van dolgunk“. A szóban forgó csiziónak jórészt csakugyan megvan a törekvés a ritmosos, rimes szerkezetre. Azonban a vers sok helyen nagyon is döcög; hiányzik a rím, meghibban a ritmus, a sorok szótagszáma egyenlőtlen. De versnek még így is kétségtelenül jobb, mint a PeerCodex csiziója, melynek nagy részéből a legjobb akarattal is nehéz kiérezni a verses formát.

Amde csiziónk verselési fogyatkozásainak egy része nem az eredeti szövegnek, hanem a másolásnak a hibája. A mit ugyanis Melegdi János a csizió néhány érthetetlen szótagjából helyesen — bár csak feltételesen — következtet (MNy. XIV. 137), hogy „talán“ az egész csizió egy régibbnek a másolata, azt a csizió szerkezetéből egészen biztosan megállapíthatjuk.

* A magyar ősi rhythmus. *Irod. Közl.* 1915.

A középkori latin csizió, a Císiojanus, tudvalevőleg úgy volt megszerkesztve, hogy minden hónapnak két sor felelt meg, a két sor szótágjainak száma pedig egyezett az illető hónap napjainak számával. A hányadik helyen áll valamely szótág az egybetartozó két sorban, annyiadik napját jelöli a hónapnak. Így abból, hogy valamelyik ünnep kezdő szótágja az egy hónapra eső két sornak hányadik szótágja, megtudjuk, hogy az ünnep a hónapnak hányadikára esik. Természetesen a magyar csizió is csak úgy felel meg céljának, ha a szótágszám itt is megmutatja az ünnep havi dátumát. A Székely István naptárában levő magyar csizió a hónap egyes napjai mellé irt szótágjaival mutatja, hogy a magyar csizió elve tökéletesen egyezik a latinéval. (Lásd a május és december hónapra eső részt Jakabnál, 31—32. l. Ertek. a Tört. Tud. Kör. IX. köt.)

Hogy a legrégibb két magyar csizió, az akadémiai és a Peer-Codexé, nem olyan tökéletes, mint a latin, minthogy egy-egy hónapnak nem egyforma számú verssor felel meg, azt már Szilády is kiemelte. E mellett az egy hónapra eső szótágcsoportok nem is végződnek az egyes verssorokkal, hanem a sort, sőt a szavakat is metszik; egy-egy szó első fele az egyik hó utolsó napjait, másik fele a következőnek első napjait jelöli. (Lásd a PeerCodex csiziójának hónapok szerint beosztott szövegét Heinrichnél, Egyet. Phil. Közl. IV. 141.)

Ennél azonban nagyobb baj az, hogy szótágonként számítva a sorokat, a codexben fenntartott szöveg szerint két legrégibb csiziónkban az egyes ünnepek szótágjai nem mindig esnek össze a hónapnak megfelelő számú napjával. Ezért már Heinrich is kénytelen volt a Peer-Codex csiziójának eredeti szövegét itt-ott kissé változtatni, illetőleg javítani. Az AkadémiaiCodex csiziója ebből a szempontból hibásabb, mint a PeerCodexé, s a codex szerint való szövegében nem felel meg a csizió alapkövetelményeinek. Mindjárt az első sorokban:

Kys karachontol kerezth vyz leywth pal remethe minth nagh dyz Antaltol fab annos kezben

Pal a 12-ik, *Ant* a 19-ik szótág, holott remete szent Pál ünnepe január 10-én, Antal apáté január 17-én van. A *pal* szótág előtt tehát két felesleges szótág van, mely az eredeti csizióban nem lehetett meg, különben a csizió használhatatlan volna. A PeerCodex csiziójával való összehasonlítás meggyőz arról, hogy az AkadCodex csiziójának eleje eredetileg így szólt: *Kys karachontol kerezth vyz lwth pal remethe minth nagh dyz Antaltol fab annos kezben*, mi azután az ünnepek szótágszámának pontosan megfelel.

S ha így végig megyünk a csizión, azt találjuk, hogy — a Szilády verses beosztását követve — a 9. sorban a *Gheregel* szóban egy szótág felesleges; szintúgy a 12. sorban felesleges egy szótág az *Amburostol* szóban. Viszont a 16—17. sorban a május 6-át jelölő *ianos* és a május 22-ét jelölő *ilodam* szótágok közt egy szótág hiányzik: minden valószínűség szerint (a 15. sor. végződéséből következtetve) *ianos* így egészítendő ki: *ianossal*. A 20. sor végén egy szótág felesleges: *haborosagnak* helyett eredetileg *haboroson* állhatott. A 21. sorban *Borrobass vid* szavak közé egy szótágot, bizonyára *es-t* kell ékelni, különben *vid* nem esik június 15-ére. A 28. sor végén *Cluranak* egy szótaggal több a kelletténél, valószínűleg *Claram* a helyes. Az utolsó sorokban pedig *lucianak* három

szótagnak olvasandó (Luczának), ámbár Szilády (Régi m. költ. t. II. 487) mindenáron fenntartandónak mondja a *Lúczia* olvasást.

Ezek javításával, megtartva a codex helyesírását, a csízió szövege (a Szilády-féle verses beosztás szerint) így alakul:

- [*Január*] ¹Kys karachontol ⁶kerezth vyz
¹⁰Lwth pal remethe minth nagh dyz
¹⁷Antaltol ²⁰fab ²¹annos kezben
²⁵pal fordola fenesseg [*Február*]ben
5 Mar ³Balas ⁵ag ⁶dorothianal
¹⁰koloskenth iar ¹⁴Balint varnal
Nylon ²²nyere ²⁴peter matias
apostol [*Márczius*] la tewe Keffas
Chwdalom ha meuel ¹²ghergel serth
10 Mire thezen ez yl Ben ²¹perth
²⁵Ogh vegh m(ari)a kentol
yrgal [*Április*] mad hallam ⁴ambrostol
Wagh angaltol idvezleteth
nekenk otalm felel weteth
15 Al gergh mark yew zeld bwzaua
²³[*Május*] ²⁴philep ²⁵kerezth zenth ianos(sal)
Zolgalatra magam adam
mo neked ²²kemen ilodam
²⁵Orban ³¹papat warya pet [*Június*] rou
20 ky nem herel haboroson (?)
¹¹Zenth ¹⁵Borrobas (es) vid latwan
mondam ²⁴zyletek zenth ywan
²⁶Jan ²⁷lazlo ²⁹peth pal [*Július*] ²yec mariben
¹¹kenyr ¹³pilis ¹⁵lapath ¹⁷ben
25 Wed ²⁰marghit ²²apa ²⁵zonitra
²⁹ilies ²⁶magdolna iac anna
Was ²⁹laz ¹zakat [*Augusztus*] ³peter istuan
⁵damokos ¹⁰zola ¹²lerinch claram
¹⁵Zyz ²⁰ma(ria) magar istuan

- 30   ²⁴   ²⁶   ²⁸ ²⁹
 hyua Bartat ernet ag ywanth
    ¹ ²
 Zenth [*Szeptember*] eg embre zyzesseguel
    ⁸   ¹⁴
 maria zyled zenth kereztet(?)
    ¹⁷   ²¹
 Lompert wermet mat asa
    ²⁴   ²⁷   ²⁹
 ghelert es kozma mihal [*Október*] tarsa
    ⁴   ⁹
- 35   Zol ferench am neked dienes
    ¹⁶   ¹⁸
 Bach Budan zal ganal lukach
    ²¹   ²⁶
 Wed orsolat vitez demet
    ²⁸
 symont hagywk [*November*] menzenth kemen(?)
    ⁵   ¹¹
 Emre wrnak hoz bort martou
    ¹³   ¹⁹
- 40   Berech lata mikent eles fon
    ²² ²³ ²⁵
 cec kele catlen it ados
    ³⁰   ⁴   ⁶
 and [*Deczember*] orias Borbar miclos
    ⁸   ¹³
 Maria mongyad lucanak
    ²¹
 hirdessen yo hirt tamasnak
    ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹   ³¹
 nag kar ist ia ap tamas sil

Az eszközölt változtatásokat a csizió kalendáriumi szerkezete okvetetlenül megköveteli. Ebből pedig két dolog állapítható meg. Az egyik az, hogy a ki az Akad.Codexbe a csiziót beírta, az egy régebbi szöveget másolt vagy betanult szöveget írt le, hibásan; tehát ez a csizió a XV. század végéről vagy legfeljebb a XVI. elejéről való bejegyzésnél korábban keletkezett. A másik pedig az, hogy a csizió eredeti szövegében a verses forma jobb volt, mint a milyennek codexbeli szövege mutatja; a megokolt változtatások a ritmust és a rímeket is több helyen javítják. Marad ugyan még így is néhány 7—9 szótagú és rímtelen sor; de a vers mégis sokkal tökéletesebb lesz. Ennek verstani és irodalomtörténeti jelentőségét mások ítélik meg.

Az egyes szótagok megfejtésére, illetőleg értelmezésére nézve megjegyzendő, hogy a rejtélyes *Zonitra* a Nyitrán eltemetett Zoerard és Benedek szentek ünnepét jelöli, mely (a szótagszám szerint is) július 17-ére esik.

SZENTJÓBI SÁNDOR.

Toldy Ferencz tavaszi virágai.*

Messze vezetne azonban, ha ettől kezdve minden oldalvágásra is kitérnénk, mely a Haramjákat más mű bírálatával kapcsolatban érte; csupán a nyomósabb és egyenesen ellene szegezett támadásokat vizsgáljuk. Hisz kora évekig nem felejtette el a Haramjákat,

* Vö. MNy. XIV : 111.

a mely Kovacsóczy Aspasiájával együtt, utolsó fellobbanásra szította a nyelvújítási harcznak már-már hamvadni kezdő tüzét; hisz jó ideig Helmeczy mellett Schedel volt az orthologusok czéltáblája. Az irodalmi jelenségeket élénk figyelemmel kísérő Kultsár István mondja el az imént említett helyen véleményét először a Haramjokról, melyet „az ifjú Schedel . . . nem annyira magas kifejezésekkel, mint szokatlan 's egyedül az ő képzelődésében termett szavakkal 's kifejezésekkel igyekezett . . . kiczifrázni“; ezáltal érthetetlen lett, pedig „az Író nem magának, hanem másoknak ír“. Hogy itt-ott kiméletesebb bánásmódot, hangot találunk e bírálatokban, annak a személyes ismeretségben kell okát keresnünk. Kultsár is, kinek házához az öreg Schedel bejáratos volt, ezért enyhíti szavait azzal, hogy „a' különözéseket a' fiatal íróban úgy tekintjük, mint a' mustnak forrását“. Nemsokára ezután a Tudományos Gyűjt. 1824 : II. füzetében (86—102) megjelenik e fordításnak legrészletesebb és kiméletlenül igazságos bonczolgotása Horváth Istvántól.* Ha az övé, akkor egyik legsikerültebb értekezése is, akkor ezen értekezésében villog talán legtüzesebben, legkifogástalanabban a Révaitól eltanult nyelvtudománya. Mindenesetre a küzdőtérrel már-már elvonulóban levő orthológiának olyan erős és meggyőző hangú megszólalása ez, a melytől ijedten az új iskola vezérei is mérsékletre hajlanak. Először is a fordítás általános nehézségeiről szól, főkövetelménynek állítván föl azt, hogy „az Író ugyan a' maga nyelvében, a' fordító pedig: mind abban mellyből, mind pedig főkép abban mellyre fordít, tökéletesen jártas lévén ennek minden kellemeivel, sajátságaival, és világos vagy árnyékos tulajdonaival jó előre barátkozzék meg igazán; 's egész természetét valón esmérje ki előbb, mintsem munkájához fogna“. Schedel mindezeket elmulasztotta, azonkívül még nyelvünk műveltségi állapotáról is elfogultan ítélkezik, mikor csak a szófáragókat fogadja el bírálóinak, tehát csak „az olyan nyelvünk' lelkével esmérletleneket, mint a' millyen maga; az elbizakodott, 's magáról, minden szerénységet levetkezve, illy fennhangon beszélhető Kiadó Úr? Beregszászi, Berzsenyi, Kis, Kisfaludyak, Kazintzy illyent bizonyosan nem mondanának!“ A fordítás hibáit hét pontban foglalja össze, melyek nyelvújítás, idegenszerűségek és nyelvhelyesség tekintetében gyűjtik egybe és bonczolgtatják a hibákat. Bennünket itt főleg a 2. pont érdekel, a hol az újításokat állítja egybe, és kifogásolja, hogy:

„A' szertelen újítgatás' megzabolázhatatlan vágyja még ott is, a' hol mások már kipótolták az érezhető hiányt, 's így el kortsosítván a' már néminemüképpen bévett újításokat is, vetkes tselekedete által a' magyar nyelv' — Herosztratusává leve.“ Ez alatt a *képzelem* szóhoz a következő megjegyzést fűzi: „Igen, mint a' képzel tselekvő ige' ragasztékos formájának első személye! de hogy képzeletet értsen valaki alatta? nagy követelés“. A *szende*

* Ezt az adatot Kuncz Aladárnak említett értekezéséből veszem; igazolni nem tudom, mert a bírálat névtelenül jelent meg. Mindenesetre figyelembe veendő, hogy Váczy János, ennek a kornak összehasonlíthatatlanul legalaposabb ismerője, a két évvel később megjelent, ugyancsak említett értekezésében, e bírálattal kapcsolatban Horvát nevének nem említi, de még inkább: az ifjú Schedelnek jól értesültsége is némi aggodalmat kelthet. Szerinte ugyanis PREPELICZAY SÁMUEL volt a kritika szerzője (Levele Bajzához 1824 ápr. 8. Akad. kézír.).

szóra pedig, mely Schedel szerint erdélyi szó: „gelassen 's nem szelíd, mint a' minap értette valaki“ (Haramják 214), ez a megjegyzése: „Szende korántsem Erdélyi szó, hanem valóban új teremtmény (hiszen magam is jelen valék keresztelőjén) 's nem is „gelassen“, hanem „sanft“.* A sok rossz új szóból aztán azt következteti, hogy Schedel is csak azon hivatlan szógyártók közül való, a kik tökéletlenségüket a nyelvre igyekeznek kenni; kik az újságokon mohón kapkodva, „addig kovátsolják a' nyelvet, míg azt egészen újjá, követőiket pedig új Magyarokká nem teszik“, pedig a nyelv nem res nullius, hanem az egész nemzeté 's annak legnagyobb 's legföltöbbször, melyet helytelen újításokkal 's természetével meg nem egyező bővítésekkel így rombolni, még a' Pair-eknek sem szabad“. Egyetlen dicsérő szava sincs a fordításhoz, csak azt tudja tanácsolni a fordítónak, hogy még vagy tíz évig fordítsa minden igyekezetét a magyar nyelvnek és a szerénységnek tanulására, mert ezek nélkül még „csak középszerű magyar íróvá sem lehet“. A maró gúny, mely az egész bírálaton végigvonul, utoljára az egyetlen elismerő, a Gemeinnützige Blätternek 1824 : VIII. számában megjelent bírálatot is nyílhegyre veszi, teljesen értéktelenné tévén ezen kijelentéseit:

„die Aufgabe war für den ungarischen Übersetzer nicht leicht; aber er löste dieses Problem mit einer Fertigkeit (mitunter Studium) die ihm . . . den Dank aller Kenner und Freunde unserer Nationalsprache zusichert. Wir gründen diesen Ausspruch hauptsächlich auf die philosophische Sprachbehandlung“, úgy, hogy az egész bírálatban csak a végére szűrt szerkesztői megjegyzés nyújthatott némi vigasztalást a fordítónak: „Mi ámbár az illetett Fordítást helybe nem hagyhatjuk, még is a' Fordítónak ekkoráig mutatott szorgalmát 's a' Nemzeti nyelv szeretetét ditsérni kénytelenek vagyunk, 's reményljük, hogy jövődében a' mindenkor káros és még éretlenséget el áruló túlságoktól (ultraságoktól) óvni fogja magát“.

De ettől a vigasztalástól is megfosztja egy másik bírálója ugyancsak a Tud. Gyűjteményben (1824. IX : 84), a ki az Aspasiának, Kovácsóczy évkönyvének bírálatában még az előbbinél is keményebb ítéletet mond róla: „Tekintsünk meg Schedel Haramjait, minémű új szókkal ostromolja a' magyar közönséget? a' vagy nem volna-e méltó ilyen Író, hogy az Írók társaságából örökre számkivettessék, és sem a' más Nemzetnek szép darabjait el ne tsufitaná, sem édes hazánk nyelvét ne kortsosítaná“.

Milyen kijózanító hatással voltak e bírálatok a „nagy tűzű“ ifjúra, arról valóban lélekrajzba illő részletességgel számolnak be levelei Bajzához. Mikor könyve a piacra kerül, szinte a lelkesült-ség hangján szól róla: „Itt azon munkámat veszed át, melyre minden eddigi tehetségemet reá költöttem, hogy magamnak, barátainak 's ha álmodnom szabad némelly tekintetben Literaturánknak is némelly becületet szerzek“. Ez a siker, a melyet már előre ígér magának, új munkára serkenti: a Semele-t, Fiesco-t, „Ármány és szerelem“-et akarja még 1824-ben kiadni, hisz „A' gyakorlott hóhérnak három Fej se sok egy expeditióra“. Valóban sokat vár munkájától, „mert talán soha semmi munka illy nevezetes nem

* E kijelentése után bizonyos, hogy e szó nem Schedel alkotása, alkalmasint Szemerée.

leszen ennemre nézve, mint ez“ (1824 jan. 16). Öröme csak fokozódik, mikor Kisfaludy Károly azzal fogadja, hogy egy ideát, egy nüánszot sem hagyott „ellapulni az egészből, hogy Schiller itt is Schiller, hogy az egész szépen jól van“. De legjobban örül annak, hogy a Kurirban, vagy a Tud. Gyűjt.-ben történő megtámadtatása esetén ő fog érte felelni.* Lassanként észreveszi azonban, hogy fordítása Pesten nagy lármát okozott, hogy „az egész Trattner compánia... tűzbe van loholva“ sőt azt is hallja már Trattnertől, hogy műve érthetetlen, hogy ellene mindenütt zúgnak, hogy azt tanácsolják, Fiescot ne adja ki. Lelke hevülete lassanként ellankad, mikor azok, kiket publikumának gondolt, „beteg lélekkel beszélnek felőle, nem értik“. Vannak pillanatai, mikor az egész irodalomról le akar már mondani (febr. 14., márcz. 5. levelek). Ilyen hangulatban éri a Tud. Gyűjt. első bírálata, melynek tartalmától, „betstelenítés“-étől megdöbben, mert „mindent leszaggatott rólam — írja április 8-án — semmit nem hagyta rajtam“, mert nem lehet rá felelni. De e keserű eseppeknek igazi józanító hatása csak akkor nyilatkozik meg lelkében, mikor — ugyancsak ezen bírálatnak hatása alatt — az új iskola vezérei is, barátai is visszavonogatják a már előlegezett dicséreteket.

Kazinczy ugyanis megütközéssel látja a Haramják túlzásait, de eleinte kiméletesen csak egyet kérdez Schedeltől: „Kell-e ez a' sok?“ (Lev. XIX : 45). Később azonban látván a minden oldalról kelt erős visszatetszést, bátrabban szemére veti, hogy Kovácsóczyval együtt ő az oka annak, „hogy a' Döbrentefiek bennünket Nyelv-törőeknek nevezgetnek“ (ui. 204), sőt egyik barátjának nyíltan bevallja, hogy az Aspasia írói „épen oly kemény fenytéket érdemlenek, mint a' Schédely' Haramjai érdemlének a' Tud. Gyűjt.-ben; *valóságos őrzöngés, a' mit csinálnak*“ (ui. 180). Igaz, hogy Kazinczy magát soha meg nem tagadván, még ezt az őrzöngést is védeni igyekszik: „Sed deliquerunt homines adolescentuli per ambitionem“, mondja ugyanezen levelében.

De legjobb barátjának, Bajzának ítélete sem volt mindenben és mindenkor helyeslő: sőt levelei azt a benyomást keltik, hogy minél inkább megismeri a közhangulatot, minél behatóbban olvasgatja, annál több megróni valót talál a Haramjákban. Mikor még csak az ajánlást és az Utánszót olvasta el, róluk elég dicsérőleg nyilatkozik. „Utánszód előttem sokat nyom... Örvendtem, hogy mindenhol generaliter beszélsz... Komolyan... vannak előadva mondottaid“, írja pl., mikor a fordítást először átfutja (1824 jan. 20). Egy hónappal később, mikor Schedel unszolására részletesebb bírálatot ír, nem tagadja ugyan meg tetszését, de már sok kifogást tesz az előszó darabossága, a szöveghez való szoros ragaszkodás miatt. Kárhoztatja „a' germanismusokat, mellyek... mindenkor honi ruházatba burkolt idegen országi alakokhoz hasonlítanak, kik bár mint igyekszel őket honosítani, vissza-sohajtvá vágyanak szülő Földökre“. Megrója a „szükségtelen“ újításokat: a *kaczérgy, ábrázkodik, kisajt, késelem* szavakat s azt, hogy a „különös szokat“ rögtön „applicálja“ a nélkül, hogy értelmüket is egészen „kitanulná“. Nála is fölhangzik az a szemrehányás, a melyet Kazinczy is megtett, t. i. hogy mindenkit botránkoztat újításaival: „*bámészog*: minek

* Levele 1824 jan. 25. Akad. kézír.

illy szokatlan módon újítani? ilyenekért haragusznak aztán“ (1824 ápr. 16).

Helmeczyt is meglepte Schedel merészsége, bármennyire kellett is sokszor a túlzott újításokban önmagára ismernie. Aláhuzogatta főleg a grammatikai hibákat, sőt azt beszélték, hogy visszaküldte a neki dedikált példányt (Bajza lev. Schedelhez, febr. 11). Kisfaludy Károly is alaposan megváltoztatta véleményét a sajtó bírálatok befolyása alatt. Nemcsak, hogy nem felelt Schedel helyett a megtámadtatásokra, hanem találóan mondja el ő is gúnyos ítéletét ezen epigrammájában:

Messze menelt Músád; magyarul is németet írtál,
Ach tán szellemi lágy flóte kerengni csinált.*

Ezek azok az okok, a melyek Schedelt alig pár hónappal műve megjelenése után jobb útra térítik, melyek Helmeczynek túlzott iránytól elfordítják. „Hidd el — írja már 1824 ápril 14-én Bajzának —, ideje már valamikép hideg gondolkodásra téríteni a' mód felett hevülteket, melyek közzé te tartozol Helmecczivel 's Kovacsóczyval 's én tartoztam. Persze olyan volt plánum már, a' Haramják, hogy (absolute véve) jól kivitten, nyakamat eltörje, 's azért talán le kell mondani más nemes és szép plánokról“. Már maga is belátta, hogy kitűzött elveit messze túllépte. Kezdetben szándékozik ugyan felelni e támadásokra, még pedig nemes bosszúval, olyan munkákkal, melyekből az újításokat „jól kiséprette“, de később — talán Bajza tanácsa folytán is — lemond szándékáról. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy egyszerre lehiggadt költői forrongása, sok apróbb költeményt írogat, de meg nem jelenik, bár az újításoktól lehetőleg óvakodik.

De hogy különczködéseivel egyszer s mindenkorra fölhagyott, épp úgy mint tehetségtelenebb elődei, az Alvina és Búsongó Amor írói, annak még egy oka lehetett. A nyelvújítás diadala előtte is kétségtelen volt ugyan, mégis elnémulásával hozzá akart járulni ahhoz, hogy ezt többé ne veszélyeztesse, hogy magyarságával Kazinczy régebb híveit is el ne idegenítse. Mert, hogy Döbrentei Gábort éppen Helmeczy és Schedel merészsége tette egy ideig orthologussá, azt eléggé bizonyítják az 1822 végén, az Isokratesz megjelenése után, majd a Haramják megjelenésekor írt levelei a széphalmi vezérhez; még inkább a magyar írásmód mostani állapotjáról ugyancsak a Tud. Gyűjt. 1824-es évfolyamában (VII. 78—86) megjelent párbeszédes cikkei is.** Ebben Verseghyt, Révait és Báróczit szólaltatja meg az újítók ellen, kik közül „úgy el facsarintja némellyik a' nyelvet, hogy az igaz Magyar el ijed tőle, a' magyarul csak félig tudó pedig belé se mer kapni“, mert a legtöbb németül ír magyar szavakkal. De nemcsak Döbrentei félti nyelvünket az ifjaktól, a kiket Kazinczy a „hozzájok ereszkedés által“ elszelesített, hanem Guzmics is, a kinek szintén csak az a mondanivalója Schedelről, hogy magyarul se tudhat jól „még is melly megbizottan szól, az ilyenek sokat ártanak a' nyelv ügyének“ (1824 III. 15. Lev. Kaz.-hoz).

* Bánóczy J.: K. K. Minden munkái 1:144: „A' haramiák fordító-jához“.

** Vö. Váczy: i. é. 50—52. l.

A mint Folnesics és Vandza magyarsága gúnyiratoknak szolgált jól fölhasználható anyagául, épp úgy nem kerülte el ezt a sorsot a Haramják sem. Maróthy és Nátly 1824-ben megjelent vígjátékában, az *Új Szellemben* az Isokratesz és Haramják nyelve igen alaposan ki van aknázva. Meggyőződéseim szerint e gúnyirat megjelenését épen a Haramjáknak köszönhetjük. Két dolog van ugyanis benne megszégyenítve: *a' szertelen újító mánia és a nagy elbizakodottság az írói érdemek tekintetében.* Együtt e két hibáját az új iskolának legélesebben kifejezve csak a Haramjában találhatni. Épen ezért, ha a kigúnyolt írókat Kazinczyt, Helmecezyt, Schedelt, Bajzát s talán Kölcseyt, Szemerénét a szerint akarnók csoportosítani, a minő mértékben ellenük van fordítva saját nyelvük: Schedelt kell első helyre tennünk, a kit e vígjátékban *Kabak* személyesít. Irodalomtörténetünk csak egy-két évtizeddel ezelőtt állapította meg az említett M. N. jegyek alatt megjelent vígjáték szerzőit.* Schedel, ki e munkát 1824 júl. 29-én olvassa, tehát akkor, mikor már meghígdadt lelke „elfelejtette az ostromot“, s sok tekintetben bírálóinak adott igazat. E gúnyiratot már némi élvezettel is olvasta, a későn megfejtett kérdésre Bajzához u. ekkor írt levelében már megadja a feleletet:

„Szegeden egy vígjáték forma könyv jött ki Grün Orbánnal e' czim alatt: „Új Szellem vagy is új magyarok' útja Helikonra M. és N.“ Személyek: *Kolomposi (Kazinczy), Kortyándli (Kovacsóczy), Schelmeckzy (Helmecki), Bugaczi (ki nem találjuk), Bojszi (te), Kabak (én). Serkési (nem tudjuk), Júlie (Szemeréné)* . . . A' Szerzők közt én a' *Marótiakat* is gyanítom, mert az öregebb (a' *medicus*) nagyon sokat tud felőle papolni, 's buzog érte nagyon, ismeri egész lelkét a' darabnak. *Kabak valóban még legtöbb igazsággal van eléadva* 's ezért a 'szerzők közt kell engem' ismerőnek lenni — Az egész Pest tele van vele.“

Még bizonyosabbá lesz Schedel sejtése Bajza válasza által: „Az Új Szellem nevű vígjátékot — írja aug 3-án — ne küldd el. Tudjátok e már íróját? Ime én Pozsonyból mondom meg nektek *Maróti* az, a' két általunk ismerteknek testvére 's egy a' széles értelemben vett írók között. Vannak készen több Dramái Manuscriptban. Szegednek nagy nevű polgára ő! Hogy ő az imént tisztelt munka' szerzője az csak gyanú, de olly támasz-környületek állnak mellette, hogy megszűn gyanú lenni. Leveledből és Csáky által . . . annyit tudék meg, hogy el találhattam a' Dramatopioszt.“ A következő levélben aztán Schedel már az íróárs nevét is közli Bajzával: „*Maroti 's qua társ Nátly*“ (aug. 11. Akad. kézír.).

Mint említettem, az Új Szellem habár a Haramják megjelenésének évében látott napvilágot, nem számítható azon bírálatok közé, a melyek Schedellel oly gyorsan, és kijózanítólag éreztették hatásukat. Az Új Szellem ehhez az izlésbeli megfinomodáshoz, nyelvbeli megtisztuláshoz, az elméletnek és gyakorlatnak szorosabb összekapcsolásához a nyelvújítás terén Schedel további irodalmi munkásságában alig jelent valamit. Epp úgy, mint a későbbi támadások is, folyton veszítve erősségükből, halavány visszhangjai lévén a régebbi

* Vö. Bayer J.: Drámai irodalom I:391; Balassa J.: Vígjátékok a nyelvújításról EPhK. 24:452; ő u. i. 527 jegyzet és Putnoky Imre: Nátly József: MNy.: 11:21.

kemény bírálatoknak legfeljebb csak megerősíthették higgadt álláspontjában. Mert sokáig nem feledi el kora a Haramjákat,* miként az Alvinát sem. Még 1827-ben is róla zeng egy gyenge poéta a Hajdan és ma cz. versében:**

Hajdan, midőn még a' világ rendesen folyt,
'S a' félszegség még nem hintegetett konkolyt;
A' gyermek attyától tanult meg beszélni,
'S attól vette-föl: hogy kell a' nyelvvel élni. —
Ma a' még selypítő makats gyermek' kénye
Szabja meg, mi légyen, ősz nyelvünk' törvénye,

pedig akkor már Schedel rég kigyógyult a neologomániából, nemcsak azt látta be, hogy tehetsége érvényesülését nem jó úton kereste, hanem azt is, hogy csak botránkoztató az a mi sok, s a mi a nyelv természete ellen való. De érezte még mlndig, hogy neve elvesztette jó hangzását a magyar olvasóközönség előtt a támadók miatt, kiktől „elijedt, pedig jobb lett volna nekik felelnie“ (Lev. Bajzához 1826 jan. 6). Valóban e bírálatok ellensúlyozását elmulasztotta. Ezért veszi föl 1827-ben, mikor az Aesthetikai Leveleket kiadja a „Toldy“ írói álnevet, hogy „összemarczanglott“ neve, mint Kazinczynak megvallja (Lev. 20:20—21) műveinek „olvasásától a publicumot el ne rettentse“. Vörösmarty Zalánjáról írt ezen munkájában nem is akad aztán „botránkoztató“, német anyanyelvű volta igen ritkán üt ki, hisz hosszú hallgatását bírálóinak tanácsára magyar könyvek olvasására fordította. Semmi sincs benne, a mi a Haramják fordítójára emlékeztet. Ha itt újít, szavai legtöbbszire már nem törvényteleniségek mint pl. *hősköltő* (14), *fogékonyság* (29), *önfeláldozás* (56), *magánállóság* (Selbstständigkeit 62), *valószínűség* (Wahrscheinlichkeit 67), *valószínűtlenség* (Unw. 83), *módosul* (88), *hősenek* (101) stb. Ezzel a műbírálattal Toldy Ferencz magyar szempontból is arra az útra lépett, a melyet a 17 éves Schedel eléggé ügyesen kezdett a német Pannoniában, s még hatásosabban folytattott, az Irisben és a Handbuch der Ung. Poesie cz. antológiájában, az irodalomtörténetírás útjára, arra az útra, a mely a magyar nagyszellemek pantheonába vitte.

SIMAI ÖDÖN.

Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa.

A SZILY-emlékfüzet *Ugron* című czikkében azt próbáltam igazolni, hogy *Ugrin*: *Ugrinus*, *Ugrun*, *Ugron* személyneveinket a szláv *ugrin* am. „magyar“ népnévre vezethetjük vissza. Itt annak a kimutatását kísérem meg, hogy az *Ugra*, *Ug*, *Ugod*, *Ugocsa* nevek is összetartoznak ezekkel.

1. Kálmán király egyik híve és főembere *Ugra* (l. Márki, Pallas N. Lex. XVI, 484). Midőn Kálmán Szent Lászlóval való meghasonlása miatt Lengyelországba távozott, a Képes Krón. 64. és Chronic.

* Vö. Zsoldos János: A' Neologomániáról Haszn. Mul. 1824:1:145; u. i. 1825:1:88—89; 1826:2:401 az *erény* szóval kapcsolatban, és Vido-vich Ágoston: A magyar neológia rostálgattatása 1826.

** Haszn. Mul. 1827 I:305. S. Cs(izmadia) S(ándo)r.

Monac. 47. szerint: „Secuti sunt eum de Hungaria Marcus [ill. Martinus] et *Vgra* et alii.“ (Flor., Font. Domest. II, 200; III, 240.) A XIV. századi Hist. S. Cristofori szerint „Ungorum rex ducem suum nomine *Ugrani*“ tette Horvátország első bánjává (Farlati, Illyricum Sacrum V, 233 után idézi Pauler, A m. nemz. tört. az Árpádh. kir. al. I, 467). 2. Valamivel később élhetett az 1155, 1205-i oklevélben említett Örs-nembeli *Ugra*, kinek Belus comes a fia és Buhna az apja (CodDipl. VII/1, 148—9, 189). 3. Vár. Reg. 1214 év: Nicolaum filium *Wgra* (Karácsonyi-Borovszky kiad. 188. l.). 4. A XIII. század hatvanas és hetvenes éveiben több oklevél szól a somogy megyei Ilyére való *Ugra*, írva *Vgra* $\in$ *Wgra* magister vagy comes birtokosról, kinek az apja Ipolitus, testvérei pedig Nicolaus, Valentinus vagy Valens és Ipolitus (Árpád-Okmt. VII, 540; III, 125, 190; IV, 20, 95; IX, 222, 250; IV, 176, 213). 5. 1273: porba filium *vgra* vasvári várkatonák között (Hazai Okmt. VII, 141). 6. 1270—90: filius *Vgra* (Árpád-Okmt. VIII, 332). 7. 1310 előtt: *Ugra* a borsodmegyei Bél vagy *Ug* nemzetség tagja (Karácsonyi, Magyar nemzetségek I, 230). 8. 1310 kör.: *Ugra* nemzetség Valkóban (i. m. III/1, 129).

A zágrábi egyháznak Imre királytól 1201-ben nyert és IX. Gergely pápától 1227-ben megerősített kiváltságlevelében tűnik fel: „meta predii quod *Ugra* dicitur“, még pedig azon a vidéken, a hol az ugyanezen oklevélben említett „terram *Fugerini*“-t, azaz „terram *Ugrini*“-t találjuk (Árpád-Okmt. I, 233, 238). A zágrábi püspök és káptalan 1237-i cseréjében szintén felmerül *Vgra* Zelinával együtt, a minek 1200-ban „terra *Vgrini*“ határosa (i. m. XI, 297, 72). Mint helynév jelentkezik még: a) Vár. Reg. 1214 és 1235 év: monasterio *Vgra* és ecclesia de *Vgra* (i. kiad. 188, 307); a monostornak köze lehetett ahhoz az *Ugrá*-hoz, kit az 1214-i feljegyzés — a mint láttuk — Nicolaus tanú apjául említ; 1332—7, 1494: *Ugra*, Nagh *Wgra*, Monosthoros*vgra*, Kys*vgra* Biharban; ma is megvan (Csánki I, 627); b) 1376 és 1516 között: *Vgra*, *Wgra* Küküllőben; megvan (i. m. V, 900); c) 1438: *Ugra* Hevesben; megvan (i. m. I, 73). Az 1488-i *Vgray* családnév (Csánki II, 702) Somogyban is ilyen nevű helyet sejtet; vö. 4. *Ugra* szn.

Ez az *Ugra* személy- és helynév kétféleképpen is összefüggésbe hozható az *Ugrin*, *Ugrun*, *Ugron* nevekkal. Alakulhatott a szlávban *Ugrin* mellett olyan szláv -a becéző képzővel, a minővel *Bera Berivoj*, *Berislav*, *Beridrag* mellett vagy *Bena* a *Benedictus*-beli *Ben* mellett (vö. MELICH, Szláv jövsz. I. 103—4). Azonban keletkezhetett a magyarban is *Ugrin* $\in$ *Ugrun* $\in$ *Ugron*-ból az — esetleg kicsinyítő gyanánt felfogott — n-nek az -a kicsinyítővel való helyettesítése útján.

Az az *Uguranus* comes maior, a kit a zárai püspök emberek a Dalmácia szabadságainak megerősítésénél szereplő magyar urak között felsorol (Árpád-Okmt. I, 44; Pauler i. m. I, 221), azonos Kálmán király *Ugrá*-jával. Az 1111: Comitum... Marci, Sauli, Saunici, *Vgareni*, Theobaldi adatban (Lucius, De regno Dalmatie et Croatie, Schwandtner III/1, 188) szintén vele találkozunk. Ezek az *Uguranus* és *Ugarenus* alakok valószínűleg idegen ajakon vagy tollon költ torzítások az *Ugrá*-nak *Ugranus* latinosításából. De meg kell jegyeznünk mellettük egy 1256-i oklevélből: pristaldum *Vgura* de Beel (Sopron-Okl. I, 24).

A mai trencsénmegyei Zay-*ugrócz* vagy tótul *Uhrovec* 1246: *Vgruch*; 1258: *Vgroch* vagy *Vgrough*; 1294: *Vgrog*; 1297, 1344:

Vgrog; 1297: *Vgroyg* (Árpád-Okmt. VII, 215; Cod-Dipl. IV/2, 466; Árpád Okmt. XII, 556, 639, 640). *Ugrucz* vagy *Ugrocz* az *Ugrin* és *Ugra* nevekkal összefüggő szláv képződménynek látszik; *Ugrogy* vagy *Ugrógy* végén pedig a magyar *-gy* (= *d*) kicsinyítőt kereshetjük.*

1282/1411: *Wg* filius *Iwanka* de genere *Wg* vnacum *Stephano*. *Bano* filio *Comitis Ders* de eadem genere kerül elének (Árpád-Okmt. IX, 342; Anjou-Okmt. IV, 230). Ez az *Ug* nemzetség egyébként azonos azzal a Bél nemzetséggel, melyhez a fentebb idézett 1310 előtt élő *Ugra* tartozik. KARÁCSONYI *Ug* ban a szerinte kún származású nemzetség valamelyik ősenek a nevét látja (Magy. nemzets. I, 231). Az imént említett *Ug*-nak a leszármazottja a borsodmegyei *Ug*-fi család. 1353-ban *Wgh*-nak hívják egy, a vasmegyei *Wgh*-ra való, nemes apját (Csánki II, 306).

Ug mint helynév ismeretes: 1. 1268: *Vck*, *Vk*; 1279 kör.: *Vg*; 1451, 1474: *Vk*, *Wk*; ma *Ukk* Zalában (Csánki III, 120); 2. 1287-től Baranyában; ma nincs meg (i. m. II, 532); 3. 1288-tól Veszprémben; megvan (i. m. III, 257); 4. 1331-től Vasban; ma *Ugh* (i. m. II, 806); 5. 1472-től Külső-Szolnokban; ma *Tisza-ugh* (i. m. I, 671); 6. 1475: *Wg*thelek Biharban; ma nincs meg (i. m. I, 627). A legtöbbször jelentkező *Ug*, írva *Wg* ∞ *Ugh* ∞ *Wgh* formán kívül következő változatok vannak: a) *Uk*, írva *Vk* ∞ *Wk* ∞ *Vck* (1268, 1451, 1474: Zala; 1327: Veszprém; 1332, 1459, 1479: Vas); ebből *Ukk* (Zala); b) *Hug*, írva *Hucg* ∞ *Hugh* ∞ *Hwgh* (1331: Vas; pápai tizl., 1481: Baranya; 1472: Külső-Szolnok); c) *Huk*, írva *Hwk* (1465: Baranya).

Ug az *Ugrin* ∞ *Ugrun* ∞ *Ugron* vagy *Ugra* bevezető rövidülése.

1. Kálmán királynak Trau városa részére kiállított 1108-i szabadságlevelén a király esküjét megerősítő magyar ispánok egyike *Vgudi* Vasuaariensis Comes (Lucius i. m., Schwandtner III, 1, 187). 2. Az 1211-i tihanyi összeírás fogalmazványában *Wgod* pécsi udvarnok (Oklsz. Udvarnok; Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 504). 3. Vár Reg. 1219 év: *Ugudut*, Obudut . . . seruos, Békésben (i. kiad. 219). 4. U. o. 1219 évi más feljegyzés: ioubagiones *Vgud* (birtokviszony; i. kiad. 228). 5. U. o. 1229 év: *Ugud* civis Castri Bolondus de villa Leginer (i. kiad. 297). 6. 1237 kör.: Emricum filium *Ugod* Körös megyében vegyesen magyar és szláv környezetben (Árpád Okmt. XI, 295). 7. 1572-ben átirat 1247, 1256, 1285-i oklevelekben találkozunk a Csanád-nemzetségbeli *Wgud*-dal, a kinek az apja Thomas, ezé Kechele, ezé meg Boguzlo; *Wgud* testvére Isac, fia pedig Petrus (i. m. VII, 243, 431; IX, 420); a nemzetségnek vannak birtokai Szerémben a Száván túl is, és elég gyakori benne a szláv név. 8. 1264: *Vgud* et Chak Bani filiorum Magistri Demetrii; 1281: Magister Demetrius Comes de Bokon filius Comitis *Wgud*; IV. László év nélk. okl.: Magister *Vgudin*us et Chakh Banus; 1317: Frater Mauritius filius Demetrii Bani filii *Ugud* de genere Chaak (Árpád-Okmt. VIII, 111; IX, 295; XII, 494; Mon-Strig. II, 731). 9. 1266: *Ugudin*us filius Comitis Stephani de Nemptcha (CodDipl. IV/3, 321). 10. 1269-1279: *Vgud* vagy *Hugud*, a ki Alexander filius Comitis Farkasij de Puk testvére; 1271-1279: ugyanennek az *Ughud*-nak az özvegyéről van szó (Árpád-Okmt. VIII, 247; III,

* A szláv nyelvészet talán a valkómegyei 1404, 1469: *Vgrathynch*, *Ugratincz* hn.-t Csánki II, 359) is vissza tudná vezetni *Ugrin*-ra vagy *Ugrá*-ra.

266; IV, 206). 11. A Borsa-nemzetségnek 1321 és 1341 között szintén ismerjük *Ugod* nevű tagját (Karácsonyi, Magy. nemzets. I, 205). A Csák-nembeli *Ugod*-tól kapta nevét a veszprémmegyei *Ugod*: *Ugod* vár és helység (adatok 1330-tól; Csánki III, 211).

Ez az *Ugudi* $\in$ *Ugud* (*Hugud*) $\in$ *Ugod* név az előbbi *Ug* csonkításnak a kicsinyítő -di: -d-vel való továbbképzése. A trauti szabadságlevél *Ugudi*-jában *Ugra* bán neve lappang becéző formában. A Csák-nembeli *Ugod* pedig bizonyára a nemzetségében annyira kedvelt *Ugrin* helyett viseli a becézőt.

Valószínűleg *Ugod*: *Ugod* annak az *Vgad*-nak is az eredetije, a hol IV. László egyik 1289-i oklevele kelt (Árpád Okmt. IX, 496). Talán az 1432-ben felbukkanó *Wgrth* családnév (Csánki II, 226) szintén *Ugod*-ból változott el.

Ug-nak -a kicsinyítővel megtoldott *Uga* származéka merülhet fel a tolnamegyei 1450: Villa *Wga*, *Vga* nevében (Csánki III, 455).

A tárgyalt nevekkal kapcsolatban szóba hozhatjuk az *Ugocsa* helynév eredetének kérdését is. Ennek alakjai: Anon. 14: usque ad *Vgofam*; Vár. Reg. 1216 év: comes de *Hugosa*; uo. 1217 év: comes de *Ugosi*; uo. 1220 év: comite de *Ogocha* (i. kiad. 212, 216, 246); 1261, 1264: *Ugocha*, *Vgocha* (CodDipl. IV/3, 43, 207); 1272: *Vgacha*; 1332—7: *Hugacha*; 1364: *Ugachazaaz* (Csánki I, 435—6). SZIRMAY ANTAL azzal tiszteli meg a vármegyét, hogy nevét Almos vezér apjától, *Ugek*-től, származtatja — az első két betű egyezése alapján. Ezt az ötletet nem vehetjük komolyan számba. Arra sem gondolhatunk, hogy *Ugocsa* az orosz. *ugoščat* am. „gäste bewirten, aufnehmen, traktieren” igével függ össze (vö. MŰY. XII, 95—6). Közelebb jár az igazsághoz KUBINYI, a ki ősmagyar személynév változatainak tartja az *Ug*, *Ugocs*, *Ugocsa*, *Ugod* neveket (Nomencl. 7. l.). Én szintén azt hiszem, hogy az 1247 körül Komáromban feltűnő *vgocha* személynév (Hazai Okmt. III, 9) és vele együtt az *Ugocsa* helynév összetartozik — az előadottak szerint természetesen nem ősmagyar — *Ug*-gal és *Ugod*-dal, még pedig mint az *Ugrin*-ből vagy *Ugra*-ból rövidült *Ug*-nak -sa: -csa képzős kicsinyítője.

Mivel nincs nyoma annak, hogy a szláv *ugrin*-ből is kifejtethető *ugur* $\in$ *ugor* nevet a magyarság valaha használta, nem támadhat az a gondolatunk, hogy közvetlenül ebből keletkezett a magyarban -a kicsinyítővel *Ugrin*, -a kicsinyítővel *Ugra* és rövidüléssel *Ug*.

PAIS DEZSŐ.

Egy hiján hús.

HUNFALVY a finnugor számrendszer hetes voltát azon finnugor nyelvekbeli sajátságra alapítja, hogy a 8 és 9 számokat nem egyszerű számnevekkel, hanem a 10-ből való leszámítással fejezik ki. (Idevonatkozó, szétszórta kifejezett nézeteit összefoglalja *A számlálás módjai és az év hónapjai* cz. munkájában. Ért. a ny.- és séptud. köréből, XI., 6.) AHLQUIST pedig arra, hogy a hét számnév még indogermán jövevénynek látszik a finnugorságban, a hatos számrendszert bizonyító nézetét alapítja (NyK. XXI, 201). BUDENZ ezeket nem tartja elegendő bizonyítékoknak a tizes számrendszer hiányára s pl. a 8 és 9 számnév kifejezéseit illetőleg a latin *duodeviginti*, *undeviginti* hasonlatosságára utal (NyK. XXI, 205).

BUDENZ kételkedését igazolja az az érdekes jelenség, melyet a nép nyelvében a Szamosháton észleltem, de a régiségben is számos példát lehet reá találni. A nép ugyanis bizonyos nagyobb, egy kerek összeget megközelítő mennyiségeket szeret ez utóbbiból való levonás útján kifejezni. Lélektani oka nyilván abban van, hogy egyszerűbb, könnyebben átfogható a kerek összegből kisebb összegek levonása, mint a legközelebbi kisebb kerekszámhoz a nagy összeg hozzászámítása. Ilyen kerek vagy határösszegek, a melyektől visszafelé számítják a hozzájuk legközelebb eső kisebb mennyiségeket, a számneveknél a tizes, százaz, ezres számok, ritkán az ötösök, a mértékeknél pedig a különböző egységek.

Példák a Szamoshátról: Az ősszel ezer forintot fizettem ki huszonhat híján az adósságbull. | Hán tojás van má, Juli néni? Hát a harmincubul még kettő hibázik. | Mértem neki három vékát egy negyedrészh híján. | Ötven csikó vóna itt három híján. | Nyóc kila híjja vót a tiz mázsának. | Egyik tizenkilenc, a másik ety híján husz.

Hogy ez a módja a számításnak a régi nyelvben is igen gyakori, számos példával igazolható. Csak a *Drágffy Mária ke Lengyelajstromából* (1516) négy adatot idézhetünk reá: Nyolch Thal. kyben Neghwen ewthed fel gyra wagyon, harmynch hath Nehezyk hyan. | Hussonewth kalan, kynek Nyghe aranyas, kyben ewth gyrawagyon, Thyzenewth Nehezyk hyan. | Maas aranyas kupa Thyzenketh Nehezek hyan. hath gyra. Harmad kupa, hathod fel Nehezyk hian. hath gyra. (ZOLNAI, Nyelveml. 205.) PPL. számozatlan utolsó lapján: Hét untzia héján egy Tutfzin. | Tiz untzia, két untzia héján egy Tutfzin, stb. eff. C. 1136: *Egyhean huzadik seregi* | vndet-rigesimus — *Egi hian harmincz* | vndequadraginta — *Egi hian ötuen* stb. így tovább a legtöbb tizes előtti számmal. Éppígy MAL., PPL., PPBL. szótárai. — Egh heya wagion hogh nem zaz az gyalogh (LevT. I. 37). Ismeg reank izenthek mynd falwul, hogy hwz heyan zaz forynthoth ker az falwn (Uo. I. 321). NySz. *híján* alatt: Tyzz heyan zaaz (JordC. 326). Hwz heyan zaz: octoginta (584). Egi eztendő heian zaz eztendős (DebrC. 74). Huzh hean zaz gera arani (216). Egy hean harmyc eztendevk el muluaan (CornC. 219). Harom nap heyan harmadfel honapya (LevT. I. 8). Egy egy hean negyuen negyuen űtest szenuettem (Born. Préd. 291). Egy egy híján űtször vōtt a zsidóktul negyven negyven plagákat (Czegl. MM. 190). OklSz. *híján* alatt: Az ember szam teszen harom ember *heyan* harom szazat (Ol. Nád. 42). Eg ort *hyan* eg forintot. (Uo.) Egy koból rossal negyedes *hyan* (Ol. L. III. 16, 17) stb. — Hasonló gondolkodásmód nyilvánul az ilyenféle időmeghatározásokban: *Űt percz mulva három óra*; vagy a francziában: *Űnze heures moins un quart*.

CSÜRI BÁLINT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A szászvárosi oláh bibliafordítás. A magyar reformáció hatására kezdtek a Bibliát előbb töredékesen, később egészében (Bukarest 1688) oláh nyelvre fordítani. Tordasi Mihály püspök több protestáns papot bizott meg vele és kinyomatta Szászvárosban a *Genesis* és az *Exodus* könyveit 1581—2-ben. Az epilógus azt állítja,

hogy a héber, a görög és a szláv szöveget követték, de a cím más nyelvekre is utal. Mario Roques (*Mélanges Picot*. Paris, II, 1913, 515–531) nyelvi kritériumokkal bizonyítja, hogy Heltai Gáspár magyar bibliafordítása (1551–65), volt a fordítók egyik főforrása.* Ezt bizonyítják az idegen, téves szóalakok, a szövegben található betoldások vagy hiányok.

1. A tulajdonnevek *-us, -us, -os, -os* magyaros végzettel tűnnek föl: *Heteus* (Gen. 23. 10), *Sirus* (Gen. 25. 20). Közfőnév is ilyen alakban jutott az oláh szövegbe: *siclus, siclus* (Gen. 23. 15, 16), héber pénzegység elnevezése.

2. A fordításban a magyar jövevényszavak száma nagy: *alnic* (Gen. 3. 1) > *áluk*, barát (Gen. 38. 12) > *barát*, básau (Gen. 9. 5) > *boszu*, berc (Ex. 34. 13) > *berek*, buduslau (Gen. 4. 12) > *bujdosó*, čurda (Gen. 31. 43) > *csorda*, ǵolǵiu (Ex. 28. 42) > *gyolcs*, hasna (Ex. 23. 10) > *haszon*, iliş (Gen. 14. 11) > *élés*, majă (Ex. 25. 39) > *máza*, ocă (Gen. 28. 7) > *ok*, şinor (Ex. 28. 37) > *zsinór*, şpan (Ex. 1. 11) > *ispán*, sucuit (Ex. 33. 11) > *szokott*, tărcat (Gen. 31. 10) > *tarka*, târnaţ (Ex. 27. 18) > *tornác*, târoasă (Gen. 3. 16) > *terhes*. Nem mind váltak az oláh szókincs elemeivé: számuk szaporítható a meghonosodott szavakkal (hotnoǵ, uriaş), de azoknak nincs a forrásra utaló bizonyító erejük.

3. A tulajdonnevek gyakran fölveszik a magyar *t, ot* tárgyragot, illetőleg azzal bővítve tűnnek föl az oláh szövegben (Gen. 10): 11. Irth, Calahaot, 12. Răsăut, 13. Ludimot, Anamimot, Leabimot. Hiányos nyelvismeretre vall a csonkítás: 5. Coraho(t). A magyar *-ig* raggal áll Dan (Gen. 14. 14) helynév és megelőzi az előljáró (şi grăbi după ei până la Danic).

4. Heltai szövegének hibáit átveszi az oláh fordítás. *Dodavim-et* ír Dodanim helyett, mert Heltainál sajtóhibát talált (Dodanim Gen. 10. 4). *Saru* felel meg a latin *Sur* névnek (Gen. 16. 7), a mit csonkítással a magyar *Sar ut*-ből képzett a fordító. Mahala (Gen. 28. 9) név Mahalath csonkítása, mert Heltai tévesen tárgyesetnek vette (Mahalat). Hasonló a magyarra utaló téves névírások (Gen. 36): 2. Heveizivei, 41. Elapinon, 43. Irah, 2–29. Anah és Anania (Heltainál Ananac), 29. Iscană (Heltainál Iscanac). Így keletkezett Urihur (Gen. 38. 22) két név összevonásából: Vri, Hur fianac fia.

5. Heltai szövegének szószerint való fordítása félreértésekre vezetett. Ábrahám áldozata egy-egy háromszentendős üsző, bak és kos (Gen. 15. 9), míg az oláh három egyestendős állatot említ, mert Heltai így fordított: három egy egy esztendős Vszöt, és három egy egy esztendős Bakot, és három egy egy esztendős Kost.

6. A magyaros szólásmódok és összetételek kirínak az oláh szövegből: *halabnac halalaval hallyon* (Gen. 26. 11, 20. 7); *uta vétett szömely* (Gen. 38. 15), *tisztartokatt* (Gen. 41. 34), *gonágyarivelő* (Gen. 43. 16), *harmadfél séng* (Ex. 25. 10) *hatszáz ezer, háromezer, ötszáz* (Ex. 38. 26).

A szászvárosi oláh szöveg és Heltai bibliája, főképp Mózes öt könyvének fordításában, nagyon gyakran egyezik. Heltai a héberből fordított, Tordasi Mihály ezért utalt a héber eredetire, de elfelejtette megemlíteni a magyar reformátor közvetítését. Sok helyütt eltér

* L. erről POPOVICI JÓZSEF cikkeit Nyr. 38. k. 207. és M. Könyv-szemle 21. k. 109. SZERK.

tőle és valószínűleg a *Vulgata* egy javított, bővített kiadását tartotta szem előtt. A magyar fordítással egyező szavai, abból eredő tévedései rávilágítanak a tizenhatodik század végéről való oláh papság magyar nyelvismeretére.

KARL LAJOS.

A cs betűről. Egy esetben tudni szerettem volna, milyen régi helyesírásunkban a *cs* hangértékű *cs* jegy. Nyelvtaníróink közül SZENCZI MOLNÁR az első, a ki 1610-ben megjelent latinul írt magyar nyelvtanában említést tesz e betűről. 1605-ben PÁZMÁNY is említést tesz a *cs*-ről (l. TOLDY, *Corpus Gram.* 693). A *cs* jelre elszórta találni példákat a XVI. sz. közepe óta. Az OklSz.-ban pl. ilyen adatok vannak: 1545-ből: Keth *csaszarmadara*, 1549-ből: Vöttem eg *csaszar madarat*, 1591-ből: Instrumenta ad cellaria neccessaria heber, *csapok*, *csap furok*; a XVII. sz.-ból már jóval több az adat, sőt ekkor vannak szerzők, a kik állandóan *cs*-vel írnak (pl. PERESZLÉNYI P., KÖVESDI P. stb.). Az a kérdés, van-e a XVI. század közepe-tájánál régebb adatunk a *cs* hangértékű *cs* betűre. Én mindössze egy adatot ismerek. Tudvalevő dolog, hogy a Schlägli szójegyzék egy 1420—1433 közt írt „Hortularium“ cz. codexhez volt kötve. Ebben a „Hortularium“-ban szintén vannak magyar szavak, a melyeket SZAMOTA a Schlägli szój.-kel együtt kiadott. E Hortularium-beli magyar szavak közt olvasom: „fibula-*csath*“. Ez volna az első *cs* hangértékű *cs* jegyű példa irodalmunkban. Ámde a példában mindaddig, míg hitelességéről meg nem győződünk, kételkednünk kell. A kételkedésre ezek az okaink vannak:

A *cs* értékű *cs* betű nem fordul elő sem a XV., sem pedig a XVI. századi magyar codexekben. Szabad tehát egy XV. század elejéről való *csath* adat előfordulásában kételkednünk. Aztán meg bármennyire is hálásak vagyunk SZAMOTÁNAK nyelvtörténeti munkásságáért, kénytelenek vagyunk megemlíteni, hogy kiadásában nem egy hiba fordul elő. „Szalkai László magyar glosszái 1490-ből“ (l. NyK. XXV.) cz. kiadása hibáit DOMANOVSKY SÁNDOR javította ki (l. NyK. XXXV. 110); MURMELIUS kiadása néhány hibájára e sorok írója mutatott rá (l. A magy. szótáriród. 28). Akadnak hibák a „Schlägli szójegyzék“ cz. kiadványában is, még pedig több, mint a mennyit „A magyar szótáriróadalom“ cz. dolgozatomban (l. 18. lap) felsoroltam. Így pl. az 1037—1038. számú szavak közt a hasonmáson ez is van: „turris-*toron*“; SZAMOTA kiadásából ez teljesen kimaradt. Nem lehetetlen tehát, hogy a Hortulariumban nem *csath*, hanem *czath* vagy *chath*, *chyath* az írott alak.

A *cs* betűről tehát teljes bizonyossággal csak annyit mondhatunk, hogy helyesírásunkban, hasonlóan a *cs* értékű *ts*-hez (l. DÉVAI B. MÁTYÁS, Orth. Vug.), először a XVI. sz. közepe táján kezdik alkalmazni.

Adi, mondi-féle igealakok. Ismeretes dolog, hogy sok nyelvjárásban nem *adja*, *mondi* a tárgyas igealak, hanem *adi*, *mondi*. Az igealakok keletkezéséről részletesen írtam „A magyar tárgyas igeragozás“ cz. értekezésemben (l. 9. s köv. lp.). A régi nyelvből ilyen *adi*, *mondi*-féle alakokat mindeddig nem ismertünk. Azt hiszem, hogy idevaló régi adat NÁDASDY TAMÁSNÉ sajátkezü leveleiben előforduló következő kettő:

(1556. okt. 5.) „Ha Kdnek jó akaratja volna, hadd mennék

haza Sárvárra, de ezt csak úgy, ha Kdnek jó akaratja volna, de azért mindaddig itt leszek, míg Kd *akari*, jó kedvvel" (l. Nádasy T. csal. level. 98);

(1559. ápr. 28.) „Az pénz dolgárul, az mi én nálam vagyon, az Kd *mehtaláli*, csak az többi lehessen meg" (l. uo. 103.).

Csak azt jegyzem meg, hogy NÁDASY TAMÁSNÉ levelei a leg-szebb és a legjobb magyarsággal írt levelek közé tartoznak.

MELICH JÁNOS.

Helyreigazítás a Szabács Viadala kiadásához. ZOLNAI GYULA a „Nyelvemlékeink“-ben Vér Andrásnak néhány sornyi menedék-levelét hibával adta ki. Én ebbeli észrevételemet s helyreigazítá-somat a magam nevében és a magam nevével megírtam, át is adtam a Magyar Nyelv szerkesztőségének. E kis czikkecském aztán megjelent a MNy.-ben (13 : 22); a szerkesztőség változtatásaival. ZOLNAI erre a Nyr.-ben (46 : 126) kijelentette, hogy volt tudomása arról a hibáról s egyúttal közölte még a többit is, a miket tudniillik ő is hibáknak tart könyvében. Mellékesen pedig kifejezte azon való sajnálkozását, hogy az a „más szeme szálkáját meglátó vitéz nyelv-tudós nem tudott *adta*-teremtette czikkében egy füst alatt mindjárt több ilyen hibát is helyreigazítani“.*

Valóban, akkor több helyreigazítással nem szolgálhattam, mert hiszen nem volt szándékom javítgatás czéljából ZOLNAI könyvét végig böngészni. Én éppen Vér András menedéklevelét vizsgálgattam s így akadtam rá ZOLNAI-nak csak arra a tévedésére, mely Vér András menedéklevele közlésekor esett meg vele.

Mostanában pedig a Szabács Viadala kéziratát nézegettem, tehát arra a rontásra bukkantam rá, melyet ZOLNAI ennek a szövegén követett el. Természetesen kötelességemnek tartom kijavítani, meg ne téveszsen valakit ez a ZOLNAI-féle kiadás.

Az eredetinek 139. és 140-dik sorában ez olvasható (l. ZOLNAI : Nyelvemlékeink 142. lapja utáni hasonmást):

Ez mynd ezen zerent hat meg lewē
Twrwknek es mendennek kegelmmet te wē

Ennek a korabeli kiejtése:

Ez mind ezen szerént hát meglévén,
Töröknek és mēndēnnēk kēgyelmet tévén,

ZOLNAI azonban a „betűszerinti szöveg“-ben *lewē* és *tewē* helyett nem ezt írja: *lewe*ⁿ, *terre*ⁿ, hanem: *lewe*, *teve* s mai helyesírásban az eredeti kiejtést rosszul ilyennek tünteti föl: *lève*, *tève*. Az Ez-t pedig, melyet mind THALY (Száz. 1872:20), mind SZILÁDY (RMKT. I:27) jól olvasott, *És*-nek modja. ZOLNAI szerint tehát így hangzott volna az a két sor (ZOLNAI id. m. 246. l.):

És mind ezen szērént hát meglève,
Töröknek és mēndēnnēk kēgyelmet tève,

Két sorban három hiba, a két utolsó egyszersmind nyelv-történeti botlás.

TAKÁTS SÁNDOR egyszer szemére vetette ZOLNAI-nak, hogy „az Országos Levéltárban az aktákkal egyik tisztviselőtől a másikhoz

* Az idézőjel szinte fölösleges: a nélkül is észreveszi mindenki, hogy az a mondat ZOLNAI tulajdon szavai. Szerk.

szaladgált, hogy neki olvasni segítsenek“ (Száz. 1906:925). ZOLNAI ezt rossz néven vette TAKÁTSTÓL (Nyr. 36:44) s bizony ebben TAKÁTS-csal szemben én is ZOLNAI pártjára állok. Nem az a baj tudniillik, hogy ZOLNAI sokszor palaeographusokhoz fordulgatott tanácsért, hanem az, hogy nem elégszer. Ha a Szabács Viadalát is elolvastatta volna valami hozzáértővel, kikerülhette volna a tévedést. Sőt elég lett volna olyan „nyelvtudós közbejöttével végezni“ (lásd: ZOLNAI Nyr. 35:73) a kiadást, a ki ismeri a *lész*, *tész* igék codexek-korabeli ragozását. Ilyen című könyvben: „Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig“, a régi világ modernizáló nyelvelmék-közlésére emlékeztető anachronismus a *léve*, *téve* alak, hiszen jól tudjuk, hogy könyvnyomtatás előtti nyelvelmékeinkben még *lén*, *tén*, *lön*, *tön*, az elbeszélő mult egyes számú harmadik személye az alanyi ragozásban.

MÉSZÖLY GEDRÓN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Czifra = „zérus“. A Nyr. egyik nemrég megjelent számában olvasom: „Az EtSzótár Páriz-Pápaiból idézi a „zérus“ jelentést, de ki tudja, mit vett PP. az élő nyelvből, mit Calepinusból vagy más idegen szótárakból? Hisz még Czuczor-Fogarasi is felveszi — bizonyára idegen szótárakból — a *cifra* szónak *zéró* jelentését, pedig ennek már nyelvünkben ugyancsak nincs semmi nyoma“ (l. Nyr. 47:132).

A hány állítás, annyi tévedés. Hogyan, hát a fenti cikk írója ne tudná, hogy pl. MIKES KELEMEN így ír: „Négy után tegyen három *czifrát*“ (l. a 104. levelet); hogy MARÓTHI GYÖRGY *Arithmetica*-jában ezt olvashatni: „Az utolsót pedig (az o-t) *Tzifrának* is hívják“ (l. az 1763-iki kiadás 1. lapját)? Úgy látszik, nem tudja, mert különben PP.-ra rá nem fogná, hogy ki tudja, milyen idegen szótárakból vette a *cifra* „zérus“ jelentését.

Hogy azonban Czuczor Fogarasira szórt gyanúsítása is milyen alaptalan, az alábbiakkal bizonyítom:

SEPRÓDI JÁNOS kollégám (Kolozsvárról írom e sorokat) mint diák, még hallotta a *czifrát* „zérus“ jelentésben Székelyudvarhelyen Szakács nevű öreg professzorától. Hallottam azt is, hogy BRASSAI is így nevezi a „zérus“-t a *Számító Sokrates*-ben, de nem találtam meg benne hamarjában. S hogy a nép közt is járatos, tanú reá MASZÁK HUGÓ, a ki Az Ujság 1907. aug. 7-i számában említi, hogy a székelyek közt *cifra* annyi is, mint „zérus“.*

Ennyi tanú vallomása után — azt hiszem — teljes joggal írhatom, hogy a Nyr. cikkírójának fentidézett állítása elejétől végig csupa — tévedés.

Sasos. CALEPINUS 546. lapján a többi közt ez van: „insuasum — Sitet szín vsarga, *sasos* sárga szín“ (ugyanaz MA³: „Insuasum — Setet sárgaszín“). MELICH J., CALEPINUS kiadója a *sasos*-ra jegyzetben ezt mondja: „Mi ez? *sasos* v. *sasos*: sárga szín?“ A kiadás végén meg, a „javítandók“ közt, már határozottabban szól; azt mondja, hogy mivel CALEPINUS szerint *insuasum* „appellabant antiqui colorem

* L. még MNy. VII, 372.

similem *luteo*, qui fiebat ex fumoso stillicidio“, a *sasos* sajtóhibás alak *saros*, azaz *sáros* helyett. Határozottan emlékszem, bár jegyzeteim közt nem találom, hogy a nép *sasos* szót Sztatmár m.-ben a Szamosháton az „aludt vér sötét színé“-nek jelzésére igenis használja. A MTsz.-ban megtaláljuk a *sasos* szót „vörhenyeges“ jelentéssel. CALEPINUS *sasos*-a talán egynek vehető e népi szóval s így nem okvetlen sajtóhibája. Cs. B.

Ugron. PAIS DEZSŐ hasonló című dolgozatában (Szily Emlék. 42—45. l.) az *Ugrin-Ugron* személynév eredetével és alakváltozataival foglalkozik. A mohi pusztán elesett *Ugrin* kalocsa érsek kancellársága alatt kiadott oklevelek *Hugrinus* alakját a német *Hugo*, *Hugibald* stb. nevek *Hug*-tővével hozza kapcsolatba s az *Ugolinus* névalakkal együtt az érsek-kancellár névmásító kedvtelésének tulajdonítja. Ez a magyarázat — nézetem szerint — nem állhat meg. A szóbanforgó oklevelekben — mint tudjuk — a „datum per manus *Hugrini* (*Ugolini*) . . .“ kifejezés már nem azt jelenti, mintha azokat maga az érsek írta volna. III. Béla óta az okleveleket nem a kancellárok írják, hanem a kancelláriai személyzet alsóbbrendű tagjai, a notariusok. A két névalak különböző korban — *Hugrinus* 1216 és 1219 közt, *Ugolinus* 1231 és 1235 közt — szerepel az *Ugrin* kancellár által kiállított oklevelekben. Nyilvánvaló, hogy e két névalakban két különböző notarius egyéni írásmódja nyilvánult meg. *Hugrinus* a nálunk Kálmán királytól a tatárjárásig folytonosan kimutatható francziás orthographia egyik jelensége épp úgy, mint pl. a *Hungarus* népnév *Ungarus* helyett. (Vö. MNy. XIV:65. l.) Írója *Ugrin* egyik, franczia kulturhatások alatt álló jegyzője. A XIII. század első három évtizedében tán legerősebb volt a franczia kulturhatás III. Béla franczia házasságai, a ciszterciek betelepítése, a magyar papok (köztük *Ugrin* unokaöccse, a hasonló nevű későbbi spalatói érsek) és főurak párisi iskolázása és a magyarországi franczia főpapok (Róbert veszprémi, Bertalan pécsi, Raynald erdélyi püspökök) révén. Az *Ugolinus* viszont olasz kulturhatásra mutat. Az olasz kulturhatás éppen a XIII. század második és harmadik tizedében kezd a pápai székek az ország ügyeibe való folytonos beavatkozása, a magyarok itáliai iskolázása, az olasz ferenczesek (1228 k.) és a bolognai híres jogtanár — *Paulus Hungarus* — vezetése alatt (1221) álló dömések betelepítése révén erősödni. Maga *Ugrin* 1230 táján élénk összeköttetésben állt e kolduló szerzetekkel, kik legbuzgóbb harcosai voltak a balkáni bogomil eretnekek ellen vívott küzdelemnek, melynek élén Magyarország részéről éppen *Ugrin* állt. II. Endre 1231 és 1235 közt kiadott oklevelein s köztük éppen az *Ugolinus* névalakot író okleveleken (pl. FEJÉR III/2. 352, WENZEL I. 302, VI. 521, XI. 258. l.) világosan kimutatható a pápai kancellária hatása. (Vö. FEJÉRPATAKY: A kir. kancellária. 68—69. l.) Írójuk kétségtelenül *Ugrin* egyik olasz vagy Itáliában nevelkedett jegyzője volt. A *Hugrinus* tehát az *Ugrinus* névnek francziás helyesírással leírt alakja, az *Ugolinus* viszont egy közismert olasz névnek az *Ugrinussal* való téves azonosítása.

Meg kell még jegyezni, hogy az *Ugrin* név első biztos említése magyarországi forrásban 1146-ból való és Csák-nembeli *Ugronra* vonatkozik. Az 1086. évi bakonybéli oklevelet ugyanis, illetőleg kérdéses részét, 1160 körül koholták. Az első *Ugrinusok* azon-

ban, kiknek nevét ismerjük, horvát emberek voltak. Az 1102. évi hírhedt szövetséglevél említi a Kukar nemzetségbeli *Ugrinus* comest. (Šišić: Priručnik. I/1. 527). 1129-, 1178- és 1199-ben is találkozunk *Ugrin* nevű horvátokkal (SMIČIKLAS: Cod. dipl. II. 39., 157., 368. l.). — Mindez MELICH magyarázatát igazolja, mely szerint *Ugrin* = magyar s a név eredete délszláv. A horvátoknál e név később is előfordul. A XIV. században a Subity nemzetségből származott *Ugrin* comes ivadékai az *Ugrinich* családnevet viselték. (KARÁCSONYI: M. Nemz. III. 222. l.) Valószínű, hogy a Csák-nemzetség első *Ugrin* nevű tagja Szlavóniában vagy Horvátországban viselt tisztsége idején kapta e nevet a délszlávoktól s e ragadványnevet kedvelték meg aztán annyira, hogy valóságos családi névvé lett a nemzetségben. Az első Csák-nembeli *Ugrin* tán Kálmán király hű kísérője, *Ugra* comes (Képes Krónika 1095-höz), az első névszerint ismert horvát bán (vö. Századok, 1909, 377—378. l., PAULER: M. Nemz. Tt. I. 221. és 467. l.) volt,* kit a horvátok *Uguranus* (*Ugaranus*) comes néven ismertek. (Šišić: Priručnik. I/1. 628., 634. l.) HÓMAN BALINT.

Tupa. Több ízben hallottam egy fővárosi ügyvédtől: Tudod, *olyan tupa vagyok*, hogy ma gondolkozni sem tudok. Mikor megkérdeztem, honnan ismeri a *tupa* szót, azt felelte, hogy a fővárosból; itt hallotta, tanulta a kávéházi asztalnál, de persze, hogy mikor, azt nem tudta megmondani. Hogy a *tupa* annyit jelent, hogy: ,buta, nehéz felfogású, nehezen elmélkedő', az a fenti mondatból kétségtelen. A szóról azt hiszem, hogy afféle budapesti csibész- vagy diáknyelvi, vagy más ilyen titkos nyelvi szó. Nincs tehát összefüggésben a népnyelvi *túpa* ∞ *topa* szavakkal (l. MTsz.). Úgy gondolom, hogy a budapesti titkos nyelvben a *tupa* tót eredetű. A budapesti titkos nyelvekben szép számmal van tót-cseh eredetű szó is. K. P.

BikapéNZ. A pozsonyi városi múzeum egy csengőjén e felirat olvasható: *Ex bikapénz*. Kassa város tanácsának az 1675-ik év februárius hó 8-án kelt ítélete magyarázatul szolgál a szónak. Az ítélet ez:

„Accusator (felperes): Nemes fiscus. In causam attractae (alperesek): Fekszí Örszik, Varaskay Anna, Juhász János leánya Ancso, Süveges Jónásnak szolgálója Hadviga, Dorkó, Nemeth szolgálója Annók, ellenek erigálván actióját, accusálja ez felül megirt személyeket, kurvaságról accusálja, azért ex vigore articuli 21 tractatus secundi civilis petit judicium. Deliberatum: Mivelhogy ezen személyeknek fajtalan s tisztátalan életek magok nyelvek válásából nyilván kitetszik, azért az kettőnek, úgymint Dorkónak és Ancsonak, ha az Nemeth mindjárt megesküszik vélek, gratia adatik, holott pedig el nem venné, tehát Orsolya Anna kiséprüztetik, Ancso pedig kivezettetik börtön által. Mindazonáltal ha felül fellejegyzett modalitás szerint gratiájok lesz, tehát tartoznak *bikapénzzel*. Az mi penig Varaskay Anna, Hadviga dolgát illeti, egyébaránt megérdemlették volna, hogy bélyeget süttettek volna rájuk és ugy seprüztetik volna ki hóhér által.

KEMÉNY LAJOS.

* A név eredetének tisztázása végett — úgy hiszem — az *Ugra* személy- (KARÁCSONYI: M. Nemz. I. 230), nemzetség- (Valkó megyében! Ú. o. III. 129) és helyneveket (Bihar, Heves) is a vizsgálat körébe kellene vonni. H. B. — Vö. e füzet 193. lapjával. Szerk.

Tésis. A *Szily-emlék* 105. lapján SZIGETVÁRI IVÁN *Mesterséges liaison* címen a népnyelvi *tisis* (l. MTsz.), *tésis*, *tísis*, *tésés* (l. SIMONYI MNyelve első kiadás I, 201; a második kiadásban ez nincs, l. 147. lp.), *teisís* (JÁRSZAY P., RMNy. III, 1 : 285) a. m. „te is“-ról ír s keletkezését olyan módon magyarázza, a mely szerintem teljesebben hibás. A népnyelvben *te is* h. van *tés*; ehhez az alakhoz járult még egyszer az *is* kötőszó. Így magyarázta ezt már KIRÁLY PÁL (l. Nyr. IV, 21) s utána SIMONYI (l. följebb) és SZINNYEI (l. MTsz.), s azt hiszem, a magyarázat SZIGETVÁRIÉNÁL sokkal helyesebb.

Fürczöl. Nemrégén ezt hallottam egy nógrádmegyei, lóczyi születésű úriasszonytól: „Mögyék, *lefürczölöm* a ribizlit“. Mikor megkérdeztem, mi az a *lefürczölöm*, azt felelte; „a ribizlifürt boggyóját száráról lühúzó“. Világos volt előttem, hogy a *fürczöl* csakis a *fürt* szó származéka lehet, s hogy olyan névszóból lett igei származék, a milyen igéből lett igei származékok a *bonczol*, *vonszol*, *ronczol* stb. Utánanéztem, vajjon a *fürczöl* föl van-e jegyezve szótárainkban. Sajnos, sehol sem találtam meg. Hogy valamely újabb palócz nyelvjárás leíró, tájszógyűjtő följegyezhetette, közölhetette valahol, valószínűnek tartom, bár én ilyen adatra nyomtatott forrásból nem emlékszem.

Badirkaszilva. Nógrád megyében, Lóczon a kerti gömbölyű szilvának legapróbb faját *kikt-szilvának* és *badírka-szilvának* hívják (l. a MTsz. *kökényszilva* adatát is). A *badírka* név azonos a Lóczon a gyermeknyelvben használt „madár“ jelentésű *badírka* szóval (vö. EtSzót. 1. ~ *badár*). A lóczyi palócz kis fiának szólva a „madarat“ általában *badírkának* mondja; ezt a szót azonban felnőttel való beszédben csupán a *badírka-szilva* összetételben használja. Megjegyzem, hogy a *badírka-szilvát* itt Pesten *snukedli* néven ismerik. Egy másik szilvafaj a *durgó*; nagy, kemény szilva, nem magvaváló, a besztercezinél valamivel korábban érik, magvánál kissé savanykás. A MTsz. szerint Rimaszombat vidékén a „duránczi szilvát“ *durkónak* hívják. Kétségtelen, hogy a lóczyi *durgó* evvel a *durkóval* etymologiallag azonos s valószínű, hogy mindkettő a *duránczai* szóból beczéztető úton alakult.

Szállok az úrnak! „Nem is igazi jóra való tősztozó az, a ki fölköszöntését nálunk nem így kezdi: Uram, uram, X Y uram, *szállok az úrnak!*“ így kezdi egyik cikkét NAGYSZIGETHI KÁLMÁN (l. Nyr. XVIII, 177). A cikkben KRESZNERICS FERENCZ szótárára hivatkozik, a hol ez van: „*Szállya* kendnek. Paraszti elköszöntése a bornak“ (l. Kr. II, 206). E *szállya* alapján NAGYSZIGETHI a *szállok*, *szállya* szót a lat. *salve* átvételének tartja. SZVORENYI JÓZSEF a magyarázatot nem tartotta elfogadhatónak (l. Nyr. XVIII, 225); hivatkozott SZIRMAY ANTAL 1804-ben megjelent „Hungaria in Parabolis“ cz. művére, ahol az van, hogy „*szálló* kendnek“ a régi mondás s hogy egyesek a lat. *Salus tibi!*-ből, mások a *szolgálók* *kednek*-ből rövidültnek tartják. SZVORENYI az utóbbihoz csatlakozik s a szállást afféle udvariassági rövidülésnek tartja, mint pl. *téns* úr, tekintetes úr, tegyük hozzá: *nagysám*, -ád, „nagyságos asszonyom, -od“, *alászlógája*, „alázatos szolgája“, *kérem ássan*, „kérem alássan“, a milyen udvariassági rövidülésre minden nyelvből több példát lehet idézni (vö. pl.

schamster, kaschamadiener, gehorsamster diener stb.). SZARVAS NAGY-SZIGETHI magyarázatát védelmébe vette (l. Nyr. XVIII, 276—283), sőt az ellenvéleményt (l. Nyr. XVIII, 464) nem is adta ki folyóiratában. — Meggyőződésem, hogy a köszöntés formája nem latin eredetű. Nem jöhetett az sem a lat. *salve*-ből, sem *salus*-ból, melyre SZIRMAYU kívül vö. KRESZNERICSET is, a ki ezt írja: „Eredetét vehette Tököli' háborújában, mikor a' parola-szó „PETRVS“ volt, azaz Princeps Emericus Tököli Regni Vngariae Salus. Innen a' borozó tót azt mondotta „Salus Petykó“ jelentvén a' parola-szót, a' magyar „szállya kendnek“. Tiszta magyar szólás az olyan értelemben, hogy a *szállók* udvariasságból rövidült alak e h. *szolgállok*. GYARMATHI SÁMUEL Okoskodva tanító nyelvmestere 1794-ben még e teljesebb alakban adja, mondván (l. II, 251): „*Szolgállok kednek Koma* (pohár-köszönés formája)“. Ez az adat, amelyet eddig nem idéztek, fényesen megerősíti SZVORÉNYI okfejtését. A *szolgál(ó)lok* — *szállók* rövidülés hasonló esetekben, mint fentebb említettem, a nyelvekben közönséges jelenség.

MELEGDI JÁNOS.

A *nő, néről*. A nőknek a hivatalokban s más pályákon való térfoglalásával több esetben szükségessé vált az illetők foglalkozásának, hivatali címének a férfiak hasonló foglalkozásától, hivatali címétől való megkülönböztetése. Ha egy iskolát, postát nő igazgat, vezet, akkor ma már *igazgatónőről, postamesternőről* beszélünk. Hasonló nevek: *tanítónő, trónő* s annyi más. Tudjuk, hogy a *nő* szónak ilyenén való lefoglalása és alakpárjától a *nétől* (vö. *királyné* stb.) való megkülönböztetése szándékos, irodalmi úton keletkezett és terjedő nyelvbeli jelentés-különböztetés, a melyről l. SZILY, NyÚsz. 236. Ez az irodalmi használat azonban nem minden esetben tudja kizorítani a másik használatot, a hol a *nő* is csak *király, barát*. Így pl. a BH. 1918 június 7-i számában ezt olvasom: „A midőn Somló Sándor igazgatója lett a Nemzeti Színháznak, felesége, Vadnay Vilma, megvált a színpadtól. Leánya, Somló Sári igen tehetséges *szobrász*, ki ismételve magára vonta a kritika figyelmét“ (9. old.). Úgy tudom, hogy a medikák is, ha megszereztek diplomájukat, *orvosoknak* írják és hivatják magukat. Legalább ilyen orvosi táblát többet láttam Budapest utcáin.

K. P.

U. i. Ismeretes dolog, hogy a finnugor nyelvek, köztük a magyar nyelv sem ismeri a természetes nemek alaki megkülönböztetését. A nyelvjutási *nővel* való összetételek bizonyos esetekben, úgy látszik, lassanként kiszorulnak a nyelvhasználatból. Erről szól a fenti cikk is, melynek a BH.-ból vett idézetéhez és utolsó mondatához még azt a megjegyzést tehetem hozzá, hogy újabban a leányiskolák női igazgatói és tanúrai is — különösen az egyetemet végzettek — *igazgatóknak, illetve tanároknak* hivatják magukat. A Hivatalos Lapban is olvashatjuk akárhányszor, hogy X Y dr-t, a ki különben leány vagy asszony, valamelyik leányközépiskolához rendes *tanárrá* nevezte ki a miniszter.

Hasonló jelenséget észlelhetünk a finn nyelvben is. A *joh-tajatar, igazgatónő, oppetajatar, tanítónő* stb. helyett egyre gyakrabban a *joh-taja, opettaja*, tehát *igazgató, tanító* cím. Sőt ma már *ystävätär, barátó* se igen akad Finnországban, hanem csak *ystävä, barát*.

S. J.

Elokottság. William Perkins „Cases of Conscience“ cz. munkájának magyar fordítását (Amsterdam, 1648) olvasgatván, a 240. lapon kétszer is egy különös szóra akadtam: *el-okotság*. Kiírom ide szó szerint a rávonatkozó szöveget, hogy t. olvasóim velem együtt gondolkodhassanak a megfejtésen:

„Ha valamely Mester Embernek, ki a' mefsterséget jól tudgya, műfzeri és elfzközi, melyekkel munkálkodnék, illetlenek és hozzá nem alkalmaztattak vadnak: az ugy vagyon, ámbár a' mefterfégnék tudománya és abbéli el-okotfág nélkül ne szúkólkódgyék: mind az által holot a' műfzerben, mellyel él, valami vétek és fogyatkozás légyen, szúkféges hogy attul hibás tfeleketteffék. A' műfzer jollehet a mefterfégnék el-okotfágától femmiképpen meg nem folztya, fem a' munkálkodáfra való tehetfégből ki nem pufztittya, hanem . . . . . megkélfelteti, és ákadékoftattya.“

Többször el kell e két mondatot olvasnunk, míg rájövünk, hogy az *elokottság* nem jelenthet mást, mint „jártasság, beletanultság, eltanultság“-ot.

Ha már most az *el-* igekötőt és a *-ság* főnévképzőt lehamozzuk róla, az *okott-* = tanult melléknév válik ki, a mely viszont az *okik* alapigére vezet vissza. Ebből lett *-tat*, *-tet* műveltető képzővel az *oktat*, mint a bukik, szokik, szopik stb. igékből a buktat, szoktat, szoptat stb. Ezt az *okik* igét meg is találjuk mind CzF.-nál, mind a NySz.-ban, az *elokik* igét pedig az MTsz.-ban, mint palóczsági szót „meg tudja tanulni, eltalálja a nyitját“ jelentésben. Ez is tehát azok közé a szók közé tartozik, melyeket az irodalom a tájnyelvből vett át, de nem tudta életben megtartani, holott szülőföldjén ma is él és uralkodik.

SZILY KÁLMÁN.

Panama. Földrajzi jelentését mellőzve, ez a szó a mi jövevény-szavaink közt két jelentésben ismeretes. Az első *panama* nem egyéb, mint a jelentéssűrűsödés vagy tapadás útján *panama-kalap*-ból keletkezett szó. Ez a *panama* először a XIX. század hatvanas-hetvenes éveiben terjedt el Európa-szerte, mikor az effajta kalapok első ízben forgalomba kerültek. Vagy két-három évtizedig aztán szinte eltűntek, majd 1900 után megint felkapták őket, úgy hogy egynéhány esztendeje nem is ment divatos ember számba, a kinek nem volt panamája. Érdekes, hogy a kalap nevének eredetileg semmi köze sincs a panamai földszoroshoz, mert igazi hazája a délamerikai Ecuador és Peru határterülete, a hol az indiánus háziparnak legkiválóbb terméke. Készül egy pálmaserű növénynek, indiánus nevén *bombonaxa* (Carludovica palmata) levéltörstjaiből, melyek szívósságuk és hajlékonyságuk miatt kivált alkalmasak erre. Természetes, hogy ezeket az eredeti kalapokat aztán sok más növényrostból készült, kevésbé tartós gyártmányyal is utánozzák.

A másik *panama* újabb keletű, de annál közkeletűbb és vigan szaporodik. Szótározva először (*panama* és *panamino*) *Kelenen Béla: Idegen szavak és nevek szótárában* (1910) találjuk. Eredetét abból a világraszóló botrányból veszi, mely a mult század vége felé feltárta a francia közélet züllöttségét.* Egy francia részvénytársaság ugyanis 1882-ben hozzáfogott a *Panama* földszorosának átvágásához, a *Panama-csatorna* építéséhez. A vállalat azonban hét év múlva megbukott, miután egy milliárd franknál többet elnyelt. A dolog

* Vö. MNy. VII, 37.

pörre került 1892-ben s ekkor kiderült, hogy a francia kamara, a sajtó, az érdekelt hatóságok stb. szinte mind meg voltak vesztegetve ebben az ügyben. Ettől fogva lett a *panama* szó a közhivatali visszaélésnek és vesztegetésnek jelölője. Így használja már Zola is, nem sokkal a botrány után megjelent regényében: *Párizs*-ban is, a hol az egész pörnek félreismerhetetlen képét rajzolja: „On sortait à peine de l'effroyable aventure du Panama . . . Et voilà qu'un petit Panama recommançait“ (I. könyv, 3. fejj.). A Sachs-Villatte-féle nagy francia-német szótár a főszövegben s a függelékben egész sorát adja a szó családjának: *panama*: vesztegetés, bukás; *panamino* 1893: kis bankbukás Olaszországban; *panamisme*: Panama-botrány, vesztegetés; *panamiste*, *panamite*: a ki részes benne; *panamiter*: leleplezni a visszaéléseket; *panamiteux* 1892: megvesztegetett.

A szó szinte rögtön elterjedt egész Európában s nálunk is nagy kelete lett. *Panama*, *panama-ügy*, *p.-botrány*, *panamista*, *elpanamázni* a közpénzeket, *kipanamázni* magának valamit stb. Alkalomszerűvé lett e szóval való foglalkozás 1913-ban, a hirhedt Désy-Lukács pörben (febr. 17—18; április 5; május 27; június 3). Szinte az egész pör a *panama* szó jogi meghatározásán forgott. A szótörténet szempontjából álljon itt csak egynéhány fontosabb értelmezés.

A *Pesti Hírlap* egyik cikkében (1913 febr. 18, 5. l.) ezt olvassuk: *panamista* az a közpályán szereplő, a ki a „saját anyagi hasznáért él vissza közéleti befolyásával és a neki jutott sápert az állam rovására magánosoknak helytelen előnyöket biztosít“.

A védő meghatározása (u. o. 34. l.): „az, a ki közéleti tevékenységét arra használja fel, hogy *mást*, mint azt a közérdeket, a melyet képvisel, törvénytelen vagyoni előnyhöz juttasson, az *panamista*.“

A törvénytörlesztés értelmezése (P. H. 1913 ápr. 6. 3. l.): „*Panama* az, ha a közhivatalnok magának vagy vele szorosabb összeköttetésben állónak önző anyagi célból vagyoni előnyt biztosít a köz rovására.“ A kir. tábla szigorúbban és körülményesebben határozta meg fogalmát (u. o. 5. lap). Általában minden tisztességtelen üzletet, visszaélést annak tekint a köztudat, de a tábla azt is panamának bélyegzi: „a midőn valaki közéleti tevékenységét valamely érdekből arra használja fel, hogy alattomos és az általános erkölcsi felfogással nem mindenben egyező móddal a közvagyon hátrányára akár magának, akár másnak oly előnyöket biztosítson, a melyeket az illető egyáltalán nem, vagy legalább is a rendes körülmények között el nem érhetett, illetve meg nem szerezhetett volna.“

Valamennyi meghatározásnak a tengelye: a közérdeknek vagyoni tekintetben való megsértése magánérdekből.

Közéletűsége miatt — sajnos — a szót be kell vennünk nyelvünk szótárába is.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

„Az ket Samvel könyvei . . .“

szép-apa. A NySz. csak szótárból (MA.) ismeri. M.-nál két helyen is: „az ú tizenegyedik *šêp apia* David“ (429). — „Tizenöt izen valo *šêp apia*“ (456).

* L. MNy. XIV. 96, 151.

szer. Acki ég holnapig volt à Libanusba fa uágni, ket holnapig niugot addig házanal, mijg rea került a fzer (265).

szerettemből. „A Davidot pedig en *fzerettómból* valasztám, hog az en nepemen vralkodo Kiraly legien (287).

tanultat. „Allaffatoc két embereket . . . es tanultassátoc es esküffetec meg azokat az Nabot ellen, ilyen hamis vádlással“. Ugyanez KÁROLINÁL: „tanúbizonfágot tegyenek ellene“. A czímszót ma *tanúskodtat* vagy rövidebben *tanúztat* igével fejeznők ki.

tartó. „A Cedrus fa, mint ég iegenye bikfa, olyan: de igen sima es tarto fa“. Ma azt mondjuk: *tartós fa*. Részesülőkhez az -s képző a régi nyelvben ritkán járult. A XVI. századból is csak kevés példánk van rá. *Hideglelő* ember, *ragadó* betegség, *fájó* láb, *harapó* kutya, *rugó* ló, *siető* dolog, *nyúló* bor, *itató* papiros stb. volt a szokásos kifejezés. Még MIKESNél is *szopó* gyermek. Vö. NySz.

térni. A NySz. a *tér* igét csupán „venio, eo, se conferre“ értelmzéssel ismeri; a *fér* jelentését nem említi. M.-nál erre is vannak példák: „Egy Kőr olai tót akkora négelt, ackibe . . . ket saak buza tért“ (265). „Egy Korba tért tiz Ephí . . . egy korba tért nég ezer háromfzaz hufz tikmony“ (266). „Ég hinbe tér bele hetuenkett tikmony“ (uo.). „Ackibe ket ezer vódór viz ter vala“ (281). Vö. MTsz.

tömpé. Az itt következő nyolcz adat mind ugyanegy tárgyra vonatkozik. 1. „Czinala (Hiram) tiz rez tamazto es labas ofzlopokat. Nég sing vala az hofzfa az éggik *tamazto ofzlopnac*, neg fíng vala az fzeleffege is, es három fíng vala à magaffaga“ (279). 2. „*tömpöly*, basis, *tamazto ofzlop*“ (280). 3. „Az éggik *tömpös ofzlopnac* pedig neg fzegetin neg kin állo válac valánac. Valának pedig az neg tarto rez vallak ki óntue az *tömp ofzlopból*“ (280). 4. „Ilyen formán czinala meg az tiz *tömpös vaj talpas ofzlopokat*“. 5. „Es az tiz fordó kadakat helyhezteté éggyenként eggiet eggiet az tiz *tömpös ofzlopnac* az éggikre“ (281). 6. „A neg fzegeti mindenie *tömpé ofzlopnac* ki allott neg felől“ (281). 7. „Mind a tiz *tömpé ofzlop* à tiz fordó kad feneke volt“ (281). 8. „Es az *tömpé ofzlop* teteiebe fel fíngni magaffagu gömbölyü keregfeg vala“ (281).

Támasztó oszlop, tömpöly, tömpös oszlop, tömp oszlop, tömpé oszlop M.-nál mind ugyanegyet jelent: egy olyan oszlopot, melynek négy sing a hossza, négy sing a szélessége és három sing a magassága, vagyis 16 négyzetsing a talpa és csak 3 sing a magassága.

De MELIUS nemcsak itt, hanem utóbb is emlegeti ezeket az oszlopokat, ú. m. „A rez *tömpölöket* is uagy támaszokat (ackin az kádac álnac vala) mind ófzue rontác“ (470) „es a giámolokat vaj talpnac valo *tömpöketis*“ (471).

Úgy látszik, M.-nak nagy gyönyörűsége telt benne, hogy egy dolognak (a latin *basis*nak) magyarul annyi nevet adhatott. Somogyi fi és debreczeni prédikátor lévén, két nyelvjáráshól hordhatta össze egy ugyanazon szónak különféle alakváltozatait.

egybe-tévődik. „A két oldalaj pedig az éggik két felé nilo aitonak vegeij valának à mafik aitonak (es ófzue érnek vala, es egbe teuódnak vala)“. (170/1).

tribunus. „Rendele tribunufokat (ackic ezer ember előtt iaro hadnagioc voltac)“ (199). — KÁROLI főhadnagynak (291b), HELTAI ezeredesnek mondja (D43).

Trink Orbán! A jó bortermést a néphit Orbán napjával hozza

kapcsolatba, s hogy ez német révén nálunk már a XVI. században is így volt, bizonyítja a czimül írt felemás kocshintó szó többszöri előfordulása. A Régi m. Költ. Tára II, 164. l. Szkhárosítól a negyvenes évekből:

„Trink Urbán! sokszor részségseghen mondják
Bornak bőséget mert ő tüle várják.“

U. o. IV, 259. l. Ilosvaitól 1578-ból: Orbán tisztességes, jámbor, az trinket elhagyjad.* — M.-nél is megvan egy széljegyzetben: „A kótség dolga olyan: mihelt ű neki bekefege vagon teftebe, azzal ad halat Isteinek, hoğ efzie ifzie, alufzik. *Trink Orban*, termett az szóló. Ezert vefzet ammi orfzagunk“ (262).

ugrálik. „Az David penig tellyes minden ereiuel ammibe lehete, vğ *ugrálik* es tanczol vala“. — Vö. *lépik*.

uzmi. Mezőtúron *uzmi* am. fősvény. MTsz. Erre a szóra eddig csak ez az egy adatunk volt. M.-nál azonban gyakran találkozunk vele: „De nē tutta ű az vzmít, kobollaft, patuart: Ayádekert fenki igyét eł nē tudtotta“ (43). — „Az uzmira es bor innia io vitezek: de Vra mellől el fut a fileki hadba“ (57). — „Nincz Iften veletek, ha nē uzmí, keuely es ireg órdóg veletec“ (75). — Az *uzeti* szerb-horvát igének egyesszámú második személyű parancsoló módja *uzmi* = „fogd, vedd; fogadd el, vedd el“. M.-nál egészen megfelel a latin „*carpe, rape*“-nak.

meg-ül. „Dongo légy, acki megűli az huft, es meg búfzöti“ (367).
tyúk-ültető. „Az io vitezeketis az tik ültető felekē hadnagiok elvefztic“ (349).

verőfény-óra. A mai *nap-órának* (először 1750-ből, Wagn. Phras.) több neve volt a régi magyarban: *árnyék-óra*, *napárnyék-óra* (NySz.) M.-nál: „a falon kijegzett Verőfēn-oraian az árniēc előmennien tiz garadiceczal“ (450). — Ez jobb valamennyinél.

elzüllik. L. MNy. XIV. 6.

zsongáta. „Es el budofēc Daviddal à Gatheli Ethai, es mind az ű nepeij, es mind az ű apro *fongatáj*, ackie Ethaiual valanac“ (187). M. eme mondatának megfelelő helyen KÁROLY GÁSPÁRNÁL ezt találjuk: „az ő népe vele égygút, még az *aprók*, valakic ő vele valanac“, a Biblia Hebraicában (Seb. Schmidt, 1740): „et omnes vires ejus, et omnis infans, qui cum eo“, magyar fordításában pedig: „mind az emberei és mind a gyermekek, a kik vele voltak“. — M. *zsongátája* tehát „apró, kis gyermek“-et jelent. De megvan ő nála, ugyanebben a jelentésben, a *zsonga* is: „Mint eg fereg iuhot vğ boczáttiák ki . . . az ő apro *fzonga*** fiokat, es az ő fzlőlőtteij fzlóknec es tánczolnak“. (Iob. XXI, 11.)*** Ugyanez latinul: „Egredi-untur quasi greges *parvuli* eorum et infantes eorum exultant lusibus“.

A *zsongáta* (apró, zsengekorú gyermek) és *zsonga* (ua.) közül csak az utóbbi van meg a NySz.-ban. Sem jelentése, sem hangalakja nem mond ellent annak, hogy ez utóbbit a *zsenge* mélyhangú párjának tekintsük (vö. cseléd, család; csemete, csimota; gömbölyeg, gombolyag; kever, kavar stb.). A kettő között ugyanaz a viszony van, mint a *báb* és *bábita* (CzF.) vagy *bóbita*, *csepe* és *csepőte* vagy *csepőte*, *gomb* és *gombota*, *posza* és *poszáta*, *torta* és *tortáta*, *vak* és

* E két adatot KIRÁLY GYÖRGY szíves figyelmeztetésének köszönöm.

** Sajtóhiba *fonga* helyett.

*** Szent Iob Könyve, Varadon 1565.

vakota közt (l. Gombocz, Nytud. Közl. 45:120). Úgy látszik, a régi nyelvben volt egy *-ta*, *-te* (kicsinyítő?) képzőnk, a mely névszókából, alig változtatva a jelentésen, ismét névszókat alkotott. A NySz.-ban levő *zsongáta* = zsendicze valószínűleg az erdélyi *jungátának* (PPB.) oláhos kiejtése.

SZILY KÁLMÁN.

ROVÁS.

Durva népiesség. Hogy a nyugatoskodó nyelvrontás ellenére sem veszett ki egészen a régi ép magyar nyelvérzék, annak lépten-nyomon örvendetes jeleire bukkanunk. Azt mondhatni, a régi népies iránynak ma is vannak követői; vannak, a kik a nép nyelvét figyelik, tudják s műveikben kiaknázzák. De van egy nagy, sajnálatos különbség köztük s a népies stílus régi nagy klasszikusai között. E maiak, durvaságaiban is brutális hűséggel ragaszkodnak népi forrásukhoz, míg a régiek nemes ízléssel válogatták ki belőle azt, a mi az irodalmi nyelvet gazdagíthatja. — Így az *Érdekes Újság* f. évi június 6-iki füzetében örömmel olvastam volna itt a harctéren Tersanszky Józsi Jenőnek egy kis regényét (*Ruszka Gyuriék karácsonya*), ha nem találom benne a népnyelv értékes kifejezés-kincse mellett annak teljesen fölösleges, és a művészi hűség szempontjából is czéltalan durvaságait.

Ily törülmetszett, zamatos magyar kifejezések mellett, mint: Ami pár hatost keres, azt azon melegében . . . elkenyerezi a laci-konyhán. Sokáig ott bokázott a járdán (a hidegtől verte össze a bokáit). 9. . . kétszer is csepp, hogy elé nem rántotta az üveget az ujjashól. 14. S most is hogy akaszkodik rá egyre (hogy ragaszkodik, húzódik hozzá) uo. — Tudja Marika, hogy ki vagy, ne félj, jónak mondd épen — talált rá fogára az asszony (kapott az alkalmas beszéd tárgyán) uo. Előbb azonban kortyngattak mindahányan 12. — Népies az ismétlés az ilyen esetben: Ez akarja itt olyan nagyon, hogy menjünk, menjünk. 12. stb. — És ezek mellett ott éktelenkednek az efféle durvaságok: . . . nem hallhatott tőle egyebet Gyuri (feleségétől), minthogy álljon belé a nyavalya, részeg dőge . . . 9.* A jó asszony szeme észrevette a lányon, miben lehet az árva ezekkel a részeg disznókkal (szüleivel) 13. Erigy már a nyavalyába, mit mind bujsz rá (mit becézégeted folyton) 14. Verje meg az Isten, gyalázatos disznó (mondja a leány az apjának) 14. De az idegen csak röhögött egyet s szó nélkül kifordult az ajtón. 10. Mialatt Gyuri kajánul röhögött az asztalnál. 11. Annál nagyobb utálattal nézte a feleségét . . . Simogatja egyre a lány hátát, cefet, ronda majma 11. Bezzeg jó dolga van az ilyen cafatnak 14. Akkor is avval a ribancal ittál uo. (Czefet v. czafat, ribancz: erkölcstelen nő). — Megint sapka! Az istenit neki, ennek a büdös asszonynak, a multkor is nagykendőt hozott. 11. Gyilkos. Zsivány. Gyiiiilkos! — üvöltött (az asszony), mint a kutya, mikor veszedelmet érez. 14.

S mintha a példa ragadós lenne, az Erd. Ujs.-nak ugyanabban a számban olvassuk: . . . a dongó zümmögött így . . . : Aztán hirtelen elhallgatott, . . . meggebedve, beledögölve a kinba. 21. (Karinthy. Mentség, hogy itt legalább nem ember, hanem csak — egy dongó dögölt meg.)

* A számok lapszámot jelentenek.

A legközönségesebb értelemben vett naturalizmus ez, a fonográf lelketlen naturalizmusa, a művészi ábrázolás rosszul értelmezett hűsége. A művészi cél meg nem kívánja, az ízlés visszariad tőle, az irodalmi nyelvnek semmi szüksége rá. Szomorú tapasztalat, mint torzul el hovatovább nagy klasszikusaink hagyatéka, mint fajul el egyrészt az európai műveltségre való törekvés silány idegenmájmolássá, s mint ízléstelenedik el másfelől a gyökeres magyarság kultusza közönséges, káromkodó magyarkodássá.

Olasz harczér, 1918 VI. 30.

S—1.

Mi ez? Egy érdemes zeneszerző nekrológiájában olvassuk: „Az Ethnographia 1904. és 1905. évi folyamában egy-egy figyelemreméltó cikket találunk régi népzeneink emlékeiről; szerzőjük a *szak-képzettségű* Csiky János volt...”

Meg van róva. Egyik jeles tudósunk, a ki egyszersmind honatya, a 8 *Órai Újság* 1918. évi július hó 18-i híradása szerint a képviselőházban indítványt nyújtott be, a melyben a többek közt ilyen mondatok voltak: „Országgyűlési képviselő választó joga van annak a nőnek... a ki legalább 100 korona egyenes állami adóval meg van róva... legalább 100 korona egyenes állami adóval meg van róva.”

Bármilyen kellemetlen dolog is az adófizetés, azért még mindig csak az a helyes magyarság, a mely szerint az adót *valakire kirojják*. *Megróni valakit valamivel* csupán büntetésből lehet.

Hibás ő-zó alakok. Vajthó László „A morgóhegyiek” czímen tárczáat írt egyik napilapunkba. E tárczában népies, ő-zó nyelven beszélteti az író hőseit, a kik ilyeneket mondanak: gyülekezöt, fenövad, emböredrö, ennök az embernök. Betög... emberrö, istön-atta, siöttetitök, Ejnyö, senkinök stb. Sok más „népiesség” is van e tárczában, a mely olvastára mi is megrázzuk főjünket s kérdjük: Öjnyö, öjnyö, hol böszél a magyar ömber ömigyön. SZERK.

NÉPNYELV.

Kisújszállási tájszók.*

<i>herseg</i> : harsog.	<i>hummi</i> : holmi.
<i>hempereg</i> : henterereg.	<i>ivós</i> : moslék.
<i>habókás</i> : bolondos.	<i>ides</i> : édesanyám.
<i>higlás</i> : hídlás az istállóban.	<i>ides</i> : kedves.
<i>hilita</i> , <i>-óka</i> : hinta.	<i>juhádzik</i> , <i>meg-</i> : megengesztelődik.
<i>homlitt</i> : szöllőt földbe takar.	<i>kákabélü</i> : finnyás v. gyöngye gyomrú.
<i>hoczí</i> , <i>-de</i> : hozd ide, add ide.	<i>kaccsoz</i> : szöllő fattyúhajtásait elszedi.
<i>hunczutka</i> : lelógó hajtincs a fűlnél.	<i>kínyes</i> : kevély, büszke.
<i>humbár</i> : hombár.	<i>karikás</i> : ostor rövid nyélen.
<i>huja hé!</i> : halló!	<i>katlan</i> : üst fészke.
<i>hógoja</i> : hógolyó.	<i>kímínkotró</i> : kéményseprő.
<i>hárol</i> : disznóelet késtokával tisztít kolbászhoz.	

* L. MNy. XIV, 160.

kosútozik: politizál.
kolompri: burgonya.
kóperta: levélboríték.
konyít: a ló.
kókó: kés.
kopel: ütöget.
kollófing: kicsi tyúktojás.
komacsésze: betegágyas asz-
 szonynak visznek benne ételt.
konostáber: rendőr.
kunkorgó: tésztá sütemény.
kuksó: lugkő, szóda.
kurácsi: bátorság.
kulimáz: szekérkenő.
kojtól: füstöl, pipázik.
kütyül: kavargat (ételt).
küllekedik: kötekedik.
kutyapeczér: sintér.
kanfarú: a derékszögben hajló
 ház.
kotli: bádogg főzőedény.
lapatyol: sokat beszél.
lélekdgadosó: tésztaétel.
lóger: széna-szalma rákodóhely.
lengenád: vadon nőtt nád.
laczipecsenye: vásári sültpe-
 csenye.
mirkác: erős juhtúró.
misling: csalamádé.
morcsó: szitaló eső.
mancsi: malacz.
matricza: tarka képecske.
mócsing: szeméremrész.
murva: a luczerna száraz virága
 s levele.
motólla: szövéshez való kb.
 1 m hosszú rúd.
móring: hozomány, a mit az
 asszony kap.
mutyi: feles.
módi, -zik: divat, -ozik.
muszka, muja: gyáva, ügyetlen.
matring: köteg czérna v. fonál.
nyakó (bicska): bicsakló.
nyútófa: ruhaverésre.
nyámog: immel-ámmal eszik.
óbégat: kiabál.
öhön: igen.
ögyeleg: ödöng.
ögyelít: elegyít.
paczuha: pongyola.
pista: leragadt szemhéjú.
páskom: legelő.

pászma: fonalköteg.
pasla: lompos.
pécza: jel, határ.
pergő: apró kolomp.
pustol: a hó, ha a szél csap-
 kodja.
pösze: szőke.
pille: forralt tej hártájja.
poshatt: állott, megromlott.
putikus: a templom két oldal-
 bejárója.
pakonpart: pofaszakáll.
piklés malom: őrlőmalom.
palizsna: záptojás.
pötyőke: öregre főtt gyümölcs.
puzli: mellény.
peslet: ki-s bejár.
perváta: árnyékszék.
pillis: szelet.
persenís: pattogzás.
réjjájja: dalama.
rébéljő: ribillió, láрма.
risza: elfut pl. vízi a riszát.
renyhe: lusta.
rajtoja: létra.
sas: fölszólító írás a hatóságtól.
serte-pertél: czél nélkül jár-ke-
 l.
sappog: nesz nélkül megy.
sápitöz: sopánkodik.
saval: sajnál.
suprikál: vereget.
sérikál: begyesen jár-ke-
 l.
sóriádzik: surrogva száll (labda).
setye: balog.
serke: tetű petéje.
sesta: első osztályú elemista.
simókál: simogat.
sánta-piczér: a sánta günyneve
 pl. Sánta piczér falábú | Leesett
 a patkárul.
somferdál: sompolyog.
suprikál: megvereget.
sandra: ronda.
sírkálkózik: csuszkál a jégen.
sámpíz: régi, már nem járó
 pénz.
sívó tök: éretlen dinnye.
som: üt labdával.
szakajtó: kosár.
szelemen: ház gerinczét tartó
 nagy gerenda.
szipít: mécs lángját fölcavarja.
szirokszer: filoxera.

szuka: szük.
 szípod: szívja az orrát.
 szivunó: szénvonó, pernyevonó.
 szotyos: a túlérett gyümölcs.
 szuszinka: l. pötyöke.
 szivárvánkút: szivattyús kút.
 szütyő: tarisznya.
 szürü: szérü.
 tasli: pofon.
 tarti: büszke.
 toló: ágy alá tolható hálólhely.
 totyog: totyog.
 tepsí: bádóg szítoedény.
 teletöríjom: (territórium) kül-
 határ.
 tirkul: térül.
 töksi: nehézfejű, okatlan.
 toszít: tol.
 tojóka: a mibe a tyúk tojik.
 tutujgat: ápolgat.
 tubu gatyá: szük gatyá. (Tubu
 gatyá nagy ület, Kenderesi vi-
 selet.)
 tippun: fű, a miből meszelót
 kötnek.
 tirinfti: harisnya.

takarás: aratás.
 takaró: arató.
 tanyázik: ülvé beszélget.
 tapiskál: taposgat.
 tempó: rossz szokás, modor.
 testál: végrendeletileg ráhagy.
 títász: megtépdés.
 tokjó: bohó (gyermeknek).
 türke: tülke (a borjúnak).
 unterczik: kékszinű fölsőing.
 uzsovál: usus-t követ,
 vakmeleg: tikkasztó meleg.
 vánnyadt: fonnyadt.
 vaskó: életlen kés, csizmatisz-
 tításra.
 vaskonyha: takaréktűzhely.
 vaszók: aszalt gyümölcs.
 veselkedik: nekifoházkodik (a
 munkának).
 vígájós: szórványos, foltos ve-
 tés.
 vigyázó: torony erkélye.
 vinnog: nyi.
 vőfti: vőfély.
 zsétár: bádóg fejoedény.
 zsínatol: zajong.

Összerántott alakok: *mék:* melyik; *mék:* megyek; *nem tom:*
 nem tudom; *kék, kéne:* kellene; *'sz, 'isz, 'iszen:* hiszen; *ótán:* azután;
tán: talán; *hászen:* hát hiszen; *mín:* megyen; *pég:* pedig.

Keresztnevek: *Banyi:* Bálint; *Binci:* Imre; *Laci:* Lajos is;
Píjje: Illés, *Tinkó:* Krisztina.

Érdekes alakok: *Ne ugu, mert bedugu:* Ne kiabálj, mert
 bedugom a szádat. *Muticsd, fiticsd:* Mutasd. *Halgá!* Halgassuk csak.

Helynevek: *Kertek:* Anglius, Bánom kert, Dobos kert, Éden-
 kert, Liget, Lógókert, Nagy kert, Színáskert, Telep.

Határrészek (l. MNy. XIII, 92): Babó, Bíkás, Bogaras, Csorba,
 Danczka, Domsziget, Falusziget, Göringyes, Halas, Karajános, Kite,
 len, Kisállás, Konta, Kontalapos, Kurvahát v. Karahát, Ludas, Lukács-
 fenék, Macskássziget, Míjjérsziget, Perjés, Porosállás, Rakonezás,
 Rít, Szórfű, Tóhát, Túrkony, Vasas v. Vasaslapos.

Vizek: Barányér, Berettyó, Bodzásér, Csivak (tó), Csonkaér,
 Dobos Tisza, Gyalpártó, Igarjó, Karsai Tisza, Míjjér, Sásestó,
 Szárazér, Szelesárok.

Gátak: Fűczfás gát, Gyalpár gát, Karajános gát, Pap gát,
 Vasúttóti.

Halom: Ivánkai halom, Nagyhalom.

Csárdák: Czifra, Gilányi, Görbe, Mírges, Morgo, Szeles, Villogó.

Olvasókörök gúnyneve: Böndő, Hasító, Jigris.

Városrészek: Czigánváros, Daraksa, Erájja, Kistized, Kódus
 tized, Sásestó, Liba sziget, Sziget, Vermeshát, Zsodoma.

Utcák, zugok: Akasztó-u., Betyár-u., Balog-u., Dedó-u.,
 Dübögő-u., Hám-hám-u., Gyalpár-u., Görbe-u., Hid-u., Júdik-u.,

Marjalaki-u., Sinór-u. Sásestó-u., Temető-u., Zsidótemplom-u.,; Demezug, Kásazug, Kisköz, Nadrázug, Nyitrai zug, Pólyaköz, Rásózug, Sikátor, Szelesköz.

Kútak: Ártézi, Csepegő, Csordakut, Kis Bukó kut, Nagy Bukó kut, Morton (Norton) kut, Leikemkut, Pereskut, Szélkut.

Szomszéd városok nevei (l. MNy. XIII, 92): Kevi : Turkeve, Szemmiklós : Törökszentmiklós, Túr : Mezőtúr, Ványa : Dévaványa.

Családnevekből: Ari, Abri, Borók, Bangó, Balla, Barta, Boncz, Bencsik, Buga, Bugyik, Birgán, Borsos, Borsós, Balácsi, Bakó, Bencze, Bordács, Bucsai, Czaga, Csurka, Csiki, Csizi. Czepán, Daruka, Deme, Daku, Elekes, Füleki, Fodor, Farkas, Gál, Janó, Juhász, Kun, Karakas, Karikó, Kóré, Kabai, Kása, Karsai, Kecze, Kurucz, Máté, Márta, Monoki, Mészáros, Majlát, Mile, Nyitrai, Nánási, Nyikos, Oros, Oláh, Pólya, Puskás, Pápai, Pete, Padra, Pocsaji, Rásó, Rácz, Szarka, Szilágyi, Szántó, Szűcs, Szalai, Simai, Süveges, Szóke, Szoboszlai, Tuka, Törös, Toroczka, Váróczy, Vida, Varjú, Varga, Vig, Zsoldos.

Előnevek és gúnynevek: Katona Kis, Temető Kis, Mészáros Kis, Pacséri Kis, Sánta Kis, Gödri Kis, Rózsa Kis, Csósz Kis, Derzsi Kis, Siket Nagy, Pofoncsapott Nagy, Csurka Nagy, Csösze Nagy, Szösz Nagy, Garai Nagy, Jeges Nagy, Piros Máthé., Bagós Máté, Istenes Máté, Lőcstört Szilágyi, Pájjinkas Tóth, Nagyeszű Tóth, Sulykó Tóth, Kis Tóth, Kapás Tóth, Lábas Szabó, Gulyás Szabó, Duli Monoki, Dobseggű Molnár, Tökös Karsai, Kapu Kovács, Kacska-kezü Kun, Ari-piczi.

Czigánynevek: Anti, Baktai, Bencze, Bűrzsák, Buczó, Gárdi, Manassé, Szurkos, Ruha, Tyúkodi, Elemér primás.

Zsidók gúnynevei: Nagyszájú zsidó, másképp Temintelen-v. Liliomszájú, Tulipán, Kikítós zsidó, Meszes zsidó, Hasi, Mendi, Nyakigláb, Makszi, Sandri, Veszett zsidó, Eczetes zsidó, Samu, Sakter. M. Kiss Lajos.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXXIII. Választmányi ülés (1918 április 16).

Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztárnok, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Horváth János, Mészöly Gedeon, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos vál. tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán.

1. Az elnök megnyitja az ülést és fölkéri a jegyzőhelyettest a mult ülés jegyzőkönyvének felolvasására. — A jegyzőkönyv hitelesítettik.

2. Az elnök jelenti, hogy a mult ülés határozatából együttes tanácskozáásra meghívta a tudományos társulatok vezetőit, hogy Viszota Gyula indítványát megbeszéljék és módot keressenek a tudományos társulatok helyzetének könnyítésére s a tudománnyal foglalkozó írók czikkeinek méltányosabb díjazására. A tanácskozáson az a vélemény alakult ki, hogy e kérdésben csak a kormánynak van módjában, de annak a feladata is segíteni. Elhatározottat, hogy megfelelő segély engedélyezése iránt a Vallás- és Közoktatás-

ügyi m. kir. minisztériumhoz kell kérelmet előterjeszteni. A minisztériumban a Társaságok közös kérvényét gróf Eszterházy Mórész h. Vallás- és Közokt. miniszter úr kedvezően fogadta. — A mi Társaságunk 4000 K segélyben részesült, hogy folyóiratát, ha újabb tetemes áremelkedés nem fog közbejönni, a békeidőbeli ivszám kétharmad részében kiadhassa s az írói tiszteletdíjat ívenként 120 koronára emelhesse. A kormány segélye pénztárunkba már be is folyt. — Ezzel kapcsolatban az elnök jelentést tesz arról is, hogy Mikola Sándortól egy Emlékirat-tervezet érkezett be a tudományos testületek szövetségének megalakítása ügyében, a melynek tárgyalására Mikola április 26-ára értekezletre hívta össze a tudományos társaságok vezetőit. — A választmány az elnök bejelentéseit köszönettel veszi tudomásul s elhatározza, hogy Viszota Gyulának, a kitől a mozgalom kiindult, meleg köszönetét jegyzőkönyvében kifejezésre juttatja. A Mikola-féle emlékirat-tervezet tárgyalására összehívott értekezletre az elnököt, alelnököt és titkárt küldi ki.

3. Az elnök bejelenti, hogy néhai Thallóczy Lajos, Társaságunk alapító tagja végrendeletében 200 K-t hagyományozott Társaságunknak. A hagyatéki tárgyalás már megvolt, az összeg — a bírósági végzés szerint — kifizetendő, azonban pénztárunkba még nem folyt be. — Tudomásul van.

4. Az elnök jelenti, hogy az Első Magyar Általános Biztosító Társaság 100 K-t adományozott Társaságunknak. — Köszönettel fogadjatik.

5. A titkár bejelenti, hogy alapító tagul jelentkeztek:

Bedő Albert ny. államtitkár, ajánló Szily Kálmán.

Zlinszky Aladár, ajánló Szily Kálmán.

Rendes tagul pedig:

Kiss Albert tanár, Igló. Ajánló Munkácsi Mihály.

Polivka Margit tanár, Kolozsvár. Ajánló Zolnai Gyula.

Brüll Emánuel tanár, Kolozsvár. Ajánló Csüri Bálint.

Ujvári Mihály tanítóképzőintézeti igazgató, Székelykeresztúr.

Ajánló Munkácsi Mihály.

Sztrippai Sztripszky Hiador nemzeti múzeumi őr, Budapest.

Ajánló Szily Kálmán.

Gans József tanár, Budapest. Ajánló Melich János.

Ütő Mihály tanár, Kolozsvár. Ajánló Csüri Bálint.

Borbély Sándor igazgató, Vác. Ajánló Szily Kálmán.

6. A pénztárnok jelentést tesz a pénztár állásáról: április 15-ig bevétel volt 14,347 K 96 f, kiadás 4043 K 89 f, takarékpénztárban van 10,000 K, a kézi pénztárban 304 K 07 f. — Tudomásul van.

7. Az elnök az ülést bezárja.

Rendkívüli közgyűlés (1918 június 23).

Jelen vannak: SZINYEI JÓZSEF alelnök, Melich János titkár, gr. Zichy János Vallás- és Közoktatásügyi miniszter képviselőjében Radnai Rezső miniszteri tanácsos, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Baross Gyula, Bán Aladár, Beöthy Zsolt, Bleyer Jakab, Bogdánfy Ödön, Concha Győző, Csánki Dezső, Császár Elemér, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán,

Goldziher Ignác, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Hoffmann Frigyes, Holub József, Hóman Bálint, Horváth Géza, Horváth János, Huszti József, Hutyra Ferencz, Ilosvay Lajos, Jakubovich Emil, Jambrekovich László, Kardos Albert (Debreczen), Király György, Kodály Zoltán, Kozma Andor, Kürschák József, László Béla, Losonczi Zoltán, Madarassy László, Mártonffy Géza, Méhely Lajos, Munkácsy Mihály, Nagy Gyula, Nátly József, Németh Gyula, Némethy Géza, Pais Dezső, Pap Károly (Debreczen), Perényi József (Kolozsvár), Pintér Jenő, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Rados Gusztáv, Rédey Tivadar, Riedl Frigyes, Sági István, Szemkő Aladár, Szentpétery Imre, Szinnyi Ferencz, Szócs Ferencz, Tagányi Károly, Todoreszku Gyula, Vargha Damján, Velledits Lajos, Vikár Béla, Viszota Gyula, br. Wlassics Gyula, gr. Zichy István, Zlinszky Aladár, Zombory János tagok és számos vendég.

Elnöklő alelnök üdvözlővén az egybegyűlteket, közli, hogy e rendkívüli közgyűlés Szily Kálmán szeretett elnökünk üdvözlésére hivatott össze, a ki június hó 29-én éri meg nyolczvanadik születésnapját. Fölkéri Melich János, Putnoky Imre és Sági István tagokat, szíveskedjenek az Akadémia könyvtárában tartózkodó Szily Kálmánt az ülésre meghívni.

A kiküldöttek kíséretében a terembe lépő Szily Kálmánt az egybegyűlteket szünni nem akaró tapssal fogadják. Ezután elnöklő alelnök az ünnepeltet a következő beszéddel üdvözlí:

Méltóságos Elnök Úr!

Alig egy hét választ el bennünket attól a naptól, a melyen Méltóságod betölti nyolczvanadik esztendejét. A nyolcz évtizedből egy félszázad olyan munkában telt el, a melynek a magyar tudományosság és a magyarság művelődése igen nagy hasznát látta.

Munkásságának főszíntere — a főiskolai katedrán kívül — három tudományos társaságunk volt, s Méltóságod mind a háromnak folyóiratában maradandó emléket állított magának.

A Kir. Magyar Természettudományi Társulat akkor kezdett föllendülni, midőn Méltóságod egy félszázaddal ezelőtt megindította a *Természettudományi Közönyt*. Célja az volt, hogy a magyarral megkedveltesse a természettudományi ismereteket, és ezt a czélt sikerült elérnie. A társulatnak a Közöny megindulásakor 810 tagja volt, s ez a szám egy év alatt több mint kétszeresére emelkedett; húsz évvel ezelőtt pedig, midőn Méltóságod a társulat vezetésétől visszalépett, a tagok száma már meghaladta a 8000-et. Ezek a számok minden ékes szónál ékeesebben dicsérik Méltóságodnak szerkesztői tapintatát és gondosságát, a társulat érdekében való fáradhatatlan buzgólkodását és nagy szervező tehetségét.

A Magyar Tudományos Akadémia kezdettől fogva sokoldalú munkásságot fejtett ki, s ez idő jártával mind jebban mélyült és egyre szélesebb körű lett. De erről a munkásságról az Akadémián kívül állók nem sokat tudtak, mert — mint Méltóságod 1889-ben mondta — az Akadémia a nemzet színe előtt nem adott kellő módon

számot arról, hogy mikép, mely eszközökkel és mely eredménnyel teljesíti nagy földadatát: a tudománynak és az irodalomnak magyar nyelven művelését és terjesztését. Méltóságod mindjárt a főtítkári tisztség elfoglalása után arra törekedett, hogy kapcsolatot létesítsen az Akadémia és a közönségnek azon része között, a melynek a tudományok iránt való érdeklődésére számítani lehet, s e végből indította meg az új *Akadémiai Értesítőt*. Ez a folyóirat, a melyet Méltóságod tervezett és 15 évig szerkesztett, egyikévé lett legértelmesebb és legértékesebb folyóiratainknak, és Méltóságod meg tudta találni a módját annak is, hogy könnyű szerrel hozzáférhessen mindenki, a kit a tudomány érdekel. Így lett az Akadémiai Értesítő nemcsak első tudományos társulatunk működésének hű tükrévé, hanem egyszersmind a tudományoknak igen széles körben való terjesztőjévé is.

A harmadik tudományos társulatnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak már a létrejötte is Méltóságod nevéhez fűződik.

Természettudomány és nyelvészet! Hiszen volt idő, mikor a nyelvészetet a természettudományok közé sorozták, de az az idő csakhamar elmúlt. Nem is ennek a két tudomány-ágnak elmésen megalkotott, de hamar szétszakadt kapcsolata vitte át Méltóságodat a természettudományok birodalmából a nyelvtudományéba. Egészen más, egészen természetes ennek az átmenetnek a magyarázata. A Természettudományi Közlöny szerkesztése közben Méltóságod csakhamar meggyőződött arról, hogy azzal a műnyelvvvel és azzal a stílussal, a melyen akkori természettudósaink szoktak írni, az olvasó közönségben nem lehet fölkelteni az érdeklődést. Az a műnyelv teljesen érthetetlen volt, az a stílus pedig magyartalan. Méltóságod olvasgatni kezdte a XVIII. század végén és a XIX. elején megjelent természettudományi munkákat, nem annyira a tartalmuk, mint inkább a műnyelvük és a stílusuk kedvéért. Tanulmányai eredményét alkalmazni kezdte a Természettudományi Közlöny szerkesztésében, és a siker fényes volt. A kiindulás tehát egészen gyakorlati célú volt: a nyelvet csak mint az ismeretterjesztés eszközét tette Méltóságod tanulmányai tárgyává, de azután az eszközből cél lett: a nyelvet önnönmagáért kezdte vizsgálni. Így lett az elméleti fizika tanárából idő jártával a nyelvtudomány művelője. Immár négy évtized óta foly ez a munkássága, a mely legfőképen a magyar szótörténet terén mozog. Becses eredményei több folyóiratunkban s részben összegyűjtve az *Adalékokban*, továbbá *A magyar nyelvújítás szótárának* két hatalmas kötetében vannak letéve. Midőn a M. Tudományos Akadémia az utóbbit 1914-ben nagyjutalmával tüntette ki, ezzel — mint a jelentés mondja — „egy egész életen át folytatott nagyértékű és nagyhatású nyelvészeti munkásságát” jutalmazta meg.

De Méltóságod a nyelvtudomány terén sem szorítkozott a tudós kutatónak magányos munkálkodására, hanem ritka szervező tehet-

ségét itt is érvényesítette. Elvállalta a fiatalabbaktól megindított mozgalom vezetését, megalapította, megszervezte a Magyar Nyelv-tudományi Társaságot és megindította folyóiratunkat, a *Magyar Nyelvet*. Társaságunk hamar megizmosodott, a mi annak a jele, hogy megvolt a létjogosultsága. Ebben azelőtt sem kételkedtünk, de Méltóságod vezetése nélkül mi fiatalabbak nem tudtunk volna ilyen eredményt elérni. Közérdekű folyóiratunk köré Méltóságod nagy író-gárdát és sok olvasót toborzott. Tapintatos és körültekintő szerkesztésével elérte azt, hogy a Magyar Nyelvnek minden füzetében a szakember és a laikus olvasó egyaránt megtalálja azt, a mi érdekli. A Magyar Nyelv nemcsak igen jeles közérdekű folyóirat, hanem a magyar nyelvtudománynak is hatalmas, immár nélkülözhetetlen előbbrevivője.

Méltóságodnak félszázados munkássága, a melyből csak három főmozzanatot kívántam kiemelni, különféle tereken folyt le és heterogén tudományokat ölelt föl. De e többféleségben mégis egység van. Ha végigtekintünk eddig befutott pályáján, minden írásából, minden tettéből az erős magyar érzés melege sugárzik felénk. Bárhol munkálkodott is, mindig a magyar tudományosság és a magyar művelődés javára munkálkodott.

Az egész magyarság tisztelete és hálája illeti meg Méltóságodat ezért a nagyszabású munkásságáért. Mi is a végből gyűltünk össze a mai napon, hogy a nyolczadik és a kilencedik évtized határmesgyéjén tisztelettel és hálával köszöntsük Méltóságodat s kifejezzük azt a reménységünket, hogy társaságunk és folyóiratunk vezetését még sokáig fogja erős kezében tartani.

E nap emlékére a Magyar Nyelv munkatársai egy kis emlékkönyvet állítottak össze, az előállítására egybegyűlt adományok főlöslégéből pedig társaságunk működésének előmozdítására alapítványt tesznek, a mely Szily Kálmán nevét fogja viselni, s amelynek rendeltetését Méltóságod fogja meghatározni. Az emlékkönyvet őszinte jókívánásaink kíséretében azzal az óhajtással nyújtom át, hogy olvasása éppoly örömet szerezzen Méltóságodnak, a milyen örömmel mi írtuk.

Ezután dr. Radnai Rezső min. tanácsos, gróf Zichy János, Vall. és Közokt. m. kir. miniszter úr képviselőjében, Ó Excellentiája következő üdvözlő iratát olvassa fel:

Méltóságos Uram!

Örömmel csatlakozom az üdvözlőkhöz, kik Méltóságodat nyolczvanadik születésnapja alkalmából lelkesen köszöntik.

A hálás tanítványok, hű barátok és őszinte igaz tisztelők nagyrabecsúlással hódolnak ma a mesternek, kinek születésnapját

egy hosszú életnek országos jelentősége az egész magyar kultur-világ ünnepévé avatja.

A hazai tanügy fellendülése és különösen műegyetemünk története szorosan kapcsolódik Méltóságod tanári működéséhez; tudományos Akadémiánk büszkeséggel vallja Méltóságodat egyik díszének, ki a magyar tudományosságnak külföldön is tekintélyt szerzett; a Természettudományi Társulat felvirágoztatása és a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakítása pedig kizárólagosan Méltóságodnak érdeme.

A tudós reális gondolkodása ritka harmóniában egyesül Méltóságod személyében a szív ideális hevületével, s a lelkierők e szerencsés szövetsége megbecsülhetetlen hasznára vált a tudományok amaz ellentétes ágainak, melyeket Méltóságod egyenlő sikerrel művelt.

A természettudományi kutatás módszereinek alkalmazása megdönthetetlen alapot biztosított Méltóságod nyelvtudományi igazságmegállapításainak, s a magyar nyelv és magyar stílus törvényeinek földerítésével megteremtette Méltóságod a művészi tudományos prózát.

Oly érdemek ezek, melyek Méltóságodnak messze jövőre tisztelt emléket állítanak.

Midőn ezt jóleső örömmel elismerem, egyben szívből kívánom, hogy az a fény, melyet Méltóságod félszázadot meghaladó kulturmunkája a magyar tudományra és közművelődésre vet, tegye derüssé, aranyossá és meleggé Méltóságodnak életalkonyát is, hogy azt testi-lelki frissességben sokáig élvezze.

Őszinte tisztelettel vagyok Méltóságodnak kész híve:

Zichy s. k.

Az üdvözlő irattal kapcsolatban a miniszter úr Ö Excellentiája képviselője a következő üdvözlő szavakat intézi az ünnepelthez:

Mélyen tisztelt Társaság!

A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úr megtisztelő megbízásából, van szerencsém képviselőtében az egybegyűlteknak Ö Excellentiája legszívélyesebb üdvözlését jelenteni.

A magyar kulturának ez idő szerint felelős óre lélekben szíves készséggel vesz részt azon az ünnepen, melyet a szeretet és nagyrabecsülés a magyar tudományosság egyik vezéralakjának tiszteletére rendezett.

Felszólalásomnak jelentőséget, tudom, ez a mandátum ad, a mint jogot is hozzá abból merítek. Mégis jól esik éreznem, hogy mondanivalómat az az érdeklődés is sugalmazza, melyet — jóllehet közszolgálatom túlnyomó része a tanügyi adminisztrációban telt el — ifjúkoromtól fogva megőriztem a tudomány és irodalom ügyei és művelői iránt.

Ezen érdeklődésemnél fogva élénken emlékszem arra, hogy ugyane terem fala között láttam egykor Arany János alakját is, kire, mikor egy magas életkor ünneplésére gyűltünk össze, már az ellentét okából gondolnom kell.

Arany, kinek lelke az élet komoly és tragikus képei iránt annyira érzékeny volt, természetszerűen az öregség gondolatát is súlyosan viselte, s a hosszú élet áldását önmagára és a környezetre tehernek vélte.

„ . . . az öreg ember csak tövis az ágon,
Látja, hogy ő nem kell ezen a világon;
Ide-oda zsémbel, zörög mint a haraszt,
Érzi, hogy oly vendég, kit senkise' maraszt.“

Buda halálában mondja e sorokat, de az álnok Detre ajkára adva a panaszt, kiről tudjuk, hogy mindig mást gondolt és mást mondott, mindig mást mutatott és mást érzett. Most is — úgy sejtem — inkább a költő keservét fejezte ki, mint a saját panaszát. Mégis, ha Arany János lelke ma köztünk van, meg vagyok győződve róla, hogy e panaszt nem vallja magáénak és ellenmondás nélkül csatlakozik a mi örömmünnepeinkhöz.

Mert Szily Kálmán példája diadalmasan hirdeti, hogy patriarcha-életkorban is disze, virága lehet ember az élet-fájának; hogy nyolczván év mellett is nagy haszonnal tölthet be nem egy helyet a világon; hogy buzdításaival és szeretetteljes serkentéseivel a nesztor az ifjúságnak kedvderítő mestere lehet, kit nemhogy túrt vendégnek nem érzünk, sőt pótolhatatlan családfőnek tisztelünk a tudósok társaságában.

E családfő körül gyűltek ma össze a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai, és a mesterre, de önmagukra is, jellemzően nem hideg babért és hervadásnak szánt virágot hoztak a gyémánt-születésnapnak ajándécul, hanem a munka hőiséhez méltóan, a tudományos dolgozatoknak egy kötetbe font koszorúját, kifejezni óhajtván vele azt, hogy Szily Kálmán személyének ünneplése nem egyéb, mint a közműveltség szolgálata.

De a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjain felül részt vesz Szily Kálmán ünneplésében a magyar tudomány minden köre, a magyar közműveltség minden szerve, a magyar kultúra minden barátja, vezető állásában pedig legelől Zichy János Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, kinek az ünnepelthez intézett üdvözlőiratát, tisztességgül az ünnepeltnek, de egyúttal örömeire minden itt egybegyűlt tisztelőjének is, szerencsém volt az imént felolvasni.

SZILY KÁLMÁN, mélyen meghatva, köszöni meg a Nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr levelét és RADNAI REZSŐ miniszteri

tanácsos úr beszédét s azután a M. Nyelvtud. Társaság tagjaihoz a következő szavakat intézi:

Tisztelt Uraim! Gyulai Pállal tartottam és tartok ma is; nem vagyok barátja élő ember ünneplésének. Az ünnepelt annak a gyanúnak teszi ki magát, hogy hiúságát tömjéneztetni, az ünneplők pedig, hogy egy vagy más okból hizelegni akarnak.

De hát sorsát senki el nem kerülheti!

Önök, t. uraim, az én nyolczadik X-em közeledtét tudtomon kívül arra használták föl, hogy egy bizonyára tartós értékű könyvüket az én nevemmel hozzák kapcsolatba. És még ezzel sem elégedtek meg. Azt kívánták, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság iránti ragaszkodásukat, lelkesedésüket ez alkalomból élő szóval is kifejezhessék a Társaság elnöke előtt. Elgondoltam a következőmnyeket, nem szívesen egyeztem bele, de úgy érzem, hogy hálátlanság lett volna tőlem, ha kívánságukat nem teljesítem.

Íme, a mitől félttem, annyi meg nem érdemelt dícséret halmozódik reám, hogy szinte pirulnom kell bele. Hisz' én e Társaságban nem tettem egyebet, mint hogy a magyar nyelvészeket — egykét külön érdekeltséget leszámítva — közös munkára egy táborba gyűjtöttem, és ez nekem nem teher volt, hanem öröm és gyönyörűség. Arra, a ki élete javát szellemi munkában töltötte el, nagy szerencse, ha öreg korában oly kedves tevékenységi kört talál, a mely megóvjá lelki izmait az elernyedéstől. Ily tevékenységi kör volt nekem a Magyar Nyelvtudományi Társaság szervezése és vezetése. Én tartozom Önöknek köszönettel, s nem Önök nekem.

Kérem, tartsanak meg továbbra is barátságukban és szíves emlékezetükben.

Elnöklő alelnök a közgyűlést a következő szavakkal rekeszti be:

Tisztelt vendégeink — köztük a miniszter úr képviselője — fogadják őszinte köszönetünket azért, hogy szívesek voltak társaságunk ünnepében részt venni. Az ülést azon kívánságunk megújításával zárom be, hogy mélyen tisztelt elnökünk sokáig éljen.

Rendkívüli választmányi ülés (1918 aug. 20).

Jelen vannak: SZINNYEI JÓZSEF alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán jegyzőhelyettes, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Viszota Gyula választmányi tagok.

1. Elnöklő alelnök üdvözlőlvén az egybegyűlteket, az ülést megnyitja.

2. Titkár előadja, hogy 1918 február 7-én a választmány tagjait baráti összejövetelre hívta volt egybe, melynek célja volt megbeszélni, mikép rója le halálját a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

saság megalapítója, elnöke, Szily Kálmán iránt, a ki 1918 június 29-én éri meg 80-ik születésnapját. A határozat az volt, hogy a Magyar Nyelv dolgozó társai emlékkönyvet adnak ki ez alkalomra, az emlékkönyvet ünnepi gyűlés keretében nyújtják át az ünnepeltnek. Az emlékkönyv szerkesztését és kinyomatása költségeinek egybegyűjtését az összejövetel a Társaság titkárára bízta. Az egybegyűlt pénz maradványából pedig Szily-alapot létesít a választmány. Az emlékkönyv megjelent, az ünnepeltnek ünnepi gyűlés keretében e mű egy példányát átadtuk. Felkérésre dr. Gulyás Pál és dr. Trócsányi Zoltán választmányi tag, illetőleg jegyzőhelyettes volt szíves a pénzgyűjtőíveket, az emlékkönyv kiadásait átvizsgálni.

3. Dr. Trócsányi Zoltán, dr. Gulyás Pál és a maga nevében, a következő jelentést olvassa fel:

Alulírottak Melich János szerkesztő úr felkérésére 1918 augusztus 15-én d. e. 10 órakor megjelentünk a M. Tud. Akadémia bizottsági szobájában, megvizsgáltuk a Szily-emlékkönyv számadásait és jelentésünket a következőkben van szerencsénk a t. Választmány elé terjeszteni: Bevétel: Gyűjtött összeg 5384 K. Takarékpénztári kamat 1954 K. Eladott példányok után 288 K. Összesen 5691.54 K. Kiadás: Hornyánszky-nyomdának az emlékkönyv nyomásáért 3800 K. Postaköltség 1918 június 29 ig 90.21 K. Postaköltség 1918 július 30 áig és augusztus 15 éig 26.16 K. Irodai költségek 241 K. Takarékpénztári betét 1565 K. Összesen 5722.37 K. A be nem folyt előfizetésekből követelésünk van 46 K, a mely összeget 30.83 K fedezetlen kiadás terhel. Ezenfelül tartozásunk van 906 K, a mely a pénztárnoknak eladásra átadott fizetek árából fog fedeztetni.

Az emlékkönyvből 50 dísz- és 750 egyszerű példány nyomtatott. Ebből Melich János úr elküldött 29 diszpéldányt és 166 egyszerűt. Összesen 195 példányt. Munkácsy Mihálynak átadott 320 példányt. Összesen 515 példányt. Készletben van Melich János úrnál 21 díszpéldány, 264 egyszerű. Összesen 285 példány.

Alulírottak tisztelettel javasoljuk, hogy a Választmány Melich János úrnak buzgó munkálkodásáért, melyet az emlékkönyv létrejövetele érdekében kifejtett, legmelegebb köszönetét fejezze ki. Budapest, 1918 augusztus 15. Dr. Trócsányi Zoltán sk., dr. Gulyás Pál sk.

4. A jelentés felolvasása után a választmány az elszámolást tudomásul veszi, s a jelentéstevőknek, valamint a szerkesztőnek fáradozásáért köszönetét nyilvánítja.

5. A jelentés kapcsán a titkár indítványára a Választmány elhatározza, hogy a Szily-emlékkönyv példányait, a Szily-alap pénztét ezentúl a Társaság pénztárnoka kezeli, a ki mindenben Melich János utasításai szerint jár el. A Szily-alap dolgában a Választmány majd akkor határoz, ha az eladott példányokról való teljes elszámolás lehetséges lesz.

6. Végül elnöklő alelnök a Választmány egyhangú határozataként kimondja, hogy a Szily-ünnepre vonatkozó összes jegyzőkönyvek, ünnepi beszédek a Társaság folyóiratában, a Magyar Nyelvben jelenjenek meg.

7. Elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

30. **Nyilatkozat.** Társaságunk Választmányának f. évi augusztus 20-án tudtomon kívül tartott ülése a tárgysorozat 6-ik pontjában egy olyan határozatot hozott (l. e. füzet *Társasági ügyek* rovatában), melyhez, ha jelen vagyok, nem járultam volna hozzá, mert az én meggyőződésem szerint egyes személyeket illető, efféle ügyeknek ily részletes tárgyalása nem való tudományos folyóiratba. SZILY KÁLMÁN.

31. **Köteles, kezes.** P. R. írja: Hosszabb ideje, hogy a magyar jogi műkifejezések történetével, eredetével foglalkozom. Kutatásaimban különösen két kifejezés az, a melylyel szemben tanácstalanul állok. Az egyik a *köteles, kötelesség, kötelez*, a melynek jelentése: 'verpflichtet; pflicht; verpflichten'. Hogy ezek a *kötél* szó származékai, a mely a régi nyelvben maga is 'pflicht'-et is jelent, kétségtelen. Azt szeretném tudni, hogy e szavak tárgyilag és jelentésileg hogyan magyarázandók a *köt* igéből, a honnan származnak. — A másik szó a *kezes,bürge*, *kezesség, bürgschaft* szó. Hogy e szó a *kéz, hand* származéka, nem lehet benne kételkedni. De itt sem tudom a 'bürge' jelentést a 'hand'-ból sem tárgyilag, sem jelentésileg megmagyarázni. Ez utóbbi esetben talán olyan szokással vagy olyan kifejezéssel van dolgunk, a mely eredetileg nem is magyar. A szláv nyelvekben ugyanis szintén a szláv *ruka, kéz* származékával fejezik ki a 'bürge, sich verbürgen' fogalmakat: vö. tót *ručit' sa, zaručit' sa*, 'kezessé lenni, kezeskedni', *ruko-jem*, der *bürge, záruka, kezes* (ez utóbbi neol.) | cseh *ručiti se za někoho*, 'sich verbürgen, bürge sein' | orosz *ručat' sja, ručit' sja*, 'bürgschaft leisten, sich verbürgen' stb. (l. Mikl. EtWb. 276). Ez arra mutat, hogy a 'bürgschaft' szláv nevei hasonló szemléleten vagy jogszokáson alapulnak.

Fel.: Sem az egyik, sem a másik kifejezés eredetét megfejtteni nem tudom. A *kötél, pflicht, köteles, verpflichtet* stb.-ről azt hiszem, hogy helyes megfejtését a római jogban kell keresni. A lat. *obligo* 'odakötni, hozzakötni', *obligatio* 'kötés, megkötés' magában a latinban is jelent 'kötelezni, lekötelezni, verpflichten'-t. illetőleg 'lekötelezés, verpflichtung'-ot (vö. pl. *aliquem militiae sacramento obligare*, 'vkit katonának felesketni: elkötelezni', *aliquem obligare*, 'vkit lekötelezni' stb.). Dr. MELTZL BALAMBÉR „Az obligatio 'személyi' természete különös tekintettel az obligationalis lekötöttség specifikus jellegére. Kolozsvár, 1908" cz. értekezése szerint Justinianus egyik legalis definitiója így hangzik: *Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae ciuitatis iura*" (l. 2. lp.). Az a kérdés, valóságos bilincsről, vaslánczról, más szóval valóságos megkötésről van-e itt szó vagy pedig csak eszmeiről, képiesről. Erről a jogtörténetészek közt eltérők a nézetek. Figyelembe véve az ilyen lat. kifejezéseket: se jure jurando *adstringere* 'esküvel magát lekötelezni', *aliquem militiae sacramento obligare* (l. feljebb) stb., azt lehetne következtetni, hogy *adstringere, obligare* lehetett valakit *vinculo, fune* is, tehát 'vaslánczszal, kötéllel' is. Bármiként álljon is a dolog, a magy. *kötél*

„pflicht“, *köteles* „verpflichtet“ a legnagyobb valószínűséggel végelemzésben római jogi kifejezés fordítása lesz. — A *kezes*, *bürge*, *kezesség*, *bürgschaft* megfejtéséből még annyi tájékoztatót sem tudok mondani, mint a *köteles*ről. Olvastam ugyan többször, hogy *kezes* az, ki jót áll, a jótállás jele pedig az ősidőben kizárólag a kézadás volt, ez kötötte le ünnepélyesen a szavát valakinek, s innen a *kezes* név, meggyőződéseim azonban, hogy más valamilyen szokáson alapuló kifejezés, de hogy milyenen, azt nem tudom. Mindkét kifejezés a kölcsönzések azon fajtájához tartozik, a melyeket a németek *Lehnübersetzung*nak, a francziák (*décalques linguistiques*nek neveznek. Mi magyarul *fordított jövevényszónak*, *jelentéskölcsönvételnek* (I. MNy. VIII, 133) nevezhetnők az ilyen átvételeket, a melyek lényege, hogy a tárgyat, intézményt átveszszük, idegen nevét azonban lefordítjuk.

MELICH JÁNOS.

32. **Kassavölgyi.** Egyik legjelesebb irodalomtörténeti tankönyvünkben azt olvassuk, hogy KÁROLI GÁSPÁR, a vizsolyi biblia nagynevű fordítója *kassavölgyi* esperes volt. Természetes dolog, hogy e jeles tankönyvből könnyen elterjedhetett aztán ez a szó: *kassavölgyi*. — Megvallom, nekem a *kassavölgyi* szó nagyon is újszerűnek tűnik fel. Mert miből is lehetne képezve? Aligha másból, mint *Kassavölgye*. Kérdelem azonban, mi ez topographiailag. Más szóval: hol fekszik *Kassavölgye*. Talán KÁROLI GÁSPÁR működése főhelyét: Gönczöt, Vizsolyt valaha *Kassavölgyének* hitták. Aztán meg *völgyi* a XIX. sz. előtt alig fordul elő (I. NySz., OklSz., Kr., CzF.; hogy a mai Völgyi (falu) I. CSÁNKI III, 124, idetartozik-e, egyelőre megmondani nem tudom), bár földrajzi nevekből pl. *Szent György völgye* (I. CSÁNKI III, 106, CzF.) képezhettek (*Szent György*) *völgyi* származékokat, a mire azonban példát nem tudok. — Azt szeretném tehát tudni, milyen régi ez, hogy: *kassavölgyi*, mit jelent topographiailag *Kassavölgye* s milyen régi a magyarban ez a kifejezés. Én t. i. azt hiszem, hogy ez az egész kifejezés valamilyen félreértésen alapuló, latinból való XIX. sz.-i fordítás. De kitől? K. P.

33. **D. D.** úrnak. Sok neve van: biztonságítú, biztosítótú, csukótú, kapcsolótú; legszokottabb a *biztosítótú*. — Az olasz siestát lehetetlen magyarul *delelőnek* mondani, mert ez már le van foglalva a marhák, birkák számára. Talán legjobb a *déli pihenő*. Sz. K.

34. Kérdés. A lovak elragadnak annyi-e, mint megbokrosodnak? Lehet-e azt mondani: „az elragadt lovak“? Z. T.

35. **S. Gy.** úrnak. Arra a kérdésére, hogy van-e valahol codexeinkben a *kis* szónak *kös* alakja — az EhrC. következő adataival válaszolhatunk: *Czynala egy kew s cellatt maganak 40 | zerzett es elett* (olv. szerzetés élet) *kyffieb fraterokee: nemy nemyer kew s czorda 88 | kew ffeb Baratoknak 89 | Ne felyetek kew fded czordac 89 | yollehett legyen kew fded ezen erewkfegemnek reze 98—99 | kyk megen valanak kew fded ek 99 | ha myt enkw sdedymbelewl ualonak tetetek 89*. Az EhrC.-ben tehát a *kis*, *kisded* szónak ilyen alakja is van: *kös*, *kösded*.

M. G.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIV. KÖTET.

1918 NOV.-DECZ.

9—10. SZÁM.

Lél és Lebedias.

Újabb időben a magyar személynévek értelmezése terén örvedetes haladás történt. Különösen HOUTSMA művében (Ein türkisch-arabisches Glossar, Leiden 1894) közölt személynévjegyzék alapján nagyon előrevitte pogánykori személynéveink értelmezésének kérdését GOMBOCZ ZOLTÁN: „Árpád-kori török személynéveink“ cz. értekezése (MNY. 1914—15).

Az értekezés lényege az, hogy Árpád-kori személynéveink olyan gondolatvilágban keletkeztek, a milyenben abban az időben a még nem mohammedán törökök nevei. Ezek a magyar személynévek azután vagy tiszta magyarok, azaz a magyar nyelv szókészletének szavaiból alakultak pl. *Árpád*, *Bulcsu*, *Kere*, *Emese*, *Enech*, vagy pedig török nyelvi átvételek pl. *Ámos*, *Tas*, *Tiván*, *Balmaz*, *Thonuzoba*, *Oluptulma* stb. Hogy a törökön kívül más nyelvből is volnának honfoglaláskori vagy honfoglalás előtti személynéveink, arról mindeideig semmit sem tudunk. A személynévek tehát eddig vagy magyarok, vagy török eredetűek.

Azt kérdezem már most, mely csoportba tartozhatik a *Lél* és *Λεβεδιας* név?

Tudjuk jól, hogy a törökben eredeti török szó *l*-vel nem kezdődhetik. A két személynév tehát eredeti török név nem lehet. Lehetséges volna ugyan, hogy a törökben mint jövevénytűző van *l*-en kezdődő név is, azonban *Lél*- és *Λεβεδιας*-hoz hasonló az eddigi török személynévi jegyzékekben (HOUTSMA, KATANOV) egyáltalában nincs.

Nem marad más hátra, mint *Lél*-nek is, *Λεβεδιας*-nak is az eredetét a magyar nyelvben keresni.

Kezdem a *Lél*-lél.

E nevet GOMBOCZ ZOLTÁN is a magyar eredetű személynévek közé sorolja (MNY. XII, 310). A névre a következő adataim vannak:

Kétségtelen hitelű német évkönyvek és krónikák szerint 955-ben a Lech-mezőn megvert magy. sereg egyik vezére *Lél* volt.

Ezekben e névnek következő alakjai maradtak fenn:

1. *Annales Sangallenses maiores* (közelegykorú!): „rex illorum nomine *Lele*“ (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Scriptores I, 79). 2. Adalberti,

Vita Henrici II. Imperatoris (XII. századi): „reges eorum. *Lelium* videlicet et Assur“ (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Script. IV, 792). 3. Chronicon Ebersbergense antiquius (XIII. századi): „Sub regem et *Leli* ducem Ungrorum“ (PERTZ, Mon. Germ. Hist. Script. XX, 12). 4. Az 1500 körül régi évkönyvekből dolgozó JOHANNES AVENTINUS ily formában említi nevét: „Bultzko rex, eius quatuor reguli Schaba, *Lelius*, Sura, Toxus“ (Annalium Boiorum libri, Basel 1580. kiad. 393. l.).

Hazai krónikáinkban Árpád egyik őse és az egyik honfoglaló vezér viseli a *Lél* nevet. ANONYMUSnál a hétmagyar egyikének, Tasnak fia *Lél*.

ANONYMUS: VI. cap. Tosu pater *lelu*; XXI. thosu pater *lelu*; XXXIX. *lelu* filius tosu tuba cecinit; XLI. Tosunec patri *lelu*; XLII. ad *lelu* et bulsuu; XLIII. *lelu*; LIII. *Lelu* filius tosu; LV. De morte *lelu* et bulssu (Facsimile kiad.). KÉZAI: II. lib. cap. I, 19. §.: *Lel* ergo exercitus sexti ductor fuerat; uo. 21. §.: *Lel* et Bulchu halála. (M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. II, 73. és 74. l.). Képes krónika: cap. XI.: „... qui fuit Bulchu qui fuit Bolug qui fuit Zambur qui fuit Zamur qui fuit *Leel* qui fuit Leuente“...; uo. cap. XVII.: Quintus capitaneus. Sed quintus *Leel* est nominatus (M. FLOR. op. cit. II, 122 és 127). MÜGELNI HENRIK: cap. XIII.: Der funt haubtman waz genant *leel* (MART. GEORG KOVACHICH: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke 23. l.; Árpád őseit nem sorolja föl). *Leel* alakban közli mindkettőnek nevét a Budai Krónika (1473), Dubniczi Krónika és THURÓCZI, ily alakban fordul elő az ötödik honfoglaló kapitány neve a Pozsonyi Krónikában (M. FLOR. IV, 24), Müncheni Krónikában, SZÉKELY ISIVÁN Világkrónikájában és HELTAI GÁSPÁR Magyar Krónikájában, e két utolsóban *Leel* a negyedik kapitány.

Később is használatban volt e név. A XIV. század elején a Becse-Gergely nemzetség egy tagja, IV. Lőrincz fia viseli (*Leel* és *Lel* alakban) a *Lél* nevet (KARÁCSONYI: Magyar nemzetségek I, 214—216).

Erre nézve a következő okleveles adatokat idézhetem:

1315: Quod Onch (helyesen Onth = Ant) et *Leel* magistri (KNAUZ, Mon. eccl. Strig. II, 701) | 1316 82: Onth et *leel* magistris (Muz. Justh. cs. lt., váradi káptalan). | 1318/44: magister *Leel* filius laurency de genere Bechegregor (Zichy okmt. II, 131—3., BUNYITAY, A váradi püspökség tört. II. 414) | 1320: magistro *Leel* (Zichy-okmt. I, 180) | 1344: Relicta *Leel* fily Laurency (uo. II, 131—3) | 1355: Georgium filium *Leel* et Johannem filium vyllam de *Leel*... fily vyllam et fily *leel* (Muz. Justh. esztergomi kápt) | 1376 V/6. ladi slai fily *leel* de (Thoty?) (Muz. törzsgyűjt., Gergely váradi főesperes) | 1377: ladislaus filius *leel* de Toty (Muz. Justh. váradi kápt.) | 1382: ladislaus filius *leel* de Toty Comitatus Byhoriensis (uo., váradi kápt.). | 1406: ladislaus filius *lel* de Thoti (uo., váradi kápt.) | 1410: Stephanus filius ladi slai fily *lel* de Thoty (uo., váradi kápt.). stb. stb. Tőle származik a Biharmegyében még a XVI. században is virágzó *Lélffy* család, melyről KARÁCSONYI értesítése alapján MELICH tesz említést NyKözl. XXXIV, 136. l.

Talán a *Lél* névből származik -a kicsinyítővel a leleszi prépostság egy szolgájának neve 1211: filii Nicolai, qui fuit filius *Lela*

(FJEÉR, CD. VII/5. 214.; az 1211. évi okl. gyanus, de Erzsébet királyné egy 1334. évi eredeti oklevele már átírja).

Személynévből származó helynevek is őrzik a *Lél* nevet. Ugyancsak a Becse-Gergely nemzetség és részben az esztergomi érsek bírta a komárommegyei két *Lél* birtokot, melynek nevét Nagy-*Lél* és Érsek-*Lél* puszták (Komáromtól nyugatra a Duna felett) tartották fenn (CSÁNKI, Tört. földr. III, 506). E helység nevére azonban a Becse-Gergely nemzetség említett *Lél* nevű tagja előtti időből is találunk adatokat. Már *Lél* atyja Lőrincz e birtokról nevezeti magát. Valószínű tehát, hogy egy korábbi, oklevelekben nem említett ily nevű személy — esetleg a nemzetség tagja — volt a helység alapítója. Biharmegyében, Nagy-Szalonta közelében van *Lél*-Ösi puszta, ez is a Becse-Gergely nemzetségbeli *Lél* birtoka volt, bizonyára tőle nyerte megkülönböztető nevét (BUNYITAY id. m. II, 68, 414, 416; KARÁCSONYI-BOROVSKY: Váradi Registrum 243).

Okleveles adataim csak a komárommegyei *Lél* birtokra vannak:

1075/1217(?): In *lelu* super danubium (KNAUZ, I, 59., a garamszentbenedeki kétes hitelű alapítólevélben, nem tudom e birtokra vonatkozik-e?) | XIII. század év nélk.: Jona de *Leal* (!) . . . in alia villa *Leal* (!) (Muz. törzsgyűjt., Hazai Okmt. III, 8—9, időmeghatározása itt 1247 körül, KNAUZ szerint 1260—70 körül kelt). | 1266: terra *Leel* (FJEÉR IV/3, 319.) | 1276: terra *Leel* (WENZEL IX, 153.) | 1284: Laurencio filio Johannis de *Leel* — terre *Leel* (Muz. Justh, esztergomi keresztes konv.; FJEÉR V/3, 268). | 1345: Petrus filius Pauli de *Leel* Comitatus Kamarnyensis (Muz. Justh, győri kápt.) | 1355: Georgium filium *Leel* et Johannem filium vyllam de *Leel* (uo. esztergomi kápt.). | 1357 III/26: magistri Johannis fily Willam quondam vicecomitis Kamariniensis de *Leel* (Muz. törzsgyűjt., FJEÉR IX/6, 76, hibásan 1356. év alatt). | 1360: Nobilis iobagio (et villa) archiepiscopalis de *Leel* (CSÁNKI id. h.). | 1397: possessionem Laurencij et Moyzun ac aliorum filiorum Johannis de *Leel* (Muz. Justh, győri kápt.; Hazai Okmt. VI, 423). | 1416: Forum comprovinciale . . . in *Leel* (CSÁNKI id. h. FJEÉR X/5, 728). | 1449: Nobiles Archiepiscopales de Ersekleelij (CSÁNKI, id. h., Haz. Okmt. V, 246). | 1452: Erseklel (CSÁNKI, id. h. DI. 14,552) | 1459: possessionis *Lel* (Muz. Jedlicska íratok, győri kápt.). | 1499: Nobiles de Erseklely (CSÁNKI id. h. DI. 20,861).

Esetleg ide sorozandók még a következő helynévi adatok:

Lele: 1475: *Lelee*; 1488: *Lele* (Középszolnok-, ma Szilágymegye, CSÁNKI, I, 559. Hadad m. dk. fekszik; KARÁCSONYI: Magy. nemzetségek II, 297. 1337-ben Nagy-Lele a Kaplony nemzetség Lelei ágáé).

Lele: 1488: *Lele* (Csanádmegye, ma falu és puszta Makótól ny. CSÁNKI I, 699).

Lellye: 1413: Ecclesia S. Clementis de villa *Lellye* (ma Lelle a Balaton somogyi partvonalának közepe táján, CSÁNKI II, 625).

Leléd: 1262: *Leled* uersus Damas (Hontmegye, KNAUZ I, 472); 1312: villarum eiusdem domini Archiepiscopi Bersen, Boytha et *leled* vocatarum (KNAUZ II, 661).

Íme tehát ily alakjai vannak forrásainkban a *Lél* névnek: *Lelu*, *Leli(us)*, *Lele*, *Leel*, *Lel*.

Egyetlen egy alakról nem szoltunk még. A Pozsonyi Krónika, mely, mint említettük, az ötödik vezér nevét *Leel* alakban írja, Árpádnak a többi krónikában így nevezett ősét M. FLORIANUS, Hist. Hung. font. dom. IV, 23. l. szerint *Lehel* alakban adja (. . . qui fuit Wulchu (Bulcsu), qui fuit Wobag (Bolug?), qui fuit *Lehel*, qui fuit Leuenta . . .). Ugyanezen krónikának TOLDY FERENCZ-féle 1852. évi kiadása szerint e név ott *Lelel*-nek olvasható (Chronicon Hungarorum Posoniense 21. l.).

DOMANOVSKY SÁNDOR megállapítása szerint e krónikát a Csák nemzetség Ujlaki (Szerém m.) ágának befolyása alatt valami délszláv eredetű ember compilálhatta, mert az összes magyar hely- és személynéveket eltorzítja: Wela = Béla, Wotend = Botond, Kaak = Csák stb. (Századok 1905, 523, 525.)

Csak az olasz ANTONIO BONFINI „Rerum Ungaricarum Decades“-ában találjuk még *Lehel* alakban az Augsburgnál megvert magyar had vezérének nevét: Ex his qui caesi sunt, nobile *Lehelis* facinus praedicant, huuc cum Bulcho captum . . . *Lehel*, antequam optaret, tubam, qua in bello utebatur, postulavit (Decas I. lib. X.; 1581. évi frankfurti kiadás 158. l.).

BONFINI számos kiadása révén terjedt el *Lehel* alakban a vezér neve.

Ha ugyan nem könyvbeli alakkal, torzítással, vagy hibás olvasással van e két utóbbi forrásban dolgunk, magyarázhatjuk e *Lehel* alakot *Lehél*-nek olvasva másodfokú fejlődésnek egy *Lél* > *Leél*-nek ejtett alakból (a *néz* > *nehéz* Jordánszky Cod.-féle esetek visszája ez). Így tehát nekünk a számtalan forrásban emlegetett *Lél* alakot kell elfogadnunk és megmagyaráznunk. Itt semmi sem áll útjában annak, hogy ezt a *Lél* tulajdonnevet a *lélek* szó alapszavával azonosítsuk. Tudjuk jól, hogy a *lélek*, *lelke*, *lelket* -k kicsinyítővel alakult s a rokon nyelvekben a *lél*-nek megfelelő alak ma is él; vö. osztj. *lil*, *lila*, lélekzet || v o g. *löl*, *lölö*, lélekzet; lélek || z ürj. *lol*, lélekzet, lehellet, lélek, élet || v o t j. *lul*, *lul*, lélek, élet || f. *lölly*, gőz || f É. *lejl*, gőz, lélekzet, élet || l p N. *leülä*, *leüüli*, vizgőz, kipárolgás (l. NYH.³ 34.). Megerősíti állításunkat az a körülmény, hogy maga a *lélek* szó is előfordul személynévül használva okleveles emlékeinkben. A somogymegyei *Kaposmérői Mérey* család egy XIV. századi tagja viseli a *Lélek* nevet. Néhai SZALAY ÁGOSTON gazdag gyűjteményének számos oklevele emlékszik meg róla:

1360: ladislaum et *lelek* filios eiusdem Johannis de dicta Mere (Bebek István orsz. bíró). | 1375: ladislao et *lelek* flys dicti Johannis de Mere (Somogyvári konvent). | 1379: contra *leluk* filium Johannis de Mere (I. Lajos király). | 1379: *leluk* filius Johannis de Merey

(Szepesi Jakab orsz. bíró). | 1381: ladislao et *lelek* filys Johannis (Somogyvári konvent). | 1392: Johannis fily *lelek* de eadem (Mere) (Zsigmond király). | 1393: Johannis fily *lelek* de eadem (Mere) (Fehérvári keresztes konvent) stb. stb.

A *lélek*, animus, spiritus, halitus, geist fogalmának megfelelő személynévvel más nyelvekben is találkozunk, így pl. a cseh *duch* = *lélek* személynévül is szolgált. Szent László királyunk első zágrábi püspökké egy *Duch* nevű cseh papot tett. Feliczián esztergomi érsek 1134. évből eredetiben fönmaradt ítéletlevelében olvasuk: . . . rege ladiselauo . . . predictus rex . . . Zagrabiensem constituit episcopatum . . . Ad instruendam ergo huius plebis ignoranciam quendam boemicum uenerabilis uite uirum Nomine *Duch* idoneum repperit (KNAUZ id.m. I, 85; TKALČIĆ, Mon. episc. Zagrabienensis I, 1; MELICH, Szláv jövevényszavaink II, 79, 111. l.). Más *Duch* nevű cseh emberekről l. Čas. česk. Mus. 1832. 62. l. (MELICH id. m. 111); továbbá JAN GEBAUER: Slovník Staročeský v Praze 1903, 354. l. *Důcha*, *Ducháč*, *Ducháček*, *Duchan*, *Duchcov*, *Duchek*, *Duchna*, *Duchoslav*, *Duchoslaus* bevezető és továbbképzett változatokat.

Mindezek alapján *Lél* X. századi magyar vezér nevét a *lélek* szó alapszavával azonosnak tartjuk.

A másik név, melyről szólni akarunk, a Λεβεδίας.

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS császár „De administrando imperio“ cz. műve 38-ik fejezetében írja a magyarokról: „A turkok népe régente Chazariához közel lakott a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek. Ennek tulajdonneve ugyanis *Lebedias* volt (ῥωμαῖοι βοῦβροδοξ τὸ μὲν τῆς κληρονομίας ὀνόμα. Λεβεδίας), méltóságára nézve pedig vajda volt . . .“ (Magy. Honf. Kutf. 119. l.).*

Két dolgot kell a névről megjegyeznünk 1. hogy az -ας benne görög nominativusi végzet, marad tehát Λεβεδις; 2. hogy a görög β-t v-nek kell olvasnunk. A (barbár) név tehát latin betűkkel leírva: *Levedi*.

De hogyan kell ezt olvasni? Tudjuk, hogy a régi magyarok közt voltak *Nemvaló* és *Nemvalód* (régibb alak *Numvoloudi*) nevű emberek. (1211: *Numuolou* OklSz., erről GOMBOCZ MNy. XI, 148; *Numuolohod* = *Nemvalód*, Várad Reg. 45. §, erről MELICH MNy. XIII, 52; továbbá NyKözl. XXXIV, 410). GOMBOCZ az idézett helyen valószínűvé tette, hogy ezek a *Balmaz*(= *nemlevő*)-féle török személynévvel vethetők egybe. Ugyanő a *Lende*, *Levente* régi magy. személynéveket a *lenni* igéből származtatja (MNy. XII, 310 és XIII, 237. l.). Azt hiszem ezek alapján, hogy a *Levedi* is a *lenni* igének

* A magyar és török népek azon szokásáról, hogy vezéreikről nevezik el lakóhelyeiket l. PAULER, A magy. nemz. tört. Szt.-Istvánig 142. l. 46. jegyz. vége: „A Nogáj-síkság, épp azon a vidéken, a hol Lebedia volt, még mai napig emlékeztet Nogaj Khánra, kitől vették a nogaj-tatórok nevüket“.

származéka s hogy a maga korában *levédinek* (később ebből *levéd* lenne) mondták. Hogy *Levédi* személynév emlékeinkben előfordul, arra idézem a dömösi prépostság 1329-ben átírt 1138. évi alapítólevelét, mely szerint a prépostságnak a tolnamegyei Hidegkut nevű birtokán (CsÁNKI III, 429, 465) egy szolga viselte e nevet: In uilla Hedekcut: Janus, Helte, Gerolt, Bandi, Suuledi, Fiegdi, Mauog, Dius Beledy . . . Embel, *Lewedi* Aruhdi, Lusadi. (KNAUZ, Mon. eccl. Strig. I, 89/90. l.)*

Íme tehát a *Λεβεδις-Levédi* név ugyanannak a magyar igének, a *lē-*: *lesz*-nek a származéka, a melynek a régi magyar *Levente* is.

JAKUBOVICH EMIL.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.**

III. Az *-i* többes képzőről.

Ismeretes dolog, hogy nyelvünkben két többes képző van; az egyik a *-k* (vö. *partok*, *házak*, *csűrök*, *kerték*, *tüzek* stb.), a másik az *-i* (vö. *barátim*, *szomszédim* stb.).

Az alábbi sorokban az *-i* többes képzővel fogok foglalkozni.

Az *-i* többes képző a következő esetekben fordul elő:***

I. Az *-é* képzős névszókban a többséget az *-i* képzővel jelöljük:

1. *-é* képzős főneveken pl. *császáré*: *császárei*, *istené*: *istenéi* stb.

2. Névmasokon: a) Birtokos névmásokon: *enyéim* vö. MÜNCHC. 204 (Ján. XVI, 15) valamell'eket val at'am *eneim*, uo. 206 (Ján. XVII, 10) mendenec *eneim*; sok más adatot l. NySz., MNy. VIII. 147 | *tieid* ∞ *tieid* vö. BÉCSI C. 22 (Judith VI, 18) vgan nayaskoggál mend *tieiddel*; MÜNCHC. 115 (Luk. IV, 7) *tieid* lezne mendenec, uo. 119 (Luk. V, 33) a' *tieid* kedeg ezne es iznac, uo. 148 (Luk. XV, 31) mend az *eneim tieid*, uo. 206 (Ján. XVII, 6, 9) kiket attal . . . *tieid* valanac . . . mert *tieid*; más adatokat l. NySz. | övéi vö. MÜNCHC. 198 (Ján. XIII, 1) micor zerette volna *őneit* kik valanac;

* Az 1329. évi átíratot az esztergomi káptalan házi lt.-a őrizi lsd. 70. fasc. 1. nr. 4. sz. alatt. KNAUZ kitűnő kiadását összevetettem vele. Nyelvtörténetünk szempontjából végtelenül fontos volna bizonyosságot szerezni arról, hogy ezen több mint 800 XII. századi személy- és birtoknevet tartalmazó oklevél eredeti, 1138. évi példánya végleg elveszett-e? KOLLAR ÁDÁM FERENCZ, Historiae iurisque publici Regni Vng. Amoenitates Vol. II. Vindobonae 1783. cz. műve 170. lapján ezt mondja róla: „Eae fundationis literae a Bela II. anno 1138. editae adhuc exstant in Nitriensis vel episcopatus vel capituli tabulario conservatae . . .” Tudván, hogy a dömösi prépostság már II. Ulászló idejében a nyitrai püspökséghez csatoltatott (NEDECZKY GÁSPÁR, Dömös története 42–43. l.) és hogy III. Károly 1724-ben a prépostság javait a nyitrai püspöknek adományozta (RUPP, Magyarország. helyrajzi tört. I/1. 34.), KOLLAR állítása nem hangzik hihetetlenül.

** L. MNy. XIII, 1, 44, 108.

*** Ez összeállítás a TMNy. 536. s következő lapjain mondtak alapján készült.

DÖBRÖC. 314 holot zerette volna *öveit*; más példákat l. NySz., NyK. XXXVIII, 47 és alább *övé* a. | *miéink* ∞ *mieink* vö. EHRÖC. 31 ez felewl mondott czudakban my nem gyzekedhetewnk mert nem *myeynk* De ystenne; más példákat l. NySz., TMNy. 536 | *tiéitek* ∞ *tieitek* vö. 1577-ből RMNyelveml. II, 250: Valnal lesben vözik az *tjejtök*; MA.-ból NySz.: beszélyétec ez dolgot az *tieitek* nec | *övéik*; ez alakra példáim csak nyelvtanokból vannak (l. RIEDL, M. nyelvtan 123 l., SIMONYI, M. nyelvtan² 142, 386 §§ stb.); talán a népnyelv-ből idevonhatók: HORGER A., Csángó népmesék 317: mintha saját az *öveik* lettek volna; l. még CzF. *övé* a. Dunántúlról *üejik* és MTSz. *övé*, *övék* a. a népi *ijejjik* alakot (ez utóbbi a Nyr. XXIII, 39. lapjáról; ez alakok azonban egy birtokot is jelölnek). A NySz.-ban *övék* a. idézett adatok [HELTAI, Krón. 8: „Nem iárnac à más emberé vtán. Meg elégednec az *övéieckel*“ (igy az eredetiben); MELIUS-ból *övéieck* e földi ioszag; COMENIUS, Janua 1673:186: az *övéieket* be nem vonsza (igy az eredetiben); RMNyelveml. II, 163 (1560-ból): azer az eorök (értsd: szőlő) *owekij* senkij ezt abolj ky nem wehetij (olv. *övék*, az eredetiben vö. ilyeneket: három *arwanakij*, meg *eskuggyenekij*) mind egy birtokra vonatkozathatók.

b) SIMONYI TMNy. 536 szerint nyilván az *övéi* analogiájára keletkezett:

önnéi ∞ *önnei*: 'övéi, sui', vö. MÜNCHÖC. 169 (Ján. I, 11) Tulaidon önnébe iöt es *önnei* ötet nem fogattak; ÉRSEKÚJVÖC. 1 (Ján. I, 11) Twlaydon enneeben yewe. Ees *eüney* ewtet bee nem fogadaak; JORDÖC. 623 (Ján. I, 11) Twlaydon enneeben yewe, es hw *eenney* hwtet be nem fogadnac (?). Ez adatokat SIMONYI (*ö*, *enn*)ei-vel, s nem (*ö*, *enn*)éi-vel olvassa, l. TMNy. 536 és alább | *önnöni* 'övéi sui', vö. ERDÖC. 113 (Ján. I, 11) Twlaydonaba yewe, es az *ewnnöny* ewteth bel nem fogadaak; PRSTHY-ből NySz.: az *ewnnenyt* inkab neuely, a tyeidet kegyg el hagyja | *tennéid* ∞ *tenneid* 'tiéd, tui', vö. MÜNCHÖC. 79 (Márk V, 19) menel te hazadba a' *tenneidhez* = VULG. Vade in domum tuam ad tuos.

E névmásokat nem kell okvetlen birtokos személynévmásoknak tartanunk; az *önnöni* alak alapján fel lehet tenni, hogy az *eenney* ∞ *önnei*, *tenneid* alakokban nem -é + i, hanem -(ui) ∞ -ei birtokos személyrag van, tehát olyan alak, mint (*háza*) ∞ *székei* stb. Ez esetben ez alakok olyan személynévmások, mint az *én*, *te*, *ő* stb. (l. SZINNYEI, NyK. XXXV, 434; máskép SIMONYI, Budenz-alb. 61, Jelzők 139., KERTÉSZ, MNy. VII, 10).

c) Visszaható névmáson: *magáéi* vö. 1659-ből NySz.: A *magadei* tanityák; 1648-ból NySz.: Saját *magadei*; 1688-ból: A 18 oláh hajók kevés számú *magáeival* TMNy. 536. Minthogy a visszaható névmást birtokos jelző szerepében csakis olyan szerkezetben használjuk, milyenben a főneveket hasonló szerepükben (vö. *magam*, -ad *háza*: *apám*, -ad *háza* stb.), -- a mi egyébiránt szintén bizonyíték aránylag kései, *mag* főnévből való eredete mellett (l. KERTÉSZ M., MNy. VII, 5), igen valószínű, hogy a *magamé* ∞ *magaméi*-féle alakok tulajdonképpen egyek a *császáré*: *császárei*-félékkel s hogy emezek az előbbiekre analógiájára keletkeztek (kissé máskép SIMONYI, TMNy. 528, l. erről alábbis).

d) *Ki* kérdő névmáson, vö. MÜNCHC. 140 (Luk. XII, 20) a' kiket alkottal *kiei* léznec; MOLNÁR ALBERT Gramm. 167 (l. Corpus gramm. 260 is): *Kiei* ez könyvec?, népnyelvi adat: NyF. XXXIII, 14 *Kejjeji*.

II. Birtokos személyraggal ellátott főneveken a birtok többségét *-i* képzővel jelöljük, vö. *szomszédim*, *-id*, *-i*, *barátim*, *-id*, *-i* stb.; így a régi nyelvben, részben némely nyelvjárásban ma is, l. TMNy. i. h., Nyr. XXVIII, 493, XXIX, 213 stb.

Már a TMNy. is megállapítja (l. 537 s köv. lp.), hogy a *császárái*, *istenéi*-féle alakok a régi nyelvművekben nem fordulnak elő s hogy ez alakok ismeretlenek nyelvjárásaink nagyobb részében is. Helyettük a pusztá *-é* képzős alakok használatosak többes értékben is, vö.

EHRC. 31 ez felewl mondott czudakban my nem gyczekedhetewnk mert nem nyeynk De *ystenne*; BÉCSI. 139 (Dán. IV. 30) ő kőrmi monnal *madarake*; MÜNCHC. 90 (Márk IX, 40) miért *Christuse* vattoc, uo. 112 (Luk. II, 49) mell'ec en *a'ame* = JORDC. 526 kyk az en *atyamee* = SZÉKELYUDV. 359 melyek en *athyame* = POZSONYI. 21 melyek az en *agyame* = ÉRDY. 123 kyk en *atyamee* stb. (l. más régi s részben mai irodalmi meg népnyelvi példákat TMNy. 537, NyK. XXXVIII, 47, BUDENZ-album 170, NyF. XXXII, 25, DONGÓ, Kiskunfélegyházi nyelvj. 23 stb.).

Ebből aztán a TMNy. azt állapítja meg, hogy „*az -é képzős főnevek a többes -i-t eredetileg nem vették fel, hanem csakis a névmások vették föl.*” Minthogy pedig SIMONYI az első *császárái*, *istenéi*-féle alakokat GELEJI KATONA Magyar Grammatikácskájában (l. NyF. XXX: 16, hasonlóan GELEJI KATONA Öreg Gradualjában, l. TOLDY, Corp. gramm. 698), továbbá GYARMATHI Nyelvmesterében (l. TMNy. 538) találta, azt tartja, hogy ezek először az erdélyi nyelvben fejlődtek ki. Hogy hol fejlődtek ki először az *istenéi*-, *császárái*-féle alakok, azt mi eldöntöttnek nem tarthatjuk; hogy azonban az *-i*-jüket a *magaméi*, *magadéi*, *kiéi*, *övéi* névmások analogiájára vették föl, azt kétségtelennek tartjuk (l. feljebb is).

Azonban a fent felsorolt névmásokban sem egyidőbeli eredetű a többes *-i*. A TMNy. a *kiéi*, *magaméi*, *magadéi*, *önnei* *-i*-jéről azt tartja, hogy az *övéi* birtokos névmás analógiájára keletkezett. A birtokos névmásokban levő *-i*-ről (vö. *enyé-i-m*, *ti-é-id*, *öv-é-i* stb.) azonban a TMNy.-ban SIMONYI-nak az a nézete, hogy e névmások eredetileg fölvették az *-i* többes képzőt. Ezt SIMONYI azért is valószínűnek tartja, mert e névmások a személyragos főnevekkel egy kategóriába valók, a személyragos főnevek pedig mindenha felvették az *-i*-t (vö. *ekém*: *enyém*, *eké-i-m*: *enyé-i-m* stb., l. TMNy. 537).

E hite mellett feltűnőnek találja a TMNy. szerzője, hogy a névmásokban sok esetben mind a régi nyelvben, mind pedig a népnyelvben lehet a birtok többsége jelöletlen is, s szerepelhet az *-i* helyett a *-k* többesképző is. Íme példáink:

1. Névadásokban a birtok többsége jelöletlen:

Kié, kiéi, vö. VULG. (Luk. XXIV, 17) *Qui sunt hi sermones* = MEXCHC. 167 *Kie* e bezedec, kiket . . . ; JORDC. 570 (Luk. XII. 20) *kyket* azért szerzettel, *kyee* leznek = PESTHY, Új test. 148 a *kyket* kegyg zerzettel *kyje* leznek; a népnyelvből BUDENZ-album 170: *kijé* ezek a házak? Apámé stb. | *magáé, magatoké, magáéi, magatokéi* vö. VIRGC. 96: azokat ammek *menmagae*, azokat tulajdoniha *wmaganak*; 1604-ből NySz.: Nem vattok *ünnön magatoke* | *önné, önnéi, övéi* vö. MEXCHC. 191 (János X, 12) *kinec a' iuhoc* nem tulajdon *önne* (vö. ERSEK. 127 *kynek* nem *thwlaydon erree* az *yhoc*) | *enyém* ∼ *eném, enyéim* vö. EHR. 47 es ezek azonkeppen *tyed* ment *enem* (= VIRGC. 44 ezekes *tyed* *vram* . . . *mindenek* . . . *tied*) stb. | *tied* ∼ *tied, tiedi* vö. EHR. 47 es ezek azonkeppen *tyed* stb. l. feljebb; DÖBR. 239 Emlehed *hoé tied* *vaónk*, uo. 162 *Meínek tied*; APORC. 45 *Tyed* *meínek*; KESZTHC. 234, KULSC. 218 *Tyed* *menyek*; JORDC. 530 (Luk. IV, 7) ezek *mynd tied* leznek stb.; a népnyelvből: HORGER, Csángó népm. 271: Csontocskák a *tied*, NyF. XIII, 38 Ezek a *tyúk*ok nem a *tijéd*, Törös, Beregszászi nyelvj. 23 *tied, tiedi*, TMNy. 537: *tijéd, teéd* uo. | *övé, övéi* vö. ERSEK. 127 *kynek* nem *thwlaydon erree* az *yhoc*; KULSC. 233 (XCIV. zsolt. 4) *hegyeknek magassagy irre* = KESZTHC. 254 *hegyeknek magassagy irue* olv. *üvé* (vö. DÖBR. 173 *hegyeknek magassagy övei*); ZVONARICH-ből NySz.: ez világ országát igéri, mellyec nem *övé*, hanem *czac* *istené* stb. Így a népnyelvben is sok helyen l. NyF. XXXII. 25 stb. | *miénk* ∼ *mienk, mieink*-re a régi nyelvből nincsen adatom, a népnyelvből azonban van elég, vö. NyF. XIII, 38 *Mijénk* ezek a könyvek? NyF. XX, 11 *mejénk* stb. | *tiétek* ∼ *tietek* vö. SYLVESTER-ből NyK. XXXVIII, 47 *mindenek tietek*, népnyelvi adatokat *tietek, tijétek, tejétek, tietek, tétek* hangalakban l. GYARMATHI, Nyelvemester I, 143, BUDENZ-album 170, NyF. XIII, 38, XXXII, 25, Törös, Beregszászi nyelvj. 23, Dongó, Kiskunfélegyházi nyelvj. 23 stb. | *övék, övéik* vö. VERBÓCZI-ből NySz.: Falukat es jozzagokat *öveknek* iteltenek lennie: *villas et possessiones ad se pertinere putaverunt*; a népnyelvből *övék, övéik* NyF. XXXII, 25 stb. (l. feljebb *övéik* a. is).

Az, hogy a közölt névmásokon a birtok többségének nincsen jelölője, nézetem szerint régibb nyelvi állapot megőrzése. Olyan ez, mint a *császáré, istené*-féle esetek *császárai, istenái*-félék helyett.

2. Névadásokon a birtok többsége -k többesnépzővel van jelölve.

Kiék, kiéi vö. *Kiék* ezek a birgék? Dongó, Kiskunfélegyházi nyelvj. 23; *Kejék* ezek? NyF. XXXII, 25 stb., a régi nyelvből adataim nincsenek | *enyémek* ∼ *en(y)é(i)mek, enyéim* vö. DÖBR. 326 (Ján. X, 14) *megesmerem enemeket*, uo. 330 (Ján. XVI, 15) *mindene vala mie en att'amnak vaón enimek* = JORDC. 684 *Myndenek, vala myk en atyamnakk vannak, enymók*; JORDC. 687 (Ján. XVII, 9, 10) . . . *kyket* ennekem attal . . . *tyedek* *mynd*. Az *enymek* es *tyedek*, es az *tyed enymek*, uo. 583 (Luk. XV, 31) az *enymók* *myndenek tyedek* stb. l. még régi nyelvi példákat NySz., TMNy. 537, NyK. XV, 193; így a népnyelvben is vö. HORGER, Csángó népmesék 249 Ezek az *enymek*, l. még CzF. *enyémek, enyimek, enyimek, enyéim* BUDENZ-album 170, NyF. XXXII, 25, Dongó i. h. stb. | *tiédek*

„tied” vö. *enyémek* a. a JORDC.-beli idézeteket; NÁDAZSDY T. Családi levelezése 26: Az nyesteket ámbátor *tiédek* legyenek; más régi példákat l. NySz., SzD' 86, népnyelvieket *tiédek* ∞ *tjédek* ∞ *tijédek* alakban l. GYARMATHI, Nyelvmester I, 143, BUDENZ-album 170, NyF. XXXII, 25 stb. | *övék* „*övéi*”; csak népnyelvi adatokat ismerek vö. GYARMATHI, Nyelvm. i. h., BUDENZ-album i. h., Törös, Beregszászi nyelvj. 23 stb. | *miénkek* „*mieink*”, csak újabb, főleg népnyelvi adataim vannak rá, vö. CzF.; *mienkek* BUDENZ-album i. h.; *mëjenkek* NyF. XXXII, 25; *mijénkek* Törös i. h.; *emménk* „a *mieink*” NyF. IV. 43, 50 | *tiétek* = 1. *tiétek*; 2. *tiétek*, l. feljebb | *övék* „*övéik*”, csak népnyelvi adatom van rá, vö. NyF. XXXII, 25 stb.

Azt tartom, hogy ezek a *-k* képzős többesek újabb fejlemények a többes jelölése nélküli *enyém*, *tiéd* stb.-féle alakokból, tehát ilyenekből: *ezen mind tiéd-félékből* alak szerinti egyezésre való törekvésből kifejlődtek az *ezen mind tiédek-félék* (hasonló alaki egyezésekre l. Klaniczay Sándor, Szóegyeztetés Nyr. XLVI. 256).

Látjuk tehát, hogy a névmásokon a birtok többségét hol az *-i*, hol meg a *-k* többes képzővel jelölték, hol pedig a birtok többségét jelöletlenül hagyták. Szerintünk a jelöletlenség az eredeti állapot; időrendben utána az *-i*-vel való jelölés következik, amely a főnevek analógiájára keletkezett, míg a *-k*-val való jelölés a mondat szerkezetben az alaki egyezésre való törekvés eredménye.

SIMONYI a (birtokos) névmásokról régebben azt tartotta, hogy az *-i* többes képzőt *eredetileg* is felvették (l. TMNy. 537); újabban azonban azt tartja, hogy „a birtokos névmások az *almái*, *házai* analógiájára felvették az *-i* képzőt a birtok többségének a kifejezésére: *öv-é-i*, *enyé-i-m*, *tié-i-ték* stb. Az *öv-é-i* analógiájára aztán csak újabban keletkeztek az *-é* képzős főnevekből is ilyen többes számok: *emberé-i*, *királyé-i* stb. (l. SIMONYI, A jelzők 193).

Eddigi fejtegetéseink eredménye tehát ez:

Az *-é* képzős főnevek *-i*-jüket a névmások (*magaméi*, *övéi*, *kiéi*) mintájára veszik föl, a névmások pedig a személyragos főnevek analógiájára vették föl az *-i* többes képzőt. Ebből az következik, hogy az *-i* csak a személyragos főnevekben volt meg kezdetlől fogva, tehát csak itt eredeti.

De vajjon csakugyan így áll-e a dolog? Vajjon volt-e nyelvünk minden korszakában olyan külön nyelvi elem, amely a személyragos (birtokszók) főneveken a birtok többségét jelölte? Nyelvtudományunk ezt a kérdést soha föl sem vetette, mert rendíthetetlen tanításnak tartotta, hogy nyelvünkben minden időben a *-k* mellett volt *-i*-többes képző is (l. RIEDL Sz., Magy. nyelvtan 101, 103, 106, 123, Magy. Gramm. 151; BUDENZ, UAl. 302 s. köv. lp.; MUNKÁCSI B., Az altáji nyelvek számképzése l. BUDENZ-album 266—272; SIMONYI, Magy. nyelvtan² 142, 280, 386 §§, TMNy. 536; SZINNYEI, NyH². 101, FuSpr. 58 stb.). Alábbi adataimmal talán sikerül ezt a

tanítást nem csupán megingatni, hanem helyébe egy olyant állítani, a mely a magyar nyelvtörténeti és népryelvi adatoknak jobban megfelel.

* * *

Régi emlékeinkben s ma is sok helyen a népnyelvben sokszor tapasztaljuk, hogy a személyragos főnéven olyankor is hiányzik a birtok többségét jelölő *-i* (*-ei* ∞ *ai*, *-jei* ∞ *jai*) képző, mikor azt a nyelvjárások másik része, valamint az irodalmi- és a köznyelv okvetlenül kiteszi. Íme példáim:

1. Több birtokos.

Első személy.

Fio(u)nk 'fiaink' vö. Máté XXVII, 25 VULGATA: Sanguis ejus super nos et *super filios nostros* = WINKL.C. 195 ő veere my raytonk ees *my fyonkon*; NÁDORC. 243 Az ő veere mi raytone es *mi fionkon* legőn; DÖBR.C. 1 Az ő vire miraytőne es mind *mi fionkon* legőn, uo. 440 ő vere mi raitonk es *mi fionkon*; JORDC. 446 Az hew veree my raythwnk es *my ffyonkon* legyen (vö. MÜNCHC. 68 mű fiainkon; PESTHY, Novum test. 63 mý fyaýnkra; SYLV.: az mű fiainkra; HELTAI: a mi fiainkon stb.) — A *fio(u)nk* 'fiaink' adatok nem lehetnek fordításból fordításba vándorló hibák; hiszen az idézett nyelvmélekek közül csupán a Winkler- és a NádorC. illető részei közt van némi összefüggés; a többiek keletkezése egymástól független. Íráshibáról szó sem lehet.

Mi atyánk 'mi atyáink' = 'őseink' vö. János IV, 20 VULG. *Patres nostri* in monte hoc adoraverunt = DÖBR.C. 485 *Mi atánk* ez hegbe Imadkoztak (vö. MünchC 175 a' mű atáinc; JordC. 634 az my atyaynk; WinklC. 297 A mű atyaynk stb.) | VULG. Apostolok csel. VII, 11—12 non inveniebant cibos *patres nostri*. Cum audisset autem Jacob esse frumentum in Aegypto: misit *patres nostros* primum = JORDC. 727 nem lelnek vala az my atyaynk eedeledth. Mykoron azért hallotta vona Jacob gabonanak lenny egiptomban, kyldee el elezer az *my atyankath* | VULG. Apost. csel. XIII, 17 Deus plebis Israhel elegit *patres nostros* = JORDC. 752 Izrael nepenek wra ystene valaztaa az *my reghy atyankat* elezer. — A Vulgata *patres nostri* 'őseink' szavai a Döbr- és a JordC.-ben sok más esetben *atyáinkkal*, azaz *-i* képzős többessel vannak fordítva (vö. DöbrC. 291, I Korint. X, 1; JordC. 715: Apostol. csel. III, 13; uo. 727: Apost. csel. VII, 11; uo. 727: Apost. csel. VII, 15; uo. 728: Apost. csel. VII, 19; uo. 754: Apost. csel. XIII, 32; uo. 760: Apost. csel. XV, 10; uo. 791: Apost. csel. XXVI, 6 stb.). Van több olyan magyar codexbeli *my atyank* is (vö. AporC. 135, FestC. 120: Luk. I, 55; AporC. 136: Luk. I, 72), amelynek a Vulgatában lat. *patres nostri* felel meg, de a mely a magyar szövegből mégis több birtokos egy birtokú alaknak magyarázandó.

Vezérőnk, példánk, vezéreink, példáink' vö. DÉVAI B. Mátyás, Az tiz parantsolat 6: mi végre atta nekőne az Isten apparantso-latocat? három végre . . . harmad hog *vezérőnk* legenece az oruos-hoz; uo. 100 *Példánc* az Sidóc. Lehetséges, hogy e két példát más-ként is magyarázhatni.

? *Mi felénk* 'mi feleink', vö. 1578-ból A BUDAI BASÁK m. ny. level. 158 „ebbol meg gondolhattia n(agysago)d ha az *my felenk* adtak-e okot az haborusagra avagy az ti partotok“. A példában lehet értelmi egyeztetés s ez esetben *mi felénk* 'mi felünk' gyűjtőnévnek tekinthető; lehetne azonban *mi felénk* = *mi felink* is.

Második személy.

Ti fiatok 'ti fiaitok, utódaitok' vö. VULG. Máté XII, 27 *filii vestri* in quo ejiciunt? Ideő ipsi judices vestri erunt = JORDC. 390 *ty fflatok* kyben zzyk ky? Azert hwk ty nektek byraytok leznek; MÜNCHC. 36 *tū* fiaitoc kiuel vetnec, azert ők lezne *tū biratok* (vö. PESTHY 24 az *ty fflatok*; SYLV. az *tū* fiaitok; Heltai: a *tū* fiaitoc . . . a *tū* itélőbiraitoc; Káldi: a' *tū* fiaitok . . . a' *te biraitok* stb.) | VULG. Luk. XI, 19 *filii vestri* in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices vestri erunt = DÖBRC. 306 *ti fiatok* kiben űznek: azert űk *ti biraitok* leznek; JORDC. 565 az *thy fflatok* kyben zzyk ky? Azert hwk tynektek byraytok leznek; PESTHY 144 a *tű fflatok* kű hatalmanal (?) űznek? Azért ewk leznek *tű bflatok* (vö. MÜNCHC. 136 *tū* fiaitoc . . . *tū* biraitoc stb.) | VULG. Luk. XI, 13 si ergo vos nostis bona data dare *filii vestris* = DÖBRC. 333 Azert ha ti tuttok is adottakat adnotok *ti fiatoknak*; ÉRSEKŰJC. 12 Azert ha ty esmeryetek ys adományokath adny *ty fflatoknak* (vö. MÜNCHC. 136 *tū* fiaitocnak; JORDC. 564 *thy fflatoknak* stb.) | VULG. Luk. XXIII, 28 Nolite flere super me, sed super vos ipsas, et super *filios vestros* = DÖBRC. 462 ne siriatok en raitam de siriatok tinőn raitatok es *ti fiatokon*; WINKLC. 202 ne syryatok een raytam de tynnen magatokon siryatok ees *ty fflatokon*; JORDC. 613 ne akaryatok en raytam syrny, de ty magatokon, es *thy fflatokon* syryatok; PESTHY 176 ne sűrűatok een raytam, de tynnen magatokon sűrűatok, ees az *tű fflatokon* (vö. MÜNCHC. 165 *tū* fiaitokon; VITKC. 86 *fyatokon* stb.) | VULG. CXIII. zsolt. 22 Adjiciat Dominus super vos, super vos et *super filios vestros* = DÖBRC. 202 Vr ennek felőtte teően *tű* nektek: *tű* nekek (a: nektek) es *tr fiatokon*; KESZTHC. 317 Ennek felette tegyen wr *thy* weletek, ees *ty fflatokkal* (vö. KulcsC. 294 *thy fflatokkal*) | WINKLC. 196 Eleegh vala neektők a ty bynetek de yth *fiatokat* (helyesen: *fiatokat*) akaryatok rezesse tenny az artatlan ihesus cristusnak gezedelmet kemeenben keresny akaryatok *tyw fflatokon* lenny = NÁDORC. 243 eleg vala neektők attű bintők De ith *fiatokat* akaryatoc rezesitni az artatlan iesus cristosnak gezedelmet kemeenben keresni akaryatoc *tű fiatokon* lenni stb.

Ti atyátok 'ti atyáitok, őseitek' vö. VULG. Máté XXIII, 30, 32 Si fuissemus in diebus *patrum nostrorum* . . . Et vos implete mensuram *patrum vestrorum* = MÜNCHC. 57 Ha mű voltone volna mű at'ainenac napiban . . . es *tū* tölčetec be *tű atatocnac* merteket; JORDC. 429 azmy reghy atyaynknak ydeykben . . . ty kedeglen tellyeseyczetek be *ty atyatoknak* zamyth; PESTHY 51 az *tű atyátok* ideűbe . . . tűs az *apatok* merteket (vö. Károlyi 1901: a ti atyáitoknak mértékeket stb.) | VULG. Luk. XI, 47—48 *patres autem vestri occiderunt illos. Profecto testificamini, quod consentitis operibus patrum vestrorum* = PESTHY 146 a *tű atyátok* ewltek meg kegűg azokat. Bűzonűanal meg mutattűatok, hogű akaratosok wattok az *ty atyatoknak* chelekedetűhez (vö. MÜNCHC. 138 *tū* at'aitoc . . . *tű* at'aitocnac stb.) |

VULG. Ján. VI, 49, 59 *Patres vestri* manducaverunt manna in deserto et mortui sunt . . . non sicut manducaverunt *patres vestri* = JORDC. 645, 646 Az *thy* reghy *atyatok* meennath eethtek az pwztaban, es megholtanak . . . Nem mykeppen az *thy* reghy *atyatok* meennath eethtek, es megholtak; POZSC. 23 mykeppen ewthek az *thy aggyatok* az mannath, es megholtanak (vö. MÜNCHC. 181, 182 tū at'aitoc, DÖBRC. 345 ti att'aitok, ERSEKÚJC. 556 az ty reghy attyaytok stb.) | VULG. Apost. csel. VII, 38, 39, 44, 45 Hic est . . . qui loquebatur ei in monte Sina, et cum *patribus nostris* . . . Cui noluerunt obedire *patres nostri* . . . Tabernaculum testimonii fuit cum *patribus nostris* . . . Quod et induxerunt . . . *patres nostri* = JORDC. 730—1 ky zol vala hűneky Synay hegyen, mynd az *thy atyatok*nak es . . . kynek nem akaranak enghedny az *thy atyatok* . . . Az ysteny törveennek Byzon satora awagy temploma volt *ty atyatokkal* az pwztaban . . . Kyt be es hozak az *ty atyatok* Josuewal (vö. Károlyi 1901: atyáink) stb.

Ti *birátok* ,ti biráitok' l. feljebb *ti flatok* a.

Ti *leánytok* ,ti leányaitok' vö. VULG. Ozeás IV, 13, 14 Ideò fornicabuntur *filiae vestrae* et *sponsae vestrae* adulterae sunt. Non visitabo super *filias vestras* . . . et super *sponsas vestras* = BÉCSI C. 186 Azert paraznalkodnac *t' leaítoc* es *t' völegentec* törüen töröcke leznec. Nem latva meg *t' leaítokra* mikor paraznalkodandnac es *t' völegentékre* mikor törüent töröndnec | VULG. Jochel II, 28 Prophetabunt filii vestri et *filiae vestrae*: *senes vestri* somnia somniabunt et juvenes vestri visiones videbunt = BÉCSI C. 208 tū fiaitoc es *t' leantok* prophetálnac *Tū ventec* almakat almadoznac es t' ifiaitoc latasokat latnac (vö. Káldi: a' ti fiaitok és a' leányitok: a' ti véneitek . . . és a' ti ifiaitok stb.) | VULG. Jochel III, 8 Et vendam filios vestros et *filias vestras* in manibus filiorum Juda = BÉCSI C. 209 es el arolom t' fiaitokat es *t' leantokat* Juda fiainac kezekbe (vö. Káldi: a' ti fiaitokat és a' ti leányitokat stb.)

Ti *véntek* ,ti véneitek' l. *ti leánytok* c.-ben.

Ti *völegénytek* ,ti völegényeitek' l. *ti leánytok* c.-ben.

Ti *zsínagógátok* ,ti zsinagógáitok' vö. VULG. Máté XXIII, 34 ex eis flagellabitis in *synagogis vestris* = MÜNCHC. 57 azoc közzöl megostoroztoc *tū synagogatocban*; DÖBRC. 273 es f közzölök megostoroztoc *ti synagogatokban*; JORDC. 429 nemellyet megöltök *ty synagogatokban*; ERDYC. 173 Es ew közzölök nemellyeket meghos-toroztoc *ty synagogatokban*; PESTHY 51 nekýket meg ostoroztoc a *tý synagogatokba* (vö. Káldi: a' synagógáitokban, Károlyi 1901: a ti zsinagógáitokban stb.)

Ti *gondviselőtök* ,ti dajkátok ,ti gondviselőitek ,ti dajkáitok' vö. SZEGEDI LÖRINCZ, Theophania 4 Az királyoc vgy mond lesznek az *tū gonáviselőtöc*, es á kiralne aszonyoc az *tū dajkatoc*.

A XV—XVI. sz.-ból való emlékekből könnyű volna e többes 2. személyű birtokosra a példákat szaporítani. Végleg ilyen adatok irodalmi emlékeinkből talán a XVII. századdal tűnnek el. MAGYARI ISTVÁNban állítólag még ilyen egy birtok alakú, de több birtokot jelölő példák találhatók (vö. GÁTY BÉLA: Magyar István nyelvi sajátságai 24).

Harmadik személy.

Ő fiok ,ő fiaik, utódaik' vö. VULG. LXXVII. zsoltár 4, 5, 6 Non sunt occultata à filiis eorum in generatione altera . . . Quanta mandavit patribus nostris nota facere filiis suis . . . Filii qui nascentur . . . narrabunt filiis suis = APORC. 34 Nem reitettek el ő fiaitól masod nemzetbe . . . Meneieket paranczolt my attainknak meg ielenteni azokat ő fioknak . . . Fiak kik zűletettek . . . hirdetik ő fioknak; DÖBR.C. 144 ő fioktól ninčenek eltitkolvan . . . Menet parancolt mi att'ainknak. ő fioknak meg tuttatniok . . . Fiak kik ziletnek . . . űk es fioknak bezellik (vö. KULCS.C. 187—8, Keszth.C. 195—6 w nekyk fyaytwl . . . w fyaynak . . . w fyaynak) | VULG. LXXXIII zsolt. 4 Et enim passer invenit sibi domum et tur nidum sibi, ut ponat pullos suos = DÖBR.C. 156 vereb maganak hazat lel: es gerlice fezeket: hol ő fiokot le tegek (a magyar szöveg alapján több birtokos több birtok fiaikat várnánk, a latin ponat alapján l. Keszth.C. 220, KULCS.C. 207 holott le tegye w fyayth) | VULG. CV. zsolt. 37—38 Et immolaverunt filios suos et filias suas daemonis. Et effuderunt sanguinem innocentem: sanguinem filiorum suorum et filiarum suarum = APORC. 74—75 Es aianlottak ő fiokat es ő lanokat őrdögöknek. Es el őttöttek az artatlan vert ő fioknak es ő lanoknak verit; DÖBR.C. 190 Es ő fiokot es lanokot őrdögöknek aldozak: Es artatlan vert őtenek ő fioknak; es ő leányoknak veret: KULCS.C. 263 Ees aldoztataak w fyokath, es w leanyok (sic!) erdegeknek Ees ky etteek artathlan verth, w fyoknak es w leanyoknak vereeth; Keszth.C. 290 Ees aldoztataak w fyokath, es w leanyokath erdegeknek kes ky etteek artatlan weerth w fyoknak es w leanyoknak wereeth; KÁROLYI 1590: Mert meg áldozác az ő fyokat es leányokat az őrdögöknek. Es ártatlan vért ontánac, az ő fioknac leányoknak véreket (vö. Károlyi 1901: az ő fiaikat es leányikat, az ő fiaiknak es leányaiknak.) | VULG. Judit IX, 3 Et dedisti mulieres illorum in praedam et filias illorum in captivitatem = BÉCSI.C. 29 es adad őnemberieket ragadatba es ő fiokat fogsagba; KÁROLYI 1590: feleségeket pedig pędara, es leányokat rábsagra adtad | VULG. Baruch III, 4 audi nunc orationem mortuorum Israel et filiorum ipsorum = BÉCSI.C. 103 halgassad Israel halottinac es ő fioknac imadsagát | VULG. Baruch VI, 32 vestiunt uxores suas et filios suos = BÉCSI.C. 113 es ruhaziac ő feleségeket es ő fiokat | VULG. Oseas IX, 12 Quod et si enutrierint filios suos = BÉCSI.C. 193. Hoř ha es őfiokat neuelendic | VULG. Joel I 3 Super hoc filiis vestris narrate, et filii vestri filiis suis et filii eorum generationi alterae = BÉCSI.C. 203 erről tő fiaitoknak hirdesetec. es tő fiaitoc ő fioknac. es ő fiok egeb nemzetnec; KÁROLYI 1590 beszéllýe meg az ti fiaitoc az ő fioknac es azoknac fiok beszéllýe meg az ő maradékoknak; KÁLDI: . . . a' fiaitoc az ő fioknac es azoknac fiaik a' más nemzetsegnek (vö. Károlyi 1901: az ő fiaiknak es azoknak fiaik . . .) | VULG. Máté XVII, 24 Reges terrae à quibus accipiunt tributum vel census? a filiis suis an ab alienis = MÜNCH.C. 46 Földnec királ'i kitől veznec adot. ő fioktól auag idegenektől; KÁROLYI 1590: Ez földi királyoc, kiktől szoktac venni adot vagy rauást? Az ő fioktól vagy idegenektől | VULG. Apost. esel. XIII, 33 Quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris = DÖBR.C. 321 Mert ezt isten ő fioknak meg tell'esytette (vö. Jord.C. 754 az ty ftyaytoknac stb.) stb.

Ő attyok, ő atyáik, őseik' vö. VULG. Judith V, 7. 8 noluerunt sequi deos patrum suorum . . . deferentes itaque ceremonias patrum suorum = BÉCSI. 17 nem akarac kőuetniec ő at'loknac isteneket . . . Es vg még haac ő at'loknac cerimoniaiokat; KÁLDI: nem akarták követni az attyok istenit . . . El-hagyván azért az attyok czeremóniait | VULG. Baruch II, 33, 37 quia reminiscuntur viam patrum suorum, qui . . . quam . . . juravi patribus eorum = BÉCSI. 102 mert megemlekeznec ő attoknac vtáról kie . . . mellert eskőttem ő at'loknac; KÁROLYI 1590: mikoron megemlekeznec az ő attyoknac vtairól . . . mellyet hitemmel ígérttem az ő attyoknac | VULG. Amos II, 4 post quae abierant patres eorum = BÉCSI. 217 Kie után iartanac ő at'loc; KÁROLYI 1590: mellyeket az ő attyoc követtenek; KÁLDI: mellyek-után mentek vala az ő attyok | VULG. Pál ap. Zsid. VIII. 9 quod feci patribus eorum = JORD. 812 kyt zerzettem volt az hű attyoknac; KOMJÁTHI 439 kyt tőttem az ű Atiokual; SYLV. Uj test. mell'et tük az ű att'loknac; HELTAI: mellyet tőttem' az ő attyockal; KÁROLYI 1590: mellyet szerzettem vólt az ő attyockal; KÁLDI: mellyet szerzettem az ő attyokkal stb. (vö. Károlyi 1685 az ő atyaikkal).

Leányok, ő leányok, leányaik' vö. az ő fiok c.-et.

Ő gyermekek, ő gyermekeik' vö. VULG. Jud. IV, 10 ne darentur in praedam infantes eorum = BÉCSI. 16 né adatnanac ő germekdédéc ragadatba; KÁLDI: ne adatnának praedára az ő gyermekek.

Ő városok, városaik', vö. VULG. Judith III, 12: Nam et civitates eorum destruxit et lucos eorum excidit = BÉCSI. 15 ő városokat meg töre es ő ereztüeneket ki vagdala; KÁLDI: mert azok városit-is el-rontá, és az ő berkeket ki-vágá | VULG. Jud. VI, 10 ne darentur civitates eorum in exterminium et sancta eorum in pollutionem = BÉCSI. 16 né adatuanac ő varasoc ki irtatba es ő scentec vndoklatba; KÁLDI: ne adatnának . . . az ő városok romlásra és az ő szentségek ferteztetésre; KÁROLYI 1590: hogy . . . városokat romlásra, szentségeket fertelmeztetésre ne adná; VULG. Jud. V, 3 quanta sint civitates eorum = BÉCSI. 17 ménéiee legenee ő varasoc; KÁLDI: mely nagy városok légyen | VULG. Jud. V, 20 terras eorum et civitates eorum ipsi possederunt = BÉCSI. 19 ő földöket es ő varasokat ök birtac; KÁLDI: azoknak földöket es városokat ök birták stb.

A régi és a régibb nyelvből számtalan példát idézhetnék arra, hogy az ő fiok, ő leányok-féle alakoknak kettős jelentésük van; jelölhetnek egy birtokot is, de jelölhetnek több birtokot is, tehát mai nyelven ő fiok, ő leányok lehet 1. ,filius eorum, ihr Sohn, ő fiuk'; 2. ,filii eorum, ihre Söhne, fiaik, az ő fiaik'. Ezt egyébiránt a régi magyar nyelvtanirók is igazolják. MOLNÁR ALBERT szerint urok lehet 1. ,dominus eorum'; 2. ,domini eorum' (l. Corpus gramm. 145, 149, 150, 161). Uraik, fiaik, leányaik-féle alakokat az ő nyelvtana nem ismer. Nagyon fontos GELEJI KATONA vallomása is, a ki két helyen is szóná teszi az ő fiok, fiaik'-féle alakokat. Az Öreg Gradualban ezt írja:

„Hasonló ehez az-is, hogy az possessivumokat in plurali ne tudgyák az mi mostani Magyarink ki mondani, az kik ugyan alittyák-is magokat valakiknek lenni, hanem mind tsak singulariter mondják

ki: Az *fiaknak* bõtsûlniek kell az *õ szûlêjeket** úgy szólnak, mint ha tsak egy volna az *õ szûlêjek*, holott ketten vagynak, és így kellene szólniok: az *õ szûlêjüket*; Ismét; Az szûlêknek jól kell nevelniek az *õ fiokot, leányokot***, mint ha soha nem volna több egynél, holott azt-is így kellene mondaniok, az *õ fiaikot, leányikot* . . . Egy ilyen kortos Magyarország ez-is: A' pogányok biznak az *õ lovokban****, mint ha valamenyin vagynak mind tsak *egy lovok* volna, s-arra duzzadnának fel biztokban, holott az igaz Magyaróság è volna: az *õ lovaikban*. Mert *in singulari lova, in plurali* ha tsak egygyé, *lovai*, ha többeké *lovaik* . . .“ (I. TOLDY, Corpus gramm. 698). — A „Magyar Grammatikatská“-ban (megjelent Gyulafehérvárott 1645-ben) pedig ezt mondja GELEJI KATONA (I. II. könyv 3. §, NyF. XXX, 16):

„Mikor többeknek sokak tulajdonittatnak, a *numerus pluralis*ban ikban mondatnak igazán ki. Mint: A' *szûlêknek kegyesen kell nevelniek az õ gyermekeiket, fiaikat, leányikat*. Nem: *gyermekeket, fíjokat, leányjokat*; mert az úgy mondatnék, ha egynéhány szûlêknek tsak egy gyermekek, fíjok, vagy leányjok volna . . . *Vagyon Mosesek, s' vagynak Profétáuk*. Nem: *Vagyon Profétájok*; mert az tsak egygyet tenne. A' *Gergesenusok szánák az õ tengerben veszett disznaikat, nem: disznójokat*; mert az azt tenné, hogy az egész Gergesenusoknak tsak egy disznajok veszett légyen a' tengerben, s' voltak pedig két ezerig valok. Ha egynek sok lovai, ôkrei, juhái etc. vagynak, tehát: *õ lovai, ôkrei, juhái*, de ha többeknek többek, tehát így mondatnak: *õ lovaik, ôkreik, juhaik*“ stb.

Ez idézetekből is tehát kétségtelen, hogy GELEJI KATONA idejében az *õ fiok* (= „fiaik“) féle alakok, az az alakok, amelyekben a birtok többsége nincs jelölve, közönségesek voltak nyelvünkben (I. SIMONYI NyF. XXX, 16 lapján levő jegyzetét is).

Egyébiránt a népnyelvben ma is megvan, hogy a 3. személyben alakilag a több birtokos egy birtok = a több birtokos több birtokkal. Így pl. a jánosfalvi nyelvjárásból azt írja leírója, hogy benne „a több birtokos egy birtok és a több birtokos több birtok között a harmadik személyben nincs különbség, a rag *jik*“ (I. NyF. XXIX, 21).

A magyar nyelvemlékek tehát kétségtelenül vallják, hogy több birtokos esetében a birtok többsége mind a három személyben jeletlenül is lehetett, más szóval a régi és régibb nyelvben ez van:

* Vö. pl. VULG. Máté X, 21 *insurgent filii in parentes* = MÜNCH. 32 *tamadnac fiac zûleiec ellen* | VULG. Márk XIII, 12 *consurgent filii in parentes* = MÜNCH. 98 *tamadnac fiac zûleiec ellen*; KÁLDI: a' fiak az *õ szûlêjek*-ellen | THC. 7 mint az fiak *zûleióket* stb.

** Vö. feljebb.

*** Vö. NÁDAZSDY T. Családi levelezése 187 budara *lovokat* befogják.

mī fio(u)nk = 1. ,filius noster, unser sohn; 2. filii nostri, unsere söhne' ;

tī fiatok = 1. ,filius vester, euer sohn; 2. filii vestri, euere söhne' ;

ō fio(u)k = 1. ,filius eorum, ihr sohn; 2. filii eorum, ihre söhne'.*

Legkevesebb példám van az 1. személyre, jóval több a 2.-ra, s számtalan a 3. személyre. Ép ezért valamennyi 2. és 3. személyű példámat nem is közölhettem.

2. Egy birtokos.

Az előbb kifejtettekből már most az is következik, hogy kellett lenni olyan korszaknak is, amikor az egy birtokos több birtok esetében a birtokszón a birtok többsége szüntén jelöletlen volt, más szóval kellett lenni olyan kornak is, amikor a *fiam, fiad, fia*-alaknak kettős jelentése volt: 1. ,filius meus, tuus, suus, eius, mein, dein, sein sohn'; 2. ,filii mei, tui, sui, eius, meine, deine, seine söhne'. Nagy kérdés azonban, vajjon lehet-e ilyen alakokat a nyelvemlékekből kimutatni. Ilyen alakoknak látszanak a következők:

Speculum v. b. Francisci, Velencei kiadás 30. b. Ego lamentor de fratribus . . . Propter quod domine? . . . propter tria Videlicet quia non cognoscunt *beneficia mea* = EHRC. 94 en syrok az barátokrol . . . Myert vram . . . haramert: mert nem esmerik en yo *tetemet* kykett oly zaporan es beusegest adok nekyk | VULG. LXVIII. zsold. 4: *rauae factae sunt fauces meae* = DÖBRC. 129 en *yñem* be rekedenek (vö. Apoc. 18 megrekettek en enim; KulcsC. 161 megrekedenek en yneym; KeszthC. 168 megrekedenek een yneym l) VULG. Máté XXVII, 1 *cousilium inierunt omnes principes sacerdotum et seniores populi* = DÖBRC. 437 tanalčba menenek. minden papok *feiedelme*. es nepnek vembí (vö. uo. 438, 439, 441 papoknak feiedelmi = Vulg. principes sacerdotum) | VULG. Luk. XX, 1 *convenerunt principes sacerdotum et scribae cum senioribus* = MÜNCHC. 156 egbe gőlekezenec a' papocnac *feiedelme* es az irastudoc a' veneckel (máskor uo. papok feiedelmi vö. MünchC. Luk. XIX, 47, XX, 19, XXII, 2 stb.) | VULG. XVI. zsold. 5 ut non moveantur *vestigia mea* = DÖBRC. 33 hog en úomasimnac *hel'e* ne indul'anac.**

* VULG. Ján. IX, 19, 20 *Hic est filius vester . . . ? . . . hic est filius noster* = MÜNCHC. 189 Ez e tū *fiatoc* . . . *mū fionc* stb. | VULG. Luk. I, 7 non erat *filius* = MÜNCHC. 107 nem vala őnekie *floc* stb.

** Nem ide való példák, mert kétségtelenül alakilag egy birtokot jelölnek a következők: DÖBRC. 144 En *nepem* vegetek eztege en törvenemet; BUDAI BASÁK lev. I, 179 az en *nepem* nem bantottak; BÉCSI C. 232 Israelnec *nepem* meghivattattac Jherusalembe; DÉVAL, At tíz par. 108 Ez papác *rende* het hitnec ielit cizináltac; BUDAI BASÁK lev. I, 162 az budai mezarosok *juhát* el haytontanak vala; DÖBRC. 72 en *ellensigemert* igazgass engem, uo. 5 hog atte *ellensigedert* illen hívón kőnorgel, uo. 2 mind atte *nemzetőd* azt valiak stb. E példákban értelmi egyeztetés van, amennyiben az egy birtokot jelölő alakok gyűjtő nevekül vannak felfogva, l. SIMONYI, Jelentés-tani szempontok 41.

Ez alakok azonban csak nekünk látszanak egybirtokot jelölő alakoknak. Minthogy ugyanis a magyarban képző- vagy ragbeli *-i*-*-é*-vel váltakozhatik (l. MNy. IX, 10), azért a fenti *tetemet* (olv. *tétēmēt*), *yűém* (olv. *inyēm*), *feiedelme* (olv. *fejedelmē*), *he'le* (olv. *helyē*) a későbbi *tétimēt*, *inyim*, *fejedelmi*, *helyi* régiebb alakjaiul fogható fel. Ezt közvetve az is támogathatja, hogy mélyhangú *fia*, *háza* = „fiaí, házaí” példát kimutatni nem tudunk.*

Az azonban, hogy egy birtokos több birtok esetében kétségbe vonhatatlannal biztos jelöletlen alakokat nem tudunk a nyelvémlékekből kimutatni, nem czáfolja meg, hogy ilyen jelöletlen alakok a nyelvben ne lettek volna. A mi nyelvémlékeink abból a korból valók, amikor az egy birtokos több birtok esetében már mindenütt jelölik a birtok többségét (vö. HB. *feleym*, *mend w scentii*, *unnuttei* *cuzicun*), ellenben a több birtokos több birtok esetében az új, a fejlődött állapot mellett meg van még a régi is, a jelöletlen használat s ez a 3. személyt illetőleg nyelvjárásokban még ma is kimutatható.

A személyragos főneveken a birtok többségét azonban nem csupán az *-i* képző jelölheti. Vannak nyelvjárások, a hol a többséget a *-k* jelöli. Így pl. a göcseji nyelvjárás leírásában olvassuk, hogy ott ilyen alakok járatosak: *hazánkók*, *házaink'*, *kertünkek*, *ker-teink'*, *luankók*, *lovaink'*, *tehenünkek*, *teheneink'* (l. BUDENZ-album 169). Az őrvidéki nyelvjárásban ugyanilyen szerepben *-ék* képzőt találunk, vö. *lóamék*, *lovaim'*, *lóankék*, *lovaink'*, *tehenémék*, *teheneink'*, *tehenen-kék*, *teheneink'* (l. NyF. IX, 9), *cselédemék*, *cselédeim'* NyF. IV, 20 stb. Bár ilyen alakokat nyelvémlékekben nem találunk,** mindazonáltal ez a képzésmód szintén támogatja azt a fölfogást, hogy a személyragos főnevek sem vették föl eredetileg az *-i* többes képzőt.

Eddigi fejtegetéseink eredménye ez:

Az *-é* képzős főnevek *-i*-jüket a névmások (*magaméi*, *övéi*, *kiéi*) mintájára veszik föl;

a névmások (l. följebb és *enyéim*, *tiéid*, *miéink* stb.) a személyragos főneveket követték, ezek analogiájára vették föl az *-i* többes képzőt;

azonban a személyragos főneveken sem eredeti az *-i* többes képzővel való jelölés. A régiebb állapot itt is a jelöletlenség.

* * *

* Miskolczi, Vadkerti¹ 343. lapján levő „tsak hogy a' lába temérdek rövidék” (így a második kiadásban is, l. 352 lp.) nyilvánvaló sajtóhiba.

** Esetleg idevaló a következő adat: VULG. XXIII. zsolt. 7, 9 Attollite portas principes vestras = DÖBR. 47 Feiedelmek nissatok fel *ti kapuktokat*.

Az a kérdés már most, honnan került hát az *-i* többes képző a személyragos főnevekbe. Mielőtt a kérdésre felelnék, egy kis előzetes kitérést kell tennem. A kitérés ez. Ha az *-i* többesképző eredetileg a személyragos főnevekhez sem járult, hogyan fejezte ki a magyar a birtokszón a birtok többségét, PAASONEN a Mordwinische Lautlehre 123. lapján azon nézetének ad kifejezést, hogy a finnugor alapnyelvben a birtok többségének *-n* volt a jele s hogy ez ma legjobban a vogulban (vö. v o g. *šamem* ,mein auge', *šamanem* ,meine augen'; *šamov* ,unser auge', *šamenov* ,unsere augen', *šaman* ,euer auge', *šamenan* ,eure augen') van megőrizve s töredékeiben megvan a mordvinban (vö. *ava-ts* ,sein weib', *avanza* ,seine weiber' stb.) is. SETÄLÄ hasonlólt igyekezett megállapítani a finnre. Szerinte (l. Virittäjä Új f. IV, 123 és SZINNYEI, NyH.⁵ 112) a birtok többségét a finnben egykor az *-n* jelölte s a mai jelöletlen állapot e jelöltből fejlődött. E gondolatot SZINNYEI tovább fejtette s azt igyekezett kimutatni, hogy a magy. *fiad* egy szabályos ősmagyar **fiant* (= ,fiad, filii tui') mása, a mely az eredeti ősmagyar **fiat* (= ,fiad, filius tuus') alakot kiszorította (l. SZINNYEI, NyK. XXXV, 446, FuSpr. 115). E szerint tehát halvány nyoma volna a magyarban is a birtok többségét jelölő egykori *-n* képzőnek.

A szorosabb értelemben vett finnugor nyelvtudománynak csupán buzgó olvasója vagyok, s ha finnugor kérdésben mégis véleményt merek kockáztatni olyan tekintélyekkel szemben mint PAASONEN és SZINNYEI, teszem azért, mert alapnyelvi jelenségekről elvileg más a fölfogásom. Lehet, hogy kétségtelen dolog, hogy a mordvinban és a finnben az ilyen alakok:

finn *laivani* ,hajóm, hajóim', *kalani* ,halam, halaim', *laivasi* ,hajód, hajóid', *kalasi* ,halad, halaid' stb.

md. *šora-mok* ,fiunk, fiaink', *šora-γk* ,fiatok, fiaitok', *šora-st* ,fiuk, fiaik' (l. PAASONEN, Mord. Lautlehre i. h., Mordv. Chrest. O5.) eredetileg nem jelölték a birtok többségét is s a teljesebb *-n*-es alakok itt részint kiszorultak, részint az *-n* hangtani úton eltűnt (l. NyK. XXXV, 446, NyH.⁵ 112). A vog. *-n*-ről azonban már másképen is lehet gondolkozni. A vogulban nem *-n*, hanem *-än*, sőt rövidüléssel *-ä* a birtokszó többségének a jelölője (vö. vog. *kwo(ä)lä(a)nel(ē)m* ,házaim', vog A L. *kwäläm* ,házaim', vog K L. *luäm* ,lovaim' stb. l. MUNKÁCSI B., Vog. nyelvj.). Elismerem, hogy grammatikailag a többséget az *-n* jelölheti (l. BUDENZ, UgAl. 315), a vogul nyelvérvék előtt azonban a többes hordozója az *-än*, *-ä*. Ezt az egységes *-än*-et kell előbb megmagyaráznunk s akkor talán kiderül (l. UgAl. 315, Fokos, NyK. XL, 409), hogy alakulásban a vogul *-än*-nek a finnhez és a mordvinhez semmi köze. Nyoma sincs azonban az *-n*-nek a cseremiszi (vö. pl. *imüemlak* ,lovaim' tkp. *lovamok*, *imüštš* ,lovai, lovuk' stb.), a zürj.-votj., az osztják személyragos birtokszókon. Ezek alapján

azt tartom, hogy a finnugor alapnyelvben a birtok többsége a nyelvek egy részében jelöletlen volt; a mai jelöltség a nyelvek egy részében különnyelvi fejlemény. Ilyen különnyelvi fejlemény a magyar *-i* többes képző is. De nem eredhet a *mi, ti* személynévmások *i*-jéből, nem lehet vele azonos. A *mi, ti*-ben ugyanis általában *-i* többes képzőt keresnek (l. BUDENZ, Ugal. 311, TMNy. 540, SZINNYEI, NyH.⁵ 102 stb.). Tekintve a *mi, ti* régi magyar *miv, tiv, mő, tő* stb. alakváltozatait (l. MNy. IX, 299—302, 337—338), benne *-i* többes képzőt keresni nem lehet.* A mikor a magyarban már van *-i* többes képző, *mi, ti* névmási alak még mindég nincs. Ezért sem lehet az *-i* vele azonos.

De hát akkor honnan terjedt a személyragos főnevekre a birtok többségét jelölő *-i*. Erre megfejtésemet — anélkül, hogy az *-i*-re vonatkozó eddigi elméletet (l. BUDENZ Ugal., TMNy. 540, NyH.⁵ 102) bővebben czáfolnám — a következőkben adom elő.

Abból indulok ki, hogy nyelvünk a *genitivus partitivus birtokviszony*nyal fejezi ki (l. erre KERTÉSZ M., Nyr. XLII, 448—454, NyK. XLIII. 414 s köv. lp.; SIMONYI, A jelzők mondattana 146. s köv. lp.). A *mi* szempontunkból azok az esetek jönnek tekintetbe, mikor a birtok határozott v. határozatlan számnév, határozatlan névmás vagy esetleg mennyiséget jelentő melléknév.

Ha határozott számnév a birtok, ilyeneket találunk:

NÁDORC. 233 negen voltac a kith iesost ostorozyak volt. Nagh vas retezzel, mert *kettei* megh farrad volt, es a *kettei* megúuguan es-meg verni kezdic volt == WINKLC. 189 Negyen voltanak akyk ihesust ostorozyak wolth Neegh vas retezzel Merth *kettei* megh farrad volth a *kettei* megh nywgowan esmegh verny kezdyk wolth | TELEGGI, Az ker. fond. 56. Az also tablan valo harom parancholat, mikeppen tanet mintet Istennec szeretetire? Vgy hog, *a kettei*, tiltya a vetkeket | LevT.-ból Nyr. XLII, 448 Az zenth gewrgy wetes tyzen hath hold, annak az *negye* bwza, az *tyzen kethey* ros | ERDYC. 577 Ez bezedeknek wtanna keleenek ffe az *kettey* | MEGYESIBŐL NySz.: ha *kettei* pápák voltak is stb. A régi nyelvből csakis *kettei*, az az *i*-be végződő alakra van példánk (l. NySz. *kettő* és *kylalkettei*; OklSz. *keralquettey*; SIMONYI, A jelzők 149, KERTÉSZ i. h.), a népnyelvben van *ketteje* is (vö. SIMONYI i. h. Gunár a *ketteje*, szabad a mezeje; NyF. IV, 82 *ketteje* ojan erős vót stb.);

BUDAI BÁRÁK I, 200 tyzön het egöt megh bennök, *kata* el szalat az többit el vittek;

VULG. Luk. XVII, 17 Nonne decem mundati sunt? Et novem ubi sunt? = MÜNCHC. 151 Nemde tizen tiztoltattac é meg es az *kilençi* hol vadnac; JORDC. 588 Nem de tyzen tyztwlanak ee megh, es az *kylencze* hol vannak | BUDAI BÁRÁK m. lev. I, 199 tyz legeni jwť

* Újabban SZINNYEI (l. NyK. XLV. füzet 2.) a *miv, tiv, iv* v-jére egybeveti az osztj. *lox, iox, ö'* plur. *lox, iox, tix, ök'*. vog. *täp, täß, ö', ne'* te' névmások *γ-χ*-ját.

nolt ki, az vacy erdőben az myeynk eggiet elfogtanak bennök, *kilencye* el szaladot;

VULG. Máté XX, 24 Et audientes decem indignati sunt = MÜNCHC. 51 Es haluan a' *tize* méltatlankodanak; JORDC. 417 Es halwan ezt az *tyze* yghen bozzonkodanak; VULG. Aggaeus II, 117 cum intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas et fiebant viginti = BÉCSI C. 289 mikor bemennétéc asaitoba hog' nominatoc őtuen vatale bort es' léznec vala *huza*

BUDAI BASÁK m. I. I, 291 Egreől zazan iérttek voltak ki . . . az *huszoneöte* az sokadalomra menuen . . . ; uo. I, 55: az egyrek három ezör juhna többet ragattanak volna el . . . az *ket ezöre* az zegeny, buday pesty mezarosoke voltanak stb.

Nem lehet benne kétség, hogy a fenti példákban az *-e ∞ -i* egyes 3. személyű birtokosrag.

Ha határozatlan számnév v. határozatlan (mennyiségre vonatkozó) névmás a birtok, akkor ilyeneket találunk:

Egyebi ∞ egyebe: VULG. Márk IV, 4, 5, 7, 8 *aliud* cecidit circa viam . . . *aliud* vero cecidit super petrosa . . . *aliud* cecidit in spinas . . . *aliud* cecidit in terram bonam = MÜNCHC. 76 *egebi* eset az vt felen . . . *egebi* eset a' kőuesre . . . *egebi* esec a' tñuissecbe . . . *egebi* esec a io földbe | VULG. Luk. VIII, 5, 6, 7, 8 *aliud* cecidit secus viam . . . *aliud* cecidit supra petram . . . *aliud* cecidit inter spinas . . . *aliud* cecidit in terram bonam = MÜNCHC. 115 *egebi* eset az ut felen . . . *egebi* eset a' kőuesre . . . *egebi* eset a tñuis közbe . . . *egebi* est a' io földbe | VULG. Máté XII, 4, 5, 7, 8 *quaedam* ceciderunt secus viam . . . *alia* autem ceciderunt in petrosa . . . *alia* autem ceciderunt in spinas . . . *alia* autem ceciderunt in terram bonam = MÜNCHC. 37 nemell'ec estenec az vt felen . . . *egebi* estenec a' kőuesre . . . *egebi* . . . esenec a' tñuissecbe . . . *egebi* kedeg esenec a' io földbe es adanac gimőlőct *egebi* zaz nemőuet, *egebi* hatuan nemőuet, *egebi* harmic nemőuet (vö. még *egebi* többes számú állitmánynyal MÜNCHC. 38, 52, 54, 69 = Máté XIII, 23, XXI, 8, XXII, 6, XXVII, 49; BÉCSI C. 86, 232; EHR C. 86—87, 136). — Ragozva: BÉCSI C. 150 nağobuala *egebitől*; DEBR C. 334 o naual'as sydoc. *egebenec* meg mondatoc hol zyletic az xpus maga: ty nem menetőc hozya stb.

Többi — többbe: RMNy.-ból Nyr. XLII, 452 Az *többi* es az Warmegyenek oda gywlekezyk | JORDC. 922 Es az *tebbi* mynd meg plettetenek | ERDNYC. 557 es az *tebbi* ew nekyk tartoznak enghedny | BUDAI BASÁK I, 303 az *teobbi* inkab megh felemleőttek volna | HORGER, Csángó népm. 134 ott a *többi* mégeskített a leányokkal | RMNy.-ból Nyr. XLII, 452 Az *teubbit* az pinznek ew k. kel keresnem; uo. kylgye meg az *theubbyt* ys az peznek | MA.-ból NySz.: Az vérnek *többbit* ősse az oltárnac fundamentomára | HELTAI, Fabváiiban I. RMK. IV, 223: ottan eliőue az oroszlan, es az egyiket maganak leuent megkezde, es le mara aszt, es meg őue. Annak vtana a *többet* is (sok más példát l. NySz., KERTÉSZ, Nyr. XLII, 452, MELICH, MNy. XII, 118).

A *többiről*, *ketteiről*, *egyebiről* a MNy. XII, 118. lapján azt igyekeztem kifejteni, hogy azoknak van igazuk, akik az *-i ∞ -e*-ben alak-tani szempontból egyes 3. személyű birtokos személyragot látnak (vö.

SIMONYI, A jelzők 149 szerint = *többje*, de uo. 8, 79, 149 szerint *többjei*). Hiszen különös volna, hogy míg a határozott számnevek a részelő birtokviszonyban egyes 3. személyű birtokos személyraggal vannak, addig a határozatlanok ugyanolyan szerepben egész más raggal vagy képzővel szerepeljenek. Hogy a *többi*, *egyebi*, *kettei* alakokban *-i* a személyrag alakja, amely a nyelvtörténetben *-e*-vel ritkán váltakozik, mindenesetre megemlítésre méltó, de nincsen benne semmi különös. Más szavaknál is tapasztaljuk, hogy a nyelvtörténeti korban egyes 3. személyű birtokos személyragjuk többször *-i*, amely természetesen a mai *-e*-vel azonos. Így pl. az *-eti* ∞ *-etv* képzős deverbális főnevek ragozott és nem ragozott alakjaiban mindég *-i* van (vö. HB. *intetvinec*, *ildetuitvl*, másképp SZINNYEI, NyK. XXIX, 126, 127; KTSz. *sciletetui*; GyulGl. *nemzetui*, *ielene-tuiben*); *kőzibe(n)*, *eleibe(n)* az egész nyelvtörténeten át, sőt ma is sok nyelvjárásban állandóan *-i*-vel fordul elő (vö. EHRC. 33 adkozattak *kewzybe*; BÉCSI C. 235 cillagoc *kőzibe*; MÜNCH C. 134, 135 a' toluaioc *kőzibe*; DÉVAL, At tiz p. 102 Isten fiai *kőzibe* stb. l. NySz. is; NÉMETÜJVGL. 165, 323 *eleyben* tennem, *eleybe* kelenek; BÉCSI C. 32 *eleibe* kelének; MÜNCH C. 86 a' üőlekezet *eleibe*, uo. 91 *eleibe* futa, uo. 159 kiral'oc *eleibe* stb. l. NySz. is; VADRÓZSÁK 397, 412 a kapu *eleibe*, *eleibe* stb.). Ilyen egyes számú *-i*-s alakra mutat az *egyik*, *másik*, *harmadik* stb.-beli *-ik* is. Rég óta tudjuk, hogy ez az *-ik* eredetére azonos a mai *-ük* ∞ *-uk*: *-jük* ∞ *-juk* raggal (vö. JÁSZAY, Régi m. nyelvm. III, 285, SIMONYI, M. nyelv I, 167, M. nyelv 131, A jelzők mond. 8, 62, 78, 149, 179 stb. stb.). Két dolog azonban nincs benne megmagyarázva. Az egyik, miért állandó benne — akár magas-, akár mélyhangú szóhoz járul — az *-i*, amely csak a leg-ritkábban váltakozik *-é*-vel (vö. ÉRS C. 569 *egyek* epystolayaban); a másik, miért van benne *-k*. Az elsőre azzal felelünk, hogy ha a 3. személyű birtokos személyrag csakugyan azonos a 3. személyű névmással, akkor ez a rag eredetileg — magas- és mélyhangú szóhoz egyformán magas hanggal, *-i* > *-é* > *-i*-vel járult.* Csak ebből való illeszkedés aztán a többesben az *-ok* ∞ *-ök* ∞ *-uk* ∞ *-ük* l. TMNy. 716. A másodikra pedig ezt: Ha a több birtokos jelzőben van kifejezve, akkor nyelvünkben kétféle szerkezet lehetséges. Vagy egyeztetve van a szerkezet, tehát így: HB. unuttei *cuzicum*; MÜNCH C. 133 farcasocnac *cozicbe*, uo. 159 nemzetecnec *kőzicbe*, uo.

* Vö. hogy a LÁNYI C.-ben még ilyen alakok vannak: 232, 233, 237 *tu(w)dni(y)e* kell, illik 246 *tartanye*, 272 *el'hadnye*; HORV C. 23 vrnak *irgal-massagy* menden myelkevetynek felette vagyon; VIRG C. 22 ez kwueknec *romlasi*, *zakadozasi*, es *hasadasi* oly igen nagon volt; KULCS C. 25, KESZT C. 25 el ne vezen een labaymnak *nyomy*; MNy. XI, 131: 1561-ből: aranyas az *wjraghly* stb. és l. MELICH, MNy. IX, 14.

160 mendenece nec *kőzicbe*; BécsiC. 199 *zeicbe* kelec őnekie stb.; RMNy. III, 285 micor volna a' varosoc *egyicben*; TMNy. 716 az uylolz fratereknek *egyiktől* stb., vagy pedig nincs egyeztetve, tehát így DöBR.C. 365 mert en apostoloknak *kyssebe* vágok stb. Mindkét szerkezet régi, mind a kettő meg van a népnyelvben is, mind azon által a nem egyeztető szerkezet a mai népnyelvben, a köznyelvben gyakoribb, hogy ne mondjam túlnyomóan használatos, s nézetem szerint eredetibb is (másképp SIMONYI, A jelzők 179, 181—3 s l. alább is). Ha azonban a birtokos nem jelzőben, hanem valamely más mondatrészben van kifejezve, vagy csak oda gondolva, akkor a birtokos többségét a birtokon ma kiteszszük, a régi nyelvben pedig eredetileg nem tették ki, később kitették (l. erről alább s másképp róla SIMONYI, A jelzők 182—3). Úgy gondolom már most, hogy a régi nyelvben ilyen szerkezetek voltak: a tanítványoknak *egy*i és a tanítványoknak *egyik* (vö. MÜNCHC. 166 Luk. XXIV, 9 mind *ejebicnec*); birtokos jelző nélkül eredetileg: *egy*i (vö. *kettei*, *egyebi*, *többi* stb.), később *egyik*, *nemelyik*, *valamelyik* (vö. MÜNCHC. 77 Márk IV, 18 az *ejebic* [kie a' tūuisbe vettetenec; JORDC. 448 Az *tebbyk* mondnak vala; MÜNCHC. 86 parančola *zeicbe* vetni stb.) Az *-ik* már most ilyen birtokos-jelző nélküli *nemelyik*, *valamelyik*, *egyik* alakokból vonódott el s terjedt el. Az *-ik* tehát azért keletkezhetett, mert egy birtokos alakja is *-i* alakú volt.*

Látjuk tehát, hogy 3. személyű birtokos személyrag bizonyos szerkezetekben, szavakban, a nyelvtörténeti korban több esetben *-i*, semmint *-ē*. A *többi*, *egyebi*, *kettei* tehát a maguk úgyszólván állandó *-i*-jükkel nem állnak egyedül. Úgy gondolom már most, hogy a *többi* (∞ *többē*), *egyebi* (∞ *egyebē*) *kettei* mennyiséget jelentő szavakban a többség képzetének erős asszociációja nemcsak értelmi egyeztetést eredményezett, tehát azt, hogy alanyokul többes számú állítmánynyal is állnak, hanem e szavakból az *-i* mintegy magába szívta a többség hordozója szerepét, más szóval az *-i* a *többi*, *egyebi*, *kettei*-féle szavakból, valamint az értelem szerinti egyeztető szerkezetből a többes hordozójává, többes képzővé válhatott. Itt, a részelő birtokviszonynak e mennyiséget jelentő birtokszavaiban látom én az *-i* többes képző eredetét, kiindulását. Itt keletkezik, ráalkalmazódik (adaptálódik) az *-i*-re többes képző értéke s vonódik át először az olyan szavakra, mint *soki* (vö. VULG. Máté III, 7 Videns autem multos . . . Sadducaeorum = MÜNCHC. 18 Latuan kedeg a' saduceosocnac *socit*), *utólyi* (vö. Máté XII, 45 MÜNCHC. 37 leznec az ember nec *vtol'i* gonozbac eleinel; Luk. XI, 26

* Ilyen alakra mutatnak: MÜNCHC. 36, 136, 160 *tū kőzitecbe*, uo. 133 *ti cőzitecbe*, SYLV. Uj test. I, 195 *tū kőzitecbe*; MÜNCHC. 64 *tū egfitec*, uo. 92 *efginc-masinc* stb. l. SIMONYI, Nyr. XXXIV, 306 és NySz *többi*, *kőzi*.

MÜNCHC. 136 lez nec az ember nec *vtol'i* gonozbac az előbeliecnel), a melyekben az *-i* már többesképző (vö. NySz. *soka*, *utolja*) és nem egyes 3. személyű birtokos személyrag.* A mennyiséget jelentő szavak után áttért az *-i* egyéb birtokszókra: főnevekre. Első alakjai ilyenek voltak: *népi*, *véni*, *házi*, *szomszédi* stb., a melyek 3. személyű egy birtokos több birtokot jelölő alakok. Utánuk a *népim*, *népid*, *vénim*, *vénid*, *házim*, *szomszédim* stb. alakok keletkeztek. A nyelvm emlékek azt mutatják, hogy ez a fejlődés az egy birtokos több birtok alakjaira a nyelvtörténeti kor legelején a nyelvnek csaknem egész területén be volt fejezve. A több birtokos több birtok alakjainál az *-i* legelőször a többes első személybe hatolt bele (*népink*, *vénink*, *házink*, *szomszédink* stb.), utána a többes második személybe (vö. *vénitek*, *házitok* stb.). Ezen időközben a birtokos személyragozásnál a 3. személyű *-ē* ∞ *-a* mellett kifejlődött a *-je* ∞ *-ja* (vö. az *ajtaja*, *napja* magyarázatát SZINYEI Nyr. XVII, 203) s a birtok többségének az *-i* mellett az *-ei* ∞ *-ai*, *-jei* ∞ *-jai* ragja (l. erről SIMONYI, TMNy. 538—40, SZINYEI, NyK. XLIII, 123; félig hasonlóan az *-ei* ∞ *-ai*, *-jei* ∞ *-jairól* már RIEDL Sz., M. Nyelvt. 153; *-jai* ∞ *-jei* MISTELI F. szerint eredetileg csak a 3. sz.-ban, l. SIMONYI, Misteli Ferencz k. tag emlékezete Emlékb. XV, 7 : 7). A többes 3. személyben azonban a birtok többségét sokáig az egy birtok alakjával fejezik ki, s ez az állapot ma is megtalálható a népnyelvben. Itt tehát ilyen alak: *házok* ∞ *házuk*, *városok* ∞ *városuk* = 1. az ő házuk, az ő városuk; 2. az ő házaik, az ő városaik (példákat l. feljebb). Van azonban a 3. személyű több birtokos több birtok jelölésére a régi nyelvben más kifejezés mód, nem csupán a *házo(u)k*, *városo(u)k*. MOLNÁR ALBERT említi nyelvtanában, hogy a „domini eorum, ligna ipsorum“ vagy így fejezhető ki: *urok*, *fájok* (l. TOLDY, Corpus 143—161) vagy pedig így: *urai*, *fájai*, más szóval az egy birtokos több birtokú alak kifejezheti a több birtokos több birtokot is. MOLNÁR ezen értesítését a XV—XVI. sz.-i nyelvm emlékekből (s még későbbiekből is) kétségtelenül be lehet bizonyítani. Ime néhány példa:

VULG. LXXVII. zsolt. 4—6. vers: Non sunt occultata à filiis eorum, in generatione altera . . . Quanta mandavit patribus nostris nota facere ea filiis suis . . . Filii . . . narrabunt filiis suis = APORC. 34 Nem reitettek el ő fiaitól masod nemzetbe . . . Meneieket paranczolt my attainknak meg jelenteni azokat ő fioknak . . . Fiak . . . hirdetik ő fioknak KESZTEC. 195, KULCSC. 187—8 El nem enyeztettenek wnekyk fyaytvl masod nemzethbe . . . Meneeth parancholth my attyanknak meg yelenteny azokat w fyaynak . . . Fyak . . . meg hyrdetyk azokat w fyaynak; KÁROLYI 1590. Nem

* Hasonlóan vita tárgya lehet, vajjon Kálmán király *csehi*, *Németi*-féle helynevekben egyes 3. sz. birtokos személyraggal van-e még dolgunk (így *Cseh*ről PAIS, MNy. XII. 17) vagy pedig már *-i* többes képzővel.

titkollyuk el azokat azoknac *fiaitól* és maradékitól . . . mellyeket paranezolt az mi attyainknac hogy azokat meg ielentséc az *ő fiaínac* . . . az melly fiac beszéllýéc azokat az *ő fiaínac* (vö. DöbrC. 144 *ő fioktól* . . . *ő fioknak* . . . es *fioknak* bezellik stb.);

VULG. Apost. csel. XIII, 33 *Deus adimplevit filiis nostris* vö. KÁROLYI 1590: Apost. csel. XIII, 32 az Isten bę töltötte azoknac *fiaínac* (l. JordC. 754 az ty fíyaytoknak);

VULG. Judith XVI, 5 *equi eorum cooperuerunt* valles = SZÉKELY-UDV. 92 az *ő lovay* befedezeék az völgeket; KÁLDI: azoknak *lovai* el-lepték a' völgyeket (vö. BécsiC. 45 *ő louac* befédézec a völgeket); BIRK. s ne utaliak meg *ő sororit* (= *ő* sororaikat; idézi SIMONYI, A jelzők 181 is); vö. DÉZSI L., Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása 1537-ből: 20 illi . . . non habeant fastidio fratres suo = Coelius Gergely: azok es . . . meg ne vtaliak evu atiokfiaijt;

SIMONYI, A jelzők 181—183. lapon levő példáiból: SYLV. Újt.-ból: Az asszonyi állatok az *ű halottait* feltámadva vivéek . . . Bódogok, kiknek megbocsáttatnak az *ű vetkei*; PPL.-ből: *Kőfalaitól* megfosztatott városok: oppida eruta muris stb.

SIMONYI e szerkezetet „föltünőnek“, „szabálytalannak“, „hibásnak“ mondja (l. A jelzők 181, 182, 183); teszi ezt azért, mert a birtokviszonyban az egyeztető szerkezetet a nem egyeztetőnél régiebbnek tartja. SIMONYI azt hiszi, hogy „a magyaroknak királyuk“, „a magyaroknak királyaik“ szerkezet régiebb „a magyaroknak királyak“, „a magyaroknak királyai“ szerkezetnél, bár a nyelvtörténetben ez utóbbi is nagyon régi. Már följebb kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy alighanem a nem egyeztető szerkezet az eredetibb. A 3. személyű több birtokos több birtok esetében ezt nyelvtörténetileg nem is olyan nehéz kimutatni. Olyan szerkezetre, hogy „a magyaroknak királyaik“ ∞ a m. királyik“ a régi, értem a XV—XVI. sz. nyelvéből jóformán alig van példa. Ez időszak nyelvéből (s régiebb időből még kevésbé) alig lehet találni ilyen alakokat: *urik* ∞ *uraik*, *vendégik* ∞ *vendégeik*, *gyermekik* ∞ *gyermekaik*, *lovik* ∞ *lovaik* stb.* Nem találtam ilyen régi adatokat SZINNYEINEK „A birtokos személyragozásról“ szóló szép tanulmánya gazdag példatárában (l. Nyr. XVII, 241—243), s azokban a régi emlékeinkről szóló tanulmányokban sem, a melyeket átnéztem.** A magam gyűjtésében is mindössze a következő adatok vannak:

* PESTHY M. GÁBOR Nouum test.-ában találunk *-ijk*-et is (vö. pl. 95. b. „az penzwaltoknak aztalokat ees *zekijket*“, „az ew *beuýtijk*“, „böjtjük“ stb.), de ne feledjük, hogy PESTHYben ilyeneket olvasunk: helyét *zerezzijnk* 58 a. = szerezzünk, uo. 11. b. *testijnket*, uo. 61 meg *eskijwek*. uo. 81 meg *eskijt* stb. Általában PESTHY-ben *-ő* > *-ű*, *-ö* > *-ü* helyett *-ijt* találunk. A *zekijket* tehát PESTHY nyelvjárási sajátsága *zekü(ö)ket* helyett.

** Vö. ZOLNAI, Nyelvenlékeink 291; SZADILEK J., A Margit-legenda nyelvvezete. Kolozsvár 1888: 53. lp.; DINGFELDER EDE, Legrégibb bibliánk nyelvéről. Bpest, 1901: 74., 98. lp.; KARDOS J. Cz., A Keszthelyi-kódex alaktana és mondattana. Esztergom, 1896: 29. lp.; GÁSPÁR E. LEÓ, A Lob-

VULG. Dániel XIV, 9 Erant autem sacerdotes Bel septuaginta, exceptis uxoribus et parvulis et *filiiis* = BÉCSI C. 174 Valanac kedeg Beelneac papi hetuenen felesegektől es germekdedektől es *fiak*tól megvaluan (vö. Káldi: fiok-nélkül) | 1556-ból TÖKE FERENCZ Obsidionis insulae Antennae: Mert el esset *fiadjik* az Nemetheknek (a M. N. Múzeumban levő RMK. 37 jelzetű nyomtatvány-kézirat 169. lapján, l. RMKTára VI, 144 is, innen idézi SIMONYI, Jelentéstani szem-pontok 42).*

Nem mondom, hogy nincs több adat is a XVII. sz. előtti nyelvben, de én többet nem ismerek. Ellenben tudom azt, hogy ilyen *-ik*, *-eik* ∞ *-aik*, *-jeik* ∞ *jaik* alakok a XVII. sz. óta sűrűn fordulnak elő nyomtatványainkban. Így GELEJI KATONA ISTVÁN említést tesz róluk 1645-ből való Magyar grammatikátskájában (l. NyF. XXIX, 16 és az idézetet följebb is), úgyszintén KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY 1655-ből származó Hungaria illustrata cz. nyelvtanában (l. Corpus Gram. 370: *öröksegeik*). Írókból ZVONARICHból ismerek egy több birtokot jelölő *-ik*-es alakot (vö. TMNy. 541 kiknek éles *hegyic* vannak); KÁROLYI GÁSPÁR Szent Bibliájáról pedig a következőt mondhatom: KÁROLYI a 3. személyű több birtokos több birtokot vagy *fiok* vagy

kowitz-kódex nyelvi ismertetése. Bpest, 1896: 42, 43; SIMONYI KÁLMÁN, A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátosságai. Bpest, 1908: 62, 79; DÉNES MIKLÓS, A Winkler-kódex hangtana és alaktana. Bpest, 1900: 31. lp.; KAUSCH MIHÁLY, A Tihanyi codex nyelvezete. Bpest, 1901: 43, 60l. p.; JACOBI GYULA, Komjáthy B., Sz. Pál levelei, Nyr. XVIII, 401. 409; GÁCSEI JÓZSEF, Telegdi Miklós nyelve, Nyelvészeti Füzetek XVIII, 35; GÁTI BELA, Magyar István nyelvi sajátosságai. Bpest, 1910: 24. lp.; KISS IGNÁCZ, Pázmány nyelve, NyK. XV, 193, 214.

* Kétesek, részben írás-, illetőleg kiadásbeli hibák következő adataim:

VULG. Judith III, 3 armenta boum *gregesque ovium* = BÉCSI C. 14 DÖBRENTÉI-, valamint VOLF-féle kiadás. tehenéknec *čorday* es iohoknac *čordayc*, de a Mészöly-féle kiadásban: teheneknec *čorday* es iohoknac *corday* (vö. Székelyudv.C. 6 őkréknec ő nyay es yohynknac *čorday*);

SERM DOM. custodientes vigilias noctis super gregem suum — Ewnek orajt *w chordajkon*. Bár ez az adat *-ik* ∞ *-eik* ∞ *-aik* keletkezéséről vallott elméletemet erősitené, mégis azt hiszem, hogy *w chordajkon* íráshiba *w chordayokon* h., vö. VULG. Luk. II, 8 custodientes vigilias super gregem suum = MÜNCH C. 110 őrizuen az eynece vigazatit ő *čordaioc felet*, DÖBR C. 266 enek vigazasit ő *čordaiokon*;

NEMETUJVL. 197 in corda magis remaneret — inkább akadna *elmejkben* (vö. SermDom. II, 365 inkább akadna *zijekbe*). Ez adatban *elmejkben* = 'elméjükben' s vö. NEMETUJVL. 337 embernek *elmejth*, uo. 218 *elmetekbe*;

VULG. Máté XXIII, 30 in diebus patrum nostrorum = JORD C. 429 az my reghy atyayknak *ydeykben*. Az *ydeykben* a. m. idejökben s vagy írás-biba *ydeyqkben* helyett (vö. JordC. 516 mynd ketten el mwltak vona *ydeyqket*) vagy pedig az *idei* 'ideje' többese (vö. JordC. 522 eeynek *ydeyth*).

PESTHY GÁBOR *-yik-jéről* l. feljebb.

pedig *fiái* alakkal fejezi ki (példákat l. följebb). Így van ez KÁROLY Szent Bibliájának 1590-i, 1608-i, 1612-i, 1645-i, 1660-i kiadásaiában. Az 1685-i kiadást MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS rendezte sajtó alá; ettől a kiadástól fogva a mai napig megjelent kiadásokban a *fiái*-féle alakok nagy része *fiaikra* van javítva; íme egy példa a sok közül (másokat l. a harmadik személynél följebb).

LXXVIII. zsolt. 4—6.
(1590—1660. évi kiadások.)

Nem titkollyuc el azokat azok-nac *fiaitól* és maradékitól . . . mellyeket paranczolt az mi atyáinknac hogy azokat megjelentse az *ő fiainac* . . . az melly fiac születetnec . . . beszéllýéc azokat az *ő fiainac*

LXXVIII. zsolt. 4—6.
(1685—1901. évi kiadások.)

Nem titkoljuk-el azokat azok-nak *fiaitól* (később: *fiaktól*) és maradékitól . . . mellyeket (?) parantsolt a' mi atyáinknak hogy azokat meg jelentsek az *ő fiaik-nak* . . . a' melly fiak születetnek . . . beszélljék azokat az *ő fiaiknak*

Az ilyen javítások jelei annak, hogy a XVII. sz. folyamán *uraik*, *vendégeik* (vö. HORGER, Csángó népm. 200, 242), *gyermekaik*, *napjaik* (vö. Vadrózsák 424, 416) stb. alakok már szép számmal voltak a népnyelvben.

A *hegyik* (= hegyeik), *gyermekaik*, *napjaik*-féle alakok tehát a XVII. sz. folyamán fejlődhettek ki nyelvünkben. Azelőtt a 3. személyű több birtokos több birtokot a *fiok* ∞ *fiuk*, *uro(u)k*, *gyermek(ő, ü)k* stb. alakok mellett *fiái*, *urai*, *gyermeki* $\succ$ *gyermekei* alakokkal is kifejezték, a mint azt a nyelvtanírók közül MOLNÁR ALBERT is megjegyzi. A *fiaik*, *vendégeik*-féle alakok keletkezésének megindulását pedig a következőképen képzelem: Ha a birtokszó magára áll, s a birtokosjelző valamely más mondatrészen van kifejezve vagy pedig a birtokosjelző az *ő* névmás, akkor itt is eredetileg *fiái*, az *ő fiái* (a. m. 'fiak') szerkezet az eredeti. Ebben a szerkezetben azonban lassan-lassan kifejiődött annak a szüksége, hogy a birtokos többségét a birtokszón is kifejezzék. Az első alakok tehát ilyenek voltak: *fiaik*, az *ő fiaik* s csak később ezek, valamint más egyeztető analógiák alapján keletkezett, a *németek fiaik*, *magyaroknak királyaik*-féle szerkezet, a mely utóbbi azonban ma sem általános.

SIMONYI tehát tévedett, mikor a „*kőfalaitól* megfosztatott városok“, „az *ű halottait*“ (= halottaikat) stb. szerkezetet „hibásnak“, „szabálytalannak“ nevezte. Valaha *kőfalok*, *halottok* stb.-vel ez a szerkezet volt nyelvünkben az egyedül használatos a 3. sz.-ű több birtokos több birtokra.

Megjegyzem még, hogy ma sok nyelvjárásban a többes 3. személyben a rag *-ik* (*-jik*), a mely azonban túlnyomó részben egy birtokot jelöl. Ez a rag néhol csak magashangú szavakhoz járul, mélyhangúaknál *-ok* a rag (l. TMNy. 716); a nyelvjárások többsége

azonban, a hol e rag használatos, az *-ik* (*-jik*) alakot mind a magas-, mind a mélyhangú szavakban használja (vö. *lovik* 'lovuk', esetleg ?*lovaik*?, *könyvik* 'könyvük', esetleg ?*könyveik*? stb. l. TMNy. 715, NyF. IV, 4—12, Nyr. XXI. 468, XXVII, 70, 208, 549, MNy. VI, 311, BUDENZ-album 167 stb. stb.). SIMONYI TMNy. 716 azt tartja, hogy ez az *-ik* olyan megőrzött régiség, mint a milyen az *egyik*, *második* stb.-beli *-ik* (l. erről följebb). Csakis nyelvtörténeti okokból a *lovik*, *könyvik* stb.-beli *-ik*-et inkább újabb alakulásnak tartom. Ismeretes, hogy nagyon sok nyelvjárásban a 3. személyű egy birtokos egy birtoknak a magashangúaknál *ē* helyett *-i* a ragja vö. *eszi* 'eszé', *kezi* 'kezé' stb. l. a többek közt NyF. XIII, 41, XVI, 23, XLVIII, 29, LVI, 17, Nyr. XXI, 468 stb. stb. Úgy gondolom, hogy ezekből az alakokból indult ki a népnyelvi *-ik* fejlődése aránylag újabb időben. Ennek az *-ik*-nek a tárgyalása azonban, minthogy elsősorban egy birtokot jelentő rag, tulajdonkép nem tartozik az értekezés keretébe.

* * *

Végére értem fejtegetésemnek. Azt igyekeztem bebizonyítani, a mit már a MNy. IX, 302. lapján is állítottam, hogy a magyar *-i* többesképző nem finnugor örökség s nem azonos a finn-lapp *-i*-, *-j*-vel. A magyar *-i* többes képző magyar fejlemény. Ráalkalmazás (adaptatio) útján keletkezett a részelő birtokviszony* olyan szavaiból mint *többi(e)* *egyebi(e)*, *kettei*; ezekben pedig az *-i* (*e*) eredetileg 3. személyű birtokos személyrag. E mennyiséget jelentő kifejezések-ből az *-i(e)* a többség képzetét magába szívtá** s mint többes képző aztán analógia útján áterjedt a névszókknak egyes 3. személyére, majd innen az egyes 1. és 2. személyre. Az egyes után jött a többes 1., majd 2. személy, s végül a 3. személy, a hol még ma sem terjedt el az *-i* minden egyes nyelvjárásban. Csak megemlítem, hogy az osztjában a birtok többségét kifejező *-l*, *-t* (l. Ugal 309) Fokos D. szerint eredetileg szintén egyes 3. személyű birtokos személyrag (l. NyK. XL, 403). Végül megjegyzem, hogy az *-i*-ről nyújtott magyarázatommal az egyes alakokat hangtanilag is, alaktanilag is könnyebb megérteni, mint az eddigi magyarázatokkal.

MELICH JÁNOS.

* E viszony eredetéről l. SIMONYI, A jelzők 146, KERTÉSZ, Nyr. XLII, 448.

** Hasonló alakulás történhetnék a mennyiséget jelentő szavak *-n*, illetőleg *-an*, *-en*-jével, a mely pedig eredetileg hely-, illetőleg módhatározói rag; vö. pl. MUNCH. 182 *sokac* menenec és másutt *sokan* mennének; *többek* és *többen*; *monnók* és *monnón* stb. S mintha ilyen elszólásra elírásra példánk is volna, vö. MUNCH. 130 Luk. IX, 14 Vadanac kedeg monnal ötzer ezer *ferfian* e h. 'férfiak'.

A nyelvi rövidülés főbb esetei.

A nyelvben nem utolsó fejlesztő elv a rövidségekre való törekvés. Két egyenlő jelentésű szó közül a rövidebbik szokott a köznyelv piacán forgalomba kerülni. Az *ampullae et sesquipedalia verba* legfőleg stilisztikai vagy retorikai jelentőségűek. A szóképző törekvésnek éppen az említett elv szab határt. Ennek köszönhető, hogy az *igazságosság, rettenetességes, töredethetetlen*-féle szavak igazán a hosszúság legnagyobb fokán állanak s igen ritkán fordulnak elő.

A nyelv többféle módon szokott segíteni a szavak és kifejezések hosszúságán. De mindezek a módok két eljárásból indulnak ki: 1. szótag vagy egész szó *kihagyásából* és 2. rövidebbel való *fölcseréléséből*.

Az egyes szavakat tekintve a következő jelenségeket figyelhetjük meg:

1. A jelenségek egy részében, különösen rokonértelmű szók hiánya esetén, a szónak — tekintet nélkül etymologiai szerkezetére — egy egész szótagja kiesik (Vö. BRUGMANN, Nyr. 41: 15 és 214). Így keletkezett az *alkonyat* szó, mely a régibb nyelvben *alkonyodot* volt, tehát egy szótaggal hosszabb s az *alkonyodik* igéből képződött. A hosszabb alak ma már csak nyelvjárásban hallható (pl. a Szamosháton). Ilyen az *élégendő* szó, melynek szabályosan képzett elődje a régiségben *elégendő* volt *elégedik* igéből. A mai *okvetlen* szó is egy szótaggal hosszabb: *okvetellen* volt.

2. Rokonértelmű szók bősége esetében a rövidebb alkatúak kiszorítják a hosszabbakat, ilyenek hiánya esetében pedig esetleg egy rövidebb alapszóból újra képződik a szó. Tanulságos erre nézve az *engedelmes* és *szófogadó* családja. E két szó ma is él egymás mellett, de az *engedelmetlenség, engedelmetlenkedik, szófogadatlan, szófogadatlanság, szófogadatlanokodik* szokat a köznyelvből mindinkább kiszorítja az *engedetlen, engedetlenség, engedetlenkedik*. (Szamosháton ma is csak *szófogadatlan, ...-ság* és *...-kodik* él.) Ép így *írgalom* és *írgalmas, kégyelém* és *kégyelmes* alakok a használtabbak, míg *írgalmasság* és *írgalmasságos, kégyelmesség* és *kégyelmességés* ritkábbak, vagy éppen kivesztek. Ilyen *hűresség* helyett hasonló jelentésben *hír, igazságosság* helyett *igazság*. A régiségben gyakoribb *töredékeny* szó, a rövidebb *tör* alapszóból képzett *törékeny* mellett, a használatból kiveszett. A *hálálatos, hálálatlan, hálálatosság, hálálatlanság* helyett (*hálálatos* stb. inkább nyelvjárásokban) ma a rövidebb *hálás, hálátlan, hálátlanság* van használatban. FÁY ANDRÁSNÁL még ezt olvasom: *foglalatoskodtat* (Erz. és vil. foly. Oktár, 4. l.), ma: *foglalkoztat*.

Az egyes mondattani csoportok, kifejezések, összetételek rövidülése szintén e két szempont szerint történik, t. i. cserével és kihagyással.

1. Csere esetén az állandó kifejezés vagy összetétel testesebb utótagját olyan szó helyettesíti, mely eredeténél fogva más kategóriába tartozik ugyan, de rokon jelentésű. E helyettesítést elősegíthette két körülmény, melyet ZOLNAI fejt ki bővebben (Nyr. 38:57), t. i. 1. hogy erre az alakjukra szabályosan vissza is képezhetők és 2. hogy az ilyen kifejezések tagjait állandó, megszokott kapcsolatok szoros egységgé forrasztja. Főbb csoportjai a következők:

a) Melléknévi igenév áll nomen possessoris képzésű melléknév helyén. Mindenki előtt ismeretes ez az állandó kapcsolatu kifejezés: *mély alvás*. Ebből szabályszerű továbbképzés volna egy *mély alvású* kifejezés. Azonban a nyelvképző erőnek módjában állott az *alvású* melléknévet egyszerű visszaképzés útján egy kevésbé testes szóval: az *alvó* szóval helyettesíteni. S az új kifejezés ilyen formájában terjedt el: *mély alvó*. Ilyen a *hosszú-tűrés* kifejezésből *hosszútűrésű* helyett *hosszú-tűrő*. Hasonló példák: *ékes-szólásból ékes*-(szólású helyett)*szóló*; *gyors futásból gyors* (futású h.) *futó*; *rokonérzésből rokon*-(érzésű h.)*érző*. (Hasonló példák SIMONYI: A jelzők mondatana, 16. l.) Hasonló alakulásúaknak vélem a Szamos-hátról a következő kifejezéseket: *hasfájásból has*-(fájásos h.) *fájós*; *fűfájásból fű*-(fájásos h.)*fájós*; *szárazköhögésből száraz*-(köhögéses h.) *köhögős*.

b) Az állandó kifejezés utótagjában melléknév áll melléknévi igenév helyén. Míg az előbbieket a ragtalan jelzőformáról, ezek viszont a melléknévi igenévvel kapcsolt vonzatokról, állandó határozókról ismerhetők föl könnyen. Pl. a *szomjuhozik*, *szomjazik* ige részben — s inkább régebben — tárgygyal, újabban pedig inkább *-ra -re* ragos véghatározóval van kapcsolatban. Bodogok, kék ehezyk es zomehozyak az ygassagot (JordČ. 365).* S kizárólag pedig A borra szomjazom (PETŐFI: Vízet iszom). A régiségben járatos *vér-szomjuhozó* tárgyas összetételt a fejlődés során kiszorította a rövidebb *vérszomjas* kifejezés, melyben a testes *szomjuhozó* szó helyére a vele egy jelentésű, de rövidebb *szomjas* szó került. Hasonlóképp váltotta föl a *harczra szomjuhozó* kifejezés utótagját a *szomju* melléknév VÖRÖSMARTY e sorában: Emelten függ a *harczra szomju* kard (Az élő szobor). A Szamosháton hallottam: *Vállig nagy* haja van. Itt a *nagy* melléknév nyilván a *lenyúló*, *leérő* igeneveket helyettesíti. Ilyen a *baljós*, *időjós* szó a *baljósló*, *időjósló* helyett. (Ezekre is vonatkoztatható KALMÁR ELEK felfogása NyK. 34:92 és hivatkozása nyomán DELBRÜCK: Vergl. Syntax III, 222. és I. 619. Vö. még SIMONYI: A jelzők mondatana, 110.)

c) Az utótagban melléknév áll melléknév vagy melléknévi kifejezés helyett. Itt csak egy igen nagy csoportra öhajtok rámutatni, t. i. a *-beteg* utótagú összetételekre, ill. jelzős kifejezésekre. Ennek az utótagként szereplő *beteg* szónak egészen valami nomen possessoris-fele jelentése fejlődött. Könnyen észrevehető, hogy e két kifejezésben: *türelmes beteg* és *spanyol beteg* más-más a *beteg* jelentése. A második kifejezésben . . . betegségu, . . . betegségben szenvedő a jelentése. A régi nyelvben e kifejezést hosszas körülírással helyettesítették. Sarga repa oldal faioznak es vízi betegségben valoknak haznal (Beythe A. FivK. 77 b). Szent Macedonius egy asszonyt, melyen farkas betegség vala, meggyógyita (Pázm:

* A régi nyelvből való idézeteim nagyrészt a NySz.-ből valók.

Imáds. 75). *Vizi betegség*béli ember (Zvon: Post. II, 433). CALEPINUS a 'lethargus' szót így adja vissza: *Mély álomban eytő bolondito betegség*, a 'lethargicus'-t pedig így: *Mély álomban [!] eytő betegség* (593); 'veteranus' nála: *Mely álomban, luhnyasagban eytő betigseg [!]*, 'veter-nosus' pedig: *Mely álomban eytő betigseg* [!] (1118). Legrégibb ilyen rövidülésű kifejezéseink: *hagymázbeteg* MA. és *szárazbeteg*, 'an auszehrung leidend' PPBI. A mult században már szélteben olvashat az ember ilyet: A beteg még nem hal meg — nyugtatta magát — én is mily *hosszas beteg* voltam (GYULAI: Vázlatok és képek 1867. II, 212). Csak annyit mondhatott, hogy a ** számú szobában *veszélyes beteg* fekszik (BÉRCZY KÁROLY: A gyógyult seb, Oktár 251—2: 88). Egy e csoportba tartozó jelzős kifejezés keletkezése különben szemünk előtt megy végbe. Először hallottuk a *spanyol betegség* szót s aztán a *spanyol betegségben szenvedőt* elnevezték röviden *spanyol beteg*-nek. De egész sereg ilyen keletkezésű kifejezésünk van: *súlyos beteg*, *könnyű beteg*, *fertőző beteg*, *képzelt beteg*, azután: *tüdőbeteg*, *elmebeteg*, *idegbeteg*, *gyomorbeteg*. SIMONYI magyartalannak ítéli e kifejezésmódot (Helyes magyarság²: 78). Bizonyára elő is segítette az elterjedését a hasonló szerkezetű német kifejezésmód, de ahol a kiindulás alapjául szolgáló kifejezés vagy összetétel egy időben megvan, ott nem szükséges német hatást keresnünk. ZOHNAL nem is hibáztatja őket (Nyr. 38: 57).

d) Ritkábbak az olyan összetételek, melyeknek utótagja főnév. S ide tartozó példáim tisztán irodalmiak. SIMONYI után (NyF. 11: 50—51) idézek kettőt: Az ember élte *kétszín*, álkodás (TOMPA, 1: 114) = 'kétszínűség'. KRESZNERICSNÉL *kétszín* 'simulatio'. Öreg-ségnek második természetete a dohogás és *böbeszéd* (BRASSAI, a *Kolozsvár* cz. lapban 1886, XII. 31) = 'böbeszédűség'. SZÉKELY JÓZSEFTŐL olvasom: A jellege mutatja, . . . mit kelljen e fiatal szív *jóhiszemével* rajzolt alakjainak történetében keresni (ABONYI L., Az egyetem pallosa, 1859. I. Bev. IV. lap) = 'jóhiszeműség'. A *hiszem* épúgy meglevő szó, mint a *szín* és *beszéd* szók az előbbi összetételekben. CSOKONAI is használja: A nagyra vágyót kérkedő *hiszemmel* A lárna közzé kergeted (A magánossághoz). Tehát az utótagban ezeknél is egy meglevő rövid szó lépett egy hosszabb helyére. Nem tudom urát adni, hogy hol, de valahol olvastam a *nagyravágy* szót is a *nagyra-vágyás* helyett.

e) Újabb csoport a határozós utótagú kifejezések csoportja. A kifejezés utótagjában a testesebb határozó helyét más alkotású rövidebb foglalja el. A *súlyos betegségben* kifejezés rövidebb határozó cseréjével ezzé rövidül: *súlyos betegen*. *Pusztá nyerseséggel* e helyett azt mondja ARANY: *pusztá nyersen* (Vojtina Ars poétikája). Mig én *bűnbánva* felkiáltok (REVICZKY: Lemondás): 'bűnbánással', 'bűnbánólag'. *Férfus elszántsággal* e kifejezést VÖRÖSMARTY így rövidíti: *férfus elszántan* (Eger 3: 749). Ilyen kifejezések még: *bús mogorván* 'bús mogorvasággal', *édes epedve* 'édes epedéssel', *sebes vágatva* 'sebes vágatással' stb. (SIMONYI A jelzők mondattanában 92—96. l. számos példát idéz. Vö. még Nyr. 9: 315.)

f) Ide tartozik az ilyen névutós rövidülés is, mint *szép szerével* helyett *szép szerint*. Ha már az ember *szép szerint* jóllakni sem mer (Vörösmarty, A szegény asszony könyve. Vö. még SIMONYI, MHat. II, 254.)

2. A szintaktikai csoportok, állandó kifejezések rövidülésének

másik módja a kihagyás. Ez vonatkozhatik a kapcsolatoknak kevésbé fontos vagy pedig fontos tagjára.

a) Az első csoportba, vagyis a nem fontos elemek kihagyásával rövidült kifejezések csoportjába tartoznak pl. a jelző természetű határozóval kapcsolatos kifejezések. Az ilyen határozókat a régi nyelv azzal tette melléknévi természetűekké, hogy a *lesz* ige participium praesensével (*való, levő*) fűzte a jelzett szóhoz. (Részletes fejtegetése KERTÉSZ MÁXÓ: Finnugor jelzős szerkezetek, 86—91.) Régen így beszéltek: *Melyhez való kepest* Dávid is könyörög vala (Mon: kép T. 118). Vgy mint *nappal való kilentz hórakort* (Helt: UT. 13.) *Okosan-való patvarkodás* (Mad: Evang. 577). *Idestova-való futás* (MA). Az ő *ékesen való szollásának* mestersége szerint (Zvon: Post. I. 1). Ma ezen kifejezéseket a *való* kihagyásával rövidült alakjukban használjuk. *Rövidsége való törekedés, együtt való munkálkodás, eddig való hajlék helyett rövidsége törekvést együttmunkálkodást, eddigi hajlékot* mondunk. A Szamosháton azonban ma is divatosabb a régies szerkesztésmód a *való* szóval. Ide tartoznak ezek a kifejezések is: *férfi (ruha)szabó, női (ruha)szabó*.

b) Ha a mondattani kapcsolatnak valamelyik fontos tagja esik ki, akkor jelentésváltozás áll be, mert az elveszett tag képzet-tartalma is a megmaradt taghoz tapad. (Vö. Gombocz, Képzettársulás és jelentésváltozás cz. értekezésében, MNy. VII, 99.)

c) A jelző maradt el a következő főnevek mellől: *jószág* = *járó jószág*; *barom* = *igavonó barom*; *marha* = *szarvas marha*; *hír* (Nem lett *híre*, kincse, de lett boldogsága. PETŐFI: Három fiú) = *„jó hír”* (Az *jó hírért*, névért, . . . BALASSA, A végek dicséreti); *vas* (Szamoshát, Egri) = *„ekevas”*; *gyümölcs* (uo.) = *„aszalt gyümölcs”*; *név* (pl. megalapította *nevét*) = *„ismert, tisztelt név”*; *rend* = *„szénarend”*.

ß) Máskor a jelzett szó marad el a jelző vesi föl a jelentését. Ilyenek: *sértés* (állat), *szarvas* (állat), *gulyás* (hús), *lábas* (edény), *sült* (hús), *nyolcz (óra)-kor* (Vö. ZILINSZKY ALADÁR, Stilisztika, 152); Szemében a menny távol *kéke* (ARANY, Testvéri ünnep) = *„kék színe”*; a szem *sötétje* játékot tanul (uo.) = *„sötét színe”*; a köröm *feketéje* (Szamoshát) = *„fekete része, hegye”*; *fő úr* = *„fő-pinczér”* küldje a *fizetőt* = *„fizető pinczért”*; (ruha) *szabó* (mester): *asztalos* (mester); *lakatos* (mester); *borravaló* (pénz); *nyakravaló* (kendő); *fülbevaló* (ékszer); *személylyel, gyorsal* utazom = *„személyvonattal, gyorsvonattal”*; Burián is *spanyol* volt (A Nap, 1918 okt. 16., 5. l.) = *„spanyol beteg”*; öcsémnek *spanyolja* volt = *„spanyol betegsége”*.

γ) Vannak tapadással keletkezett igék is. Pl. Nem jól *hajt* a kocsis = *„lovat hajt”*; *kirug* a ló = *„a hámból kirug”*; holnap hétkor *nyitunk* = *„boltot nyitunk”*. A földművelés és mesterségek műnyelvében egész sereg ilyen ige van: *vetni* = *„magot vetni”*; *gyűjt* = *„szénát gyűjt”*; *forгат* = *„rendet forгат”*; *dörzsöl* = *„szőszit finomít dörzsöléssel”*; *tör* = *„kendert tör”*; *nyű* = *„kendert nyű”*; *bevet* = *„kenyeret a kemenczébe bevet”*; = *süt* *„kenyeret süt”* (valamennyi példa a Szamoshátról). Ez a használat egyúttal szemléltetően mutatja a tárgyias igék tárgytalanná válásának útját. (Vö. LEHR ALBERT fejtegetését és példáit MNy. I, 261—264.)

Végül a mondat szerkesztésben is megfigyelhető a rövidsége törekvés. Itt is az a főelv, hogy a hosszabb tag funkcióját, mihelyt lehet, övidebb helyettesíti és a főlétséges elemek kimaradnak a mondat szer-

kezetéből. Hosszasabb fejtegetés helyett megelégszem egy-két példa bemutatásával. (A kimaradt tagokat zárójel közé tettem.) Ime egy meserészlet: *Volt egyszer egy király. Annak (a királynak) volt három fia. A három közül a legnagyobbik elindul szolgálatot keresni. Megy, megy, mendegél (a három közül a legnagyobbik), egyszer csak...* Párbeszéd: *Bezártad az oldalházban az ablakokat?* — *Be (zártam az oldalházban az ablakokat).* — E téren különben a tüzetesebb fejtegetés mindinkább az egyéni nyelv és a stílusztika körébe vezetne.

Az elvonás és a nyelvújítók mesterséges szó mészése nem tartozik vizsgálódásunk körébe, mert mindkettő valami újat teremt téves szóelemzéssel vagy a nélkül. A rövidülés azonban meglevő szókön, kifejezéseken, mondatokon történik egyes elemeik kihagyása vagy cseréje által.

CSÜRI BALINT.

A Halotti Beszéd *hazoa* szaváról és a *-vá*, *-vé* rag hangtörténetéről.

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. yfa pur ef chomuv uogmuc. Menyi miloftben terunteve eleve miv ifemucut adamut. ef odutta vola neki paradifumut hazoa. — Hogyan elemezzük, hogyan olvassuk ezt a Halotti Beszéd-beli *hazoa* szót, velem együtt többen irtak erről. Mikor én irtam róla, czáfolgattam SZINNYEINEK is azt a magyarázatát, hogy *hazoa* = *házává*. Ebbeli véleményét azonban a legújabb ideig fönntartotta a szerző s több kevesebb módosítással mások is elfogadták. Nemrég azonban — ugyan nem azon okok miatt, melyeket én hoztam föl ellene — maga SZINNYEI így nyilatkozott addigi magyarázatáról: „a magam eddigi olvasása (*házává* v. *házává* [eredeti *á*-val]) semmi esetre sem helyes“ (NyK. XLIV: 112) egyúttal azonban új megfjtést kísérelt meg. E szerint a *hazoa* szóban nem a *ház* a tö, hanem a *haza* főnévnek egy most föltételezett *hazó alakja, tehát a *hazoa* helyes elemzése és olvasása: *hazó-á*, mely szerkezetére és jelentésére nézve annyi, mint a mai *házá-vá*.

SZINNYEINEK a *hazoa*-ról ez már a harmadik magyarázata (lásd: NyK. XXVI: 317, Nyr. XXXII: 483, NyK. XLIV: 111). Én a másodikkal szemben is az elsőt tartottam helyesnek (Nyr. XXXVIII: 305, 348) s azt állom ezzel a harmadikkal szemben is. Fogjuk tehát ezt is kritika alá.

Ha valamely nyelvemlékünk szavának értelmét kutatjuk, legelső dolgunk az esetleges latin eredeti megtekintése. Gondol is erre SZINNYEI, de kétségét azzal oszlaltja el, hogy: „nem tudjuk... hogy a HB. fordítás-e, átdolgozás-e vagy eredeti“ s „ha ugyan fordítás vagy átdolgozás... nem tudjuk, hogy a latin eredetiben csakugyan *domus* volt-e, sőt ez talán nem is valószínű“. Szinnyei sejtelmének azonban nem is én mondok ellene valamely okosko-

dással, hanem egyenesen a HB. codexének azon latin „sermo“-ja, mely a HB. magyar szövegével köztudomás szerint némi rokonságban van. R. PRIKKEI MARIÁN is megjegyezte már (A Pray-Codex 28), hogy a kettő között „legföltűnőbb . . . az összevágás az elejökön.“ Csakugyan, hasonlítsuk össze a HB. kezdő soraival a vele egy levél másik felére írt hasonló tartalmú „sermo“-t: *Confiderate fratres in quantu beatitudine constabat ille primus adam. quod et eum non mori. s[ed] in et[er]num uiuere creauerat d[omi]n[u]s. Delectabilem do[m]u[m] dederat ei dominus. scilicet paradysum*“ (vö. CZEBE: EPhK. XXXIX: 40). Ha tehát a latin szöveg a *paradisus*-t *domus*-nak mondja, a magyar szerint pedig a *paradifumut hazoa* adta vala Ádámnak az isten, nyilvánvaló, hogy a *hazoa* szóban csak a *domus* megfelelőjét, a *ház* szót kereshetjük, nem a *házá*-t. SZINNYEI különösnek tartja azt, hogy a *paradicsom* = *ház*. Én azt hiszem, egy cseppet sem különösebb annál, hogy a végbeli vitézeknek Balassi Bálint szerint

*A nagy széles mező
S a szép liget-erdő
Sétáló palotájok.*

A HB. írója tömlőcznek mondja ez hamis világot — miért ne mondhatná Ádám házának a *paradicsom*ot?

SZINNYEI, hogy a *hazoa*-t *házó*-nak olvashassa, a *haza* (patria) szónak új etymológiáját is adja. Szerinte van egy finnugor **k ~ *γ* képző, ennek a magyarban *-ó*, *-ő* változata, ez járult a *ház* szóhoz és alkotta belőle a „patria“ jelentésű **házó* szót, melynek ma élő alakja a *haza*. Megjegyzem azonban, hogy SZINNYEI, ki a rokon nyelvek nagy erdejében minden bokrot ismer, sehonnét ki nem tud ugratni egy adatot arra, hogy az említett képző valahol a rokonságban a mi *ház* szavunk megfelelőjéből vagy általában „ház“ jelentésű szóból „haza“ jelentésűt alkotna, sem pedig azt nem mondhatja, hogy a *haza* szónak vagy népnyelvben, vagy régi nyelvben **házó* alakjával találkozunk. Mégis úgy véli, hogy „talán nem nagy merészség“ ez az ő föltevése — én azonban bizonyíték híján nem merem elfogadni ezt a szófejtést, még inkább nem azért, mert eszembe jut a *haza* (patria) szónak eddigi egyszerű és világos magyarázata: a mely tartományban az ember *honn* van, ott van az embernek *honja*, a mely tartományba *hazamegy*, ott a *házája*. Vagyis: a *haza* (hová?) határozószóból lett a *haza* (patria) főnév — a. mint hogy megírta ezt már SIMONYI az „önállósított határozók“-ban (Budenz-Alb. 75. l.). A *haza* határozószó pedig, mint SZINNYEI is tanítja, a *ház* szó irányragos alakja, tehát semmiféle képzőt nem kereshetünk rajta.

SZINNYEI SIMONYI etymológiáját meg sem említi. Én egyszer a

személy eredetéről írt cikkemben (MNy. XI: 340) új etymológiáját említettem meg a *föl* szónak, de hogy az értekezés címétől és tárgytól megszabott kereten túl nagy kitérést ne kelljen tennem, a régi etymologia czáfolását s az újnak bizonyítását máskorra hagytam (MNy. XII: 63). PARÁDI ARZÉN azoubau rögtön számon kérte tőlem a czáfolatot, mert — ugymond — „ha az ember régi ház helyébe újat akar építeni, akkor előbb le kell bontani a régit. Még ha magától összedült is már, akkor is el kell takarítani a romjait, mert csak úgy csinálhat helyét az újnak“ (MNy. XI: 417). Vajjon nem kérdi-e meg most SZINNYEITŐL is; hogy mi oka van a régi magyarázat elvetésére?

Térjünk át most arra a magyarázatra, melyet ezelőtt tíz esztendővel is helyesnek tartottam s némi módosítással ma is annak tartok. Húsz évnél több elmúlt már, hogy SZINNYEI ezeket a sorokat írta (NyK. XXVI: 318): „a hazoa-ban a hazo-részt bátran vehetjük a ház szó teljesebb tőalakjának (vö. házu-t, házo-n), hiszen a HB.-ben még találunk rag előtt teljesebb tőalakot a mai csonkább helyén (halalu-t, reze-t: halált, részt).“ Forgassuk meg ezt a föltevést a nyelvtörténeti irodalom azóta kelt eredményeinek s a kérdésre vonatkozó, de még figyelembe nem vett nyelvi adatoknak világánál. Azóta történt, hogy SZINNYEI megdönthetetlenül bebizonyította, hogy a *mivé*? kérdésre felelő rag: -vá, -vé azonos a hová? kérdésre felelő régi -á, -é ragunkkal (SUS. Aik. XXIII). Ez a ragunk eredetileg mássalhangzó volt: *k ∞ *-γ (NyH⁵ 129) s csak később vált. -é ∞ -i magánhangzóvá, majd illeszkedéssel -é ∞ -á stb. alakúvá. Már 1055-ben előfordul -á alakban a *rěa* névutón (Tih. apáts. alapítólev.). Ez az illeszkedett -á pedig csak azon időben keletkezhett e névutón, mikor még abban a szótó is mélyhangú volt.: *ray-á (vö. mai *rajt* s Königsb. Tör.-beli *rohton*). Természetes, hogy ennek előzője olyan alak volt, melyen az eredetileg magashangú rag még nem illeszkedett: *ray-é (vö. NyH⁵ 128, 131); tehát a fejlődés menete: *ray-γ > *ray-é > *ray-á > *rěa*. Ez alakok egyik a másikból olyan hangváltozással lettek, mely a leglassúbb természetű: évszázad, sőt évszázadok telhetnek el azalatt, míg ilyen sornak egy-egy szeme leperdül s helyébe az újabb kerül. Ha tehát 1055-ből ismerjük a *rěa* alakot, annyit bizvást állíthatunk, hogy az -é irányrag a latin betűk meghonosodásakor már magánhangzói alakjában szerepelt nyelvünkben. Az Árpád-kori tővéghangzók mivoltáról, eltűnésük módjáról s idejéről pedig bárki bárhogy vélekedjék, abban már az újabb kutatások után nem kételkedhetünk, hogy mikor legelőször leírták nyelvünkön az *utu-* (út), *zegu-* (szeg) féle szókat, akkor az a szóvégi *u* betű nem írássajátság volt, nem is mormolt hang, nem is zöngétlen hangzó, hanem valóságos magánhangzó: *u*, *ü*. A *házu nominativus megvolt tehát még akkor,

mikor már régen *-é* vagy *-á* ∞ *-é* volt az irányrag: az *-é* raggal tehát, mely nyelvünknek minden ismert korában és területén rendszeren a nominativus tőhöz járul, a *ház* szó eredetibb alakjának ennek kellett lennie: **ház-é* > **ház-á* s ebből az *u* nyiltabbá váltával: *házo-á*. Ha tehát a HB. nem maradt volna is reánk, más-honnet szerzett nyelvtörténeti ismereteink alapján is azt kellene mondanunk, hogy a *házzá* szónak volt ilyen alakja: *házoá*. De lám, meg is találjuk ez alakot a HB.-ben, melynek helyesírása (Nyr. XXXVIII: 343–6) és szövegének értelme is magyarázatomat bizonyítja. A *hazoa* helyes olvasása tehát véleményem szerint: *házoá* — a végső *-á* a *-vá* rag eredetibb alakja, a *házo-* a teljesebb tő. Megjegyzendő, hogy a HB.-ben az *u* kötőhangzó mellett (adamut, nopun stb.) megvan az *o* is; urot, utot. A mai *háza-t* a HB. nyelvén így volna: *házo-t*.

De vajjon olyan különös szerkezetű-e az a *házoá*, hogy nem akadna hozzá hasonló tövű-ragú szavunk? Bizony megvan a szakasztott párja régi nyelvünkben: a *másuá*.

Mikeppen mehetnec éjjűnnen m a f u a NádC. 82 | *nem tudom ha oda akar menni aragh m a s u a egeb eire* LevT. 1: 283 | *Mint az mely ember marhaftul ualahoua m a f u a költőzic* Tel: Ev. 120 | *Kakuc fiúe, Czomborra változik az Basilicum ha helyéből m a f u a plantallyác* Mel: Herb. 110. | *Az kinek hól nem tétzik, m a f u a kéuánkozik*: Bos alienus fubinde foras prospectat Decsi: Adag chil. I. dec. V: 6.

Ez a *másu-á* a *más* szóból lett az *-á* irányraggal, vagyis a *házo-á*-belivel egy eredetű és hangzású raggal: tehát a *másu-* nem egyéb, mint a tő teljesebb alakja.

Mármost azt kutassuk, mivé fejlődhetik egy régi nyelvünkbeli *másuá*, *házoá* alak. E kérdés egybeesik azzal a kérdéssel, hogy miképen fejlődött a *-vá* *-vé* rag a kétségtelenül eredetibb *-á*, *-é* alakból. Mellőzöm SZINNYEINEK erről való régibb nézetét, melyet már módosított, csak MELICHÉVEL foglalkozom s SZINNYEINEK MELICH fejtegetéseire tett megjegyzéseivel.

MELICH (NyK. XL: 232) megfigyelte a Bécsi- és MünchC.-ben, hogy az *-a*, *-e* ∞ *-á*, *-é*, *-i* végű névszókhoz a translatívusi *-á*, *-é* rag vagy *-j* hiatustöltővel járul, vagy a nélkül: *barlangaia* (olv. *barlangá-j-á*, értsd: *barlangjává*), *semmie* (olv. *semmi-é*, értsd: *semmivé*)* — az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenevek translatívusa ellenben *-vá* *-vé*: *biroua* (értsd: *bíróvá*), *eğenlőue* (értsd: *egyenlővé*). MELICH e jelenséget úgy magyarázza, hogy a *biroua*-, *eğenlőue*-féle alakokban a *-v* etymologicus, lévén a tő eredetibb alakja *bírov*-, *egyenlöv*- (vö. HB. *uolov*, *iarov* — értsd: *való*, *járó*). MELICH véleménye szerint ez az

* Vö. „A *-já*, *-jé* alakot szintén megjeljük nyelvemlékeinkben, még pedig leginkább *á*, *é* hangok után“ SIMONYI TMNy. 672 | „A *-v* hiányát kivált magánhangzó és pedig leginkább *i* után észleljük.“ uo.

etymologicus, *v* van a két codex *iduenđuöl*, *elöuec*-, *zomorouan-egüğüöuec*-féle alakjaiban s az eredetileg szintén *v* tövű *fidoua* szavában is. MELICH szerint az említett *v*-tövek nominativusa az eredetibb *v*-s alakból (*bírov, *эггенлöv) már -ó, -ő végű lett ugyan a Bécsi- és MünchC.-ben is (*bíronac* olv. *bíró-nak*, *egenlöv* olv. *эггенлöv*), de a translativusi -á, -é rag előtt még a régi *v*-s fő szerepel: *bírov-á*, *эггенлöv-é* (rövid *o*-val, mint *lő* — *lov-at*) s az ilyenek csak később nyúltak meg a nominativus hatására a mai *bíróvá*, *эггенлövé* alakokká s ezekből vonódott el a -vá, -vé rag (*bíró-vá*, *эггенлöv-vé*) s terjedt át azokra a szavakra is, melyek soha nem voltak *v* tövűek: *barlangjává*, *semmivé*.

ÉN MELICHnek ezzel a származtatásával, hogy a *bírov-á*-ból *bíró-vá* lett, nem értek egyet s igazat adok SZINNYEINEK, ki így födi föl ez okoskodás gyöngéjét (NyK. XL: 359): „Ennek . . . van egy bökkenője. T. i. a nominativus nem részleges hatással szokott lenni a ragos alakokra, hanem egészben beléjük helyezkedik; pl. a *tő*, *lé* nominativus hatása alatt *tövet*, *tövön*, *levet* helyébe nem *tövet, *tövön, *lévet lépett, hanem *tőt*, *tön*, *lét* ezekben: *rózsatőt*, *szőlőtön*, *húslét*, *halászlét*.” Nagyon helyesen mutat rá (i. m. 358. l.) SZINNYEI a két codexnek *Mouab*-féle alakjaira is. Tény ugyanis, hogy a Bécsi- és MünchC.-nek olyan szavaiban, melyekben szó sem lehet etymologicus *v*-ről, rendesen hiátustöltőt látunk kifejlődve az eredetibb *oá* ∞ *óá*, *oé* ∞ *óé* hangzópárok között, még pedig minden ilyen esetben a *v* hangot:

Mert *Mouab* (olv. *Móváb*, vö. Káldi Bibl. *Móab*) lezen ment *Sodoma* BécsiC. II. kéz 280: quia Moab ut Sodoma erit Zofón. 2: 9 | *De Amonnak es Mouabnac* (olv. *Móvábna*k) *flay vepene*c *Oloferneshez* BécsiC. I. kéz 24: Sed filii Ammon et Moab accesserunt ad Holofernem, Judit 7: 8 | *Hallottam Mouabnac bozzontasat* BécsiC. II. kéz 280: Audivi opprobrium Moab Zofón. 2: 8 | *Robouam* (olv. *Róbovám* vö. Káldi: *Róboam*) *kedeg züle Abia*st. MünchC. 15: Roboam autem genuit Abiam Mát. 1: 7 | *Törben hal meg Ierobouam* (olv. *Jérobóvám* vö. Káldi: *Jeróboam*) BécsiC. II. kéz: In gladio morietur Ierobouam Ámós 7: 11 | *Es erezte Amasias* . . . *Ierobouamhoz* (olv. *Jérobóvámhoz*) BécsiC. II. kéz 226: Et misit Amasias . . . ad Ierobouam Ámós 7: 10 | *es törrel kelec fel Ierobouamnac* (olv. *Jérobóvámna*k) *hazara* BécsiC. II. kéz. 226: et consurgam super domum Ierobouam in gladio Ámós 7: 9 | *kicre a' toron eset filoueban* (olv. *Sílovéban* vö. Káldi: *Siloéban*) MünchC. 142: supra quos cecidit turris in Siloé Luk. 13: 4.

Ezek az idézett szavak nem magyar, nem meghonosodott szavak, hanem merőben idegen tulajdonnevek a biblia latin szövegéből. Olyan bibliai személy-, illetőleg földrajzi nevek, melyek egyáltalában nem kerültek bele nyelvünk szókészletébe (nem úgy, mint *Salamon*, *Dávid*, *Bethlehem* stb.), nem forogtak közszájon, még

csak kisebb osztálynak, szűkebb körnek beszédében sem. Ezek tehát nem vehettek részt nyelvünk valamely szócsoportjának történetében, semmi nyelvünkbeli fokozatos hangváltozáson át nem mehettek, nem lehet náluk szó *oá* > *ová* stb. hangfejlődésről. Mi hát az oka annak, hogy amaz első bibliánk fordítói a latin szöveg *Moab*-ja, *Roboam*-ja, *Siloé*-ja helyébe *Móváb*-ot, *Róbovám*-ot, *Sílové*-t tettek a magyar szövegbe? Egy az oka: az, hogy ők azon szavakat magyar beszédjünkben a maguk tájnyelve szerint, magyarosan ejtették ki, ezen magyaros kiejtésük szerint nem ismertek *óá* ∞ *oá*, *óé* ∞ *oé* hangcsoportot, az effélet ejtése könnyítő *v* közbeszúrása nélkül ki sem igen tudták mondani, a *Moab*-, *Roboam*-, *Siloé*-féle idegen szavakat a maguk „artikulationsbasis“-a szerint hangoztatták, az *óá* ∞ *oá*, *óé* ∞ *oé* hangcsoportokat helyettesítették *ová* ∞ *ová*-, *ové* ∞ *ové*-val. Ha tehát a Bécsi- és MünchC. szerzőinek nyelve annyira idegenkedett az *óá* ∞ *oá*, *óé* ∞ *oé* hangzópároktól s ilyen esetekben annyira elmaradhatatlan sajátja a hiátustöltő *v*, nyilvánvaló, hogy azon codexek *biroua*-féle alakjaiban nem kell okvetlenül etymologikus *v*-t keresnünk csak azért, mert a *bíró* alakja a HB. nyelvében még **bírov* volt. Sőt mivel a Bécsi- és MünchC.-ben már nem **bírov* olvasható, hanem *bíró*, *bíró-nak*, *bíró-t* stb., nemcsak nem kell, hanem egyáltalában nem is szabad a szótóhöz tartozó régi *v*-t látnunk a Bécsi- és MünchC.-beli *biroua*- (olv. *bíróvá*)-félékben. Szerzőik az eredetibb s korukban — más nyelvenlékek tanúsága szerint — még némely vidéken élt *bíró-ú* helyett úgy mondtak *bíró-v-á-t*, mint *Móáb* helyett *Mó-v-áb*-ot. Tamás és Bálint oly tájnyelven írtak, a melyben már végbe ment a *bíróá* > *bíróvá*, *egyenlőé* > *egyenlővé* hangváltozás, lévén az utóbbi alakokban — az eddig előadottak szerint — a *v* nem etymologikus, hanem fonétikus. A fonétika azt is megmondja, miért van egyazon tájnyelvben *barlangá-j-á*, *feketé-j-é*, *semmi-(j)-é*, nem pedig *barlang(j)á-v-á*, *feketé-v-é*, *semmi-v-é* s viszont miért *bíró-v-á*, *Móváb*, *egyenlő-v-é* *Sílové*, nem pedig *bírój-á*, *Mójáb* stb. Miért *v* a hiátustöltő az *o* ∞ *ó*, *ö* ∞ *ő* után s miért *j* az *á*, *é*, *i* után? A felelet igen egyszerű. Az *o* ∞ *ó*, *ö* ∞ *ő* hangot ajakműködéssel képezzük s ajakhang a *v* is, a *j* képzési helye ellenben a kemény íny: tehát a labiális *o* ∞ *ó*, *ö* ∞ *ő* hang ejtése közben könnyebben tér át beszélő szervezetünk a rokon képzésű *v*-re, mint a *j*-re; ez utóbbira meg az illabialis *á*, *é*, *i* után könnyebb az átmenet. Úgy foglalhatjuk tehát össze észleleteinket a translativusi ragnak a Bécsi- és MünchC.-beli állapotáról, hogy: e codexekben magánhangzó után a translativusi rag alakja *-á*, *-é* s illabialis hangzóra végződő szavakhoz *j* hiátustöltővel, a labialis hangzóra végződőkhez pedig *v* hiátustöltővel járul. Az utóbbi esetek szolgáltatnak alkalmat arra, hogy a ragnak *-vá*, *-vé* alakja elvonódhassék s átterjedjen illabialis hangzón végződő szavakra is, vagyis, hogy kialakuljon

magánhangzós végű szavainkon a -vá, -vé translativusi ragnak mai köznyelvbeli alakja (vö. KRÄUTER: MNy. X, 120).

Mikor a Bécsi- és MünchC.-nek valamely sajátosságáról beszélünk, régi nyelvünknek csakis egy bennük tükröződő dialektusáról van szó. Kutatnunk kell tehát még, hogy a *v* hiátustöltőnek az a szerepe, mely az említett codexek nyelvterületén megvolt a XV. században, észlelhető-e vajjon más nyelvterületekről való nyelvemlékeinken is. Lássuk az adatokat.

Salamon kyrál' ... elő hyuata ioua both (olv. Jóvábot vö. Káldi: Jóab) DebrC. III. kéz 399; vö. Kir. II. k. 2: 29: Nuntiatumque est regi Salomoni, quod fugisset Joab in tabernaculum Domini | *Elő hyuata ioua both es zórú halallal ölete meg* DebrC. III. kéz 400; vö. Kir. III. k. 2: 31: Dixitque ... rex: ... interfice eum ... et amovebis sanguinem innocentem, qui effusus est a Joab | *mykoron iutottam volna en aſyanak Trouas* (olv. Tróvás) *neur varofaba* Komj. Szt. Pál 205: cum venissem autem Troadem Kor. II. l. 2: 12.

E két más-más nyelvjárású nyelvemlékünkben tehát ismét a latin bibliából vett tulajdonnéven és földrajzi néven szemlélhetjük az *óá* > *óvá* hanghelyettesítést, jelölül annak, hogy az *oá* > *ová* stb. hangváltozás már a XVI. század elejére beveződött az illető nyelvterületeken is. A latin *cloaca*-ból, klostromaink középkori lakói körében, meghonosodott szó lett, tehát köznévén mutatja az *oá* > *ová* hangváltozást a XV. századbeli Budap. és Németújv. Glossáknak következő egy-egy adata:

os gulosi foetet plus quam sterquilinium (cloaua) [*clouaca*] — olv. klováka SermDom. II: 249 vö. Szót.

A Vulgata Noe-jának nyelvünkbeli alakjai közt az *óé* > *ové* hangviszonyt bizonyító példákat találunk a XIV., XV. századból.

Nouenak (olv. Nóvénak) *barkayaban* EhrC. 140 | A mely helységeket — Abaujban és Kolozs vármegyében — XIII., XIV. századi okleveleink még Nóé-nak is emlegetnek (*Noe*, *Noee*), ugyanazok a XIV. századtól kezdve már *Novaj*-oknak is nevezetnek (*Nouay*, *Noway*) s ma is az a nevük (l. PAIS MNy. XII: 79–80).

Az eddigi példákban a hangzópárnak első tagja mindig az *o* volt; mivel azonban a *v* hiátustöltőnek kifejlődését nem az okozza, hogy a két találkozó magánhangzó közül az *o* van elől, hanem hogy az labiális hang, ebből természetesen következik az, hogy a *v* kifejlődött a két magánhangzó közt akkor is, ha az *o* volt is az utolsó. Erre is vannak kétségtelen adataink a bibliai Saul névnek régi magyar személynévi és helynévi alakjaiban.

„... Veszprémmegyében ... támadt a Saul névnek egy másik magyaros ... alakja, a *Sávoly*. E falu nevét legkorábban csak a XV. századból ismerjük, a mikor már 1465-ben mint *Savol*, 1486-ban mint *Saul* és 1488-ban ismét mint *Saul* merül fel.

... Nógrádmegyében is találunk ma egy *Sávoly* nevű helységet, mely a XIV. század harmadik évtizedében a pápai tizedlajstromban még *Sauli*, egy 1435-iki oklevélben azonban már szintén *Sawol*. . . , Somogyvármegyében, Marczalitól nyug. szintén van ma egy *Sávoly* nevű helység és pusztá, melynek nevében már a XIV–XV. században a *Saul* (1397., 1417.), *Sawoly* (1406.), *Saul* (1407., 1417., 1447., 1480.) és *Sawol* (1486–7.) alakok küzdenek egymással, hogy aztán szintén a *Sávoly* alak jusson győzelemre. . . . A *Saul* és *Sávoly* személynév azonosságára . . . Barsvármegyéből is vannak adataink, már a XIV. századból. 1380-ban ugyanis e megyei királyi emberek közt egy Zsemleri „*Saul*“ nevűre is akadunk, a ki 1388-ban mint ügyvédő Zsemleri *Sávoly* (*Sawol*) néven kerül élénk. (Csánki MNy. II: 390.) Megjegyzendő, hogy régi nyelvünkben a *Saul*-nak ily alakjait is találunk: *Saol*, *Saolnak*, *Saolt* DebrC. I. kéz 86. A lat. *Saul* = magy. *Sávoly* hangfejlődése tehát ez volt: *Sául* > *Sáol* > *Sávól* > *Sávoly*.

Az *u* hang az *o*-tól különbözik ugyan a nyelvallás magasságában, de megegyezik vele az ajakgömbölyítéssel való képzésben. Mivel pedig ez utóbbi körülmény hozza létre a *v* hiátustöltőt, természetes, hogy az *u* hang hatására éppúgy előáll az ejtéskönnyítő *v*, mint az *o* hangéra. Példa rá a *csausz* szó, melyet a magyarországi török világ hozott nyelvünkbe s már első jelentkezésekor, a XVI. század közepén, megvan *csavusz* alakja is, holott az átadó török nyelvben *v* nélkül van az eredeti: *čauš* (l. EtSz.). Ime az adatok a Budai basák magy. levelezéséből:

czauus 296, 329 | *czauust* 282, 297, 308 (kétszer) | *czauusa* 325, 328, 329, 343 (kétszer), 509, 510, 515 | *czauusunak* 263, 271 | *czauusunakot* 364.

Nyelvünk újabb korában is észlelhető a *v* hiátustöltő kifejlesztésére való hajlandóság, még pedig természetesen nemcsak mélyhangú, hanem magashangú labialisok: *ö*, *ü* mellett is.

Nem régi szavunk lehet a német *fuor*-ból formált *fuvar* (l. LUMTZER-MELICH: DLehnw. 110), ugyanis csak SZABÓ DÁVID Kisdéd Szó-Tárából idézhetjük a legrégibb adatokat, még *v* nélkül: *Fuar*, *Fuarození*, *Fuarozás*. [A NySz.-nak a XVII. sz.-ból való adata csak tévedés eredménye. Idézi a NySz. a MonOkm. (= Monumenta Historica: Okmánytár) IX: 359. lapjáról ezt: *Fuvarban se szenvedjenek hiányt*. Ez idézetet a megjelölt helyen nem találtam meg s fölvilágosításért SZILY KÁLMÁN-hoz fordultam, ki legjobban tudja, minek hol kellene lennie a NySz.-ban, sőt azt is, minek nem kellene lennie. Ő azonnal rávágta kérdésemre, hogy az illető idézet bizonyára a Török-Magyarkori Történelmi Emlékek Okmánytárából való, még pedig régi török szövegnek modern, XIX. századi fordításából. Csakugyan megtaláltam az utóbbi műben (IX: 359) a NySz. idézetét Haszán váradi mirmiránnak az erdélyi fejedelemhez intézett levelében, melynek fordítás-voltát jelzik is a kiadók: „Törökből; eredetie az erdélyi fels. k. kormányshöz levéltárában.“ A NySz.-nak szintén hibásan idézett régi adata a *fuvarozás* szóra, szintén az utóbb említett. Okmánytárnak való másik olyan

helyéről (VIII: 323), mely szintén török szövegnek modern magyar fordítása. | A német *hüeter*-ből lett a *hüvetér* tájszavunk (LUMTZER-MELICH: DLehnw. 139). | Kunszentmiklóson *min? miēn?* helyett azt mondják: *m i v ö n n ?* (= *miönn?* — ő-ző kiejtéssel).

(Folytatjuk.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Arany János újításai első műveiben.

A MNy. 13: 149 stb. lapjain, Arany népiességének a nyelvújításhoz való viszonyáról szólván, megállapítottam, hogy az Elvesztett Alkotmány nyelvé van új szavakkal. Mintegy hatodfélszázra megy ennek a komikus eposznak új szókészlete. A fenti cikkek kiegészítésére szolgál az alábbi összeállítás. Szinte össze van halmozva e műben a korabeli, minden fogalomkörbe vágó újszókinés.* Íme:

bájkcsü (15), *bájhölgy* (29), *éjhoni* (96), *felhölaki* (23), *csalhang* (22), *gyönyörélv* (54), *kődpaplan* (74), *rohamár* (19), *varázsbot* (16), — *aszkoros* (11), *gyógyerejű* (20), *löcső* (75), *nyervágy* (28), *tanszék* (35), *tápanyag* (112), *vegytani* (123), — *kötély* (111), *lapdacs* (72), *öszveg* (136), *sodrony* (78), *talány* (122), — *lángelmű* (33), *kormányelleni* (46), *üdvteljes* (75), *életeros* (122), — *párthív* (20), *szótöbbség* (24), *elnököl* (32), *védegyelet* (55), *alkúsz* (62) stb. stb. Mennyire a divatos új szókat halmozza föl itt s gúnyolja ki, még jobban bizonyítja az: *évrüli* (32) és *mellyeni* (42) alak. A használt új szóknak nagyobb fele összetétel; ezeket Arany később, mikor nyelvhelyességi vitákba ereszkedik, minden szerkesztésük formájában legalább tűrhetőknek tartja. azonban az -i képző használata ellen alapos kifogása van:** „Igen kedves ocsmányosság... a -bani, -hozi, -náli, -töli, -róli, -veli, -rai s több efféle szócsintani kocsintás, midőn t. i. a soha magokban nem álló, hanem szóhoz tapadó, úgy nevezett *rag* szócskákat, divatosan i betűvel ékesítjük... Szerinti, általi, melletti, nélküli, iránti stb. hiba nélkül megjárja. Oly szócskához, mely külön soha sem áll, hanem a főnévhez van ragadva (-ra, -re, -ba, -be, -nál, -nél, -ból, -ből stb.), ha i-t rakosgatunk, követjük ugyan a divatot, de *rontjuk ezt a szép, ezt az imádott magyar nyelvet*“. Ezt a „kocsintást“ pedig Petőfi is elköveti a Helység Kalapácsában [„A példaadásnak kedvéérti Földhözüítésbe“ (1:104)] azon 80 új szó között, a mely szinte minden válogatás és a magyaros szerkesztésre való minden ügyelés nélkül, de bizonyosan az eposzi dictio gúnyolása végett van szókinésébe keverve.

Az egyszerű képzéseket az összetételektől külön soroljuk föl, mert azok a szokatlanabbak a költői nyelven:***

* Az idézetre vö. a MNy. 13: 149 stb. rövidítéseit.

** Divattudósítás, Arany Prózaí Dolgozatai. Ráth Mór kiad. II: 334.

*** Összeállító munkánkat nagyon megkönnyítette Tolnainak már sokszor említett értekezése kívül Bajza József: Bajza József mint nyelvújító (MNy. 4: 201, 251) és Szücsi József: Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás (MNy. 11: 202, 253) cz. értekezése. A NyÚSz. a tárgyaltam kort illetőleg majdnem kizárólag szótárakra támaszkodván, a Jelenkor, Athenaeum és Tudománytár néhány évfolyamát is átvizsgáltam. Vörösmartynak 1845 előtti műveit is átnéztem (csak kevés új szót mernék neki tulajdonítani) Ezeket a forrásokon alapszik főleg a megállapításunk.

ellenies: „visszatekint még egyszer a helyre, hol a két Ellenies szellem szétszlott vegytani módon“ (4: 124). A. m. ellenséges. Szótárakban nem találom.

fenyítékez: „Pörgedy hejh! nem ezen torkoknak okáért Kimélt tegnap a jól fenyítékezett oktai néptől“ (ui. 138).

közepesdi: „Tettünk, és tettek az ellenek, egyre Szolgabirót, meg szolgabirót: főt, alt, közepesdit“ (ui. 47). Ugyanolyan tréfás, népies képzés, mint ugyanitt, a: *nemfizetősdi*: „így még lesz idő a' nem-fizetősdi szerepre“ (ui. 65) és: *alkotmányosdi*: „Ezen melléknévnek csak két hajlítása tetszik az alkotmányosdiaknak“ (ui. 48).

morgalom: „Megjelenének együtt haragos morgalmu gyomorral“ (ui. 30). A szorgalom, irgalom mintájára a *mozgalom* gúnyos pendantjaként.

olvasnok: „Tudniillik, képzelj kedves olvasnok, hogy ahol jó — (Úgy hiszem e' *nok*-ot itt meg fogja bocsátni Nagy Ignác, kényszerítő szükség toldatta ki versemet ezzel)“ (ui. 8).

otthonias: „Egy potrohos ember otthonias képpel“ (ui. 41). Szótárilag Ball. 1857.

szórmány: „E' folyadékba sötét alakok . . . Szóranak valamit . . . e szórmány Erdemcsillagok és szalagos díszrendi kereszték“ (ui. 112). Tréfás szóalkotás.

tanácskozat: „Nagy kazal indítvány, szép változatos vegyületben, Várt a tanácskozatok perczére (ui. 61). Bizonyára a politikai lapokból került hozzá. éppúgy, mint a

tanácskozmány: „Folyt a tanácskozmány“ (ui. 47), mert ez ugyanezen évben már szótározva is van: Fog. (1845).

tiltakozik: „Bende a hongyulás éventi ülései ellen Tiltakozék“ (ui. 63). Fogarasinál először 1842-ben.

utolv: „S most egyszer legalább, teszi elvét tisztes utolvvá“ (ui. 18). Sor alatti jegyzetben e szóhoz Arany hozzáfűzi: „*Utolv*: teszi ezt, midőn valaki először megtesz valamit, s aztán gondolkodik rajta: mi okból cselekedte . . . S minthogy ez eszme kifejezésére a latin nyelv is szűk: bátor vagyok egy új szót gyártani, s azt a tudós világra rákötni: postcipium. A latin nyelv, mint haj, köröm stb. halál után is nő“. Az *utolv* mintájára maga az idézet rámutat.

végzetes: „az Időnek Malma ez, a' melynek . . . hombárai telvék Sok nemű testekkel, várókkal a végzetes őrlést“ (ui. 118). Szótárilag Ball. (1854). Végzet *fatum* értelemben már 1831-ben (NyÚSz.).

bordaropogvány: „Így mi sem tehetnénk egyebet, mint . . . Bordaropogvány közt kinyomúlni a lármateremből“ (ui. 49). Az eposzi nagy hang gúnyolása végett alkotva.

búváldozat: „Dédükük elfeledett búváldozatúl ebet ölni“ (ui. 61). Vö. NyÚSz. *búv*-. Egyike az első ilyen összetételeknek.

csábszellem: „Büszke boszorka, gonosz csábszellem a' maradásnak“ (ui. 96). Bajzánál 1844-ben már: *csábeszköz*, 1843-ban: *csábszónoklat*.

családszekerény: „Szűlikacsolta családszekerények felkutatói“ (ui. 62). A család-összetételeire a NyÚSz. csak a XIX. század második feléből hoz föl adatokat, de a *családház*, *családatya*, *családfa* összetételekkel a 40-es évek irodalmában már találkoztam; költőink általában inkább ilyenfajta összetételt használtak, mint a *családi* melléknévvel jelzős kifejezést; de nem *családkör*, hanem *családi kör* 1844-ben Ney Ferencznél (Aradi Vészlapok 249).

csillvagy: „nem hiszi, hogy csillvágya utóbb éltébe kerüljön“

(ui. 9), a. m. csillogni vágyás. Nem kevésbé merész mintáit már előbb szótározták is, l. NyÚSz.-ban —vágy-ot.

csodanémber: „Armida... A' napot öltözetül testére fűzött csodanémber“ (ui. 23); *csodatest*: a' nyílt kulcslyukon ált Hosszan mint valamely zsinag, egy csodatest benyulámlott (ui. 77). Régi és népies analógiák is támogatják ez összetételeket.

diadalzászló: „Már a pirók hajnal diadalzászlója kifeszlett Napkeleten“ (ui. 53). A diadalív, diadalkapú mellett egészen szabályszerű képzés. Arany összetételeinek nagy része csak birtokviszonyoknak, vagy i-képzős mellékeveknek elkerülését célozzák. Ha csak lehet, összetételt használ helyettük; ritkán s csak a verssor kedvéért hagyja meg a terjedősebb kifejezést.

elvrokon: „rángassák a beretvát Elvrokonim keziben“ (ui. 14); szótárilag 1864-ben Ball. *Elvbaráttal* már sokkal előbb is találkozam.

-ellenes: *dologellenes*: „gyúl a' sokaság... Éttelen újságvágy dologellenes ingere hajtván“ (ui. 55). Az ilyen összetételek éppen ebben az időben szaporodtak el, l. NyÚSz.

hon-: *hongyülés*: „Bende a hongyülés éventi ülései ellen Tiltakozék“ (ui. 63); *honipar*: „Öltözetül, *honipar* művét használja magának“ (ui. 57).

iparmű: „Féláron vehet ó idegen-készítte iparműt“ (ui. 61), Kossuth *iparművesé* (1843) arra enged következtetni, hogy a Pesti Hírlapból való, l. NyÚSz. II.

-iszony: *beretvaiszony*: „töltsék el örökre beretva-iszonynyal“ (ui. 14), *vendégiszony*: „Egy potrohos ember Otthonias képpel, melyen a' vendégiszony olyan Körjeleket mutatott“. Mindakettő tréfásan alkotva Buguték gúnyolására.

játékszomjas: „Mint újat mutatá be a játékszomjas uraknak“ (ui. 104). Bajzánál, Petőfinél: gyönyörszomjas, harcyszomjas, pénzsomjas stb.

kormányellenies: „Kormányellenies cél rejlik az egylet alatt“ (ui. 58); él a rövidebb *kormányelleni* (ui. 46) szóval is. Vö. még *dologellenes* főtebb. Kossuth kedvelt képzője volt az -ias, -ies. Talán tőle való.

lég-: *légár* (ui. 19): „a szilaj légár pattogtata bő köpenyének Könnyű szárnyaival“. Tompánál van: *szelletár* (Csörsz Arka, Aradi Vészlapok 1844: 334); *légáram*: Ball. 1890; *légköpeny*: „nézd két fő részre hasonlott Szárnyemű légköpenyét“ (ui. 8). Petőfinél: *légaripa* (1843).

nász-: *nászkaliba*: „legelőbb is a nászkalibának Nyalja körül venyigés eresztét csavaros repüléssel [a pokoltúzt]“ (ui. 122); *nászlakoma*: „E' vért nászlakomád közepén fecsentsed a Hábor Arczához“ (ui. 111).

-nemű: a régi-szabású és újabb-szerű hasonlóságjelző szavak helyett sűrűen találjuk Aranynál a -nemű szóval kapcsolt összetételeket: *szárnynemű*, l. légköpeny alatt, *ködnemű* (ui. 45) stb.

nyakék: „Drága nyakékeit és perezét a' habnemű korból Föltépén“ (ui. 146). Ball. (1846).

pénztárcza: „Ezzel a pénztárczáját keresé sok epéjü haraggal“ (ui. 134). Előbből még nincs kimutatva.

rémriadalmas: „az annyiszor ifjúlt Természet ma megint felocsúdott rémriadalmas Álmából“ (ui. 53). A *riadalmast* sem ismerik szótáraink.

részvételes: „kiki olyan arányban hordja az álladalomnak Terheit, a' millyen részvétese a' jövelemnek (ui. 65). Inkább a *részvényes* mintájára alkotva, mint a *részvétlen* párjaként.

romialak: „Nézi menyasszonya lassan emésztődő romalakját (ui. 123), Petőfinél: *romhalom* (1842), Arany előtt alkalmasint Vörösmartynak *rémalak*-ja lebegett mintául (Árpád ébredése 1838).

szemirigy: „eléri a hús erdőnek naptalan árnyát: Ballag, ballag odább erdők szem-irigy sűrűjében“ (ui. 72). Talán a *kenyéririgy* hatására?

szoborékes: „az életerős, szoborékes him karon ölté A' tündér idomú hölgyet“ (ui. 125). Népies minták után készült (hófehér, jég-hideg), Pázmányból, Faludiból sokszor idéztem már én is többet. Épp így csak látszólag merész ugyancsak Aranynál a *földsiket*: „Meghallotta — ha csak mellibe rezdült is — Még a kit az anyja föld-siketen szült is“ (Toldi Sz. V: 52. verssz.). Vö. még *holtbizonyos* s *holtszegény* MNy. 2 : 121—122.

szóhős: „Másik a hígvelejű szóhősek zajtele pártja“ (ui. 44). Bizonyosan Széchenyi *szóhős*-ének hatása alatt (1843) i. NyÚSz. II.

szókhíven: „Ἀδὸς, ἔφα s nekem ezt szókhíven kellett adnom“ (ui. 81), sem a *betűhű*, sem a *szóhű* még nincs szótárban; vö. NyÚSz.-ban -hű.

-tele, -teljes: *piszoktele*: „a többi piszoktele firkák“ (ui. 119), *vésztele*: a vésztele síkon (ui. 11); *zajtele*: „mint zajtele vásár“ (ui. 23), *vígságteljes*: „feljárta . . . fő embereinek vígságtelyes (így!) éji tanyáit“ (ui. 127). Bajzánál, Petőfinél is sok példányban képviselve ez a 'németes' összetétel.

-terem: *lármat terem* l. bordaropogvány alatt; *zajterem*: „Messze betartá őt a' vármegye zajtermétől“ (ui. 71). Petőfinél: *korcsmaterem* (1844), *tündérterem* (1845).

testtöremény: „Arra megindulnak s nagy testtöreménynek utána Annyira lábolnak, hogy meghallják a kiáltást“ (ui. 24). A *töri magát* vmi után-kifejezés vezet értelmének nyitjára; tréfás szóalkotás.

törvényhozatal: „mi, esillagaim, törvényhozatalra születünk“ (ui. 64). Alkalmasint a korabeli politikai lapokból véve.

tisztfejelés: „több haladást nem Szenvedhet már tisztfejelésünk“ (ui. 46); a *tisztújítás*-ra parodiaképen alkotva.

ugorkadicsóság: „oda lón az ugorkadicsóság“ (ui. 107), az ugorka-fáról fityegő eskütség, szolgabírótság dicsősége. Gúnyos képzés.

vészjós: „kiröpíti nyakából Vészjós köpenyét“ (ui. 16). Kedvelt szava költőinknek.

Hogy néhány igekötős összetételt is említsünk, melyek a megszokottabb újításaihoz tartoznak minden költői, sőt szépprózai nyelvnek:

megüvegtelenül: „megüvegtelenült azon a' részen valamennyi Ablak volt“ (ui. 137).

visszafenytt: „Éden örökre zárt kapuin kardját Jehovának visszafenyttó Angyala“ (ui. 73). Arany szereti ezt a szót használni; eposzában többször is megvan. A 'Tzs-ben 1838-ban csak: visszafenyget.

A Murányi Venus néhány új szavára is rá kell mutatnunk, mert eddig nem találtuk irodalmunkban, egy-kettő itt is a korabeli irodalomból jutott nyelvbe:

baljós (3 : 284): „e baljós nap miatt“; *baljóslatú* már 1844

(Aradi Vészlapok 398). — *higgatag* (ui. 261): „higgatag vérrel rágon-dolni”. — *hósködő* (ui. 210): „egy hósködő asszony”. NyÚSz. nem ismeri. — *lovagias* (ui. 223): „legyen lovagias”. Szótárilag Ball. (1857). — *nyugtanya* (ui. 215): mintha nyugtanyáján kedvesi volná-nak”, a nyughely, nyugágy mintájára. — *méregédes* (ui. 275): „méreg-édes bosszút”, vö. előbb *szoborékes*-t. — *vészkakas* (ui. 282): „Lármát kiált az őr, ez éji vészkakas”. Vö. vészmadár Tzs. 1838.

SIMAI ÖDÖN.

Az s képző történetéhez.

Az s képző, melynek segítségével valamivel bírót jelentő név-szókat képezünk, nyelvjárásaink legnagyobb részében egy nevezetes változáson ment át. Két magánhangzó között megkettőződött, sőt sokszor a szó végén is meghosszabbodott. Így keletkeztek az *erős-sen*, *derekassan*, *eröss*, *sebess*-féle alakok. Az a kérdés, hogyan magyarázzuk meg ezt a hangfejlődést.

Mindenekelőtt figyeljük meg, milyen változatokat tüntet föl az s képző nyelvelméink korában. Több csoportot különböztethe-tünk itt meg.

a) Vannak olyan nyelvelmékek, melyekben az s képző kettőző-désének csupán csekély jelei mutatkoznak.

Ide tartozik pl. a TelC. első keze. Az ilyen esetek pl. mint *halalofoc* 212; *keferuefőn* 220; *homalofodec* 232; *Byónőfőknec* 192; *nemőfi* 197; *iegőfőm* 183; *örökőfytte* 102; *iegőfődnec* 70; *bőfegőfőn* 19 stb. egyszerű s-sel vannak meg. Kettős s van pl. a *verőffeket* 200 alakban; azonkívül az *erős* melléknév s hangja is részint egyszerű, részint kettős: *erősfődnec* 168; *erősfődnec* 72; de: *erősfődnec* 55; *erősfődnec* 138; *erősfődnec* 173; *erősfődnec* 174.

Hasonló eseteket találunk a DebrC. V. kezének írásában is. Vö. pl. *bekefegőfők* 600; *kegőfek* 603; *ielőfen* 605; *alazatofoknak* 578; *kegőfek* 602; *irgalmafoc* 603. De I. *erőffen* 595; *erősfőytven* 563; (vö. *erősfegős* 591; *erőffege* 577); *hamiffat* 605; *hamiffan* 623.

A NagyszC-ben is az egyszerű s-sel irt alakok a rendesek. Pl. *iegőfőm* 53; *ielőfen* 183; *fenőfec* 208; *bekefegőfec* 247; *bekefegőfen* 368; *zerzetőfőknec* 394.

b) Vannak másodszer olyan nyelvelméink, a melyekben az s képző kettőződése már gyakoribb; leginkább -n rag előtt, de sokszor más esetekben is — főképp olyan szavaknál, melyeknek -ság, -ség képzővel való alakjuk is van — gyakori a kettős ss.

Ide tartozik pl. a GuaryC S nélkül való alakok: *mergőfeyti* 22; *zerzetőfőc* 65; *torcofoc* 7; *hasonlatofoc* 16; *telefeytuen* 55. De: *ielőffen* 95, 122; *erőffen* 41, 107; (vö. *erősfegőt* 62; *erőffegeuel* 101), *hamiffeyta* 88 (vö. *hamiffat* 126; *hamiffag* 58).

Az EhrC. s nélkül való alakjai: *czudalatofo* 1; *tellefek* 1; *tyztetfen* 13; *hyualatofo* 19; *lelkefeknek* 29; *keuefbbett* 78; *ertel-mefek* 81; *keuefen* 104; *erewfen* 60; *erewfewduen* 70; *erewfewtyuual* 71, 106; *erewfewh* 103; de: *erewffen* 53, 85, 123 (vö. *erewffeget* 121); *vylagoffolat* 77 (vö. *vylagoffag* 112; *vilagoffagnac* 93); *alazatoffoknak* 72 (vö. *alazatoffagnac* 72). Jellemző adatok még: *vygafag* 28; *vygafag-uul* 40, ∞ *vygaffagnac* 34; *vygaffagnac* 88; *bekefeguel* 3; de: *alu-*

zatosságtokert es bekeffegtckert 105; bekeffegget 90; fokaffug 95; magaf-sajától 118 ∞ fokaffagomot 118.

A WinklC.-ben egy s-el való alakok: *kegőfők* 278; *ekőfeyty* 350; *bínőfők* 175; *veerőfők* 167; *seguerőfők* 203; *erőfeit* 135; *ereufeyteny* 155; *erőfeytik* 195; de: *Jelőffen* 128; *erőffeb* 132; *erőffen* 199, 200, 224; *erőffek* 285 (vö. *erőffeghe* 127; *erőffegtők* 129; *erőffegheet* 128; *erőffeghót* 218).

A NádC.-ben egy s-el: *iegőfőm* 277; *lelkőfők* 195; *torcofok* 123; *kegőfen* 528; *torkofokat* 122; *alazatofoc* 133; de: *nőmőffen* 539, 316; *erőffen* 452.

A CzehC.-ben: *bynőfőknek* 151; *zeelőfőn* 116; de: *kegyőffen* 94 (vö. *kegyőffegős* 100, 101; *kegyőffegw* 92); *gyengeffegős* 9.

c) Vanuak azután olyan codexeink, melyekben az s képző megkettőződése csaknem minden esetben s elég sűrűn fordul elő.

KrizaC.: *kegyőffen* 21 (vö. *kegyeffegős* 18; *kegyőffegőder* 21); *hyrfegeffen* 29; *bynőffeknek* 6; *yelőffől* 7; *kemensegőffen* 11; *erőffen* 78 (vö. *erőffegős* 22, 49; *erőffege* 44); *edőffen* 8, 62 (vö. *edőffege* 11, 48, 70; *edőffegős* 15, 26, 64).

WesprC.: *kegőffen* 17, 103; *binőffőknek* 104; *binőffeknek* 65; *zerzetőfföktől* 81; *zerzetőffek* 7; *erőffen* 32, 56, 57 stb.; *erőffitenete* 11; *erőffihón* 43; *erőffődik* 57 (vö. *erőffege* 57).

LobkC. II. kéz: *binőffert* 159; *alazatofoknac* 35 (vö. *alazatofag-nac* 34); *zerzetőffőn* 167; *erőffen* 88, 106, 107; *erőffetend* 103; *Erőffent* 85 (vö. *erőffegy* 124); *zerzetőffőcben* 120; *binőfföketh* 81; *örömetőffőn* 91, 63; *mauaiafoknac* 55.

d) Külön csoportban kell tárgyalnunk azután azokat a codexeket is, melyekben *dicsősséges*, *keserűsséges*-féle alakok fordulnak elő. Ezekben az s képző megkettőződése is rendkívül nagy terjedelmű.

KazC.: *gőnőrrőffegős* 41; *dicsőffegős* 15, 38, 39; *bakeffegősuala* 47 stb. Ugyanitt: *ekőffőn* 14; *irgalmaffok* 8; *foglalatoffok* 8; *iegőffeucl* 26; *binőffők* 78; *feűőffek* 19; *iegőffet* 34; *nőmőffen* 29 (vö. *nőmőffegh* 29); *Iegőffetől* 71; *iegőffőmről* 74. Vö. ezeket is: *kefferűffegők* 5; *tartaffabul* 8; *fyraffomnak* 5; *zokaffu* 10; *kefferues* 5.

TihC.: *gőnőrrőffegős* 386; *gőnőrrőffegel* 38; *dicsőffegős* 164, 170. Ugyanitt *hamiffan* 12; *iduőffegőffőn* 10; *zykfegeőffők* 15; *Iegőffenek* 20; *iegőffet* 20; *iegőffenek* 20; *iegőffőm* 20; *kegőffőn* 38; *nőmőffek* 49; *fenőffők* 105, 106; *iegőffől* 130; *nőmőffit* 231.

e) Végül a Csem.-t., Jank.-t. és JordC.-ben a szó végén is gyakori a kettős ss. Pl *zóróff* Csem.-t. 46a, 44a; *edeffegeurff* uo. 166; *vóróff* JordC. 28 stb.

Mindezekből az adatokból a következő hangtörténeti fejlődés következtethető ki:

1. Az *édesség*, *kegyesség*-féle változatokban az s képzős szóhoz a -ség képző járult s ilyen módon az s hang itt megkettőződött. Minthogy a régi magyar felsőfokot a -ságos, -séges képzőcsoport segítségével képezték (pl. *gyönyörűsséges*, *kegyességes*), éppen ezért is a -ság, -ség, illetőleg -ságos, -séges képző s ezzel együtt a kettős ss igen gyakran fordult elő.

2. A *kegyesség*, *kegyességes*, *erősség*, *erősséges*-féle alakok hatása alatt *kegyessen*, *erőssen*, *erőssődik*-féle változatok keletkeztek. Ezek kezdetben csak ingadozva és szórványosan léptek fel, később azonban mind jobban és jobban elterjedtek. Ilyen módon a kettős ss csaknem minden olyan rag vagy képző előtt mutatkozik, a melyek előtt „kötőhangzó” van.

3. A *kegyesség*, *erősség* hatása folytán a régi *sokság* ∞ *sokaság*-ból *sokasság*, *vigaság*ból *vigasság*, *bölcsesség*ből *bölcsesség* fejlődött stb. Azonkívül elég erősen elterjedtek a *gyönyörűsséges*, *dicsősséges* esetek is szintén az *erősséges*-féle alakok befolyása következtében.

4. Miután a kettős *ss*, hangzó közti helyzetben, igen sűrűn szerepelt, egyes nyelvjárásokban a szó végén levő *s* képző is meghosszabbodott.

5. XVI. századbeli magyar nyelvjárásaink e képző fejlődése szempontjából különböző fokon állanak. Egyes nyelvjárásokban meglehetősen teljes az *s* megkettőződése, másokban csak kezdetleges.

6. Az *s* képző kiejtésénél sűrűn szereplő *s* ∞ *ss* ingadozás folytán egyéb esetekben is megindult az *s* hang megkettőződése s így keletkeztek a *kesserves*, *sírassa* stb. féle változatok.

7. Az *s* képző elváltozásánál tehát a mássalhangzó megkettőződése szoros kapcsolatba hozható azzal a mássalhangzó kettőzéssel, melynek egyedüli oka a hasonulás.*

LOSONCZI ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mesterséges liaison.** SZIGETVÁRI IVÁN ez alatt a cím alatt szerzi meg a „Szervetlen mássalhangzók“ cz. értekezésem adatait (MNY. 1914.) két példával: az egyik a francia népnyelvi *donnez-moi-s-en*, a másik a magyar népnyelvi *tésis*. A francia népnyelvi példa csakugyan jó párja az idéztem irodalmi *va-s-y*-nak, a *tésis* kifejezés *s*-je azonban véleményem szerint nem tartozik a szervetlen mássalhangzók közé. A „mesterséges liaison“ elnevezést sem tartom szerencsésnek, különösen nem avval a gyakorlati nyelvtanokba való meghatározással, hogy a „szóvégi néma mássalhangzó kimondatik, még pedig többnyire megváltozva, ha utána magánhangzó következik.“

A mi szempontunkból az a lényeges, hogy kapcsolás (liaison) esetében 1. a mássalhangzó meg *m a r a d* hangzókközti helyzetben, elvesz minden más esetben (*dar-in* — *da(r)*, *da(r)bei*). 2. A mássalhangzót megtartott és a mássalhangzójukat elvesztett alakok összehasonlításánál a nyelvérzék a hangzók közt mássalhangzót hiátustöltőnek érzi (*da* — *da(rin)*). 3. Analógiás úton felhasználja ezt a hiátustöltőnek érzett mássalhangzót hiátusok áthidalására (*da: darin* = *wie: wie-r-ich*),

Ezeknek a feltételeknek teljesen megfelel a SZIGETVÁRI idézte *donnez-moi s-en s*-je, a *tésis s*-jében azonban csak akkor volna jogunk szervetlen *s*-t keresni, ha volna magyar példánk hangzókközti helyzetben megmaradó, különben elvesző *s-re*. Ilyen példát Sz. nem idéz, nem is idézhet, mert arra, a mit ő *liaison*-nak nevez, a magyarban tudommal egyetlen egy példa van az idézett francia *les abeilles* és teszem *les forêts* magyar fordításaiban: *a(z) méhek* — *az erdők*. (Bővebben l. „Mássalhangzók hasonulása“ cz. értekezésemben, Nyr. 1907.)

A francia *les* és a magyar *az* névelő *s(z)* hangja nagyjában ugyanolyan elbánásban részesült, csak a megfelelő betűk sorsa volt

* Az *erős* : *erössen*-féléről egy más magyarázatot l. NyK. XL. 381.

SZERK.

** Vö. SZILY-Emlékfűzet, 105—106. l.

más a conservatív franczia, mint a fonétikus magyar helyesírásban. A magyar az névelő z-je azonban a fentebb leírt folyamatnak az első fokánál nem jutott tovább: nem alkotott „mesterséges liaisont“, legföljebb mesterséges hiatust. A 3. fokon ugyanis a visszája történt annak, a mi a *donez-moi-s-en* esetében történt: ott megtoldotta a *moi* szót egy szervesetlen s-szel (z-vel), a magyarban pedig a *zongora*, *zászló* szavakat megfosztotta az a *zongora*, a *zászló* szavakban hiatustöltőnek érzett szerves szókezdő z-től és lett: *ongora*, *ászló*.

Ha már szóba került a *tésis* kifejezés, talán ennek is lehetne egyszerűbb magyarázatát adni a *liaison*nál, illetőleg a magyar hiatustöltő s-nél. A *teis*-ből, mikor az is hangsúlytalan *teis*, *tés* (∞ *tís*) egész szabályosan fejlődött (vö. *meile* > *mélyföld*; *tekintetes* > **teintetes* > *teins* > *tés* stb.) hanyag kiejtésben a köznyelvben is akárhányszor mondunk *tés-t te is* helyett (l. MNy. XIV, 204). Nem terjeszkedem ki itt ennek a fejlődésnek ritmikai feltételeire, az idézett *gyere velünk te is* kifejezésben azonban a főntebbi meg-rövidülése a *te is* szavaknak nem történhetett meg azért, mert itt az is szótagra (zenei és dinamikus) hangsúly hordozójának van szüksége. Annyira van reá szüksége, hogy a nyelvérzék, a mely a *tés velünk jöhetsz*-féle kifejezésekből elvont *tés* szóban nem érzi az *is*-t, hozzá teszi még egyszer s lesz: *Gyere velünk tésis*.

Ez a szó tehát nem a hiatustöltő mássalhangzók fejezetébe tartozik, hanem abba, a melybe a *májá-ja*-féle megnyúlt alakok valók.

KRÄUTER FERENCZ.

Öl a bú. Arany Szondi két apródjában fordul elő a következő mondat:

Nem engedí őket — ezért öli bú —
Vele halni meg ócska ruhában.

Itt az *öl* jelentés „gyötör“, „bánt“, „kinoz“. A Szamosháton is jól ismerjük az *öl* szónak e jelentését. Példáim közül íme egy pár: „A papot ugyan ölte a kaczagás.“ „Na, éngem nem nagyon ölt a héten a fonás.“ „Öli a pompa“ = „nagy gonddal, cifrán öltözködik“ (gúnyosan). „Téged ugyan öl a csoklás.“ (Példáim természetesen nem fonétikai pontossággal vannak írva).

Kolonecz *köszönget*. Ismeretes Arany szóképe a Toldi II. énekének e sorában: Nagy kolonecz *köszönget* a kút méla gémén. E szóképpel a szamosháti nyelvjárásban is találkoztam. Még pedig 1. eredetibb és 2. fejlődöttebb formájában. Egy első lábára sántító csikóra hallottam ezt a megjegyzést: „Ez ugyan *köszönget*, szegény!“ Itt azt jelenti: „fejével bökölő mozgást végez“ (mintha köszönné). Bizonylyal ez az eredetibb használat. Mondják azután mindenféle szabályos ingásra. Egy másik följegyzésem szerint a gazda indulatosan tologatja az ajtót, de a kilincs mindegyre visszacsúszik az ütközőről. Végre egy erőteljes lökással sikerül becsapnia. Erre így fakad ki: „A fene egyen meg, ugyan *köszöngetel*!“ Itt „szabályosan ing, lógázik“ a jelentése, mint Aranynál. — Tehát Arany képe valószínűleg népi eredetű. Azt hiszem, Aranynak több szóképéről ki lehetne mutatni a népi eredetet.

CSÜRI BÁLINT.

Adalékok Arany nyelvművészetének feltáráshoz. Arany János mint nyelvűvész sokoldalú és sokáig tartó tanulmányra

méltó. Az ő költészete és működése a nyelvészre nézve kimeríthetetlen kincsesbánya. Még sokunknak évekre terjedő munkássága szükséges ahhoz, hogy az ő nyelvének mindennemű jó, szép tulajdonságait föltárhassuk. E cél elősegítését kívánom a következő apróságokkal előmozdítani.

ugri-szülaj: „Szolgálni sem *ugri-szülaj* már,
Megelőzné bátran egy lajhár.”

mondja Arany az öreg pinczérről. Köztudomású és jól ismert szó a nép beszédében az „ugrifüles” olyan ifjúra, leányra, emberre alkalmazva, ki szolgálatra kész, eleven, szemfüles. Költőnk bizonyára e szó után alkotta a czimbéli összetételt s mondhatni: szerencsésen, mert találóan jellemzi a lassan mozgó, vén felszolgáló éttermi szolgát.

hurcza: „hogy nevem is volt *hurczán*.” A *Növünk együtt* ez kis versben. A közhasználatú *hercze-hurcza* ikerszóból, melyet csak együtt értünk meg, Arany igen ügyesen az utóbbi szót önálló szónak veszi. Van is némi oka rá, mert a *hercze-hurcza* bizonynyal a *hurczol* (hord-szol vö. ún: únszol stb.), a *hord* gyakorítója.

törvényfa-madár: holló, varjú, mik a halottakon tehát az akasztófára függesztett bűnösön is élődnek. Tamburás öreg úr:

Hegyes éles jajja úti betyárnak,
Ki hallja szavát *törvényfa-madárnak*

hollónak való; a magyar ellenségének: a rácznak, ki akasztófát érdemel, a szeme.

Szerencsés rácz, a kinek csak
Kék a háta,
Hogy a *hollónak valóját*
Ki nem vágta. (Rózsa Sándor)

kopogó; a tamburát, helyesebben a gitárt érti a költő

Mindezt, nem mintha kihozná
Kopogójából, csak képzelel hozzá.
S ha nem sikerül kivételben a dal,
A két öreg szerszám (a költő és hangszere)
egymásra utal.
(Tamburás öreg úr.)

könyv, írás; a szent könyvet, a bibliát érti.

Ezer annyit ígér a *könyv*. (Rangos koldus.)

Az *Írás* hol jegyezni kezd,
Jegyez csak gyűlöletet.
(Gondolatok a békecongr. felől.)

Mondatszerkezet:

De talán a hír csak költve vala erről
Olyanok által, kik nem hiszik emberről,
(Ritka eset is volt, ha megesett régen,
Hogy szíve szakadhat lelki vereségben.

(Toldi szer. VI. é.)

Ha ezt a *hogy* kötőszós mellékmondatot jól szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy ennek kettős szerepe van: *tárgyi* és *alanyi* mellékmondat. Ime: Mit nem hisznek? Azt, hogy sz. sz. l. v. Mi volt ritka eset? Az hogy . . . stb.

2. *Keresi, a szíve összeszorul fájva,
Ki elébe sem jött, hogy ott se találja.*

(Toldi szer. VI. é.).

Toldi Lőrinczné, mikor a tivornyázók közé berontott, keresi tiát, ki nem jött elébe s a szíve összeszorul fájva, mert nem találja ott a fiát. Felbontva, a természetes logikai rendet megtartva ez az értelme e négy mondatnak. Így mennyire halvány és erőtlen. Ami a költő a mondatok pompás, ügyes, de egyáltalában nem természetellenes, sőt megkapó elhelyezésével mily rövidde, erősebbé, meghatóbbá, szóval művészivé varázsolta. Id. R. VOZÁRY GYULA.

Kisfaludy Sándor *h* betűje. Kisfaludy Károly halála még fájdalommal töltötte el a széphalmi mestert s ennek kifejezést is adott elhunyt barátjának bátyjához írt levélben. Kisfaludy Sándor megköszöni a részvétet, mely alkalommal rátér Kazinczy nagyhatalmú munkálkodására s hízélgő formában sikert s hosszú életet kíván neki. A levél végén kitér a nemzet újjáébredésére. Erről így szól:

„A' mohácsi veszedelem oltá, midőn Nemzetünk *magánhangzó* Nemzet lenni megszűnván, egy olly nyomorult *Mássalhangzóvá* lón, mint a franciáknál a *h* betű, mellyről csak azt tudhatni, hogy az ABC-ben még megvagyón, de csak ritkán hallhatni — nem hiszem hogy a' Magyar olly nagy nyereségnek örvendhetett volna, mint most az által, hogy az Országgyűlésnek végzése szerint a' Magyar Nyelv végtére *kenyérszavul* lett önnön hazájában.“

A levél, — Kazinczy másolatában — a M. Tud. Akadémia könyvtárában (M. Irod. levelezés 4 r. 124. VI. 7.) található s megjelent Kisfaludy Sándor minden munkáinak Angyal Dávid által közkötött kiadásában. (VIII. köt. 477—479 l.) REXA DEZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ostoradó. A Pannonhalmi Rendtörténet VIII. kötetének 150. lapján, a bakonybeli apátság történetében olvasom a következőket: „Hogy terheiket könnyebben viseljék s hogy mások is kedvet kapjanak a telepedésre, elengedi neki (a vászolyi telepéseknek) azon fizetségeket, a melyeket közönségesen „*hóstoradó*“ (*ostoradó*) néven szoktak nevezni.“ Az erről szóló, 1438. márcz. 1-én kelt oklevél ide vonatkozó része így hangzik: „*taxas etiam, quod vulgariter hóstorado vocatur, ipsius relaxavimus*“. (Uo. 506. l.; vö. OklSz. is).

E magyarosan hangzó szó eredetét a német *steuer*, kfn. *stiure* (olv. *stüre*) szóban kell keresnünk. Ezzel a német szóval különben okleveleinkben gyakran találkozunk, pl. 1458 „*exceptis solummodo taxis sthur dictis*“ (Magy. Orsz. lev. Dl. 15213); 1517 „*taxis etiam legitimis et illegitimis stheuer dictis*“ (Zalavári apátság Orsz. lev. 678). Sok más példát találunk az OklSz. *stör*, *stür* czikkében. Van olyan

adatunk is, a mely magyarosabb s mintegy átmenet a *stör* és a népetymologiai *ostor* között, vö. 1410 „iustas ac consuetas collectas et census duntaxat et non inconsuetas utpote *custeradó* exigere et extorquere valeat“ (Zalai okltár II, 371). Úgy gondolom, hogy ebből, illetőleg ilyen kéttagú *östör* ∞ *östör* alakból való népetymologia: az *ostor(adó)*.
HOLUB JÓZSEF.

Cserebi dohány. A MNy. XIII, 89. lapján el van mondva, hogy a XVIII. sz. második, valamint a XIX. sz. első felében „a kapadohányt, az alja-dohányt“ *cserebi dohánynak* (alakv. *cserebél*, *cserebéli d.*, l. EtSzót.) is nevezték. Az EtSzót. nem tudja a szónak az eredetét. Nekem az eredetről ez a nézetem. A MTsz. szerint az „alja dohányt“ a székely földön a XIX. sz. első felében *misziri dohánynak* hívták. Ez a *misziri* ugyanaz a szó, a mely megvan ZRINYINÉL *misziri kard* s másutt *misziri gallér* jelzős kitételekben is (l. NySz.). A *misziri* pedig oszmanli-török szó; az oszmanliban *miszir*, *meszer* = 1. Egyiptom, 2. egyiptomi (l. VÁMBÉRY, DTürkWb., BARB. DE MEYN. II, 767), s aztán úgy gondolom, a hódoltság korában nálunk általánosan „levantei“. A *misziri dohány* tehát a törökdohány egy fajtája. Azt hiszem már most, hogy a *cserebi-dohány* tulajdonképp **cselebi dohány*; a *cselebi* pedig oszmanli török szó, a mely az oszmanliban a többek közt „családapát, a ház atyját“ is jelenti (l. RADL. TWB. III, 1978, MNy. XI, 391 és EtSzót. *cselebi* a.). Ebből való népetymolgiai (részben népetymolgiai) alakulása m. *cserebi*, *cserebél*, *cserebéli dohány*.

Fürtös : füstös. ORCZY LÖRINCZNEK „A' szegény paraszt néphez“ intézett költeményében többek közt *füstös kaczagányról* is szó van. A költeményt RÉVAI adta ki (l. Költeményes Holmi 1787, 226—235) s a kérdéses verssor ez: „Így emeltetik fel a' *füstös kaczagány*“. TOLNAI VILMOS szerint a *füstös* RÉVAI kiadásának sajtóhibája. Orczy kéziratában bizonyára *fürtös* állott s így *fürtös kaczagány* = „gyapjas, szőrös, bojtos k.“ (l. MNy. XIII, 280). A szövegjavítást SZILY KÁLMÁN, a nélkül, hogy bővebben megokolná, kétségesnek tartja (l. MNy. XIV, 32). Magam is azt hiszem, hogy a *füstös* nem sajtóhiba *fürtös* helyett. *Fürtös ruha* az ország nagy részében „szennyes ruhát“ jelent (l. MTsz. és vö. még *fistös ruha* Nyr. XXVII, 336) s a *füstös kaczagány* ugyanaz lehet.

Küldött farkas, k. ördög. E két kifejezésre sok becses adat jelent meg a MNy. VIII., IX., X. kötetében (l. a szómutatót). Eredetere is reámutattak. Az említett kötetek czikkei nem említik a következő csallóközi adatot: „Kullog mint a' *küldött farkas*, jó vóna halálér póstásnak. (Lassan járó küldönczről mondják.)“, l. Nyr. XV, 471.

Tél-túl. MELICH J. *Lovag* (gyalog) czikke (l. MNy. XIII, 289) olvasásakor eszembe jutott a *tél-túl* határozószó, a melynek többször olvastam ilyen alakját is, hogy: *té-túl*, vö. pl. „A' Dunának szele van most nagy erőbe, El ragadja, 's szórja *tétül* a' mezőbe“ (GVADÁNYI, Fal. Nót. budai utaz. 105) | „Azért a' vásárba ki menni siettem, A' sátorok között *tétől* tekintgettem“ (uo. 128, idézi a NySz. is). Ezt a *té-túl* alakot megtaláljuk mind a mai (l. MTsz.: *té-tul*, *ti-tu*), mind pedig a régi nyelvben (l. NySz.: *tétul*, *tétül*, *tétü*).

E *té-túl* alakot nézetem szerint csupán kétféleképpen lehet magyarázni. Mondhatjuk azt, hogy a *té-túl* a *tél-túl*ból fejlődött. Gyakori jelenség ugyanis nyelvjárásainkban, hogy a szótagzáró -l eltűnik nem csupán $o \infty \acute{o}$, $\acute{o} \infty \ddot{o}$, $u \infty \acute{u}$, $\ddot{u} \infty \ddot{u}$ után, hanem más magánhangzók utáni helyzetben is. Mondhatjuk azonban azt is, hogy először volt *té-túl* s ebből keletkezett a *túl* hatása alatt a *téből* a *tél*.

A kik eddig a *tél-túl* határozószóval foglalkoztak, azok a szónak 'innen-onnan' jelentése alapján a *tél-túl*-t veszik eredetibbnek (l. SIMONYI, MHat. II, 177). Én a *té-túl* > *tél-túl* fejlődést valószínűbbnek tartom a következő okokból:

A régi nyelvben s részben a maiban is van *té*, *túl* és *tova* határozószó önálló, nem összetételben való használatban is (l. NySz.), magára álló *tél* határozószó azonban nincs.

A *té-túl* olyan íróknál fordul elő a régi nyelvben (l. MA.-ból való példákat NySz.), a kiknél a szótagzáró *l* egyébiránt még $\acute{o} \infty \ddot{o}$ után sem marad el, nemhogy *é* után.

E két érv alapján azt hiszem, hogy a miként van *té-tova* (ebből: *té-s-tova*, NySz.), úgy volt először *té-túl* s ebből *tél-túl*.

KEMENES PÁL.

A *tár* szó történetéhez. Az Akadémia Nyelvt. 4-r. 4. sz. I. 1. sz. kéziratának 436. lapján Döbrentei ezt mondja: „Az összerakáshoz is igaz érteleme kell szavainknak. *Raktár* p. o. nem jó, mert tárba áru tételik, 's jó tehát *magtár*, *gabonátár*, *pénztár*, *posztótár* 's *ékműtár*, 's akármiféle tár, ha előtte . . . látható tárgy neve van, 's lenni kell *raktár*ból: *árutárnak*. Midőn most kereskedőink magyarul is kiteszik árujuk czimeit a' nyelvünk bibijét legcsinnyábban ismerőnek kellene kezébe esni a fordítandónak, mert a' mi selejtesen lesz a' nyelvre forgácsolva, majd a' hozzá szokás makacsul fogja védni a' legbolondabbat is 's kitolni évek is alig fogják. Hibáztam én is midőn az 1831-beli lófuttatáskor az arról szóló könyvecskét *Gyeptárnak* neveztem, csak hamarjába, mert este dolgoztuk ki Gr. Széchenyivel a' másnap történendőt 's helyesen akarván ő hogy rövid szóval címezzük el a' történendőt magában foglaló nyomtatványt, hirtelen egyéb nem jutott eszembe. Ki vala gondom alatt még azon éjjel nyomva, s' másnap reggel vittem ki a' Rákosra. De majd magamba tanakodva, észre vettem nyelvhibámat. Megszólít egy hét múlva Marczibányi Márton, s azt mondja a' *Gyeptárba*, ő gyepet keresett volna, 's helyesellém és majd megváltoztattam.“

Közli: M. G.

Misédér. (MTsz.). Lapunk egyik munkatársa figyelmeztet arra, hogy e szóról, a melyet *misider* alakban gyermekkorában Szabadkán ő is sokszor hallott, évekkel ezelőtt egy szaklapban a következő kis fejtegetés jelent meg: „Miseder néven ismerik főleg Szeged és Szentés vidékén a chlorammoniumot (= szalmiaksó). Bajmokon *misider*nek hívják, sőt ismeretes ilyen elnevezések alatt is, mint *misador*, *mizsepor*, *misepor*, *misider*, *mizere* tubák. Az a körülmény, hogy e szó csak a nép nyelvében ismeretes, arra enged következtetni, hogy nem tudományos műszóval, hanem népies elnevezéssel van dolgunk. E nemű neveink pedig rendszerint messze eredetre vezetnek vissza bennünket. Mint népies gyógyneveinknek egyik jelentékeny része, úgy ez a szavunk is keleti eredetű. Az orvosi tudomány és vele együtt a gyógyítófüvek legtöbbje tudvalevőleg arab

földről jutott el hozzánk. Innen származott a *miseder* is. Az arab nyelvben ma is élő szó a *nisadir*, mely a török nyelv közletésével jutott el hozzánk és a mi nyelvünkben öltötte a magyarosabb *miseder* alakot. Mivel még ez az alak is érthetetlen volt a népnyelvben, megértelmesítette és *miseport* csinált belőle. Mint népies műszó, állandó helyet foglalhatna el gyógyszerészeti műnyelvünkben. — Hogy e fejtegetéshez a nyelvészek is hozzászólhassanak, szükségesnek tartottam a MNy. olvasóival is közölni. M. K. Gy.

Tárca vagy Tarca? Egy akadémiai fölolvasásban, melyben egyebek közt sárosvármegyei *Tarca* helységről és *Tarca* folyóról is volt szó, a fölolvasó e nevet következetesen hosszú á-val *Tárca*ának ejtette.* Úgy látszik tehát, hogy újabb időben így is mondják és írják, a név helyes alakja azonban — mint bizonyítani fogom — csakis a rövid a-val hangzó *Tarca* lehet. A hosszú á-val való kiejtés valószínűleg a Helmezy gyártotta *tárca* (portefeuille) szóval ment némelyek fülébe s ragadt azután a *Tarca* folyó és helység nevére is.

Hogy a *Tarca* kiejtés (hosszú á-val) a régi időkben, a XVI. században, sőt már korábban is divatozott volna, azt a *Taarca*i és *Taarca* írásmódnak fölhozható példáiból, melyekkel szemben számos oklevélben (WENZEL: Árp. Új Okmt., Anjouk. Okmt.) a *Tarcha*, *Tharcha* alakot találjuk, következtetni semmiképen sem lehet, minthogy a kettős aa nem okvetetlen a hang megnyújtását, hanem a magyar nyelv a hangját is (értsd: labiális a a latin illabiális a-val szemben) jelöli, mint pl. ezekben: „bestyeek kyknek faarkokon sok zömök valanak, (SándorC.) „saaru es adatik te labadban“ (NagyszombatiC.), éppen úgy, mint a hogy pl. a XVI. sz. elejéről való JordánszkyC-ben olvasható „akkoron oda meennek vala az Yzrael ffay“, — valameely ember aldozatot akarand teenny“, — „keellemetes lezen“ stb. kifejezésekben is a kettős ee csak a zártabb e hangot jelenti s bizonyára nem azt, hogy az idézett szók *valamély*, *ténni*, *keellemetes* stb. alakban hangzottak volna.

A kérdésben forgó *Tarca* név hangzása tekintetében újabb tapasztalható ingadozásnak oka kétségkívül abban rejlik, hogy a névnek az illető vidék népe ajakán megállapodott alakja volta-képen nincsen, minthogy az egész vidéket végig tótság lakja, mely a maga nyelvén mind a falut, mind a folyót *Toricza* néven nevezi. Mégis ez a tót *Toricza* nyújt biztos alapot a magyar *Tarca* kérdésének tisztázására, ha ennek a tót *Toricza* névhez való viszonyából következtetünk s más analóg példákban keressük a döntést. A *Toricza* névnek ugyanis a magyarban csakis *Tarca*, nem pedig a hosszú á-val hangzó *Tárca* felelhet meg, a mire elég bizonyítékul szolgálnak a teljesen analóg *konicza* = *kancza* (nem *káncza*) névszó és a *Tophya* = *Tapoly* (nem *Tápoly*) folyónév, melyeknek helyes kiejtése iránt bizonyára senki sem fog kétséget támasztani.

Ezek után, csupán annyit legyen szabad még fölhoznom, hogy régibb íróink, mint FÉNYES ELEK (Magyarország statisztikájában), BUDAI FERENCZ (a Polgári Lexikonban, hol a *Tarcay* családról szól), TIMON (Tibisci Ungariae fluvii notio cz. munkájában), HORVÁTH MIHÁLY (történeti művében, a hol a rozgonyi csatát írja le), továbbá a kassai

* A II. oszt. okt. 14-én tartott ülésén, Fejérfpataky L. *Hiteleshely* mint névmagyarázó cz. fölolvasásában.

és eperjesi egyházmegyék schematismusainak szerkesztői stb. következetesen és helyesen mindig *Tarczát*, nem pedig *Tárczát* írnak, s ezek nyomán a sárosvármegyei *Tarcza*, *Tarczadobó* és szépesvármegyei *Tarczafő* községek nevét (Helységnévtár, 1913.) az Országos községi törzskönyv-bizottság is rövid *a*-val állapította meg.

N. Gy.

Tanár. A tanár szót, a mely *A magyar nyelvújítás szótára* szerint, először Fogarasi *Diák-magyar műszókönyvében* (1833) fordul elő doctor juris értelemben, Vörösmarty mint személynévet használja *Vérnászában*. A *Tanár* nevű remete a dráma egyik főalakja s neve nemcsak a szereplők lajstromában, hanem a szövegben is gyakran előfordul („*En és Tanár szerettük a leányt . . .*“ stb.). A *Vérnászt* 1832-ben írta Vörösmarty s 1833 elején fejezhette be (nyomtatásban 1834. jelent meg), tehát a *Tanár* nevet Fogarasi előtt csinálta. Ő természetesen nem gondolt a doctor juris, vagy a későbbi professor érteleme, mert akkor nem adott volna ilyen furcsa nevet hősének. Nekünk ma már, a kik megszoktuk a szónak professor-értelmét, igen különös és furcsa ez a személynév, pláne verses drámában. Vörösmarty sok efféle „ősmagyar“ nevet csinált époszaiban és drámaiban (*Csilár, Böngér, Szömré, Hábador, Kődör, Dörmő, Zenő* stb.; a *Tanár* is ezek közé tartozik. Később a tanár szót ő is tanító-értelemben használja *Liszt Ferenczhez* cz. ódájában (1841), a hol szintén bántja a fülünket, mert prózainak érezzük: „Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja!“ Vörösmarty akkor még nem érzett benne prózai mellékízt, mert ódában él vele. Sz. F.

Felés és Felezés. Nemrégiben G. S. bodroghközi születésű úrhölgygyel gazdasági dolgokról beszélgetvén, nagyon meglepett tőle — a mit előbb se nem hallottam, se nem olvastam soha — a *feles* és *felezés* szónak fölül írt, szokatlan kiejtése. Úgy tettem, mintha nem érteném s kérdésemre ezt a választ kaptam: „*felés* az, a ki a földet nem bérbe, hanem felébe veszi ki, *felezés* pedig a termésnek két egyenlő részre osztása“.

Gondolkozva a dolgon, a *feles* és *felezés*nek eme szokatlan kiejtését voltaképen nem is kifogásolhatjuk; épp olyan jogos ez, mint a mi kiejtésünk. A különbség köztük csak az, hogy a *feles* és *felezés* a *fél* névszóból van képezve, a *felés* és *felezés* pedig ugyanennek a névszónak személyragos alakjából, a *fele*-ből. Sőt, ha szigorúan vesszük, a *felés* még szabatosabb is, mint a *feles*, mert a földet nem *félbe* adjuk, hanem *felébe*. „Mi bodroghköziek, az almát *felezzük*, mondta G. S., a termést pedig *felézzük*.“

Igaz, hogy a személyragos névszók igévé képzése nyelvünkben jóformán ritkaság-számba megy, holott a továbbragozásuk igen gyakori. De azért arra is van néhány példánk, hogy éppen a személyragos alakból való képzés gyökeredzett meg véglegesen s magából a névszóból származott teljesen kiveszett vagy — nem is kelt ki soha. Csattanós két példa a következő:

főnn-héjázni. Ezt az igét SZARVAS GÁBOR (Bp. Szemle 72:492) a *héja* madárnévből származtatta. En ennek a családositásnak ellenmondtam (l. Adal. 379) s azt állítottam, hogy „a *fennhéjáz* a *héj, hé, hē, haj* (tectum, hausdach) szóból származik s azt fejezi ki, hogy az arrogans ember a házát, hogy a többiek közül jól kitűnjék, a szokotnál fönnebbre *héjaztatja* vagy *hajaztatja*“. SZARVAS GÁBOR (uo.)

az én magyarázatomat valószínűtlennek, erőltetettnek jelentette ki, de én mindamellett fönntartom ma is és — nem akarván magamat megismételni — egyszerűen az idézett helyre utalok. Most csak azt akarom kiemelni, hogy a XVII. században (l. NySz.) a *fönnhéjaz* volt a szokottabb alak s a személyragos *héja* alak továbbképzése (*fönnhéjaz*) a XVIII. században kezdte amazt kiszorítani, míg végre a XIX-ikben teljesen ki is szorította.

használni. Ennek régi értelme (haszonra lenni, hasznát venni) a *haszon* névszó személyragos alakjából, a *haszna*-ból van továbbképezve s mellette a *haszon-olni* sohasem kelt életre.

A névszónak ily továbbképzése az *aljazni* és a tájnyelvi *tetejezni* (Zilah vidékén *tetejézni*) ige is (Vö. MTSz.).

Hangol, hangulat. A *hangol* ige eredetileg mást jelentett, mint ma. „Most is füleiben *hangol* csergedező békójának pengése.” „Az evangeliumnak szózatya és *hangolása*.” (XVII. sz. NySz.) „*Hangolok*: sono, tono“ MA, — Clango: Trombitálok, *Hangolok* PP.

Mai értelmében (zongorát, hegedűt stimmelni) Vörösmarty használta először.* Ő előtte Márton szótárában (még 1816-ban is) „feligazítani”, 1823-ban pedig „feligazítani vagy felhangozni a’ muzsika hurjait.” Vörösmarty-szava megvan már 1835-ben több származékával együtt: „hangoló, hangoló kalapács, kulcs és hangolás” (Tud. Társ. Szt.). A „stimmung” átvitt értelme itt még „lelki helyezet”; a „verstimmung” azonban már *elhangulás*, a hegedűről pedig *elhangolás*. A *hangulat* először Kunossnál 1843-ban (Szfüz.). Így lesz azután Ballaginál 1854-ben: „Stimmung = 1. *hangolás*; 2. átv. ért. (mint tárgy) *hangulat*, lelki helyezet.” Ugyanó 1857-ben rendet szeretne csinálni s a *hangulat*nál visszauntal a *hangolatra* s ugyanezt teszi Teljes Szótárában, sőt még 1890-ben is. CzF. is jobban szeretné, ha a kedélyállapotot is *hangolat*nak mondanók, noha bevallja, hogy a *hangulat* szokottabb. Az *o* és *u* harcza az utóbbi javára dőlt el: KeiB. és SimB. már nem is említik a *hangolatot*, noha „a jó kedvre *hangol*, a *lehangol*, *lehangoltság*” mellett bizony furesa a *hangulat*.

Szarvas Gábor 1881-ben egy jóízű cikkben (Nyr. X. 506) így jellemezte az akkori hírlapok nyelvét:

„Ma már nem szíves, hanem szívélyes kézzszorítással búcsúunk; nem nyájasan, hanem szívélyesen mosolygunk. Szobánk nem barátságos, hanem otthonos. Többé nem vig elmével, hanem jó kedélyben vagyunk; nem kedvetlenek, rossz kedvben, hanem rossz *hangulatban* vagyunk stb.”

Noha a *hangulat* szót az egész irodalom elfogadta s a Nyelvőr is ott, a hol szükség volt rá, folyvást élt vele, az akkoriban megindult Bp. Hírl. annyira szívére vette Szarvas Gábornak csak egy bizonyos esetre szóló intelmét, hogy nyomban kiadta a munkatársaknak a parancsolatot: a *hangulat* szót soha semmi szín alatt sem szabad használni, s a hol a németben „stimmung”-ot látnak, *kedvet* kell írni helyette. E kedves intézkedés furesa következményeit igen világosan előadta P. E. († Puky József, nyug. min. tanácsos) a MNy. IX. kötetében (280. l.) „Budapesti Hírlap nyelvéről” írt cikkében.

* *Hangol*, qui hanc vocam primus in medium produxit, erat Vörösmarty (Bugát, Szóhalm. 174).

A Bp. Hírl. halálos ítélete cseppet sem ártott a *hangulat* egészségének, sőt még jobban megerősödött s azóta a *hangulatos* melléknévben tovább is fejlődött.

Megmarad-e a *hangulat* szó, vagy a *hangolat* (talán más) utoljára is ki fogja szorítani. Ki tudná ezt. A szók életéről is bajos jövőndőt mondani. Lám Kazinczy 1803-ban így írt Szentgyörgyinek (Lev. 3:172): „Bizony Debreczen mondhatja a mit akar, de a Secretárius csakugyan örökkön örökké Titoknak marad, Debreczennek a Grammatikusai protestálhatnak, a hogy nékiek tetszik.“

Es íme, a *titkár* mily hamar végkép kiszorította!

SZILY KÁLMÁN.

Tövé. Arany Murány ostromában (I. 108.) a várról ezt mondja: „Kemény a te bércezed, magas és meredek, *Falaid tövérek*, megvehetetlenek“. Ez a szó tndtommal csak egyetlenegyszer fordul elő irodalmunkban, még pedig e helyen. A szótárak nem tudnak róla, Virág és Szendrei szalontai tájszógyűjtései sem. Csupán CzF. említi forrás nélkül: „*Tövé*, a „kövér“ szónak tájdivatos módosulata, mint *kóp* a székelyeknél *tóp*. Különbözik az „öszitövé“ szóban előforduló „tövé“-től.“

Van-e valahol még egy adat rá? Én azt gyanítom, hogy CzF. Aranyból vette; de honnan vette Arany? Talán nem is a *kövé*-nek változata, hanem a *töves* szónak rokona, a *tő*-, *töv*- származéka avval a bizonyos -ár, -ér képzővel? A Murány Ostroma III. szakaszában (60. v.) azonos kapcsolatban a *töves* szót olvassuk kitűnő magyarázó meghatározással: „[Veselényi] megállt pihenni, hol a *töves falak* | A szirtkaponyába gyökért bocsátanak“. E szerint a *tövé* jelentése nem *kövé*, *vaskos*, *temérdek* volna, hanem *erős tövű*, *szilárd alapú*.

TOLNAI VILMOS.

Uzmi. (MNy. 1918. évf. 209. l.): „Mezőtúron am. fősvény. Erre a szóra eddig csak ez az egy adatunk volt...“ Nem, mert: 1. Simonyi a MNyr. 1917. évf. 122. l. két adatot közöl A Sámuel könyveiből; 2. ugyanott hivatkozik Borsos Károly mezőtúri főgimn. igazgató értelmezésére: „piszkos, rendetlen, hanyag, semmivel sem törődő“; 3. ugyanott a 132. lapon olvasható az én szalontai tájszavaim közt: „toprongyos ember“; 4. ugyanott a 181. lapon Huhn Gyula közli a torontálmegyei Alsóelemérről: „toprongyos, rongyos“ jelentésben.

SZENDREY ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Soós János magyarnyelvű protestatiója Zólyom vármegye régi jegyzőkönyvében (1581).

Zólyom vármegye jegyzőkönyveinek II. kötetében a 170—171. lapon következő magyarnyelvű feljegyzés olvasható:

Causa Joannis Soos Junioris de Polthar contra nobiles Benedictum, Prekopium, Georgium, Casparem et Matthiam Prekop levata. Pro A(ctore) Franciscus Welezdý. pro I(ncatto) Jonas Bohus. Anno domini 1581 personaliter ad nonealtam* Sent Iwan hawanak masodýk

* T. i. a felperes. ifj. Soós János, zólyommegyei birtokos és volt alispán, kinek nevében ügyvédje, Welezdý Ferencz beszél.

napián Rakoczý Imre attal Zolom warmegeý Solga Byro attal (hogý fel wegek pýnzeket)* Iffýabýk Soos Janos Soos Istwan fýa, mel Soos Istwan Soos Tamas fýa, mel Tamas Soos Mihal fýa, mel Myhal Georgj fia, mel Georgj Istwan fýa, mel Istwan Jacob fýa, mel Jacob Peter fýa, mel Peter Philep fia, mel Fylep Tamas fýa, mel Tamas Radon fýa, hogy felwenek pýnzeket Sigmond czassar w felsege Judex Curietól kwít zalogos lewelýnek continétiaýa serent, mel zalogos lewel hattwan hatt forýntot és hatwan hatt penzt contineal, kýt Kwrteshy Janos wettet wolt zalogba Baczurowský Bertalomnak, mely Kwrteshy Janos Laczlo fýa, mel Laczlo Andraas fýa, mel Andraas Gall fýa de garamsegh mas newön chiklafalwa, mel Gall Tamas fýa, mel Tamas Radon fýa uolth. ettól elwalwa az mýnemýö retekét és szantofódekét Prekop Benedek segýn Attiamnak garamsegbe, ký Zolom warmegebe wagion hettwen öth forýntba zalogba wettet uolth és Prekop Istwan azon keppen szanto fódekét és retekét negýwen forýntba, Item ettól elwalwan ýs akýt ýdesbýk Soos Janos Uram Battýam Prekop Benedeknek szanto fódekre és retekre adot, és egý Jobagýra kýt Mýkusowyeck Jankonak hýak, mýwel pedig hogj az fölöl meghnewezedet Prekop Benko az penzt felném akarta wennj vgian azon nap Rakoczý Imre Zolom warmegeý solgabýro de domo habitationis (personaliter)** seekre Intette mierzth hogy Jobaggia ninczhen Prekop Benedeknek és a töb felöl megnewezedet Prekopekok (igy!) szebedýný Jobagiok atal kýnek krýzen newö Zolom warmegebe Szent Iwan hawanak nolczadýk napián. Item az mel rettet és Irtwant Prekop Benko az Weezenan(?)*** az nehái Beniczkj Ferencznek adot wolth mierzth hogj az törwen megtherhesetedet wolth az per Adeptionem Bonorum az fýara Ferenczre és a felesegere Jakoffý Katta sonra (igy!) salýtom. Ezt a penzt pedig cum ea protestatione tesem le hogý az kýt az en Attýam vgian ezzen Josagnak santhofedekre és retekre adot ez felöl megnewezedet Prekopoknak hogj terwen szerint jöwendóre megh kereszershem (igy!) raytok a penzt, és produkalok az zalogos lewelet Sigmond Czashar Judex Curie előtt, a mel költ 1418. Masodýk lewelet produkalok Waczj kaptolomet mel 1480. melwel meghbýzonitom hogi Soos Mihal és Soos Peter Kwrteshy Janosnenak jegyrwhaýat megffizette. Item Sigmont chasar ö felsege Judex Curie, mel 1417 estédebe költ, kýwel az genealogiat meghbýzonýtom. Item ad approbandam genealogiam Saagj Conuent lewelet producalok a mel költ 1428. Item esmegh Saagj conuent lewelet produkalok a mel költ 1484. Item Capitulj Vaciensis a mel költ 1449. Item Capituli de Saag a mel költ 1516. Item Conuentus Sancti Benedictj a mel költ 1578. Item Sigismundi Regis Palatini 1435. melekell minth az genealogiat docealok. Item Capituli Ecclesiae Strigoniensis lewelet produkalom 1348 melwel meghbýzonitom hogj az nehái Kwrteshy Janos az mý Nemzetsegéböl walo wolth és osztalos Attiafý. Item Conuentus de Saagh 1353. pro l(ncatto) Andreas Sydlo petit paria omnium productorum. A(ctor) dicit hogj az Sigmont Czasarnak adiudicataianak masaat nem adhattiak merth ennekem az priuilegiom és mýkoron ottan az Beniczkj wraým ellen az w felsege tablaýara be attam uona oth sem attak masat. Közli: DR. RÉPÁSI MÁTYÁS.

* Törölve. — ** Törölve.

*** Talán hiba „Miczinan“ helyett, de lehet a garamszegvidéki Becsó falu tótos neve is (Becsena, Wecezena).

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

36. A BH. 1918. IV. 28-i számában olvassuk a következő helyes megállapítást:

„Azt kívánja tőlünk megtudni, hogy a *beszedek* — *beveszek* (orvosságot) kifejezés közül melyik a helyes. Ő — erdélyi származás — mindig úgy használta, hogy *beveszi* az ember az orvosságot. Itt, a hol most van, azt vitatják, hogy a beteg *beszedi* az orvosságot. A dolog úgy áll, hogy mindenik jó a maga helyén, egymás helyén pedig mindenik rossz. Az ember egy szem babot a földről *felvesz*, egy szakajtóra valót, ha kiömlött, *felszed* a földről. Egy kanál orvosságot az ember *bevesz*, a beteg ember pedig orvosságot *szed*, a mi annyi, hogy orvossággal él. Tehát: fiú, mit csinálsz ott a másik szobában? — felelet: *beveszek* az új orvosságból. — Azután: Hogy vagyunk az egészséggel barátom? — felelet: rosszul, még mindig a régi orvosságot *szedem*.

37. P. K. írja: A BH. 1918. okt. 25-i számának vezércikkében olvasom. „ha a magyar nemzetnek modern szellemben való *megújhosztására* kerül a sor“. Én még ezt a *megújhosztani* igét sehol sem olvastam, sehol sem hallottam. Hogyan van ez képezve? — Fel.: A XIX. sz. második felében a *bűnhődik*, *vénhedik* igék analógiájára keletkezett a *megújhodik* ige.* Ez az ige az irodalomban n.eg-lehetősen elterjedt (l. KELEMEN BÉLA szótárát is). Az analógia (vagy tudatos képzés) tovább folytatódott. Ha van a *vénhedik* mellett *vénhesztelni*, akkor megalakulhat a *megújhodik* mellé is a *megújhosztani* (l. TMNy. 458). Ebből az alkalomból megemlítjük, hogy a BH. 1917. júl. 1-én megjelent vezércikkében ezt olvastuk: „Oh, kis és nagy urak, demokrata mágnások és *nagyhatnám* demokraták, önök azt hiszik“. Kétségtelen, hogy itt meg az *urhatnám* szolgált az írónak példaképül.

38. R. T. írja: SIMONYINAK A jelzők mondattana cz. műve 29. lapján a többi közt ez van: „Igen nevető állapotban nem vagyok (Mikes, id. PINTÉR: Az igenevek 41)“. Minthogy tudni szerettem volna, hogy az idézett hely MIKES KELEMEN hányadik levelében fordul elő, meg akartam nézni PINTÉRNEK Az igenevek cz. dolgozatát, a honnan SIMONYI Mikes idézetét vette. Sajnos azonban, ilyen művet sem közönyvtárainkban, sem PETRIKben nem találtam. — Felelet: PINTÉR szerzőtől csakugyan nincs ilyen című munka, van azonban következő mű: Az igenevek használata. Írta: PÉTER JÁNOS. Gyulafehérvárt, 1894. E műnek csakugyan a 41. lapján a fenti idézet Mik: Tör. lev. jelzéssel megtalálható.

* Alkalmasint ERDÉLYI JÁNOS-nál találni először 1856 ban, azután 1857-ben „A hazai bölcs-észet jelene“ című munkája 5-ik lapján: *megújhodási* korszak.
Sz. K.

39. Visszavenni a frontot. Mind a német, mind pedig a mi harcztéri jelentéseinkben többször olvashattuk, hogy az ellenség ilyen, olyan nyomása alatt *visszavettük frontunkat*. Mondanom sem kell, hogy ez teljesen hibás, sőt majdnem érthetetlen kifejezés. Magyarul ez a helyes: harczielünket *visszavontuk* erre és erre a vonalra. K. P.

40. Zsiger. ZOLA Germinaljának magyar fordításában olvasom (I. Klassz. Regénytár XXXI, 128): „*karja*, ámbár gyöngéd volt és fehér, mint egy asszonyé, *csupa zsiger*...”. A fordító nem tudta, hogy *zsiger* ember, állat, különösen vágó- v. szűrőmarha belső része, aprólékja (tüdeje, szíve, mája, lépe, veséje, gégéje) l. CzF., MTsz. I. Sz.

41. B. Zs. úr a következő két kérdést intézte hozzánk:

1. A magyar *próza* (latin *prosa*) szónak mi az eredete? Felelet: A régi latin *proversus* (előrefordult, egyenesen előre irányult) melléknévből összevonódás útján származott az újabb *prorsus* mn., a mely átvitt értelemben, beszédéről mondva, „egyenesen, simán haladó, nem költött” jelentést vett föl: *oratio prorsa*, ellentétben a verssel. *Prorsa*-ból könnyített kiejtéssel lett a *prosa*. (Vö. Ducange, Finály).

2. *Pedáns* szavunknak mi az eredete? A német révén hozzánk jutott *pedant* francia szónak, szokásunk szerint, latinos formát adtunk. (Vö. brilliáns, frappáns, galáns stb.). A francia az olasz *pedante*-t vette át, a mi eredetileg nevelőt, tanítót jelentett. Ez pedig kétséggel a görög *παιδαγωγός* (nevelni) igével függ össze, de hogy miként, még nincs egészen tisztázva. Vannak (Murray, Engl. Dict.), a kik a latin *paedagogans*- illetőleg az olasz *pedagogante*-ből, az *agog* kiugratásával, vezetik le,* mások (Ditz, Rigutini-Bulle) fölteszik, hogy a középkori latinságban lett volna egy *paedare* ige. Baj, hogy nincs rá adat. Sz. K.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID:	Egy-két pótlék a NySz.-hoz 29
BARSI FRIGYES:	Crucipille? 166
	Mindenki Simonyi Zs. megvilágításában 178
BÁTKY ZSIGMOND:	Borona-ház vagy rendfa-ház 29
BATTA ISTVÁN:	Nyelvújítási adatok 36
BERETTYÓ JÁNOS:	Egy szeplő Herczeg Ferencz stílusán . 140
CSÜRI BALINT:	Jelentés az 1917 július havi gyűjtéséről 45
	Egy híján húsz 196
	Czifra = zérus 201
	Sasos 201
	A nyelvi rövidülés főbb esetei 253
	Öl a bú. — Koloncz köszönet 272
ENTZ GÉZA:	Magyar vonatkozások Gesner Kourád állattani munkájában 60

* Kluge (Etym. Wört.) szerint a *pedante* a XV—XVI. századi olasz vigjátékok állandó alakja volt.

	Lap
ERDŐS JÁNOS:	Orvosságnevek a nép ajkán 99
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ:	Hiteleshely mint névmagyarozó 169
H. FEKETE PÉTER:	Kóficz 144
F—ó:	Magyarország nem volt, hanem lesz 83
HOLIK FLÓRIS:	A BodC utolsó mondata 83
	Egy játszi eredetű képzőről 141
	Cséta 145
HOLUB JÓZSEF:	Ostoradó 274
HÓMAN BÁLINT:	A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban 64
	Ugron 202
HORVÁTH JÁNOS:	Ősi nyolczas szerkezetek időrendje 49
	Irott nyolczas, népi nyolczas 180
JAKUBOVICH EMIL:	Igar, Feze 31
	Istenvette 78
	Erge 84
	Mennyütötte sziget 79
	Edvi, Edvén 145
	Orvk? 168
	Lél és Lebedias 224
KARDOS ALBERT:	Jó idő malma 47
KARL LAJOS:	Demi-monde 166
	A szászvárosi oláh bibliafordítás 197
KÁROLYI ÁRPÁD:	Öregbik uram, Elzülleni 103
KEMENES PÁL:	Egy játszi eredetű képzőről 28
	Öregbik uram 103
	Csomoros, Farcsuma. Tönköly, Köles, Tatárka 146
	Fenigo, Topszegény 166
	Pokol, Paradicsom 167
	Tupa 203
	A nő, néról 205
	Cserebi dohány 275
	Fürtös: füstös 275
	Küldött farkas 275
	Tél-túl 275
KEMÉNY LAJOS:	Bikapénz 203
KIRÁLY GYÖRGY:	Az ősi nyolczas kérdéséhez 126
M. KISS LAJOS:	Jó idő malma 48
	Kisujszállási tájszók 160, 211
	A <i>van</i> és <i>vannak</i> ú. n. kihagyása 104
KLEMM ANTAL:	Mesterséges liaison 271
KRÄUTER FERENCZ:	Lóczi tájszók 162
L. J.:	Arany-magyarázatok XL. 34, 157
LEHR ALBERT:	Hírlapjaink magyarsága 40, 91, 158
	Mundér 41
LOSONCZI ZOITÁN:	A középfok történetéhez 22
	Elhasonulásból keletkezett változások 70
	Egy hangváltozás eredetéről 129
	Az s képző történetéhez 269
MADZSAR IMRE:	Nagy Boldogasszony napja 148
MELEGDI JÁNOS:	Tésis, Fűrezől, Badirkaszilya, Szállok az úrnak! 204

	Lap
MELICH JÁNOS:	Latin jövevényszavainkról 18, 73
	Pihenjél 28
	A négyféle magyar <i>e</i> -ről 80
	Hozzá 84
	Az Etym. Szótárhoz 93
	A legrégebb magyar csizió 133
	Csinál ~ csinyál 148
	Adi, mondi. — A <i>cs</i> betű 199
	Köteles, kezes 223
	Az <i>i</i> többes képzőről 230
MÉSZÖLY GEDEON:	Nyelvtörténeti adatok 38
	Zrínyi ügyvivőjének leveles könyvéről 105
	Helyreigazítás a Szabács viadala kiadá- sához 200
	Kös = kis 224
	A HB <i>hazoa</i> szaváról 257
MOENICH KÁROLY:	Székesfehérvár városa levéltárából 98
NAGY GYULA:	Ét 144
	Tárca vagy Tarcza? 277
T. NAGY IMRE:	Boronaház vagy rendház 86
PAIS DEZSŐ:	Sukoró és Homorog 20, 67
	Ug, Ugod, Ugocsa, Ugra 193
RÉPÁSI MÁTYÁS:	Zólyommegye levéltárából 280
REXA DEZSŐ:	Kisfaludy <i>h</i> betűje 274
S. J.:	A nő, néről a finnben 205
SIMAI ÖDÖN:	Bárány Péter magyar pszichológiája 15
	Sajtóhiba és szövegjavítás 62
	Hangács, Hazafiatlanság 89
	Hercegprimás 90
	Rege 91
	Toldy Ferencz tavaszi virágai 111, 187
	Arany nyelvújításai 265
SOMOGYI GÉZA:	Durva népiesség 210
SZABÓ ENDRE:	Automobil 48
	„Es scheint.“ Iromba 103
SZABÓNÉ NOGÁLL JANKA:	Kóficz 32
SZEMKŐ ALADÁR:	Az <i>-esz</i> játszi szóképzőről 141
SZENDREI ZSIGMOND:	Uzmi 281
SZENTJÓBI SÁNDOR:	A legrégebb magyar csizió 184
SZÉP ENDRE:	Szépen 33
SZERK.:	Egy állítólagos nyelvemlék 54
	Idegen szók elválasztása a sor végén 168
SZILÁDY ZOLTÁN:	Tájszógyűjtemény 42
SZILY KÁLMÁN:	Eltűlni 5
	Pótlék a NySz. forrásjegyzékéhez 26
	Szövegjavítás és szövegrontás 32
	Aczi, hoczi, Viczek 85
	„Az két Samvel könyvei“ 96, 151, 207
	Folyóévi hadjárat, Kezire jár 103
	Kezdődik 110
	Ballagi Teljes szótárhoz, Tanulság, tanúság 142
	Előszertet, Kormány 167

	Lap
SZILY KÁLMÁN :	Összeharapta a fogait 168
	Felés és felélézés 278
	Hangol és hangulat 279
	Egy régi magyar nyelvész 173
	Elokottság 206
SZINNYEI FERENCZ :	Tanár 278
TOLNAI VILMOS :	Hány szó van a magyar nyelvben? 33
	Félvilág, Czezumor, Némber 87
	Sorok között olvasni 88
	Mázsszekér, kocsi, hintó 123
	Aldrovandi magyar szavai 143
	Arszlán 149
	Fénykép, Füredi nyereg, Hepp! Hepp! 150
	Tengelyt akaszt valakivel 151
	Panama 207
	Tövére 280
TORKOS LÁSZLÓ :	A van és vannak kihagyása 48
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Irodalmi nyelvünk történetéből. 1, 55, ... 120
VÁCZY JÁNOS :	Kazinczy Ossian-fordítása 7
VELLEDITS LAJOS :	Pótlások a link nyelvhez 162
VOZÁRY GYULA :	Adalék Arany nyelv-művészetéhez 272
ZOLNAI GYULA :	Ikes módon ragozott iktelen igék 81, 144
	Összeharapta a fogait 168
HIRLAPJAINK MAGYARSÁGA :	. . . . . 40, 91, 158
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	. . . . . 47, 103, 166, 223, 282
NÉPNYELV :	. . . . . 42, 99, 160, 211, 280
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK :	. . . . . 38, 96, 98, 151, 207
NYELVÚJÍTÁSI ADATOK :	. . . . . 7, 36, 89, 111
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	Bevételek és kiadások 1917-ben és költségvetés 1918-ra 44. — Jelentés az 1917-i nyelvjárási gyűjtésről 45. — Választmányi és fölolvasó ülés 1917 október 30-án 46. — Választm. ülés 1917 decz. 11-én 101. — Jelentés a MNyT. számadásairól és pénztáráról 102. — Választm. ülés 1918 jan. 8-án 162. — Közgyűlés 1918 jan. 22-én 163. — Titkári jelentés 1917-ről 164. — Választm. ülés 1918 április 16-án 214. — Rendkív. közgyűlés 1918 június 23-án 215. — Rendkív. választm. ülés 1918 auguszt. 20-án 221

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

aczi 85
adi, mondi 199
alakor 147
áldomás 83
ALDROVANDI U. 143
állít 106

arszlán 149
ÁSBÓTH OSZKÁR 148
automobil 48
badirkaszilva 204
BALLA IGNÁCZ 168
BALLAGI ALADÁR 26, 142

BALSARÁTI VITUS 61
BÁTKY ZSIGMOND 146
becsü(j) 97
BEER KRISTÓF 85
befellelgezik 93
BRÓTHY ZSOLT 129

- BERZEVICZY 145
 bikapénz 203
 BINDER JENŐ 23
 biztosított 224
 BOD PÉTER 85
 borona-ház 29, 86
 bűdít 64
 BÚZÁS Győző 118
c és tz, 177
 crucipillo? 97, 166
cs betű 199
 csansz 264
 csákány 29
 csákok-sereg 48
 császármadár 62
 cserebi 275
 CSEPREGYI TURKOVICS
   MIHÁLY 173
 cséta 145
 csinál 148
 csizió 133, 184
 Csomoros 146
 CsÜRI BALINT 165
 Czezumór 87
 czifra 93, 201
 CZINKE FERENCZ 115
 czompó 62
 DEBRETEI MÁRTON 173
 delelő 224
 DERSCHWAM J. 61
 Detricus 173
 divathölgy 166
 DOMANOVSKY SÁNDOR
   123, 199
e (négyféle) 80, 175
 EDVÉN 145
 EDVI 145
 egy híján 196
 elokottság 206
 előszeretet 167
 elragadt lovak? 224
 elzúlleni 5, 103
 ERDÉLYI LAJOS 103
 Erge 84
 érti a csíziót 139
 ét 144
 étlap 91
 FABÓ ANDRÁS 105
 farcsima 146
 FEJÉRPATAKY TIBOR 101
 FELEKI MIKLÓS 166
 félvilág 87, 166
 felés, feléz 278
 fenigő 166
 fénykép 150
 fertalmágnás 87
 feze 31
 fok(j) 157
 folyadék 98
 folyamat(j) 99
 folyó év 104
 forrás(j) 99
 foszlánc 99
 főnn-héjáz 278
 fuvar 264
 fürezől 204
 füredi nyereg 150
 füstös 32, 275
 GÁBOR IGNÁCZ 183
 gazdám-asszony 98
 GERHAUSER ALBERT 81
 GESNER KONRÁD 60
 GOMBOCZ ZOLTÁN 225
 góg 29
 GROSSINGER JÁNOS 86
 gyanúper 92
 gyapjú? 156
 gyűlölség 72
 gyűszű(j) 157
 hadjárat 104
 hangács 89
 hangani 176
 hangulat 279
 hány szavunk van? 33
 haresa 61
 hazafiatlanság 89
 hazoa 257
 HEINRICH G. 8, 135, 185
 Hepp! Hepp! 150
 HERCZEG FERENCZ 140
 hercegrímás 90
 hintó 123
 hoczi 85
 Homorog 67
 HORGER ANTAL 148
 HORVÁTH CYRILL 63
 HORVÁTH JÁNOS 127, 137
 hozzá 84
 hüvetér 265
 i többesképző 230
 Igar 31
 iktelen ikezeve 28, 80
 iromba 103
 istenvette 78
 JAKAB ELEK 135
 JAKUBOVICH E. 137, 168
 játszi képző 28, 141
 jó idők malma 47, 48
 B. JÓSIKA MIKLÓS 54
 JÓKAI MÓR 168
 kacs = kapocs 151
 KARDOS ALBERT 88, 127
 kassavölgyi 224
 KAZINCZY FERENCZ 7, 91
 KEMENES PÁL 141
 KERTÉSZ MANÓ 28
 kettő a város 107
 kezdődik 110
 kezes 224
 kezure jár 104
 kis = kés 224
 Kisasszony napja 148
 KLEMM ANTAL 48
 kocsi 123
 kóficz 32, 144
 koltó 152
 kormány(j) 167
 köles 146
 körös 152
 KÖRÖSI SÁNDOR 93
 köteles 223
 köszönet 272
 középfok történ. 22
 Kuklya Ferencz? 152
 KUNCS ALADÁR 188
 küldött farkas 275
 l elhagyása 129
 LACZKÓ GÉZA 28
 LAMBRECHT KÁLMÁN 47
 latin jöv. szavaink 18,
   73
 lator(j) 153
 Lebedias 225
 LEHR ALBERT 144, 165
 Lé! 225
 lesz, tesz, vesz 55
 lévően, téven 200
 link nyelvhez 162
 LOSONCZI ZOLTÁN 142
 lón, tón 201
 MAHLER EDE 153
 MANARDUS J. J. 61
 MARIO ROQUES 198
 MASZÁK HUGÓ 201
 másuvá 260
 mázsaszékér 123
 MEDGYESI PÁL 110
 MÉHELY LAJOS 28, 81
 MELEGDI JÁNOS 184

- MELICH JÁNOS 7, 23,
79, 81
MELIUS PÉTER 7, 96
mennytötte 79
MÉSZÖLY GEDEON 20,
151, 163
MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS
177
mindenki 178
mísetek? 153
MÓRICZ PÁL 150, 151
mundér 41
MUNKÁCSI M. 163, 165
Nagyboldogasszony
148
NAGYSZIGETHI K. 204
NB. Sch, ts és tz 167
NÉGYESY LÁSZLÓ 165
nélkül 71
némbér 87
nő, né 205
NySz. forrásjegyz. 26
OLÁH GÁBOR 47
Orsós-híntő 125
Orvk? 168
orvosságnevek 99
ostoradó 274
öböl 154
öl a bú 272
öregbik uram 103
Panama 207
Paradicsom? 167
pedans 283
Pokol? 167
polgárjog 167
POPOVICI JÓZSEF 198
próza 283
PULSZKY FERENCZ 149
RADNAI REZSŐ 219
rébzet 64
rege 91
rendfa-ház 29, 86
rövidülés 253
s képző 269
sasos 201
sávoly 263
sekély 152
SEPRŐDI JÁNOS 201
SIMAI ÖDÖN 13
SIMONYI ZSIGMOND 13,
82, 84, 130, 141,
148, 153, 168, 178
sivalló 154
snukedli 204
sorok közt olvas 87
sőreg 60
Sukoró 20
„Szabács Viadala“ 200
SZALAY LÁSZLÓ 163
Szállok az Űrnak! 204
SZAMOTA ISTVÁN 199
SZARVAS GÁBOR 19, 32,
117, 205
szegyej 32, 33
szende 189
SZENDREY ZSIGMOND 47
SZENTPÉTERY IMRE 136
szépen 33
SZILÁDY ÁRON 51, 104,
126, 135, 184
SZILY KÁLMÁN 62, 221,
223
SZINNYRY JÓZSEF 15, 89,
216
szövegjavítás 32, 62
szövegrontás 32
SZTRIPPAT SZ. HIADOR 49,
180
SZVORÉNYI JÓZSEF 204
-ta -te képző 209
tanulság 142
tanúság 142
tanár 278
talpasház 86
Tarcza 277
tatárka 146
tár 276
tengelyt akaszt 151
tésis 204, 272
Theodoricus 169
Theodorus 169
THEWREWK JÓZSEF 125
tél-túl 275
TIMON SÁMUEL 167
† TIRINGER BÉLA 101
Tivadar 169
TOLDY FERENCZ 111, 187
TOLNAI VILMOS 7, 32,
62, 165
topszegény 166
TORKOS LÁSZLÓ 104
tömpe 208
tönköly 146
tövé 280
trehanya? 160
trink Orbán 208
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 178
tupa 203
tündéres 29
Ug, Ugod 193
Ugocsa, Ugra 193
ugrálik 209
Ugron 202
ujhoszt 282
U. TÓTH LÁSZLÓ 113
uzmi 209, 280
úgy tün! 103
-vá -vé 257
van kihagyása 48, 104
VELLEDITS LAJOS 148
VÉRTESI SÁNDOR 47
viczek 85
VIKÁR BÉLA 103
VIZOTA GYULA 163
VITNYÉDY ISTVÁN 105
VOLF GYÖRGY 127
vótér 147
vöcsök 86
VÖRÖSMARTY MIHÁLY 88
w magyar betűként
176
WATHAY FERENCZ 125
WESSELENYI FERENCZ 38
záponá 54
GR. ZICHY JÁNOS 219
ZOLNAY GYULA 28, 31,
135, 200
ZRINYI MIKLÓS 105
zsiger 283
zsongáta 209

XIII. ÉVFOLYAM.

1917 JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

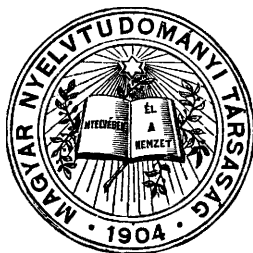
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

títkár

121. FÜZET

1917 JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1917.

TARTALOM:

	Lap
Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz, <i>Melich János</i> -tól	1
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XXXVIII, <i>Símai Ödön</i> -tól	7
A Nagyszombati-codex írója, <i>Jakubovich Emil</i> -tól	12
Kisebb közlemények: Zapolyai az igazi, <i>Karácsonyi János</i> -tól; Hogyan ejtsük ki a „Czech-codex“ nevet? <i>Szily Kálmán</i> -tól; Rimay kiadott levelei szövegének megbízhatósága, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Ornamens, Klasszikai, <i>Zlinszky Aladár</i> -tól; A moldvai csángók, <i>Melich János</i> -tól	13
Szó- és szólásmagyarázatok: Adalék a kicsinyítő képzés történetéhez, Cseperkő, <i>Melich János</i> -tól; ?Cserecsény, <i>Melegdi János</i> -tól; Lelemés és iptatás, <i>N. Gy.</i> -tól; Ármány, Bibabó, Kék vér, Masina, <i>T. V.</i> -tól; Vér András menedéklevele, <i>G. M.</i> -tól; Csaláncsúcs, <i>R. T.</i> -tól	18
Nyelvtörténeti adatok, <i>Angyal Dávid</i> -tól	23
Hirlapjaink magyarsága, XX., <i>Lehr Albert</i> -tól	25
Társasági ügyek: LXXIV. Választmányi ülés 1916 szeptember 29-én, LXXV. Választmányi ülés és LVII. Fölolvasó ülés 1916 november 21-én	27
Levélszekerényünk: 1—14.	29

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 2—2 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Besztercei szószedet (kiad. Finály H.).

C.: Dictionarium Calepini, 1585 (kiadta Melich, Budapest, 1912).

*Codex*ek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *BirkC.*:

Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*:

Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.);

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

XIII. ÉVFOLYAM. 1917 FEBRUÁR

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

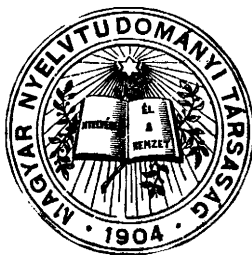
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

122. FÜZET

1917 FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1917.

TARTALOM:

	Lap
Elnöki megnyitó, <i>Szily Kálmán</i> -től	33
Legrégibb bibliafordítóinkról, I., <i>Mészöly Gedeon</i> -től	35
Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz, II., <i>Melich János</i> -től	44
Kisebb közlemények: Adalék a magyar szótárirodalom történetéhez, — — —-től; Egy régi magyar szótár téves nyoma, <i>Jakubovich Emil</i> - től; Az első felelet a Mondolátra, <i>Simai Ödön</i> -től	48
Szó- és szólásmagyarázatok: Gerdzsa, Nemvalód, <i>Melich János</i> -tól; Csa- láncsúcs, <i>Schuchardt Hugó</i> -tól; Harabáczkén, <i>Köpe Viktor</i> -tól; Szú-por, Dócziné ládája, Elnyal, <i>Erdős János</i> -tól; Smoneza, — — — Bösény, <i>T. V.</i> -tól; Majos, <i>R. T.</i> -tól; Délibáb, <i>Csefkó Gyula</i> - tól; Pótlások, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	51
Hírlapjaink magyarsága, XXI., <i>Lehr Albert</i> -től	57
A magyar titkos nyelvek: A <i>línek</i> nyelv, <i>Velledits Lajos</i> -tól	59
Társasági ügyek: 1916. évi zárszámadás és 1917. évi költségvetés	61
Levélszokrányunk: 15—22.	62
Borítékon: Értesítés. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 2—2 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

1917 január 31-ig:

Alapítványt fizetett: Erdős János (200 kor.), Horger Antal (megboldogult neje alapítványának növelésére 100 kor.). Összesen (l. 118. füzet) 14.400 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Birkás Géza, Harsányi István, Kertész Manó (II. r. 5 kor.), Veszprémi Vilmos. Összesen (l. 120. füzet) 3997 kor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Barabás Samu, Birkás Géza, Gábor Ignác, Gulyás István, Kertész Manó, Lauschmann Gyula, Munkácsi Bernát, Putnoky Imre, Somogyi Géza, Szilárdffy Lajos (5 kor.), Trautmann Róbert, Trencsény Károly, Veszprémi Vilmos. Összesen (l. 120. füzet) 3530 kor.

1916-ra előfizetett: Eger: Cist. rendi főgimn., Halas: Ref. főgimn., Karczag: Ref. főgimn. (II. r. 5 kor.), Kecskemét: Áll. főreál, Szarvas Gáborné, Szeged: Áll. főreál. Összesen (l. 120. füzet) 3958 kor.

XIII. ÉVFOLYAM. 1917 MÁRCZ.-ÁPR. 3—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

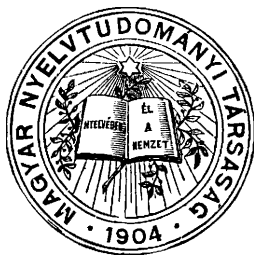
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

123—124. FÜZET

1917 MÁRCZ.-ÁPR.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1917.

TARTALOM:

1. A 123-ik füzet tartalma:

I. A 123-ik füzet tartalmá:	Lap
A magyar hangtörténet, <i>Szinnyei József</i> -től	65
Legrégibb bibliafordítóinkról, II., <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	71
Kisebb közlemények: <i>Gizella, Madzsar Imrétől</i> ; Több, plusieurs — mehre, <i>Sz. K.</i> -től	84
Szó- és szólamagyarazatok: <i>Füstén, N. Gy.</i> -től; <i>Kenyértörésre</i> kerül, <i>Sz. K.</i> -től; <i>Kóficz és pecsovicz, s. l.</i> -től; <i>Cserebi, Melegdi János</i> -tól	86
Hírlapjaink magyarsága, XXII., <i>Lehr Albert</i> -től	89
Népnyelv: A <i>link</i> nyelv, <i>Velledits Lajos</i> -tól; Kisújszállási határrészek nevei és tájszók, <i>M. Kiss Lajos</i> -tól	91
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1916. évről; Jelentés a Magy. Nyelv- tud. Társaság pénztárának megvizsgálásáról; LXXVI. Választ- mányi ülés (1917. január 23-án)	92
Levelészekrényünk: 21—31.	95

2. A 124-ik füzet tartalma:

Török jövevényszavainkhoz, I., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	97
Lehet-e nőül (feleségül) birni valakit? <i>Lehr Albert</i> -tól	102
Emberöltő, <i>Horger Antal</i> -tól	106
Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz, II., <i>Melick János</i> -tól	108
Kisebb közlemények: „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely“, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Vált, <i>B. F.</i> -tól; Bűnkórtia, Csáti bot, <i>Putnoky Imre</i> -tól	115
Szó- és szótlásmagyarázatok: Susárló, <i>Melegdi János</i> -tól és <i>Szabolcska Mihály</i> -tól; Csépan, Obon, <i>Hóman Bálint</i> -tól; Kandia, <i>T. V.</i> -tól; Hadács, <i>Melegdi János</i> -tól; Balog, <i>K. P.</i> -tól	118
Nyelvtörténeti adatok: Drághy János 1524-iki végrendelete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	121
Népnyelv: Szalontai tájszók, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	125
Levélsekreányunk: 32—38.	127
Boríték: Értesítés. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1917-ben. — A Magyar Nyelvtudományi Társa- ság kiadványai.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 2—2 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztikara és választmánya
1917-ben.**

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Szinnyi József.

Titkár: Melich János.

Jegyző: Horger Antal.

Pénztáros: Trócsányi Zoltán.

Budapesti választmányi tagok:

Asbóth Oszkár	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Sági István
Erdélyi Lajos	Sebestyén Gyula
Frecskay János	Simai Ödön
Gulyás Pál	Simonyi Zsigmond
Gyomlay Gyula	Tagányi Károly
Horváth János	Tolnai Vilmos
Kertész Manó	Vargha Damján
Lehr Albert	Vikár Béla
Mészöly Gedeon	Viszota Gyula
Nagy Gyula	

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Pais Dezső (Czegléd)
Décsi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Gombocz Zoltán (Kolozsvár)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Szilády Áron (Kiskun-Halas)
Kardos Albert (Debreczen)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-cím a magyarban.* Történeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8 r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság néprajzi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szölásokról. Budapest, 1910. (8 r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
- 1—13. sz. vászonkötésben 6 korona.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32. l.) Ára 60 fillér.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52. l.) Ára 1 korona.

*

A két legrégebb magyar nyomtatvány. Krakkó 1527. Hasonmás-kiadás, Budapest 1912. (8-r. VIII. 64 és 92 l.) Ára 3 korona.

1917-re tagdíjat fizetett: Alexics György, Altschul Adolf, Angyal Dávid (7 kor.), gr. Apponyi Sándor, Baján János, Baracs Károly, Barss Gyula, Baumgartner Alajos, Bedő Albert, Benő Béla, Berczik Árpád, Beszkid Miklós, Békefi Remig, Biró Imre, Bogdánffy Ödön, Bónis Károly, Chmielevszky Endre, Csoma József, Darvas Adolf, Dóczy Imre, Dongó Gyárfás Géza, Eckhart Sándor, Ecséri Lajos, Farkas Sándor, Fischer-Colbrie Ágoston, Fischer Károly, Frecskay János, Fuchs D. Raphael, Gaal Gáston, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Gehl Ottmár, Gombássy Imre, Gyalokay Jenő, Gyömöreý Vincze, Györy Árpád, Haich Károly, Hóman Bálint, Illosvay Lajos, b. Inkey Pál, Jablonkay Gábor, Jambrikovics László, Jendrassik Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, gr. Károlyi Gyuláné, gr. Károlyi Lászlóné, Kenedi Géza, Kéky Lajos, Kherndl Antal, Kicska Emil, Kis-Erős Ferencz, Klein Ede, Klinda Teofil, Kollányi Ödön, M. Kossa Gyula, Kovács János, Kóvács Sándor (Pozsony), Kőnczöl József, Königstädtler Ottó, Köpe Viktor, Krippel Móricz, Legányi Gyula, Lenhossék Mihály, Lévy József, Lukács József, Madarassy László, Madzsár Imre, gr. Majláth Gusztáv, Mészöly Gedeon (4 kor.), Molecz Béla, Molnár Kálmán, Nagy Ákos, Nagy Gyula (8 kor.), Nagy Ödön, Nátly József, Óvári Ferencz, Paal Gyula, Pais Dezső, Pap Ilés, Pap Károly, Pálffy Márton, Palkovics Sándor, Peredi Géza, R. Prikkel Marián, Rajner Lajos, Remenár Elek, Ruisz Gyula, Schack Béla, Schulek Géza, Simonyi Zsigmond, Somogyi Géza, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, Szántay Endre, Szász Károly, gr. Széchenyi Domonkos, Székely István, Szigetvári István, Szilády Áron, Szilárdffy Lajos (5 kor.), Szinnyei Ferencz, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos (8 kor.), Tomcsányi Móricz, dr. Tóth Dezső, Tóth Károly, Tragor Ignác, Trautmann Róbert, Urbányi Karolina, Vághó Ignác, Végh Arthur, Zlinszky Aladár, Zoltvány Irén, Zsiröss Lajos, Összesen 1137 kor.

1917-re előfizetett: Arad: Kulturpalota, Aszód: Petőfi főgimn. tanári könyvtára, Baja: Áll. főgimn., Barabás György. Bécs: Osztr.-magyar bank vezetősége, Beregszász: Áll. főgimn., Besztercze: közs. polg. fiúisk., Besztercebánya: R. kath. elemi isk., R. kath. polg. leányisk., Budapest: Athenaeum szerkesztősége, Bernardinum, Eötvös-collegium, Ev. főgimn. tanári könyvtára, I. ker. áll. főgimn., X. ker. (Tisztviselőtelepi) főgimn., Honvédtudományok minisztérium elnöki osztály, Kegyesrendi kalazantinum, Képviselőház könyvtára, Ludovika Akadémia könyvtára, II. ker. Jurányi-u. női felsőkeresk. isk., Osztrák-magyar bank főintézete, Osztrák-magyar bank igazgatósága, Ranolder-Intézet, II. ker. főreál, VI. ker. áll. főreál tanári könyvtára, Technológiai Iparmúzeum, Csáthy Ferencz (Debreczen), Csurgó: Ref. főgimn. tanári könyvtára, Czepléd: Áll. főgimn., Debreczen: Bölcsészeti Szeminárium, Főreál, Kegyesrendi főgimnázium, Református

főgimnázium, Ref. főisk. anyakönyvtár, Dés: Áll. főgimn., Első Magyar Általános Biztosító Társaság (Budapest) (10 pld.), Esztergom: Főgimn. tanári könyvtár, Érsekújvár: Flenger-féle polg. leányisk., Gábor Rudolf, Győr: Áll. főreál, Benczés főgimn., Halas: Ref. polg. leányisk., Hódmezővásárhely: Városi közkönyvtár, Igló: Ev. főgimn. könyvtára, Ipolyság: Áll. főgimn., Jászapáti: Kir. kath. főgimn., Kassa: Áll. főreál, Prem. főgimn., Kecskemét: R. kath. főgimn., Keszthely: Kath. főgimn., Kevevár: Közs. népisk., Kilián Fr. utóda (3 pld.), Kiskunfélegyháza: Áll. tanítóképző, Kisújszállás: Ref. főgimn., Kolozsvár: Ref. Collegium, Unit. főgimn., Körmeözbánya: Áll. főreál, Léva: Irgalmas nővérek intézete, R. kath. főgimn. (I. r. 5 kor.), Losonc: Áll. főgimn., Lőcse: Főreál, Magyaróvár: Gazd. akadémia, Marosvásárhely: Ref. leányisk., Mezőtúr: Ref. főgimn., Miskolcz: Kir. kath. főgimn., Ref. főgimn. tanári könyvtára, Nagybánya: Áll. főgimn., Nagybecskerek: Közs. főgimn., Nagykőrös: Ref. főgimn., Nagyszeben: Ferenczrendi nővérek. Nagyszombat: Érs. főgimn., Nagyvárad: Hadapródisk., Áll. főreál, Ref. tanítónőképző, R. kath. kör háznagyai hivatala (12 kor.), Nyíregyháza: Ev. főgimn., Nyitra: Kath. főgimn., Pancsova: Áll. főgimn., Pannonthalma: Szt. Benedek-rend, Pécs: Hadapródisk., Városi polg. fiúisk., Pesti Hazai Első Takarékpénztár (20 pld.), Pesti Magyar Keresk. Bank (10 pld.), Pozsony: Ág. ev. lyceum, Áll. polg. fiúisk., Áll. polg. leányisk., Dynamit Nobel, Tud. egyetem könyvtára, Resiczabánya: Polg. isk., Rónay Károly, Rónay Tibor, Sátoraljaújhely: Főgimn. igazgatósága, Singer és Wolfner, Sopron: Ev. Lyceum, Áll. főr., Benczés főgimn., Benczés főgimn. tanári könyvtára, Ev. tanítóképző, Honvédfőreál, Magyar Társaság, Stein János (Kolozsvár), Sümeg: Áll. elemi népisk., Szakolcza: Kir. kath. főgimn., Szarvas: Ev. főgimn., Ev. tanítóképző, Szatmárnémeti: Kir. kath. főgimn. tanári könyvtára, Ref. főgimnázium, Római katolikus tanítóképző, Szászváros: Arany János Önk. Kör, Ref. Kún-collegium tanári könyvtára, Szeged: Kegyesr. főgimn., Somogyi könyvtár, Szentés: Főgimn., Székesszele: Cist. főgimn. tanári könyvtára, Szikrai Odo, Törökbecse: Áll. polg. leányisk., Újszentauna: Áll. polg. fiúisk., Ungvár: Áll. polg. leányisk., Kir. kath. főgimn., Versecz: Áll. főreál, Vidor Manó, Zombor: Áll. főgimn. Összesen 1607 kor.

Értesítés.

A MNy. márcziusi füzetete együtt fog megjelenni az áprilisival.

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Píry hártya* (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzK.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.

DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

EtSz.: = Magyar etymologiai szótár, Budapest.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe írt szám a megjelenés éve.

FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1912 és 1914.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

KSzój.: Königsbergi Szójegyzék. (MNy. XII. 241.)

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe írt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Mummellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

NyÉrt.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi-Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.

Schl.: Schlägli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisdéd szótár, Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J., Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | τ = magy. *gy*
 w = angol *w* ebben: *way* | θ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen)
 δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | σ, ν, β = zöngétlen *g, d, b* | $\check{s}$ =
magy. *s* | s = magy. *sz* | $\check{s}$ = *sj*-forma hang | $\acute{s}$ = *szj*-forma
hang | $\check{z}$ = magy. *zs* | $\check{z}$ = *zsj*-forma hang | $\acute{z}$ = *zj*-forma hang |
 χ = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az
előbbinek zöngés párja (üjgörög *γ*) | l = olasz *gl* ebben: *figlio* |
 n = magy. *ny* | r = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. =
ärgem, härg) | $\acute{c}$ = *ts* (l. fönnebb) | $\acute{c}$ = magy. *cs* | $\acute{c}$ = *ts* (l.
fönnebb) | $\acute{z}$ = *dz* | $\acute{z}$ = *dž* (l. fönnebb) | $\acute{z}$ = magy. *ds* | $\acute{z}'$ =
dž' (l. fönnebb) || a = német *a* ebben: *hat* | $\acute{a}$ = magy. *a* ebben:
vas | $\acute{a}$ = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *é* ebben: *még* |
 $\acute{i}$ = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | e = mélyhangú
 $\acute{e}$ ($\acute{e}$ hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett $\acute{e}$ -féle
hang | $\acute{o}$ = tökéletlenül képzett e -féle hang. A magánhangzók
alatt a $\acute{v}$ és $\acute{v}$ jelek az illető hangzóknak a rendesnél vala-
mivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: $\acute{v}$ rövid (magánhangzó) | $\acute{v}$ hosszú (magán-
hangzó) | $\acute{v}$ = orrhangú magánhangzó pl. $\acute{a}$, $\acute{a}$ (francia *entrée*,
fin = *ätrē, fī*) | $\acute{v}$ = főhangsúly, pl. *ne'kem* | $\acute{v}$ = mellék-
hangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi
közismert magyar szöveget közlünk, átirásban:

*hō'svērtől pīrošuld dā'stēr, šō'hāitvā kō'söntlāk, nā'mzātī
nā'dlētünk nā't tāmütōjū mo'hāc!*

XIII. ÉVFOLYAM.

1917 MÁJ.-JÚN.

5—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

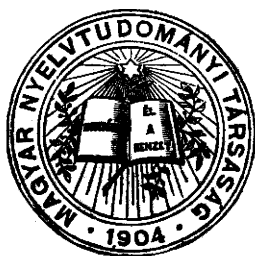
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

125—126. FÜZET

1917 MÁJUS-JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1917.

TARTALOM:

1. A 125-ik füzet tartalma:	Lap
Arany és a magyar nyelv, <i>Négyesy László</i> -tól	129
Emlékezések Arany Jánosra, <i>Lehr Albert</i> -tól	141
Arany mint nyelvész, <i>Riedl Frigyes</i> -tól	146
Arany népiessége és a nyelvújítás, <i>Simai Ödön</i> -tól	149
Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben, <i>Voinovich Géza</i> -tól	155
Arany János kiadatlan bírálata, <i>Váczy János</i> -tól	161
Szómutató Arany nyelvészeti cikkeihez, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	166
Kisebb közlemények: Arany János Jókai nyelvéről, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Arany János és Zsoldos Ignác, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	171
Szó- és szólásmagyarázatok: Arany „faizí” (?) prózája, <i>Trencsényi Károly</i> - tól; Ellát vmivel, Horgol, Vízze csak nem válik a vér, <i>Tolnai</i> <i>Vilmos</i> -tól	174
Arany-magyarázatok, <i>Lehr Albert</i> -tól	177
Társasági ügyek: XV. Közgyűlés, 1917 márczius 22-én	182
Levélszekerényünk: 39. (1, 2, 3)	183
2. A 126-ik füzet tartalma:	
Török jövevényszavainkhoz, II., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	185
Aranka Nyelvművelő Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéz- iratai, <i>Perényi József</i> -tól	189
Emberöltő, <i>Melich János</i> -tól	194
Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi össze- függése, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	196
Csaláncsúcs, <i>Chernel István</i> -tól	201
Kisebb közlemények: Keresztnevekről, <i>T. V.</i> -tól; Gyulafehérvár, <i>Kará-</i> <i>csanyi János</i> -tól	203
Szó- és szólásmagyarázatok: Csigol, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Szű-por, <i>Hor-</i> <i>váth Géza</i> -tól és <i>Melegdi János</i> -tól; Gilisza-por, <i>Erdős János</i> - tól; Még egyszer a „susárló”, <i>Szász Károly</i> -tól; Csaláncsúcs, <i>M. Kiss Lajos</i> -tól; Tesziveszi, <i>K. P.</i> -tól; Tövető kapa, <i>Billing,</i> <i>L. J.</i> -tól; Császa ~ császtó, <i>S. G.</i> -tól	205
Hírlapjaink magyarsága, XXIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	210
Népnyelv: Szalontai tájszók, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	211
Társasági ügyek: XIV. Közgyűlés; LXXVII. Választmányi ülés (1917 márczius 20-án); LVIII. Főolvasó ülés (1917 márczius 20-án)	213
Levélszekerényünk: 40—46.	217
Borítékon: Fizetők.	

1917 május 31-ig.

Alapítványt fizetett: Budapest: Déli Vaspálya - Társaság (200 kor.), Horger Antal (neje emlékezetére tett alapítványának növe-
léseül (200 kor.), Tolnai Vilmos (200 kor.), Trócsányi Zoltán (I. r. 100 kor.).
Összesen (I. 122. füzet) 15.100 kor.

XIII. ÉVFOLYAM. 1917 SZEPT.-OKT. 7.—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

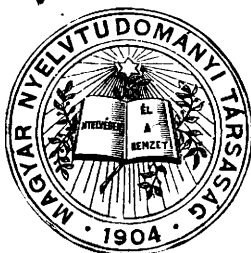
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

127.—128. FÜZET

1917 SZEPT.-OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1917.

TARTALOM:

	Lap
Kinga, <i>Melich János</i> -tól	217
Kazinczy Ferencz Tübingai pályairása, I., <i>Simai Ödön</i> -tól	220
Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése, II., <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	225
Helynévmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	230
Kisebb közlemény: Régi nyelvmemlékeink, <i>Melich János</i> -tól	231
A magyar nyelvtudományi irodalom 1916-ban, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	232
Szó- és szólásmagyarázatok: Veszprém, Nándorfehérvár, Martalóc, Pribék, Bakacsin, Patyolat, <i>Dr. Baróti Lajos</i> -tól; Kóficz, <i>Bátky Zsigmond</i> -tól; Borz-zsir, medve-zsir stb., <i>Erdős János</i> -tól; Levente, Nyújtott szóalakok, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Szolgabíró, <i>Dr. Holub József</i> -tól; Töbör és zsomboly, <i>Horváth Géza</i> -tól; Faresima, <i>L. J.</i> -tól; Nyugszó, <i>M. J.</i> -tól; Bajnok ébred hősi lanton, <i>Gizella, Madzsar Imré</i> -tól; Kálmán körte, <i>Melegdi János</i> -tól; Csepke, <i>Melich János</i> -tól; Számkukacz, <i>Sz. K.</i> -tól; Jóidő-malma, <i>Lambrecht Kálmán</i> -tól és <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól; Maró, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól és <i>Trencsényi Károly</i> -tól; Abrakadabra, A madárnyelvről, Összefüggés, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	233
Hírlapjaink magyarsága, XXIV., <i>Lehr Albert</i> -tól	249
Nyelvtörténeti adatok <i>Iványi Bélá</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól	251
Népnyelv: Szalontai tájszók, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	260
Társasági ügyek: LXXVIII. Választmányi ülés (1917 május 28-án); LIX. Fölölvásó ülés (1917 június 12-én)	262
Levélszekerényünk: 47—53.	263

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*”.

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátralékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat október 30-ikáig nem küldik be, november első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

XIII. ÉVFOLYAM. 1917 NOV.-DECZ. 9.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

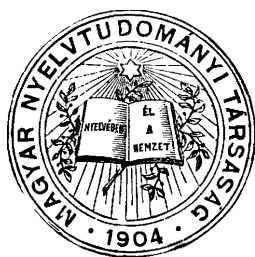
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

129.—130. FÜZET

1917 NOV.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1917.

TARTALOM:

	Lap
A van és vannak úgynevezett kihagyása, <i>Klemm Antal</i> -tól	265
Thurzó Elek szerelmeslevele 1528-ból, <i>Lampérth Géza</i> -tól	270
A Szelestei-féle ráolvasás 1516—1518 ból, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	271
Ronczolni, <i>Szily Kálmán</i> -tól	275
Sajtóhiba és szövegjavítás, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	277
Kék-kend, <i>Madzsar Imre</i> -tól	281
Kazinczy Ferencz Tübingai pályairása, II., <i>Simai Ödön</i> -tól	284
Lovag, <i>Melich János</i> -tól	289
Szegedi Lőrincz „Theophánia”-jának e-féle hangjai, <i>Gerhauser A.</i> -tól	290
Mundér, <i>Lehr Albert</i> -tól	294
Kisebbségi közlemények: Pápai Páriz székely szavairól, A -nott, -nól, -ni ragokról, <i>Kemenes Pál</i> -tól; A BirkC.-ről, <i>Melich János</i> -tól	296
Irodalom: Rónai Tibor „Hajósszótár”-a, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	298
Szó- és szólásmagyarazatok: Ki ébred hősi lanton? <i>Barsi Frigyes</i> -tól; Tobór és zsomboly, <i>Bátly Zsigmond</i> -tól; Sujtóka, <i>Horváth Géza</i> -tól; Kinga, Csantavér, Ohudalov, Lassú, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Lanczkenet, A kőfész szóhoz, Orosz = ruszki, <i>K. P.</i> -tól; Hernád, <i>Melich János</i> -tól; Emberöltő, <i>Simai Ödön</i> -tól; Máj, <i>Szilády Zoltán</i> -tól; Girgáczia, Hepp! hepp! Kőjön, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	299
Nyelvújítási adatok, <i>Batta István</i> -tól	305
Hírlapjaink magyarsága, XXV., <i>Lehr Albert</i> -tól	308
Népnyelv: Tájszógyűjtemény, <i>Szilády Zoltán</i> -tól	309
Társasági ügyek: LXXIX. Választmányi ülés 1917 szeptember 25-én)	312
Levélszekerényünk: 54—57.	313
Tartalom	315
Név- és szómutató	319
A czimlap után: A MNyT. alapító tagjai 1917-ben.	
Borítékon: Értesítés. — Fizetők. — AMNyT. évi közgyűlése. — Előfizetőinkhez.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden második hónap 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 15 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

1917 november 20-ig.

Alapítványt fizetett: Trócsányi Zoltán (II. r. 100 K), Zolnai Gyula (II. r. 100 K + 4 K kamat). Összesen (I. 125—26. füzet) 15.300 K.

1915-re tagdíjat fizetett: Adorján J., Dézsi L., Czeizel J., Gregorovits A. L., György Ferencz, Horváth Sándor, Incze Béniné, Isoz K., Koréh L., Kovács D. (II. r. 5 K), Szikszay György, Thienemann T. (II. r. 5 K). Összesen (I. 125—26. füzet) 4117 K.

1915-re előfizetett: Kecskemét: Városi könyvtár, Zombor: Arany János Önk.-kör. Összesen (I. 114. füzet) 3997-25 K.

1916-ra tagdíjat fizetett: Adorján J., Csengeri J., Darkó J. (II. r. 5 K), Erdős J., Fülöp A., György Ferencz, Horváth Sándor, Kovács Dezső (II. r. 5 K), Nagy Imre, Nemes K., Polczer D., Schmidt Henrik, Simon Dezső, Thienemann T., ifj. gr. Tisza L., Träger E. Összesen (I. 125—26. füzet) 3785 K.

1916-ra előfizetett: Orosháza: Áll. polg. isk., Sepsiszentgyörgy: Székely Mikó-coll. Önk. k., Szászrégen: Ev. főgimn. Összesen (I. 125—26. füzet) 4008 K.

1917-re tagdíjat fizetett: Adorján J., gr. Almásy D.-né, Barabás L., Barabás S., Baross L., Berecz A., Boldisár K., Bökényi D., Brunovszky R., Darkó J. (I. r. 5 K), Dósa I., Erdélyi Lajos, Erdélyi László, Erdélyi Pál, Fischer B., Gerencsér I., Géresy K., Gerhauser A., Gragger R., Gulyás István, Gulyás Sándor, György F., György L., Hajas B., Hársing I., Hartyáni Z., Hellebrant A., Hollósy K., Holub J. (I. r. 4 K), Horváth Cyrill, Horváth Jeromos, Horváth Sándor, Imre J., b. Inkey József, Iványi B., Kardos A., Karl L., Kégl S., Kelemen B., Klacsó O., Kornis Gy., Kovács Gyula (Szatmárnémeti), Köhalmi M., Lauschmann E., Lederer Ervinné, Lipták P., Majtényi G., Medveczky K., Mohai L., Mórítz D., Nagy András, Nagy Lajos, Orbán N., Pap József (Eger), Pápay J. Polgár I., U. Pümkösty M., Rábel L., Samu J., Sarudy O., Simai Ö., Simon György, Skultéty J., gr. Széchenyi B., Szidarovszky J., Szolár F., Sztompák M., Sztrokay L., Thienemann T., Tordai Á., Tóth Gyula, Tömlő L., Träger E., Trencsényi K., Vadas J., Vetro L., Viski K., Vimmerth M. Cl., Zalai M. Összesen (I. 125—26. füzet) 3494 K.

1917-re előfizettek: Főgimnáziumok: Békéscsaba, Csíkszereda, Eger, Eperjes (r. kath.), Fogaras, Gyöngyös, Kisszeben, Kolozsvár (kegyesr.), Kőszeg, Lőcse, Mezőkövesd, Nagyszeben, Nagyvárad (prem.), Naszód, Pécs (cist. r.), Podolin, Sepsiszentgyörgy, Sopron (benczés), Vác, Zenta. — Főreáliskolák: Brassó, Pozsony, Szeged, Székesfehérvár, Ungvár. — Polgári iskolák: Balatonfüred, Budafok, Eperjes (g. kath.), Kisvárd, Körmen, Nagyszalonta, Orosháza, Paks. — Felső leányiskolák: Kassa, Mezőtúr, Sopron. — Továbbá: Beregszász: Petőfi Önk. k., Budapest: VII. ker. Barcsay-u. Önk. k., Debreczen: Ref. főgimn. Önk. k. Holik Fl., Kassa: Múzeum, Kecskemét: Városi könyvtár, Komárom: Czuczor Önk. k. (II. r. 5 K), Munkács: Tanítóképző, Sárospatak: Főisk. könyvtár, Schwarz Károly, Szarvas: Vajda Önk. k. (II. r. 5 K), Újtorda: Elemi isk., Zalaegerszeg: Felsőkeresk. isk., Zechmeister utóda (Győr). — A Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 100 iskola részére 1000 K. — Összesen (I. 125—26. füzet) 3917 K.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

ÉVI KÖZGYŰLÉSÉT

1918 január 22-én d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN-tól: Fejezet irodalmi nyelvünk fejlődés-történetéből.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Az elnök megnyitja az ülést.

Pénztáros és tizenegy választmányi tag választása.

Titkári jelentés a Társaság 1917. évi működéséről.

Pénztári jelentés 1917-ről.

Költségvetés 1918-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Előfizetőinkhez.

A „Magyar Nyelv“ évi előfizetési díját kénytelenek vagyunk, a papíros és a munkabérek árának hallatlan emelkedése miatt, az eddigi 10 koronáról, 1918-tól kezdve, 15 koronára fölemelni.

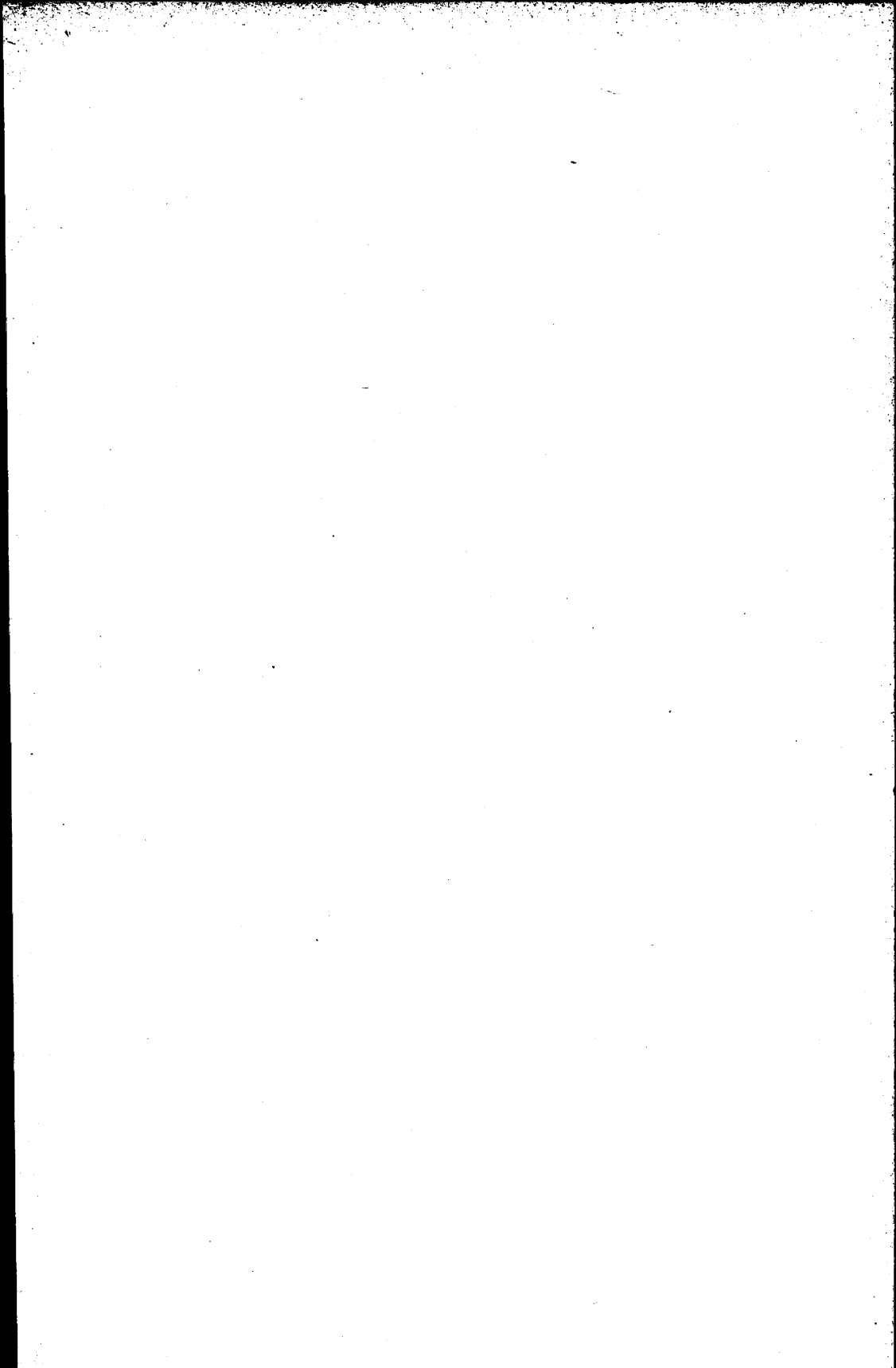
E határozatunkat folyó évi október 29-én 163463 szám alatt kelt leiratában a N. M. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is. indokolttnak találta.

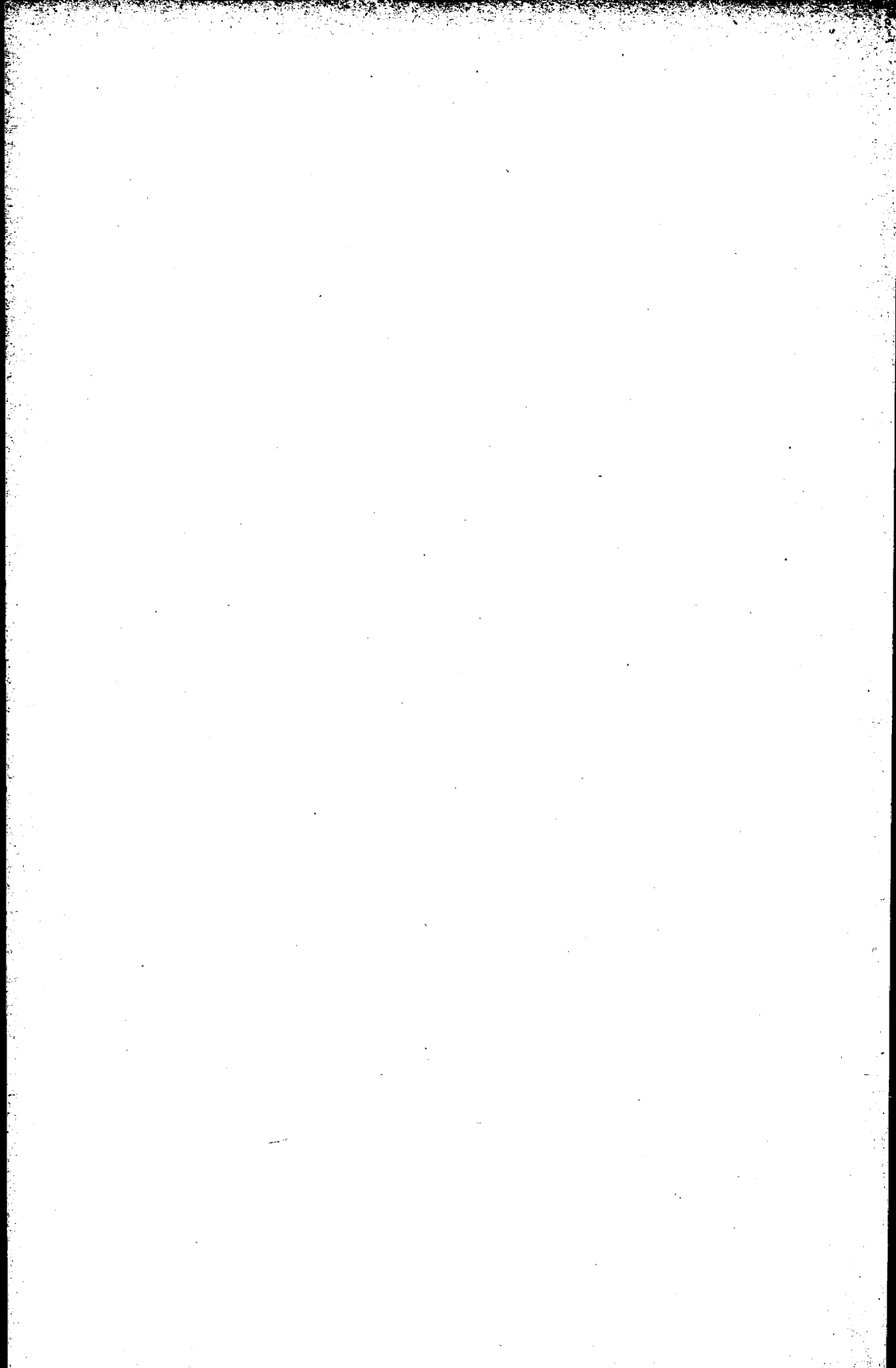
Reméljük, hogy t. előfizetőink e nehéz időkben sem fogják eddigi támogatásukat a Magyar Nyelvtől megvonni.

Budapest, 1917 november 15-én.

A M. Nyelvtud. Társaság választmánya nevében:

SZILY KÁLMÁN, elnök.

1915-re tagdíjat fizetett: Beke Ödön. Összesen (I. 122. füzet) 4007 K.

1916-ra előfizetett: Hajdunánás: Ref. főgimn. Önk. köre, Nagyszeben: Áll. főgimn. Összesen (I. 122. füzet) 3978 kor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Beke Ödön, Csefkó Gyula (II. r. 2 kor.), Deák Andor, Gyulai Ágost, Jakubovich Emil (I. r. 3 kor.), Karlovsky Geyza, Katona József, Nagy Károly, Pruzsinszky János, Szentpétery Imre, Ujfalussy Viktor, Zempléni Árpád. Összesen (I. 122. füzet) 3635 kor.

1917-re tagdíjat fizetett: Áldásy Antal, gr. Apponyi Lajosné, Asbóth Oszkár, Ascher István, Badics Ferencz, Bajza József, Balassa József, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Bánóczy József, Bárdos Rezső, Bátky Zsigmond, gr. Batthyány Gyula, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Binder Jenő, Birkás Géza, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Bodola Lajos, Braun Lajos, Braun Róbertné, Brisis Frigyes, Britz Béla, Chernel István, Concha Győző, Csánki Dezső, Császár Elemér, Csefkó Gyula, Csűry Bálint, Czebe Gyula, Dessewffy Arisztid, Dittrich Vilmos, Domanovszky Sándor, Dőry Ferencz, Edvi Illés Aladár, Éles József, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Ernyey József, Erődi Béla, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Fraknoi Vilmos, Frencz Géza, Gábor Ignác, Gábor P. Gottfried, Gál Gyula, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Goriupp Alisz, Gönczi Béla, Gretzmacher Jenő, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, b. Hatvany Lajos, Hazai Olivér, Heinrich János, Heinlein István, Heltai Lajos, Herczog József, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Hutyr Ferencz, b. Inkey Pál, Jankovich Béla, Jónás Károly, Katona József, Keresztes Zsigmond, Király György, Kiss József, M. Kiss Lajos, Klemm Antal, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kónyi Manó, Kozma Andor, König György, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Kürschák József, Lampérth Géza, László Ödön, Létay Etelka, Liebermann Emmanuel, Ligeti Jenő, Losonczy Zoltán, Mader Béla, Mágocsy-Dietz Sándor, Magyar Géza, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Maróthy Rezső, Mártonffy Géza, Méhely Lajos, Mészöly Gedeon (II. r. 6 kor.), Móra István, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Némethy Géza, Nyusztay Antal, Palkovics Sándor, Pauler Ákos, Pecz Samu, Perényi József, Petz Gedeon, Popovics Iván, Preisz Hugó, Radó Vilmos, Raffay Sándor, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Ravasz Árpád, Rédey Tivadar, Révy Ferencz, Rhousopoulos Rhousos, Riedl Frigyes, Röser A. Edvin, Rubinyi Mózes, Sajó Sándor, Sándor Pál, Schafarzik Ferencz, Schmidt József, Sebestyén Gyula, Sebestyén Irén, Sebestyén Stetina Ilona, Siegescu József, Somogyi Géza (5 kor.), gr. Széchenyi Béla, gr. Széchenyi Gyula, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szentpétery Imre, Sztankó Béla, Tagányi Károly, Tajthy Ferencz, gr. Teleki Tiborné, Tolnay Kornél, Torkos László, Tőry Gusztáv, Ujfalussy Viktor, Vargha Bálint, Vargha Gyula, Varjú Elemér, Varsányi Emil, Velledits Lajos (I. r. 7 kor.), Versényi György, Vikár Béla,

Viszota Alajos, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Vörösváry Szigfried Ferencz, Wlassics Gyula, Zolnai Béla, Zsinka Ferencz. Összesen (l. 122. füzet) 2715 kor.

1917-re előfizetett: Arad: Áll. főreál, Balassagyarmat: Áll. főgimn., Békés: Ref. főgimn., Besztercebánya: Kir. kath. főgimn., Áll. polg. iskola, Budapest: Akadémia Szótári Bizottsága, Angol kisasszonyok, Egyet. könyvtár, II. ker. Ponty-u. felsőkeresk. isk., VI. ker. Izabella-u. felsőkeresk. isk., VII. ker. felsőkeresk. isk. (Bezerédy-u.), VII. ker. felsőkeresk. isk. (Kertész-u.); Áll. fels. leányisk., Ev. főgimn. Arany János-köre, V. ker. áll. főgimn. tanári könyvtára, VI. ker. áll. főgimn., Tanárképző Int. főgimn., VII. ker. áll. főgimn. (Barcsay-u.), VIII. ker. áll. főgimn., VIII. ker. áll. főgimn. Önk. köre, Ref. főgimn., Ref. főgimn. Önk. köre, X. ker. kőbányai főgimn., IV. ker. közs. főreál, V. ker. áll. főreál, VI. ker. áll. főreál, VIII. ker. közs. főreál, Kalazantinum, Lipótvárosi Casino, M. Mérnök-és Építész-Egylet, M. Nemz. Múzeum Népr. Osztálya, V. ker. polgári fiúisk. (Honvéd-u.), VI. ker. polgári leányiskola (Vilmos-császár-u.), VII. ker. polgári fiúiskola, VIII. ker. polgári fiúiskola (Homok-u.), VIII. ker. polgári fiúiskola (Práter-u.), VIII. ker. polg. leányiskola (Práter-u.), IX. ker. polg. leányiskola (Mester-u.), Városi nyilv. könyvtár, Debreczen: Ref. felső leánynevelő intézet, Eperjes: Ev. Collegium. Érsekújvár: Közs. kath. főgimn., Erzsébetváros: Áll. főgimn., Eszék: Államvasutak felső népiskolája, Gansel Lipót, Hajdúnánás: Ref. főgimn., Ref. főgimn. Önk. köre, Halas: Polg. leányiskola, Jászberény: Áll. főgimn., Huszár István, Kaposvár: Somogy vm. könyvtára, Karczag: Ref. főgimn., Kecskemét: Ref. főgimn., Kunszentmiklós: Ref. főgimn., Lugos: Áll. főgimn., Máramarossziget: Kir. kath. főgimn., Tanítóképző, Munkács: Áll. főgimn., Nagybecskerek: Közs. r. kath. főgimn., Nagyenyed: Bethlen főisk. könyvtára, Nagykovács: Áll. főgimn., Nagyvárad: Nyilv. könyvtár, R. kath. tanítóképző, Nyíregyháza: Közs. polg. isk., Pápa: Benczés főgimn., Polátsék-könyvkereskedés (Temesvár), Rozsnyó: Kath. főgimn., Sárospatak: Áll. tanítóképző, Selmeczbánya: Ev. főgimn., Kir. kath. főgimn., Stark Ferencz könyvkeresk. (2 pld.), Szabadka: Városi m. főgimn., Szamosújvár: Áll. főgimn., Szarvas: Vajda Péter Önképző-kör, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Ref. collegium, Szekszárd: Áll. főgimn., Ujvidék: R. kath. főgimn., Vác: Siketnémák Intézete, Zágráb: Államvasutak felső népiskolája, Zombor: Áll. s. felsőkeresk. iskola. Összesen (l. 122. füzet) 2427 kor.

Értesítés.

A MNy. 127—128. füzete október 25-ikén jelenik meg.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest

XIV. ÉVFOLYAM. 1918 JAN.-FEBR. 1.—2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

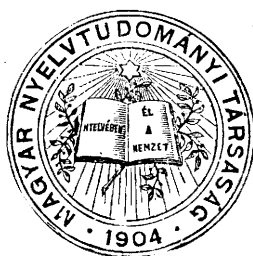
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

131.—132. FÜZET

1918 JAN.-FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1918.

TARTALOM:

	Lap
Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből, I., <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól . . .	1
Elzúlleni, <i>Szily Kálmán</i> -tól	6
Kazinczy Ossian-fordítása, <i>Váczy János</i> -tól	7
Bárany Péter Magyar Psychológiája, <i>Simai Ödön</i> -tól	15
Latin jövevényszavainkról, I., <i>Melich János</i> -tól	18
Sukoró és Homorog, I., <i>Pais Dezső</i> -tól	20
A középfok történetéhez, <i>Losonczi Zoltán</i> -tól	22
Kisebb közlemények: Pótlék a NySz. Forrásjegyzékéhez, <i>Sz. K.</i> -tól; Egy játszi eredetű képzőről, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Pihenjél, <i>Melich János</i> -tól	26
Szó- és szólásmagyarázatok: Egy-két pótlék a NySz.-hoz, <i>Angyal Dávid</i> -tól; Borona-ház vagy rendfa-ház, <i>Bátky Zsigmond</i> -tól; Vgyor — iger, Feze, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Kőficz, <i>Szabóné Nogáll Janká</i> -tól; Szövegrontás, Szegyej, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Szépen! <i>Szép Endré</i> -tól; Hány szó van a magyar nyelvben? <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	29
Arany-magyarázatok, XL., <i>Lehr Albert</i> -tól	34
Nyelvújítási adatok, <i>Batta István</i> -tól	36
Nyelvtörténeti adatok: Wesselényi nádor levele 1663-ból, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	38
Hírlapjaink magyarsága, XXVI.; Mundér, <i>Lehr Albert</i> -tól	40
Népnyelv: Tájszógyűjtemény, <i>Szilády Zoltán</i> -tól	42
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások, költségvetés; Jelentés az 1917 július havi nyelvjárási gyűjtésről, <i>Csúri Bálint</i> -tól; LXXX. Választmányi ülés (1917 október 30-án); LX. Felolvasó ülés (1917 október 30-án)	44
Levélszekrényünk: 1—5.	47
Borítékon: Előfizetőinkhez.	

Előfizetőinkhez.

A „Magyar Nyelv“ évi előfizetési díját kénytelenek vagyunk, a papíros árának és a munkabérek hallatlan emelkedése miatt, az eddigi 10 koronáról, 1918-tól kezdve, 15 koronára fölemelni.

E határozatunkat folyó évi október 29-én 163463 szám alatt kelt leiratában a N. M. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is indokoltnak találta.

Reméljük, hogy t. előfizetőink e nehéz időkben sem fogják eddigi támogatásukat a Magyar Nyelvtől megvonni.

Budapest, 1917 november 15-én.

A M. Nyelvtud. Társaság választmánya nevében:
SZILY KÁLMÁN, elnök.

XIV. ÉVFOLYAM. 1918 MÁRCZ.-ÁPR. 3.—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

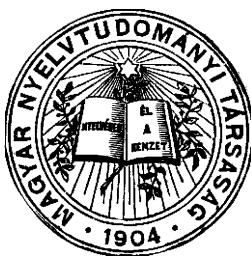
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

133.—134. FÜZET

1918 MÁRCZ.-ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1918.

TARTALOM:

	Lap
Ősi nyolczas szerkezetek időrendje, <i>Horváth János</i> -tól	49
Egy állítólagos nyelvemlék, <i>Szerk.</i> -től	54
Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből, II., <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	55
Magyar vonatkozások Gesner Konrád állattani munkájában, <i>Entz Géza</i> -tól	60
Sajtóhiba és szövegjavítás, <i>Simai Ödön</i> -tól	62
A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban, <i>Hóman Bálint</i> -tól	64
Sukoró és Homorog, II., <i>Pais Dezső</i> -tól	67
Elhasonulásból keletkezett változások, <i>Losonczi Zoltán</i> -tól	70
Latin jövevényszavainkról, II., <i>Melich János</i> -tól	73
Kisebb közlemények: I. Istenvette, II. Mennyütötte sziget, <i>Jakubovich Emil</i> -től; III. A négyféle magyar <i>e</i> -ről, <i>Melich János</i> -tól; IV. Ikes módon ragozott iktelen igék, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	78
Szó- és szólaşmagyarázatok: Magyarország nem volt, hanem lesz, <i>F—ó</i> - tól; A BodC. utolsó mondata, <i>Holik Flóris</i> -tól; Erge, <i>Jakubovich Emil</i> -től; Hozzá, <i>Melich János</i> -tól; Aczi, Hoczi, Viczek, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Boronaház vagy rendfaház, <i>T. Nagy Imre</i> -től; Fél- világ: demimonde, Cezumór, Némber, Sorok között olvasni, <i>Tol- nai Vilmos</i> -tól	83
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	89
Hírlapjaink magyarsága, XXVII., <i>Lehr Albert</i> -tól	91
Az Etymologiai Szótárhoz, <i>Melich János</i> -tól	93
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól	96
Népnyelv: Orvosságnevek a nép ajkán, <i>Erdős János</i> -tól	99
Társasági ügyek: LXXXI. Választmányi ülés (1917 december 11-én); Jelentés a MNYT. 1917. évi számadásairól és pénztáráról	101
Levélsekrenyünk: 6—13.	103
Borítékon: Kérelem, Fizetők.	

Kérelem.

T. előfizetőink közül többen, nem emlékezve Társaságunk Választmányának a MNY. nov.-decz. és jan.-febr.-i füzetében közölt határozatára, 1918-ra előfizetésül 15 K helyett 10 K-t küldöttek be. A még hátralevő összeget kérjük Társaságunk címére (V. ker., Akadémia-u. 2) mielőbb beküldeni.

Alapítványt fizetett: Bedő Albert (200 K), Zlinszky Aladár (200 K). Összesen (l. 129—130. füzet) 15.700 K.

1915-re tagdíjat fizetett: Körösi Sándor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Jakubovich Emil (II. r. 7 K), Námesy Medárd.

1917-re tagdíjat fizetett: Hajós Jenő, Halász Dénes, Jászfy Blanka (1914—1917-re), Kosztolányi Dezső, Munkácsi Bernát, Munkácsy Mihály, Pap Kálmán, Námesy Medárd, Rittinger Imre, özv. Szarvas Gáborné, Váczy János, Veszprémi Vilmos, Weber Arthur.

XIV. ÉVFOLYAM.

1918 MÁJ.-JÜN.

5.—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

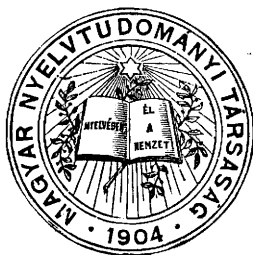
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

135.—136. FÜZET

1918 MÁJ.-JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1918.

TARTALOM:

	Lap
A költő Zrinyi ügyvivőjének leveleskönyvéről, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól . . .	105
Kezdődik, <i>Szily Kálmán</i> -tól	110
Toldy Ferencz tavaszi virágai, <i>Simai Ödön</i> -tól	111
Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből, III., <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól . . .	120
Mázsaszekér, kocsi, hintó, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	123
Az ősi nyolczas kérdéséhez, <i>Király György</i> -tól	126
Egy hangváltozás eredetéről, <i>Losonczy Zoltán</i> -tól	129
A legrégebb magyar csizió, <i>Melegdi János</i> -tól	133
Kisebb közlemények: Egy szeplő Herczeg Ferencz stílusán, <i>Berettyó János</i> -tól; Többes álltmány egyes álltmányi kiegészítő, <i>Melich János</i> -tól; Az -esz játszi szóképzőről, <i>Szemkö Aladár</i> -tól; Egy játszi képzőről, <i>H.</i> -tól; Tanulság és tanúság, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Aldrovandi magyar szavai, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Ikesen ragozott iktelen igék, <i>Zolnai Gyula</i> -tól	140
Szó- és szólésmagyarazatok: A kőficz szóhoz, <i>H. Fekete Péter</i> -tól; Ét, —gy —a-tól; Csüta, <i>H.</i> -tól; Edvi, Edvén, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Csomoros, Farcsima, <i>K. P.</i> -tól; Tönköly, köles, tatárka, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Nagy Boldogasszony napja, <i>Madzsar Imre</i> -tól; Csinál ~ csinýál, <i>Melich János</i> -tól; Arszlán, Fénykép, Füredi nyereg, Hepp! Hepp!, Tengelyt akaszt valakivel, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól . . .	144
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól . . .	151
Arany-magyarazatok. XLI., <i>Lehr Albert</i> -tól	157
Hírlapjaink magyarsága, XXVIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	158
Népnyelv: I. Kisújszállási tájszók, <i>M. Kiss Lajos</i> -tól; II. Tájszók, <i>L. J.</i> -tól; III. Pótlások a linknyelvhez, <i>Velledits Lajos</i> -tól . . .	160
Társasági ügyek: LXXXII. Választmányi ülés (1918 január 8-án), XVI. Közgyűlés (1918 január 22), Titkári jelentés 1917-ről . . .	162
Levélszekerényünk: 14—29.	166
Borítékon: Kérelem. — Új alapítványok. — Figyelmeztetés.	

KÉRELEM.

T. előfizetőink közül többen, nem emlékezve Társaságunk Választmányának a MNy. nov.-decz. és jan.-febr.-i füzetében közölt határozatára, 1918-ra előfizetésül 15 K helyett 10 K-t küldöttek be. A még hátralevő összeget kérjük Társaságunk címére (V. ker., Akadémia-u. 2) mielőbb beküldeni.

ÚJ ALAPÍTVÁNYOK.

Horger Antal, neje emlékezetére, a harcztérről ismét 200 kor., Szabó Béla, Újszentannáról (I. részl.) 100 kor. Összesen (I. 133—134. füzet) 16.000 kor.

Figyelmeztetés. A Magyar Nyelv legközelebbi (137—138.) füzete október közepén jelenik meg.

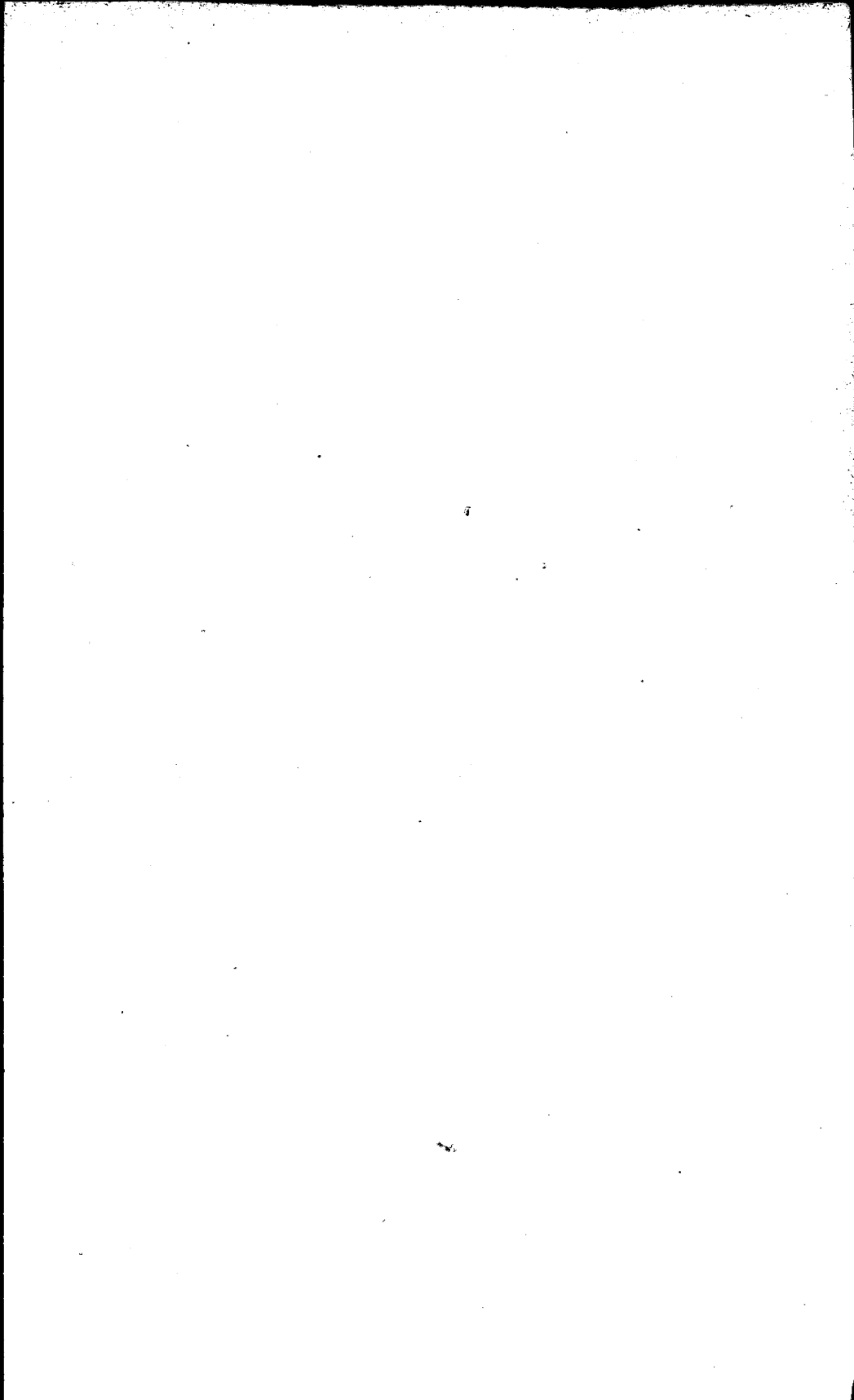

1918-ra tagdíjat fizettek: Áldásy Antal, Altschnul Adolf, Angyal Dávid, gr. Apponyi Lajosné, Asbóth Oszkár, Baján János, Bajza József, Balassa József, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Barabás György, Baracs Károly, Baros Gyula, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Békefi Remig (15 K), Benő Béla, Berczik Árpád, Berczik Abel, Binder Jenő, Birkás Géza, Bíró Imre, Bleyer Jakab, Bodola Lajos, Bogdánfy Ödön, Braun Lajos, Braun Róbertné, Brisits Frigyes, Brunovszky Rezső, Brüll Emánuel, Chmilevszky Endre, Concha Győző, Csánki Dezső, Császár Elemér, Csefkó Gyula, Czebe Gyula, Darvas Adolf, Dessewffy Arisztid, Dittrich Vilmos, Dóczy Imre, Domanovszky Sándor, Dongó-Gyárfás Géza, Dósa Imre, Dóry Ferencz, Eckhart Sándor, Ecseri Lajos, Erdélyi László, Erdélyi Pál, Erődi Béla, Farkas Sándor, Ferenczi Zoltán, Fischer Bódog, Fischer-Colbrie Agoston, Fraknoi Vilmos, Frecskay János, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Gábríel P. Gottfried, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Gehl Ottmár, Gerhauser Albert, Glatz Ernő, Gombássy Imre, Gönczy Béla, Gragger Róbert, Gyalokay Jenő, György Ferencz, Győry Árpád, Haich Károly, Halász Dénes, Hársing István, Hartyáni Zoltán, b. Hatvany Lajos, Heinlein István, Heinrich János, Herzog József, Hóman Bálint, Horváth Jeromos, Huszár István, Iharos István, Edvi Illés Aladár, Ilosvay Lajos, b. Inkey József, Jablonkay Gábor, Jambrekovich László, Jendrassik Ernő, Jónás Károly, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, gr. Károlyi Gyuláné, gr. Károlyi Lászlóné, Kelemen Béla, Kenedy Géza, Keresztes Zsigmond, Kherndl Antal, Kicska Emil, Király György, Kiss Albert, M. Kiss Lajos, Kis-Erőss Ferencz, Klein Ede, Klemm Antal, Klinda Teofil, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kollányi Ödön, Komlósy Imre, Kosztolányi Dezső, Kozma Andor, Köhalmi Mihály, Könczöl József, Königstädtler Ottó, Köpe Viktor, Krippel Móríc, Kürschák József, Lampérth Géza (II. részl. 5 K), Lederer Ervinné, Legányi Gyula, Liebermann Emánuel, Losonczi Zoltán, Lukács József, Madarassy László, Mader Béla, Madzsar Imre, Magyary Géza, Magyary-Kossu Gyula, Maróthi Rezső, Méhely Lajos, Mészöly Gedeon, Munkácsy Mihály, Nagy Akos, Nagy Károly, Nagy Ödön, Nátly József, Németh Gyula, Óvári Ferencz, Paal Gyula, Pais Dezső, Pálffi Márton, Pap Illés, Pap Károly, Pápay József, Pauler Akos, Péller Pál, Peredi Géza, Perényi József, Petz Gedeon, Raffay Sándor, Rajner Lajos, Rákossy Gyula, Remenár Elek, Réthei Prikk Marián, Riedl Frigyes, Rittinger Imre, Rónay Károly, Rónay Tibor, Ruisz Gyula, Sándor Pál, Sarudy Ottó, Schack Béla, Schafarik Ferencz, Schmack Alexius, Schmidt József, Siegescu József, Simai Ödön, Simonyi Zsigmond, Szabó Endre, Szalay László (20 K), Szász Károly, gr. Széchenyi Domonkos, gr. Széchenyi Gyula, Székely István, Szentpétery Imre, Szigetvári Iván, Szikrai Odo, Szilády Aron, Szinnyei Ferencz, Sztankó Béla, Tagányi Károly, Tajthy Ferencz, gr. Teleki Tiborné (15 K), Thirring Lajos, Tomcsányi Móríc, Tordai Anyos, Torkos László, Tóth Dezső, Tóth Károly, Tóry Gusztáv, Tragor Ignác, Trautmann Róbert, Urbányi Karolin, Váczy János, Vargha Gyula, Varsányi Emil, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Vörösváry Szigríd, b. Wlassics Gyula, Zalai Mihály, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos.

1917-re előfizetett: Győr: Áll. felsőbb leányisk. (1915—1917), Nagyrőcze: Áll. felsőkeresk. isk., Sepsi-Szentgyörgy: Mikó coll. önképző köre (750 K), Szombathely: Főgimn. tanári könyvtára.

1918-ra előfizetett: Arad: Felsőkeresk. isk., All. főreálisk., Kulturpalota könyvtára, Battonya: Közs. polg. fiúisk., Bécs: Geschäftsleitung d. Oest.-Ung. Bank, Beszterce: Közs. polg. fiúisk., Besztercebánya: All. polg. isk., R. kath. polg. isk., Budapest: Angol kisasszonyok intézete, Cist. r. Bernardinum, Első Hazai Takarékpénztár (200 K), Első Magy. Ált. Bizt. Társ. (100 K), Honv. Minisztérium elnöki osztálya, Kegyesr. Kalazantinum, Lipótvárosi Kaszinó, Lud. Akad. parancsnoksága, M. kir. technológiai iparmúzeum, Magy. mérnök- és építészegylet, M. Tud. Akad. Szótár-Bizottsága, Osztrák-magyar bank főintézete, Osztrák-magyar bank igazgatósága, Pesti Magyar Keresk. Bank (150 K), II. ker. felsőkeresk. iskola, II. ker. női felsőkeresk. isk., VI. ker. felsőkeresk. iskola, VII. ker. felsőkeresk. iskola, VII. ker. felsőkeresk. iskola (Kertész-u.), I. ker. főgimn., V. ker. áll. főgimn. tanári könyvtára, VI. ker. áll. főgimn., VII. ker. főgimn. (Baresay-u.), VII. ker. (Baresay-u.) főgimn. Phil. szakoszt., VIII. ker. áll. főgimn. (Tavaszmező-u.), X. ker. Kőbányai áll. főgimn., Fásori ev. főgimn. tanári könyvtára, II. ker. felsőreálisk., IV. ker. főreálisk., V. ker. áll. főreálisk., VIII. ker. áll. főreálisk., Izr. elemi és polg. isk., V. ker. polg. fiúisk. (Honvéd-u.), VII. ker. polg. fiúisk., VIII. ker. közs. polg. fiúisk. (Homok-u.), VIII. ker. polg. fiúisk. (Práter-u.), VI. ker. polg. leányisk., VIII. ker. polg. leányisk., IX. ker. polg. leányisk., I. ker. áll. tanítóképző; Czegléd: All. főgimn., Debrecen: Ref. főiskola nagykönyvtára, All. főreálisk., Közműv. Könyvtár, Ref. felső leánynevelő intézet, Eperjes: Kir. kath. főgimn., Érsekújvár: Közs. kath. főgimn., Eszék: Államvasutak felső népiskolája, Fogaras: All. főgimn., Gábor Rudolf, Győr: All. főreálisk., All. felsőbb leányisk., Hódmezővásárhely: Városi közkönyvtár, Holik Flóris, Ipolyság: All. főgimn., Jászberény: All. főgimn., Kaposvár: Somogy vm. könyvtára, Kassa: All. főreálisk., Kevevára: Községi iskolák igazgatósága, Kilián Frigyes utóda (3 péld.), Kiskunfélegyháza: All. tanítóképző, Kolozsvár: R. kath. főgimn., Ev. ref. collegium, All. tanítónőképző, Komárom: Benczés főgimn., Czuczor-Önképzőkör, Körmöczbánya: All. főreáliskola, Kőszeg: Ev. felső leányiskola, Kunszentmiklós: Ev. ref. főgimn., Lázár István, Losonez: All. főgimn., Lugos: All. főgimn., Magyaróvár: M. kir. gazd. akadémia, Máramarossziget: R. kath. főgimn., Marosvásárhely: Ref. polg. leányisk., Mezőkövesd: Kir. kath. főgimn., Mezőtúr: Ev. ref. főgimn., Miskolc: Kir. kath. főgimn., Nagybánya: All. főgimn., Nagybecskerek: Közs. főgimn., Nagyenyed: Bethlen-főiskola, Nagykálló: All. főgimn., Nagyszeben: Szt. Ferenczrendi nővérek tanintézete, Nagyszombat: Erseki főgimn., Nagyvárad: All. főreálisk., Honv. Hadapródisk., Ev. ref. tanítónőképző, Nyíregyháza: Ev. főgimn., Közs. polg. fiúisk., Pancsova: All. főgimn., Pannonhalma: Benedekrendi közp. főkönyvtár, Pécs: Cist. r. főgimn. tanári könyvtára, Városi polg. fiúisk., Pozsony: All. polg. fiúiskola, Sátoraljaújhely: Városi felsőkeresk. isk., Schwarcz Károly, Selmeczbánya: Ev. liceum, Sopron: Benczés főgimn., All. főreálisk., Honvédfőreáliskola, Ev. liceum, Stark Ferencz, Stein János, Szakolcza: Kir. kath. főgimn. ifj. könyvtára, Szarvas: Ev. főgimn., Ag. ev. tanítóképző, Szászváros: Ev. ref. Kún-collegium, Szatmárnémeti: Kir. kath. főgimn., Szeged: Kegyesr. városi főgimn., Székelyudvarhely: All. polg. fiúisk., Szekszárd: All. főgimn., Szentes: All. főgimn., Szolnok: All. főgimn., Turócszszentmárton: All. polg. isk., Versecz: All. főreáliskola.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

XIV. ÉVFOLYAM. 1918 SZEPT.-OKT. 7.—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

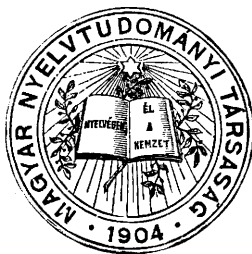
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

137.—138. FÜZET

1918 SZEPT.-OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1918.

TARTALOM:

	Lap
Hiteleshely mint névmagyarázó, <i>Fejérpataky László</i> -tól	169
Egy régi magyar nyelvész, <i>Szily Kálmán</i> -tól	173
<i>Mindenki</i> Simonyi Zsigmond megvilágításában, <i>Barsi Frigyes</i> -től	178
Írott nyolczas, népi nyolczas, <i>Horváth János</i> -tól	180
A legrégebb magyar csizió, <i>Szentjóni Sándor</i> -tól	184
Toldy Ferencz tavaszi virágai, II., <i>Simai Ödön</i> -tól	187
Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa, <i>Pais Dezső</i> -tól	193
Egy híján húsz, <i>Csüri Bálint</i> -tól	196
Kisebb közlemények: A szászvárosi oláh bibliafordítás, <i>Karl Lajos</i> -tól; A cs betűről, <i>Adi, mondi</i> -féle igealakok, <i>Melich János</i> -tól; Helyreigazítás a Szabács Viadala kiadásához, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	197
Szó- és szólásmagyarázatok: Czfira, Sasos, <i>Cs. B.</i> -tól; Ugron, <i>Hóman Bálint</i> -tól; Tupa, <i>K. P.</i> -tól; Bikapénz, <i>Kemény Lajos</i> -tól; Tésis, Fürczöl, Badirkaszilva, Szállók az úrnak! <i>Melegdi János</i> -tól; A nő, néröl, <i>K. P.</i> -tól és <i>S. J.</i> -tól; Elokottság, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Panama, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	201
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól	207
Rovás, <i>S-i</i> -tól és <i>Szerk.</i> -tól	210
Népnyelv: Kisújszállási tájszók stb., <i>M. Kiss Lajos</i> -tól	211
Társasági ügyek: LXXXIII. Választmányi ülés (1918 április 16-án); Rendkívüli közgyűlés (1918 június 23-án); Rendkív. választmányi ülés (1918 augusztus 20-án)	214
Levélszekrényünk: 30—35.	224
Borítékon: Fizetők.	

1918 október 11-ig.

Alapítványt fizetett: Szabó Béla II. részl. 100 kor., Radó Antal 200 K.

1915-re tagdíjat fizetett: Buzás Dezső, Farkas Gyula, Frenkel Bertalan, Német Gábor.

1916-ra tagdíjat fizetett: Bartoniek Géza, Buzás Dezső, Farkas Gyula, Frenkel Bertalan, Kőrösi Sándor, Sági István, Tóth László.

1917-re tagdíjat fizetett: Bartoniek Géza, Beke Ödön, Buzás Dezső, Farkas Gyula, Freund Antal, Gyulai Agost, Jakubovich Emil, Kőrösi Sándor, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Sági István, Szilágyi Sándor, Tóth László, Zempléni Árpád.

1918-ra tagdíjat fizetett: Alexics György, gr. Apponyi Sándor, Ascher István, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bánóczy József, Barabás László, Barabás Samu, Bartoniek Géza, gr. Batthyányi Gyula, Beke Ödön, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Beszkid Miklós, Bloch Leo, Boldizsár Kálmán, Bónis Károly, Borbély Sándor, Bökényi Dániel, Buzás Dezső, Chernel István, Csüri Bálint, Eles József, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Erney József, Farkas Gyula, Fejérpataky László, Finály Gábor, Fischer Károly, Freund Antal, Gaal Gaszton, Gábor Ignác, Gál Gyula, Gerencsér István, Goldziher Ignác, Gretzmacher Jenő, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, György Lajos, Hajas Béla, Hellebrant Árpád, Heltai Lajos, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Holik Flórián, Hollósy Kálmán, Holub József, Horváth Cyrill, Hutyra Ferencz, Imre József, Jankovich

410
XIV. ÉVFOLYAM. 1918 NOV.-DECZ. 9.—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

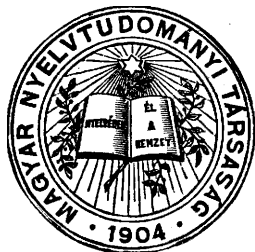
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

139.—140. FÜZET

1918 NOV.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1918.

TARTALOM:

	Lap
Lél és Lebedias, <i>Jakubovich Emil</i> -től	225
Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz, <i>Melich János</i> -tól	230
A nyelvi rövidülés főbb esetei, <i>Csüri Bálint</i> -tól	253
A Halotti Beszéd hazoa szaváról és a -vá, -vé rag hangtörténetéről, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	257
Arany János újításai első műveiben, <i>Simai Ödön</i> -tól	265
Az s képző történetéhez, <i>Losonczy Zoltán</i> -tól	269
Kisebb közlemények: Mesterséges liaison, <i>Kräuter Ferencz</i> -től; Öl a bú, Koloncz köszönet, <i>Csüri Bálint</i> -tól; Adalékok Arany nyelv- művészetének feltárásához, <i>id. R. Vozáry Gyula</i> -tól; Kisfaludy Sándor h betűje, <i>Reza Dezső</i> -tól	271
Szó- és szólásmagyarázatok: Ostoradó, <i>Holub József</i> -től; Cserebi dohány, Fürtös: füstös, Küldött farkas, k. ördög, Tél-túl, <i>Keme- nes Pál</i> -tól; A tár szó történetéhez, <i>M. G.</i> -tól; <i>Tárcza</i> vagy <i>Tarcza</i> ? <i>N. Gy.</i> -tól; Tanár, <i>Sz. F.</i> -tól; Felés és Felézés, Han- gol, hangulat, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Tövé, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Uzmi, <i>Szendrey Zsigmond</i> -tól	274
Nyelvtörténeti adatok: Soós János magyarnyelvű protestatiója Zólyom vármegye régi jegyzőkönyvében (1581), <i>Répai Mátyás</i> -tól	280
Levélszekrényünk: 36—41.	282
Tartalom	283
Név- és szómutató	286
A czímlap után: A MNyT. alapító tagjai 1918-ban.	
Borítékon: Értesítés. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság évi köz- gyűlése. — Előfizetőinkhez. — Kérelem.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden második hónap 25-ikén jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 15 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-u. 2.

Kérelem a boríték hátlapján.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

ÉVI KÖZGYŰLÉSÉT

1919 január 20-án d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémiában tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívtnak.

A felolvasó ülés tárgya:

HORVÁTH JÁNOS-tól: Magyar ritmus és jövevény versidom.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1918. évi működéséről.

Tisztikar és tizenkét választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1918-ról.

Költségvetés 1919-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Előfizetőinkhez.

A „Magyar Nyelv” előfizetési évi díját kénytelenek voltunk, a munkabéreknek és a papíros árának hallatlan emelkedése miatt, 1918-tól kezdve, az addigi 10 koronáról 15 koronára emelni.

Reméljük, hogy t. előfizetőink e nehéz időkben sem fogják támogatásukat a „Magyar Nyelv”-től megvonni.

Budapest, 1918 december 1-én.

A M. Nyelvtud. Társaság nevében
SZILY KÁLMÁN elnök.

KÉRELEM

a Magyar Nyelvtudományi Társaság t. tagjaihoz.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mikor tizenöt évvel ezelőtt megalakult, a tagsági díjat 10 koronában állapította meg. A budapesti hírlapok előfizetési ára egy egész esztendőre akkoriban 28 korona volt. Ma 88 korona!

A M. Nyelvtudományi Társaság tagsági díja most is 10 korona, noha a Magyar Nyelv egy ívének nyomdai kiállítása 1905-től maig 77 koronáról 792 koronára szökkent föl.

Társaságunk a tagsági díjat emelni nem akarja, nehogy azon tagjait, kiknek a jelenlegi viszonyok között 10 korona is nehezükre esik, a kilépésre kényszerítse. Inkább az ívek számát szállítja alá. Folyóirata 1915-ben még az eredetileg megállapított 30 íven, 1916-ban 27, 1917-ben 20 és az idén már csak 18 íven jelent meg.

A múlt év végén Társaságunknak egy buzgó tagja azt indítványozta: kérje föl a választmány a tagokat, „dupláznák meg 1918-ban az évdíjukat“, hogy a Magyar Nyelv megjelenését biztosítsák (XIV : 163). A választmány, noha jóleső érzéssel vette tudomásul az indítványt, a mely megbecsülést és elismerést fejezett ki folyóiratunk iránt — nem intézett fölszólítást a tagokhoz. A Magyar Nyelv 1918-ban e nélkül is megjelenhetett.

1919-ben is meg fog jelenni, de hogy mily terjedelemben, azt nem tudjuk előre megmondani. Ez első sorban az árviszonyoktól, de jórészt attól is függ, vajjon a t. tagok közül azok, kiknek módjukban van, hajlandók lesznek-e, a tagdíjon fölül, kisebb-nagyobb fölülfizetésekkel is támogatni Társaságunkat.

Ez az, mire Társaságunk tagjait kérni bátorkodunk. A fölülfizetéseket természetesen nyugtázni fogjuk a Magyar Nyelvben.

Budapest, 1918 november 19.

MELICH JÁNOS
titkár.

SZILY KÁLMÁN
elnök.

Béla, Kardos Albert, Karl Lajos, Karlovszky Geyza, Kéki Lajos, Kiss József, Klaeskö Olivér, Kornis Gyula, Kováts Gyula, Kovács János, Kovács Sándor, König György, Kőrösi Sándor, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, László Ödön, Lenhossék Mihály, Létay Etelka, Lévay József, Ligeti Jenő, Mágocsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Majtényi Géza, Marczali Henrik, Mártonffy Géza, Medveczky Károly, Mohai Lajos, Molecz Béla, Molnár Kálmán, Móra István, Nagy András, Négyesy László, Némethy Géza, Nyusztay Antal, Pais Dezső, Palkovics Sándor, Pap József, Pecz Samu, Philipp István, Popovics Iván, Preisz Hugó, Pünkösti Mária, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Ravasz Árpád, Rédey Tivadar, Rhousopoulous Rhussos, Röser Alfréd, Rubinyi Mózes, Sági István, Sajó Sándor, Sebestyén Gyula, Sebestyén Irén, Simon György, gr. Széchenyi Bertalan, gr. Széchenyi Béla, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Szolár Ferencz, Sztompák Mária, Sztripszky Hiador, Tolnay Kornél, Tóth Gyula, Tóth László, Tömlő Lajos, Trencsényi Károly, Ujfalussy Viktor, Ütő Mihály, Vadas Jenő, Varga Bálint, Varjú Elemér, Végh Arthur, Velledics Lajos, Versényi György, Veszprémi Vilmos, Vikár Béla, Viski Károly, Weber Arthur, Zalán Menyhért, gr. Zichy István, Zolnai Béla,

1916-ra előfizetett: Zombor: All. főgimn. önképzőköre.

1917-re előfizetett: Budapest: Modern phil. semin., Csikszereda: Polg. leányisk., Kecskemét: All. főreálisk., Pápa: Ref. főiskola, Szeged: All. főgimn., Zombor: All. főgimn. önképzőköre.

1918-ra előfizetett: Arad: All. tanítóképző, All. felső leányisk., R. kath. főgimn., Aszód: Ev. főgimn., Baja: Csiszt. r. kath. főgimn., All. tanítóképző, Balassagyarmat: All. főgimn., Balatonfüred: All. polg. fiúisk. 10 kor., Balázsfalva: Gör. kath. főgimn., Békés: Ev. ref. főgimn., Békéscsaba: All. felső leányisk., Belényes: Gör. kath. főgimn., Beszterce: Ev. szász főgimn., Besztercebánya: Ev. algimn., All. felső leányisk., R. kath. elemi isk., Bonyhád: Ev. főgimn., Brád: Gör. kel. rom. gimn., Brassó: Ev. szász főgimn., Gör. kel. rom. főgimn., R. kath. főgimn., All. főreálisk., Budafok: All. polg. isk. 10 kor., Budapest: Kegyesrendi főgimn., Eötvös-Collegium, László M.-féle főgimn., Az Orsz. Nőképzőegyesület leánygimnáziuma, IV. ker. leánygimn., Andrassy-úti leánygimn., Ref. főgimn., Ref. főgimn. önképzőkör, Gyakorló főgimn., Munkácsi-u. áll. főgimn., Izr. főgimn., VI. ker. főreálisk. Ev., főgimn. önképzőköre, Tud.-egyetem könyvtára 10 kor., Modern. phil. semin., M. Nemzeti Múzeum könyvtára, Képviselőház könyvtára, Fővárosi Nyilvános könyvtár, M. N. Múzeum néprajzi osztálya, Ranolder-intézeti r. kath. tanítónőképző, Csáktornya: All. tanítóképző, Csikszereda: R. kath. főgimn., Polg. leányisk., Csurgó: Ref. főgimn., Ref. főgimn. tanári könyvtára, All. tanítóképző, Debreczen: Kegyesr. r. kath. főgimn. 10 kor., Ref. főgimn., Dész: All. főgimn. 10 kor., Déva: All. főreálisk., All. tanítóképző, Eger: R. kath. főgimn., All. főreálisk., R. kath. felső leányisk., Eperjes: Ev. kollégium könyvtára, All. tanítónőképző, G. kath. fiúisk., Felsőlövő: Ev. főgimn., Fiume: All. főgimn., All. felső leányisk., Gansel Lipót, Gyöngyös: All. főgimn., Győr: Benczés főgimn. könyvtára 13 kor., All. felsőbb leányisk. 10 kor., All. tanítóképző, Gyulafehérvár: R. kath. főgimn., Hajdúböszörmény: Ref. főgimn., Hajdúnánás: Ev. ref. főgimn. 10 kor. Iglo: All. tanítóképző, Jászapáti: Kir. kath. főgimn., Karánsebes: All. főgimn., Gör. kel. román tanítóképző, Karczag: Ev. ref. főgimn. 5 kor., Kassa Prémontrei főgimn., Rákóczi-Múzeum,

Kecskemét: Ev. ref. főgimn. 10 kor., R. kath. főgimn., Városi könyvtár, All. főreálisk. 5 kor., Keszthely: R. kath. főgimn. 10 kor., Kiskunfélegyháza: R. kath. főgimn. All. tanítóképző, Kiskunhalas: Polg. leányisk., Kiszteben: Kegyesrendi kath. főgimn., Kisújszállás: Ev. ref. főgimn., Kisvárd: All. polg. leányisk. 10 kor., Kolozsvár: All. felső leányisk., Kőrmend: All. polg. fiú- és leányisk., Kőszeg: Főgimn., Ev. felső leányisk., Léva: Kegyesrendi főgimn. All. tanítóképző, Losonc: All. tanítóképző, Lőcse: All. felső leányisk., Magyaróvár: Kegyesrendi gimn., Makó: All. főgimn., Máramarossziget: Ref. főgimn., All. tanítóképző, Marosvásárhely: Ref. főgimn., All. polg. fiúisk. 10 kor., Ev. ref. elemi és polg. leányisk., Medgyes: Ev. szász főgimn., Mezőtúr: All. felső leányisk., Miskolc: Ref. főgimn., Ref. főgimn. tanári könyvtára, Modor: All. tanítóképző, Munkács: All. főgimn. 10 kor., All. tanítóképző, Nagybecskerek: Közs. r. kath. főgimn. 10 kor., Nagykálló: All. főgimn., Nagykanizsa: R. kath. főgimn., Nagykároly: Kegyesr. főgimn., Nagyikinda: All. főgimn., Nagykőrös: Ev. ref. főgimn., Nagyszalonta: Közs. főgimn., Közs. polg. leányisk., Nagyszeben: All. főgimn. 10 kor., Ev. szász főgimn., Ev. főreálisk., Nagyszombat: Ers. főgimn. 10 kor., Nagyvárad: R. kath. kör., Prém. főgimn. 10 kor., Városi nyilvános könyvtár, 10 kor., Kir. r. kath. tanítóképző, Nyitra: R. kath. főgimn. tanári könyvtára, Közs. polg. isk. 10 kor., R. kath. leányisk., Pápa: Ref. főgimn., Ref. főisk., Szt. Benedekr. főgimn. 10 kor., All. tanítóképző, Ref. tanítónőképző, Pécs: Csiszt. r. főgimn., „Faludi“ önk. köre 10 kor., All. főreálisk., R. kath. felső leányisk., Hadapródk. 10 kor., Petrozsény: Közs. főgimn., Podoli: Kegyesr. gimn., Pozsony: m. kir. egyetemi könyvt., Ev. lic. könyvtára, R. kath. főgimn. All. főreálisk., All. felső leányisk., All. polg. fiúisk., Dynamitgyár, Privigye: Kegyesr. gimn., Resiczabánya: Polg. fiúisk. 10 kor., Rimaszombat: Protestáns főgimn., Rózsahegy: Kegyesr. főgimn., Rozsnyó: R. kath. főgimn., Ev. főgimn., Sárospatak: R. kath. főgimn., Sárospatak: All. tanítóképző 10 kor., Sárospatak: Ev. szász főgimn., Selmecz: Kir. kath. főgimn., Sepsiszentgyörgy: Ref. főgimn. 10 kor., Kegyesr. gimn., Sopron: Láhnefeld főgimn., Ev. tanítóképző, All. felső leányisk., Stubnyafürdő: All. tanítóképző, Sümeg: Reálisk., All. elemi népisk. igazgatósága, Szabadka: Magy. főgimn., Szamosújvár: All. főgimn., Szarvas: Vajda-önképzőkör, Ág. hitv. ev. főgimn. 10 kor., Szászsebes: Ev. algimn., Szatmárnémeti: R. kath. főgimn., Ref. főgimn. 10 kor., R. kath. tanítónőképző, Ref. felső leányisk., Szeged: All. főreálisk., Somogyi könyvtár, All. felső leányisk., Székelykeresztúr: All. tanítóképző 10 kor., Székelyudvarhely: Ref. főgimn., R. kath. főgimn., Székesfehérvár: Csiszt. r. főgimn. 10 kor., All. főreálisk., Közs. felső leányisk., Szentgothard: All. főgimn., Szilágysomlyó: Püspöki gimn., Szombathely: Prémontrei főgimn., Tata: Kegyesr. főgimn., Temesvár: Polatsek-féle könyvkereskedés 10 kor., Kegyesr. főgimn., All. főgimn., All. felső leányisk., R. kath. felső leányisk., All. tanítóképző, Torda: Unit. gimn., Törökbecse: All. polg. isk., Trencsén: All. felső leányisk., Újpest: Közs. gimn., Újszentanna: All. polg. fiúisk., Újverbász: Közs. főgimn., Újvidék: Kir. kath. m. főgimn., Ungvár: All. főreálisk., Vác: Kegyesr. főgimn., Siketnémák kir. orsz. intézete 10 kor., Veszprém: Kegyesr. főgimn., Vidor Manó 10 kor., Zágráb: Államvasutak felső népiskolája 10 kor., Zalaegerszeg: All. főgimn., Zenta: Főgimn. 10 kor., Zombor: All. főgimn. 10 kor., All. főgimn. önképzőkör, Városi felső keresk. isk. 10 kor., Zsolna: All. főreál.